ДЕЛО

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ШЕСТА КЊИГА

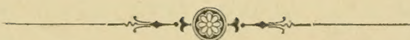

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1895.

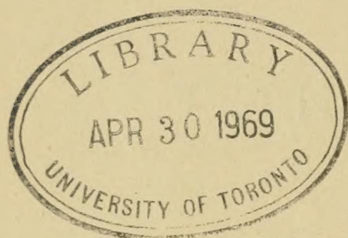

† Др. ЉУБОМИР РАДИВОЈЕВИЋ

ДОБРОТВОР КЊИГЕ СРПСКЕ

Неумитна смрт покосила нам је опет један племенит српски живот. Она је однела мајци природи трошно тело једнога смернога, али племенитом душом велико га Србина. На Велики Петак испустио је свој племенити дух доктор Љубомир Радивојевић, да оживи одмах српском имену и српском роду у новом узвишеном облику: да буде покретач и помагач, добротвор српске књиге и просвете на дуга и дуга времена!

Има људи који оживе тек онда кад оставе овај обичан свет. Незнани или мало знани за свога земаљскога живота, они име своје узнесу на висину с које оно сјаји целом народу из кога су поникли баш онда, кад се за њима баци последња грудва земље.

У такве људе и Србе долази и покојни доктор Радивојевић. Смеран увек, кроз цео свој живот, он је као вредна пчела неуморно радио тихо, нечујно, али с великом и племенитом мишљу да плод тога смернога рада свога остави роду свом, народу српском.

Рођен у Сремској Каменици 1818. године, покојник је, по свршеним лекарским наукама у Пешти 1845. године, дошао у драгу му Србију, где је, као лекар, остао преко двадесет година. Ту вршећи свој лекарски позив, покојник је поглавито и сабрао оно земаљскога блага, које је још за живота наменио чувању

и неговању духа српскога, избравши Министарство Просвете Српске Краљевине као главнога извршиоца племенитога завештања свога.

„Дар из задужбине дра Љубомира Радивојевића“ који није мањи од 100.000 динара, подсећаће на вечита времена свакога Србина на овако племенитога српскога сина, а српска књига и просвета, која ће у *Задужбини др. Љубомира Радивојевића* добити новог и снажног покретача, моћи ће још јаче и успешније порадити „на ширењу у нашем народу корисних поука, истинске просвете и благонравија, а такође на буђењу и одржању будне свести српско-народне“ — по заветној жељи племенитога завештача.

У мучним данима које српски народ живи овакве су племените и просвећеним родољубљем прожете душе утеха и мелем његову боном срцу и тешком животу.

Оне су залога његове боље будућности и сведочанство о његовој народној животној снази.

Нека ти је лака српска земља, племенити чика Љубо!

Твоја нас је смрт ожалостила, али ти нас и мртав крепиш и наде нам у будућност народну уливаш!

БОАБДИЛ

I.

И рече Алах силни да падне царство гнило
И грех и обест многа. И то је тако било.

Гомила стења стоји на месту сјајних двора;
Где је се песма вила, ту влада јад и мора;

Алхамбра спомен славе, у црном ропству јеца,
А туђом земљом блуде очева грешних деца.

Да, све је прошло, пало . . . И нашта нада празна?
Проклетство руку пружи и стиже страшна казна...

И само песник смели ту кад кад ногом стане,
На стење спусти главу и снива прошле дане,

И стару славу види. Али се брзо буди,
И горки бурни уздах стресе му нежне груди

II.

Са свију страна јуре и стижу храбре чете, —
Мачеве Шпанци оштре и смело у бој лете.

Пастир се стада ман'о, а орач свога плуга,
С кицошем мазгар иде, с племићем ропски слуга.

И Кадикс паде први, Кордова за њим пада,
И сад већ дршћу куле Гранаде, светог града.

И пред њом крв се проли. И на бедеме њене
Узлећу Шпанци бесно, к'о вихор кад се крене.

Ал' још је чврста рука синова Мавра стари',
Још овај тренут кобни у њима срца жари.

Под вођством младог Сâди, витеза славе знане,
Очајна чуда чине, Гранаду дивски бране.

И где се платно сруши срце га одмах смени,
И с мачем мач се срета, и само живот плени.

III.

Ал' у то страшно доба кроз горде царске дворе
Разблудни крици јече, страсне се песме хоре,

И љубав славу слави. У друштву цура мазни',
Боабдил бриге гони и пуне чаше празни.

И свуда срећа блиста. Једино Клара лепа
Снужденим лицем, својим царево срце цепа.

„Шпањолко», он је пита, реци ми душо мила,
За што се тајна туга у твоје груди свила?

„Реци ми, немој крити!“ А она сузе проли,
Рукама лице покри и кроз плач брижно моли:

„Ноћас сам Сâди снила.... твоје се круне маши, —
«О, драги чувај себе, јер тај ме санак плаши!“

Боабдил сабра веће и глас се зачу тмули:
„Нек Сади одмах гине! Робови. јесте чули?»

IV.

Бедеми градски празни, одбране нема њи'не,
Пред двор се војска купи и за свог вођу брине.

Мачеви доле леже, а бурна вика јача:
«Врати нам вођу, Царе, за славу твога мача!»

А Цар се свему смеје у друштву цура мазни',
И љуби лепу Клару и пуне чаше празни.

Ил' цепа плашт са себе и љуто шкрипи зуби:
«О, доле, рито, с мене, јер тебе робље љуби!..»

Сад дође бојник један. Он смерно преда њ ступа,
Ал' Цар се мача лати и слете глава с трупа.

И Цар је диже горе и трену пређе тада,
И мртва глава доле међ' гневну војску пада..

Ужасна крика наста и мача чу се звека;
А Клара цара стиште на своја недра мека.

V.

И бој у граду поче. Са војском двор се бије,
И један јаук јечи, и једна крв се лије.

С помамом дивљом руку диг'о је брат на брата,
И пламен кивне мржње све више борце с'вата.

Боабдил мрачан стоји, спустио лице бледо,
А стара мати јеца: «Несрећно моје чедо!»

Ал' док ту борба траје и док брат брата гони,
Бедеме Шпанци руше и у град јуре они.

А ноћ кад дође мирна у смену дана врела,
У шпанско ропство бедно Гранада пада цела.

Нестаде круне златне, и царства, славе, свега,
И Цар на коњу лаком из своје земље бега.

И браћа сад се шире, и све се за њим спрема,
И двор и војска хите, ал' само Кларе нема.

VI.

Сунце се истом рађа. И рујна светлост пада,
На дворе и на куле Гранаде, светог града.

Кубета трепте сјајна, с Алнамбре блеште зраци, —
И Цар са свитом заста и тамо поглед баци.

Прошлост се пред њим диже и срећни они дани,
И као оштра стрела у срце то га рани.

«Ах, земљо, земљо моја,» вапај се његов крете,
И горке сузе бурно низ тужно лице лете.

Сва свита нице гледа, ал' мајка гневом гори,
И пружи руку граду и своме сину збори:

«За круном плачеш, сине? Да, плачи, плачи, жено,
«Кад као јунак ниси чувао царство њено!»

И цар још једном јекну и поздрав граду шаље,
Ободе коња лака и свита крену даље.

4-IV-95 г.

Милорад Ј. Митровић.

КРОЗ УМБРИЈУ И ТОСКАНУ

— Биљешке и утисци с пута —

Сполето, 12 маја 1893.

Vidistine aliquando Clitumni fontem? Јеси л' икад видио Клитумнов извор? Ако нијеси (а ваљда нијеси, јер бих то иначе био од тебе сазнао), а ти пођи одмах да га видиш. Ја сам га ту скоро гледао, и чисто жалим што то не учиних и прије.

Овијем ријечима Млађег Плинија, списатеља римског, којему Јосип Берса у овај мах биографију пише, хтио бих, пријатељу читаоче, да те подстакнем да и ти једном пропутујеш убавим планинским крајем, што се стере између Рима и Фулиња, а у ком лежи китна долина умбарска. Приморцу, који се нагло са својих сурих и сунцем опржених обала крене, те за дан путовања у ову бујну питомину стигне, изгледа у први мах као да је у неки нови, за сретније људе створени свијет бануо. Зелени брегови, засађени дебелим буквама и кестенима, прекрили земљу на све стране; одасвуд те обилази свјеж и бистар планински ваздух, а око ти срета свуда по зренику ону живахну и раскошну игру бојâ, којој се вјештаци толико диве у сликама Лорановим. Ала красна и питома предјела! Овдје је у Сполету — у срцу Умбрије — гдје сам ове године ради одмора дошао, околица још живља и пријатнија са обилаштине водених извора. На сама два корака од мога села, десила се чак и мала ријека, права правцата ријека, са својим бијелим стадом на обали. То је онај класични Клитумн, којему су стари Умбри жртве палили, а који је у наше дане чувен постао са чувене пјесме Кардућијеве.

У ово је доба године Клитумн још прилично бујан, барем овдје на извору, гдје се бистри врутак провлачи кроз два реда гранатих врба. Малко подаље, на једном хумчићу, украј самога извора, бијели се мајушан храм. То је храм Клитумнов. Убави тај споменик сазидан је на чврстом подножју од тврда камена, као што су Римљани већ сваку своју ствар зидали, а унутрашњи му је жртвеник морао врло укусно израђен бити. То свједоче четири красна ступчића у прочељу, украшена шибрама, што се прилично зубу времена отеше, а која не могу бити убавија. Само што је у челу зграде урезан символ један, који као да се коси са општим стилом и изворном намјеном овога храма. Тај је символ часни крст, у оном облику, у ком га је морао зазрети цар Константин у очи крваве битке са Максенцијем. Уз часни крст урезан је у фронтону и овај латински натпис, којему се стари погански богови — ако још гдје животаре — не би морали много радовати: „Sanctus Deus Angelorum qui fecit resurrectionem“.

Сиромашни стари богови! Пошто су за људски род толико учинили, вукући по небеском своду сунчева кола и чувајући наша поља од туче и поплаве, дочекаше најзад да их скинемо са пријестола и стрпамо у стари историски *гардроб*, као што се по свршеној партији шаха трпају у гомилу дрвени теклићи и коњеви. Промислите само: онај силни Марс, који нас је штитио на бојном пољу, она мудра Минерва, која нас је учила прећи и плетиву! Сиромашни богови! Они, који с нама дијељаху и зло и добро, чаме сада у прогонству, а њихово мјесто заузеше нови небески улаци, које Бог људима посла, да их чувају ода зла и да им послије смрти душе у рај преносе. Ти ће крилати улаци, на судњи дан, наша тијела из гробова ускрснути, а њихов вођа, арханђел Михаил, биће позван да наше гријехе на танким теразијама измјери, и да одвоји добре душе од злица и поганова.

Анђеле су први Хришћани највише славили одмах по Константиновој побједи, и у то доба спада рестаурација овога храма и његова намјена хришћанском култусу, којему је данас посвећен.

Ама доста више о Клитумнову храму и о живописној љепоти његова извора; српски читалац могао би се иначе по-

тужити да га ове талијанске старине слабо интересују, а у том случају не бих знао да се на њ пожалим: писац, или треба да је сâм умјетник, па да читаоца својом рођеном вјештином за неку ствар заинтересује, или да се задовољи тиме, да у њему буди приталожене успомене Прво, као што читалац види, није моја особина; а друго би овдје можда било неумјесно, пошто српски читалац није дужан да у прсте зна ни Плинија, ни Кардућија.

Преврнимо дакле страницу, и пређимо на друго.

15 маја.

Ово је трећи дан мога умбарског љетниковања, или, још боље: сељаковања.

Питома тишина овог убавог мјестанца (село се моје зове Le Vene) тако ме пријатно заокупила и цијело моје биће неким потајним чаром испунила, да ми чисто изгледа, као да сам сав свој вијек овдје живио. Душа, као да у овај мах издржава неки процес селекције; она се осјећа спокојна и све то лакше и радије запристаје уз нове прилике, уз нове људе и њихове просте назоре.

Да дивно ли се човјек одмара у овој тихој самоћи!

Овдје не допиру „дневна питања", која нас у вароши заглушују, а — Богу хвала — и варошлије су далеко. Многа ствар, која ми се до јуче чинила важна, много питање, које ми је у граду снове кварило, или у мени невротичне жеље будило, ишчезло је махом с дневнога реда. Што у човјеку највећма таштину подржава, то је опћење са људима, којима једнаки црв душу подгриза, који се за истијем утварама заносе. Ама како се то све распрсне, кад се човјек врати у крило природе! Чак и сами болови и моралне патње, ако их је собом донио, морају да се за час сталоже и утишмају. Кад смо се приближили мајци земљи и осјетили како око нас брује вјечне природне силе, чине нам се сићушне (ама, Боже, како сићушне!) разне «афере" и «квестије", ради којих се у граду толико гријемо ди врпољимо. О, господо читаоци уводнијех чланака и парламентарних дебата — ала вас из срца сажаљавам! Амо дођите, јадна браћо, па да видите како се човјек у дебелом јабланском хладу необорив осјећа!

Па још нешто да вам кажем, господо варошлије.

Ви често жалите сељака, који нема, велите, ни поште, ни телеграфа, ни позоришта, ни новина, ни сто другијех *благодати* наше индустријалне просвјете; ви га жалите, господо, још и са тога, што је гладнијех година у пољу много љућа невоља, него у вароши. Јест, ваистину, тежак, на многим мјестима, голи сиромах.... ал' га немојте ипак толико жалити: он бар дише чиста зрака, у његове колибе продире издашно божје сунце, а кад му царица недјеља осване, он опочине и тјелесно и душевно; он се често ржаницом храни, али ноћу спава мирно, не пати, вјерујте, од нерава и бесанице...

Овдје сам се у пољу још нечему научио; научио сам се цијенити по правој заслузи књижевничку сујету. Један стари тежак, «компар Ђовани», упитао ме јуче чиме се код куће (а он је тим мислио рећи: у граду) бавим. — Пишем новине, рекох. — Новине, па зар о томе живиш? — Па ето живим. — По начину како је старац ову своју примједбу нагласио, увидио сам одмах е ови пољски радници наш «писарски» занат посве слабо цијене... Ми велимо да су глупи и необразовани; но је ли баш тако?...

Сполето. 16 маја.

Ова се мала варошица помпозно истиче на једној плиткој главици. Око попуцалих јој древних зидина, које је вријеме страном порушило, таласа се пољско зеленило, све сами шипраг до шипрага, а изнад саме вароши, на овећем брдељку, црни се мрка силуета једног средњевјековног замка, оперважена назупчаним ождријељем, којему је главна капија са узвијаћим мостом окренута граду. Још навише, за градом и замком, истиче се, као горостасно кубе, планина Монте-Луко, са својим густим дубравама, начичканим селима и љетниковцима. Ова је варошица, од старине, увијек сматрана као важно утврђено мјесто, у чијој су области све стазе, што у Рим воде. Римљани имадоше ту своју насеобину, која је чувеног Анибала, након тразименске битке, таком силом од својих бедема одбила, да је овај јуначки војсковођа морао прекинути своје тријумфално продирање у Рим, па се повући с ону страну Апенина. Једна се градска капија и данас зове Porta Fuga

(Бјег-капија), назив који би врло загонетан био, да се њиме то јуначко дјело не спомиње.

Љетописци спомињу, уз остале знамените згоде ове вароши, и њено разорење са стране тевтонских чета Фридриха Риђобрадог. Тај је ударац — веле — тако страшан био, да га мјесни сликари чак и двијеста година кашње приказиваху у својим сликама. Данас се тај догађај спомиње само на једној плочи, што је у новије вријеме ископаше у околици:

HOC EST SPOLETUM
CENSU POPULOQUE REPLETUM.
QUOD DEBELLAVIT
FREDERICUS ET IGNE CREMAVIT.

Један њемачки путник рекао је за ову плочу, да је то ужасан Vergissmeinnicht. Заиста, она данас објашњује занос којим се кашње сполетски грађани бацише у наручје римскоме папи, том у средњем вијеку моћном ћесаревом супарнику. У XIV-ом вијеку подигоше папе овај тврди замак изнад вароши, који се и данас убраја међу најбоље војне грађевине у Италији. Ту је у томе замку неко вријеме живјела чувена Лукреција Борђија, у Христу кћи његове светости папе Александра VI, који ју године 1499 наименова гувернерицом града Сполета и његове околице. Ту су, веле њени биографи, били најљепши дани у животу младе војвткиње, коју нам је Виктор Иго тако страшно оцртао, а коју Ариосто приказује као узор невиности и женске присебности. Лукрецији тад не бјеше но деветнаест година. Племенита се госпа бијаше скоро растала од свог првог мужа, херцега Пезарског, те по други пут заручила за младог Алфонса Напољског. Овај дође набрзо да прихвати своју красну невјесту, с којом се и вјенча у августу 1499. У новембру исте године, дакле три сама мјесеца по вјенчању, обрадова Лукреција свога кнежевског супруга лијепим мушким чедом, какво се само замислити могаше, а годину дана затим погибе несрећни Алфонсо од крвничке руке свог немилог шуре Цезара Борђије, херцега Валентинског. Не прође по том дуго, а оно се „мадона Лукреција" изнова преудаде за херцега од Фераре, и том је приликом Сполећани још једаред свечано дочекаше као војвткињу ферарску.

Прости народ назива и данас стари замак „la rocca di madonna Lucrezia“ (кула госпође Лукреције); али гле ироније случаја! У тај некад сјајни спахиски двор смјестила је нова талијанска влада осуђене на робију; и тако — веле зли језици — стари бандити уступише мјесто новијема; гдје је некад коначио као суверен и кћерин гост папа Александар Борђија, ту је у наше доба у оковима трунуо чувени ајдучки арамбаша Гаспароне. Није куд камо, него треба признати. случај је гдјегод велики хумориста!

Перуђа, 20 маја.

Доћи на љетиште у Умбрију, а не видјети Перуђе, била би грехота. То сам ја добро знао, али мој пријатељ Др. Бокини — један стари Гарибалдов официр, с којим сам се у Сполету упознао — иде још даље и вели: да то не би била само грехота, него и готова срамота.

Ја не налазим никаква добра разлога да му се успротивим; тијем мање, што ми се човјек нуди главом за проводича.

Вријеме је дивно; проводич изврстан.

И ми се крећемо јутром рано жељезницом.

Уз пут ми поглед плијене и срце заносе оне исте љепоте природне, којима сам се навикао од свога доласка; предјели бреговити, ама све жбун до жбуна. Ово је увијек „зелена“ Умбрија. Небо се плави вјечним премаљећем, а изнад тихога површја тразименског језера лебди крвава успомена побједоносног Анибала.

Од жељезничке станице до саме вароши пењемо се по китњастој узбрдици добро пола сата. Како се год примичемо вароши, тако нам се раскрива унакрст најљепши панорам што се зажелити може. Ето нас пред старом Перуђом, старијем гнијездом љутијех Баљона, која данас стоји на челу покрајини перуђанској.

Остаћемо овдје само до ноћи, али би — ради саме гостионице у којој смо одсјели — вриједно било и дуже остати. Ово није, да речемо, «хотел» у европском смислу ове ријечи, ама убава „villa“ од црвенијех опека, без икакве архитектуре са пространом терасом, која је засађена као каква башта.

Међу разнијем биљем предњачи алоја и рујни олеандар. Са ове терасе поглед обухвата сву умбарску долину. У даљини губе се небу под облаке сури висови апенинских гора, а под њима тмасте планине умбарске. К југу, далеко преко тијех планина, душа слути, *осјећа*, назире вјечити Рим, којему тече, вијугајући кроз шипражје, жућкасти Тибар.

Чисто нам је жао из куће изаћи. Најзад се одважујемо, и ево нас одмах на једној лијепој, сасвим модерној пијаци, заокруженој аркадама, по обичају талијанском. По напутку *Бедекерову*, крећемо се одатле једном широком и врло живахном улицом, којој се на домаку црно горостасно старинско здање. То је древни Palazzo Pubblico, нешто као да речеш: перуђански Кремљ. Идилске мисли, које су ме до отоич салијетале, ишчезоше махом, и сад ми се по глави врзу стравични призори грађанскијех борба и грознијех покоља. Ала је мрка фасада тог феудалног двора импозантна! Над главним је дверима узидан тучни орлав — племенско обиљежје крволочне породице Баљона. Ова красна палата из XIV-ог вијека спада у најљепше грађевине стила готскога, што се у Италији могу видјети.

На сјеверној страни муниципалне пијаце раскрилила се саборна црква, у којој је чувени отац Бернардин Сенешки узалуд бијесне Перуђане на међусобну љубав и чедност упућивао. Грађани, вели један савремени љетописац, плакаху као мала дјеца, слушајући његове проповиједи; затим побацаше са себе богате хаљине и скупоцјени адиђар, па све скупа спалише у гомилу; стари се крвници стадоше међу собом мирити, а сви листом у прси бити. Но, не потраја много, а оно се покајници почеше опет «братски» гложити и једни другим о глави радити. Дешавало се понекад да је људска крв низа степенице пр д црквом као поточић текла. Па чак ни саму унутрашњост црквену нијесу штедјели. Једном морадоше сву цркву вином испрати и изнова освештати, да се у њој опет миса пропоје. У овој је цркви, ако предање не лаже, једном опојано у рпу двадесет и седам чланова једне те исте куће, што се међу собом поклаше и изубијаше.

У XIV-ом је вијеку Перуђа сачињавала неку врсту демократске и ратничке републике, која је живјела у непрестаној

борби са сусједима и тежила да их себи потчини. Властела не имађаху удјела у јавној управи. Једном ће око сто и педесет њих склопити завјеру, да народне главаре смакну; али их срећа зло послужи: открише их и повјешаше или махом прогнаше. Ипак многа се властела држаху самостално у својим утврђеним замцима, и упадаху у варош својим најамничким четама Један од тијех племића, Брачо ди Монтоне, поведе на њу читаву војску. Кад би такови људи до сукоба долазили, то се већ не могаше назвати ратом, ни окршајем, ама ужаснијем покољем. Неки су Перуђани, у заносу, скакали живи са градскијех бедема, да прије допру својијем душманима, који их оздо изазиваху.

Данашњи папа Лав XIII био је дуго времена епископ перуђански и становао у двору крај саборне цркве. Вичан да посматра ове старе републиканске домове и да над мистичким сликама Џотовим и Фра-Анђеликовим размишља о витешком сиромаштву славног утемељача фрањишканског реда, понио је овај папа са собом на Петрову столицу онај демократски дух и ону жарку сућут спрам моралних и материјалних невоља ниже класе народа, која је у потоње вријеме ватиканској политици нов правац дала. Јесу ли пак наде католичкијех народа збиља оправдане, и хоће ли Лав XIII оставити у историји име онога понтифика, који је измијенио стољетну папинску политику и раскргао онај кобни савез између Петра и Цезара, с којега су народи толико страдали — то ће моћи да просуде тек будући нараштаји.

Ми можемо само још једном констатовати како је велики Галилеј право имао, кад је пред римском куријом тврдио да се свијет креће. Заиста, данас као и онда, згодно је довикнути: Eppur si muove!

Истога дана.

По ручку, ишли смо да гледамо градску пинакотеку, која по својој важности спада међу прве у Италији. Уређена је врло подесно; таман за путнике, којима је, као и мени, развој религиозног сликарства у Италији познат само по књигама. У првој су сали зачетници, из XIII и XIV вијека: Lorenzetti, Matteo da Siena, Fra Margaritone d' Arezzo; затим долази рас-

кошна бујност XV-ог и првијех година XVI-ог вијека. То је златно доба пред-рафаелске школе; умјетников геније почиње да се користи стечевинама знаности. Тоскански, умбарски и болоњски сликари тога доба изразују дивно мистична привиђења, што им душу заносе. Међу њима се истичу: Fra Angelico, Il Pinturicchio, Pietro Perugino.

Изузимљући неколико радова, који могу да интересују само вјештаке, утисак што га ове религиозне слике на посматрача остављају, сасвим је колективне природе. Оно што нас к њима притеже, оно што нам душу осваја, није ова ил' она слика, овај ил' онај сликар, ама укупан дух, што се из њих извија. Ти умјетници не имађаху своје индивидуалности у модерном смислу ријечи; они су у умјетности представљали извјестан правац, извјесно доба; један им бејаше поступак, једна вјера, један смјер; а за своју се реномеју они слабо стараху.

Но, кад бих хтио да из те колективности једно име одвојим, одвојио бих у истину анђеоског Фра Анђелика. Како су његови вршњаци замишљали благу слику Христове мајке, то нам овај чедни калуђер најбоље показује у својим иконама Богородичиним. Онако је могао сликати само човјек, који је у екстази радио, руковођен и загријан жаркијем пламеном вјере.

Ипак Перуђинац, који је својим радом крунисао славу умбарске школе — јер је то био учитељ Рафаилов — предњачи и у овоме музеју, као што предњачи у самој школи. О умиљатим очима његових женских прилика, о неисказаној милошти, која му сав укупан рад прожимље — казано је већ све, што се казати могло. Но, иконе показују тек једно лице његова умјетничког генија; уз иконе треба разгледати и његове световне живописе, чувене афреске у т. зв. Collegio del Cambio, некадашњој варошкој бурси. Ту је Перуђинац приказао седам теологалних Врлина, и насликао идеалне портрете неколико великијех људи из старине, као нпр. Фабија, Сократа, Трајана, Перикла итд.

Гледајући те грандиозне ликове, човјек се и нехотице обазире мишљу на Рафаилову *Атинску Школу* у одајама Ватиканским. Овај укрштај мисли, док се може тумачити као пошта ученику, није мање частан ни за учитеља. Ако је први, у умјетности, представљао бујни цвијет, који је све своје дражи рас-

крио, другога треба сматрати као благородну клицу, из које се тај цвијет развио.

Ле Вене, 22 маја.

Вратио сам се у своју чаровну пустињу.

Само човјек, који је навикао да своје ужурбане дневе проводи међу стијенама и водом, може да по заслузи оцијени голему благодат анималног живота, потајни шум вегетације, пространа и свијетла обзорја, и овај непосредни дотицај са природом, нашом општом мајком. О зелена, о свјежа, о китна поља и ливаде, да красне ли сте оку моме! Зашто немам Виргилијева крила, па да пјесмом опјевам славу у бога дивна поља, ivini gloria ruris! Ако је умјетничка љепота кадра да нам загријева осјећај и подстиче мисао, љепота природна оживљава дух и дозивље залутале мозгове к разуму.

Природа раствара своје материнске груди изморепој души која се савија под бременом људскога труда, те јој даје прилике да се одмори и поткријепи, како би обновљеним снагама могла да бистрије сагледа у тужну загонетку људскога живота, и да се боље опре ударцима немилосне судбине. Па онда, нашој се крви хоће зрака и сунца, нашем духу вовља, нашем тијелу — изморену од умнога напора — живинског живота; а тога свега налазимо у пољу, само у пољу.

Е па добро Упркос свему томе, има људи, који сав свој вијек проведу међу књижуринама, и шарају читаве нарамке папира, да свијету докажу, како Омир није никад живео, како Шекспир није сам своје драме написао, и како је Милош Обилић прости изум народне уобразиље: сушти митус. Ја схватам научника, који се у своју радионицу затвара, да истражује природне тајне; он може да буде срећан и користан себи и другоме, ка' оно ти ко тражи и налази истину; ама књижевника чисте крви, човјека, који се туђи од стварног живота и својим сањаријама удешава за се и своје читаоце нов артифицијални свијет, не могу до краја да схватим. Ја бих рекао: тај човјек просто заводи сам себе и другога преко стазе здравога разума. Јер ово треба признати: продукти тако зване „лијепе књижевности" већим су дијелом лаж и обмана. Историја изопачује прошлост, лирика слави људске мономаније, са-

тира износи на видик само човјекову завист и опачину, а роман и драма приказују људску таштину, или немило наказе природу.

А сва та извјештачена књижевност, коју човјек од хиљада година гаји, има у ствари један сами резултат: да нам све то несноснијим чини тешко бреме живота.

Ама кажу неки: ако је живот горак, тад је добро свако средство, које нам његову горчину заслађује; ако је књижевност варка, нека је благословена, кад нас ограђује од стварног живота и његове нам невоље заклања

Камена, мршава утјеха!

Кад се човјек примакне ждријелу вјечне правде и своје рачуне среди, коначни резултат свега његова напрезања биће опет: потпуна свијест о ништавилу свега и свачега. Само што ће се у првом случају човјек наћи пред савршеним банкротством, док у другом случају — буде ли наиме у животу активно учествовао — остаће му, ако ништа, најдраже људско благо: богатство успомена.

Није ли дакле боље радити као стари Фауст, који се одриче јалова мудровања, па тражи младост и живот, како би и он постао човјек међу људима?

„Нек из ове земље изникну моје радости, и нек ово сунце обасја моје невоље... А моје груди, ослобођене од тешког терета мудрости, нек се растворе широм сваком људском болу; и што је год човјечанству на земљи прећија, то и ја хоћу да уживам у души својој."

Овако, кроз Фаустова уста, велики Гете.

Но јесам ли ја баш сигуран да, док овако пишем и умујем, не поричем себе самога, не угоним у лаж оно што сам казао јуче, оно што ћу казати сутра? Тако се, ваистину, догађа увијек, кад човјек хоће да удара цијену, да означује смјер овом трошном животу.

(Наставиће се)

Марко Цар

КРИЖАНИЋЕВА ПОЛИТИКА

ЕКОНОМНО-ПОЛИТИЧКА СТУДИЈА Д-РА МИХ. Ђ. ЂУЈИЋА

(НАСТАВАК)

Раздео други говори о *занатима* (объ реместву) и, сасвим у духу нове економске школе рада, Крижанић вели: *да су занати у држави кориснији но ли најбогатији рудници и златна брда.* У Угарској и Арапској земљи, вели он даље, налазе се најбогатији рудници злата, док у Брабанту нема никаквих руда; па ипак је у Брабантској земљи сто пута више злата и свакога блага и изобиља, но ли у Угарској и Арапској. А то зато, што Брабанћани умешно воде трговину и раде занате. *Зато је саветно нарочиту бригу посветити унапређењу заната.* (I. 30). Пре свега потребно је управницима земље технички познавати разне врсте занатских послова и зато би ваљало превести потребне списе о томе из стране књижевности (якоже суть: *Гарзоніусъ Флоравантіусъ*, *Сардусъ* и ины. Изъ тѣхъ изписать, что бы было полезно и годно знанія). Млечићи су, вели, свој град учинили племенитим, славним и богатим само тиме, што су к себи призивали стране вештаке и држали их све дотле док се домаћи младићи нису изучили њиховим занатским вештинама. У Немачкој најбоље цветају занати а то с тога што имају повољну *еснафску организацију*, у којој сами своје радне спорове расправљају и у којој је прописано, колико се и како се који занат изучити мора, те да шегрт постане калфом, а калфа (пошто прописно време проћутује) *мајстором*, пошто мајсторски испит положи (свој Meisterstück изради) и мајсторско писмо добије. (Само војници, који занат науче, могу и без нарочите

дозволе самостално радити). Поред тога тамо су занати по градовима заштићени и од свакога насиља и самовољнога намета. Зато Крижанић препоручује и Русији да заведе еснафско устројство. (види о томе и у царској речи: I. 326.) — *Сировина је*, вели он, *свака ствар, која се ручним радом израђује* и где нема потребних сировина, ту нема ни заната. Где, као у Русији нема довољно сировина, тамо се ваља састарати *да се све потребне сировине са стране увозе, те да их домаће занатлије израђују.*[1]) У исти мах ваља пазити и да се домаће сировине, које се у земљи израђивати могу, на страну не износе, већ да се у земљи прерађују и тек као готове прерађевине странцима продају. Он наводи за пример, колико новца Немци годишње из Русије за писаћу артију износе (од нас још и данас) па додаје, како би чак саветно било и забранити увоз артије са стране, *па ма наш домаћи производ био и скупљи и лошији* (I. 34). Ово је заштитни систем, развијен сасвим у духу једнога Листа и Керија. Исто тако, вели он, ми немамо рачуна ни да извозом сирових кожа добијемо мање, но што би добили на извозу учињених, и зато препоручује да се *кожарска индустрија*, као нарочито у Русији погодна, из Немачке пресади. — Крижанић прозире већ тако далеко у ова основна питања међународних привредних односа, да на једноме месту (II. 160.) чак напомиње изреком и то, како Немци сваке године извозе из Русије силну храну *„а чрезъ то служатъ одною изъ главнѣйшихъ причинъ малолюдности Руси.“* Зар нас ове речи у свему не опомињу на познату изреку *Керијеву*: *да народ, који само храну извози, обично завршује са извозом људи*? Крижанић захтева даље да се *сувишно празновање и нерад* забране, јер од тога нарочито болују словенски народи, док у Немаца има чак и нарочитих јавних надзорника, који на то пазе, да нико у држави не беспосличи. (Такво наређење улази и у његову царску реч I. 233.). — Даље Крижанић говори чак и о томе, како се многе девојке удају за младиће, пре но што се науче свему ономе, „што мора да зна једна добра жена“. Зато би требало по градовима спремити по две три удовице, које би девојке и младе обучавале у предењу, ткању, шивењу, бељењу платна итд., па би чак вели он, ваљало и наредити градовима, да морају оваке

[1]) Оруђе је, примећује он том приликом, сасвим умесно названо од речи: руда, јер се од њих и израђује. I. 33.

учитељице држати и плате им из општинске касе давати и да онда сваки, који се ужени, потражи сведоџбе да види, шта му је заручница радити научила! (I. 37—38.). Али је најважније добавити у земљу све важније занатске вештаке, па *изучене мајсторе разместити по градовима.* (39.) Добре занатлије не треба отпуштати све дотле док се њиховој вештини не науче наши домаћи младићи. (I. 368). „Лекари, тумачи, сликари, музичари и занатлије да се примају, колико их је год потребно. Али сви да буду дужни поучавати наше младиће. А кад се нашинци науче коме занату, онда по томе занату не треба више странаца примати". (I. 371—372 а види о томе и на стр. 258.). Крижанић увиђа да једна тек основана домаћа индустриска грана не може никад конкурисати са старим страним радњама, па вели: зато Немци, имајући већ оснажену радиност, могу нам увек јевтиније продавати своје производе, него ли наши Руси своје. И зато у Русији није могла успети ни израда артије. нити друга која грана мануфактуре. И зато, кад већ држава једном трговину у своје руке предузме, неће више бити тешко подизати у земљи занате (I. 39.). „*Занатима се само множи народ и попуњују градови. Кад би се сви они производи у земљи израђивали, које ми од Немаца купујемо, и који би се и у Русији израђивати могли, много би више иљада људи живело у земљи овој, но што их данас живи; па и државне би касе пуније биле, градови многољуднији и цела држава силнија.*" Најзад предлаже да се, зарад одржања и унапређења нових грана радиности, појединим градовима дају повластице, а нарочито, да по другим градовима не буде дозвољено радити исте занатске радове бар до извеснога означеног времена да не би једни другима на штету домаће производње конкурисали. (I. 40.). — Привредници (тежаци, занатлије и трговци) припремају предмете потребне животу људскоме и зато, где ове гране радиности напредују, ту се тек и људство јаче множи; радници се обично млађи жене и зато што се брже множе. Римљани их вели и називаху Пролетарима (Пролетарiи-Плодники. I. 258—259.). — Вредно је још поменути, како Крижанић налази, да се многи Словени дају залуђивати и придобијати празним страним а нарочито немачким титулама академика, доктора, мајстора или магистара, «којим се сујетама му-

дрост не унапређује већ на против само помеће а земља пуни множином ђака или књижевника нерадника. Јер многи, овим сујетама заблуђени, занемарују, да у младости својој изуче себи и народу корисне и потребне занате: *па хотећи сви да буду књижевници, многи остају без могућности да хлеб зарађују*". (Има нас, вели доста, који се у странаца учимо само граматици, а мало који се разумемо у лекарству, математици, музици и грађевинарству. Тако исто осуђује и занимање са Астрологијом, Алхимијом, Мађијом и Кабалом, I. 217—218. Види о „празним наукама" и «шупљим титулама" у књ. II 278—280.). И зато пропадају и народи, који се као нпр. Шпански, само на војевање одају и о племству се своме брину, а корисне привредне послове занемарују; а најлепши је, вели он пример тому сам народ грчки, који је у старини био радан и културан, а данас под турском управом постао лен и дивљачан, дакле претрпео устук услед напуштања привредних послова, (II. 91.). Међу тим „у Холандској и Француској земљи, где су привредници (черняки) многи и богати, тамо су и краљ и властела и бољари богати и силни". (I 260.). Многи сувремени „политико-економи", нарочито из школе либералне или индивидуалистичке ни данас још не виде овако јасно праве узроке богатству народноме. Наша рођена отаџбина и данас још болује од тога, што се управа и интелигенција њезина не брину довољно о томе, да се у земљи васпита сталеж привредника и да се он свима могућим заштитним мерама, и спољним и унутрашњим, одржи и унапреди, те да се омладина не одаје само школској административној спреми за чиновнике, који се после немајући другога начина зараде, свим средствима за опстанак (тј. за службу) боре, и на тај начин само земља трпи са нерада и сиромаштва.

Прелазећи на *земљорад, ратарство или тежаштво*, (раздѣлъ 3. Объ тежачеству) Крижанић отпочиње са физиократском девизом: „*Убого кралество убогъ краль: богато кралество богатъ краль*", полазећи вазда са гледишта, да је прва и највиша брига владарева, да поданици његови што богатији постану. «*А тежачество естъ всему богаству корень и основаніе: тежакъ бо кормитъ и богатитъ и себе и реместника и торговца и болярина и краля.*" У овим речима Крижанићевим садржана је не само

ранија знаменита изрека Силијева, да су земљорад и сточарство две дојке државне (Sully: Labourage et pâturage sont les deux mamelles de l' état.) већ у многоме и потоње Кенејево физиократско учење о томе, како је земљорад темељ свакој другој народној и државној привреди јер он једини даје *чистога прихода* (produit net) од којега се сви други сталежи друштвени издржавају. Крижанић набраја разне врсте пољопривредних радова, препоручује „превесть коѧ добрыѧ книги" (као нпр. Aldrowandus-a о сточарству и *Колер-а* о ратарству) и предлаже да се по свој земљи разашљу стручњаци, којима ће задатак бити, да извиде, где што према природи самога земљишта и климе најбоље успевати може. (I. 44. и 47.) Нарочито обраћа пажњу рационалноме ђубрењу, јер вели, «*объ пепелу есть вещь недавно отвѣдана* (тј. опробана), *колику корыстъ приноситъ той пепелъ землѣ*", а види се да му је већ и *дренажа* добро позната била (I. 50). Напомиње да се земља сваке године «ни премало, ни премного" ђубри, препоручује пчеларство и неговање сточарства гдегод су добре испаше[1]) и најзад вели, како разуман привредник више мора мислити о одржању. но ли о самоме притежању плодова, јер врло много жетве пропада због немара и оскудице кошева. Важније је «*Соблюденіе урожаевъ*" тј вештина благовременога прибирања и очувања од саме количине усева. Зато ставља у нарочиту дужност властима, да упућују сељаке, како ће своје постаје да граде и зато да „никоме по селима не буде допуштено градити стана" без свих потребних привредних грађевина.[2]) Што је, вели он даље, војник без добра оружја, то је и сељак без добрих алата. Зато „урядники сельски" морају обилазити сељаке и уверавати се, имају ли они довољно и доброга посуђа оруђа и постаја. Па ко не буде имао, онога да принуде на куповину, *а ко не може да плати готовим тај да плати вре-*

[1]) Древни народи Скити, вели он, живели су од саме паше и стоке, а Калмици живе тако и данас. А у Угарској земљи под Будимом „есть поле широко, а на немъ древье не ростетъ, да по томъ и житъ тамо люди не могутъ, но единъ скотъ ся пасетъ Зато се тамошњи сељани баве само сточарством, и веома су богати, јер годишње продаду на страну близу сто хиљада волова и много коња. I. 46.

[2]) „Годно бы было, но градехъ уставитъ градильниковъ: кои бѣху людемъ описовали узоры и научали бы древодѣль градить храмы градскіе и кучи и всякія сухоты сельскія". I. 48. —„Сербы межу Дунаемъ и Савою избы и церкви свои дѣлаютъ въ землѣ будто русскіе погребы, для скудости дровъ и для Турскихъ обидъ и како чаю для своея глупости." I. 52.

меном. Јавни органи «да держятъ всяко орудіе кметско желѣзно на продаю и да е продаютъ кметомъ безъ прибыли (добитка) по указной цѣнѣ вѣрно и по вѣсу". Даље напомиње, како Немци при жетви корисно замењују срп косом и како се служе кантаром, док у Русији тога не знаду; износи своје мисли о свиларству[3]) па примећује како је свила пре иљаде година у Еевропи била тако скупа, да су се њоме онда једва римске царице одевати могле, а данас је тако јевтина (пошто ју два калуђера из Индије донеше), — пример свсвим аналоган ономе, који се чешће у историји привредне културе напомиње, како некад ни ритерски замци стаклених прозора не имађаху а данас их има свака сиротињска кућа. — Најзад прелази на за онда врло важно питање о употреби и *сејању дувана.* Ваља имати на уму, да је дуван баш у току 17. века продро био у јужну и западну Европу и да су се пушењу његову испрва јако противили, поглавито из некаквих религиозних обзира (прогласили га били за сатански производ). У Русији је то противљење било још у толико јаче и осетније, што се дуван кријумчарио поглавито баш са «јеретичкога запада" (јер и сами турски султани беху испрва одлучно противни пушењу. I. 55.) Али у скоро европски владари опазише, да би дуван могао давати лепога прихода каси државној. И тако пред финансијским разлогом стукнуше најзад сви религијозни и морални обзири. Оно што је после тек Петар велики у Русији учинио био, саветовао је већ пола века раније наш Крижанић. На приговор о грешности пушења Крижанић сасвим световно и модерно примећује, да ту о греху не може бити ни разговора, већ само о шкодљивости, а дуван је шкодљив само, кад се преко мере употребљује, исто као и љубав и пиће.[4]) Са забраном дувана ништа се у ствари не постиже; напротив са њом још је грђе и штетније, јер се онда дуван са стране кријумчари, те и силан новац из земље износи. Зато он препоручује да се и по Русији

---

[3]) Он сумња да би у руској клими дуд успевати могао, али исто као и при помену *Олеарова* (Немца Адама Олеара: Персијски путопис) мишљења о могућности сађења винограда, ипак налази да би свакојако требало прво опробати. I. 57.

[4]) Јер „*кто мѣру держитъ онъ можетъ и вино пити, и со женою своею житъ; и табакъ кріематъ, безъ грѣха.*" I. 55. У спису „De Providentia Dei" Крижанић забрану пушења зове „*фарисејским лицемерством*". В. расправу *Ар. Маркевич*, стр. 41. у примедби. Речи његове у многоме нас подсећају на Родбертуса кад вели, како лицемери кришом пију вино а јавно проповедају воду.

разгледа, где би се све дуван са успехом садити могао (он набраја нарочите јужније покрајине; видео је, вели, чак и дуван, сејан у самоме Тоболску из грчкога семена, који је био врло добар и готово грчкоме раван 54.) и захтева да се семе нарочито набавља из Персије и Грчке.[2]) Тако би, вели он, могли ми још дуван из земље извозити. Зато ја, додаје он најзад, мислим да би, кад би се дуван у земљи с пажњом и у довољној количини гајио, тројаку корист отуда имали: «1) државна би каса имала добре вајде; 2) многи новац, који се данас за овај непотребан еспап из земље извози, остао би у земљи, у народу; и 3) људи би се обрадовали слободи, јер би им се са шије (шіи) скинуо двојак јарам: јарам телесни царске забране и казне и јарам духовни: сујетне предрасуде, којом се проповеда грех онде, где греха нема и дркће од страха онде, где страху места није“. (I. 56.). Говорећи даље о томе како Немци сваке године путују на «пусту северну страну, на далеко северно море», Крижанић упућује Русе да и сами нове морске путеве потраже и пророчански погађа, како ће се зар и са севернога мора моћи једном да нађе пут у Индију! (I. 56. став 18.) — јер је доцније у ствари и био откривен Берингов пролаз.

У последњем «четвртом разделу“ Крижанић говори *о рудама* (объ рудахъ) и већ одмах у самоме почетку напомиње, како је јавна сигурност и законитост први услов рударства, јер има много земаља, у којима залудне леже силне рудне жице али се људи боје, учинити око њих труда и трошка, јер им самовољан владалац може руднике одузети кад год хоће. (I. 59.) Без довољне правне заштите немогућна је дакле у земљи развијена рударска индустрија. Колико су важне и умесне ове речи Крижанићеве, довољно је кад помислимо само на наше савремене мане у јавној сигурности и политичкој стабилности, које су једна од првих сметња подизању сваке домаће па дакле и рударске индустрије, и ако међу тим сви врло добро знамо да је Србија од старине позната као богата земља рударска. Крижанић наводи оно што су му говорили појединци о рудама

[2]) Немачки град Ханау, вели он јако се обогатио и сваком годином све се више богати дуваном. „*Околъ оного града на буйной родной землѣ изперва растѣше много пшеница: алити прилучило ся есть въ нѣкое недавно время, да нѣкій гражанинъ свою ниву обсѣя табакомъ и многу корысть стяжа, болѣ много неже изъ пшеницы*“. На њ се угледаше други и сад је све оно поље засејано дуваном, и дуван се из земље извози. I. 54.

у Русији: о изобиљу гвожђа, (као да већ и то предвиђаше, да ће рудници гвожђа и угља бити прави златни рудници 19. века) платине (бѣлого желѣза) па вероватно и соли. Зарад подизања рударства у земљи он вели, да ваља по примеру Немаца покушати и утврдити, колико ће се од којега рудника држави давати и да се са стране у земљу доведу способни рудари, а предузимачима, вели, било домаћим било страним, давати слободу да на 20 или 30 година руднике уживају и то они, који их отворе а затим да их господар сам предузме, пошто им све учињене трошкове измири. (I. 61.). Све би се то вели, Крижанић, могло и у Русији опробати, али, додаје он одмах, ја ипак мислим да је боље потражити руде по туђим земљама као што то чине Немци, Шпањолци и Французи. Кад они у туђој земљи нађу богату „жылу рудную", они па све могуће начине (па понегде где им се то само може и силом, као у Индији) угађају са владарима тих земаља да им руднике под закуп узму. «Тако, вели он, Млечићи у Хрватској ваде бакар а у старини у Србији копаху сребро" (I. 62). На први поглед изгледало би зар и чудно, зашто Крижанић препоручује, како је у опште саветније са стране руде добављати, али кад се сетимо, како је меркантилизам (нпр. једног Антонија Сере) учио, да земље, које својих рудника немају, морају гледати да трговином новац у земљу добаве, онда ће нам тек јасно и разумљиво бити гледиште Крижанићево, које је баш у свему противно једностраноме меркантилизму, јер оно у ствари излази на то, да је боље и манути се скупих рудника у земљи, па на страни руде потражити, но ли по сваку цену у земљи их тражити и копати као што је то онда још често чињено. Да је такво у истини било право мишљење Крижанићево види се већ и по оној даљој његовој препоруци, да је, *«други и бољи (поузданији) пут за добивање руда"*: добра *трговинска политика земаљска.* (I. 64). Треба најзад гледати, да се и руде, као и свака друга земљи потребна роба, са више страна добављати могу, јер *«што једним путем добијамо, оно је обично скупље, а што са више страна добијамо то је јевтиније".* (I. 64.) Ово је већ трговачки сасвим добро схваћен и формулисан закон конкуренције. Кад ове назоре Крижанићеве удружимо са онима, које раније изложисмо, биће нам зар сасвим јасно, да Крижанић ни по чему не припада школи чи-

сто меркантилној, јер је за њега увек главно: рад а злато сребро су му само једна споредна појава, која рад народни прати и у самој ствари од њега зависи.

Са овим Крижанић завршује свој први део о привреди, те прелази затим на део други о сили (војној организацији државној), да у трећему и највећему делу најзад пријеђе расправљању опште политичких питања, али опет вазда у вези са привредним интересима народним (јер он, као што већ напред рекосмо, сасвим умесно сматра да је политичка организација најбитнији услов — conditio sine qua non — привредноме опстанку и развијању као и финансијским интересима државним, јер се ови дају задовољити само тако, ако је привреда народна и моћна и напредна. Међу тим, ради бољега јединства у излагању економних идеја Крижанићевих, ми прелазимо одмах на његову *теорију популације*, изложену много даље: у књизи II. разделу 49. („Объ людности, ильти объ умноженію людей"), да с тиме закључимо његове теоријске економне назоре, те да после пређемо на финансијске и она политичка питања, која већ по Крижанићеву мишљењу чине општу неизбежну подлогу привредне и финансијске моћи друштвене.

Множина (тј. густина) људства је, вели Крижанић, први узрок сили државној, јер је вазда силнија она држава, која више становника има од државе, која је само простором голема. — „Малена је корист владати многом земљом, кад је она пуста. За то краљ мора настојавати, да земљу учини многољудном". Ова овако проста и основна истина већ је и за ранијих времена била запажена а нами је она данас тако јасна и очигледна, да је већ готово излишно постало и напомињати је.[1]) Али је на прагу нашега столећа дошао био један *Малтус*, да нам баш сам тај појав намножавања људског представи као једну механичку последицу некаквога божанског или природнога закона који сиротињу ствара, да постави начело несразмерице између тенденције множења људског и могућности изране друштвене, и њега изнесе као крајњи и најважнији узрок

[1]) Већ Henry IV. говораше: que la force et la richesse des rois consistent dans le nombre et dans l' opulence des sujets, a Vauban опет: C'est par le nombre de leurs sujets, que la grandeur des rois se mesure. Тако у 17. веку мишљаше о људству и *Уиљем Пети* (у својој „Политичкој Аритметици") а у 18.: *Монтескије* (у свом „Духу Закона") и отац *Мирабо* (у својој „расправи о људству или пријатељу људском").

свим невољама друштвеним. Људство по Малтусу тежи да се бројно удвоји сваких 25. година (јер таква му је физиолошка могућност) док производња хране на физички, просторно ограниченоме земљишту, и при самој најрационалној пољопривреди, није кадра да са множењем људства у корак иде. Малтус нам је то представио у овој математичкој слици: док људство тежи да се множи у геометријској, дотле се храна може да множи само у аритметичкој прогресији. Отуд сва сиротиња и невоља друштвена. То је природан, неминован закон борбе за опстанак, како га је доцније Дарвин природњачки формуловао. Све што је у друштву прекобројно а физички или материјално слабије то мора да угине, јер се само на тај начин врши природно одбирање онога, што је за живот боље и подобније. И сами први пријатељи социјализма из модерне економне школе: *Сисмонди* и *Мил* као и један од првих немачких теоретичара социјализма: *Карл Марло*, — сви они беху тако дубоко убеђени у истинитост и неизбежност Малтусова закона, да на крају крајева као са неком фаталном резигнацијом чисто сажаљеваху, што су све добре жеље и увиђавности људске при решавању социјалнога питања од слабе помоћи, ако се друштво пре свега не побрине о томе, да равнотежу међу људством и храњењем одржи! Није нам ни у намери а не би нам овде ни могућно било, да се у овој расправи упуштамо у дубља питања из врло занимљиве теорије популације. Ми се ограничавамо само на напомену овога двога: 1) Питање множења у људскоме друштву није никако једнако са питањем множења и одбирања код животиња, јер је само човек кадар да разумом својим вештачки удешава и множи услове опстанка својега и у културноме животу својему, развијањем права и морала, иде на то да пружи најзад једнаку заштиту свима и свакоме, најјачему, као и најслабијему. Једном речју у друштву људскоме не може бити ни говора о пуној важности некаквога природнога закона борбе за опстанак, бар онаквога, какав у животињскоме свету влада. Поред тога разне културне прилике дају и разне проценте множења људскога, који у многоме од физиолошке могућности одступају. И даље 2) неоспоран је факат, да је, поред све савремене сиротиње, она и онаква сиротиња какву при реткоме насељењу код привредно слабих, нарочито ловачких и

пастирских народа налазимо, још много тежа и невољнија и да ми у самој ствари, сасвим на супрот строгоме Малтузијанизму, с пуно права и разлога смемо поставити као начело: да *множење (дакле густина) људства* и *напредак* ипак напоредо иду, да дакле сваки виши и савршенији ступањ привредне културе носи у себи и све више могућности за исхрану све већега броја људи.

После ове диверсије да пријемо сада назорима нашега Крижанића. Потребно је имати на уму да је његово време још у већој мери но ли за римске царевине или за средњевековнога феудализма — баш усљед ширења државне моћи путем градскога (варошкога) становништва — било прожето уверењем, да је број људи прво и најважније богатство државно. У томе погледу Крижанић је само веран следбеник савремених му идеја[1]) али у чему он, бар по нашему мишљењу, од својега времена одваја и одскаче, то је: у самоме објашњавању узрока, који густину или реткост људства изазивају И ако у Крижанићеву разлагању има и таквих ствари, чији се значај и замашај прецењује, ипак, у целини узето, његово схватање о узроцима множења или опадања популације сасвим је правилно. Људи се вели Крижанић плоде и множе пре свега онде, где им сама природа задоста *хране* и *одела* даје (т.ј. где је обилат биљски и животињски свет) и где поред тога имаде још и онога, што је човекову животу неопходно потребно а то је: *мир* и *добро уређена владавина.* Људи се множе у оној мери, у којој их *«земља може понети и изхранити»*, јер где је земља по самој природи неплодна, тамо је и насељење ретко. То би још била само обична, тривијална истина. Али ипак, додаје одмах на то Крижанић, има и таквих покрајина, где много више људи живи, него што би их земља својим властитим производима изхранити могла Земља је неплодна, па ипак је на њој много људи. У таквим земљама људи живе од јако развијене привредне умешности и технике: од заната и трговине и *на тај начин они онда из других земаља набављају потребне им сировине.* Такав је случај, вели он у Холандеза. „*И такова мѣста бываю*тъ

[1]) Ну и ако је Крижанићево време било задахнуто уверењем о благодати што гушћега насељења, ипак је већ било и таквих писаца, који нагињаху Малтусову правцу. Тако у Италији: *Ортес* и *Ботеро*, а у Инглеској: *Ралеј* и *Чајлд* (овај последњи концем 17. века учаше н. пр. да, ако у Инглеској има могућности зараде за 100 људи, а међу тим прирасте их 150, то онда њих 50 мора се или иселити или угинути).

найлюднѣя". (II. 88.) За људско живљење није дакле више пресудно богаство спољне природе, јер је оно било меродавно само донде, док је човек свој опстанак поглавито на њему и заснивао (као што видимо, да је некада било на обалама Јефрата, Тигриса и Нила), али данас, кад је човек знањем и применом његовом (дакле усавршеном техником) почео вештачким путевима стварати услове опстанка својега, данас је, по народној изреци, одиста *боље умети него ли имати*. И зато сасвим у духу модерне науке Крижанић с правом вели, да је људство најгушће онде, где је привредна техника најјача.

Има доста земаља, вели Крижанић, које су јако плодне, па је ипак у њима мало људи; а могло би их живети много више, но што их је. А то бива из више узрока, од којих су му најважнији:

1) Божьи бичи: Моръ, Гладъ и Война;

2) Наѣзды и пустошенія разбойниковъ, или разбойныхъ народовъ;

3) Лѣность и Непромысельность людей: кои не знадутъ или небрегутъ тежачеста, ремества и торговства;

4) Своевольно безладство (анархија), круто тиранство и всяко лихо владаніе. (II. 88.).

Мора, глад и војна, додаје на то Крижанић, не чине међу тим никад дуге пустоши, јер, већ по истеку неколико година, земља се опет напуни људима. Ове „*позитивне препоне*", као што их је век и по доцније *Малтус* у своме чувеноме спису „*о људству*" називао, путем којих Бог поремећену равнотежу између намноженога људства и недовољних средстава за живот повраћа, — ако ју међу тим сами људи *превентивним* мерама (уздржавањем сиротиње од жењења) не поврате — наш Крижанић, ма да и сам свештеник као и Малтус (с том само разликом што овај припадаше цркви англиканској), никако не сматра фаталистички за некакву казну божју.[1]) За њега су то

[1]) Малтусово учење нашло је на жалост и у најновије доба својих поборника. Тако је од 1870. год. у Инглеској основана лига тако названих Ново-Малтусоваца, чији представник *Драјсдал* (Drysdale) на медицинском конгресу у Амстердаму (1879.) још говораше, да је свака поправка социјалнога стања, без ограничења женидаба у сиротиње, илузорна. Противу Малтусове теорије војеваху нарочито: Годвин, Оуен, Сен-Симон, Фурије, Прудон, Задлер, Кери, Маркс и Енгелс, Диринг и Хенри Џорџ. И доиста је, као што умесно примећује професор *Ивањуков*, непојамно, како поједини економичари могу усвајати Малтусову теорију (тако н. п. Сисмонди, Мил итд.) а овамо опет предлагати мере за поправку друштвеногa стања, *(В. И. Иванюковъ: „Основныя теорій*

само обичне пролазне невоље живота људскога. Јер где је, вели он, земља кроз 40, 50 или више година малољудна, томе су онда сасвим други узроци. Тако су нпр. Кримски Татари једна перманентна напаст за ондашњу Русију, како за привреду тако и за популацију њену. «А въ Турскомъ кралевству многія буйныя нивы стоятъ нетежаны: дла крутого тиранскаго владанія. Люди бо тежачески бѣжятъ прочь отъ возного пута и волятъ жить въ пустихъ неплодныхъ горахъ: для частыхъ обидъ, коя имъ ся чинятъ отъ преходящихъ Турковъ вояковъ и для иныхъ тяготъ». (II. 88-89).

Извоз жита, вели затим Крижанић, *пустоши Русију*, а како тај извоз врше у свему привилеговани Немци, то он зато и каже: да Немци нису последњи узрок ретке насељености у Русији. „Јер они нам, вели он, продају шарена сукна и за то своје скупо шарениło (кога би се ми лепо лишити могли) извозе од нас огромне количине жита и друге хране. И као што изобиље хлеба (при осталим потребним стварима) чини земљу многољудном, тако ју опет извоз хлеба чини ретко насељеном“. Ту он наводи пример како у Хрватској роди много вино, али због огромних планина и оскудице пловних река никуд се не извози. Хрвати, вели, имају причу, да у њих никад тако много вина не роди, да га они сами испити не би могли али никад ни тако мало, да им га не би задоста било. И на то он, као у шали додаје, да се недостатак вина може још и водом допунити, али «*недостатак у храни не може никаква друга ствар да попуни и с тога онда повремено настају скупоће и људи умиру од глади*» — *Што се дакле хлеба на страну извози није никако без штете и опадања народа нашега.* У овој напомени Крижанићевој садржана је једна важна економска истина, коју је тек најновије доба по заслузи оценило а наиме: да земља, која само извозом хране остале намирнице своје подмирује, мора и економски и бројно опадати (на што је нарочито Кери

економической политики“. Москва 1880. стр. 36.) Тому је међу тим најбољи пример дат у другом савременом одличном руском економисти *Ходскоме*, који налази, да, кад се из Малтусове теорије избаци само облик двеју прогресија, онда једва ли се она икад може опроврћи“, јер је Малтусов закон послужио за основу знаменитој Дарвиновој теорији природнога избора. (*Д. Л. В. Ходскаго: „Политическая экономія въ связи съ финансами.*“ Друго издање. Петроград, 1887. стр. 498.) *Кери* и *Спенсер* постављали су опет сасвим супротне теорије множења, које, ма колико оптимистичне, ипак су приближније истини.

пажњу обраћао), јер док се све друге потребе живота дају на више разних начина подмиривати, (т.ј. једни производи другима замењивати), дотле се храна не дâ ничим вештачки заменити. *Народи у повољном привредном стању продају на страну увек само вишке производа својих, а никад оно, што им је самима за живот потребно* (према већ раније наведеним речима Крижанићевим о заграничноме билансу: *„да ся не извезетъ премного товаровъ нашихъ, въ коихъ нѣстъ избытка, а чужи непотребны да ся не привозятъ"* I. 9.; да се дакле не извози оно, што није сувишно, на чему дакле не може бити праве привредне добити, као и да се туђи непотребни еспапи не увозе).

Кад у једној чисто земљоделској држави страна спекулација сав извоз хране у своје руке предузме, онда лако настају честе кризе и оскудице у храни. Крижанић не тражи, као што су то чинили многи савременици његови, да се извоз хране забрани, већ само толико: *да се не дозволи Немцима „извозить премного хлѣба и житковъ"* (II. 90.) и мисли да би се законима могло ограничити ношење „свиле, бисера и других драгоцености" за које се хлеб на страну даје, чему се ни мало не треба чудити, јер у његово време у Русији још владаху оријенталске навике и док маса народа често трпљаше оскудицу, дотле се виши сталежи размеітаху спољним сјајем својим. У место свега тога он опет и поврх свега препоручује неговање земљорада, заната и трговине као најпоузданије средство множењу и редовном исхрањивању људства. Њему је дакле већ исто као и Листу сасвим јасно било, да густина људства пре свега зависи од самога система производње народне, само што је после Лист тај свој *закон капацитета* у своме излагању историјског развијања разних привредних ступања шире разрадио и тачније одредио био.

Колико је Малтус са својега гледишта зазирао од пренасељења, толико се опет наш Крижанић бринуо о невољама, које баш на против из малољудности произлазе. Зато он препоручује Русији да све мере употреби да пре свега своје домаће људство умножи. Тако он предлаже да се чине све могуће олакшице и слободе досељеницима привредницима, нарочито у крајевима слабо насељеним; помиње пример и самих

Турака, који својим кметима дају стоку и алате и чине многе друге олакшице, само да би после од њих могли имати што бољу четвртину од плода и прираста. И ако, вели он најзад пророчански, кадгод Бог даде те Русија Кримом овлада и Татаре прогна, онда би тамо требало давати оваквих слобода. (II. 90.).

Стари Римљани, вели Крижанић, у свима новозадобивеним покрајинама заводили су своје «посаде или градове и села од својега народа (своје колоне), као што то и данас чине Шпањолци у Индији, а у овој држави (у Русији) у Сибиру и Украјини.“ Али, додаје он одмах са свим оправдано, овај је закон од слабе вајде онде, где нема јаке привреде; шта више може се рећи да је отуда више штете, него користи. Тако, док у стара времена нпр. Шпанска земља могаше да избаци у поље по 200.000 војника, а Грчка некада јако насељена бејаше, дотле су обе ове државе данас ретко насељене, а то само с тога, што се Шпанија одала на само ратовање и господство а своју домаћу привреду забацила, а данашњи Грци опет под крутом турском управом од невоље напуштају сваку привредну делатност. Том приликом он напомиње и оно што о Кини пише *Никола Тригаут*, како се тамо сваке године чини попис људства и како у њој живи на 250 милијуна а то, вели Крижанић, није бајка, већ истина; људство се у Кини тако намножило с тога, што у њој и владалац и народ много полажу на неговање земљорада, заната и трговине. Исто тако Крижанић приписује многољудност Немачке овим узроцима: 1) привреди народној; 2) разумној владавини и 3) добрим, каменим, здравим становима. За Русију пак вели, да је слабо насељена зато, што ју Татари непрекидно пустоше, што су у њој Немци сву трговину преотели, што је „жестоко владаніе“ и најзад лоши дрвени станови, који од честих пожара страдају. (II. 91—92).

Важније је за нас оно даље место, на коме Крижанић, *поредећи државу живоме организму* (Кралество тѣлу живущему), који исто као и народ већ сам по себи брзо стари и опада, нарочито још ако се правилно не обнавља и не негује, захтева, да се добро промисли о узроцима, који један народ чине силним, богатим и многољудним, као и о онима, који сметају развитку његову, па сасвим у духу модерне „социјално-политичке“

школе држави у дужност ставља, да повољне утицаје помаже а неповољне отклања. Па не само то, већ Крижанић, исто као и Малтус, али само у првој половини његове теорије о људству, поставља сасвим правилно питање о проценту множења људског у опште (као што се то у модерној статистици каже) овим значајним речима: „*На семъ мѣсту полезно есть подумать: како буйно, или въ коликомъ времену, по коликомъ числу, ся плодитъ човѣческо племя, аще имаетъ прилику и способъ къ разплоду.*" Претпоставимо, вели он, „*да свякая глава лихо двѣ главы приплодитъ*" и да сваки пар (спряжай) изроди четворо деце, као и да се сви људи већ у својој двадесетој години ожене. онда добијамо, вели, овакву слику множења:

3.	пород	почиње	од	године	21	и	прирашћује	са	16 глава*)
4.	«	«	«	«	41	«	„	„	32 „
5.	„	«	«	«	61	«	«	«	64 «
6.	«	„	„	„	81	«	«	«	128 «
7.	«	„	«	„	100	„	„	„	256 „
8.	„	„	„	„	120	„	„	„	512 „
9	„	«	„	„	140	„	«	«	1024 « итд.

Али, сасвим на супрот Малтусовој теорији, Крижанић мисли да и овакво удвајање људства у роковима од 20 година (код Малтуса 25) не одговара правоме стању ствари. Да наведемо опет његове властите речи: «*Да лихо и то не всегда ся збываетъ: но верло по менемъ* (мање) *и познѣе ся плодятъ люди, неже смо мы овдѣ поставили. Многи бо есутъ неплодны: ины перво женитвы умираютъ: ины ся позно женятъ: а ины и въ вѣкъ ся не женятъ. И рѣтко естъ найть чловѣка, кій быималъ два сына женета, и двѣ дочери уданы: и да бы отъ нихъ свѣхъ плодъ былъ. А многи оженены не долго живутъ: но во младой своей добѣ погибаютъ отъ войны, отъ помора, отъ наѣздовъ въ плѣнъ отведены, и отъ иныхъ напастей.*" Није се дакле никако бојати пренасељења. већ се напротив бојати нерада и сиротиње. У томе реду идеја Крижанић препоручује Русији: „*Поспѣшеніе женитвамъ*"; дакле сасвим противно Малтусу, који

*) У другој таблици, у рукопису са стране исписаној, он ову допуњује од 1. до закључно 10. порода:

Пород 1 од два лица = 4
„ 2 „ год. 20 = 8 итд. итд.
„ 10 „ „ 180 = 2048.

хоћаше да држава отежава женидбе сиротињи. Крижанић захтева, да држава свим средствима баш настане, да се у народу што више фамилија заснује и привредно одржи. Малтус се дакле бојн пренасељења као главнога узрока сиротиње, док наш Крижанић сасвим правилно налази да је баш малољудност последица сиротиње а сиротиња по себи само последица неправде и немара државног.

Ово је скроз савремено гледиште у економној науци које теретност популације налази не у немогућности храњења већ у привредној слабости, друштвеноме непоретку и државној небризи о маси раднога народа.[1]) У прилог својега мишљења он наводи примере из историје и живота: како су стари Римљани нежењене људе, који би се међу тим женити могли, искључивали из суђења и удела у општим добицима; како су стари закони ослобођавали жењене прве године по венчању од војене дужности и других работа; и како Немци и данас чине известне олакшице[2]). Противан је чак и раскошним свадбеним обичајима и хвали простоту у романских народа[3]); из истога разлога он осуђује и установу мираза[4]), као неизбежнога услова женидбама, па, напомињући како у Италијана (Влаха) богаташи дају мирозе сиротним девојкама, примећује сасвим умесно, да *„такова бо доброчинства не можетъ бытъ толико, да би оно чутно (осетно) и знатно было въ народу.“* Ова мимогредом бачена примедба Крижанићева садржи у себи дубок економно политички

---

[1]) В. о томе н. пр. у *А. А. Исаева: „Начала политической экономіи.“* Друго издање. Петроград. 1895. стр. 623.

[2]) Такви погледи владали су, у XVII—XVIII веку. У Француској н. пр. постојао је закон, по коме они, који се до 21. год. ожене, ослобођавају се за неколико година пореза, а ко би 10. мушке деце имао, ослобођавао се на свагда свих јавних намета. *Ходскій*, стр. 497. у примедби.

[3]) „У Влаховъ свадбы ся обвершаютъ безъ пировъ, безъ гудцевъ, безъ пѣсней, безъ пляса, и безъ всякія молвы. Заручникъ и заручница со своими родительми и съ коимъ найвѣрнѣимъ родникомъ единымъ или зъ двѣми, и зъ ныховыми женами, поидутъ въ церковъ, и примутъ отъ попа благословленіе илити вѣнчаніе, краткими рѣчьми: и повернувъ ся домой вечераютъ и безъ попа, и безъ всякія молвы и тѣмъ докончятъ свадбу. И сице. безъ утраты, и безъ піянства, и безъ грѣха, лѣпо по Христіанску вершятъ своя женитвы.“ II. 97. А на стр. 100. вели даље: „А злата, бисера, и свилы и драгого каменія отнюдь дѣвицамъ и заручницамъ на свадбахъ не носить.“

[4]) Вели, бољи је руски обичај, по коме ни једна девојка није дужна донети мужу никаква мираза: ни у новцу, ни у оделу. Исто тако похваљује и други руски обичај по коме родитељи за девојку младожењу просе. (За что иматъ дѣвойкѣ быть позорно опроситъ младенца? — и то онде, вели Крижанић, где не говори она, већ њени очеви или пријатељи) II. 97—98.

смисао једнога скроз савременога схватања, које казује, да, и ако приватна и јавна доброчинства никад нису на одмет, ипак права помоћ сиротињи мора лежати у државној привредној политици а никако у јавној и приватној милостињи. Тако је савремена наука јасно показала и доказала, да је н. пр. јавна милостиња у Инглеској, где је „неговање сиротиње“ најјаче развијено (у Инглеској се и данас годишње троши око 200 милијуна динара на *потпомагање сиротиње!*), пре од штете, но ли од праве користи, јер ови милијуни, који се годишње на милостињу троше, много би се корисније применили помагањем радника произвођача, но ли помагањем и ширењем нерада и просјачења.

Прелазећи преко појединости и мање важних напомена н. пр. о теретности венчаница и т. д.) ми се заустављамо на главноме мишљењу његову, да је највећа невоља и сметња множењу људства, кад човек *нема своје куће, своје сталне зараде и своје слободе.* Он у томе иде тако далеко, да већ за онда налази да је *држава у извесним приликама дужна радницима чак и станове подизати* (н. пр. Русија у Сибиру и по крајинама). Сетимо се том приликом само, да је тек модерна социјално-политичка школа (тако названи катедарски социјализам) једнога Хелда, Шефле-а и Вагнера дрзнуо, да државну експропријацију станова по градовима предложи. Поменућемо још само, како Крижанић захтева и да државни чиновници воде тачан списак женидаба и зграда подигнутих јавном помоћу, па да овај део о људству завршимо са последњом напоменом Крижанићевом, да је анархија, исто као и тиранија, врло важан узрок слабе насељености.[1]) *Зла је, вели он, тиранија, а зао је и распуст: средњи је пут најбољи.* (II. *102.*).

---

[1]) Крута владавина је, вели он, узрок што је Русија ретко насељена и малољудна. Могло би у Русији два пута толико људи живети, колико их сада живи, кад би само владавина умеренија била. I. 297. Кад се ове и овакве слободоумне речи Крижанићеве (које он пише у прогонству онда, кад милост очекује) на уму имају, онда је сасвим излишно тражити другога узрока његову прогонству у Сибир. Јер извесно је, да је овакве своје назоре Крижанић још мање могао крити онда, кад је први пут још слободан у Москву дошао био. С тога се ми сасвим придружујемо оном мишљењу, које проф *Брикнер,* и сам потпуно усвајајући напред већ наведене речи историчара *Соловьева* како је „учени Србин“ послан у Сибир само с тога што је у Русију у невреме дошао био), најодлучније и најодређеније казује овим својим речима: да су у програму Крижанићеву *„светска питања вазда стојала пред црковнима“.* („Ю. *Крижаничъ*“ у Р. Вјеснику за Јуни 1887. стр. 609.). И сам *Н. Соколовъ*, говорећи у већ напред поменутој

Ово, што довде изложисмо, чини поглавиту садржину чисто економних идеја Крижанићеве политике. Остаје нам сада још да бацимо један поглед на његове назоре о финансијама државним и о општој политици државној, јер, као што већ у самоме почетку излагања видесмо, Крижанић полази вазда са гледишта, да модерној држави треба доста средстава за подмирење јавних потреба, али да народ та средства држави или владаоцу на расположење ставити може, потребно је пре свега да народ буде имућан, а да привреда народна буде опет снажна и напредна, неопходно је потребно да се народу зајемче она права и слободе, која су неопходна погодба (conditio sine qua non) за сваки културни развитак. Да би нам идеје Крижанићеве у свему јасне и разумљиве биле, потребно је да претходно бацимо само један кратак поглед на политичке и социјалне прилике у Русији у времену, када је Крижанић у њу дошао био. Иза оснивача царскога дома Романових, Михаила (1613—1645.), који је границе Русији према Шведској и Пољској утврдио, у договору са сталешким сабором у Москви многе раније злоупотребе и неправде (нарочито из времена Ивана Грознога) уклонио и у прве трговинске уговоре са западом ступио био, дође на руски престо син му Алексије (1645—1676) који, да би своју касу која од државне још ничим не бејаше одвојена, што боље попунио, даваше под закуп монополе најпотребнијих намирница (н. пр. соли, жита, рибе, меда, коже, гвожђа итд.) што их је нараво јако поскупљивало, монополисаше крчмљење ракије, коваше лош бакарни новац и удараше

расправи својој о — у 1890. г. њиме откривеном — рукопису Крижанићеву о историјским *пророчанствима (из 8. века)*, и ако на закључку расправе своје и сам више нагиње тумачењу радње Крижанићеве црквено-религиозним мотивима, вели како је *„ипак потребно признати, да је само ватрена љубав к словенским народима, које је он хтео да види силне, славне и срећне, могла склонити Крижанића на тако голем посао, за који се он бесумње припремао у души својој већ много година пре доласка својега у Русију.“* В. расправу *Н. Соколова: „Новооткрытое сочиненіе Крижанича о соединеній церквей“* у *„Журналу министерства народнаго просвѣщенія“* за април 1891. стр. 261, док на завршетку исте расправе, у Мајској свесци на стр. 56 опет вели: *„Ми не улазимо овде у излагање и оцену национално-политичких погледа Крижанићевих. Примећујемо само толико, да су ови погледи тесно везани са његовим религиозно-црквеним убеђењима.“* Маркевичъ и сам налази, да су „све мисли Крижанићеве потекле из његове страсне љубави према Словенству“ (стр. 122.) и да су његове невоље потекле само из „преранести Крижанићевих проповеди у Русији, која у XVII. веку још не беше за њих приуготовљена; Русија тада још није могла разумети и достојно оценити идеје Крижанићеве“ (стр. 224.)

свакојаке намете. (Тако н. пр. Коломенски бунт би баш тада изазван поглавито услед намета *петине* и рђавога новца). Крижанићу је нарочито морала у очи пасти разлика међу оријенталским богаством владара[1]) и општом сиромаштином народном. Московска буна из год. 1648. изазвана баш поглавито скупоћом услед закупа монополисаних артикала, у којој многи омрзнути виши чиновници главом платише, беше за собом донела сталешку скупштину у год 1649. и ново законодавство. Али се оно још слабо поштовало; дата обећања не беху одржана и испуњена. Додајмо овоме још необуздану моћ властеле, коју је наследник Алексијев цар Теодор (Феодор III.) покушао да саломи, што је тек његов последник Петар велики извршио, те право јединство државно успоставио, и још к томе ондашње скроз деморалисано чиновништво, па ће нам тек онда сасвим појамна бити сва оштрина критике умнога и просвећеног Крижанића, који чак пророчански тврђаше, да ако се реформе још за времена не изведу, онда и Русији предстоји општи преврат и расуло. У привредним односима Русија, оскудна занатима и трговином, беше сасвим потпала под власт странаца а нарочито Немаца, који ју у току 16. и 17. века преплавише. Ето под таквим социјалним и политичким приликама Крижанић долази да у Русији проповеда сузбијање странаца, јединство државне моћи спојено са поштовањем свачијих права, државно неговање привреде и народну словенску политику — што га је бар за онда још неминовно морало у Сибир одвести. Међу тим нема сумње да су на потоње реформе Петра Великога морале моћно утицати и нове идеје нашега Крижанића[2]).

---

[1]) Један савременик тврђаше да царска ризница Алексијева нема себи равне у Европи. (*У Брикнера*, Russische Revue, стр. 303.)

[2]) У исти мах писао је о реформама у Русији и емигранат Григорије Карпов *Котошихин* („о Русији за царевања Алексија Михајловића“ у Стокхолму, 1666 и 1667) али га Крижанићеви списи високо надмашају. В. о томе у *Арс. Маркевича:* Юрій *Крижаничъ*, Варшава, 1876. стр. 30., где вели, да је „хоризонат Крижанића и његових списа био много шири“. У томе, као што напред већ рекосмо, Крижанић надмаша и потоњега проповедника реформа за Петра вел. *Ивана Посошкова* († 1724., а у спису: „о скудости и богатствѣ“.) Тешко је међу тим, као што Марковичъ вели, тачно казати, у колико су списи Крижанића утицали на реформе Петра вел. Толико је извесно, да су се списи његови преписивали, да се Петар вел. живо њима интересовао и да према томе у реду духовних иницијатора потоњих реформа Петра вел. „видно место припада Крижанићу“ (Марковичъ, стр. 157, 158 и 159.)

Своја проматрања о финансијама (у разделу 28: „объ крутомъ владанію и людодерству") Крижанић отпочиње са овом духовитом, значајном, класичном причом. Неки саксонски кнез, вели он, имађаше некога *„државника изрядна кметодерца"*, који је народ теретио грдним наметима, да би само касу владаочеву што боље напунио. Кад му дође самртни час, поче га гристи савест и он се обрати преко пријатеља на својега господара молбом: да поскида с леђа народних оне грдне и неправедне намете, јер му иначе нема души спасења, нити му је могуће видети лица Божија. Владалац је на ово, вели, кратко одговорио: Што је наш државник прибавио каси нашој, зато му ми благодаримо. Али што је једном записано у наше књиге прихода то више нити се из њих брише, нити из касе излази. А наш државник, ако га Бог баш никако неће да прими, нека онда мирно иде ђаволу! — Већ на ранијем једном месту Крижанић утврђује као основно начело свега финансирања, да краљ не треба да прибира више прихода, но што му за подмирење текућих потреба требује (I. 268.).[1]) Међу тим не само што су знаменити државници пре њега прибирали и одржавали знатне готовине (нпр. Филип Македонски у Грка, а Сили у Француској) већ је то често чињено и у новија времена после Крижанића (нпр. у Пруској. Сам Јуме је још препоручивао тако звану тезауризацију). Краљ не сме бити тиранин или како се, вели он, нашим језиком каже „људодерац" свога рођенога народа. Јер краљ је, вели Крижанић, онај, који влада себи самоме и народу на добро; а тиранин је онај, који не гледа на опште добро, већ само на своје личне користи. И, додаје он још к томе по речима Цицероновим, да краљ мора вазда водити рачуна о општему добру, а никада да само једне и то мањину помаже а све друге, дакле већину народа, запоставља. (I. 270. и 276.). Једном речју краљева је прва и највиша дужност, да народ свој усрећи (*людство учинить блажено*. I. 275.). Гдегод постоје отмичарски закони, ту је владар тиранин, а „људодер-

[1]) Нарочито хвали Млечиће зато што од својих поданика никад не узимају више но само онолико, колико им је потребно *„къ обычнымъ годовнымъ разходомъ"*, а ако им и кад им за рат новца устреба, онда нарочите прирезе ударају. Установљена је, вели он, чак и смртна казна за оне, који би предлагали нове намете, од којих би приход бесплодан лежао. И опет све то завршује речима: „Да краль не держитъ несмѣрныя множины сребра и злата." I. 289.

ство је, вели он, један од оних грехова, који до небеса за осветом вриче", јер ту народ „једва дисати може па и сам живот му мрзак постаје." (282.) Такав «мясарь, корволокъ и мучитель" беше у Русији Иван Грозни, па онда и Борис Годунов, коју је обојицу сам Бог одузимањем престола казнио и, додаје тому још Крижанић, бич божји није престао тући народ наш, *догод она крвава и сиротињским сузама окупана каса није од туђинаца разграбљена била.* (284). Крижанић у тврдо верује дакле да је, као што народ вели, отето: проклето. По арендаторским монополисаним крчмама проливено је, вели он, више крви, но вина и зато он даље каже: „*за крѣпко и становито держу, яко и въ семъ царству хочетъ время прить. да весъ народъ повстанетъ на обаленіе тѣхъ безбожныхъ людодерскихъ царя Ивана и царя Бориса Законовъ*", а све на штету саме државне моћи и целога народа, као што то већ ондашњи поједини народни покрети наговештаваху. (287). За Пољску пак вели, да је из сувишне раскоши властеле и њених изборних краљева и сама пришла крајњему „људодерству", те је услед њега потпала и под «чужевладство» и у крајњи распуст и нерад. «*И всякій разсыпникъ учинится тираномъ и людодерцемъ, аще имаетъ кого драть*". Владалац дакле, као божји поглавар народа на земљи, мора у моралу сам претходити примером народу своме а нарочито чиновништву своjему, јер владалац раскошник и расипикућа већ по самој тој невољи постаје тиранин народу своме. Украјинци Подњепрани вели он пријђоше испрва вољно Русији, али се због оваквих «лакомих закона» руских у брзо покајаше и опет Пољској повратише. Зато су најгори крунини саветници они, који на штету народне привреде нове финансијске мере измишљавају. У времену, кад не само западно-европски краљеви и њихови државници (нпр. Луј XIV. у својим инструкцијама дофену а Лувоа у своме политичком тестаменту) већ и многи ласкавци научници учаху, да су краљеви апсолутни власници над животом и имовином поданика и да ови само зарад краљева и ратне славе њихове и постоје, Крижанић напротив учи да су краљеви само зарад народа ту, и тражи у историји света примере, који противно мишљење и самих владара исказују. Тако Александар велики, вели Крижанић, упитан где му је каса? одговорио је: у пријатеља. Константин велики кад

му напомињаху како треба да умножи приходе државне, одговорио је, да му је милије да га народ воли, но да га се боји, јер он кад има љубав народну онда има и све, што имају и поданици његови. Алфонс Арагонски имаћаше обичај рећи да је прва краљевска дужност бринути се о благостању народном, јер у богатога народа не може никад ни краљ сирома бити. Јаков I. инглески пише опет у поукама сину својему, да никад и не помишља богатити се тешким наметима, већ да у благостању народа гледа најсигурнију касу своју. Најзад помиње и реч Трајанову, који касу државну пореди са слезином у организму, која кадгод преко мере отече, онда и цело тело отуда трпи и болује. (288—289). У осталом може краљ сам по себи, вели Крижанић, бити ако хоће и анђео, али ако чиновници његови не буду ограничени и зауздани добрим законодавством (I. 302.), на њега ће ипак пасти сав грех и терет неправде, која се народу учинила буде. Кад знамо да и сами краљеви нису врло често анђели, онда је то још мање случај са чиновницима њиховим. Зато треба законима народу зајемчити слободе његове, јер чиновници у већини случајева нису никако анђели (303.), нарочито кад их сам владалац у стези не држи, већ им још напротив у злу предњачи и помаже. И с тога он строго осуђује ону под Иваном грозним уобичајену заклетву чиновничку, да ће вазда и у свему само интересе касе владаочеве пред очима имати. А најгоре је вели, кад се чиновницима никаква стална плата не даје, или бар тако недовољна, да од ње пристојно живети не могу. Међу тим вели, тражи се од чиновника, да имају богато стајаће рухо, и зато Крижанић меће цару у уста реч, како он више воли видети своје чиновнике просто но ли богато одевене. Јер чиновници, кад немају да као што треба подмире потребе живота, они онда по самој сили прилика живе од *„продавања правде“* (291—292). И у прилог томе он (на стр. 293.) наводи поучан пример, како је Бајазит једном, на силну тужбу противу кадија, сазвао их био у двор и хтео их све сажећи. На то му, вели, Алија - баша оправи некога Арапина, који захтеваше од цара, да га овај пошље к цару грчкоме, те да од ђаура доведе неколико „инока“, да им они од сада суде. На питање Бајазитово: а знају ли они нашега закона, Алија одговори цару, да не знаду, јер они који то знају биће ево данас уморени. На кад наши закон знаду за-

што онда криво суде, упита љутито Бајазит, на што му Алија мирно одговори: *Да ти истину кажем зато, што никакве плате из државне касе не примају, већ само од мита живе* „*Наряди имъ плачу и поправлена будетъ њихова худоба*“ Правда се дакле мора бесплатно делити народу, јер у земљи, у којој се све за новац добити може, није најзад ни сам владалац сигуран. Зато се, вели Крижанић, Немац Олеар може да хвали, како се у Москви за новац може добити препис сваке тајне државне. (294). Само општа подмитљивост чиновника могла је подавати странцима у Русији толике повластице. Лакоми финансијски закони деморалишу дакле и народ и чиновнике, и да то докаже Крижанић наводи за пример, како у ондашњој Русији, услед забране «варења пића», људи грабе сваку прилику, да под изговором великих празника, кад им се изузетно слобода варења давала, што више алкохолнога пића испеку и попију, а то је много, вели он, допринело и ширењу самога пијанства. А ми Словени, додаје томе Крижанић, већ смо дао Бог, и по самој природи нашој, «*разсыпливы и радогостьцы*». (298—300).

Паметни људи а нарочито државници не смеју никад и ни у чему водити рачуна само о дневним потребама, већ се морају вазда и у свачему «и у напред и у назад“ обзирати, у свему дакле питати прошлост и погледати у будућност. Лук, сувише и стално затегнут, постаје неупотребљив; човек, који вазда̀н ра̏ди, а никад не отпочине, не може живети.[1] Па исто тако је вели он и са наметима државним. (I. 304.) При крају прве књиге (I. 437.) Крижанић помиње познату реч Цицеронову, да само варвари живе од данас до сутра, док наши савети треба вечности да теже. (Barbarorum est in diem vivere: nostra consilia eternum spectare debent). *При тиранским законима*, вели Крижанић, *вазда је пуно прилика и повода грешењу и ту онда никаква казна није кадра, да људе застраши и од преступа одврати*. (306). Као и Морус дакле он је мишљења, да људе не вреди толико кажњавати, колико материјално и морално их поправљати. Само је богат народ, народ културан.

[1]) Међу тим у Русији онога времена гледало се сасвим другим оком на народ и пореску снагу његову. Инглески посланик *Флечер* прича, како је цар Иван Грозни имао обичај говорити: да народ личи на браду његову, која што се више шиша, све гушћа расте! проф. *Брикнер* у „Russische Revue“, стр. 312.

Јер од готовости, којом грађани порез плаћају, зависи у многоме и ваљаност саме управе државне. Док немачки писац Фауст нпр. мишљаше, да се свака државна мера, једном ма где употребљена, и у Немачкој примењивати даје (Рошер, стр. 208), дотле наш Крижанић у своју царску реч уноси напротив мисао, да ваља све законе у прошлости и садашњости добро проучавати, па за свој народ одбирати оно, што је његову карактеру и образовању најприличније и најпотребније. Нарочито у финансијским питањима, која су по речима Боденовим: «nervus rerum» међу пословима државним, Крижанић вели: «*треба есть, да общимъ совѣтомъ разтрясемъ и предумаемъ основаніе общего добра*» (309); и даље: *треба есть, да вы всѣ* (тј. заинтересовани привредници) *общимъ созволеніемъ произъявите намъ*: којим начинима може државна каса са најмање народне штете доћи до прихода потребних за подмирење општих расхода? (310). Он тражи да се укине установа монополисања животних намирница а нарочито давање њихово под закуп приватнима (и то још странцима), али да каса државна не би тиме (тј напрасним укидањем ових прихода) осетне штете претрпела: «*да грады пришлютъ къ намъ своихъ пословъ*», да се круна са народом о свему и свачему договори: „*И зато хочемъ себе задержать еденъ или два мѣсяца въ году*". (325). Оно што нпр. у једној Инглеској бејаше одиста врело модерне уставности: а то је потреба владалачка у новцу, која их гоњаше, да тражећи у парламената све нових средстава, чине народу све даље уставне концесије, то Крижанић већ за онда и у Русији предвиђаше, ма да се то и до данас још испунило није. Међу тим погрешно би било зато мислити, да Крижанић ондашњој Русији препоручује уставност, јер он ипак претпоставља, зарад народа као и зарад саме будућности словенске, и саму руску аутократију познатој пољској анархији (као што ћемо то доцније ближе показати) Он се, говорећи о мерама финансијским у опште, зауставља само на томе, да без припита заинтересованих давалаца пореза не би требало никад нове намете заводити, дакле тражи управ некакав облик ближе неодређенога *уговорнога односа међу владаоцем и народом који би се оснивао на заједници интереса*.

У „Власти Величества" Крижанић на првоме месту убраја *право ковања новца* овим речима: „Да никто въ вѣкъ не

дерзаетъ пѣнязъ ковать на свое имя, ни на кралевско имя безъ кралева повелѣнія" (I. 313). Он тражи да држава kyje добар новац, а не да се дозволи, да, као што то баш тада и у Русији случај бејаше, лош новац — бакарни, искован у великој количини године 1656.[1]) — истисне из саобраћаја добар новац, јер Немци, вели он, све што у земљи купују (а поглавито храну,) плаћају онда бакром а за свој увоз са стране извлаче из саобраћаја све само сребро.[2]) Грешемов закон о новцу био је дакле практички већ добро познат нашему Крижанићу. Већ смо напред видели, да он ковање лошега новца убројава у *очајне финансијске мере* и зато уноси у своју царску реч нарочити налог, да се оно за сва времена забрани. Међу тим имају се примати сви пуноважни страни новци од злата и сребра по праведној цени њиховој, обазирући се међу тим вазда на то по каквој цени у околним земљама (Немачкој, Персији и Турској) дотични новци циркулишу. Лош страни новац сасвим се забрањује. А за бакарне шведске новце сасвим умесно примећује, да се примају, али увек испод цене сировога бакра. (I. 326). У саобраћају треба увек према потреби да има *ове четири врсте домаћега новца* — по мери и вредности прописно искованога, с краљевским ликом и знаковима па и знаком града, у коме су исковани — *златни* (*«златники* или златны рубли"), сребрни, бакарни и мешовито, из сребра и бакра, исковани («Подмѣсъ да будетъ праведно полъ сребра, полъ мѣди"). Само ковање новца да буде по мери и садржини за сва времена стално утврђено (има се на вѣчную память въ печатныхъ книгахъ пописать и напечатать), и да се распореди на четири града („Владимеръ да куетъ златные, Ярославель сребреные, Песковъ подмѣсные, Новградъ мѣдные" — извесно због боље контроле над фалсификовањем) А народ, ако хоће да ужива све ове благодати и да му се на свагда скину с врата: рђави новци, државне крчме, монополи хране (и осталих дневних намирница), као и страни трговци, мора опет своје обавезе према држави увек тачно испуњавати. (I. 328).

[1]) О томе, ко је ову несрећну финансијску меру Русији препоручивао постоје разна мишљења; многи је приписују *аустријском изасланику Главинићу.* (в. поменути већ чланак проф. Брикнера у „Russische Revue" 1891. стр. 327.).

[2]) Први златан новац у Русији искован је међу тим тек под Петром великим, године 1701. У толико је значајнији Крижанићев савет, да Русија већ онда свој златан вонац искује.

Закључак економне политике Крижанићеве у овоме је: да држава мора настојавати *„что никому нѣстъ слободно жить бездѣльному"*. (I. 233.).[1]) Свак у држави, са владаоцем на челу мора чинити своју дужност, а владалачка дужност према народу своме је и највиша и најсветија. Много је званих али је мало изабраних, вели он, и: пре ће камила проћи кроз иглене уши, но што ће силни и богати доспети у царство небесно. И ове свете речи, вели Крижанић, *имају се на првоме месту применити на саме краљеве и државнике њихове.* (I 274.). *Заблуда је доиста неизбежна особина људскога живота, и људи обично таман кад почну како треба разумевати, шта је живот и како им живети ваља, онда их већ и живот оставља.* «Отуда, вели он иде реч: иштн разума у стараца и мудрости у седих глава". I. 106.)[2]) И у томе погледу краљеви нису нимало срећнији од осталих смртних; шта више краљеви су обично најподложнији ласкавцима, који их формално опсађују (јер је истина обично горка и мрска. I. 390.), и зато су, вели Крижанић, врло често *мртви саветници — а то су књиге — још највернији им пријатељи.* И што је још најтеже и најнесрећније, док заблуде обичних људи понајвише и понајчешће њима самима шкоде, дотле, «*заблуде владалачке вуку за собом народне, непоправне штете.* И зато краљеви треба да се уче мудрости у добрих учитеља, књига и саветника, а не из искуства» (I. 108. и 388, где нарочито говори о потреби краљева да се потребним знањем наоружају: јер се *владари не смеју, као остали људи, тек искуством памети учити*, а то с тога што би њихово искуство било и *позно* (стигло тек у старости) а и народ *скупо* коштало, јер су «*краљевске заблуде увек целоме народу штетне, разорљиве и погибаоне*» I. 389.). Поред тога још док све приватне неправде потпадају по правилу под казне, дотле *неправде, које владаоци народима чине, пролазе обично некажњене и шта више „свободно совершаются"* (II. 21). Нико се међу тим није научен родио, *Мудрост као и храброст нису никакве урођене особине овога или онога народа* (I. 84. и 108.),[3]) већ у ствари мучне тековине на-

[1]) Зато он често напомиње божју заповед: *„ко не ради да не једе."* (II. 25. и 63).

[2]) Види о томе у књ. II. стр. 141—142. где вели, да се „сваки човек рађа прост и у свему неумешан. Касно расте телом, а још касније се усавршава разумом", који вели на жалост обично доцкан долази.

[3]) Остављајући на страну његове назоре о војсци, устројству и наоружању њеноме (део II. о сили) ми напомињемо овде мимогредом само толико, да поред историј-

уке и искуства. Ту је историја најбоља учитељка и народа и владара и државника. Марко Варон и Цицерон учаху већ, вели он, да науке и вештине нису никоме за једну већ, кроз хиљаде година и то вазда једнима од других придолазиле. Некадашњи варвари, Немци и Гали, данас су, вели он, и у науци и у вештинама славни. Један народ допуњује другога; тако нпр. Немци пронађоше штампарију, часовнике, топове итд. а Италијани опет магнетну иглу и друге вештине, а све је то опет својина целога човечанства. Зато нико нема права рећи, као да је и нама Словенима некаквом небеском судбом пут науци и вештинама препречен. Исто као што се и остали народи нису за дан ни за годину, но помало једни од других поучавали, тако се и ми свему научити можемо, само ако вође и труда уложимо". (I. 108.).

Политика или, као што ју Крижанић још зове и «*Кралевская мудрость*» (I. 116.) јесте између свих светских наука најважнија, јер, умети управљати земљом тако да се највиши могући ступањ среће и благостања људскога постигне, јесте одиста крајњи циљ и науке и живота. Исто као и *А. Смит,* Крижанић полази са пунога убеђења, да добро уређених финансија не може бити без јаке привреде народне, а обојега опет без добре владавине, која је плод целокупне спољне и унутарње политике државне. Прилазећи дакле најзад овому, трећем и највећем делу његове политике, ми ћемо се постарати колико нам то у власти буде да у једној целини изнесемо главне политичке идеје његове, изложене вазда с нарочитим погледом на словенске (нглавито руске) прилике, остављајући другима, од нас позванијима, да на овај чисто политички део Крижанићева списа нарочиту пажњу обрате.[1])

ског и филолошкога (нпр. о називима у војсци) интереса у њему има и појединих врло занимљивих напомена. Добра војска, вели он, мора пре свега бити добро снабдевена, обучена, и имати силу и брзину (73 и 82.). — Храброст се васпитава (као у Шпартанаца и Римљана). — Најбоља војска без добрих војсковођа не вреди ништа, као што нам то најбоље сведоче Кинези, код којих мандарини (дакле грађански чиновници а не војници) војском управљају. (87.) — Жали се, што Немци у Русији имају у рукама готово све тврђаве и команде. (89.).—Најзад препоручује владарима, да набављају „*цртеже и опис земаља, са којима војују*“ (90).

[1]) За овај политички део вели *Маркјевић,* да је он најважнији и да се у њему „Крижанић тек јавља у пуноме блеску своме“ (стр. 46.). Међу тим ми смо мишљења, да му економски део по важности и оригиналности мисли ни у колико не попушта, и

Оно што проф. *Брикнер*, у погледу финансијско-политичких предлога Крижанићевих, сасвим умесно вели, да су «ретко где теорија и практика једна од друге тако удаљене биле» као код њега, јер «да је Крижанић и нашао својих читалаца, ипак би предлози његови безуспешни остали већ због самога радикализма њиховога»[1]) важи у свему и за чисто политички део списа његових. У питањима државнога права, као и у схватању државе и задатака њезиних, Крижанић не само што прихвата напредне идеје својега времена, као и чувених претходника му, већ у многоме се дохвата чак и реформаторских идеја 18. века. Крижанић тражи суверенство државе исто онако, као и чувени претходник му на западу *Жан Боден*, али док овај нпр. још мишљаше, да се владалац *само у невољи* може везивати за пристанак народа у законодавству и дажбинама, (јер по праву суверенства владалац може увек и сам без ичијега питања намете ударати) [2]) дотле Крижанић, као што видесмо, упућује владаоца да тражи сагласност народну и да се заклетвом утврђених обавеза савесно придржава, па не само то, већ готово сасвим у духу нашега столећа тражи још и да монархија има почивати на *начелу народности* [3]) *Неограничена власт противна је*, вели Крижанић, *и божјему и природном праву.*[4]) Цео «раздѣлъ 27» (књ. I. 271—279.) и говори само о томе, како је заблудна мисао великих и богатих овога света, да је власт и имовина њихова искључива својина такве природе, да они са њоме по ћефу располагати могу, док међу тим њихова је баш дужност, да, имајући власт и господство, народом управљају на срећу и благостање његово. Краљева је прва дужност: «*Людство учинить блажено*» а то ће само онда бити, кад му обезбеди: «*веру, правду, мир, благостање и понос народни*» (275.), јер краљ не влада народом на своју корист већ на опште народно добро, а да је то тако доказује се: 1) тиме

да Маркјевић у томе греши кад — ценећи га са гледишта савремене науке — вели, да су многи погледи Крижанићеви на државну и народну привреду неверни, а међутим одмах тому и сам додаје: „но подробно разбирать ихъ ми не беремся“. Стр. 43.

[1]) Russische Revue стр. 333.

[2]) Види: Bodin: Eine Studie über den Begriff der Souverainetät, von Dr. E. Hancke. Breslau, 1894. стр. 79. и 83.

[3]) *У опште*, вели у томе погледу сасвим правилно *Маркјевић*, *ми у Крижанићу видимо присталицу једнодржавне монархије, са народношћу у основи њезиној*. стр. 96.

[4]) „Бесконечная область супротивна Божіему и урожденному законоставію“. 277.

што је он и у самим апсолутним монархијама у истини само «*подкраль*» божји на земљи; и 2) тиме што у свету има и изабраних владалаца (дакле и по вољи народа а не само по милости божјој). (276.) Па, и ако, и кад се баш народ владаоцу своjему на милост и немилост предаје, он то ипак никад не чини по доброј вољи, већ само присиљен, — а то никада није праведно (278.).

Ну да се вратимо и наставимо онде, где смо већ напред застали били, остављајући да главну садржину трећега дела Крижанићеве политике — под заглављем «*о мудрости*» — при крају изложимо. Казали смо већ његове напредне назоре о потребитости знања, нарочито историјских и философских, владарима и државницима њиховим (у разделу 1.) као и о томе, како природа правога знања лежи у тачноме сазнавању узрока, (дакле у правилно примењеноме *закону узрочности*, у чему је и велики инглески философ *Давид Јуме* у идућем 18. веку гледао и проучавао први и највиши закон из теорије сазнања) (разд. 2). Рекосмо већ и то, како је Крижанић мишљења, да је од свих наука за сам практички живот људски ипак најважнија *политика* т.ј. вештина «*праведно, славно и честито владать людство, грады и народы*» (стр. 121.), а у њој на првоме месту стоји: осигурање материјалнога живота, дакле благостања народнога[1]). Настављајући на ово, ми ћемо се и од сада придржавати истога досадашњега начина излагања, т.ј. у главноме ићи оним истим редом, који је и сам Крижанић у спису своме утврдио био, доводећи само сродне и растурене партије у природну везу њихову, чиме нарочито избегавамо она понављања. која су у Крижанићеву спису доста честа.

— СВРШИЋЕ СЕ —

[1]) У својој још мање више сколастичкој класификацији наука он „*икономію или господарство, кое учить владать домъ или челядь*“ уноси у „*политику или людоправное ученіе*“ као један саставни део њезин. I стр. 121.

РОДУ МОМЕ*)

Видесте ли кад год цветак
— Шебој, ружу, ил' ђурђевак —
Кад га роса не полије,
Мила рука не залије,
Како тужно спусти главу
На земљицу, ил' у траву,
Како свене, клоне, пане
И живот му тад усане,
Па онда га ветар хитне
И суха га дотле стрви
Преко поља, провалија,
Док га свега не измрви?
Така судба, мили роде,
Чека народ без слободе.

Сви гајимо цвеће своје
Рад мириса и рад боје,
Сваки цветак друкче сјаје,
Сваки друкчи мирис даје,
А тај мирис, шаренило
Од сунца је све добило;
Ну, метнемо л' своје цвеће
Где га сунце видет неће,
Да у мраку траје дане,
Живот му се брзо тули

*) Ова је песма слата „Босанској Вили“, али је сарајевска цензура забранила а се онамо штампа.

Док без боје и мириса,
Са свим јадно не иструли.
Така судба увек, роде,
Стиже народ без слободе.

Пролеће је, мили дане,
Бујан живот на све стране,
И у пољу и у гори
Весела се песма ори.
Ал' тај живот бујна века
— Жалосна га судба чека,
Јер чим прве слане пану,
Први мрази чим настану,
Све се смири и изумре,
К'о да никад било није,
П' онда зимњи покров бели
Сву ту пустош од нас скрије.
Така судба без слободе
И теб' чека, мили роде.

22—II—1893 год.
Пожаревац

Јела Ј. Поповићева

СУЂЀНИЦА

НАРОДНА БАЈКА

I.

Била тако једна велика задруга. У тој задрузи живело је само ожењених мушких глава преко тридесет, а већ младића, девојака, деце и да не причам. Газдалук као што само у такој задрузи може бити: читави спахилуци, ергеле, чопори, стада и сваком малу нарочит чобанин.

Стари Мирко — домаћин — управљао је задругом само тако може бити. У његовој кући било је реда као у кошници. Ако се хтео свршити какав повећи посао, он би позвао у свој конак задругаре, али само оне седих власи, па би се ту с њима споразумео како да се тај посао сврши

Сви су поштовали старог домаћина. А и не поштовали га!.. У свако Божје доба дана или ноћи знао ти је он дати рачуна о својим задругарима. А кад народ у кући понавља он о сваком чељадету води тачна рачуна тако да се нико не нађе да би му замерити могао. За старије куповао је руво према добу њиховом и то како себи тако и њима; за млађе пак подешавао је према своме јединцу, Славку — па свима право.

Кућа је напредовала не може боље бити; летина понела стока се плоди; једном речју: боље се пожелети не може.

Е, ал Бог је — Бог!.. Кад мислиш да си најсрећнији и најбољи а он те тргне из твојих снова.

Пусти кугу на људе. И затре све. Само обори главу, па после, док длан о длан, као да никад није ни био!

И од Миркове задруге оста само Мирков јединац, Славко. Јадно дете, окаменило се од чуда и бола... Онолико имање а

он самац. Да је сто руку имао, па опет не би могао доспети да све намири.

II.

Било му је двадесет година кад га та несрећа снађе. Али Бог му даде и срца и памети да се одржи на томе грдном имању. Брзо ти он набави слуге и чобане, распореди посао и све пође својим редом.

Диве се старци његовом уму и разуму... А он се само моли Богу да му да снаге и здравља.

Прођоше тако две године; имање напредује, али кућа стоји где је ту је. Осећао је Славко да му нешто недостаје а то је женска рука у овоме дому.

Стадоше га саветовати да се жени. Он виде да је то добром и не беше с раскида. Али, као за пакост, нигде не може наћи девојку онаку какву је замишљао кад и кад у сновима својим.

И не ожени се! Прође година дана, он је видео толике девојке али му ни једна не паде на срце.

— Па опет, опет — веле му старији људи — ожени се, синко! Не може то свакад ни прионути за срце. Кад је доведеш у кућу, онда ћете се већ боље запазити.

Али се Славку чинило да то није тако. И он науми не женити се све дотле, док не нађе девојку по жељи срца свога.

Па како не нађе таке девојке у околини, он науми поћи по свету да је потражи. Дозва најверније слугу, нареди му како да имањем управља, док се он не врати, па се крете на пут.

III.

Пролазио је села и градове, виђао девојака лепих као уписаних, али му ни једна не приону за срце. И он, веран задатој речи, окрене се и оде даље.

На послетку и то му додија. Већ му дође да се свега мане и да остане бећар до смрти своје.

Та га мисао поче освајати све више и више, и на послетку реши се да се не жени него да се врати кући и да гледа своје имање...

У повратку виде колико је од куће одмакао. Требало му је дневи и ноћи путовати док се кући врати, па се чудио како је могао толико полудети...

Једне вечери ухвати га ноћ у густој дубрави. Сад што је ноћ он није ни марио, али се навукоше густи, црни облаци, а муње укрстише небом тако страшно да му се чињаше — е се небо запалило.

Он се пожури да из шуме изиђе и нађе ма где склоништа. Страх га обрхвао да је дрхтао као прут... Ишао је а зној га полевао; осећао је умор у сваком дамару, душа му дође у нос и он се скљуси под неку букву... Отвори очи и погледа па смотри не далеко ватру.

То га окрепи и он се упути тамо. И кад близу дође виде једну малу колебу... Крупне кишне капи почеше падати и шуморити по лишћу. Он осети мирне земље... Приђе вратима и куцну:

— Домаћине!

— Чујем — одговори глас изнутра и отвори врата.

— Путник сам; ухвати ме ово време. Могу ли овде преноћити?

— Уђи, брате — рече домаћин.

IV.

Колебица беше малена. На сред ње горела је ватра. Не беше никог сем дамаћина и домаћице која је уз ватру лежала покривена губером.

— Добро вече! — рече Славко улазећи.

— Бог те чуо! — рече домаћин. — Седи брате, и одмори се. Овде ми се, 'простићеш, нашло „мало“ па жена лежи у бабинама.

— Је ли мушко или женско?

— Ништа вала... женско — рече домаћин немарно.

— Нека је живо и здраво!

— Како му Бог да!... Него, јеси ти гладан, брате?

— Нисам ни гладан колико уморан.

Али гостољубиви домаћин сматраше да му је дужност понудити оним што има, па одмах постави синијцу, метну на њу комад проје и нешто сира.

— Шта је Бог дао! — рече. — Презалогаји се мало. .

И Славко, обичаја ради, узе залогај-два, али је осећао како му се трепавице склапају. Домаћин видећи да је уморан брзо му простре постељу

— Видим да си уморан — одмори се.

Славко се изу, прекрсти се па се пружи и заспа као заклан... Ни бриге му што је на пољу грмело и киша падала,

V.

На један пут се трже иза сна... Ватра је догоревала; домаћин је хркао с ниже ногу његових а домаћица с друге стране огњишта... Тишину је нарушавао попак тајанственом песмом која човека и нехотице баца у сањарије... Олујина престала...

Славко се трудио да опет склопи трепавице. Што је спавао — спавао је слатко, па хтеде продужити. Али... шта то би!...

Мал' не дрекну од чуда кад виде како се колебица засветле. Он смотри три виле у белом руву где стадоше више новорођенчета. Занемео од чуда он гледаше шта се чини.

Једна вила приђе детету, скиде с њега покривач. загледа се па рече:

— Лепа ће бити!.. Него шта да јој досудимо?

Договараше се о свему: једна хтеде да се удави, друга да се злопати и мучи целог века, али ова, што јој покривач диже, рече:

— Немојте, сестре, тако! Него да ово досудимо: да се уда за онога што спава онде! — и пружи прст на Славка.

Славку се окрете кућа око главе. Свест га остави за часак и кад себи дође вила̂ беше нестало...

Али су звониле њихове речи у ушима његовим. Њему се учини гадна и одвратна та осу а. Зар он, човек, зрео човек, да узме за жену дете што је данас рођено?!

Па ускипе све у њему. Он скочи помаман са постеље као да би хтео да се бије с целим светом.. Али у колебици не беше никога сем оних што спавају...

И њему паде на памет ужасна мисао. И обујми га, и зажди му плам у срце, и уђе у сваки дамар његов. Он цикну као гуја:

— Баш да не буде како рекосте!

Па као махнит прилете колевци, трже нож и закла дете...

Онда се окрете. Домаћини спаваху. Он отвори врата и изиде у нему ноћ...

VI.

Одрекао се женидбе на свагда. Вратио се на своје имање и узео све у своје руке. Срећа га је служила као ретко кога. За што се год руком машио све је цветало и блага доносило...

Године су пролазиле. Он се предао газдовању, па како му је посао ишао од руке, осећао се доста срећан.

Једнога дана дође му попа, онај попа што га је крстио, и кога је врло поштовао.

— Шта радиш, Славко?

— Ето, оче, радим.

— Газдујеш.

— Газдујем, попо. Бог ми среће дао, па газдујем

— А зар ти, синко, мислиш, да је то срећа?

— Зар није, оче?

— Није, сине мој!... Твоји дукати не могу оживети!... Ко ће то све узети у руке после твоје смрти? Ко ће твоје име насљедити?... Ко ће ти крсну свећу запалити?.. Где у свету имаш ти свога болећег?...

Он саже главу.

— Видиш, сине мој, то није никаква срећа!... Да је Бог дао да место звеке дуката чујеш гласан смеј веселих малишана, што твоје име носе, ја мислим да би то била срећа.... продужаваше попа.

Њему плану пред очима. Он осети да свештеник истину говори Он је, заиста, као огорео пањ, самац у свету..

— Него, продужи попа опет, ожени се ти брајко, то је мој савет, па ако ме послушаш нека те Бог благослови!...

— Али, оче!.. Мени је скоро четрдесет година...

— Никад није доцкан!.. А ти си крепак и снажан!..

— Да окушам срећу, оче!..

VII

Замислио се човек као убијен. И што је више мислио све је више увиђао како је баш потреба да се жени. Омрзе му

његова богата кућа, јер беше празна као срце тврдичино. Он поче тумарати опет по свету меркајући прилику.

Код једне цркве у околини беше сабор. Он се диже на сабор и чим стиже, само привеза коња за гране једнога храста па се упути колу...

Коло као градина. Он баци поглед и око му стаде на девојци, на девојци као горској вили.

Млада као кап.ьа, пуна као лане стајала је међ девојкама као ружа међу цвећем.

Њега нешто повуче к њој. Он приђе и назва Бога а девојке му почеше прилазити руци.

— Чија си ти, девојко?

Она га гледаше некако умиљато. Лице јој се смешкало.

— Ја сам кћи једног сиромашка.

— Је л' ти ту отац?

— Јесте.

— Хајде, одведи ме к њему.

И девојка пође с њим слободно. А он не умеде сит да се надиви њеној лепоти и њеној слободи.

— Како ти је име?

— Милица.

— Лепо име, ал' лепша девојка!. помисли он.

Она га доведе оцу. Сиромах чича Павле нађе се у чуду, кад богати Славко запроси његову кћер. Али, и поред свега чуђења, даде му је.

VIII.

Прича вели да таке свадбе ни таког весеља на далеко није било. Али, ко ће причати о свадби и весељу, кад је чудновата и сама женидба!...

У авлији урнебес а младенце сведоше у конак. Славко седе на кревет, а девојка стала више њега и двори га.

— Скини тај накит, тежак је, — рече јој он.

И она стаде скидати ђердане од злата и сребра Кад поскида с главе и прсију, она стаде скидати и оне око врата.

Он се загледа у њезин бели врат па му се поглед стопио у њ. На једаред прену. Скочи, приђе јој и показа једну масницу на врату која се обавила око врата као црвен конац.

— Шта ти је ово?

— Које?

— Ово око врата?

Она се насмеја.

— Ништа — рече.

— Како ништа?

— Та ништа, Бога ти!... Мати ми прича да ме је, још оне ноћи кад сам се родила, преклао неки путник, што је био код нас на конаку...

Славко се скамени. Њему цео догађај изиде пред очи.

— Али ништа, — продужаваше невеста. — Остала сам жива јер гркљана није нож ни дотакао!... Али... шта је теби?.

— Ништа, ништа!... Што је суђено, суђено!.. промуца он — чини шта хоћеш, али оно буде што Усуд досуди!...

— А шта?...

Он јој исприча цео догађај...

Јанко М. Веселиновић.

МРАВИ

„Природа је у најмањем највећа."

(СВРШЕТАК)

Ако је амазонска војска велика, онда се дели на два оперативна одреда, који полазе у разним правцима.

Forel је дао и број тих похода, које предузимају амазони у одређеном времену. За 30 дана, једна задруга предузела је 44 похода. Са 24 похода, донели су богату пљачку, са 9 тек нешто, а са 11 похода вратише се без игде ичега. У овом времену дељаху се три пут на два одељења.

Јака задруга може за једно лето да упљачка до 40000 чаура.

По Forel-у су најинтелигентнији мрави врсте Formica sanguinea. Они нису у оној зависности од својих робова као амазонски мрави, јер они могу да раде, сами се и хране; они сматрају своје робове, готово као другове. Шта више, Forel је находио задруге ових црвених мрави, без једног јединог роба. С тога су походи ових мрави ради пљачкања чаура, много ређи но у амазона. Робови никад активно не суделују у борбама, што их воде ови мрави.

Црвени су мрави веома прождрљиви. Поред меда, који радо једу, они нападају и раскидају живе инсекте, не штеде упљачкане чауре, а што не служи на похвалу њиховој интелигенцији, кад-кад не штеде ни своја сопствена јаја, ларве и чауре. Они разликују, при пљачкању, чауре мужјака и женки од чаура радничких, па само ове последње кад хоће чувају, а оне прве поједу они или робови.

Ови су мрави најбољи тактичари међу свима мравима. Ако се боре са многобројним непријатељем, они га никад не напа-

дају с фронта, но свагда с бока. Трупу поделе на многобројне одреде. Сваки одред има уходе и предводницу. Уходе се старају да сазнаду што о кретању непријатељеву, о његовој снази, да сазнаду улазе у мравињак итд. Кад се бију са Formica-om pratensis, који излази на бојиште у густим редовима, онда се црвени мрави користе препадоме. Мања одељења ударају непријатељу с леђа и с бокова, а напад главне трупе управе на непријатељев центар. Примете ли, да је отпор јак и одважан, онда се повлаче, штедећи своју снагу. Тада се концентришу, припремајући нов напад. Нападну непријатеља са свих страна, преплаше га и приморају на одступање. Црвени мрави знају исцрпсти све користи једне победе. У оном тренутку кад се противник спрема на одступање, ови се мрави баце на њега таком одважношћу, да непријатељ не сме ни помишљати на ново одупирање, па ма колико да је бројно јачи. Битка се завршује пљачкањем мравињака побеђених мрави. Forel је гледао, како гоне чак и посакриване своје противнике, отимајући им чауре, које беху собом понели.

Најлепшу слику ових напада црв мрави, даје Forel. Он је посматрао у Швајцарској како се овај мрав спрема у пљачку и на борбу. Цела трупаподели се на мања одељења, како би се неопажени приближили непријатељу. Међу појединим одељењима трчкаху уходе и извиднице. Прво одељење, што је приспело мравињаку, није одмах јурнуло на непријатеља; очекнуло је и остала одељења, те заједнички начинише прави опсадни круг око непријатељског мравињака. Опсадници, отворених вилица, затурених пипака, очекиваху напад опседнутих мрави. Одбише неколико напада. У овој претходној борби они процене и снагу свога противника. Најзад и они предузму један снажан напад, који готово свагда испада у њихову корист. Чим то сврше, одмах заузму излазе из мравињака. Сваки излаз чува цело омање одељење. У овом стадијуму борбе, Formica rufibarbis напушта мравињак, остављајући и своје чауре, а F. fusca покушава и у овим последњим тренуцима да спречи продирање у мравињак, затварајући улазе. Наравно да им ово много не помаже. Црвени мрави продиру у мравињак и брзо борбу свршавају. Поред тога што улазе чувају одељења и пропуштају само оне побеђене мраве, који ништа не носе, опет

неки промакне, те се за бегунцима шаље нарочита потера, да и њих опљачка. Пљачкање мравињака, врши се у правом смислу те речи. Оно траје некад по неколико дана. Опљачкани мрави, више се не враћају у мравињак.

Кад се црвеним мравима не одупру непријатељи, онда их не убијају, но им само покупе чауре. Одупру ли им се нападнути мрави, онда их убијају нештедимице.

Ако су непријатељи црвених мрави јачи и многобројнији, и ако их потисну са бојишта, то црв. мрави свагда правилно одступају подржавајући борбу до свога мравињака. Најобичнији противници су им ливадски мрави (Formica pretensis).

Црвени мрави прибегавају често и ратном лукавству. Forel је и то посматрао. Неколико црв. мрави нападоше амазоне, који се враћаху пљачком натоварени Амазонски мрави поспушташе упљачкане чауре, да би се лакше борили. Црвени мрави покупише спуштене чауре и побегоше.

Но поред ових бојева што се воде пљачке ради, мрави воде и међусобне ратове са својим најближим рођацима. Све рђаве стране ових међусобних размирица искачу и овде на видик. Бојем се тим мрави тако распале да дотле убијају своје противнике, док и сами не погину. Често узбуђеног мрава морају да придрже другови док дође себи

Ове ратове посматрали су многи посматрачи, међу којима опет Forel заузима највидније место, јер од њега имамо и најдетаљнију и најлепшу слику такве борбе. Посматрао је борбу између разних и истоветних врста. Он примећује, да се борба између мрава једне врсте, често завршује савезом.

Једном приликом Forel метне на сто мравињак Septothrax-a acervorum-a. Поред њега изручи још један мравињак мрава исте врсте. Ови последњи беху многобројнији. Они одмах заузеше мравињак, истеравши праве господаре. Али ови се враћаху чешће тако, да их противници похваташе и однеше далеко; у колико се чешће враћаху, у толико их ови све даље ношаху. Један мрав, носећи свога противника дође до ивице самога стола. Уверивши се пипцима, да је ту крај, баци мрава кога носаше. Forel га подиже и метне га опет пред носиоцем. Овај га опет донесе на крај стола и баци на под. То је поновљено неколико пута са истим резултатима. Доцније их је

Forel помешао, те су заједнички живели. Занимљивија је борба између две задруге Formica-e pratensis. Око 9 часова изјутра биле су само чарке, па после је отпочела права борба, која трајаше читав час, на једном истом месту. Бораху се у густим редовима, потискујући једни друге. По десетак мрави грађаху један ланчић, уједајући се. Чим се пријатељи ухвате и познаду, одмах се пуштају. Заробљенике вођаху у мравињак где их убијаху. Око 10 часова, Forel примети, да је фронт једне стране разбијен. Побеђени се повукоше до једног брежуљка, у заклону се прикупише и спремише за још један напад. Међутим на њихову мравињаку виђаше се живо кретање. Из њега излажаху мрави у великој количини, постројаваху се у бојну линију, спремајући се за одбрану. Кад се искупише, онда пођоше и у помоћ својима. Дотадањи победиоци се упеше да одрже победу и над појачалим непријатељем. Борци прекрилише бојно поље. Око 11 часова, пређашњи победиоци, беху сада побеђени. Нови их победиоци потискиваху, чак до њихова мравињака. Ту су морали да издрже још једну борбу са задругом Formica-e pratensis, које Forel беше ту просуо. И њих победише, али борбом беху толико заморени, да се не користише победом, но се око 3 часа по подне вратише своме мравињаку. Мртваци беху прекрилили разбојиште; беше их на хиљаде. Све два и два беху; издисаху онако, како се и бораху. Другог дана беху омање размирице; трећег дана Forel изазва борбу опет, која се сврши потпуним опустошењем и уништењем нападачева мравињака.

Црвени мрави се готово никад не бију између себе. Forel је покушао да их завади на тај начин, што је бацао између 2 задруге чауре њихових робова. Обе задруге труђаху се, да однесу што више ових чаура и осим мањих размирица међу појединцима, целокупне задруге не дођоше до озбиљна сукоба. Други један покушај Forel-ов, сврши се савезом двеју задруга. Амазонски се мрави боре до крајњих граница, „до истраге једних или других."

Прекид борбе између мрави разних врста, Büchner назива примирјем, које траје кад дуже кад краће време. Оно наступа онда, кад ни једна од зараћених страна не може да одржи савршену победу. Forel је посматрао у овом погледу односе

између једне или друге задруге F. sanguinca-е и једне задруге F. pratensis. Она вођаху очајну борбу сваког пролећа, али је никад не довршаваху са свим. Кад разбојиште прекриле рањеници и мртваци, онда се борба прекида, примирије се утврђује преко целог лета. По Büchner-у, они тада одређују и «неутралну зону.» Чим који мрав отиде у противнички мравињак, онда га одмах отуда изгоне; то је често повод озбиљном сукобу између умирених суседа.

Интересна је борба коју води Formica execta. Тело у мрави ове врсте, веома је меко, те с тога избегавају појединачну борбу; личног јунаштва у њих нема. Они се бију у збијеним колонама. Само онда, кад је победа извојевана, скачу појединци противнику на леђа. Неколико их држе противника за ноге, а један с леђа гледа да му главу одгризе. Деси се некад, да упусте они што држе за ноге, те се види како н. пр. F. pratensis трчи са F. excta-ом. Ако F. execta угризе F. pratensis до ганлиског ланца, онда ова последња неминовно угине.

Мрави рода Tetramoniun и рода Lasius одгризају ноге својим противницима, те их тако онеспособљавају за борбу. Ови се мрави користе и заклонима. У својим утврђеним мравињацима они дочекују и успешно одбијају нападе својих противника. Тек у крајњем случају напуштају мравињак, износећи своје чауре кроз тајне тамнике. Својим бројем су опасни многим противницима. Forel је једног дана просуо, из 10 мравињака мраве врсте F. pratensis, пред дрво у коме живљаше Lasius fuliginosus. Одмах отпоче опседање овога дрвета. Нашавши се у невољи, они послаше веснике својим друговима, што живљаху у другим, оближњим мравињацима. Дуги редови савезничке војске иђаху опседнутима у помоћ. Резултат је ове борбе био такав, да је F. pratensis побегла остављајући победиоцима своје ларве и чауре.

Mc. Cook је посматрао борбу између мрави рода Tetramonium која трајаше пуне три недеље. Том приликом он је констатовао да се пријатељи познају тек пошто се пипну пипцима. Чуло мириса игра главну улогу при овоме. Код рода Campovatus-а је чуло мириса слабо развијено тако да он није познавао своје чауре само с тога, што их је Cook најпре ме-

тнуо у воду, те их тако опростио онога мириса, што је карактеристичан за сваку мрављу задругу.

Међу свима европским мравима најопаснији је мрављи ратник, Myrmica rubida, јер се веома вешто служи својим отровним оружјем, које олако не сноси ни сам човек. Мравља киселина је опасна сваком мраву-противнику. За неколико тренутака, Myrmica rubida поубијала је пуну кесицу F. pratensis, немајући са своје стране ни једног ни рањеника ни мртваца. Forel. који је посматрао толике мравље битке, није никад видео да Myrmica rubida уступа са бојног мегдана.

Но поред мрави-ратобораца, има их и таквих, који се никад не бију било с тога што немају потребе, било опет с тога, што су конституцијом својом приморани на миран живот. Тако Myrmecina, Leptothorax .... бежи одмах чим их нападне непријатељ; од тих напада се склањају и тиме, што своје мравињака граде на каквом заклонитом местанцу.

„Војна обавеза" је у мрави заједничка, општа. Сви заједнички бране своју домовину, сви се за њу подједнако залажу. У случају какве опасности с поља, мирни и вредни радници постају јуначни ратници. Војници као нарочити ред у мрављем друштву, находе се само у неких врста рода Pheidole. Војници у ових мрави врше само ратне послове, а у миру. по неким посматрачима, само шеткају по мравињаку, остављајући све остале послове радницима. Ово Forel изрично тврди за мраве врсте Pheidole pallidula, док Lespés то пориче, наводећи да је посматрао војнике Pheidole megacephala, где раде као и радници.

У једном мравињаку рода Colobopsis, Forel је имао само 450 радница, 65 женки, 45 мужака и 60 војника. Војници не остављају мравињак, но као посада његова чувају му улазе. У другим мравињацима Forel је налазио сразмерно више војника. У опште узевши, војници нису многобројни у европских мрави. Њих је негде веома мало, негде су тек само слаба посада мравињакова. Али у америчких сродника наших мрави, војници су и кориснији и одличнији ред друштвени. Они су својим изгледом и величином јако уочљиви, а и послом и интелигенцијом истичу се над најближе своје сроднике. Као потврду овога, а и као завршетак овога одељка о ратовању мрављем, да изнесем укратко живот рода Ecitona. њих је војничка

организација најсавршенија, најпотпунија. Посматрања ћу изнети по Romanes-у.

Међу свима мравима овога рода, истичу се нарочито мрави врсте Eciton legiones. Полазећи на какав заједнички посао, дижући се у рат или на пљачку, на пут ради селидбе, они полазе у градним колонама, које могу да буду дуге по неколико стотина метара. Колоне имају своје побочнице, које траже бубе, ларве те их доносе трупи као храну.

Ове колоне обиђу сваки кутић, преврну сваки листић, подиђу под сваки камичак, односећи све што ту нађу. Пљачком натоварени мрави придружују се колони. Ако инсекат својом тежином премаша мрављу снагу, то га искидају на комадиће па га онда лакше преносе. Инсекти се размиле, бежећи с гране на грану, али их ови не напуштају. На крајичку какве гранчице инсекти се или пуштају руке своме непријатељу, или сами падају на земљу.

Са једне и друге стране саме трупе иду ситнији мрави отвореније боје, који врше дужност „официра." Изгледа, да је, њихов делокруг, одређен. јер иду само донекле напред и назад, застајкујући и пипајући своје другове у колони, као да им нешто наређују.

Кад извидница пронађе како гнездо оса, одмах се одређује појаче одељење из трупе, да га опљачка. Не хајући за то што осе око њих зује, они купе све чауре и односе их. Осе су немоћне, да се одупру овој мрављој најезди.

Кад извидница нађе на какав непријатељски мравињак, онда га обично напада цела трупа. Ове ситне животиње показују тада несавладљиву енергију, и доста тачну поделу рада. Једни копају, други гризу док не продру у мравињак непријатељски. При копању они оздо додају земљу оним над њима и то тако иде, док се сва ископана земља не избаци. Они који су пре, далеко одвлаче ископану земљу.

Bates је посматрао два дана једну колону ових мрави. Другог дана колона се беше помакла за 100 метара, пљачкајући као и прошлог дана. Беху заузели један мравињак са купом. На неколико места ископаше рупе по 3—4 см. дубоке. У свакој рупи беше неколико мрави. Они се помагаху подижући неке крупне мраве рода Formica, додајући их један дру-

гима. Најзад једни их раскидаше, те други ношаху комаде куда треба.

Ови мрави не граде мравињаке; они немају сталнога станишта. Ноћ проводе по пукотинама и заклонима, где склањају и своју пљачку. Рано из јутра се колона креће и за неколико тренутака од толиких хиљада мрави, на месту преноћишта нема ни једнога једитога.

Само још нешто о овим мравима по Belt-у. Очи су у Eciton-а веома мале, а у неких их никако нема. Ово иде само у прилог њиховој тактици. Кад би имала очи, онда би се колона често растурала, упућујући се сваки онамо, куда га очи воде. Овако они иду трагом један за другим, служећи се чулом мириса. Belt мисли, можда и претерујући, да се они чак и договарају мирисом, распростирући га, према потреби, кад више кад мање.

И Belt тврди да ови мрави не граде мравињака. Место једно остављају одмах, чим им хране нестане. Eciton hamata бави се на једном месту највише 5—6 дана. Belt је посматрао једну колону од 300 метара дужине. Интересно је напоменути, како је Belt нашао на једну мрављу колону, која грађаше на једном стаблу нешто налик на рој у пчела. Мрави се беху похватали ногама један за другог тако изгледаше као да је ова маса испреплетана танким кончићима. Запремина ове мрављe гомиле беше 1 кубни метар. У овој маси виђаху се лепо ходници који вођаху у средину њезину. Мимо ових мрави у роју, беше их на пољу, што доношаху пљачку с поља, проношаху је кроз ходнике, уносећи је у средину «роја.» Belt завуче штап до саме средине, те на њему извуче мраве са чаурама, које беху склонили у средину, загревајући их својом топлотом.

Bates је проматрао Eciton-а praedator-а. Веома је ратоборан. Бори се у густим непробојним фалангама, у којима може да буде хиљадама бораца. Кудгод прођу, за њима остаје узбуна и метеж. Једна колона, може да заузме 6 □ метара. По истом посматрачу E. vastator и E. erratica путују тамницима, које сами граде. Оваких ходника Bates је находи 200 метара дугих. Земљане грумичке, којим подзиђују све тамнике, не слепљују ни у самим сводовима. Имају двојаких радница —

великих са великом главом и мањих растом. Мање раднице оправљају тамнике, а веће бране задругу од непријатеља.

Büchner износи по Peters-у да се у Ј. Америци ови мрави јављају с времена на време долазећи у села и вароши. Ничега се не страше, нападају на све прнватине од највећих до најмањих. Весници, који наговешћују долазак ових мрави, јесу тице, које се њима хране. Чим дођу ти весници, човек бежи, остављајући кућу мравима да је почисте од стеница, буба шваба, мишева, пацова, стонога, змија итд. Тиме је овај мрав користан и ако је досадан. У колони мрави носе чауре, а поред колоне иду војници. Њихов утицај на масу, најбоље се огледа при прелазу преко воде. Ако је вода уска, онда војници довлаче гранчице, градећи мост за прелаз. Ако је река шира, онда мрави иду дотле док не нађу тиша, песковита места. Сваки мрав находи по једно дрвце и навози се њиме на воду. Задњи потискују предње тако, да се ногама држе за своје дрвце, а вилицама за дрвце онога мрава, који је пред њим. На тај начин, кад-кад са великом муком, направе мост за прелаз целој колони.

Кад се колона распе у бојни поредак, или кад пође у лов онда се цела околина узнемири. Све бежи од њих, као од каквог опасног непријатеља, па и сам цар змиски. То чини и човек, јер се ови мрави тако припију уз тело, да их треба из коже ишчупати, при чему често остаје у кожи глава. Само су тице од њих осигуране.

Вољан да овај чланак буде што краћи, изоставићу још многе и многе интересне мравље битке, па ћу прећи, да укратко оцртам још неке моменте у животу мрављем.

XI. Сахрањивање.

Тешке рањенике, опасне болеснике којима нема лека, мрави остављају на какво усамљено место, да ту угину. После смрти носе их ван мравињака, те их сахрањују, не могући трпети задах трулежи у своме мравињаку. Romanes вели по Cook-у да су им веома интересни посмртни обичаји. Мраве из своје задруге сахрањују одмах, док мраве-туђинце сахрањују тек онда, пошто им сокове исишу.

Посмртне обичаје у мрави Cook је посматрао у вештачким мравињацима, код неколико мрављих врста. У један такав

мравињак он унесе до 6 мрави—туђинца. У мравињаку их одмах нскасапише. Првога дана, пошто су им сокове полизали, ништа не предузимаху. Сутра дан потражише место, где би их закопали. Покупише све комаде и обнеше их око мравињака. То су понављали још 3 дана. Тек кад су видели, е су у затвореном простору и да не могу далеко да их однесу, онда их сахранише у најудаљенијем кутићу. Ту су ископали рупу и метнули 2—3 мртваца, а остале су потрпали у пукотине које им беху близу. Од тада ово место било је гробљиште за целу задругу. У другој једној задрузи, кад се деси први смртни случај задругари узеше мртваца и почеше се пети с њиме уз зидове суда у коме беху. Носачи падаху, поново се пењаху, док се најзад не увериште, да су у затвореном простору. Тада опет изабраше најудаљеније место од улаза у мравињак, ту га сахранише, обележивши тиме гробље за целу задругу.

Ова посматрања потврдила је г-ђа Trcat, посматрајући посмртне обичаје Formica-е crudelis. Она је смотрила, да црвени мрави засебно сахрањују своје задругаре, а засебно своје робове. Судећи по интелигенцији свих животиња, која провирује из сваког њиховог посла, излази да су ови посмртни обичаји и истинити и могућни. Нешто необичније, нешто што човека доводи у двоумицу да верује, изнела је г-ђа Huttor. Али подробност са којом су посматрања изнета, готово разгони двоумицу.

Посматрајући мраве у Sydney-у, она је изнела њихове посмртне обичаје у детаљима. Она је убила неколико војника једне мрављe задруге. После пола часа, затече код мртваца гомилу мрави и реши се да их посматра. Пет мрави одвојише се и одоше у мравињак. Из мравињака изађоше са читавом пратњом. Пратња се упути, све два и два, месту где беху мртваци. Ту се одморише неколико минута. За тим се упутише 60—80 мрави све два и два. Остали иђаху без икаква реда. Чим се носачи уморе, они стају и предају мртваца другој двојици што за њима иђаху. Изгледаше, да ова пратња беше одређена само за ношење Дошавши на једно песковито место на обали морској, нађоше готове ископане гробове за сваког мртваца. Пошто спустише мртваца у гробове, заравнише их земљом. На овом месту је извршена и смртна пре-

суда на шест мрави побуњеника, који се беху побунили при копању гробова, не хотећи радити. Све ово утврдио је и White публикујући своја проматрања 1880 год. Он је посматрао мраве, како затрпавају своје мртваце и у прашину.

XII. Памћење. Душевни покрети.

Поред многих примера, у низу ових излагања, који потврђују мравље памћење, да наведем само још 2—3.

Ако је мрав само један пут био на месту где је могао лепо да се исхрани, он ће га дуго памтити. Свагда ће моћи, својим трагом, да дође на исто место.

Трајање успомена је кад дуже кад краће. Belt је утврдио посматрањем, да успомене доиста живе. Јуна месеца једне године његова башта беше преплављена мравима. Нашавши им мравињак, посне га водом, у којој беше 1% фенилне киселине. Мрави се јако узнемирише. Прва им је брига била, да сачувају храну, што им беше у магацинима. На неколико корака ископаше привремене магацине, у које изместише храну. После неколико дана испразнише и њих, јер на 200 метара подигоше нов мравињак, у који сместише све што им беше преостало. Ту остадоше до идуће године, када им Belt учини оно исто што и прошле године. Многи изгибоше. Они што преостадоше предузеше живо исељавање у стари мравињак, који беху напустили пре годину дана. Једни ношаху храну, други ларве, трећи чауре. Мравињаку, из кога беше ишчезао и мирис фенилне киселине, долажаху сада тамницима, које и направише ради исељавања. Нови мравињак беше сутра дан пуст. По Belt-ову тумачењу, они су ископали сада тамнике само с тога што су се сећали прошлогодишње недаће, која их је ту снашла, те су се хтели да се прокраду до старог мравињака. Romanes додаје са своје стране, да раздаљина мравињака искључује могућност, да су случајно натрапали на стари мравињак. Он претпоставља, да су мрави и после пуних 12 месеца памтили свој стари мравињак. Ово његово мишљење потврђује и Vogt. По овом последњем, једна мравља задруга сваке године у одређено доба године, посећавала је једну апотеку, лижући сируп, који тамо нахођаше. Ово редовно посећавање апотеке, Vogt тумачи памћењем.

Емоције или душевни покрети. До проматрања Lubbok-ових, подаци о мрављим душевним покретима били су ретки, недовољни. Оно што карактерисаше мраве као животиње, оно што јако истицаше њихово животињско порекло беше утврђено многим фактима. Тек је Lubbok изнео да и мрави имају бар трагове симпатије, сажаљења, да имају бар трагове племенитости. Lubbok додаје да су ови душевни покрети ређи, но они у којима се огледају мрави као животиње са осветом, мржњом, крвожедношћу итд. Не наводећи Lubbok-ова посматрања, ја ћу по Romanes-у да наведем посматрања Belt-ова је метнуо на једног мрава врсте Ecitor hamata један камичак. Онај мрав што изађе за овим натовареним, потруди се, да о тој несрећи обавести целу задругу. Трчећи од једног до другог, обавести их, пипајући их пипцима, те сви навалише да ослободе онога бедника невоље, што га ненадно беше снашла. Једни гураху камен, а други вукоше мрава за ноге да га извуку испод камена. Они рађаху, брзо али толико обазриво, да мраву ноге не покидају. Најзад им посао испаде за руком и ослобођени друг весело им се придружи. Другом приликом Belt облепи иловачом другога мрава, остављајући му само пипке слободне Чим су то његови другови приметили, они почеше грицкати иловачу, само да ослободе свога друга. То им је био пут најбржи и најлакши, те су и успели. Другом приликом Belt је учинио то исто. Видећи дуги низ мрави што путоваху, он опет облепи једнога мрава иловачом остављајући му само главу слободну. Неколико његових другова прођоше мимо њега не примећујући ништа. Доцније један примети то, те покуша да спасе свога друга. Не могући ништа сâм, он отрча, те Belt мишљаше да остави свога друга да се и даље мучи. Но он беше отишао за помоћ, јер после неколико тренутака врати се са 12 другова, који беху потпуно обавештени, јер се упутише право облепљеном мраву. Навалише и ослободише га. Belt додаје: «Ово је нешто више од инстинкта. Међу вишим сисавцима једино човек може да комбинише помоћ са симпатијом».

Из свега овога довде види се, да је у мрави развијен алтруизам, чија је широка основица симпатија. Види се, да су мрави много паметнији но што се обично мисли, види се, да су дела величанствене природе у маломе велика, види се да је:

«Природа у најмањем највећа».

Врање 1895 год.

Љуб. М. Давидовић.

ПОГАШЕНЕ ЗВЕЗДЕ

O lieb' so lang du lieben kanst!
O lieb' so lang du lieben magst!
(Freiligrath.)

XII

Облаци су јади зори,
Из њих туге пљусак лије,
А ја путник незаклоњен,
Што га киша, туче, бије.
Али ти си сунце моћно,
А осмех ти зрака сјајна
Па кад сине облак мине —
Киша буде, дуга бајна.
И ја путник спашен буре,
Здравим нежно сунце јарко,
Па бих чисто полетео,
Да га љубим, топло, жарко.

XIII

Сунце зађе, па се опет јави,
Да свет земни види и поздрави;
Звезде оду, па се опет врате,
Да свод неба светлошћу позлате.
Месец мине, па наново сине
Да да̂ земљи сјајне месечине;
Ветар прође, па наново пирне
Да дрвеће обиђе и дирне;
Јесен, зима лето и пролеће.

Све то оде, па опет долеће,
Све то хита и наново жуди,
Да се земних наужива груди.
Снег и цвеће потрају, па прођу,
Ал' за мало, па наново дођу,
И лептири и челе и трава,
Све то мине све то ишчезава,
Ал' се опет после брзо јавља,
Да природу виђа и поздравља.
Закон неки дошао је с неба,
Да све, душо, једно другом треба.
Па куд томе да се ја противим,
Како могу без тебе да живим?
Кад те гледам, ја се чисто снажим.
Кад те нема, идем па те тражим —
Чим те нема, а ја те зажелим;
Чим те видим ја се развеселим.

XIV

Ох, чудна је љубав,
    Моја душо бајна,
Час је горка, црна,
    Час мила и сјајна,
Час је пуна туге
    И тешкогаваја,
А час пуна сласти,
    Врела загрљаја.
Па и песма моја,
    Што је љубав створи,
Час у раду вене,
    Час о срећи збори.

МАРА

ПРИПОВИЈЕТКА ИЗ МОСТАРА

I.

Чуо сам гдје причају:

Било је то у ришћанском крају, тамо при брду, отприлике гдје су сада Бјелушине. Ту се дизала једна стара, ороњела кућа с малијем пенџерима и ћерчивима, а у њој стајала још старија баба Савка са својом унуком Маром.

Баба Савки је било више од седамдесет година. Руке су јој већ дрхтале, а без палице никуд није ишла Носила се са свијем старински. На глави тука подвезач и бијела округа. Доље дуга антерија са широкијем рукавима, дуга бијела кошуља, салта, пâс; на ногама папуче. Мало погурена, тиха, мирна, блага — кô баба Савка.

Стајала је кô што рекох, у оној ороњелој кући у једној одаји. На тлима стари, излизани ћилим, што га је баба Савка још своме покојноме о удаји донијела. Унаоколо два-три исплавила јастука. На једној страни сећија, а на другој мали слог хаљина. У буџаку мали таулин, застрт старом неком бошчом, а на њему неколико филџана, табак, једна бочица ракије, неколико чашица и један чирак. Више стола, мало удубљено у дувару, висила је стара икона и пред њом кандило. Кажу да је била из Јерусалима. До стола је био један стари сандук опет што га је баба Савка у чеизу донијела. Ето то је био вас намјештај. Све старо, све тако рећи изнемогло, баш као и баба Савка. Па како је њој то све било драго! Научила се пусто била на сваку ону ствачицу, срасла се и уживјела у онај стареж, па јој све мило и драго.

А побожна бијаше ова стара душа. У цркви је вазда била прва и ушло јој бјеше у обичај, да у женској препрати буде као неки клисара. Она је палила и дунула кандила, што су пред иконама висила, раздавала свијеће и била међ' женскадијом као нека редуша. На колико се њих она обрецнула, кад су се стало у сред божје службе разговарати! А кад се нафора или шеница дијелила, она је прва приступала поповој руци. Од тога би мало изјела а остало би пажљиво замотала у свој велики јаглук и однијела дома. Пола би дала унуци, а пола метнула пред икону, да се, не дај Боже, у злу нађе. Сирота баба Савка! Она је мислила, да тијем највише угађа Богу.

Па баш! Ако је ико отишао у рај, она је. Била је блага и према сваком једнака. Свак је волио, и добри људи слали су јој вазда свега: ко сахан-два брашна, ко купуса, ко овога ко онога, тако, да је баба Савка с тијем могла живјети. А иђе ништа није имала изван те кућице и своје лијепе унуке Маре.

Кад би Савка погледала своју унуку, сузе би јој на очи удариле.

— Мило моје дијете! Иста си кô покојни ти бабо.

И сузе би је угушиле Јединац јој је био и погибе у некаквом боју, а снаха јој умрије за по године пошље сина. Оста јој само унука и њу је пазила као очи у глави.

А кажу да је Мара лијепа била. Лијепа, Боже, дај два ока, да је се нагледају! Ево и да није лијепа, ал' је пусто сјенита па заноси! Па ти зна онај женски марифетлук. Кад потрчи придигне мало оне димије па мислиш земљу не креће, а кад новири и ђаволасто те погледа, е нема него ти срце све бије и стрепи.

И тако је живјела млада унука са старом баком и припило се једно уз друго, баш као млада вријежа бршљана уз старо испуцано дрво. Унука је угађала баби и све јој у реду држала. Вазда је била у послу и уређивала по кући, а кад би била беспослена гледала би цвијеће и радила у башчи, што је крај куће била. У башчу се могло лако проко винограда и ледина доћи.

II.

У Мостару живљаше тада неки Илија Брчанин. Дошао му још отац отуда из Босне из Брчке, па му нешто он оста-

вио, а још више сам зарадио, те је био од првијех газда у мјесту. Свугђе су га призивали, свугђе поштовали, па су се чак и Турци с њим добро држали и волили га. А и он је био добар. Коме је гођ могао помогао је. Давао је цркви, давао сиротињи, а пазио је да ником на жао не учини.

Па опет од свега тога није Илија имао велике радости. Имађаше јединца сина Милана. Док му је био ђететом пушћавао му је да чини шта хоће и како је био, веле, у послу, није баш пазио с кијем му се дијете дружи. И Милан се поквари. Изађе до зла Бога рђав. А послије кад објача поста још гори. Није се уводио ни оца нити икога. Гледа Илија, гледа па му жао — све би плакао, али му ништа није шћео говорити.

— Луд је још! Нека! Сабраће године и памет па ће доћи себи.

Али кад дођоше године дође и друго, више зло. Стаде ићи по механама и са свакијем се дружити. Остави посао па прихвати тамбуру, прихвати ћемане, бугарију — кô да ће у цигане! Оно лијепо је знати куцнути уз тамбуру, али свашта иде својијем начином, а не овако. По вазда́н сједи у механи, па они алчаци око њега: Милане овако, Милане онако — салети га, а он се упусти с њима, па вино преда се, а тамбуру у руке, па до неко доба ноћи.

Тешко то Илији, тешко, волио би да му је рука отишла, а да то није тако. Најпошље се смисли, да му не дају пара па не ће ништа бити. Али како се превари! Милан се навали у још веће зло. Кад не имаде пара, а он стаде красти. Укради ово, укради оно, па све у механу.

Једном несрећник — па несрећник!

А како објешењак лијеп бијаше! У Мостару му није било љепоте. Оно одијело пусто кô да је сковано на њему, па кад капицу мало намакне на очи, па ђаволасто погледа и насмије се — е није било ђевојке, која не би задрхтала и макар у себи рекла: «За Бога лијепа младића! Само...» Жао је било свакој што је онаки.

А њему баш свеједно. Он није знао шта је то ашиковање и љубав. Све је то у њега било затупјело. У срцу му је била страст, а друго ништа. С тога он није веле, пазио, ни освртао

се вири ли ко иза каквијех врата или с певцера, нити која је оно главица, што се иза онога каната помолила...

III.

Било причешћеније — трећа неђеља часнога поста, када се ђевојке највише причешћују. Лијеп дан кô у сред љета. То једном у години што запане ђевојкама да се исходају и прогледају очима.

И тога дана пошље подне поврвио ришћанлук гори уз царину, једва пролазе. Другарице се састале па питају, шапћу, разговарају се — их, пуну царину наговориле. А овђе-онђе пред дућаном скупило се по неколико момака; ко људи дошли нешто послом, а вамо очи хоће да им искоче гледајући у ђевојке.

Дошао и Милан са својим јараном Јовом. Драг му нешто Јово па би шћео вазда с њиме. Али га је Јово избјегавао баш што је онаки. Зазор му било с њим ићи. Него баш кад би га Милан салетијео и кад се не би могао никако извући, пошао би с њиме. И сад је тако било.

Ходајући сретну баба Савку и унуку. Извела баба Мару, да мало очима прогледа.

Слабо Милан Мару виђао, па је с тога и не зна. Учини му се врло лијепа. До душе он није рекао да је лијепа, него некако друкчије, али доста то, да му се допала.

— Бива ово је баба Савкина Мара?

— Јес! Је ли да је лијепа?

— Врло лијепа. Ваља! Згодна!... и засмија се па се, онда саге и пришапта нешто Јови. Јово га погледа, намргоди се па му мирно рече:

— Окани се, Милане, тијех мисли! Куд би ти душа, јадан био.

— Што?

— Па зар ти не би било жао и грехота?

— Каква грехота? Па Бог је то оставио.

— Шалиш се ти, Милане?

А Милан се грохотом смијаше.

Кад су се растајали ухвати Јово Милана за руку и запита га:

— Душе ти, јеси ли се шалио или збиља мислио да оно учиниш?

— Шалим се, да шта радим! У мене је све шала!..

Па смијући се истрже руку и оде дома.

IV.

Било је у неђељу по причешћенију. Оправио се Милан, што никада није. Обукао најљепше одијело па, кад га погледаш чисто ти у души жао и у себи рекнеш: „Жалост! Онаки младић па — онаки!»

Обукао се Милан па ће уз чаршију низ чаршију, док најпошље не окрену уз Бјелушине. Никада прије није ишао ашиковати, па с тога нико није мислио да он рад' тога иђе. А он је баш с тога ишао. Допала му се баба Савкина Мара па је, како би он рекао, „на њу око бацио“.

Савка сјеђаше гори у одаји, а Мара стајаше на вратима. Виђала она и прије Милана па га бегенисала, а сад јој се још кршнији учини. Знала је она, да он никада не ашикује, па с тога се само прикри, а каната не затвори. Али види јада изненада! Стоји она за вратима па ослушкује кад ће бахат проћи, кад ал' Милан стаде у врата па ће њојзи:

— Помози Бог, љепото ђевојко! — одма објешењак у пјесми.

А она се скамени кад га виђе па испрва не знаде куда ће. Пошље се прибра па брже боље побјеже у врата од готовне куће и затвори се. Крај врата био је и један мали пенџерић.

— Немој тако, бона не била! Отвори да се ачик видимо.

А она повири кроз пенџер, па се насмија на њ.

— Да ти кажем, Маре, нешто право. Ти знаш, да ја никуд не иђем, нити ашикујем, али ево јада, виђех те о причешћенију, па ми од онда чисто нешто тешко око срца. Душе ми, и Бога ми, Маре, ја сам се на те, што се у пјесми каже, ашик учинио. Драга си ми, пуно драга. Хајде јање, да се волимо!

И стаде јој још пуно говорити, а све лијепо, кô да је објешењак из књиге учио.

— Ја ћу се, Маре, свега оканути, ја ћу ово, ја ћу оно. А ти си лијепа, ти овако, ти онако.... их, ко да је у пјесну скнадио!

Слуша Мара, а срце јој све дршће. Сирота Мара! Нико јој до сада није тако лијепо говорио! А њој пусто драго па се од драгости све смије. Кад кад повири и погледа га... Ех, пусто, лијеп, наочит — ко да је сад из калуфа изашао. Вас јој се допао, особито оне његове лијепе, црне очи!

Милан говори а гледа по авлији. Одма виђе дувар што раставља башчу од авлије. Виђе и капиџик, али шта ће капиџик кад је дувар тако низак да се лако преко њега може прећи?! «Згода!» помисли у себи

— Чујеш, Маре, рече јој најпошље. Чим буде лијепа мјесечина, доћи ћу ти иза акшама и донијети тамбуру, да ти мало куцнем и да се сити наразговарамо. Хоћеш ли?

Она ништа не одговори.

— Ја ћу доћи. Ево ти два-три каранфила. Метнућу их овђе на пенџерицу па их јами, ако хоћеш. Знај да те волим и и да си ми драга. Збогом, јање моје!

И пође. Кад је био на авлијинским вратима осврте се виђе како она повири и узе цвијеће Он се насмија и оде. А Мара? Сирота Мара! Ни сама није знала зашто узе цвијеће. Сама јој рука полети. Ко зна! Може бити је он сам својом руком оно цвијеће брао и берући га одма њојзи намијенио! А како је он кршан! Можда... можда.. Она пољуби цвијеће.

У вече кад је легла мислила је пуно. Све јој нешто излази пред очи, а ни сама не зна шта је. Кад би је запитао шта мисли не би ти умјела казати.

И сама се зачуди. Већ и први пијевци запјеваше, а она још није заспала!...

V.

Вече. У Бога лијепо вече. Мјесечина кô млијеко, можеш иглу наћи! Тишина је. Чује се само зрика скакаваца и тихи, неразумљиви гласови, што ти од некуд из далека долазе.

Бутуруми рано лијегају. Раније вечерају па одма под јорган Тако и баба Савка. Вечерала, помолила се Богу за се и за своју унуку па заспала.

А Мара, пошто је уредила у кући послове, сјела крај чирака па плете, а крај ње се извалила дебела Илема па куња и тихо преде. Плете Мара Лете пусти прсти, не можеш их,

да је кабил, сагледати. А од једном ће тек престати па узети плетаћу иглу и боцкати око свијеће. Боцка и гледа у свијећу док јој се изненада не извије дубок уздах, а сузе ништа што јој не полете... Па опет плети, плети — док се на ново не замисли.

Сирота Мара! Како је она прије мирна била у оној старој оровјелој кућици! Загрлила би бабу па јој пјевала, да би јој се сузе од радости свртјеле.

А сад загрли бабу па је гледа, гледа, а сузе јој од једном ударе па зарони главу у бабино крило.

— Шта ти је, дијете моје?

— Ништа, мајко! Жао ми, гдје ти кажеш, да си бона!..

А лаже објешеница, Бога ми лаже! Друго је њој нешто у срцу, али не може да каже. Стид је. Само овако кад је сама, онда стане па мисли. Боже мој гдје је *он* сада!? Мисли ли и мало на њу? Мисли онако. кô што она на њ мисли?.. Она би сирота тада само уздануда и прихватила плетиво.

Тишина је. Баба Савка тихо дише, свијећа пуцка, маца преде а шушањ од плетива једва се чује. Одједном стаде Мара. Зачу се тихо неко певање и као куцањ од тамбуре. Мара ослухну. Није се преварила. Неко је пјевао и то негђе близу. Она сва задрхта.

— Он је. он! рече све стрепећи. Види! Ја и заборавила) А данас је тако лијепа месечина!

Па се онда стаде мислити хоће ли изићи или не!

— Не ћу! Не ћу! Виђеће когођ. Зазор је! Не ћу! Не ћу!

И стаде кô опет плести.

А баш тада чу добро пјесму. Изврнуо објешењак ону женску севдалинку па пјева:

Мјесечина, мјесечина сву нећељу дана —
А ја јадан, ја сирома сву нећељу самац!
Што те нема, што те нема, драга да ми дођеш?

Слуша она, слуша на све дршће. Одједном скочи и рече:

— Куку мени! Заборавила сам ватру запретати! Јесам ли оно?.. Јесам, Бога ми! Јесам, јесам...

И изађе из одаје. Полако пређе преко тавана на на басамаке. Погледа у башчу, кад онамо он — Милан! Лијепо се наслонио на дувар па куца и пјева.

Он је одма виђе.

— Гдје си, бона не била. Ја умријех чекајући те! Ходи ближе, јање моје!

А она се сирота зацрвењела па не зна шта ће. А драго јој, пусто, драго што је дошао — од драгости би сад оном потрчала па га пољубила.

— Сиђи доље! Не бој се, душе ми, ништа! Ако хоћеш отвори капиђик па да говоримо лијепо, а ако не ћеш, а ти ходи барем под дувар. Не бој се, Бога ми, не ћу дувара прелазити.

И она сирота сиђе... Па под дувар... Невини створ! Одњегована у доброти; одрасла у невиности; невична лажи и претварању; некавикнута улагивању; чиста, невина... Мирисава љубичица, недирнута, нетакнута!..

— Дај ми, бона, руку! Што се стидиш? Ја горим од севдаха! Погледај ме добро, да ти видим те гараве очи! Дај руку. Метни ми је на срце, да видиш како бије!.. Бије, бије а све за тобом, Бога ми за тобом, гараво јање моје!

И она му пружи руку, а он је стаде миловати.

— Како је лијепа! Мала, пуначка, једра! — и привуче је ближе.

Она сирота није знала ни гђе је ни како је. Слуша како лијепо, како из срца говори па је занијело. Зна она да не ваља с момком близу долазити, зна да не ваља руку давати.. Али шта ћеш! Срце стрепи, а рука сама лети... Та она њега воли више него душу своју!...

— Тако! Ближе! Чујеш ли како чекићи бију? Душе ми, Маре, убићу се, ако ме не волиш!

А она га прво страшљиво погледа, па се послије мило насмија, чисто кô да му вели: «Будало једна, зар не видиш, да те више волим него себе!..» А он је објешењак још ближе привуче и већма се превјеси преко дувара.

— Јес'. Убићу се. Знаш шта, јање моје? Хајде да се ми узмемо. Ја ћу се оканути свега и узети те. Ако ме волиш узми овај прстенчић!

И даде јој прстен замотан у књизи. Она га страшљиво узе... А затим чисто дркћући запита:

— Шта ћу ја теби дати? Ја немам ништа!

А он те привуче још ближе, наге се јаче и прошапја:

— Ако ме волиш, пољуби ме једном!..

И брзо је загрли...

Она га пољуби...

На сахат — кули је избијало поноћа.

— Поноћа! прошапта она бојажљиво. Куку мени, мајка ће се пробудити!..

Истрже се и оде уз басамаке.. Он је гледао за њом док није умакла... Пошље узе шаргију и оде преко винограда и ледина, куда је и дошао. Путем се слатко смијао.

— Мореш се с њом играти, кô с малијем ђететом! — говорио је сам себи.

VI.

Причају даље:

Вријеме је ишло. Било је и љепоте и кише. А кад би оно цвијеће и онај мали капиџик умјели говорити, причали би пуно што шта..

И дође један дан.. Тужан дан..

Побољевала баба Савка, па како који дан, а она све горе, док баш не изнеможе и не леже. Обилазили су је добри људи и доносили јој понуда, а поп јој и молитву очитао. Њој опет драго гдје на њу не заборављају.

Ал' дође један дан или боље једно вече...

Лежи баба Савка и боно дише, а унука сједи и плете. Тишина је.

— Дијете моје! Дај ми мало воде!

Мара устаде и донесе. Баш јој чашу хтједе устима принијети, кад од један пут задрхта и испусти чашу из руке.

— Шта ти је, дијете моје?

— Ништа, ништа, мајко! рече и наточи јој другу чашу.

Сирота баба Савка! Да је имала добро ухо, чула би тиху севдалинку и још тише куцање уз тамбуру.

— Мајко, заборавила сам кућу затворити и ватру запрећати. Идем, са'ћу доћи.

— Хајде, хајде, снаго моја!

И Мара оде... Сиђе у авлију, отвори капиџик па у башчу...

Било је некакво мутно вече и вјетар је пухао. Ништа се није чуло. Сав разговор и све остало носио је вјетар па нико није разумјео. Само су сјутра комшије причале, како им се чини. да су у сред ноћи чули неки врисак и ништа више...

А баба Савка је лежала сама у одајици Кандило је благо горило а свијећа пуцкала. Баба Савка стаде гледати по соби. Виђе икону, ћилим, хаљине, јастуке — све оно исто као и кад је дошла! Па се сјети својих младих дана. Хеј, пусто! Сјећа се како је млада, како весела била, када је први пут у ову кућицу дошла! А сада стара, јадна, немоћна, бóна — само што душу није пустила! Баба Савка уздану из дубине душе, а сузе јој стадоше тећи низ образе... Жао јој је било. Ево што ће умријети, али Мара! Шта ће с њом бити?... И сузе јој још јаче ударише.

Премишља тако баба Савка и плаче, док најпошље ето и Маре. Сирота баба Савка, да је имала добро око, виђела би сузу и на унучину лицу и опазила би како је обузела нека неодлучност, неки страх и нека бојазан.

— Добро моје дијете, сједи до мене!

Мара сједе и саге главу, а сузе све лете једна за другом. Баба пружи своју суху, уздрхталу руку и наслони је унуци на главу. Па поче кроз сузе тихим, изнемоглим гласом:

— Срећо моја! Све добро моје! Да си благословена!..

И сузе јој прекидоше ријеч.. Пошље настави:

— Ко зна?! Данас или сутра мене неће бити. Ја ћу те оставити, ћери моја! За навијек оставити! Остаћеш сама.. сама, самцита, срећо моја! С тога се пази! Живот је тежак и мучан. Буди вазда на опрези. Немој никада да изгубиш добар глас и не дај никоме да ти у образ дира!.. Слушај ме, ћери моја! Не плачи! Што плачеш? Слушај ме даље! Прађед твој бијаше војвода у Херцеговини. Он је славно за образ погинуо... Ђед твој наслиједи њега. И он паде за крс' часни и образ свети.. Твој бабо бијаше соко од сокола. И он...

Бабу прекиде очајан узвик.

— Мајко! Не говори више! Смилуј се!..

А баба страшљиво и са ужасом погледа на унуку.

— Шта ти је, сунце моје?

— Мајко, мајко! Милост! Опрости! Ја сам.. ја сам.. грешница!.. и паде јецајући по баби.

А баба Савка подиже мало главу, стресе се, клону на јастук и издану...

Сутра кад су у.ьегли нашли су мртву и бабу и унуку. Крај Маре су нашли бочицу и у њој отрова, што 'но се од њега гради бјелило...

Јефтан Р. Шантић.

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О СТРАТЕГИЈИ*)

У децембарској свесци нашег војног журнала „*Ратника*“, изашла је рецензија о књизи *Сложене Операције* — Operationes Combinées — које је аутор чувени руски ђенерал *Г. А. Лер*, дугогодишњи професор стратегије и војне историје у руској в. ђенералштабној академији.

Рецензенат под потписом „*Јов*“ није се ограничио само на чисто излагање садржине овог Леровог дела, него је у своју рецензију унео и неке своје личне погледе о делима оваковог рода.

Сматрамо да је корисно и преко потребно, укратко преставити неоснованост рецензентових погледа, ослањајући наше доказе о овом на чиста и позитивна факта За потврду наших доказа позиваћемо се на прваке у области војног искуства. Глас првих европских великана биће, надамо се, јачи и поузданији од личног мишљења поштованог рецензента.

Да одговоримо г. „Јов“-у, нас је највећма навела та околност, што он у својој рецензији вели како сумња да су дела оваква корисна за српску војску.

Сматрати данас, да дела чувеног руског ђенерала Лера, најобјективнијег писца у области војних наука, нису корисна, заиста је чудновата појава и грех који се не прашта.

Лерова су дела преведена на све европске језике. Шта више излазило је на једном језику и по неколико превода истог дела. Ово његово дело, *Сложене Операције*, преведено је на немачки језик. Ми имамо при руци овај немачки превод. Дело је ово преведено у Streffleurs Österreichische militäriche Zeitschrift, а у свесци за фебруар прошле године под насловом „Combinierte Operationen.“ Преводилац, да би упозорио читаоце на ову интересантну студију ђенерала Лера, додаје у примедби после наслова: nach general Leers interessanter Abhandlung im Vojenij Zbornik. Као што се види из овога, Лерово дело *Сложене Операције* преведене су и штампане у војном аустриском журналу, дакле изложене у једном в.

*) Поводом реферата о преводу Лерова дела *Сложене Операције* у „Ратнику“ свесци за децембар 1894 године.

журналу свој читалачкој публици, да га сваки може читати и њима се користити.

Кад дакле другим војскама користе Лерова дела, за што не би могла користити и нашој војсци?

Ми сматрамо да су Лерова дела кориснија за нашу војску но за друге војске; једно с тога, што су у другим војним књижевностима преведена многа Лерова дела, и изобилују у сличним делима, друго што је ово Лерово дело *Сложене Операције* једино дело које је угледало света у српском преводу.

Велимо, да је ово једини Леров спис преведен на српски језик. Ово баш не иде у прилог нашој војној књижевности, али је тако. Од толиких одабраних Лерових дела, само је једно преведено на наш језик па се и томе одриче корист!

По нашем скромном мишљењу, требало би првенствено преводити на наш језик дела Лерова и Драгомировљева. Треба се добро упознати са оваким првацима и творцима војне науке. Њихова дела првенствено треба читати, јер кад се њима користе све европске војске, могла би бити и нашој војсци од користи.

Да се заиста преводе Лерова дела и препоручују студији официра страних војсака, најбоље поред осталога сведоче два превода једног истог издања *Стратегије* Лерове, преведена на немачки језик и штампана у Бреслави. Дакле и Немци се такмиче да што боље и сигурније појме Лера. Ово заиста не би било да Немци нису увидели корист од Лерових дела.

Сâм Лер у својој *Стратегији* (I део) вели на стр II, да га је натерала горња околност, да понова штампа у целини све оно, што је већ једном у појединим в. журналима писао Он сам на том месту вели, како је нашао на велики и топал одзив на страни (ван Русије).

Наш поштовани рецензенат одриче корист Леровим делима за наше официре. Мало ниже навешћемо како он то мотивише

Нама је непојмљиво, како је могао рецензенат толико се истаћи, да одриче корист Леровим списима за наше официре! Тим више нама је ово чудно, што је баш овај Леров спис о *Сложеним операцијама*, издало наше војно министарство, а по прегледу и оцени стручних лица Оцениоци овог Леровог дела имали су искључиво да оцене, да ли овај Леров спис може бити користан за наше официре. Велимо. искључиво су имали да оцене корист овог Леровог дела по наше официре, али не и самог Лера као писца, јер су њега оценили сви европски прваци као обилатог и најобјективнијег писца у области стратегије. — Они, дакле, који су прегледали овај Леров спис, изрекли су суд, да је он користан по нашу војску, иначе се ово Лерово дело не би могло штампати о државном трошку. Они су, према овоме, мишљења противног ономе које је поштовани рецензенат изнео у „Ратнику“ за децембар пр. г., те је онда гледиште г. „Јов“-а лично његово гледиште.

Ми не можемо да појмимо шта је побудило рецензента, да одриче корист Леровим делима за наше официре. Који је читао ма које дело Лерово, или бар слушао од другова који су дела Лерова читали, признаће да оваку сурову и једнострану оцену није заслужио уважени Лер. Можда ће поштовани рецензенат рећи на ово, да он не одриче нити може одрицати важност Леровим списима него се само ограничава на то да каже своје мишљење о питању: да ли су ова дела корисна *за наше официре*. Изгледа нам да је овако и мислио рецензенат кад је у својој рецензији казао: „Дело је — *Сложене Операције* — по себи *изврсно*[1]) да ли га је пак требало превести за нашу војску, то је друго питање."

Да буде неко дело *изврсно*, али не у исто доба и *корисно*, врло је мучно појмити.

Ну, рецензенат нам ово овако објашњава:

„Списи оваковe врсте имају веома узан круг читалаца којима могу користити а ти читаоци могу да се користе самим оригиналима. Нашој војсци потребнији су списи за војнике, подофицире и ниже официре, него *за војсковође*.[2]) То смо једном приликом рекли, при том и сада остајемо." Дакле важност овог Леровог дела ни рецензенат не спори, јер вели, да је *изврсно*. Ну, он одриче корист овог дела за нашу војску, и ако је оно изврсно! Одриче му корист за то, што је ово дело намењено *војсковођама*, а не и осталим официрима, а војсковође га пак могу читати у оригиналу.

Потрудићемо се да докажемо, да су оваковa дела корисна и за остале наше официре, а не само за наше војсковође. Да су пак она корисна за официре европских војсака, то смо најбоље доказали мало више помињући обилате преводе Лерових дела на многе европске језике.

Ну, пре него што ово доказивање почнемо, задржаћемо се још мало око оцене рецензентове односно користи овог Леровог дела за нашу војску.

Кад рецензенат вели, да ово Лерово дело није корисно за наше официре, за што га онда препоручује озбиљној студији коју треба другови његови да поклоне овом делу и да га добро уоче! Он овим обара онај свој први навод (на страни 748 „Ратника" за децембар пр. године) где вели при крају излагања садржине овог дела: „Ето, то су принципијелне мисли цењеног писца у наведеном спису, и ми их износимо на углед нашим друговима, желећи *да их што боље уоче*.[3])"

На што онда ова препорука? — Рецензенат прво признаје сам, да је ово Лерово дело *изврсно*, потом га као таковог препоручује својим друговима, да га што боље уоче, а овамо на другом месту одриче му корист за нашу војску! По његовом мњењу ово Лерово дело није од користи нижим официрима — а за такве се сматрају и виши офи-

[1]) Наш курсив.

[2]) Наш курсив.

[3]) Наш курсив.

цири који нису војсковође, стратези, оно је, по оцени рецесентовој, корисно само војсковођама. Судећи по овоме, изгледа нам, да је наш рецесенат један из кола наших војсковођа, који као такав препоручује дело Лерово само својим друговима — војсковођама. Ну, шта ће њима превод овог Леровог дела, кад се они, — као што рецесенат наводи у својој рецензији — могу користити оригиналом?!

Ослањајући се на овакова тумачења рецесента, ми долазимо до закључка, да рецесенат дели официре на две категорије: у једну долазе војсковође за које су корисна оваква дела, у другу нижи официри, или и виши али не војсковође, за које оваква дела нису корисна. Он дакле ствара једну баријеру у војној литератури, коју не сме а и штетно је да пређе официр који није војсковођа, јер преко ове баријере за таквог официра нема корист од оваквих студија. Једном речи, млађи официри не треба да читају она дела, која су намењена само војсковођама!

Да ли је рецесенат дошао на овакав закључак за то, што он можда сматра да су садање наше војсковође бесмртни духови те да им не треба замене млађом снагом, или што он не допушта, да се и млађи официри упуштају у студије намењене војсковођама, како ове последње не би могли праведно према њиховим делима ценити? Ако је оно прво, јасно је да је разлог неоправдан, јер сви смо смртни. Је ли пак оно друго, онда је поступак рецесентов и неоправдан и несавестан.

Не допуштати подмлатку да проучава дела намењена војсковођама, него му стављати баријеру до које се простире његова сфера штудирања, значи одрицати и кочити сваки прогрес. Ми наше ниже официре морамо и треба да сматрамо за будуће војсковође, а за овај је посао корисно овако дело Лерово и њима а не само садањим нашим војсковођама. Овако треба да васпитавамо и спремамо наш подмладак за будућност, пружајући му за студију дела једног од првих светских писаца војне вештине.

Тако се схвата ова потреба и у осталих народа, и с тога у њиховим војскама бодро спремају свој подмладак дајући му оваква дела.

Фон-дер-Голц у своме делу „das Volk im Waffen (види руски превод на страни 24) вели: „Снага и моћ једног народа сасредсређена је у његовом младом нараштају.“ Ко зна, можда ће — а и треба да буде — међу садањим нижим официрима у будуће бити неко добар српски војсковођа?

Па на шта друго и имамо да се ослањамо, ако не на наш подмладак? С тога је несавесно и неумесно забрањивати подмлатку српске војске да студира и оно, што је намењено војсковођама. За што се предаје стратегија на војној школи, а и за што се захтева знање стратегије за више официрске чинове од нижих официра при полагању испита? Ми мислимо за то, што је ово знање корисно по прогрес српске војске.

Сваки је официр дужан да се спрема у сваком погледу и у свему оном, што ће му за будућност требати. Читање оваковых списа уваже-

них првака светских по струци војног знања и искуства — као што је ово Лерово дело — држимо, да ће користити много озбиљном читаоцу, па ма да је он и од нижих официра. — Оваква дела биће доиста много кориснија и много разумљивија за наше официре, него што су по неки чланци који се пусте у наш војни лист „Ратник“. Они ни од какве користи нису нашим официрима, а међу њима има и таквих које многи не могу ни разумети. Ми ћемо навести напр.: чланак „*О политичком и стратегијском значају железничке пруге Владикавказ-Тифлис*,“ штампаном у „Ратнику“ за септембар 1893 год. Шта ће овај чланак користити једном српском нижем официру више од Лерових *Сложених Операција?* Шта ће исти чланак користити једном српском четнику, пуковару, па и војсковођи? Зар није корисније износити пред читаоце наше чувена Лерова дела у области стратегије, која се захтева и при испитима за више официрске чинове а озбиљан је предмет који се предаје на нашој в. школи?

Ну, може бити да је који други узрок побудио поштованог рецензента, да изјави некорисност овог Леровог дела за наше ниже официре?

Биће извесно узрока, за што је рецензенат мишљења, да није корисно да се оваквим списима налази места и у српској војној књижевности. Он нам само наводи као узрок, да оваква дела нису за наше ниже официре него за војсковође наше, за то што нашој војсци требају списи за војнике, подофицире и ниже официре, а не и за војсковође, јер они такове списе могу читати и у оригиналу. Ово за нас није никакав доказ, да нису корисна дела Лерова и за ниже официре. Требао је рецензент да ово детаљније објасни. За то ми узимамо слободу да потражимо, има ли и може ли постојати други који узрок који је нагонио рецензента да изјави, е су Лерова дела корисна само нашим војсковођама. Да покушамо:

Лер у својим списима износи такова факта, која се можда не допадају рецензенту. У своме делу о *Сложеним Операцијама*, Лер препоручује што већма *примену иницијативе* код потчињених. Он вели, да данас влада „тактика непокорности“, Taktik intelligente désobeissance, — Zuwider dem Befehle, а ова можда не пријаља за наше појмове о савременом војсковођењу.

Лер је творац *истинске стратегије*. Он је највећи противник тако зване *шаблонске стратегије* Биловљеве. За то, што је Лер представник позитивне — или као што је он зове, *истинске* стратегије, држимо, да је корисно што је његово дело о *Сложеним Операцијама* преведено на српски језик.

Лер шиба у својим делима и саме Русе, износећи им погрешке које су чинили, у циљу да се у будуће поправе. Узмите само, како он саркастички упоређује прелаз Руса преко Дунава 1877 године са прелазом Дунава код Лобау који је извршио Наполеон I. 1809 г.!

Лер у I-ом делу својих *Сложених Операција* износи одмах у почетку аксиоме савременог војсковођења наводећи, да је први услов за

успех у рату: *прикупити што већу снагу и не багателисати противника.* Никад се нећемо кајати — вели Лер — ако петуримо што већу снагу према противнику, а увек ћемо се кајати, ако му слабе силе противставимо. Он овим пребацује и својим Русима, за што нису већу снагу противставили у последњем рату. У овакву смо стратегиску погрешку пали и ми у нашем последњем рату.

Ми баш мислимо да је *корисно* упознати што већи број наших официра са оваквим делима. Лер је, као 35-годишњи професор стратегије и војне историје на руској николајевској ђенералштабној академији, поступно тежио да сузбије представнике — као што он вели — *лажне* стратегије.

Зар није корисно чути мишљење једног најуваженијег писца и радника у области стратегије, као што је Лер? На сваки начин корисно је не само нашим војсковођама, него и *подмлатку* српске војске — будућим војсковођама. Биће да је преводиоца Лерових *Сложених Операција* овај узрок побудио, да се лати превода. Оцениоци су признали, да је ово умесан поступак и препоручили су дело министру војном, да се штампа о државном трошку.

Против превода Лерових дела, подигао је своје „вето" г. Јов, доказујући само у толико да су она некорисна за нашу војску, што су намењена војсковођама.

Не одричемо корист и онаковим делима, која препоручује г. Јов, као што су дела за подофицире, ниже официре и т. д. Ну наше је мишљење, да су и овакова дела, као што је ово Лерово дело, корисно за неке, ако не баш за све чланове српске војске. Она су корисна официрима који се спремају за будуће српске војсковође. Тим су пре овакова дела кориснија за њих, што су дела чувеног Лера, који је себи стекао европскога гласа као најобјективнији писац стратегије.

Ако се ограничимо само на дела за подофицире и војнике, а не преводимо и не уносимо у српску војску књижевност и дела из области већих војних знања, држимо, да ћемо се у пола спремити за позив и задаћу коју треба да изведемо. Стати на пола пута не значи прогрес, него застој и чамовање. За што да наш војни брод плови само у плитке воде? Зар није потребно да се он упусти и дубље? Није ли зар корисно, да се наша војна књижевност снабдева и делима не само у области, рецимо, топографије, правила, тактичких новина итд. него да се у њој нађе и по који превод чувеног Лера или других првака по струци највеће војничке студије — стратегије? —

Код нас у нашој војној књижевности ретка су дела као ово Лерово. Ово је прво његово дело које је угледало света код нас, па и њему се одриче корист за ниже официре! Лер дакле нема места у српској војној књижевности по резону г. Јов-а. Лер се са жудњом преводи и даје му се прво место код осталих војсака, а нашој само он није користан!

Да је Лер првак и најобјективнији писац стратегије, један од најуваженијих писаца у свету, најбоље ћемо доказати, ако пропратимо у

кратко како се развијала литература о стратегији. Из овога кратког прегледа видеће читаоци да је литература о стратегији скорашњега порекла, и да их је мало који су ову в. студију објективно схватали. Било је савршено супротних правваца у развићу ове гране војне књижевности, али таленти су победили. Данас је већ рашчишћено с овом студијом, али и доста их је који се још колебају да приме принципе савремене стратегиске науке.

Литература о стратегији почиње са *Лојдом.* Лојд је Енглез по рођењу, али је служио у аустријској, пруској и руској војсци. Рођен је 1728 г. а умро је 1783, и то у највећој сиротињи.

Лојд је први поставио темељ научној студији стретегије, а он је и омеђио њене међе. Као такав он је својим следбеницима поставио основу за развиће ове гране књижевности. Али је Лојд и надмашио многе своје следбенике којима је он пружио и означио циљ који треба постићи. Он је први најобјективније поставио *синтетички* трактат о војном делу. Већином су његови следбеници били аналитичари. Он је својим моћним талентом развио како *тактички* елеменат, тако и *душевни* и *политички*, у колико је овај последњи од утицаја на вођење ратова. Лер сам за њега вели, да је врло тешко и сада одредити боље, рационалније и потпуније област стратегиских знања, него што им је Лојд то утврдио. И заиста стратегија и није ништа друго до *синтеза* свега војног дела.

Лојд је први одредио јасни појам о *операционој линији.* Он ју је овако именовао, и овај његов назив и данас она носи. Он је одредио све услове којима треба да одговори операциона линија. Његов обилат ум машао се у све детаљне обраде стратегиског знања. Ну, што је највећма карактеристично, *Лојд* никад није *падао у крајности*, да *систематише и шаблонише стратегију* онако, као што је то чинио његов много доцнији следбеник — *Билов.* Лојд је препоручивао у својим делима читаоцима, да они што више мисле, а не да их читају буквално. Ово је и био повод, што су му доцније пребацивали, да он није довољно обрадио основе на којима почива знање и искуство вођења рата. Његови, дакле, следбеници замерили су му, што он није био *систематичар.*

Међу овима — систематичарима — највећма се истиче *Билов* који претреса питања о војним операцијама само у правцу *административном* и то ограничено у једној грани, а имено у облику магацинског снабдевања војске на бојишту.

На првом месту у ратном плану, Билов истура као најглавнији објекат оперисања комуникације противникове. Он тврди, да је најглавније оперисати против комуникација противничких, а препоручује да се своје добро чувају и заштите.

Као што се види, Билов пише рецепте по којима треба ратовати. Он је укљештио војсковође у геометријску форму и за то Лер с правом назива Биловљеву стратегију — геометриском стратегијом.

Читајте Биловљева дела, Geist des neueren Kriegssystems 1799 г. и Lehrsätze des neueren Krieges, oder reine und angewandte Strategie," па ћете познати стратега — геометра.

Билов увек препоручује браниоцу, да се никад не постави паралелно са противником, него да увек заузима крилне положаје у циљу да грози противниковим комуникацијама. Са фронта довољно је — вели Билов — поставити незнатну силу. Наступање, по његовом мишљењу, треба увек вршити, служећи се са неколико концентричних праваца — друмова, а одступање изводити увек по неколико ексцентричних праваца за то, да кад би из овог ексцентричног положаја у одступању прешли у напад, напад је био концентричан.

У горе поменутим његовим делима приложено је 60 геометриских фигура и шаблона, по којима Билов препоручује да се изводе ратне операције.

Он тежи да творачку моћ једног војсковође уоквири у правилне геометриске облике и шаблоне; не обзирући се ни у колико на разноликост прилика под којима се изводе ратне операције. Ну, пошто свака идеја и свака творачка замисао војсковођина стоји до прилика, а ове су веома променљиве, то би следствено требало изнаћи бесконачно много шаблона и облика по којима би се операције ратне изводиле. Јасно је — вели на ово Лер — да у војске мртве геометриске слике не вреде ништа, него да треба цристи вештину ратну из еластичних и *живих* примера ратне историје.

Жомини у своме делу „Traité des grandes opérations" претреса питање о војним операцијама само са гледишта тактичког. Он препоручује на првом месту: — концентрисање сила, оперисање по унутрашњим операциским правцима и извођење битке на одлучној тачци. У свом потоњем спису „Précis de l' art de la guerre," Жомини решава питања о извођењу ратних операција, узимајући у обзир и моралне, и политичке, и тактичке услове. Он у овом делу допушта и поделу снаге, али у међама строго потребним, гледећи при томе да се при извођењу главног решења оперише са средсређеном снагом. О овоме види дело „Des grands détachements et des directions." Жомина осуђују, што он тако жудно препоручује оперисање по унутрашњим операциским правцима. Ну, он је далеко од каквих шаблона и фигура. Ниједно питање које је он претресао у стратегији није решено безусловним закључком. Жомини само даје савете и препоручује што пажљивије и озбиљније изучавање ратне историје. За то и вели „L' histoire mais l' histoire militaire bien raisonnée."

Ово дело Жоминија и Лојдова дела, као и доцније Клаузевицево дело „Vom Kriege" најзнатнија су дела у литератури о стратегији. Спис Клаузевицов „Vom Kriege" достојан је велике пажње. Исто онако као што су претходници Клаузевицеви, Лојд и Жомини, тако је и он устао против шаблонске (Биловљеве) системе ратовања. Он је изрекао суд, да је теорија ратоводства једино за то, да претресе, објасни и рашчисти војне

елементе, а не да се и по њој потпуно ратује. Теорија ништа не решава, него само објашњава.

Доцнији писци о стратегији су: Вилизен, „Theorie des grossen krieeges." Он је привржених Клаузевицев, само што се дела Вилизена разликују од Клаузевицевих у томе, што Вилизен избегава да уноси у стратегију духовни — морални — елеменат, док Клаузевиц баш овоме елементу даје највећу важност у својим списима.

Новији писци, само су тумачи својих претходника. Они су њихова дела популарисали, а новога ништа додали нису.

У ову категорију писаца спадају: Блуме, Бронсар, Хохенлое и Голц (Немци).

Блумеова је стратегија философска студија *творачког* дела стратегије. Блуме овим тумачи Клаузевица. Бронсар је написао тако звану *Техничку Стратегију*, а то је стратегија начелника штаба, организација маршева, позадине итд. Хохенлое у својим *Стратегиским писмима* популарише Блума и Бронзарта путем критичког студирања *јенске* операције 1806 год. и ратова од 1859 и 1870 до Седана.

Као што се види, прва три великана Лојд, Жомини и Клаузевиц заступају један исти правац. Они имају сва тројица један исти циљ а тај је: *даље од шаблона.*

Голцово дело „das Volk im Waffen" даје нам у главним цртама слику савремене стратегије. Његово је дело популарно написано: за то је и приступачно свакоме. Као популарно дело оно не може важити као научни трактат, него као духовити спис написан за свакога. Голц је, као што Лер вели, фељетониста — страteг.

Код Француза су обратили на се пажњу ови писци: Берто, Пијерон, Дерекаге и Левал.

Ето такав је ток развића литературе о стратегији за ових 100 година.

По нова велимо, да смо ово развиће навели за то, што ће нам мало ниже требати при доказивању, *да теорија ништа не решава.* Дакле да не постоје дела и списи по којима се насигурно изводе успеси у рату. За војсковође нема списа. Вођење рата није хемија или математика, па да се по рецептури и формулама ратује. Сви ови уважени писци слажу са у томе, да теорија не може све предвидети, што ће се у каквој војни догодити. Она је немоћна и не може да престави и обухвати масу случајности, које утичу на извршење ратног плана.

„Свако је предузеће ратно добро смишљено, ако је у њему $^2/_3$ на део рачуна а $^1/_3$ на део случаја" — вели Наполеон I.

Често пута и најбрижљивији ратни план пропадне. Ко хоће све да предвиди при склапању ратног плана, томе се може само један савет дати, а тај је: да никад не склапа план и никад ништа не предузима. Догоди се нешто чему се нико није надао, нити је узимао у озбиљну студију при склапању ратног плана. Ова случајност поремети цео план и преокрене извођење операција.

За то је неосновано оно Биловљево гледиште, да се по шаблонима и рецептима у напред спремљеним може сигурно на успех рачунати.

Исто тако и гледиште ерц-херцога Карла, да је „тактика вештина војна, а стратегија наука“ неосновано је. Неосновано је за то. што и тактика и стратегија имају и своју науку и своју вештину. Не решавају се ратне операције à la Билов, који је, као што напред рекосмо, тежио, да у сваком случају спреми готово решење у напред, поништавајући и багателишући сваку *творачку* моћ војсковође. Билов је, дакле, хтео да протури теорију о ратовању, не обзирући се на искуство. За то га Лер врло добро карактерише (на стр. 20 своје „Стратегије“) кад каже: „Бюловская отправная точка по отношенію къ значенію теоріи въ изученіи военнаго дѣла: *теорія рѣшаетъ — крайне ложна*, такъ какъ *теорія ничего не рѣшаетъ*, а *только объясняетъ* сущность военныхъ предметовъ и явленій.“ —

Јединствена улога теорије своди се дакле на објашњење војних елемената. Решавати питања није њено дело. У односу на решавање, теорија у својим принципима, правилима и нормама не даје ништа више, до *полазну тачку* — point de départ. Она се јавља као помоћна сила *творачкој* моћи и таленту војсковођином. Само решење дело је творачког талента. За то је остављено вођи, да сâм реши многа питања, па тек да обезбеди успех. Пре свега он треба добро да проучи прилике извесног конкретног случаја, да одмери силе, време, место и намеру противникову: даље да, према овим приликама, прилагоди, ради остварења, свој замишљени смер: да, у колико је могућно, што више отклони неповољне услове за постигнуће смера, а то ће рећи, да измени прилике у корист своју: изабере најповољнија средства за постигнуће постављеног задатка и, напослетку, да ради остварења задатка пре свега управи масу — војску — одушевљењу за извршење решења. Ето, после колико послова, творачки дух војсковођин долази до коначног решења, које зависи од душевних сила војсковођиних а то је ради његове *воље* и *ума*.

Мислимо, да смо овим показали улогу теорије у ратоводству.

Још нам остаје да упоредимо једно поред другог ради боље прегледности — преставнике *истинске* и *лажне* стратегије, другим речма да јасније докажемо, да теорија не решава него упућује, и да, према томе, не може бити говора о стратегији или војсковођењу као науци позитивној коју, кад добро проучимо, постајемо војсковође.

Стратегија није као математика код које постоје закони. Војна хисторија, стратегија и тактика имају посла са много сложенијим појавима. Оне се не могу подвести под математичке формуле и могу се користити огледима само у ограниченим размерима. Најбољи је доказ за ово тај, ако нпр. узмемо да су маневри у мирно доба најбољи оглед мирнога времена, који се ближи највише ратним околностима. Све што можемо из овог огледа у мирно доба научити то је, уверити се каква је припрема за бој: прави се бој не може представити, јер при мане-

врама нема куршума̂, а овим се одстрањује најважнији елеменат — душевни — који при решењу успеха у збиљи има удела $^3/_4$.

Дакле теорија је ратоводства корисна у одређеним границама, јер као што се зна, ђеније и таленат нису савршенство без науке. Потребан је, дакле, темељан рад који би дао правац. Ђеније се рађа, а теорија може да *развије* само што је природом дано. Таленат без науке која га упућује на пут правилних решења — не прелази границе дилетантизма.

Зар међу нашим нижим официрима не може бити талената? Извесно да га може и треба да буде, па ако га буде било, за што овакав таленат ограничавати и не дати му прилике да се користи оваковим списима у области највеће војничке студије? И обратно, зар баш само они који су дотерали до положаја који заузима војсковођа, морају бити таленти? Ратна нам хисторија веома много примера износи, да су се на делу у рату, истакли они, којима се у мирно доба није ни име знало. Да ко постане војсковођа много и највише зависи од природе. Право вели Монтењ: „Ја претпостављам главу добро развијену глави добро напуњеној.“

Да бисмо још јаче представили моћ теорије у ратоводству, најбоље је, ако саслушамо мњење чувеног Лера о томе. Ово ће најбоље бити ако упоредимо Лера са Биловом тј. првога као представника који теорији мали значај приписује, дакле представника *истинске* стратегије, и другога који јој *све* приписује и кога Лер назива преставником *лажне* стратегије.

Лер вели:

1). *Теорија ништа не решава.* Ово је противно природи њеној. Теорија само објашњава ратне елементе и утицај једних на друге.

2). Теорија восковођења — као и свака друга теорија — има своју класификацију, индукцију, дедукцију и аналогију.

Ну у теорији војсковођења — као и код свију опитних наука — *прво* место заузима *индукција.*

3). Закључци теорије своде се на принципе, правила и норме, али за практику ово не доноси потпуно решење, него служи само за полазну тачку — point de départ.

4). Држећи се ових принципа, правила и норми, наука регулише творачки елеменат војсковођи. Она га упућује и помаже му, али се никад

Билов вели:

1). *Теорија све решава.* Она представља систематични ред раније спремљених и готових решења ратних операција.

2). Оваковој теорији корисна је само једна *дедукција*, а поред ње разуме се као њено средство које олакшава сваку научну студују, и *класификација* научног материјала.

3). *Закључци теорије* то су готова решења војних операција за све могуће случајеве. Ови су закључци као бузусловна правила и норме. Они су у опште рецепти за победе.

4). Наука одриче и *одбацује творачки* елеменат вођи и претпоставља се овом. —

не може *претпоставити* творачкој моћи војсковођиној.

Све остало, а то је оно што чини *потпуно* решење, дело је *творачког* духа вођиног. —

Билов потпуно одриче моћ творачку вођину и ограничава га само на механичку промену спремљених у напред рецепата за победу. Ови рецепти окивају моћ творачку вође, а све приписују шаблонима.

Ето то су две *дијаметралне* теорије, које се ослањају на две различне полазне тачке: **објаснити и решити.**

Из овог се упоређења види јасно, на каквом зрелом основу почива Лерово гледиште о војсковођењу. Лер као представник праве и истинске стратегије у својим делима обара и уништава погрешна гледишта и мишљења о ратоводству. Треба прочитати први део Лерових *Сложених Операција*, па ће сваком објективном и озбиљном мислиоцу бити јасно, колико високо стоји Лер.

Ну држимо да је корисно навести још неколико доказа о томе, како место заузима Лер у војној књижевности светској.

Он заступа ово гледиште у стратегији:

Права и истинска стратегија је у томе, што она сматра за *најзначајнији објекат* операција *живу силу* — војску — противничку, а не *мртве географске* тачке (види Сложене Операције I део). Лер је следбеник Клаузевицев, који вели: „Die beste Strategie ist die Stärke auf entscheidenden Punkten.“

У свом поменутом спису о *Сложеним Операцијама*, Лер много осуђује представнике лажне стратегије у рату 1813 год. Он представља кнеза Шварценберга као једног највећег и најревноснијег преставника и приврженика лажне (тако је Лер зове) стратегије. Шварценберг је за главни стратегиски објекат у овом рату сматрао увек *мртве* географске тачке.

Чувени плато *Ланг*р, почетком рата 1814 год. (савезници против Наполеона I-ог), највећи је доказ о томе, како је Шварценберг појимао главни стратегиски објекат. Шта више кад је већ једном дошао случај, да се напусти *Лангр*, Шварценберг је и даље при свима ратним саветима савезничким нагињао на то, да се понова војска савезничка повуче на његов спасоносни плато.

Противно Шварценбергу, Лер истиче енергичног старца Блихера, који и ако имајући под собом најмању армију од трију савезничких армија, увек је тукао Наполеонове ђенерале (види Кацбах 1813 г. битка). Док је енергични старац Блихер, изводећи ратне операције против Француза у супротном правцу, од правца кога се држао кнез Шварценберг, тукао ове, — дотле је аустриска војска била непрестано бијена, и ако је била најмногољуднија од свију осталих савезничких армија.

Аустриска војска под кнезом Шварценбергом у овом је рату само изводила неке марш-маневре, неке идеалне диверсије и велике демон-

страције, а избегавала је увек *одсудност* решења. За ово најбоље сведочи једна диспозиција кнеза Шварценберга издата за јуриш на Дрезден 1813 год. У овој диспозицији од речи до речи стоји ово:

„При јуришу на варош (Дрезду) поштедити варош и моју војску.“

Пословица наша лепо вели: „где се дрва секу, мора бити иверја.“ Мора се гинути, ако се хоће потпун успех у рату.

Блихер се врло често подсмевао овој лажној стратегији Шварценберговој говорећи му: Sie wolen den Feind todtmarschiren, man muss ihn todtschlagen“ т.ј. без крви нема решења. Представници лажне стратегије мисле, да се успех у рату може постићи фамозним стратегиским марш-маневрима. За њих је она горња изрека Блихерова врло умесна.

Јединство у извођењу ратних операција код савезника у рату 1813 није постојало због тога, што су се вође појединих армија и по назорима и по карактерима веома разликовале. Овоме Лер и приписује, што се Наполеон, и ако много слабији и у горим околностима од савезника, опет дуго с њима борио. Лер вели (види I део Сл. Опер.), да није било Блихера, Тоља, Остермана и принца Евђенија виртембершког, вероватно би Наполеон и успео у овој војни. Само иницијативи ових великана — као представника истинске стратегије — може се сигурно успех у рату 1813 приписати.

Доста је мука стало ове, да обрну погрешан правац, узет у почетку операција 1814 год., у правац објективни, који се састојао у томе, да се живо и са свом енергијом сатре *жива сила* противникова — *човек*, а не да се дрема на платоу *Лангру*. (За ово види стратегију Лерову I: 58 и 59 и Обзоръ войнъ II, 200 и Методъ военныхъ Наукъ 1884 год.).

На закључку овога тумачења о главном објекту стратегиском Лер вели (методъ в. наукъ „Единственною *правильною отправною точкой* для рѣшенія военныхъ вопросовъ служитъ *живая сила, человѣкъ*, потому что онъ, въ сложномъ военномъ дѣлѣ, является *главнымъ факторомъ* по отношенію къ которому всѣ осталоные, мѣстность, сообщенія итд являются лишь только *вспомогательными* средствами, коефиціентами, то усиливающими то ослабляющими значеніе главнаго фактора.“

„Разъ-какъ это такъ, то къ живой силѣ должно быть все на войнѣ относимо и изъ нея все выводимо: здѣсь *ключъ* къ рѣшенію всѣхъ военныхъ вопросовъ и къ разъясненію всѣхъ военныхъ явленій. Эта истина, къ *сожалѣнію*, болѣе чѣмъ *часто забывается* (Стратегія 1887 год. II, 198. —)

Против ове аустриске—стратегиске школе, којој је творац Ерцхерцог Карл, а снажни последници и привркеници у 1813. и 1814. г кнез Шварценберг и његов командант стана Ђенерал Лангенау, устаје Лер и у својим списима полаже основе праве, објективне стратегије. Такав писац зар није користан по наше младе официре — будуће српске стратеге?! Ми држимо, да је користан и њима, те да још из раније читају дела оваковых првака, јер ће само овако радећи добити стварног

знања из стратегије. Као што напред наведосмо њега највише читају у Аустрији и Немачкој.

О свему овом довољно је писано у Леровом делу *Сложене операције* (I део). Као што смо дознали, ово је дело на прегледу код главног Ђенералштаба. У овом се делу научно претреса војна Наполеонова са савезницима 1813 године.

У *Сложеним Операцијама* II делу, које је преведено на наш језик и штампано о државном трошку, Лер анализе Наполеонову војну 1815 год. Он износи психичке узроке, са којих је Наполеон претрпео пораз. Неспособност појединих вођа у самосталном управљању с одвојеним операционим групама — армијама, — и *слаба примена иницијативе* код њих били су главни узроци пораза француског. План ратни 1815 год. који је творачки ум Наполеонов склопио, Лер сматра као врло ђенијалан ратни план, али се он опет зато није могао извести и остварити због тога, што су извршиоци његови били неспособни у самосталној управи са одвојеним операционим групама. Даље што Султ није био способан у *техничком* делу стратегије, те је као начелник Наполеоновог штаба учинио многе грешке. Наполеона Лер окривљује због неуспеха у овој војни за то, што он чисто из свог сопственог каприса није допуштао да се његове потчињене вође руководе по својој иницијативи у довољној размери. Али Наполеон није ни могао бирати за вође способније људе, јер многих је од ових још раније нестало, а неки су заузимали таква места да их Наполеон није могао кретати. а и поред тога нерадо их је и гледао, као што је случај са даровитим маршалом Даву-ом који је тада 1815 год. био војни министар француски. Како Лер лепо и простим, схватљивим и лаким стилом, карактерише поједине Наполеонове вође у 1815 г.: Неја, Ерлоа, и Грушија! Дело занима и невојника, јер је лепо написано. Због овога је дело приступачније. Ми понова с тога велимо, да су сва Лерова дела од неоцењиве користи за наше официре, од којих земља захтева да буду на висини свога узвишеног положаја. Не би требало у нашу војну књижевност утурати дела омањих писаца него је пунити делима првака, а међу њима на највиднијем месту стоји многоуважени 37-могодишњи професор стратегије на руској ђенералштабној Николајевској Академији, ђ. лајтнант *Г. А Лер*.

Ми не можемо да појмимо за што се стратегија предаје на нашој в. школи, кад јој рецензенат одриче корист за наше ниже официре. Он вели, да је ово дело, *Сложене операције, само за војсковође*!

Молимо за још мало доказа о томе, да не постоји теорија, по којој се постаје војсковођом, а према томе нек се не боји поштовани рецензенат, да ће по прочитању *Сложених Операција* бити доста војсковођа, а мало нижих извршлаца.

Таквих списа по којима се може ратовати, нити је икад било, нити ће икад бити. Видели смо да се покушавало шаблонисање. али је покушај остао безуспешан. Лер најбоље вели (види Стратегія стр. 135).:

Теорія ничего не рѣшаетъ и рѣшатъ не можетъ. Рат је више дело *воље*, него *ума* — вели Лер. Ово значи успех у рату куд и камо се већма осигурава *извршењем*, него *умовањем*. Ово сведочи и сам Наполеон I. Он се о овоме јасно изразио у разговору са руским послаником Балашевим приликом њиховог састанка у Вилни а у рату 1812 године. Ове значајне речи великог Наполеона јасно одређују значај теорије. Наполеон овој теорији не приписује онај значај, који јој је изрекао наш поштовани рецесенат тврдећи да је дело *Сложене Операције* за војсковође. „Vous croyez — вели Наполеон Балашеву — tous savoir la guerre parce que vous avez lu Jomini: mais, si son livre avait pu vous l' apprendre l' aurais-je donc laissé publier?“ (Ви сви мислите да сте научили ратовати, кад сте читали Жоминија: али кад би вас његова књига могла томе научити, зар бих ја допустио да се она штампа?).

Ослањајући се на гледишта ових великана — Наполеона и Лера — и ми сматрамо, да за војсковође не постоје дела, која им потпуно осигуравају пут победи. Постоје дела која им дају упут — и то доста скучен и уоквирен.

Ми смо напред видели, да је тежња Биловљева била, да створи позитивну науку, по којој би се могло ратовати. Он је хтео, да се за сваки случај, претходно спреми готово решење. Овим је он одрицао *творачки* дух војсковођин. Овоме он ништа није приписивао, него је и њега подвео под геометријске фигуре и рецепте.

На војни — вели Наполеон — корисно је примењивати принципе ратовања, али ово *није све*, но се мора још много шта израдити па да се победа осигура. A la guerre ce sont les circonstances qui commandent — вели Наполеон. I.

И Клаузевиц врло објективно карактерише моћ теорије ратовања: „die Theorie soll keine positive Lehre sein aber eine Betrachtung“.

Држимо да је довољно говорено о томе, да не постоје и таква дела по којима би се могло, читајући их, постати војсковођом у потпуном значењу ове речи. С тога је и Лерово дело о *Сложеним операцијама* корисно за све официре, јер сви треба да се упознају са принципима савременог војсковођења. Ну и ако они ове добро упознају неће од тога бити добит што ће моћи тиме постати велике војсковође. Још је далеко до тога. Може неко знати све походе Наполеона I-ог али опет не бити војсковођа. Треба и другог чега, па да се до овога доспе.

Тако је и са Леровим *Сложеним Операцијама*. Оне су само један критички историски рад на основу војне 1815. г. У њима се излажу начела савременог војсковођења, али оне ни у пола нису спис или дело које служи да се постане војсковођом. Оне су само eine Betrachtung (једно расматрање) — као што вели Клаузевиц.

Преводи оваковe врсте ретки су у нашој војној књижевности, а о оригиналима и да не говоримо.

Као што се види из дела Леровог о Сложеним Операцијама, он је узео за потврду својих закључака Наполеонову војну 1815 год. и анализао је.

Имајући овакав основ излагања, сваки ће се читалац осећати сигурнији при проучавању, јер види пред собом јасно обележена историска факта, а не сухопарно фразирање. Сувопарно фразирање без потребне критике нигде данас нема места, па ни у војној литератури. С тога су Лерова дела пуна свежине и стварних факата. Ну, ово Лерово дело, није само у томе важно за нас. Ово је дело важно и за то, да се види *метод излагања*, тј. пут којим се долази до објективног знања.

Да је ово важна чињеница, шта више — како Огист Конт вели — и важнија од саме доктрине, то неће нико порећи. Повсюду методъ важнѣе самога ученія доктрины." (види Лера у делу „Методъ военныхъ наукъ", у којем се позива на тумачење философије Огиста Конта (Philosophie positive résumée par Jules Rig, 1887, II 44).

Тако Лер вели, да је *капитално* питање које треба стратегија да претреса, развиће ратних операција у ова два правца: *материјалном* и *моралном.*

· Материјална страна рађа се, живи, грана, напредује *зависно од моралне.* Ова је последња *најважнији елеменат* с којим треба да располаже један војсковођа. Оно је дело његовог високог *ума*, *енергије* и *воље.* Схватити све околности у једну целину и према овима одредити *главни циљ* ратних операција, дело је *творачког* ума војсковођиног. Све је остало *технички* посао, који Лер ставља на друго место. Ову *творачку* стратегију наћиће читалац обрађену у Сложеним Операцијама, које су преведене на наш језик. Због оваковог метода, кога се Лер придржава у својој стратегији, корисно је да га упознају и наши официри, који нису имали прилике, да читају Лерова дела. Они ће се упознати с методом како се учи стратегија.

Ако је творачки ум војсковођин добро и на сигурном основу одредио главни задатак оперисања, тј. створио главну идеју операција, и ако се ова идеја поступно остварује а не забацује и не занемарује при извођењу операција, извесан је успех. Није ли ова идеја добро склопљена, све пропада. Да је ово врло тешко, и да овде при склапању главне идеје утичу многе околности, а највише непредвиђени случаји, по себи се разуме. За то је и мало великана војсковођа. Ништа није теже — вели Наполеон — од правилног решења.

Творачка моћ војсковођина лежи у самом њему. Наполеон I није много писао, али је много створио. На основу његовог *творачког* духа, доцније се овако разгранала теорија ратоводства, али она служи само за *објашњење*, али не може стварати војсковође.

Греши много г. „Јов", кад сматра, да су Сложене Операције дело само за војсковође. Теорија за војсковође не постоји. С тога Сложене Операције Лерове могу комотно и безазорно читати и она лица која не претендују на положаје војсковођа, а и она која се као таква сматрају.

Лер неће бити некористан ни једним ни другим, а неће бити некористан ни нижим официрима, а војсковођама користан. Он је користан свима који носе униформу. Да је овако, доказ је најјаснији што се Лерова дела преводе на све европске језике и читају по војним журналима. Ми мислимо да би чувеног Лера требало јаче пригрлити и уносити његове плодне радове у нашу војну књижевност, јер се Лер данас у цивилизованим војскама сматра као првак у својој струци.

Рецензенат вели. да они којима треба Лер, могу га читати и у оригиналу. Ми не мислимо тако. Лера треба да читају сви наши официри, а међ овима има их који не би могли лако набавити целокупна Лерова дела, јер су опширна и скупа, а друго има их који не знају рускога језика. А ако се мора читати у преводу, што да то не буде српски превод?

Питамо рецензента, па за што је преведен на српски Бронсар — Шелендорф, зашто фон Видерш? Први је написао стратегију техничку — службу ђенералштаба, а други у својим делима говори о стратегиској улози коњице. Што ће ова дела српским официрима, кад имају узан круг читалаца (по рецензенту)? Они — као што мисли поштовани рецензенат којима је од потребе Бронсар могу га читати и у оригиналу? По мњењу и гледишту рецензентовом, у српској војној књижевности, треба се само ограничити на списе о стражарској служби, ратној служби, топографији, и у опште списима искључиво за ниже официре у колико се ови списи односе на њихову садању службу. За војсковође не треба писати књиге и преводити их са страних језика, за то, што су они ова дела читали и могу читати на језику на ком су писана.

Ну, баш наш рецензент није познат са делима овог великана Лера, Он то сам признаје у својој рецензији (види Ратник, дец. 1894 год.) у којој вели: да је ово дело — *Сложене Операције* — *најновије* Лерово дело. Док у ствари ово није тако.

Лер је писао Сложене Операције 1892 г. Рецензенат пише рецензију 1894 год., дакле за две године пошт. рецензенат није био познат са доцнијим издањима Леровим, и то са издањима *најважнијим*, а та су: *„Стра тегія* — Тактика театра военныхъ дѣйствіи часть I: *Главн*ыя *Операціи*,“ издање николајевске Ђен. академије С. Петерсбургъ 1893 г. Друго Лерово дело *„Методъ военныхъ Наукъ“* издато је у Петрограду 1894 г.

Ова два *капитална* Лерова дела, а нарочито оно прво — нису била позната рецензенту. Ово је доказ, да се он слабо користи оригиналима оваквих дела за које он вели, да их војсковође могу и у оригиналу читати, а он за њих није знао ни да постоје.

Баш оно прво Лерово дело у коме су изложене *Главне Операције*, које се највећма тичу војсковођа, требао је да прочита рецензенат.

На закључку нека је поменуто још и ово: препоручујемо српским официрима, да читају дела чувених руских првака, као што су дела Лерова, Драгомировљева, Сухоћинова, Пузиревског и других. И код наше

словенске браће има великих умова, којима се диве и које хвале и њихови противници.

Ко хоће себе да оспособи у каквој науци или знању, тај треба да чита првенствено дела првака. Међу оваковe у стратегиском знању долази на прво место многоуважени руски ђенерал *Г. А. Лер*. Читајте га он нек вам буде вођа, па се нећете никад кајати за уложени труд.

Кад би се мало више пригрлили оваковн прваци код нас, извесно је да би и другојачији правац био у васпитању наше војске. Драгомиров није лош учитељ, а и Лер му не уступа. Ови прваци као да се угушују код нас! А, међу тим, ми држимо да би требало о државном трошку издати сва дела Лерова и Драгомировљева. С овим би се избегло вечно тумарање, јер би се узели за основ васпитања ови прваци који су стекли светског признања, те би очевидно били од користи и нама.

ЈЕДАН ВОЈНИК.

ПРОЛЕЋНИ МРАЗ

Јадне љубичице, мирисаво цвеће,
Погнутих вратића, а скромне и миле,
Угледасте светлост божијега дана
О којој сте снове заношљиве сниле.

Огреја вас сунце, те вам мирис мами,
А ви, чеда нежна, занесена њиме,
Раширисте груди у срећи и миљу,
К'о да нема мраза, к'о да неста зиме . . .

Пролећно је сунце појезија ћуди,
И ако га човек уздиже и хвали:
Часом се насмеши, те измами наду,
Ал' се брзо смршти — да је у гроб свали.

Јадне љубичице, уздаси љубавни,
Вама сунца треба — али оно зађе;
Мраз пролећни стеже, снег завеја хитно,
А кад вас покрив'о — већ вас мртве нађе.

Залуд својим дахом снежни покров топим,
Замрзломе цвећу ко ће живота дати?
Моје мртво цвеће, с тобом и ја страдам:
И ако ће сунце другом цвећу сјати!

Р. Ј. Одавић

ЖИВОТ

(ЖИЗНЬ)

Комад у 4 чина, написао ***И. Н. Потапенко,*** *с руског превео* ***М. М. Бојовић.***

ЧИН ТРЕЋИ

КАБИНЕТ КАО У ПРВОМ ЧИНУ.

1.

Љински и **Карчејев,** за тим **Белозеров и слуга.**

Карч: Је си ли опазио како изгледа некако чудноват?

Љин: Да, има нешто.... Види се да је забринут.... Чини ми се, ми смо дошли кад не треба....

Карч: Да, и, у опште, он у последње време као да не личи на самог себе... Па чак се и у лицу изменио.. *(Улази Белозеров с књигом у руци).*

Белоз. *(даје књигу Љинском)*: Ево књиге. Ви ћете сами у њој наћи што вам треба. (*Шета по кабинету).* За вас ће тих извора бити доста. Него ако желите да ваш рад буде што опширнији, онда узмите журнал „Medicaliche Zeitung“ од ...... од преклањске године .... Тамо је штампан читав низ интересних чланака о том питању.... Ви знате немачки?

Карч: Зна Љински, него то је све једно....

Белоз. *(шета неко време ћутећи)*: Да.... Дакле тако.... Опростите, ми смо говорили.... Да, да! За тим још ово: пре четири године изашла је на француском језику брошира доктора Греле-а. Нешто не памтим, да ли је она преведена на наш језик? Запишите: „Нови клинички методи“ Греле. Тамо ћете наћи дивно и јасно обрађено то питање. Него најглавније је да се ослањате на клинички оглед. Ове је године код нас богата клиника. Колики је рок вашем темату?

Љин: Шест месеца.... (*Карчејев у то време стоји обрнувши се лицем орману с књигама и с усхићењем разгледа библиотеку).*

Белоз: То је мало... У осталом.... Да, то је мало.... А шта ви тако пажљиво разгледате?

Карч: Не могу да се нагледам ваше библиотеке, господине професоре! Е ово је богаство! Никад ничему нисам завидео, а овде завидим.

Белоз: Да! То је лепо. То је, можда, једини случај, где се завист јавља као добродетељ. (*Замишља се*)

Љин (*устане*): Чини ми се, господине професоре, ми смо вас узнемирили....

Белоз. (*тргнувши се*): О не, не, драги пријатељи! Ви ме никад не можете узнемирити.... Вас изненађује моја нервозност.... Да, ја сам мало узбуђен и расејан. Мене узнемирује наш болесник.... После онако сјајно извршене операције, његово здравље као да се почиње колебати. Она шетња му је много погоршала ... Али хај'те да говоримо о нечем другом. Ја још нисам прегледао ни једну књигу најновијег часописа. А ви сте их већ јамачно прочитали од корица до корица. Седите, молим вас, и причајте ми, шта има занимљиво? (*Љински и Карчејев седају: Улази слуга*) Шта је? Тодор Михајловић! Нек изволи, нек изволи!

Слуга: Не, то су јутрошња господа. Ево њихне посетнице! (*Пружа му две посетнице.*)

Белоз: Ах, они! (*Разгледа посетнице зачуђено и узнемирено*) Барон Штифел.... Чебишов... Ни једног не познајем... (*Слузи*) Ти си им казао да ја не примам болеснике?

Слуга: Казао сам. Они су рекли: ми нисмо болесници.... А имамо врло важна посла...

Белоз: Нек изволе! (*Слуга оде*) Држим да нам ово неће одузети много времена.... (*Уђе Штифел и Чебишов*)

2.

Пређашњи, Штифел и Чебишов, *који улазећи поклоне се.*

Белоз: Молим, опростите.... Јутрос ме нисте нашли код куће. Чиме вас могу служити?

Чеб: Ствар, о којој ћемо с вама говорити, господине професоре, тиче се вас лично...

Белоз: Онда, молим вас, седите.... (*Показујући на Љинског и Карчејева који стоје*) Ово су моји пријатељи, они нам неће сметати....

Чеб: Ствар је, господине професоре, такве природе....

Белоз: Али ако се она као што рекосте, тиче мене лично...

Шт.: И господина Ратишчева, по чијој поруци ми имамо част....

Белоз: Дакле то је? У таком случају (*Љинском и Карчејеву*) Пет минута у дворани.... Мени неће мило бити, ако ви одете..

Карч: Ми ћемо чекати (*Љински и Карчејев оду на лево*)

Белоз: Признајем, да господин Ратишчев мора сматрати, да је увређен.... Сажаљевам случај! Али, опростите, ја не могу да појмим

за што је господин Ратишчев морао ту умешати сасвим друга лица?

Чеб: Постоје општа правила, господине професоре, од којих није могућно одступати....

Белоз: Правила?

Шт: Очевидно ми не разумемо један другог. Допустите да ствар простије објасним. Владимир Николајевић Ратишчев, као што рекосте, сматра да сте га увредили, и поручио нам је да вам кажемо да вас он изазива.....

Белоз: Изазива? Он жели да се ја бијем на двобоју? (*Чебишов и Штифел климају главом у знак одобрења*) То је сасвим немогућно. На то ја никад и ни на какав начин не могу пристати.

Чеб.: Другим реч'ма ви нас опуномоћавате казати му, да се одлучно одричете и не примате двобој? ..

Белоз: Јест, ви му то можете казати.... Ја се не могу бити на двобоју....

Шт.: На жалост, морам напоменути господину професору, да у таквим приликама онај што је увређен, сматра да је сасвим слободан од општих правила освете, и тражи прилику.... да врати увреду ма каквим, па макар и најгрубљим начином....

Белоз: Мучно да вас је опуномоћио господин Ратишчев да ми чините такве напомене..... Молим вас, кажите му, да ја дубоко сажаљевам, потпуно схваћам своју кривицу и готов сам да му се искрено извиним....

Шт.: Дакле наша дужност постаје простија, ако господину професору буде по вољи да изрази своје правдање у извесној форми. —

Белоз: А каква би форма задовољила господина Ратишчева?

Шт.: Ево ово је једини начин правдања, кад би му се у овој прилици писмено изразили.... Ако је по вољи господину професору ја могу да диктирам....

Белоз: Ја пре свега треба да чујем.

Шт. (*вади, артију чита*): „Дубоко сажаљевам свој поступак и сматрам га да је груб.... непристојан....

Белоз: Нека буде тако....

Шт: „И недостојан васпитаног и образованог човека....

Белоз. (*узбуђује се*): Рецимо да је и то потребно...

Шт: То још није све, господине професоре: Даље: „Признајем да сте за све време нашег познанства ви, т.ј. господин Ратишчев, били уљудни према мени и другим, мени блиским лицима....

Белоз. (*још више се узбуђује*): Реч треба да се тиче само мене.... Блиска или далека лица ту не треба дирати...

Шт: Ја само испуњавам поруку, господине професоре, и читам што је овде написано....

Белоз: Молим вас, продуж'те!...

Шт: „и сумња, што је дала повода“....

Белоз: Каква сумња?

Шт: „Сумња што је дала повода увреди, била је незаслужена и неправедна, јер одношаји ваши, т.ј. господина Ратишчева, спрам лица, које“ ... Господин професор јамачно разуме о коме је реч“. .. Спрам лица, које“....

Белоз. (*гневно устане*): Доста! Молим вас станите! Овде не сме бити речи ни о каквом лицу.... И ја захтевам да ви то никад и нигде више не спомињете. А, дакле то је што хоће од мене господин Ратишчев?

Шт: Да, господине професоре, или....

Белоз· (*прекида га*): Знам.. . Можете му казати да примам двобој....

Шт: На тај начин ви се одричете правдања пред господином Ратишчевим у предложеној вам форми. (*Белозеров прави покрет*) Онда господине професоре, ми смо своју дужност испунили. (*Поклоне се*) Ви имате нашу адресу, по којој ћете изволети послати ваше повеременике данас у три сахата.... Господин Ратишчев хита да се крене у иностранство. Част нам је, господине професоре! (*Оду*.

Белоз. (*сам*): Дакле, ја сам примио двобој.... Ја ћу, можда, убити... или ће убити мене... То је бесмислица!... Али за што ја опет размишљам, кад за ме мисли и решава неко други, а ја живим по туђој вољи?. . Ах, треба само једном склизнути с правог пута и подати се гнусоби, и тада се грех за грехом ваља.... Корак је учињен... У три сахата... Сад је прошло два.... (*Отвара врата од дворане*) Улаз'те, господо! (*Уђе Љински и Карчејев*)

3.

Белозеров, Љински и Карчејев.

Белоз: Драги моји, ако Бога знате, опростите .. Ја сам врло забринут.... Други пут ћемо мирно разговарати.... Други пут.... (*Стеже им обојици руке*)

Љин: Ви сте, господине професоре, и сувише узбуђени...

Белоз: И сувише? Јест, ви имате право... Имам много брига....

Карч: Нећемо да вас узнемирујемо.... (*Саремају се да оду*)

Белоз. (*помисливши*): Почекајте. Ви ми можете учинити једну велику услугу....

Карч: Ми смо готови, господине професоре!...

Белоз: Али пре свега треба само да ми дате реч: да ме не ћете питати: по чему и зашто? Тако треба.... Чујете ли? тако треба, и то је све што вам могу казати. Дајете ли реч?

Љин:)
Карч:) Разуме се, дајемо!...

Белоз: Немојте се чудити. И ничему се не чудите, драги пријатељи! Кад, човек који се свог века борио с предрасудом што вређа човечји разум, — од једном сам постане не само жртва, но чак и

јунак те предрасуде, и томе се не чудите! И ако ма каква реч буде рапаво звучала у вашем уху, треба само да је добро чујете, да је поновите једно сто пута, и ви ћете се на њу навикнути. Ево вам примера: замислите само да је мени пало на памет да се бијем на двобоју. Али то се противи мојој природи, мојим убеђењима, мом животу. То је варварски, то је бесмислица, је л' тако? Али ви само помислите, а ви можете наћи каквих околности, кад то не би било могућно избећи...... Је-л'те да је то истина?

Љин:)
Карч:) (*помисливши*): Па... тако је....

Белоз: Имате право.... И... ја се бијем.... Не, не, ви сте ми дали реч да ме нећете питати: за што.... Тако треба, тако треба, драги моји пријатељи!.. Ви сте ми веровали кад сам вам говорио с катедре... Па верујте ми и сад: тако треба јер иначе није могуће!

Љин: Али то је ужасно!

Белоз: Па ипак: тако треба, јер иначе није могућно! Па учините ми једну услугу. Узмите на се те жалосне обавезе. Ја вам потпуно поверавам. Ја радије поверавам вашим млађаним појмовима, него правилима, вековима уређеног кодекса, по којима се не знам за што, људи руководе, не осећајући у грудима ама ни најмањег позива к части... . Ево адресе (*Даје им посетнице*) Какво оружје? У детињству сам пуцао из пиштоља којим се деца играју, а мач нисам имао никад у рукама. Али то је све једно: све је то подједнако глупо... Могу вам рећи још ово: у тој историји ја сам кривац. Дакле идите... И ником ни једне речи! (*Стисне им руке*).

Карч: Ма како да је то ужасно, господине професоре, ми морамо испунити!..

Белоз: Да, још ово! Уз пут свратите к Тодору Михајловићу, и замол'те га да одмах дође к мени, али одмах.... Али ако Бога знате немојте ме издати.

(*Љински и Карчејев оду*)

4

Белозеров, а за тим Олга.

Белоз: Осећам као да на раменима није моја глава, — није она, која је онако јасно гледала на ствари и онако их лако схваћала. Мој мозак баш као да је отрован. Ја видим како се преда мном раширила бездан и како и нехотично к њему јурим.... Та каква је то сила што ме гура тим путем, који је одвратан мом бићу, мом животу?.. Да се зауставим? Да л' да обрнем натраг? Писмо!.. Али могу ли ја написати оне грозне речи, које су за то и измишљене да пробуде у мени тигра? Не, реч је дата и треба ићи даље!... Јест, ево оно: „блажен онај који без висока циља не устаје и који се бије за трунак, само кад му је увређена част“.... Па ето — и ја се бијем за трунак.... Али чим да почнем? (*Приђе столу и вади хартије из фијоке*). Треба све до-

вести у ред.... Ништа не треба заборавити.... Мој реферат .. (*Пише*) Сињицину у наследство.... Овде је све објашњено.... Он ће већ даље наставити.... Добри друже! Он ми је свагда био веран пријатељ!.... (*Меће хартију на страну*). Неколико речи декану. Ја бих желео да моја катедра пређе на Сињицина. Ово је мој аманет. (*Пише и меће у коверат*) Мајци..... Бедна старица!... Ти си ми жртвовала свој живот.... Ја сам за те био све и сва на свету.... Света, непобедива!... Ти, за коју је живот био цео низ увреда и горких губитака.... Ти си веровала само у ме... Само је моја шала била кадра да разведри твоје чело. Ја сам био једини, који сам још подржавао твој живот.... Да ли можеш поднети тај страшни удар и да ли ћеш ми опростити? Сирота, мајко моја, ја убијам твоју последњу наду! Страшно! Ужасно! Е то је преко моје снаге... Убијајући себе, ја убијам и друге.... Ја уништавам толико драгих ми живота. А ради чега? Ради варварске предрасуде, коју су људи измислили за се да им замењује савест! Ја, који сам свој живот уложио на борбу с предрасудом, покоравам се и полажем оружје пред најглупљом од њих! (*Тихо*) Јест..... тако је то... Тако је то и тако ће бити.... То се не да избећи!... Тако треба, јер иначе није могућно.... ево речи, против којих се не можеш борити... Брже, брже, треба све довести у ред... Олги! (*Пише*) Последњих дана ови догађаји њу су лишили свих радости. Она нејасно осећа драму!.. Туга и децу прави мудрима!... (*Испусти перо и сакрије лице рукама*) Ах Мито, Мито! Моје драго, мило чедо!... Колико сам ја дивних нада полагао у те. Ето, све их од једном откидам од срца.....

(*Пауза. Улази Олга. Он брзо крије хартије у фиоку и затвара.*)

5.

Белозеров и Олга.

Белоз. (*брзо подигне главу и устане. Говори расејано и шаљиво*): А, то си ти, Олга, дошла си ваљда да ме мало застидиш?...

Олга: За што, Перо?

Белоз: Како: за што? Ја ето данас нисам имао прилике да те видим и да ти кажем: добар дан.... (*Приђе к њој и пољуби јој руку*). Добар дан, мила моја! Мислим да си здраво? Не баш са свим... Ти си нешто бледа... То ми се не допада.. Ти треба да цветаш као ружа.... Не замери тако отрцаном упоређењу... Али доиста, ја не знам ништа дивније од руже. То је цвет радости и здравља, је л' истина?

Олга: Је си ли ти збиља, Перо, тако добро расположен? Мени би много милије било кад би...

Белоз: Кад би?

Олга: Кад би и поглед твојих очију био исто тако весео, као и твоје речи....

Белоз: Е то је чудновато, а међу тим ја сам изванредно расположен.... Него реци ми, шта је с вашим добротворним базаром? Чини ми се, он се данас отвара... Па ти мораш тамо бити....

Олга: Зар ниси заборавио? Да, на жалост, морам..... У три сахата.

Белоз: Што на жалост? На жалост ваљда због сиротиње? Да?

Олга: За што због сиротиње?

Белоз: Хм... Али реци ми колико те стала твоја хаљина за тај базар?

Олга: Двеста... Да, то је истина, али би боље било да сам тај новац дала сиротињи...

Белоз: Говоримо истину: кад ту хаљину не би поручила, ти ипак тај новац не би дала сиротињи. Је л' истина? Дакле, иди у базар и буди љубазна и весела као што си увек била...

Олга: Не знам за што, али мени се чини, ти изгледаш некако чудан... Је ли, Перо, ти од мене ништа не кријеш?

Белоз: Баш ништа, драга моја.... Ах да, у осталом има једна тајна за коју ти не знаш... Ја ћу, може бити, отпутовати на једно два дана...

Олга: Отпутовати? Куда? За што?

Белоз: Једном другу.... У село... А после тога то ће ме мало развеселити... Видиш, ваљда, како сам се у последње време сасвим раскравио, али ја ћу се онда одморити и умирити... Дакле, збогом мила моја... (*Пољуби јој руку*)

Олга: Ти се прашташ?

Белоз: Да... Па само на два дана.... А ти пази, немој туговати.... (*Узима њену руку и гледа јој у очи*) У последње време ја сам те много љутио. Но, је л', ти си ми опростила? Не баш са свим.... Ти, шта више, не ћеш ни да се осмеНеш....

Олга: Шта је теби, Перо? Тебе човек не може да разуме!... Ти ме плашиш!...

Белоз: Доста, доста! Па ја сам онакав исти, као што сам вазда био... Иди, иди! (*Пољуби је у чело*). Ти ћеш ме тиме умирити... А за тим, кад се вратим, ја ћу узети одсуство, па ћемо отпутовати у Тављиновку. Тамо ћемо дивно провести једно недељу дана.... Ја ћу тада живети само с природом и мојом породицом. (*Брзо уђе Сињицин*) А како ми је драго, што сте дошли!

Сињ. (*Здрави се с Олгом*): Ви сте послали за ме, Петре Григоријевићу. Ви сте казали да је ствар хитна...

Белоз. (*нежно Олги пратећи је*): Дакле, иди, иди, мила моја.. да не би одоцнила! (*Олга с чуђењем гледа га и оде*)

6

Белозеров, Сињицин, за тим Варја.

Белоз (*хитно*): Шта је с болесником?

Сињ: Ви се и сувише о њему бринете, Петре Григоријевићу. Ви ни мало себе не жалите.... Нема никакве велике промене. Како ја мислим, погоршање је изишло са свим случајно, и ја сам уверен да ћемо победити. Господин Загњицки је врло рано забрујао са својом победом.

Белоз: О на сигурно је врло рано. Каква је температура?

Сињ: Тридесет девет и четири....

Белоз: А било је тридесет осам и седам... Али то ништа не мари... Сећате л' се, ми смо о том говорили, предвидели и претпостављали... Но метода је правилна, је л' тако? Ви то видите, осећате? А то је све што се тражи... (*Замишља се*) Стан'те... Хтедох вам нешто рећи? Нешто важно... Глава ми је нешто збуњена...

Сињ: А ви је одморите, Петре Григоријевићу.. Па одморите и ваше нерве... Тако не иде...

Белоз: Да, да, ја ћу се одморити... Али чекајте.... А гле, сетио сам се! Ипак температуру треба довести у ред... Ма како, тек је понижавајте. И ево још ово, драги пријатељу: разговарао сам се с Тројновим. Он сумња... Али, ако Бога знате, не уступајте! (*Живахно*) Идите, и не скрећите с пута који је означен. Истина је очевидна, па с тога се они тако и буне. Драги мој друже, кад се истина рађа на свет, непријатељи то осећају и чекају је. Они се претварају као да су јој пријатељи, дочекују је, служе јој као дадиља, увијају је у пелене, намећу се да јој буду кумови: а све ради тога, само да је узму у своје руке и да је изнакараде... Чувајте се њих! Јест.. Ја вам још нешто хтедох рећи... Чекајте да се сетим... (*Мисли*) Не могу да се сетим... А зашто ви тако гледате на ме? Зар ја говорим нешто чудновато?

Сињ: Ја вам то не смем казати, Петре Григоријевићу... Али моје се срце стеже.. Ви нисте онај који сте пре били... Ви сте узнемирени, узбуђени..... Ви ме плашите..... Не замерите ми ако вам истину не рекох....

Белоз (*ватрено му стисне обе руке*): Не, добри мој друже, ви сте казали од срца. Јест, ја сам узбуђен, расејан..... Али ће све то проћи. (*Сети се*) Да, још ово: строго пазите да у соби код болесника буде равна температура..... Каж'те о том куратору.... (*Уђе Варја. Он јој брзо оде на сусрет и узме је за руке*). А, Варја, таман сте дошли кад треба..... Ја ћу отпутовати на дан два..... Зове ме један друг..... Код њега је опасан болесник..... А сем тога желим и да дахнем свежим ваздухом, да се одморим. А ви (*шаљиво*) попритегните узде реда у кући..... Та ви сте увек били философ..... Пазите да Олга не тугује..... Надгледајте Миту..... А где је чедо моје? Он је у соби?

Варја (*зачуђено*): Да!

Белоз: Ја хоћу да га видим..... (*Сињицину*) Немојте отићи. (*Оде*)

7

Сињицин и Варја.

Варја (*журно приђе Сињицину*): Тодоре Михаиловићу, шта то значи? Он не личи на себе..... На какав је опет то изненадни одлазак? Он никад не путује болесницима..... Ту се нешто крије....

Сињ: Ништа не разумем...... И сȃм сам се смео...... Све је до крајности чудновато. Наједанпут послао по ме...... Истом је био код болесника, од једном опет распитује, нешто се жури, измишља средства...... И све то ради расејано..... Ја се бојим, Варја Павловна.....

Варја: Чега се бојите?

Сињ: Бојим се за његов мозак..... Није могућно да не прође без последица, кад се на човека товари толико несрећа..... Опростите, ја не смем дубље улазити...... Али онај јучерашњи призор...... Он га је потресао. Зар не видите како не може ни у пола да схваћа и осећа.....

Варја: Јест, то је могућно.....

Сињ: *(с пуно прекора)*: Е, па то је већ сувише...... Не замерите ми...... Али ја нисам у стању то опростити...... Требало је од свега тог сачувати таквог човека..... Његова глава није само нама потребна, но свима...... Ах, боже мој! међер мû доиста не умемо чувати благо!

Варја: Ви имате право, Тодоре Михаиловићу...... Али говорити о том сад је доцкан..... *(После извесног ћутања)* Па како су измучили јадног човека!.. Али коме је то требало? За што? *(Улази Белозеров, узнемирен, дирнут, прiђе наслоњачи и изнемогло се спусти на њу)*

8

Пређ. и Белозеров, а за тим Љински и Карчејев.

Варја *(прiђе к њему)*: Петре Григоријевићу, шта вам је?

Белоз. *(за се)*: Дирнуо ме Мита...... Мило моје чедо! Кад се праштамо, ми тек онда видимо како нас воле..... Деца имају изванредно осећање...... За што је он заплакао, мило моје чедо! Загрлио ме, погледао ми у очи и залио се сузама! Сасвим ме потресао!

Варја: Вама није добро, Петре Григоријевићу...... Ви треба да останете код куће и да се одморите...... Ви никуд не треба да идете...... Заиста, останите код куће...... Боље ће бити......

Белоз *(после кратког ћутања)*: Ситница! Тренутна немоћ..... *(Устане)* Ја одлично могу собом да владам..... Ја сам за то постао осетљив, што много седим са женама..... Обећао сам да одем, па како онда могу да не путујем?

Варја: Знате шта, Петре Григоријевићу? Ја вам то, готово рећи, не верујем......

Белоз *(напреже се да јој каже у шали)*: О гле'те молим, Варја? Ви ми чак и не верујете? А зашто ко божем?

Варја *(обрне се у страну и потресеним гласом)* Молим вас, не замерите ми!.. Али ја просто нисам научила да вас видим таквога.....

Сињ: И ја ћу путовати с вама, Петре Григоријевићу! Молим вас немојте одбијати моју понуду.

Белоз. *(уплашено)*: О, не, не, ни по што! У вашим је рукама клиника. Сетите се само какав је код нас важан болесник, за кога морамо одговарати...... Њега ни на пô сахата не треба остављати

Сињ. (*с пуно осећаја*): Та нека пропадне и та клиника и сви болесници на свету!..

Белоз. (*узима за руку Варју и Сињицина*): Кад човек има тако верне пријатеље, као што сте ви; кад га окружава толико љубави и оданости, зар је могућно клонути духом и не веровати у срећу и живот? О, па онда доста, пријатељи моји, немојте се бојати за ме, са мном се неће догодити ништа рђаво... Чујете ли? (*Са убеђењем*). Са мном се неће ништа догодити...... Ја ћу само да се освежим, разгалим а вратићу се ведар и крепак, као што сам увек био..... И како ћемо ми онда још с вама да радимо, Тодоре Михаиловићу! Како ћемо ми само подићи грдни убојни материјал нових изналазака и закључака на наше непријатеље. (*Уђе Љински и Карчејев*) А гле и ви сте дошли..... Ви мене тражите? Је л' истина?

Карч: Да, господине професоре....

Белоз: Готов сам Хајд'мо!. Дакле, с Богом! (*Журно с усхићењем грли Сињицина и ватрено пољуби руку Варји, Карчејеву и Љинскому*) Хајд'моте, пријатељи моји! (*Белозеров, Љински и Карчејев оду.*)

9

Сињицин и Варја (*узнемирени и говоре испрекидано*).

Варја (*помисливши*): Ама шта све то значи?

Сињ: Не знам... Не знам...

Варја: Куд су они отишли? За што се он онако чудновато праштао?

Сињ: Ах, та ја сам сасвим оглупео..... Све се збркало у мојој глави... Ништа не могу да појмим.

Варја: Шта значе оне речи: „деца имају изванредно осећање"?.. Код њега су данас била два господина... некакав барон и још један....

Сињ: Два господина?.. Барон.....

Варја: Можда их је послао Ратишчев..... После оног грозног призора.....

Сињ. (*с ужасом*): Ах, ја тупоглавац... Како то нисам могао разумети раније?.. Па, Ратишчев га је изазвао..... Јест, то је двобој!

Варја: Та шта је вама! То није могућно! Он не ће изаћи на двобој!

Сињ: Дешава се, кад више ништа не остаје.....

Варја: Да, ви имате право... Сад све разумем. И његов тон, и све .. Али то не треба допустити..... Треба га спасти... Ратишчев ће га убити. Он је чувен стрелац... А Петар Григоријевић апсолутно не уме пуцати.... После тога он не ће ни пуцати.... Зар је он у стању да пуца, па макар то било и на непријатеља?.. Та то је.... То је просто убиство! То не треба допустити.....

Сињ: Али како ћемо спречити? Ја и не помишљајући, уложио бих и свој живот само њега да спасем... Његов живот вреди хиљаду овак-

вих глава, као што је моја... Ова глупа главурда што ништа не може да смисли......

Варја (*замисливши се*): Чекајте... Двобој је забрањен... Двобој је злочин... Ми морамо јавити власти, — ми треба да тражимо да га обуставе... Јест, јест, ми то морамо урадити..

Син: То је само женско средство и оно ништа не вреди...

Варја: А за што? за што?

Син: Спречити двобој није могућно, кад је он одлучен не дечурлијом, но таким људима, као што је Петар Григоријевић, који без важних разлога не би учинио такав корак.. Ви можете спречити, али на крају крајева он ће се ипак извршити. Ако пак јавимо властима, тим ћемо само њега дубоко увредити и више ништа...

Варја: И то је истина.. Ми ћемо га увредити... Па шта онда да радимо? (*Притрчи к прозору*) Трчите за њим, достигните га, убедите га, преклињите га.. Хајд'мо те заједно да га молимо (*Одлази к главним вратима, уђе с лева Олга обучена за добротворни базар. Варја се заустави*)

10

Пређашњи и Олга.

Олга: Зар је Пера већ отпутовао?

Син (*расејано*): Да... он... он је већ отишао...

Олга (*гледа их пажљиво*): Зашто тако брзо? (*Сињицину*): А ви... ви сте остали.. Ви сте обоје некако чудновати... Тодор Михаиловић је блед. А ти, Варја, за што си тако узнемирена?.. Ти ниси таква... Ти се узалуд не узнемирујеш. Може бити нешто се десило? Јесте... Ви кријете... Ја то видим... Шта се догодило? Казујте!

Варја: Олга, мила моја... Заиста...

Олга: Не, ја видим... Ја сам овамо ушла и мени се стегло срце... Пера је био некако чудноват.. Та што ћутите? Где је он? Ако бога знате... Ја вас молим каж'те ми.. Он је занемогао? С њим се нека несрећа десила? Варја, та ја видим да ти знаш.. Па за што ме онда вређаш? (*Нервозно*) Зашто ме тако презирете?

Син: Стишајте се, Олга Павловна... Та шта ви говорите?

Олга (*одлучно*): Ја морам знати... Чујете ли? Ја имам право то да знам... Ја не ћу тајне... Ви гледате на ме као на дете, ви се бојите да ја не заплачем... Где је он? Куд је отпутовао мој муж? За што је он преметао онако хитно хартије? За што је онако брзо крио нешто у фиоку? Ви све то знате, на ја видим то по вашим очима... Та говор'те, казујте! (*Притрчи к асталу, брзо отвара фиоку и вади артије*) Ево ово је његов рад... А ово (*Узима писмо*) „Декану медецинског факултета"... (*Баци га и узимље друго*) „Олги"! То је мени... Ах... Боже мој... Срце ми се кида... (*Цепа коверат руке јој дрхћу и чита муцајући*) „Мила моја... ја сам тврдо уверен... да ти ниси ни у чему крива... За све кривим... глупе околности... Ја нисам могао одбити чашу... Ако се што догоди...

Васпитај сина.“ Ах... Та шта је ово? Шта ово значи? Ви ћутите? Двобој? Јест... јест... двобој! Ви се смејете нада мном? Он иде на смрт а она се накинђурила на добротворни базар... Јест, ви имате право... Ја сам рђава жена... Ја сам гадна жена!.. Ја ћу бити његов убилац, ако... О, та, не, не... То неће бити... — Ја ћу их зауставити Ја ћу им викнути: не смете! Та где је он? Ви ћутите? О, ја ћу га наћи... Ја ћу га наћи! (*Трчи к вратима*)

Варја (*задржава је*): Олга, мила моја, дођи к себи!

Олга: Пусти! (*Отргне се*) Пусти ме! (*Утече*)

Варја (*Сињицину*) Ако Бога знате, трчите за њом! Она је ван себе.

Сињ: Ја ћу с њом бити. (*Оде*)

Варја (*сама*): Боже!. Та је л' могућно, је л' могућно да ће он погинути?...

ЗАВЕСА

ЧИН ЧЕТВРТИ

КАБИНЕТ. НОЋ.

—

1

Олга, за тим собарица.

Олга (*сама седи у наслоњачи, подлактивши главу обема рукама и гледа све у једну тачку. Ћутање. Улази собарица*)

Соб: Госпођо, већ је други сат по поноћи. Мита немирно спава без Варваре Павловне. Желите ли да вам код њега спремим постељу? (*Олга ћути. Пауза*) Госпођо! Где желите да вам спремим постељу? (*Олга ћути. Собарица мане руком*) О, господе, Боже мој! Нико ти ништа не одговара... Просто као да су сви шенули памећу! (*Оде. Из предсобља се чује звонце. Олга се тргне и скочи с места. Уђе Варја у капуту и шеширу*)

2

Олга и Варја.

Олга: Шта је?

Варја: Ништа... Била сам код начелника... Сву је околицу полиција прокрстарила... Ишли су за десет миља... Па нема ништа...

Олга (*ломи руке*): Боже! (*Приђе камину, спусти на њ главу и опет се баца у сету*).

Варја: Олга, мила моја... Можда се ми варамо... Да није он збиља отпутовао другу...

Олга (*маше главом*): Није!...

Варја: Олга, само да знаш како је свима омиљен!.. Студенти су сви узнемирени..... Сви у вароши распитују— (*Приђе њојзи*) Олга, ја почињем помишљати да се он није шалио—

Олга: Ти желиш да ме само утешиш..... За што сте сви ви тако љубазни према мени?

Варја: Не, збиља ја тако мислим.....

Олга: То није истина, Варја— Ти тако не можеш мислити.... Он се не уме тако шалити..... Ратишчев је такођер отпутовао .. Ти си сама питала..... Барона Штифела, Чебишова, Љинског и Карчејева, још ни до сад нема— Ти то и сама знаш— Не, то није истина— Ох, какве су то муке— (*Поново спусти главу на камин*)

Варја: Боље би било да ти одеш у спаваћу собу— Да се одмориш— (*Из предсобља се чује звонце*)

Олга (*испрекидано*): Неко је дошао. Да није он? О, Боже, кад би то био он? (*Притрчи вратима. Улази Сињицин. Она полети к њему*) Где је он? Та говор'те, казујте!

3

Олга, Варја и Сињицин.

Сињ: Молим вас, само се умирите— Није ништа опасно..... Ако Бога знате.

Олга: Двобој?

Сињ: Да, био је двобој— Ми се нисмо преварили.

Олга: Био... Па шта је?

Сињ: Та умирите се... Петар је Григоријевић...

Олга (*цикне*): Рањен?

Сињ: Да— н....е ..... т.ј. не опасно— Доста лако— Та молим вас, умир'те се...

Олга: Шта још знате? Где је он? Ви нешто кријете? Ах, та зашто ме варају?

Сињ: Верујте ми, нема више ништа... Ја сам добио депешу од Карчејева.

Олга: Па где је она? Покаж'те је.

Сињ: Ја... ја сам је заборавио код куће.

Олга: А — а... Није истина, није истина! Ви се бојите да ми је покажете.

Сињ: Уверавам вас. Нису се смели тући близу вароши, па су због тог отишли за двадесет миља одавде... То се догодило у 6 сата у вече.

Олга: Па где је он?

Сињ: Он ће скоро бити овде.. Рана је лака, али је много крви истекло... Он је морао да полежи у окружној болници. Сад га возе у варош. — Дакле, Варвара Павловна, наредите да му спреме постељу — што мекше и шире.

Олга : Не, не, ја ћу сама... Ја ћу све сама спремити. (*Оде на десно*)

4

Варја, Сињицин, за тим **собарица.**

Варја : Тодоре Михаиловићу, ви нисте све казали!

Сињ (*не уздржавајући се, стегне песнице*): А — а! Проклети људи! Нису поштедели! Достигли су што су желели! Да, Варвара Павловна, нисам све... Ево депеше.

Варја (*брзо узима депешу и чита*): „Спремите укућане. — Рана је тешка. — Бојим се да ли ћемо га довести жива.“ — Боже мој! Зар тако кажњен?

Сињ (*једва уздржавајући се*): Али немојте бар ви да се узнемирујете — само храбро. Још није све изгубљено. — Карчејев се можда вара, и насигурно се вара. Та шта он зна? Зашто до клонемо духом! Ми ћемо га спасти... За сваки случај треба послати по Тројнова. — А ви ма како умирите Олгу Павловну.

Варја : Та шта да јој кажем? Па ја и сама немам снаге.

Сињ : Будите бар ви храбри! Савладајте се... Ви то некако умете.

Варја: Па лепо — идем њој. (*Оде на десно*)

Сињ (*приђе столу и испочетка пише рецепт, а потом писмо; за тим отвори главна врата*): Има ли кога ту? (*Уђе слуга*) Брзо идите у апотеку и све ово донес'те. — За тим одмах однесите ово писамце г. Тројнову — Осим тога спремите леда, али најчистијег и истрошите га што ситније! (*Слуга узимље рецепте и писмо и оде*) Да, храбро, храбро. А овамо сâм тек што не заплачем, као баба.. (*Улази собарица с јастуцима и чаршавом*) Спремите ево овде, на дивану. (*Помаже јој*) Тако — тако. Е, а сад можете ићи. После гледајте да у кујни буде ватре, свеже и вруће воде.

Соб : Разумем! (*Оде. На главна врата журно улази Љински, у исто време с десна улази Варја*)

5

Сињицин, Љински и Варја.

Сињ (*притрчи к њему*): Јесте сами? Шта то значи?

Љин : Ја сам дотрчао напред да вас припремим! (*Варји*) Молим вас дајте ми чашу воде. (*Варја му даје воде*) О, како је то ужасно!

Варја : Та говор'те!

Љин : Ми нисмо могли наћи место овде у близини. — Свуд се шетају. — Морали смо далеко отићи. У 6 сахата били смо на месту... Ах, ја не могу причати подробности! Они су требали да пуцају у једно исто време. — Ми смо означили међу... Обојица узеше пиштоље. Барон Штифел даде знак, махнувши шеширом. Господин професор у часу је био на међи. — Ратишчев коракну к њему три или четири пута. — Обојица стане да нишане. Одједном чу се пуцањ. Господин професор је

био рањен и паде. Ми притрчасмо. — Он је лежао несвесан. За тим је опет дошао к себи и више није губио свести. — Метнусмо га на кола и довезосмо до окружне болнице. — Много се мучио, али се није жалио.

Сињ: Где је рањен?

Љин (*показује леви бок*): Ево овде.

Варја (*Сињицину*): Је ли то опасно? Има л' какве наде?

Сињ: Врло је опасно. — Али треба видети. — Све ћемо учинити само да га спасемо. — Ја сам послао по Тројнова. (*Варја оде, а за тим се опет врати*) Ко је привио рану?

Љин: Окружни доктор, Петров.

Сињ: Искусан доктор. — Ви, Љински, идите студентима, те их умирите. Они су узнемирени.

Љин: Идем. (*Оде*)

Варја: Олга већ на се не личи! — Шта ли ће с њом бити? Ах колико је на једанпут несреће. (*Уђе Олга, посркући пријђе наслоњачи, спусти се на њу и седи непомично. Неко је време ћутање*)

6

Сињицин, Варја и Олга.

Сињ (*тихо*): Ма како је умир'те. Њен изглед може га довести у очајање и погоршати његово стање.

Варја (*пријђе Олги. Опрезно и нежно јој говори*): Олга, баш је сад овде био Љински. — Није ништа тако опасно. Умири се, мила моја!

Олга (*не мењајући положај за се*): Свему сам ја сама крива... Ја сам олако гледала на живот. — Мало сам га ценила. — Ја сам се играла као детенце. — Ја сам га до тога дотерала. — Ја сам гадна — зла — бездушна.

Варја: Та доста, Олга. Шта говориш? Ти гледаш на ствари врло мрачно.

Олга (*намргођено*): Ти тако мислиш? А знаш да сам ја крива овом двобоју. Ти то не знаш!

Варја: Доста, доста, Олга — па ко ће то веровати?

Олга: Јест, јест. — Ти то не знаш! Пре тога, но што ће се догодити... Онај ужасан призор с Ратишчевим — ми смо разговарали — Ја сам му причала о двобоју Ратишчева с неким. — Он ми је говорио да он не допушта двобој — а ја — ја сам му се готово смејала, ја... ја сам га готово назвала страшљивцем. Ја нисам могла то предвидети. Ја сам се шалила. — Чујеш ли, Варја, ја сам се шалила... Ах, та целог свог века ја сам се само шалила!

Варја: Олга!

Олга (*не слушајући је*): А то је с тога, што ми не познајемо живот. — Видиш, ми нисмо глупе, а чинимо такве глупости, што се не дају исправити. — Нисмо ни зле, а чинимо на сваком кораку зло. Ми тек онда почињемо поимати праву истину живота, кад нас постигне

каква страшна несрећа! Ти си, Варја, осетила тугу, па с тога и ниси таква као што сам ја! (*С највећом узбуђеношћу*) Варја — чујеш ли. — Ако он... Ако се с њим деси нешто рђаво, ја — ја ћу се убити!

Сињ: Олга Павловна, молим вас. умирите се бар ради њега, ради њега... —

Олга (*у сузама*): Ах, кад бисте ви само могли да загледате у моју душу! (*За сценом се чује шум и лупњава. Сви ослушкују. Олга с вриском полети у предсобље, одакле се чује њено ридање. Карчејев, вратар и неколико људи уводе Белозерова*)

7

Олга, Варја, Сињицин, Белозеров, Карчејев и слуга.

Олга (*клоне на рамена Белозерова*) Мили, мили мој! — Шта сам урадила?!

Белоз (*стара се да говори у шали*): О, ништа, то су ситнице. — Сутра ћу ићи на лекцију.

Сињ: Ево. овде. (*меќу га на диван*) Је ли вам добро, Петре Григоријевићу?

Белоз (*уздржавајући јаук*): Одлично, драги пријатељу, одлично.. Кад би овако било добро свима болесницима у нашој клиници, ја се онда не бих бринуо за њих.

Олга (*хвата га за руку*): О како је то ужасно! И свему сам ја сама крива.

Белоз: Та мани се, Олга, кажем ти, да ти ниси ништа крива. — И није ништа ужасно. — Ето, Сињицин ће ме прегледати, па нек ти потврди. — Он ће те умирити. — Даме, дакле, нек' изађу, а ми да се лечимо. (*Сињицин тихо убеђује Олгу и Варју да изађу. Оне одлазе, Варја подржава Олгу*)

8

Сињицин, Белозеров. Карчејев и слуга.

Белоз (*Сињицину*) Рђаво, брате. — Зрно је далеко заседо. — Погледај само, наслађуј се. (*Сињицин разгледа рану*) А, је л' ти ја рекох? Је ли добра? Знам, брате, знам. — Нисам се џабе учио.

Сињ: Драги! — О дивни човече! Ја се надам — ја — ја сам уверен. — О зверови! (*Плачући клоне му на руку, за тим енергично бришући сузе*) Та шта је опет са мном? (*Слузи*) Тифтика, воде! (*Карчејев и слуга све му то дају*).

Белоз: Говори ми „ти“— Ја то желим— Само ме не лажи.... Какав бих ја онда био професор, кад не бих могао предвидети смрт! — Жену лажи— То је потребно— А мене не треба! (*Сињицин му привија рану. Журно улази Тројнов.*)

9

Пређашњи и Тројнов.

Белоз: А, колега и учитељ! Како сте добри!

Трој. (*приђе му близу*). Каква је опет то фантазија, мили мој? — Ваљда хоћете да се шалите животом! (*Узима га за руку*) Зар ви не знате, да ваш живот није потребан само вама, него и нама, и — свима... (*Сињицину*) У чему је ствар? Казујте!

Сињ (*води га на страну и говори му тихо*) Рањен је у.... трбух.... Ја не могу да напипам зрно, али знакова од запаљења нема...

Трој: Е, то је још добро хвала Богу.... Потребан му је апсолутан мир.... Можда ћемо некако извући зрно. Сећате ли се како је он сјајно извршио ту операцију прошле године! — Каква је само горка игра судбине!

Сињ: О, и ми ћемо такођер извршити, само ако не буде погоршања.... Нама ће сâм Бог помоћи... Господине професоре, и ви верујете у могућност спасења?

Трој: Не знам за што, али верујем, верујем.... (*Настављају разговор тихо. Улази Варја*)

10

Пређашњи и Варја.

Белоз (*зовући је прстом тихо*): Варја, Варја! (*Варја приђе*). Погледај молим те оне аугуре... Они по навици навлаш изгледају, као да могу помоћи. А међу тим, Варја, све је свршено....

Варја: Не, ви се варате!

Белоз: А ви их упитајте шапатом.... Они ће шапатом и да вам кажу истину.

Варја (*Приђе к Сињицину и Тројнову*) Ако Бога знате .. Има ли какве наде?

Трој: Ми верујемо да ћемо га спасти!

Белоз (*затвара очи и пада у несвест. За тим бунца*) Сакри лице... У твојим је очима плам.... Твоја душа гори... гори....

Сињ: То је бунило.... Но не мари ништа.... Он је само ослабео.... (*Приђе Белозерову и узме га за руку*) Драги пријатељу! Шта ти говориш?

Белоз (*дошавши к себи*): Је си л' ти то Сињицине? — А мени се предсказала страшна будалаштина — жена с пламеним очима Дај ми леда.... Жедан сам... Ах, каква ме сета обузела! (*Дају му лед. Он гута и маже себи слепе очи Једно му парче леда исклизне из руку. Он хоће да га подигне и пипа руком Карчеев му подигне и даје Белозеров задржава руку Карчејева*)

Карч. (*гануто*) Господине професоре!

Белоз (*не испуштајући руку Карчејева, зове Сињицина*): Сињице, њему ћеш дати моју библиотеку. Кажи то и Олги .. Сад више нећеш

завидети. (*Стисне и испусти руку Карчејева. Овај пак узме руку Белозерова и пољуби је.*) Колико је сата?

Сињ: Три сата... (*За сценом се чује ларма и шум. Варја оде тамо и одмах се врати*).

Белоз: Какав је то шум?

Варја: Дошла је маса народа... Предсобље и дворана пуни су... Сви распитују за ваше здравље...

Белоз: Хвала им! — Али ипак, Олги реците да све добро иде... Они је плаше. (*Сињицин му пипа пулс*). А, шта је брате, је л' пада? Рђаво...

Сињ: О не, одлично! Ми ћемо те излечити...

Тројј: Само не треба да се стидите болести, јаук не треба да уздржавате... Лакше ће вам бити! Дакле, ја се не праштам... Скоро ћу доћи. (*Сињицину*) Свако четврт часа извештавајте ме. (*Оде*).

Белоз: Не. — Жена ће чути. Па онда то је смешно да ме таква маленкост може надвладати... Чујеш, Сињицине! А како је нашем болеснику?

Сињ: Ја га нисам видео. — Треба прво тебе да спасемо...

Белоз: Не, он је сад важнији. Иди поуздано... Само немој уступати ни за длаку... Они ће прогледати... Сећаш се као оно у Сакја-Муни, кад се родио Буда: нѐми су проговорили, глуви су чули, а слепци прогледали... Нема више ваздуха! — Зовните жену. (*Варја оде*) Дајте ми леда. (*Дају му леда; он гута и маже слепе очи*). Тако ми је лакше. (*С нестрпљењем*). А где је жена? Мита ми не треба. Ја се стидим да му у очи погледам. (*Уђе Олга, а за њом Варја*)

11

Пређашњи и Олга.

Олга (*посркући приђе к њему, узме и љуби његову руку*)

Белоз: (*нежно је глади по глави*): Ништа, ништа, све је добро! Буди овде. — И гледај на ме дуго — дуго. Ето тако.

Олга (*плачући*): Мили!... (*Седне поред њега и непомично га гледа*).

Белоз (*отвори очи*): Гуши ме... Долази смрт!..

Олга (*устане ломећи руке, полу-окренувши се*): Ја то не могу издржати. Ја ћу полудети!

Белоз: Олга! (*Олга напрегнуто слуша га*): Буди стална. Мисли о сину... Васпитај га да буде поштен човек!

Олга (*устајући говори пажљиво прожета новим осећајем*): Да ја ћу бити стална као стена! Јест целога свога живота ја ћу мислити о сину, ја ћу васпитати у њему тебе. — Тебе, мили, часни, достојни човече. (*Клекне пред њ*) Опрости, прости ми! (*Он јој метне руку на главу. Из предсобља се чује тихи говор*)

Белоз: Шта је тамо? (*Уђе слуга*)

Слуга (*тихо*) Студенти желе да вас виде.

Сињ *(маше му руком)*: Није могућно. — Никог не пуштајте.

Белоз. (*Живахнувши*) Студенти? Пустите их! (*Слуга оде*) Мени је увек драго да их видим. Мени се чини да ми они доносе живот! (*Улази Љински и још неколико студената*) Ви сте веома добри, драги моји пријатељи! Ви сте веома добри... (*Свиће зора, светлост све већма и већма улази кроз прозоре*)

12

Пређашњи и студенти.

Љин. (*муцајући од плача*) Драги професоре! — По нама вам другови изјављују тугу — очајање — и — и наду. Опростите! Ја не могу да се изразим. (*Брише сузе*)

Белоз: Каж'те свима друговима да их ја волим од свег срца. — (*Сињицину*) А ко је место тебе код болесника?

Љин: Ми смо вам, господине професоре, донели радостан глас. — Криза болести прошла је срећно. Температура је 38. Болесник баш као да је васкрсао и осећа се дивно.

Белоз (*радосно*) А! Дакле ја не умирем. — Продужуј, Сињицине, само продужуј! А ви, ви му верујте као што сте и мени веровали! — У њега је чиста душа. — Чувајте и негујте чистоту душе. — Снага ме издаје. — Живот се свршује. — Жао ми је живота. — Свега ми је жао. — И оних књига. — Колико сам само среће с њима осећао! — И оних (*гледа на слике на дувару*) драгих ми ликова, што су свакад подстицали у мени усталаштво. С Богом — тамо. Жао ми је и оног цвећа. — И овог дана што истом почиње. — Отворите прозоре! — Погас'те свеће! (*Студенти отварају прозоре, а Варја гаси свеће. Светлост, сунце се рађа. Из далека се чује варошки шум и топот кола. Такођер и црквено звоно. Белозеров се приподиже*) Чујете ли? Тамо је живот. — Тамо иде све по староме; и вечно, вечно ће одјекивати тај шум свакидашњег живота, што гуши наше уздахе, наше драме... К светлости... к светлости ме обрните (*Обрћу канабе к светлости. Одушевљено*) Ноћна је тама ишчезла. — Сунце се рађа. — Како ме сад обузе некакво необично осећање! Од једном ми поста лакше — ја све тако јасно видим и разумем. — Ах, кад би људи увек могли да тако јасно гледају и осећају. (*Затвара очи и говори као у бунилу*) Сва прошлост пролази мимо мене. — Непрекидна борба духа с телом, неба са земљом, великог с неморалним и ништавним. — Нас крећу беспослице, ништавила. — Ах какви смо ми бедни и малени створови! А колико би на земљи било среће, само кад би људи умели да живе! О, како је диван живот! — При сунчаној светлости.... (*Сињицин га и Карчејев придржавају. Олга клоне на њ. Варја спусти главу на камин. Студенти стоје погнутих глава*).

ЗАВЕСА

„SEZESSIONISTE“

Пре сто година била је једна изложба слика, о којој се тако исто врло много говорило, писало и расправљало, као што се говори и пише о данашњој изложби слика минхенских и диселдорфских „Sezessionista“ у Бечу. Она изложба слика није се одржала у Бечу, него у Риму. На оној изложби нису изложили радове сликари целе изображене Европе, него само један једини уметник. И ако је тај уметник своје слике изложио у Риму, опет су га сматрали за утемељача нове немачке уметности. Тај човек звао се Asmus Jacob Carstens (1754—1798). Карстенс је био први, који је подигао свој моћни глас против уметничког правца свога времена — против Rococo'a“, који је господарио не само у Француској, него у целој Европи. Он први устаје против сликара Watteau'a, као најбољег представника те уметничке епохе: устаје против његове „љубазне поезије у бојама“ и против свеже, умиљате, љупке и нежне fin de siècle — уметности једног Greuz'a, Chardin'a и Fragonard'a. Карстенс ни најмање није симпатисао њиховој уметности, која је својим фантастичким облицима, лаком елеганцијом и финим и љупким бојама, заносила свет и уметнике седамнаестог столећа. На сликама Карстенсовим није више било лепих грација, љупких, пуначких и веселих анђелака и нежних и шарених цветића, у којима су се ваљушкале лепе, чаробне и заносне голе женскиње. На престо лепих грација подигао је Карстенс богињу, сасвим мирну и озбиљну, која се бави високим мислима и која нерадо погледа немачку земљу и немачки народ, него је управила свој поглед у даљне даљине, не би ли угледала поносну земљу старих Грка и Римљана. Тамо је мислила да нађе спаса за немачку уметност.

Данас су се појавила опет слична времена за немачку уметност. Појаву минхенских и диселдорфских сецесиониста, можемо сравнити са појавом Карстенсовом пре сто година, јер и сецесионисте су намерни, да створе нов правац у немачкој уметности, као што је то исто намеравао и сам Карстенс, са увођењем старо-грчког и римског правца у немачку уметност.

Карстенс, Рафаел Менгс и остале класицисте, који су обожавали класичан Рим, талијанску природу, генијалног Рафаила и Микеланђела, нису никад могли постати прави народни уметници.

Поред *„Класицисте“* јављају се у немачкој уметности и *„Назарени“*. Ти нови уметници, место старог века заносили су се средњим веком, место Олимпа, поштовали су хришћанско небо, место грчких и римских хероја, одушевљавали су се немачким националним јунацима. *„Назарени“* су се много држали римокатоличке струје у литератури и реакционарног правца у политици. Под хришћанством разумевали су они само католичанство и држали су, да права уметност не може постојати без католичанства, зато је код њих религиозна уметност била на првом месту.

Као што су „Класицисте“ поштовале *„класични Рим“*, тако исто су се „Назарени“ одушевљавали *„хришћанским Римом“* — његовим величанственим црквама, које су биле украшене божанственим мадонама и другим светитељима. Готово сви „Назарени“ живели су као калуђери у манастиру St. Isidoro. Они су јако презали од старе грчке и римске уметности, а имали су понешто калуђерско-хришћанског страха и од саме чисте природе.

Па и „Назарени“ нису могли задобити немачки народ за своја дела. Они, заједно са класицистима, заклопили су већ одавна своје очи, које никада нису хтеле посматрати лепоте своје домовине, него дражи лепе Италије. Њихова места заузели су данас млађи, али врло даровити људи и права чеда свога времена, који нису хтели поћи стопама својих учитеља. Ови млађи сликари држе се строго оних речи чувеног Гетеа, које је некада рекао Екерману: „Man spricht immer von Studium der Alten, allein was will das anderes sagen, als: richte dich auf die wirkliche Welt und suche sie auszusprechen, denn das thaten die Alten auch, da sie lebten“. И заиста, ови модерни уметници не имитирају више старе грчке и талијанске уметнике, него стварају оригинална дела — дела, која одговарају духу новог времена, духу нове Немачке, а не Немачке старог Гетеа и старих романтичара. Старе Немачке — Немачке прича, Немачке чувених јунака, Немачке патуљака, која нам је пре изгледала пуна дражи и лепота, те Немачке данас више нема. После двадесетогодишњег строгог милитаризма, у којем су неговани, храњени и очувани само патриотски осећаји, наступило је ново доба. Социјалне струје, етичка питања и најновији изуми у науци, јако су упливисали и на немачку уметност. У немачкој уметности наступа епоха натурализма. Натурализам, који је испрва важио као x и w у модерној уметности, био је само неко прелазно стање, био је епоха озбиљног студирања, епоха, у којој су уметници тежили, да се ослободе старих рецепта за уметничко стварање, да се ослободе „A t e b e r 'a“ и „C l a i r-o b s c u r e 'a“, да се ослободе компонирања и шаблонизирања, са којим су представници класицизма и немачке романтике сакривали природне истине и природне лепоте.

Натурализам спремио је у сликарству „Impressioniste“, које неки немачки критичари називају „Propheten des Liechtes und Phanatiker der Sonne“ Импресионистима припада будућност у сликарству, као што и Вагнеровом правцу припада будућност у музици.

Па у чем се састоји биће те немачке модерне сликарске школе? Модерни сликари не само што готово сваку своју слику сликају у потпуној сунчаној светлости, него они врло радо узимају и саму сунчану светлост за предмет своје уметничке израде; и као год што врло радо сликају леп, светао и јасан сунчани дан, тако исто ни најмање не презају од ладних, суморних, магловитих, пролетњих и јесењих дана.

Модерни сликари обожавају природу и у њеној најнезнатнијој појави. Они не трче кроз цео свет, као старе класицисте и романтичари, да гдегод угледају какав величанствени залазак сунца или тајанствену месечину, која потпуно одговара њиховом укусу и коју ће они одмах ставити на платно. Класицисте и романтичари тражили су у чистој природи слике, које ће потпуно одговарати радовима старих мајстора, али таких слика нису никад могли наћи у чистој природи.

Модерни сликари труде се, да докажу свету, како је то највећа лудорија, ако се данас који сликар туђи од обичне природе и обичних природних појава. Зар се уметници морају ограничити само на величанствену природу и њене појаве? Зар нам у својим радовима морају износити само оно што је сјајно, поетично и фантастично? Зашто не поклоне мало више пажње оним ландшафт-сликама, које немају силне дражи у облику? Модерни сликари не греше у томе погледу. За модерне сликаре је „природа и у најмањем највећа.“ Они нам у својим сликама износе обично поље, њиву, ливаду, мирну реку и врло велико а и врло немирно море. По неког модерног сликара занима и сам рит, са својим лаким, пријатним и неприметним шумом, својом дубоком тишином и својом чудноватом маглом. Код модерних сликара опажамо саму љубав према оним људима, којима је неизмерна сиротиња, рад и патња сасвим уништила физичку племенитост. Љубав наспрам тих сиротана и истинитост њихових осећаја тако је исто велика, као и природност самих предмета.

Ко је имао прилике да види Fr. v. Uhde-ову слику „Komm Herr Jesu, sei unser Gast“, или Max Liebermann' ову дивну слику Altmännerhaus in Amsterdamm“, тај заиста неће моћи тврдити, да су ти сликари из простог рачуна за неким сликарским успехом, нашли за оне сиротане, онаку силну и јаку моћ у изразу. На Либермановој слици видимо сиротне старце, који су се погнули под теретом јада, патње и сиротиње. У дубоком ладу лиснатог дрвећа, седе те старкеље, одмарају се и помишљају на своје некадање лепше дане. Изгледају нам, као да сви једнако осећају, али колико обиље индивидуалног живота опажамо у свакој од оних маркантних глава. Таке главе могао је створити само онај уметник, који је са тим личностима једнако мислио и осећао.

Модерни сликари ставили су себи за задатак, да створе онако слике, као што им оне изгледају у чистој природи. Из тих разлога сликају они оне слике, које треба да прикажу дневну светлост, у правој дневној светлости, а не као старији сликари у „Atelier'у“. На тај начин теже модерни сликари да испитају уплив сунчаног светла: теже да дознају, како нам изгледају предмети у некој извесној светлости, када их посматрамо са извесне даљине: теже да дознају, да ли контуре дотичних предмета изгледају јасне или магловите. Тим својим сликарским радовима они нису намерни да створе неке научне илустрације, него теже, да нам прикажу објекте у извесној светлости. Дакле хоће да констатују праву и истиниту појаву облика појединих предмета.

Присталице старе школе у сликарству пребацују модерним сликарима, да су им радови сувише нетачно изведени, да не опажају јасних контура, једном речи њихове радове називају погрдним именом „Schmiererei“. Али када би та господа мало боље погледала и проучила природу, увидели би, да су њихове грдње сасвим неосноване. Слике модерних сликара могу се сматрати плодом њихове озбиљне студије и савесног посматрања свега оног, што се у природи види и што се не види. Али присталице старе сликарске школе иду још и даље, те тврде, да студије светлости модерних сликара нису достојне сликарске израде. Са том својом тврдњом по највише вређају модерне сликаре. Стари сликари узвисили су се над природом. Наша природа у свакој својој појави није за њих довољно „лепа“. Својих погледа они ће удостојити само неке „лепе“ природне моменте и предмете. Модерни сликари обожавају целу природу Они сматрају себе за њене ученике, а као ученици не усуђују се, да на природи нешто хвале и одобравају, а друго куде и забацују. Они су сретни што на сваком природном створу могу да виде неку лепоту и да у тој лепоти уживају.

Кад проучимо историју уметности свију епоха, видећемо, да је свим правим уметницима природа била најбоља школа. Сви велики уметници су опажали и изучавали природу и тежили су, да створе дела, која ће бити слична природи. Успех тих тежња зависно је увек од уметничких средстава, зависно је од организације и неговања чула, од темперамента и духовног изображења дотичног уметника.

Данашње наше посматрање и уживање у самој природи, битно се разликује од посматрања природе осталих векова. Место некадањих занешењака и сањалица за природом, у нашим данима наилазимо само на обожаватеље природе, наилазимо на људе, који теже да упознају природу у њеним најнезнатнијим појавама. Човек, који је толико векова радио на култури и који је при подизању те величанствене културне зграде сасвим заборавио на природу, на њене дражи и лепоте, у нашим данима опет се сећа природе и природног живота. Он почиње да завиди сељаку, који у своме идиличном животу ни најмање не познаје терете културног живота, али почиње да га и сажаљева, ради његовог патничког живота.

Наши осећаји и симпатије за природним животом, опет се битно разликују од осећаја осталих блазираних епоха. Разликују се од епохе Calpurnius-ове, Theokrit-ове и Virgil-ове; разликују се од епохе једног Teniers-а и Ostade-а; разликују се од пастирске галантерије осамнаестог века! Данас се уметници више не задовољавају само сентименталним размишљањем о животу сељака, него неком знанственом савесношћу анализирају биће и осећаје тих природних људи, а за уметнички израз тих својих студија, нашли су, да је најзгоднији *модеран правац* у уметности

* * *

Још у првим почецима модерне немачке уметности, опажала су се два привидно сасвим противна — али по своме бићу — сасвим сродна правца и то: *„натуралистички правац“*, који је у Немачкој, створио сликар Adolf Menzel, и *„фантастички правац“*, коме је опет творац чувени Швајцарац — сликар Arnold Böcklin.

Онај први правац, који је *Либерман* од *Менцла* примио а сликар *Уде* даље га наставио, води своје порекло од француских, а оваі други може се сматрати правим, народним, немачким правцем. У њему је препорођен специфично народни немачки дух — дух једног *Хелбајна* и *Дирера*. У томе другом правцу раде данас три немачка највећа уметника: Klinger, Stuck и Thoma. Сва дела, која је *Клингер* до данас створио на уметничком пољу, сви чувени сликарски радови, којима је Т*ома* до данас обогатио немачку уметност, и сви дојакошњи радови млађаног али врло даровитог сликара *Франц Штука*, сви ти радови испр а су побудили чуђење, негодовање и осуђивање, кашње опет јаку допадљивост.

Менцел и *Беклин* по својој старости, не могу се рачунати међ најмлађе уметнике. Својим животом и радом засецају они у доба романтичке периоде немачке уметности, али они су били први уметници који су сасвим раскрстили са историским развитком немачке уметности, и из органског споја од старог класичног и романтичног идеала, створили су нов модерни идеал. Оба та уметника могу се пре назвати весницима, него ли вођама модерног правца, али они тако исто мисле и осећају, као и најмлађи представници те најновије уметничке струје.

Дуго времена био је *Менцл* једини представник модерног уметничког правца код Немаца. Још са својим првенчадима он се показао прави син свога народа и свога времена. Испрва је највише сликао омање ствари само воденим бојама. После се одао и на монументалније радове, и у тим радовима, увек је износио само немачку природу, немачки живот и немачке осећаје. Менцл је био први сликар светла, или као што Немци кажу „Freilichtmaler“, то још у оно доба, када се није још ни помињало на то име. Менцлов начин сликања пригрлили су и други немачки уметници као Fritz v. Uhde у Минхену; Max Liebermann у Берлину; Arthur Kampf у Диселдорфу и Karl Rant-

zer у Дрездену. Ти уметници сматрају се за представнике натуралистичког правца у Немачкој. За тим уметницима повели су се многи млађи немачки сликари и данас је број њихових присталица тако нарастао да су се одцепили од оних колега, који су и надаље остали присталице старе сликарске школе, те поред многих директних сметња од стране саме власти, одржали су они у Минхену већ две изложбе модерних слика На те изложбе позивали су они увек и присталице и уметнике других народа, који су се увек јако одазвали.

Ми овде у Бечу нисмо тако срећни, да видимо слике свију светских модерних сликара Овде су врло добро заступљени сликари из Немачке. На овој изложби ћемо наћи на већ савршене мајсторе, који стварају изврсна дела, али ћемо опазити и радове обичних почетника, који нису задовољни са оном техником, коју су постигли њихови старији другови, него који теже неким непознатим циљевима. Али поред свега тога на многим радовима опажа се здрав и свеж поглед на природу.

На овој изложби модерних сликара најбоље је заступљено ландшафт-сликарство. У томе жанру има и таких радова који ће задивити човека својом поезијом и лепотом боја. Неки од уметника износе нам у својим сликама јаке и светле боје, други опет љубе слабије и тавне боје, положене широким цртама.

Кад бих хтео изнети све добре и лепе радове ове изложбе, морао бих врло много имена споменути. Али ја ћу се потрудити да представим само оне радове, којих ће се читалац највише сећати и који даривају карактер овој изложби.

*
* *

На прво место долази генијални сликар Fritz v. Uhde, који је на овој излож и изложио три слике и то „Auf der Flucht", „Beim Abendläuten" и „Grablegung Christi".

Уде, који се родио 22 маја 1844 године, одао се на сликарство истом 1879 године. Од свију ових млађих уметника, он се први ослободио уметничко-техничких и естетичких предања и ударио је новим правцем. *Уде* је створио модерно религиозно сликарство. У његовој слици „Bergpredigt", видимо сасвим обичне немачке сељаке, видимо и Исуса Христа, као сасвим обична човека. И ако је Христос човек из народа, човек из средине оних људи, који са највећом побожношћу слушају његове речи, опет зато из Христовог лица просјајује неко божанство, просјајује нека божанска љубав.

Можда ће штованим читаоцима бити сасвим чудновато, када чују, да *Уде* у својој слици „Komm Herr Jesu, sei unser Gast", уводи Христа у сасвим сиротињску собицу. данашњих сиромашних Немаца; или у слици „Lasset die Kleinen zu mir zu kommen", изводи пред Христа сасвим сиромашну дечицу данашњих сиромашних немачких сељака или у слици „Abendmahl", ставља Христа међ обичне људе

из народа. Можда ће штованим читаоцима изгледати чудновато, што *Уде* на тај начин тумачи библију, али тако тумачење и тако схваћање библије, није јединствено у историји светске уметности. Познато је да је велики немачки сликар *Дирер* уводио Христа, међ сељаке својих времена, а велики Rembrandt пренео је библиску историју у своје доба. Па и за саме талијанске ренесансе, можемо наћи сличне примере. Је ли Pavlo Veronese у својој слици *„Свадба у Кани“*, ставио Христа Спаситеља у најсјајнији двор, међ највеће млетачке аристократе свога времена. Па опет зато, та слика и са таким сигнеом, није ни најмање изгубила од своје уметничке вредности. Зато и слике једног *Уде-а*, у којима су библиски догађаји пренесени у наша времена и протумачени језиком наших дана, неће ни најмање изгубити од своје силне лепоте и велике уметничке вредности.

Као што видимо, за своје слике, узимао је *Уде* дивне мотиве, и са тим мотивима, могао је он најсилније, најдубље и најјаче да потресе и да заталаса људске осећаје. Лица његових слика, тако су пуна израза и осећаја, да ће човек на први мах погодити, шта је хтео *Уде* да изрази на дотичном лицу.

Силна стваралачка снага *Уде-ова* опажа се и на његовим најновијим радовима. На слици „Auf der Flucht' примећујемо дивну сеоску околину, над којом се надвисила тешка јесења ноћ. У предњем делу слике, на широком путу, видимо сасвим сиромашну обитељ, која је напустила село и жури се, да у каквом другом месту нађе пребивалишта Па у чему лежи драж те слике са тако једноставним мотивом? Драж целе слике лежи у оној тамној јесењој вечери, лежи у оној сивој магли која се надвисила над тавним и суморним зеленилом, лежи у оној слабој светлости малих светиљака, које светлуцају кроз ниске прозоре сиромашних сеоских кућица, лежи у оним дивним тоновима, са којима је *Уде* верно изразио неку жалост, сету, тугу и врло слабу наду на бољу и лепшу будућност. Са оном сиромашном породицом, подигнута је та дивна ландшафт — слика — до величанствене слике силне патње, али не само патње, него и љубави — и то љубави родитељске и љубави дечје. Она жена из народа, са опалим лицем, која је притиснула дете на груди своје, да га сачува од зиме, није сасвим обичан створ, који ће у тешком раду, патњи и сиротињи, да проведе још и остале дане свога живота, па да га после сасвим нестане, као и оног обичног црвка из прашине — него то је мајка нашег Исуса, а оно детенце у њеној руци — оно је Исус Христос. За њима корача Јосиф.

Немачки критичар Otto Julius Bierbaum карактерише *Уде-а* овим речима: „Dieser Naturalist sah Frühling Sommer, Herbst und Winter immer mit den Augen des Poeten an, und seine Bilder aus der Natur, erzählen schlicht von einen stillen Glücke“. Те речи најбоље су карактерисале другу *Уде*-ову слику „Beim Abendläuten“, колико појезије колико лепоте лежи у тој слици.

Шта нам та слика представља? Лепо дивно вече. Сунце се смирило. Зашло је већ за питоме брежуљке. На западу још се опажа слаба румена светлост. Дневно плаветнило неба сасвим се изгубило, а место њега навлачи се густ и таман покров. На небу тек што се засветлуца по нека мила и снђана звездица, која ће да осветли ону таму, што се прострла над земљом. Кроз ту слабу копрену мрака поткрада се лагани поветарац и целива знојно лице оног уморног радника, који корача преко широких пољана. Кад је чуо глас умилног вечерњег звона, које позива верне на молитву, скинуо је шешир са главе и помолио се Богу. Топле молитве шаље свевишњем творцу. Благодари му на досадањим небесним даровима и нада се, да га неће заборавити ни у последњим данима његовог земног живота.

„Grablegung Christi“ спада међу најлепше радове тога уметника. И та слика тако исто је чувена ради свога мотива и силне снаге у изразу појединих лица. На овој слици не опажамо више онај дивљи и поетички ландшафт, са којим је *Уде* знао да украси сваку своју слику. Целу ту слику испуњују само људска тела у природној величини. Два млада и снажна човека и један старкеља носе мртво тело Христово· Мати Божја љуби ладну руку свога сина. Силну жалост и тугу за изгубљеним сином опажамо на њеном лицу. Неки ратник са лучом у руци расветљује пут тој пратњи.

И ова је *Уде*-ова слика величанствена. Врло велика снага лежи у изразу појединих лица, а особито су лепе и маркантне главе она два младића, који носе мртво тело Христово.

Критичари старе школе пребацују *Уде*-у, што се на главном лицу, на мртвом Христу, не примећује никаква идеална лепота, и ако признају, да је утисак целе те слике врло силан

(Наставиће се)

Беч.

Павле Лагарић

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Дубравка, приказање у три чињења *Ивана Фр. Гундулића.*

(Приказано први пут 9. фебруара 1895 г.).

Карактеристика је дубровачке књижевности што су се у њој увек налазили одјеци онога књижевнога рада, који се у то доба развијао у великој књижевности талијанској. И пастирске игре беху отуда пренесене у Дубровник.

Пастирска игра била је драматски облик с одређеном садржином. У њој су се пред градско становништво износиле сцене из пастирскога живота, идилски догађаји, једнолики и по предмету и по личностима које у њима раде. Од првих идила прешле су у пастирску игру поред заљубљених пастира и пастирака, њихових другова и забринутих родитеља још и разна шумска божанства — виле и нимфе, сатири и сатирице. Љубавни заплети и љубавни јади, природа и њена деца — сав тај измишљени свет занимао је у старо време мирне грађане, а неставна и слободна сатирска и пастирска шала раздрагала би их те би заборављали дневне муке и невоље. Нико од гледалаца није ни примећивао како је тај пољски свет из основа лажан.

Пасторал с таквим особинама био је погодан и за Дубровчане. С тога су радо и читани и гледани први оригинални пасторали дубровачки од Николе Нaљешковића и Марина Држића: за то је Златарић превео Тасовог *Аминту*, а Бурина Гваринијевог *Верног пастира.*

Толики успех пастирске игре навео је и највећега песника дубровачкога Ивана Гундулића те је и он по примеру страних знатних песника написао и једно такво дело. То је чувена *Дубравка.* У њој је најдивнијим стиховима опеван пастирски обичај да се једнога свечаника вери најлепши пастир с најлепшом пастирицом. То весеље пометено је нешто мало тиме што је гиздава Дубравка доведена пред олтар с немилим јој пастиром Грданом, али се у цркви зби чудо те дадоше Дубравку њеном Миленку. Кроз те догађаје проведени су и други заљубљени пастири и сатири, те у пастирској игри Гундулићевој има највише

љубавничких стихова. Каквом лепотом дишу ти стихови и данас! На лепим говоримо Дубравке, на јадованци Миленковој, на свима местима дивне *Дубравке* опажа се она велика снага Гундулићева певања која ће за мало времена зачудити свет у великој епопеји — *Осману*. Али није сва ваљаност *Дубравке* у лепој, заносној дикцији. Гундулић је умео упети у конвенционалну пастирску игру још нешто што је знатно уздигло вредност његова пасторала, а то је слављење дубровачке слободе и цртање дубровачких обичаја. Високим, свечаним гласом говори он преко рибара и пастира о слободи дубровачкој, о добром уређењу и животу државном, а све је то на свом месту, јер је песник везао време у које се догађа *Дубравка* за дан заштитника дубровачке републике, за светога Влаха. Али славећи Дубровник и добре стране његове, Гундулић је ударао на рђаве обичаје друштвене. И колико је његова песма топла кад слави „премилу, гиздаву“ слободу, толико је силовита кад стане нападати мане дубровачкога живота — лако живљење у људи, гиздање у жена, љубовање у младића. О свему овоме говори се на више места у *Дубравци*, и то је у њој ублажило ону усиљеност, ону хладноћу коју свака пастирска игра мора имати у себи по старинској традицији. Кад се према томе озбиљном певању у *Дубравци* ставе они весели говори сатирски, оне шаљиве сцене између сатира и пастирака и кад се дода оно љубавничко јадиковање, онда се види колико различности има у *Дубравци* и колико је та разноврсност допринела лепоти и занимљивости њеној. И ма како да је сада гледаоцу необичан изглед пастирске игре, ипак ће сваки осетити лепоту многих места у *Дубравци*. Прва сцена, говор пастира Радмила, тужење Миленково, разговор Дубравке с другама, причање гласниково и говор редовника — све су то песнички тако лепа места да их заволи сваки ко их само једном чује или прочита. Такво дело умео је створити геније Гундулића и у уском оквиру пастирске игре. — Ето у томе су чари *Дубравке*, и за то не знају шта раде они који при оцењивању оваквог старог пасторала траже у њему и радњу и карактере и склоп као у каквој савременој драми.

Приказивање овога старога „приказања“ било је прилично; сасвим добро било би да су сви глумци савладали своје улоге како треба. Многи су говорили тако као да и њима није потпуно јасно оно што говоре. Како онда да публика разуме њихово декламовање? Поред тога, први комад из дубровачке драматске литературе могао се пропратити говором, у коме би се имало много штошта објаснити публици београдској. Није ваљало сметати с ума да нас од прве представе *Дубравке* растављају два и по века, и за то би добро било да се њена садржина изнела на полеђини листе. То би великој већини гледалаца олакшало разумевање старих дубровачких стихова, а то би опет учинило да се *Дубравка* боље прими и одржи на репертоару. Представљачи — од којих је г. Стојковић особито добро одиграо сатира Дивјака — брзали су у декламовању стихова, а то је отежавало разумевање и учинило да је комад и поред мењања декорације брзо свршен. Остало је времена

да се могла одиграти која дубровачка мала пијеса. Уз *Дубравку* би, мислимо, лепо пристала красна комедица Марина Држића *Новела од Станца* (прича о старцу Станцу).

Син дивљине, романтична драма у пет чинова, написао *Фридрих Халм*, превео с немачког Мих. Р. Поповић.

(Представљано први пут 21 јануара 1895 г.)

Предмет овога драматскога спева одаје његову старину. По њему већ може се видети да је он чедо слободне романтике, јер је овде опевано ништа мање него заљубљивање полудивљега човека у образовану Гркињу и промена тога дивљака у мирнога становника грчке насеобине Масалије. Да не би овакав предмет изненадио људе нашега столећа, писац је свом спеву ставио на чело Русовљеве речи: „Људи су рђави па ипак је човек по природи добар! — Нека се диве колико хоће људском друштву, опет ће бити истина да оно гони људе да се мрзе према томе како им се интереси укрштају". Заклоњен тако именом чувенога Француза, Немац је мирно развијао свој измишљени спев. Он је најпре описао тиху Гркињу и њену жалост кад су јој оца заробили варвари и кад му нико не хте помоћи, ни суграђани, ни власт, ни њен просилац, ћифта Полидор. После је радњу пренео у Севене, у дивљину, где царују Тектосаги и њихов ратоборни вођ Ингомар. Ту добра кћи ослобођава старога оца од ропства; ту вешта Гркиња својим чарима заноси памет Ингомару, и он одлази с њом њеном дому. Син дивљине постаје у питомини ратар, грађанин и члан породице.

Овако измишљен догађај не може придобити гледаоца, пошто је невероватан, неприродан. Тешко да би њега опевао који немачки песник сада, али за четрдесете године (тада је Халм и спевао *Сина дивљине*) ово је био одличан предмет. Немац-формалиста знао је ово разрадити тако умешно и окитити тако вешто да многе сцене његова спева очарају и око и срце онога гледаоца који не може спазити мајсторију писчеву. Груб дивљак и љупка Гркиња у љубавном дуету — он иде за њом — она би оставила и оца и мајку због њега — он постаје њен, она његова: све је то необично и примамљиво, кад је све онако згодно удешено и намештено, а све опевано слатким стиховима. Али у свему томе има мало радње, мало драмскога, а више причања, више епскога. И то је писац спазио те је свој рад назвао „драматски спев" (а не „романтична драма" као што се код нас зове) и извео га у везаном слогу, при чему није штедео ни сликове.

Све је у спеву удешено да произведе ефекат и драма заиста постиже жељени ефекат, само што он није трајан него тренутан. Док слушате како се Ингомар отимље од непознатог осећања које га све више и више придобија; док гледате где од сурова дивљака љубављу постаје питом човек — дотле вам је све то лепушкасто, али кад бисте овај

спев морали гледати много пута или кад бисте га прочитавали, онда бисте видели колико је све у њему намештено, усиљено, колико у њему нема правог уметничког стварања. Људи су неприродно добри, неприродно осетљиви и говоре неприродно нежним изразима и лепим речима. За то овај драматски спев много губи кад се преведе прозом: у стиховима лежи половина његове вредности, те превод у прози знатно квари утисак. Сваки осећа да нема нечега што би ваљало да је ту. Хрвати не само што имају превод овога спева у стиховима него су га унели у репертоар још пре двадесет година. Ми смо закаснили и тиме нашкодили представи овог драматског спева. Као стара драма *Син пустиње* би у старије време био лепо примљен и сад би се одмарао у позоришној архиви. Кад се изнесе сада као нов комад, он се прима доста хладно и оставља се у архиву са многим старијим и млађим друговима.

Али ако се преваримо, ако *Син дивљине* у прозном преводу остане на репертоару, то ће бити заслуга господина Фијана, који Ингомара приказује особито лепо, јер он може и уме истаћи све важне душевне промене тога необичнога створа. Са колико уметности представља он грубога и ратоборнога дивљака, са толико одмерености маркира његово постепено заљубљивање, са толико вештине приказује га као мирна грађанина. Милина је гледати господина Фијана. Г-ђици Јурковићевој тешко је било играти Партенију с таквим Ингомаром, али је њена игра ипак била добра, само што у њој местимице није било довољно љупкости, којом је Гркиња и победила сина дивљине. Целину је кварио гдегде приказивач старца Мирона, јер га је представљао комички, како не доликује тој личности.

Ваља нам забележити и једну полуоригиналну новину; вреди поменути и *Бенедету*, позоришну игру г. Градимира Ј. Драгашевића. Приказана први пут крајем фебруара, она се није поново јавила све до данас. То је дошло отуда што писац није био срећне руке у избору онога што је драматисао. Новела Е. Велијеве *Пало иње на воће на цвеће*, позната код нас у преводу г. Ђ. С. Симића („У слободним часовима“), јесте фантастична прича о замршеним приликама једне немачке породице и њен предмет тражи само романску обраду. Писац драме хтео је надвисити писца новеле, хтео је новели дати нов живот на позорници, узео је у посао и — није успео. Томе није узрок његова почетничка невештина: и вештији драматист не би био боље среће у том послу, јер та сентиментална и романтична безукусна новела не даје материјала за добру драму. Ма како се овај предмет драматисао, слаба новела увек би била боља од драме, јер су у новели с епском опширношћу представљени сви различни догађаји који су се дешавали у околини главне јунакиње, све док није дошло до пропасти њене. Новела, каква да је, разумљивија је и основно психолошко питање решено је у њој јасније; тамо се лепо види како су се прилике незгодно гомилале око главне

личности и зашто је она пропала. У драми је то више испричано него изнесено у радњи, па је с тога слаб утисак од драме. Писац се потпуно подао опширној новели Е. Велчјеве те се држао и њених мисли и њенога стила. Ако после представе *Бенедете* прочитате новелу, онда се сећате да сте све дијалоге и све монологе, сва писма и све стихове чули и у драми. То је више него „израдити по проповетки“, то значи преписати.

И тако представом *Бенедете* није нико задовољан — ни гледаоци, ни управа, ни глумци, а без сумње ни писац. Па што је излазио с њом?

*

Последња реч нека буде посвећена репертоару нашега позоришта. Познато је како страна дела улазе у наш репертоар по случају. Тако, ако добијемо превод какве Шекспирове драме, знајте да га управа није никоме поручила него га добијемо случајно: ако гледамо какву лепу и савремену комедију француску, гледамо је за то што се неко случајно сетио да је преведе: ако немамо модерних немачких и талијанских комада, немамо их што неко није случајно нашао на њих: ако смо сиромашни у избору словенских драма, то је с тога што се случајно нико није постарао да пронађе добре радове и да их преведе. И то није кривица садашње управе него је тако од увек, од како је нашега позоришта: од првога дана није било никаква реда у избору страних комада па се то није исправљало ни доцније. Само су и сада и увек с неким планом изношени комади једне књижевности. Та драматска књижевност није ни енглеска, ни француска, нити која словенска, ни немачка, него главом — маџарска! Маџарска се дела посрбљавају, маџарске се драме пазе, маџарски народни комади са маџарским народним песмама дају се српском свету сваком згодном приликом. Ово рекосмо поводом нове драме из маџарског живота, која носи тако лепо име — *Црвени буђелар!* — и која је исто тако лепа као и име њено. Гледајући у њој један низ колико непристојних толико и недотупавних призора нама се наметало ово питање: да ли нису случајно, по мишљењу наших позоришних управа, Маџари једини људи које је Бог обдарио да пишу драме из народног живота за народ или њих има још која књижевност на свету? — Ово питање вреди решити, јер можда ће се ту још наћи једина олакшавна околност за приказивање *Црвеног Буђелара*.

М. К. Драгутиновић.

ПРЕГЛЕД БУГАРСКИХ ЛИСТОВА*)

Ступајући у другу годину својега излажења *Българска Сбирка* је у јануарској свесци донела својим читаоцима садржину која заслужује доиста сваку препоруку колико својом разноврсношћу и одабраношћу, толико и прегаоштвом својих редактора који, види се, не жале труда само да задовоље разноврсне потребе својих читалаца. — Белетристика је нарочито добро заступљена. Поред превода који су добро пробрани, нарочиту пажњу заслужују прилози *Ив. Вазова:* приповетка *Бадње вече у престоници* и песма *Борцу*, у којој га песник саветује да не клоне духом кад види како се лаж слави а подлост побеђује, јер у животу сумрак може бити предзнак победи правде и светлости. Вазов се, као што се види, ни у најтежим часовима не подаје очајању. Он не затвара очи пред оним што ваља, али се у њему никад не гаси нада на боље: она му не да̂ души да њоме облада суморно расположење, коме се често подају у својим производима песници његових година, кад виде велику провалу у погледима, навикама, осећањима између колена коме су сами чланови и омлидине која настаје да живи. И њему су мила и срцу драга сећања на идеје, којима се некад одушевљаваше његово колено, те отуд и ниче оно сетно расположење којим су скроз проникнуте слике у којима им даје израза: али он уме увек ту сету да разблажи уверењем да и нове идеје, као плод нових потреба, и нових погодаба, имају права на живот, да свет не иде на горе с тога што у њему није ништа стално, него да је баш у тој смени старога новим, назаднијега напреднијим знак кретања, без којега нема ни живота. Кад год му се да̂ прилика да у својим причама и цртама слика какву појаву, у којој се огледа судар новога са старим, Вазов, доследан овоме уверењу, гледа да у њој уочи ону страну, која може утрти пут измирењу. А да при том старије не попушта увек само с тога што је паметније, сведочи онај ведри хумор са којим Вазов уме да начини све ове своје причице. Такав утисак оставља и ова причица Вазовљева, коју ће доиста са уживањем читати сваки пријатељ праве поезије. По својим духовним особинама Вазов највише личи на нашега, сад већ, на жалост, покојнога чика Љубу.

---

*) Овај преглед бугарске журналистике из последњих месеца минуле и јануара ове године није могао ући у раније свеске „Дела“ због нагомиланог материјала. Ми га објављујемо и овако одоцњено уверени да ће српску читалачку публику живо интересовати ова важна страна културног живота братскога нам бугарскога народа. *Ур.*

Од осталих прилога пажње је вредна успомена уредника г. С. Бобчева о првом му познанству са знатним радником на бугарском препорођају П. Р. Славејковом, јер је врло знатна за карактеристику доба које претхођаше познатим догађајима из 1876—77 године. — Знатни бугарски радник на етнографији, Д. Маринов, почео је износити своје рефлексије о појавама из друштвенога живота бугарског, те нам открива завесу са правих узрока, који сметају правилноме развићу и напредовању бугарскога народа. И Бугари, као и ми, пате од — канцеларизма, који прети да убије полет свему што је управљено на добро народно. „Друштвено, јавно мњење треба да исказује интелигенција, народ је прост и незналица и не може имати никаква мишљења" — тако је г. Маринову говорио један млад господин са докторском титулом, који је заузимао видан положај у државној служби, а да му то и примером докаже, наставио је причати, како су купљени бикови и ждребад од добре расе, не би ли се побољшала раса коња и говеда у Бугарској, како су давати сељацима да их чувају и њима се користе, а они их, веле, неће, те имају с њима муку, јер неће да увиде своју рођену корист." Кад је једном, после 2 године, ради својих етнографских испитивања обилазио нека села, г. Маринову се дала прилика. да се *на делу* увери, да су господа из министарства крива, што сељаци гледају да се отресу пастува и бикова који им се натурају да их чувају. Нити су пастуви, нити су бикови били за посао, ради којега су купљени, и ако су на изгледу били без замерке. Господа која су са огромним дијурнама обилазили Европу нису знали, шта да одаберу; новац је потрошен, коњи и бикови не ваљају и сад су, разуме се, сељаци криви, што неће да троше и подижу скупе штале за коње и бикове од којих немају никакве користи. Кад је г. Маринов о томе причао своме младом доктору, овај је слегао раменима и рекао: „е, па човек се превари". Да је зло на које је г. Маринов овом успоменом обратио пажњу јавнога мишљења, доказ је симпатичан одзив са којим му је ову успомену прихватила штампа. *Цѣлина* опет месечни лист, који излази у Пловдиву, доноси о њој повољну оцену и допуњује је још неким карактеристичним примерима, од којих ћемо навести два:

Требало је купити два здрава коња за тегљење, те због тога није било потребно ићи по Европи, нити је у опште било изгледа на велике дијурне. Куповина је била поверена једном великом чиновнику, „ангелу хранитељу сточарства у Бугарској" не разбирајући много, коњи су купљени од џамбаса у престоници, али... после некога времена видело се да су били — *слепи*.

Водио се спор — други пример — око неке државне шуме са неком сеоском општином, те је требало да један високи чиновник изађе на „лице места" и види „како ствар стоји у истини." Изгледи су дакле на дневницу, попутнину ит.д. Чиновник седа у фијакер, па кад је дошао био близу до шуме, не хотећи се морити, извади доглед те разгледа мало, распита шумаре па хајд', назад. У рапорту поднесеном министар-

ству *дао је* о спору мишљење и — приложио рачун, у који је ушло, како је ишао на дан по 140 километара по шуми и т. д. Страшно, доиста. Вредно би било да се и у нас почну претресати злоупотребе ове врсте, а од њих ни ми нисмо чисти. Колико ли их би се нашло, кад би се претуриле нарочито књиге по среским канцеларијама!

Од осталих чланака у *Българ. Сбирци* нарочито вреди поменути чланак *Сточарско богатство у Бугарској и ветеринарна конвенција са Аустро-Угарском*, у коме марвени лекар Бојаџијев читавим низом статистичких дата̂ доказује, колико је за напредак сточарства у Бугарској неопходна ветеринарна конвенција са Аустро-Угарском. Сточарство, по тврђењу пишчеву, у Бугарској опада, и ако су климатске и географске прилике такве, да би оно могло напредовати. Да се томе помогне, лек је ветеринарна конвенција коју би, по уверењу пишчеву, требало закључити са Аустро-Угарском coûte que coûte — толико је она неопходна. Бугарској, ако је судити по цифрама статистичким, Аустрија није најважнија пијаца за извоз њезиних сировина. Докле је аустриских производа увезено у Бугарску у току 1891 год. 41,79%, бугарских је извезено в Аустро-Угарску само 4.41%. Аустро-Угарској је, према овоме, потребније имати са Бугарском правилно уређене односе трговинске и с тога је дужност бугарских државника постарати се, да се Аустрија, ако не може лепим, принуди на закључење ветеринарне конвенције. Што она до сад није закључена, писац не криви толико Аустро-Угарску, јер њезини државници штите интересе својих произвођача, колико државнике бугарске. Писац на неколико места истиче, како би био задовољан, кад би Бугарска имала са Аустро-Угарском ветеринарну конвенцију као што је наша Чланак је написан са пуно разумевања на основу података, из којих се види, како у погледу сточарства стоји суседна нам Бугарска.

Тако су исто вредни пажње чланци: *Бербеникова Мотиви поезије Надсонове*, написан са пуно љубави према рано преминулом песнику, који је много обећавао; и И. П. Плачкова *Метафоре из бугарске књижевности*, у коме је писац, проучивши боље песнике и књижевнике бугарске, покушао сабрати, по азбучном реду поређати, објаснити и примерима поткрепити метафоре које они употребљују па било да су их сами створили или већ готове узели од других књижевника или из народних умотворина. Чланак заслужује пажњу и новином теме и ваљаношћу обраде.

Као и у осталим свескама, и у овој је пуно бележака из живота и књижевности, а тако исто је богат и преглед књига и листова.

До скора смо само из других бугарских журнала знали да се у Пловдиву издаје у месечним свескама од 3 табака часопис *Цѣлина*, али што више о њему нисмо могли сазнати, јер га нисмо добијали у замену. Редакција *Цѣлине* била је добра послати нам у замену својега часописа књигу I и II за јануар и фебруар, са којима хоћемо да упознамо своје читаоце. Ако је о овом часопису судити по садржини ових двеју, у једно

издатих књига. *Цѣлина* је намењена ширим круговима интелигенције, која је у најнепосреднијем додиру са масом народном, те према томе и у положају, да може на њега корисно утицати и саветом и примером у свима питањима из живота друштвенога. Да би могла у народ уносити и утврђивати здраве погледе о најважнијим питањима савременим, треба пре свега да је сама о њима довољно обавештена. Одабирајући дакле материјал, редакција гледа поглавито на практичну страну питања која се расправљају у појединим чланцима. У Бугарској су у последње време највише интересовала јавно мњење питања о акцизу и десетку, и *Цѣлина* је, да обавести своје читаоце о овим питањима, донела на првом месту чланке: *Акцизи*, *Једна неопходност* и о *„закону за испитивање десетка“*. Излагање се у свима овим чланцима одликује јасношћу и простотом, а погледи, који се у њима заступају или према којима се ова питања оцењују, показују да су им представници људи напредни и добру народном искрено одани.

Најважнији је међу овим чланцима први, *о акцизима*. Предмет му је нови закон, који је о томе донела VIII Народна Скупштина, а побуда оцене које је он изазвао, у штампи, кад је био објављен. Владини су га органи у небо дизали, а опозициони опет у прашину бацали. Писац овога чланка старао се бити објективан испитивач и савестан судија и, по нашем мишљењу, у томе је потпуно успео. Износећи овај закон (којим се акцизом оптерећују: шећер, кафа и њезини сурогати, чоколада, кибрит, гас, шпиритус, пиво, стеарин, масло и његови сурогати, чај, парфимерије, карте за играње, конзерве, ајвар) пред Народ. Скупштину влада је имала на уму *олакшати порезу земљорадничкој класи и довести у равнотежу буџет новим порезима које би колико се може праведније били распоређени на све редове грађанства*. Побуда је, као што се види, без замерке, али се не може тако исто рећи да је потпуно исправан начин, на који се мисли помоћи народу. „Пре свега, вели писац овога чланка, ми смо противни посредним порезама јер они, крај свих добрих страна које имају у погледу буџета, имају и масу недостатака, због којих често спутавају економски напредак народни. Посредне порезе, а међу њих долазе и акцизи, не одговарају првој и најважнијој погодби без које ни једна пореза не може бити изведена према имовној снази оних који су их дужни плаћати — *они нису праведни*. У науци је у погледу пореза освећено начело: сваки да плаћа према својој имовној снази: који има и колико има, тај и толико да плаћа. Посредне порезе међу тим највише оптерећују сиротињу и средњу класу... Већина учених финансиста, који не мешају са науком политику или лажни патриотизам, сагласни су у тврђењу, *да су посредне порезе обрнуто сразмерне имовној снази оних који их плаћају*, а нарочито кад су тим порезима оптерећени предмети који су неопходно потребни. Јасно је, да један богаташ, који има, рецимо, 100.000 динара годишњега прихода, не троши сто пута више гаса, шпиритуса, масла итд. од онога чији је годишњи приход 1000 динара а нарочито ако је у првога, као што то обично бива у богатијих људи,

мала породица, а у другога, што је опет обично у сеоским и занатлиским породицама, пуна кућа деце. „Богатога је богатство у парама, а сиромаха — у деци," вели народна пословица. У држави, која је као наша уређена на начелима демократским, не треба да се прибегава посредним порезама, кад се хоће буџет у равнотежу да доводи." . . . „Наш државни буџет је достигао врхунац у растењу, а равнотежа му се не сме више повраћати новим порезама, него смањавањем расхода и добро смишљеном економијом по свима гранама државне управе." Полазећи са овога начелнога гледишта, писац у даљем разлагању доказује, да ће предвиђене приходе од нових акциза у суми од 8,000.000 динара, са малим изузецима платити сељаци и средња и нижи класа варошана прво што се овим законом хтело постићи, као што се по овоме види, сумњивих је последица. Док се на једној страни смањује народу порез на земљиште зграде, винограде ит.д. за 6,523.000 динара, овим му акцизима тражи и наплаћује 8.000.000. Да ли ће се пак буџет довести у равнотежу, тако је исто под питањем, јер тачно прикупљање прихода од посредних пореза зависи од прилика, које се не могу увек поуздано предвидети.

И друга два од поменутих чланака ове врсте заслужују пажњу. Другим се истиче неопходност прибирања, срећивања и *објављивања* свију података, без којих се не може предузети ниједна поле смишљенија реформа у државној управи нити се могу тачно знати недузи од којих пати друштвени живот, последице које отуд истичу, па се, разуме се, не могу знати ни лекови да се злу стане ногом за врат. У трећем се критикује „закон о наплаћивању десетка" и писац у критици полази поглавито са гледишта да нису приходи, од којих се десетак узима, увек и у свима приликама *неизмењиви*.

Осим ових чланака у којима су предмет економска питања има у овим свескама и чланака посвећених другим питањима. Да би народ, свесан својих права, био свесан и својих дужности у једној правно и демократски уређеној држави, потребно је његовој маси што више елементарних појмова о праву, законима, њихову делокругу, значају и т.д. С. Казанџијев, познати правник бугарски почео је под натписом *Судске белешке* популарно расправљати ова питања: у овој свесци говори о *праву* и о *законима*. — У *Цѣлини* се обраћа пажња и просвети, као такође врло важном међу чиниоцима народног напредовања. Неки *Н-нъ* нам у једном чланку казује, зашто школе не напредују у селима, и по слици, какву нам износи, стање је у Бугарској у овом погледу врло жалосно. Дао би Бог, да се новим законом о народ. просвети прокрчи пут на боље. Вреди помен и извештај о једној екскурсији ученика земљорадничке школе по неким крајевима Бугарске.

И белетристика је заступљена са причом *Цвѣтко*, од Мирча Драгошинова која се чита доста лако и са интересовањем, и ако јој је тема доста обична и на обичан начин изведена.

Покрај ових прилога у *Цѣлини* имамо и рубрику *научни разговори*, у којој се популарно упознају читаоци са важнијим питањима из науке; у овој су свесци разговорима премет *извори глечери* и *дифтерије и чу-вање од ње.* Важне су тако исто и рубрике: *домаћа економија*, у којој је пуно корисних бележака и савета; *белешке и новине*, у којој су бе-лешке о важнијим догађајима у политичком, књижевном и у опште у културном животу богарскога народа; *из часописа и књига*, у којој се обраћа пажња на важније ствари у бугарској журналистици, те се чи-таоци са њима ма у изводу упознају; *библиографија* и на послетку *смесице*, испуњене разноврсним белешкама, које могу бити од интереса за бугарске читаоце.

Цѣлина је, као што се види, уређивана тако, да у њој налази одјека све на што је у дано време корисно свратити пажњу читалаца и ми је с тога топло препоручујемо оним нашим читаоцима, који налазе да им је потребно пратити развитак културни у суседне нам браће.

* * *

Децембарска књига *Българ. Прѣгледа*, о коме последњи пут би го-вора у децем. свесци нашега Дела, толико је заостала за новебарском, да се просто побојасмо, да г. г. редакторе није издала воља, о којој у новој књизи додадоше тако лепу сведоџбу Белетристика је заступљена била самим преводима, а наука прилозима, којима би пре било места у научним белешкама него ли у првом најваљанијем делу листа. Такав је, на при-мер, чланак *парламенти у целом свету*, који једва ако би, у оваком облику, подносио за какав дневни лист. Од осталих покрај продужења Драгома-новљева чланка *старе карте за слободу* вредни су помена чланци: Б а-и х ш ћ е в а о *утицају који се опажа и после извршене радње* и М. Г р и н-в а л д а о *насељавању Евреја на Балканском Полуострву.* Од рецензија у овој свесци вреди наротито поменути рецензију Д. М а т о в а о *Ма-кедонско-славенском зборнику* П. Д р а г а н о в а. Оцена је разуме се не-повољна, јер г. Матов и г. Драганова стављa у ред српских агитатора за Македонију. Сакупљеном материјалу у овом зборнику одриче сваку вредност за изучавање језика, али му опет признаје неку вредност за изучавање мотива народних песама и њихове топографије. Проучавајући елементе народних песама. сакупљених у овом зборнику, г. Драганов је тврдио, да је у њима највише елемената српских. Ако је по осећању судити и о националности племенâ, врло је важно знати *о чем* оне у својим песмама певају и како. Лица и догађаји, опевани у македонским песмама, припадају по највећим делом српској историји. О бугарским догађајима и лицима нема ту ни помена. То је врло важан факат, који је Драганов, лично незаинтересован у спору нашем са Бугарима око Македоније, запазио и нарочито нагласио. Ево како тај факат објашњава г. Матов: „Имају ли се на уму одношаји Македонаца са Србијом а наро-чито са Старом Србијом, и за тим владавина Срба у Македонији, а с друге опет стране потпора коју су нашле српске јуначке песме у на-

родним летописима — лако је протумачити релативну надмоћност српскога епоса над бугарским. У питању о националности Македонских Славена не може се експлоатисати овај факат све дотле, док се добро не проучи, шта је од тога очувано у Источној Бугарској. Данас само нема доста скупљача народних умотворина у Источној Бугарској." Тако г. Матов. И то треба да послужи као довољно јак доказ противу тврђења г. Драганова! Ово треба у исто време да послужи и нама као одговор на аргументе, које износимо у децем. свесци *Дела* полемишући са г. Л. Милетићем о томе, да ли је баш Македонија од давних времена бугарска страна и ми га за то и исписасмо у целини како бисмо дали читаоцима *Дела* прилику да пореде, што смо ми онда тврдили са овим што сад нашим тврђењима на супрот истиче г. Матов. Нама се, истина, готово силом под перо утурају неколика питања, која природно истичу из ових редова г. Матовљевих али их ми за сад не износимо, остављајући их за другу прилику. Објашњујући односајима између Македонаца и Србије и нарочито владавином нашом над Македонијом — а она је скупа узевши трајала више од бугарске, — надмоћност српских елемената у македонским историским песмама, г. Матов тим самим признаје, да је српски утицај на македонске Славене био јачи од утицаја бугарскога, а то је оно што смо ми тврдили. Веже ли ово признање са оним што смо говорили о утицајима под којима се слаже етнографски карактер народни, и г Матов, ако му је стало до истине, мора признати да данас не би ни било македонског питања, да нису због сеобе Патријарха Црнојевића, прекинуте свезе између северних и јужних области старе српске државе. А кад оно, само због те по нас несрећне околности, постоји, и кад и Бугари то увиђају, онда је грех попустљивости с наше стране не излазити на сусрет са готовошћу, какву Бугарима диктују и њихови рођени интереси. Не бисмо се можда код ове рецензије толико задржали, да нам за то не даде повода неки Д р и м к о л о в почетком чланака *Српски језик према бугарском*, штампаним у јануарској књизи *Българ. Прѣглед*а. Ми ћемо сачекати, док чланак не буде цео оштампан, па ћемо онда проговорити о њему коју више. Писац је узео на себе тежак задатак, да докаже, како језик српски нема ништа заједничког са језиком Македонаца. Рекосмо тежак задатак, јер се за овакав један посао, ако се хоће да је на науци основан, хоће много претходних радова. Бугари би требало пре свега у низу радова неоспорне научне вредности да изуче особине појединих говора у области коју им нико не спори, да те особине објасне историским развићем својега језика, да одреде јасно однос књижевног им језика према појединим говорима итд. То исто треба, у колико већ није урађено, да ураде и Срби. Тек, кад би то било свршено, имале би се према обрасцима говора у Македонији, како су очувани у народним умотворинама, сакупљеним у чисто научној сврси, проучити њихове особине и поредити са особинама језика српскога и бугарскога. То је једини начин, да се ово питање о језику правилно реши. Језик је, опште је познато, подложан непрестаним променама, које могу изазивати

разнолики утицаји. Узимати пак особине нашега *књижевнога* језика и према њему одређивати, шта је српско, а шта не, па све што се у длаку са њима не подудара оглашавати да је бугарско, то је посао лак, али и површан, којим могу себи тећи гласа експлоататори лажнога патриотизма, али не и прави научници. А тако је радио г. Дримколов у овом чланку, који таман толико чини части *Българ. Прѣгледу*, колико и нама, Србима, етнографски радови неких наших „патриота“.

Оставимо ли на страну овај скроз тенденциозан чланак г. Дримколова, за осталу се садржину јануарске свеске *Българ. Прѣгледа*, може рећи да у сваком погледу заслужује препоруку.

Белетристика је заступљена у њој оригиналном причом *Тако је било суђено* од Љубена и преводом Л. М-ва приче нашега Л. Лазаревића *Први пут с оцем на јутрење*. До сад не читасмо ниједне приче од Љубена и, ако му је ова прича један од првих радова на том пољу, за њега се може са доста права тврдити да има дара. Стару тему, коју је и Шекспир обрадио у своме *Ромеу и Јулији*, умео нам је Љубен изнети на начин доста жив и пријатан, давши нам у исто време и неколико лепих слика из савременога живота бугарскога какав је у селу.

Од осталих прилога нарочиту пажњу заслужује чланак познатога економа Б. Минцеса о *И. С. Тургењеву и његовим социјалним романима*. Знамо да је овоме сличан по теми чланак штампан у *Зборнику* који је у Москви издала редакција *Р. Мисли* наменивши чист приход на помоћ пострадалима због неродне године 1891. чланак г Минцеса је опет за то пун интереса за свакога, који воли Тургењева, јер је рађен на основу у најновије доба објављених података. — Ан. Пориков је покушао у чланку *Јунак Момчило* сакупити, шта се до сад све могло сазнати о овом познатом јунаку у народн. поезији нашој и македонској, а Д. Матов, чија нас вредноћа задивљава, покушао је, у чланку *Да ли је епска поезија најстарија врста поезије?* на основу рада Летурновљева (L'evolution littéraire dans les diverses races humaines) и Лудвика Јакобовског (Die Anfänge der Poesie,) доказати, да је старија лирска поезија, а не епска, као што се то обично до сад у уџбеницима узимало. — Осим ових треба обратити пажњу и на почетак чланка Н. Станева *Неколико мисли о томе шта и како да читају ученици*, јер је ово питање једно од најважнијих питања која у наше дане интересују пријатеље напредовања средњих школа.

Библиографско-критички одељак је врло богат у овој свесци, а у рубрици *књижевне и научне вести* донесен је у изводу чланак д-ра Лазе Илића *о бесилатном лечењу*, који је штампан у нашем *Делу*, јер се и редакција слаже са мислима у њему изнесеним.

Врање

Св.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

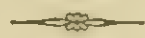

Костадин (псевд.) **Цариградска Патријаршија и православље у европској Турској,** — разматрања у прилог расправи црквено-просветног питања у Европској Турској. *Београд* (у држ. штампарији Краљевине Србије) *1895.* 8° 46. Цена 1 динар.

Све до друге половине нашега столећа владао је у управним пословима Турске известан, по себи врло занимљив, дуализам: на Порти су господарили Падишини доглавници, велики везири, који су, као и у свима ратничким државама, могли бити синови ма које народности у царству и они су управљали војним и спољним државним пословима; у Фанару је „заседавала“ друга влада, која је, под формалним председништвом Патријарха Источне Православне Цркве, имала у својим рукама унутрашњу управу највећег дела царства, његове финансије, и разуме се, верско старање над три четвртине становништва Турске. Ово на први поглед може изгледати парадоксално, али потпуно одговара стварној истини, и ако вам сами Турци то формално не би ни по што признали. Сетимо се међу тим, да су сви господари не само Влашке и Молдавије но и Крита, Епира и других области Турске полазили на своја опредељења из Фанара кроз читава столећа: додајмо к томе да је то било још у већој мери с погледом на црквене поглаваре, а ови у Турској имају више но игде, поред верских, и управних премогућстава, па ће нам бити јасно: од куда у извесна времена толика превласт Грка у Османском Царству. У осталом, једном ратничком племену као што је турско, било је, нарочито за времена његовог бујања и напредовања, баш и добро дошло, што је бригу око „прозаичних“ послова у држави могло поверити робовима и измећарима, те се тако могло цело „целцато“ безбрижно предавати своме вишем позиву: завојевању света и ширењу пророкове вере. Потомци старих византијских деспота, династа и највиших царских доглавника, као и представници грчкога богаства на Балканском Полуострву и у Архипелагу скупили су се у Фанару око патријаршијског престола, и гледали да одатле деле власт са завојевачима

над освојеним земљама. Отуда и њихова тежња и њихове сплетке око уништења Пећске Патријаршије и Охридске афтокефалне цркве. Кад су успели да управу над свима православним хришћанима — а њих је у ово доба велика већина у Европској Турској — скупе и усредсреде у Фанару (1766—1767), онда су тиме достигли резултат, каквоме сличног у историји покорених народа нема. Власт Цариградске Патријаршије ширила се сад чак и тамо, одакле је власт саме старе Византије још пре 1000 година ишчезла Из политичко-лукративних тежња и смерова изашла је са свим природно и жеља за погрчавањем православних хришћана; једно у ствари управно и финансијско тело, чији је формални старешина носио првосвештеничку тијару и седео на патријаршиском престолу, фанарски се ареопаг претворио силом околности и с духом времена у друштво за народносну пропаганду. То се нарочито јасно види од стварања Грчке, куда сад као и да је прешла директива послова, који у Фанару само излазе на видик, који се овде што но реч само „изигравају“. „И ако су се од 1765 (поновно укинуће Пећске Патријаршије) до 1830,“ вели писац (стр. 5) „сви интереси скупљали у Фанару, као у представнику старог државног (византијског) средишта, од 1830. Фанар се предао Атини, чекајући куд ће га од онуд упутити сувремена просвећена демократија. Па ако је пређе погрчавање ишло у прилог интересима Фанара, од 1830. оно иде у прилог патриотским аспирацијама нових Атињана“.

Међу тим стадо Цариградске Патријаршије, као што се зна, није састављено само из Грка; у њему има и Румуна, а најпретежнији му је словенски елеменат, да о мањим деловима и не говоримо. А са подједнако пробуђеном народносном свешћу не дају данас ни Румуни, ни Срби, ни Бугари да им се кроз веру намеће јелинизам, и с тога се, још од првих корака Фанара одн. Патријаршије на томе путу, осећа живи отпор осталих, негрчких народности у крилу Цариградске Патријаршије, отпор, чије су разне фазе извесно познате нашим читаоцима, који је најјачу одушку до сад нашао у „бугарској“ шизми, који међу тим прети да доведе до потпуног отпадања од Патријаршије негрчких православних народности. „Ако ли Грци, с правом Патријаршије у својим рукама, наставе и према Србима и Румунима Европске Турске оно, чим су раније од бугарских и српских племена сами створили Ексархију, мира у цркви бити неће, трзавице ће се наставити, и ако се не створи нова Ексархија, ако се и не васпостави Пећска и Охридска Патријаршија, незадовољне ће стихије тражити све друге начине да сузбијају тесногруду и искључиву грчку управу.“ Та ће борба бити очајна, и Патријаршија ће је изгубити не само с тога, што на њеној страни у њој не стоје никакви јачи морални разлози и што је и физички слабија, већ и с тога, што је данас ни Порта у њој више неће хтети ни моћи подржавати. Изгледа, и то би била радосна појава, то као да је и уверење нашега писца, — изгледа дакле, да духовни представници у Фанару, да сами патријарси увиђају ту велику опасност за Васеленску Цркву,

и да су они решени да помоћу оправданих уступака народностима спрече њено даље распадање. Овоме као да се очајно противе фанарске породице и њихови представници у Светом Синоду, те тиме као да се и објашњују тако честе промене на Патријаршском Престолу у Цариграду. То као да је био узрок и оставци Њ. С. Неофита VIII и замени његовој Његовом Светошћу Антимом VII. То је био непосредни повод и за нашега писца да напише ову књижицу, чији су листићи намењени „да унесу нешто светлости у ово питање, живо везано за политичку судбину балканских народа. Њих казује у перо љубав према православљу и према словенској народности подједнако топла. У њима се хоће да потражи, како су се данашње несугласице расправљале у ранијим временима: зашто су после повраћеног јединства цркве у Турском Царству, 1766-7, на ново избиле старе несугласице, и којим би путем Цариградска Велика Црква најлакше могла да послужи како својим дужностима Васељенске Православне Цркве тако и интересима црквене слоге, коју не могу да не желе сви пријатељи вере.“ Као што се види: посао и тежак и деликатан и племенит, али посао, то одмах можемо с правом додати, за који је дорастао писац ове књижице пре но ма ко други. Потврду за ово даје нам свака њена страница, а то нас разрешава од, у другим приликама пријатног посла, да истражујемо њеног правог писца. Ма ко он био, његов је рад изврстан; то вам је уз последњу г. Пироћанчеву књижицу, један од најбољих публицистичких списа у нас за последњих десетак година. Све вам је ту и потпуно и пречишћено и јасно. Писац вам је на непуних четрдесет страница — да увод и завршетак не рачунамо — изнео оно, за што би другоме требала читава књига дебела.

Није овде место да улазимо у сва питања која се у књизи истичу. Према томе се ми не можемо задржавати ва излагању пишчевих погледа *о постанку афтокефалне народне цркве на Балканском Полуострву и о судбини словенских цркава и њиховом укинућу после турске најезде* (8—14). Нећемо застајати ни на *црквеним повластицама у Турском Царству* ни на *стању цркава и школа у православних Грка у половини XVIII столећа при укидању Пећске Патријаршије* на ни на томе: шта је Васеленска црква требала да ради после сједињења свих балканских патријаршија у једну (15—22). Најпосле нашим читаоцима, који су бар с Вуковим и Милићевићевим радовима упознати, неће бити са свим непознато ни *стање нових фанарских владика* — по укинућу Пећске Патријаршије — *у српским земљама*, као ни то: *какво су мишљење о целом грчком народу они створили и код Срба и код Бугара* (23—29). Све то нека читаоци потраже и прочитају у самој књизи. Ми ћемо застати само на томе да наведемо пишчеве речи о значају издвајања српске цркве под кнезом Милошем. Сви људи, који су познати с народно-црквеним питањем нашим у Турској, једнодушни су у томе да је, иначе дубоки и проницатељни — нек нам се допусти овај старији али често незамењиви израз — богодани дипломата, кнез Милош у овом питању учи-

нио једну погрешку, коју доцније није нико могао поправити, и ако је то — за време капућехајства ученог Косте Николајевића а и доцније — покушавано. После другог устанка ми смо се већ били политички раскомадали на сувише ситне делиће и доиста је за дивно чудо, да једном онако мудром човеку, као што је неоспорно био кнез Милош, није било јасно да поред свега ослобођавања и издвајања треба тражити неку везу, која ће цео српски народ у јединству одржавати. И како да ту везу не уоче бар његови „учевнији" доглавници? Али нашим худим искуством у том погледе као да су се добро користили Бугари Наш писац тим поводом, и не упуштајући се ни у какву подробнију критику, — а и на што би ова била, у оваквом спису? — вели (29—30) ово: „Само што је том приликом и великом уму и ненадмашној политичкој увиђавности кнеза Милоша нешто умакло од погледа, а то је: да је боље и не расправити извесна начелна питања, него их расправљати посебице, у корист једног, а на штету осталих делова истог народа. Од постигнуте афтокефалности цркве у Србији доиста се користила Србија. Шта би јој у осталом сметало да је баш и без ње, с оним што су јој берати давали, још за неко време остала; *а од ње је знатно штетовао народ српски.* За некадашњу Пећску Патријаршију добивена је афтокефална црква кнежевине Србије, а остали је народ српски у Турској пуштен на милост и немилост. Нестрпљење, да се што пре виде послови у кнежевини у што потпунијем реду, оштетило је дубље народне интересе". И тако је доцније дошло да је српски народ у Турској место једног — Грка, добио два тлачитеља — и Грке и Бугаре. А „као што је управа Васеленске Патријаршије, састављена из самих Грка, заборавила на општи значај вере, па се стала старати једино за Грке, за грчки језик, за грчку школу и просвету, нагонећи остале који Грци нису да се у том правцу образују, тако се Бугарска Егзархија баци на пропаганду бугарску и буд је као црква у шизми, стаде за собом, на леп мамац словенскога језика у цркви, мамити све без разлике, и српско и бугарско. И колико су још тврди наши људи у својој вери и у својој свести националној, види се по томе што ни тај ни толики мамац није у Македонији показао нити каквих особитих нити врло сјајних успеха Од Срба македонских две су трећине пошле за Бугарском Егзархијом, а једна трећина још држи своју праотачку веру, још је верна Великој Цркви, по завету старих својих, и ако Велика Црква ни прстом не миче да ма какву концесију учини народности словенској" (37). Од год. 1845. од кад је установљена богословија на острву Халки (код Цариграда), па до данас епископи грчки из српских епископија у Турској нису — колико се зна — послали ни једног питомца Србина да ову школу сврши, те да се тако оспособи за вишу духовну службу, и ако су то према етнографском склопу својих епархија требали да чине, а по уставу саме те школе били су на то овлашћени. Кад су пре неколико година вођени живи преговори с Патријаршијом и другим меродавним факторима о томе да се по извесним епархијама поставе Срби за епископе, онда нам је одго-

варано, формално с правом, како ми за то немамо кандидата, а кад смо ми ове хтели да створимо, спремајући их у богословији на Халки, онда су нам чињене у томе најразноврсније тешкоће. На човек да верује још да у таквим приликама има посла с представницима Васеленске Цркве!

Да видимо сад, како наш писац мисли да би ваљало радити, па да се из овог неприродног и неправедног стања изађе? Он је у томе потпуно објективан, као и у свему што је овом претходило, те с тога не гледа на ствари с једностраног српског, но у опште колико с народносног толико и с верског гледишта. Према њему још није касно, да се поправи оно, што је раније исквараено. „У Васељенској Патријаршији у Цариграду треба да се само одлуче да пођу бољим путем. Онде треба да увиде да је расцеп у Цркви произашао из погрешака њихових, и само из тога. И расцепа не само неће нестати пре него што би се погрешке поправиле, него ће он, с даљим трајањем погрешака, само већма пуцати и ширити се. У Васељенској Патријаршији треба да се једном сазна да *васељенски* не значи *грчки*; да су друго дужности патриотичних друштава народности грчке, а друго дужности Васељенске Патријаршије. Дужност је Патријаршије да је према свима својим верним, без обзира на народност, увек једнака. *Патријаршија није само грчка, да се једино за потребе грчке народности брине. Искључивост грчка је у Патријаршији проста злоупотреба.*“ Шта би данас било од западне, католичке цркве, кад би се она ставила у искључиву службу једне, рецимо италијанске народности? Не би ли то повукло за собом са свим логично и са свим оправдано отпадање од ње других народа? Али западна — римска — црква — та јој се правда мора одати, — није у ову погрешку никад падала и ако су саме папе, нарочито у последњим столећима, биле увек италијанске народности, и ако је и папство имало исто онако критичних дана као што их је имала и Патријаршија, ако не и још тежих. Из те једностраности изгледа да наша Васељенска Црква не може никако да изађе. Али сад је већ пред њом, да као што писац вели бира: „или ће она да начини (бугарског) Ексарха излишним, или ће да чека да она сама постане излишна.“. Да се постигне оно прво, потребно је да се задоволе оправдани захтеви негрчких народности, на првом месту Срба и Румуна.

„Православни Срби били би задовољни (42).

„*а*, да се по областима Европске Турске допусти по црквама служба на словенском језику, где би год то желела већина становништва (одн. паства);

„*б*, да патријаршиске духовне власти, по својим повластицама, узму у заштиту српске народне школе и просветне заводе, где их год сада има, или где би год општине желеле да се подигну, те да се за српско-народну просвету изврши оно што је извршено и што се врши за грчко-народну просвету;

„*в*, да живо настане да се накнаде хотимичне погрешке прошлости и да се одмах почне васпитавати потребан број младића у богословској школи патријаршиској, како би се црквене службе по народу

српском заузеле људима исте народности и како би се толики запуштени манастири подигли:

„г, да се за сад барем двема епархијама српским посвете епископи српске народности.“

У овој последњој тачци ми се с писцем не би могли сложити из тога разлога. што постављање на двема епархијама већ садржи произвољност: такво постављање више не одговара ни оним правилним погледима, који кроз целу ову књижицу провирују. Нѐ два, не десет српских или румунских епископа но баш онолико, и *само онолико*, на колико њих српска (одн. румунска) паства у Турској или правилније у области Васељенске Патријаршије, има неоспорно право. Задовољење, које писац износи, било би само привремено: још мање, оно би било само тренутно. Кад би пак Патријаршија потпуно задовољила оправдане захтеве народности, онда би се она од садашње — наметнуте јој или драговољно примљене али свакако неприродне — вратила својој правој улози; тек тада би се она сва могла посветити верском и душевном неговању православних. на чему је до сад изгледа рађено више негативно но позитивно. С овом нашом допуном ваљало би тек новом Патријарху Његовој Светости Антиму VII посветити ову књижицу и довикнути му с нашим писцем: „На досадашњем је путу само — пропаст: спасење је само — на путу новом, на путу *широке, васељенске трпљивости*.“ И прилагодивши за нашу потребу изреку јеванђелиста Матеја (IX15), која служи као мото овој изврсној књизи, ми бисмо онима у Фанару довикнули: „Ко има мозга, нека разуме!“

Треба ли да поред досадашњега нарочито препоручујемо ову књижицу пажњи свих оних, који се интересују овим тако замашним и у исто време тако деликатним питањем?

14. IV. 95.

Др. М. Р. Веснић.

О духовном раду. Написао Др. Е. Крепелин, професор психијатрије у Хајделбергу. Превео *Љ. М. Протић,* професор. (Прештампано из „Учитељског Весника“). Београд. „Смиљево“ штампарија Пере Тодоровића 1895. Цена 50 пара дин.

Поодавна хигијенско-психолошка проматрања устају против преоптерећености школске, која је у знатној мери штетно утецала на ђачко здравље. Неподесан избор наставних планова и тежња за што већим „набијањем мудрости“ у главу ђачку, отишли су својим несрећним дејством тако далеко, да нам лекарска пракса посведочава, у многобројним примерима, жалосну слику утицаја наставе на здравље: обележава целу групу извесних сталних оболевања и назива их специјално *школским болестима.* И доиста, докле педагогија није пружила руку хигијени и узела њене благотворне савете у помоћ, школа је предавала држави

одрасне умне раденике, али погурене, кратковиде, бескрвне, мањуде. Па још и данас, кад се је већ од много година увела телесна настава, владају у великој мери многе школске болести: још се шире очне и ушне болести; још болести срца и стомака, плућа и респирационих органа. Телесне болести изазивају душевне, за хиперемијом мозга лудило, за хореом епилепсију. И не само да је било довољно да се умна преоптерећеност, занемаривање телесног вежбања и др. неразумности утврде као узроци овим оболевањима, него су се према многим испитивањима покушавали други наметнији поступци, да би умно и телесно васпитање било у сагласности. Интелектуална хигијена у још ранијим радовима познатих научника обухватила је све оне важније моменте, који су од пресудног утицаја на правилно ђачко развиће. Многобројни наставни планови у школским реформама, непрестано тражећи котву спасења од сталног неуспеха, најочитије га показују у веома жалосним чињеницама. И најновији радови, који се тако обилато и зналачки претресају на међународним конгресима за хигијену и демографију, гледају да пронађу главније узроке овоме злу, тражећи му у исто време и лека.

Дело што је пред нама јесте духовити рад „о духовном раду“. И оно иде доста у прилог решењу горњег питања. Познати психијатор, проф· Крепелин обраћа у своме раду највећу пажњу на оцену снаге за духовни рад, на подобност и брзину схватања и на трајашност и умножавање стеченог сазнања. На основу података из експеримената познатих физиолога и психолога, чија су испитивања на жалост још малобројна, недовољна и непотпуна и на основу својих умивања, дошао је ипак до поузданог факта, да је школа распростирањујући наставу превазишла степен, који се може без штете постићи. Поменути експерименти не могу дати баш сасвим одређену и потпуну оцену брзине схватања и умног рада код лица у истим околностима, али показују од каквог су и коликог утицаја: *вежбање*, с једне стране, које повећава подобност за рад и *заморавање* с друге стране са својим противним дејством

Даље су испитиване разлике у заморавању појединих особа; те су разлике представљене у неколико као индивидуалне особине, подлежне извесном степену спољњег или унутарњег утицања, према чему се и одређује већа или мања дурашност у умном делању. Потребно је да се ова дурашност нарочито констатује код школске омладине као одређена како би се могла тачно сазнати међа до које се сме ићи у захтевима наставе. Тиме би се избегла преоптерећеност умног напрезања по нашим школама, тако би се са мањим захтевима умног рада постигли већи и кориснији резултати.

И вели: кад би сви учитељи могли непрестано у својим предавањима да држе децу у заинтересованости, онда би се она и сувише умно напрезала, савлађујући умор који непрестано расте, те би се тиме изазвале непрегледне штетне последице. И према томе ђачку непажњу и

немишљење о оном што се предаје сматра као нешто што згодно спасава дечје здравље.

Па и у самој настави гимнастичког вежбања не види се најтачније и најпоузданије упутство: када и како та вежбања могу послужити као вежба за тело а одмор за дух. Има напр више од педесет година како су она заведена у пруским школама; али се од тог доба непрестано лутало у избору најподеснијег времена за извођење, и тек је у новије време потрвено погрешно мишљење: да је гимнастичко вежбање између часова тешкога умног рада одмор за ум. Утврђено је да чак и тежња и веселе игре толико утичу на ђаке, да им је потребно више времена док се приберу за даљи умни рад. Као најбољи одмор Крепелин одређује спавање и добру храну. Ово је већ поодавна познато, али се на жалост врло често не може извести. С тога нарочито и тражи да се смањи време за рад, да се и самим наставним плановима да ђацима што већи одмор. Још тражи да се не натура силом, механички, у мозак што више знања, него да се то знање стече код ђака свесним поимањем и зрелим суђењем о самој наставној грађи. Лепо му је поређење: да нема онај најбогатију жетву који сеје пуним рукама, но онај који бира семе према земљишту и води рачуна још и о другим погодбама за његово развиће. „Прошло је време простог обделавања: њива се мора претворити у градину.“

Ово красно делце износи на врло популаран и разумљив начин тако занимљива и тако корисна разлагања. Оно веома помаже да се ствари јасније схвате и доприноси правилнијем решењу њиховог практичног извођења.

Језик је у верном и пуном преводу врло добар са врло незнатним неправилностима (тачци м. тачки: оће м. хоће: сигурно м. поуздано, извесно). Тачан и изразит превод показује, но свој прилици услед журбе местимице извесне сервилности (најлакше лице м. најспорије: пристојан рад м. умерен. „Кад ова тачка наступа зависи... место: кад ће ова... „Да обратимо сву нашу (м. своју) пажњу...). Ако се занемаре ове ситне и случајне погрешке, ми у овом красном преводу видимо задржану сву јасност излагања и лепоту стила. Ми сматрамо овај превод као велику добит и зато смо веома захвални г. преводиоцу.

Препоручујемо ово делце и онима који су недавно слушали предавање г. Др. Данића „О духовном раду“.

Ниш Б.

Пупољци. *Пјесме покојног Ђорђа Бастаића. Уредио и предговор написао Др. Каменко Суботић.* Издао М. Бастаић. У Загребу. Српска штампарија. 1895, мала 8°, стр. VIII и 58.

Прошле године, 30 маја, преминуо је у Загребу млади песник Ђорђе Бастаић. Песме које су остале после смрти његове средио је др. Ка-

менко Суботић давши им име „Пупољци“, а издао их отац младога песника, да би на тај начин оставио трајан спомен своме сину. У предговору ове књиге Суботић је проговорио неколике речи о покојном Бастаићу и његову певању. Ту се види, да је Бастаић рођен 5 маја 1879 године у Загребу, а да је умро у петнаестој години, као ученик V разр. гимназије. Овде налазимо још један пример ранога певања. Није ретка појава, да велики песници отпочињу рано певати и то с успехом. Тако је и наш Бранко почео певати у петнаестој години. Пок. Бастаић почео је писати песме у својој *тринаестој* години, и те су му песме и по облику лепе и по садржини пуне ваљаних мисли. Како је ово интересантан случај, ми ћемо се овим песмама мало више забавити. За непуне две године свога певања (од 1892 до маја 1894) испевао је 47 песама. По годинама кад је и колико песама испевао стоји овако: 11 је песама испевао 1892 године, 8 песама 1893 и 28 песама 1894 године (међу овима је једнога дана две испевао). Ово су само песме његове што су издане, а, по свој прилици, биће их још неизданих. Од ових 47 песама 22 су патриотског садржаја и њих је најпре почео певати. То је са свим природно: младо срце о чему би и могло певати ако не о свом роду и о величанствености природиној. У патриотским песмама он обично слави јунаштво и оружје српскога народа у прошлости, и поносећи се тиме он жели, да и у будућности напредује на културном пољу, како би достигао друге, напредније, народе. Садржина ових песама, пуна лепих и здравих мисли, и облик којим су оне испеване ретко се могу наћи и у много старијих песника, а ми то овде налазимо у тринаестогодишњег дечка! Од њих је нарочито лепа песма *Тужни бадњак*, где се казује како дочекују жалосно бадњак Срби у скоро свима српским крајевима. У песми *Моме роду* види се његова велика љубав према српском народу.

Још су лепше Бастаићеве љубавне песме, којих има 12 на број. У њима се огледа младићска, чиста, идеална душа. Те је песме почео певати у 1894 години, пред смрт своју. Тада је већ био у годинама, кад живот човечји подлеже новом утецају, па се према томе мења и праван певања, ма да он и даље пева и патриотске песме. Међу љубавним песмама најлепше су, а у једно и највеће, *Она* и *Љубице*. У првој нам он, са искреним осећањем, признаје да

„Ја нисам још сад пјесник,
И не знам много реќи,
Ал' срце, тужно срце,
Нек буде тумач веќи.“

А у другој, где упоређује драгу са љубичицом:

„Видиш ону росу тамо
Љубичицу што покрива,
Роса она, то су сузе,
Што рад' тебе ја пролива'.“

„Ал' кад сунце једном гране
Тада росе и нестане,
Са осмејком једним твојим
Неста трага сузам' мојим."

У овој другој песми има и један стручак превод из Хајна. Али му је од ових песама најлепша *Жудња*, пуна топле чежње и сентименталног осећања.

Остале су песме различног садржаја: једна је патриотско-љубавна, једна посвећена Николи Тесли, за тим Бранку Радичевићу, Српској Књижевној Задрузи, неколике опевају величанство природе, међу којима се у песми *Мору* описује величина мора:

„А у теби огледа се
Плаво небо — божје око,
Над тобом се оно диже
Неизмјерно и високо."

Једну песму посветио је *Вину*. У патриотској песми „Наши листови", где поздравља све српске листове изван Србије, спомиње и наше *Дело* као нов глас из Краљевине.

Као што се и у предговору вели, млади је песник још из рана читао народне и Бранкове песме и у њима је уживао, па се, и без тога казивања, може видети утицај Бранкова певања. Тако у песми *У туђини*, која је уједно и једна од најбољих патриотских песама, ови стихови јако подсећају на Бранка:

„С богом село моје бајно, дивно!
С богом поља с богом виногради!
С богом и ти цв'јеће преумилно!
С богом дани моји сретни, млади!"

У опште се и на другим песмама огледа утецај неких наших песника, што показује да је Бастаић доста читао.

Језик је у свима песмама чист и доста правилан. Стихови, скоро у свима песмама, теку лако, без натезања, сликови су згодни и исто тако лаки, а слажу се различито, обично из другог стиха с четвртим, а и из првог с трећим и из другог с четвртим. Да богме да има и лошијих песама, а нарочито у песми *Три сина* (стр. 3) стихови:

„Овај рат ме само води к слави,
Јер јунаштвом у њем' ће с' послужити"

поред тога што су неразумљиви још су тешки због нагомиланих и незгодно употребљених речи.

Све је песме уредио приређивач по времену кад су излазиле. Издање је врло укусно. Израда је добра, а хартија врло фина, што може служити на част Српској Штампарији у Загребу.

Ове песме, истина немају нових мисли, што се не може ни тражити од једног тринаестогодишњег дечка, али што је главно оне су испеване с осећајем; оне потичу из дна душе и срца песникова. Према томе,

ми слободно можемо закључити, да је њихов творац много обећавао, да би био прави песник да га смрт није тако рано покосила. И мишљењу приређивачеву, да су ове песме „тек неразвијен пупољак у поезији, али пупољак његову оцу, сродницима и пријатељима мио и драг“, ми додајемо још и то, да је у овој прилици тај пупољак и леп и мирисан као и потпуно развијен цвет.

Мил. А. К.

Othmar Reiser: „Materialien zu einer Ornis balcanica“ II Bulgarien, einschliesslich Ostrumeliens und der Dobrudscha. Вел 4°, са 3 бојадисане табле и 1 картом. У Бечу 1894 накладом К. Герολда, издао херцегов.-босански земаљски музеј у Сарајеву.

Управа сарајевског „земаљског“ музеја не само што омогућава аустриским природњацима истраживање и проучавање „окупираних“ земаља, него шта више, надахнута и она аустриском девизом Drang nach Osten, потпомаже испитивања целог Балканског Полуострва. Тако је о музејевом трошку путовао по Далмацији пети овај Рајзер и Анфелбек, Црном Гором Фирер и Бек, а Бугарском опет Рајзер.

Овај је орнитолог већ три пута посетио бугарску кнежевину. Први пут од 7 маја до 13 јула 1890. Том је приликом обишао околину Софиску, прешао преко Балкана у Лом Паланку, одатле низ Дунав до Силистре, па сувим до Варне и Бургаса. Другог пута је дошао у Бугарску 21 септ. 1891 год. а бавио се до 27 октобра исте године. Тада је боље обишао околину Бургаса, пео се на Балкан и ловио око језера Атанас и Вајакеј. Треће је путовање извршио од 16 маја до 21 јула 1893 г. и тада је обишао већи део бугарских планина. Први део књиге садржи детаљне описе ових путовања, списак орнитолошке литературе и једну критичну листу бугарских птица. Ова листа садржи 303 врсте птица, за које је констатовано да живе или посећују бугарску земљу. У другом се делу књиге описују све птице, које писац наводи за Бугарску.

Нове за фауну Бугарске биле би ове птице: pelecanus minor, Dendrocopus syriacus, D. leuconotus, Passer hispaniolensis, Sitta Neymayeri (до сада из Далмације позната!) Parus ater и montanus, Locustella luscinioides и Jaxicola amphilenca.

На таблама су насликане ове птице: Buteo desertorum мужјак одрастао и тић, Gaxicola amphilenca тић и матори мужјак, исто тако и од Laxicola stapoczina (само одраслог) а од Passer hispaniolensis и Otecorys panicillata и мужака и женку. Карта показује разна путовања пишчева по Бугарској.

И ако ће такав рад бити непотпун и пренагљен, то се опет може, за сада, препоручити и похвалити

Врање 20 марта 1895 г. Л. А.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА.

Југославенска Академија Знаности и Умјетности. — Одељак природно-математички држао је у четвртак, 28. марта, седницу, на којој је дописни члан др. Д р. Г о р ј а н о в и ћ прочитао своју расправу *Геолошки односаји северо-западног краја Хрватске*, а прави члан др. Д. З а х р а д н и к. *Прилог к теорији кривуља трећег ступња.*

Природњачко Друштво у Загребу. — Управа „naravoslovnog družtva“ у Загребу објавила је, штампаним циркуларом, свима својим дојакошњим члановима, да ће ове године друштво наставити издавање свога органа, „Гласника,“ у досадашњем облику, а ако буде одзива од писаца и пријатеља природних наука, друштво намерава да издаје и популарни месечник природне науке за хрватски народ. У исто време умољава чланове да пожуре са уплатом чланарине (6 фор. год.) за 1895. год.

КЊИЖЕВНОСТ

38. споменик Српске Краљ. Академије. — У овом је споменику штампана расправа *Ђорђа Стратимировића* „О прошлости и неимарству Боке Которске“ (Београд 1895 на 4°, стр. 40 и 5 таблица), чиј је садржај: 1. Опис и повијест, 2. Натписи (пет на броју) с поменом Немањића, 3. Цркве (три) у Котору, 4. Цркве (три) у Драчевици, 5. Завршна ријеч. На крају има 197 напомена уз поједина места у књизи.

Писма о књижевности у Словенаца. — Ових дана је угледала свет, као 36. издање *Чупићеве Задужбине*, књига, у којој је проф. *Андра Гавриловић* штампао своја писма о словеначкој књижевности. Гледаћемо да у ком од потоњих бројева нашега листа и опширније прикажемо овај нови посао г. Гавриловића, који је и до сада успешно радио на том, да нас позна с новијим тековинама братске нам словеначке лепе књижевности. Књига (8°, стр. XVI, 180) стаје 2 динара.

Домицилирана меница. — Изишла је из штампе (у Крагујевцу, код А. Јовановића) књига под овим натписом, коју је израдио *Милош Т. Туцаковић*, секретар минист. нар. привреде, и у којој се трудио да изнесе савремено стање теорије меничнога права и да упоредним разматрањем карактеризује и сам систем нашега позитивног меничног права. Књига износи 12 и по табака и стаје 3 динара.

Модерно стање електротехнике. — Под натписом „Кратки преглед модернога стања електротехнике“ оштампао је из „Просветнога Гласника“ професор Велике Школе *Др. Стеван Марковић* своје приступно предавање на катедри Техничке физике с електротехником, држано 10 децембра 1894—5. г. у Великој Школи. Књижица је на 12° и има 51 стр.

О српско-мађарском пријатељству. — Тако се зове расправа *Јована Ђорђевића*, пенс. професора Велике Школе, коју је написао у „Српској Застави“ о односајима између Срба и Мађара. Сада су из „С. Заставе“ ти чланци оштампани у засебну књигу.

Кошутићева одбрана. — Крајем прошлога месеца изишла је из штампе брошура (на вел. 8°, стр. 13) „У одбрану студије Узроци препорођаја књижевне критике“, у којој писац (Радован Кошутић) одговара на критику г. Б. Поповића, штампану у овог. јануарској свесци нашега „Дела.“

Странствовање Вукашина Петровића. — Под натписом „Странствовање Вукашина Петровића или промена облигација“ оштампани су у засебну књижицу чланци полемично-финанцијског садржаја (о пројектованом новом зајму за конверсију неких дугова Краљевине Србије), који су најпре излазили у „Одјеку“ за ову годину. Књизи је (72 стр. на 12°) цена 50 пара.

Одговор В. М. Г. Медаковића — Пре неког времена угледала је свет брошура

„Црна Гора при крају XIX века," на којој фигурише као писац учитељ *Марко Бацковић*, а чиј је постанак сакривен у неку тајанственост. Сада је на тај памфлет одговорио *В. М. Г. Медаковић* другом брошуром, која се зове „Црногорским ускоцима при крају деветнаестога вијека у Латинима."

Методички рад. — Добили смо на приказ раније оглашену књигу *П. Марковића*, предавача нишке (сада укинуте) учитељске школе, „Методички рад у нашој основној школи, за учитеље и оне који се спремају за то." Ово је само I свеска, у којој је *методика јестаственице и познавања човека*, на 126 страна мале 8° (Ниш, 1895; цена 1 и по дин.). — Не разумемо каква је невоља писца нагнала, да у предговору овој књижици, онако узгред, истиче „да је настава и васпитање у нашим осн. школама приметно савременије и напредније, но у гимназијама," не поткрепљујући такво своје тврђење никаквим чињеницама. Наставницима средњих школа била би дужност подврћи тачној оцени суд писчев да је „и данас у гимназијама много више механизма у настави и неумешности у васпитању но у осн. школи!"

Лука Вукаловић. — Загребачки Vienac донео је расправицу *Ђ. Шумлина* „Epski spjev (Грге Мартића) o Luki Vukaloviću."

Језик дубровачких споменика. — Из XVI и XVII. књ. Јагићева Archiv-а одштампана је расправа *М. Решетара* „Die ragusanische Urkunden des XIII bis XV Jahrhunderts." О првом делу ове, врло важне и врло ваљане, расправе говорено је у „Делу" раније. О другом делу, који је сад у 17. књизи Архива изашао, проговориће се опширније кад се прикаже цела 17. књига Архива, која нам је донела и један врло важан чланак од уредника Јагића из историје југословенских језика. Овде само помињемо да су у Решетаровој расправи подвргнуте детаљној анализи дубровачке листине тога доба, те је доказано: да су писане на дубровачком говорном дијалекту који је био различан од осталих дијалеката; да је тај дубровачки дијалекат био у то доба врло близак херцеговачкому; и на послетку, да су се данашње особине дубровачког дијалекта развиле у XVI. столећу и даље.

Стари црквенословенски језик. — У фебруарској свесци „Журн. мин. нар. просв." има извешће о раду царске руске академије наука за год. 1894., из кога се види да се у одељењу за *руски језик* и *књижевност*, поред осталих радова, доштампава издање граматичких текстова што се тичу старословенског језика од проф. *Јагића* под називом „Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ," које ће бити подељено на ове одељке: 1) Основаніе славянской письменности; 2) Борьба за славянскую письменость; 3) Разсужденія Іоанна Єкзарха болгарскаго о церковно-славянскомъ языкѣ; 4) Статьи о восьми частяхъ словъ; 5) Книга Константина грамматика о письменахъ; 6) Грамматическія свѣдѣнія Максима Грека; 7) Различныя статьи (безименныя) грамматическаго содержанія; 8) Донатусъ въ русскомъ переводѣ; 9 Простословія; 10) Библіографическое обозрѣніе предъидущихъ статьей съ дополненіемъ и поправками. — При изради овога посла употребљено је до 60 рукописа. Ово ће ући у I књигу „Изслѣдованія по русскому языку," која ће, заједно с осталим чланцима, изнети 64 табака.

Преписка словенских филолога. — У истом одељењу руске академије наука налази се у раду и друго издање *Јагићево*: „Источники по исторіи славянской филологіи," књига друга, где је *преписка* Копитарева с Ханком, и Кепенова са Шафариком и Копитарем.

Речници рускога језика. — Помакла су се напред и оба *речника* што их издаје Академијино руско одељење: од „Словаря русскаго языка," од кога су под редакцијом пок. *Ј. Грота* изишле две свеске, изишла је сад и трећа, којом се свршује *д*, и чије је издање руководио *А. Бичков*, а од „Матеріяловъ для словаря древне-рускаго языка по письменнымъ памятникамъ," које је прикупио пок. *И. Срезневски*, изишла је четврта свеска (1. св. 2. књ.) до *и* закључно.

Бугарски самогласници. — Из XI. књиге бугарског „Сборника минист. просв." оштампан је важан чланак *В. Облака* „Приносъ къмъ българската граматика," у коме се говори о носним гласовима Ѫ и Ѧ, о полугласним ь и ъ и о самогласним *л* и *р* у данашњим бугарским дијалектима.

Словенска антологија. — Добро познати славист, професор градачкога свеучилишта Др. *Грегор Крек*, штампао је у Штутгарту збирку словенских песама, у немачком преводу, под натписом Slavische Anthologie. На првом су месту — *Чеси*, десеторица чешких песника с по једном, две или више песама. За њима долазе — *Пољаци*, с петнаест песника и песникињом Маријом Конопљицком. После њих су — *Руси*, тј. песме тридесеторице руских песника и песникиње Јевдокије П. Ростопчине; највише има преведених песама од Пушкина, Љермонтова и кнеза Константина Константиновића. На последњем су месту — *Јужни Словени*, али само Срби, Хрвати и Словенци, јер од Бугара нема ниједнога. — Самој антологији претходи врло интересан уредников предговор. Др. Крек нарочито спомиње Дубровник, „Атину Јужних Словена," и дубровачке песнике Гундулића, Палмотића и Ђорђића. — Књига има 246 страна мале осмине, а стаје само једну немачку марку.

О стању Босне и Херцеговине. — Под тим именом оглашује нову књигу *М. Цер-*

вић бег Љубовић, у којој ће, како вели, изнети право стање у овим српским земљама, предатим берлинским конгресом „на милост и немилост“ Аустрији. Брошура ће ова изнети шест штампаних табака, а продајна јој је цена 60 пара.

За крст часни и слободу златну — зове се слика из српскога живота у год. 1813—1815., коју је написао и штампа у Крагујевцу *Никола Д. Илић*, војни капетан. Књига ће бити велика 4—5 штамп. табака, а имаће 14 одељака. Цена јој је 60 пара.

Калуђерева тајна. — Ник. Сп. Матијевић објављује, да је превео и дао у штампу роман познатог француског романсијера *Ханрија Миржеа* „Калуђерова тајна.“ Књига ће изнети преко десет штампаних табака и за претплатнике стаје један динар. Мирже је српској публици већ познат. Прошле године донео је *Одјек* у подлиску красну и занимљиву причу његову *Ђачки крај*, у којој је врло верно описан ђачки живот у Паризу.

Вукови списи. — Овога се месеца довршује у Државној Штампарији друга свеска II. књиге „Скупљених граматичких и полемичких списа *Вука Стев. Караџића*,“ у којој су расправе и чланци из година 1824—1833. И ново, попуњено, издање „Српскога Рјечника“ прилично напредује: сада се слаже *петнаести* табак, у ком су речи на слово *и*. — У штампи су још и II-га (ново издање) и IV-та књига „Српских Народних Пјесама.“

Енглеско-српски речник. — Србин *Шпиро Срзентић*, студенат на калифорнијском университету, довршио је свој велики *српско-енглески речник*, у коме ће бити 50.000 енглеских речи са српским значењем. Отворен је позив на претплату. Цео речник стаће два долара, а штампаће се латиницом.

Најновије дело о Гледстону. — Џон М. Робертсон издавалац и уредник скоро основаног листа Free Reviev у Лондону публиковао је у овоме низ студија о дугогодишњем шефу енглеске либералне странке (Gladstone: a study), које ће извесно — ако већ нису — изаћи и у засебној књизи, на коју унапред свраћамо читалачку пажњу. То чинимо не само с тога, што је пријатељ балканских народа изнет овде са заслужним признањем, већ нарочито с тога, што писац излази са сасвим новим погледима на задатак државника и политичара у опште, а према томе и с нових тачака посматра и сам рад Гледстонов и његове подобности, труде и успехе.

Стари рукопис. — Лондонске енглеске новине саопштиле су пре кратког времена, да је у јавној библиотеци у Даблину, у Ирској, при испитивању старих докумената нађен један врло драгоцен стари рукопис. Рукопис је фолијанат од 500 прошивених табака, у коме има много до сад непознатих песама *Бекона*, Месинџера и других енглеских поета. Међу осталима има једна Беконова песма под натписом „Праштање са срећом“ (Farewell to Fortune), коју је он спевао после свога пада. По речима енглеских новина садржина овога рукописа осветљава знатно личност Шекспирову, која је све до сада остала загонетном. Приступљено је већ издавању нађенога рукописа. У Лондону је овај проналазак учинио велики утисак, и с нестрпљењем се очекују коментари, који су обећани кад се рукопис штампа.

Нова Брандесова студија. — Познати и гласовити писац Брандес сад баш штампа нову једну своју студију: *О Шекспиру*. До сад је изашла једна свешчица, а биће их неколико. Излази једновремено у Паризу и Лајпцигу. Да ли ће Брандес одгривати и питање о ауторству Шекспирових дела не зна се још, али је извесно да ће ово његово дело бити од велика интереса, те свакојако бацити, ма и посредно, доста светлости и на то питање.

НОВИНАРСТВО

Нови листови. — Наше новинарство обогаћено је с *четири* нова листа. Крајем прошлога месеца почео је излазити у Нишу *Општински Писар*, „стручан лист за јавну реч општинских службеника у Краљевини Србији;“ излази два пут месечно (сваког првог и петнаестог дана). — Девтог овог месеца изишао је у Београду први број *Балканске Виле*, „гласника отоманских Срба,“ који ће излазити сваке недеље. Уредништво обећава да ће Б. Вила најживље радити на ширењу српске народне просвете и чувању српске народне цркве. — У Вршцу је крајем пр. м. почело излазити *Српство*, „лист за автономне, просветне и материјалне потребе;“ излази недељно на целом табаку. Власник и издавалац му је Св. Грчић, а одговор. ур. А. Велић. — Четврти је лист *Побратим*, намењен „забави, поуци и књижевности,“ који у Београду покреће „удружени омладинци,“ а уређује наш сарадник *Јанко М. Веселиновић*. 16. ов. м. изишао је први број с одабраном садржином. Лист ће излазити сваке недеље на целом табаку, а претплатна му је цена 10 динара годишње.

Босанска Вила. — Добили смо шести број *Босанске Виле* за ову годину. Он доноси: од песама: Јуније *И једном*, Љубице *Једна жеља*, Милете Јакшића *Пролетњи облаци* и Д. М. Конопљицке (у преводу Н.) *Без крова*; од приповедака: Св. Ћоровића *Једна ријеч*, В. Короленка (у преводу † М. Максимовића) *Пођу у очи Васкресенија*. Поука је такође добро заступљена. Ту налазимо: Вида Вулетића — Вукасовића *Како се народ храни у Босни, Херцеговини, Далмацији итд.*; слику и животопис доктора фи-

лософије и проф. прашког свеучилишта *Јосифа Дурдика*, и А. Васиљевића *Из народног веровања и важења у Сврљигу*. Од народних умотворина овај број *Виле* доноси једну песму из збирке М. Хајдуковића и загонетке, што их је скупио Вл. М. Катурић. У листу се говори о Јанковим причама „Адамско колено" и „Деда (страх)" и о „Словенској антологији" проф. Крека.

Луча. — Трећи број овога часописа није ни мало заостао за другим, који је био обилат садржином. Сем продужења из прошлога овај број доноси: од песама: Др. М. Јовановића *Химна Зети, сени песника „Луче Микрокозме,"* Јована Поповића — Липовца *Ловћенски ћулићи,* Ж. Драговића *Ђ. Фоскари у затвору*, Дионисија Миковића *Једина нада*, и Радоја Црногорца *Ко је јунак?*; од приповедака: Алексе Шантића *Пошљедњи пољубац.* Чланци су: проф. Л. Т. Перовића *Зигфрид Сигурд у Нибелунзима,* превод Марка Драговића *Сакија-муни,* легенде о Буди, написао Шире, Риста М. Поповића *О застави,* и проф. Мила Ковачевића *Нешто о вјештини мачевања.* У овоме је броју и почетак расправице Јована Рогановића *„Пјесник и вила" од Николе I.* Од народних умотворина има три песмице. На послетку долази *Шала и забава*, којој је поклоњено врло мало пажње, и *Разне биљешке*, где су побележене неколике новине у књижевности и донета садржина неколих листова.

Просветни Гласник. — *Мартовска* свеска овога листа одликује се богатим и ваљаним садржајем: у *записницима редовних састанака (611.—614.) Главнога Просветног Савета,* који се штампају одмах иза службенога дела, налазимо и реферате: *Д. Јосића* о Херманову „Сирочету" (у преводу Ив. Мартиновића), *П. Трифуновића, А. М. Поповића, Ј. Маринковића* и *Ст. Мокрањца* о „Црквеним песмама" Ж. Бранковића и В. Шистека, *А. Гавриловића* и *М. К. Драгутиновића* о Љубиниковој мелодрами „Крв за род," *Драг. П. Поповића* о Јовановићеву преводу Рудаковљеве „Науке о богослужењу," *Б. Б. Тодоровића* и *Ж. Јанићијевића* о рукопису Мил. Симића „Зоологија за средње школе," *П. П. Ђорђевића* и *М. Иванића* о Нашић-Шевићевој „Српској читанци за I и II р. ср. шк." и *Св. Атанацковића* о Зделарову преводу Васмутове „Физике за ниже разреде средњих школа;" — у одељку *Школски Летопис* штампани су извештаји министарских изасланика: Ђ. Станојевића (о крушевачкој гимназији и алексиначкој н. гимн.) и Др. Б. Гавриловић (о пиротској гимназији и књажевачкој нижој гимназији); овде је и списак наставника (31), који су у години 1894. полагали професорски испит; — *Наука и Настава* је заступљена овим двема расправама: 1. *Свет. П. Вуловића* „О књижевном раду Светога Саве" (говор о св.-савској слави у Великој Школи ове године), где ће, покрај одличне поуке за ширу читалачку публику, и стручњаци наћи поузданих новин. (вредност ове расправе утврђује и мноштво напомена додатих јој на крају), и 2. преводом *К. Пековића* Шубертове „културно-историјске" студије „Квадратура круга;" — у *Просветном Ковчежићу* је већи прилажак „Сибирска железница" (од F. Thiessa, превод, с 1 картицом). — У *прилогу* овој свесци је продужен *Цвијићев* „Преглед географске литературе о Балканском Полуострву за 1894. годину," у ком има 19, које дужих које краћих, приказа.

Наставни Вјесник. — И трећа свеска III. књиге (год. 1894.—95.) загребачкога „Nastavnog Vjesnika" препоручује се својим прилозима: покрај свршеног чланка *(М. Т. Петрићевића)* „о Хрвоју Вукчићу—Хрватинићу," у првом су одељку ове свеске штампане *расправе: И. Шерцера* о Канижлићевој „Св. Рожалији" и „Камену правом смутње," *Д. Грубера* „О јединственој средњој школи" (недовршена, критика нове, једнолике школе), *Х. Храниловића* „Писцина у Поцуолу, звана Tempio di Serapide" и *В. Дворжака* „Прилози за хидромеханику;" — међу *књижевним обзнанама* нарочито помињемо оцену *Ј. Голика* Малинине „Латинске граматике," која је у главном испала повољна; овде су још оцењене *(Модестин)* Хоћева „Повјесница хрватска за VIII. гимн. р." и Михолићева „Хрватска стенографија" *(Пливелић)*: суд је о првој повољан, о другој неповољан; — у *различним биљешкама* претреса *Ј. Подгоршек* употребу показних заменица у живом немачком језику; — најпосле, у *прегледу часописа* излаже *О. Кучера* садржај VI.-VIII. св. Хофманова „Zeitschr. für mathem. u. naturwissensch. Unterricht" (1894. г.), I.-II. св. Поске-а „Zeitschr. f. physik, u. chem. Unterr." (1894.—95.) и VII.-XII. свеске Колбеова „Zeitschr. für das Realschulwesen" (1894. г.).

Школски Вјесник. — Овај службени просветни лист босанске „земаљске" владе, који излази у Сарајеву, ступио је г. 1895. у другу годину свога излажења и у неколико променио облик: сад се штампа и латиницом и ћирилицом. Сем стручних чланака доноси и расправе о предметима који су у вези са школским радом. Уредник је листу Љ. Длустуш.

Лекарски архив — Изашао је из штампе „Српски Архив за целокупно лекарство," и то за Јануар (св 1 и 2) и Април (7 и 8). Свеска за фебруар и март штампа се, и изићи ће у исто време кад и свеска за мај. Архив је орган српског лекарског друштва и излазиће повремено у полу месечним свескама. Уредник му је проф. Др. М Јовановић-Батут. Садржина Архива је обилата и интересна.

Југославјански Гласник. — Под тим именом излази у Пловдиву (Филипопољу), у Источној Румелији, месечни журнал, који је поставио себи задатак: да негује слогу међу

свима Јужним Словенима. Уредник му је професор Безеншек, Словенац.

Наша спољашња политика. — Бугарска „*Стража*, политикообществень вѣстникъ,“ која је почела почетком ове године излазити у Пловдиву, у своме 21. броју почиње доносити у доста лепом преводу радњу нашега уредника Dr. М. Ђ. Миловановића *Наша спољашња политика,* која је штампана прошле године у новембарској свесци *Дела.* Врло су интересни редови, којима тај бугарски лист проираћа превод ове расправе; тога ради овде их исписујемо: „Од данашњега броја доносићемо у преводу брошуру пређашњег начелника политичког одељења министарства спољних послова у Србији, г. Д-ра Миловановића *Наша спољашња политика*, која је привукла пажњу не само српске но и стране штампе. Због важности предмета који се у њој расправља, због претресања истинитих, ма и смелих мисли за будућност, како српску тако и бугарску, та брошира заслужује да буде не само прочитана, већ и утубљена, јер у њој има много ствари, к је треба запамтити. Г. Миловановић није подлегао утицају шовинизма. Он апелује на родољубље како српских тако и бугарских родољуба: да се окане досадање врашке политике, која нас води пропасти, и да се удруже, јер само у савезу, вели он, лежи спасоносни пут, који води независности обе стране, независности, коју експлоатишу за своју личну корист и Русија и Аустрија. Препоручујући ову брошуру свестраној пажњи својих читалаца, ми бисмо желели, да јој се поклони онолико интересовања, колико она и заслужује.“

Конворбири Литераре. — Наше уредништво добило је у замену 4. број „C o n v o r b i r i l i t e r a r e,“ који излази у Букурешту почетком свакога месеца. Тому је листу сада 29 година! По броју година његова излажења, а и по лепој и језгровитој садржини овога броја, у коме су готово све сами наставци, можемо извести да је овај лист ухватио јака корена код румунске интелигенције. У овоме су броју ови чланци: „Писма из 1869 године“ од В. Александра (свршетак). Како се из самог овог свршетка види, сва писма и пре овог свршетка писана, а која су, у осталом, на по се врло кратка, садрже и говоре у главном о књижевним појавама у домаћој књижевности за оно време. — За тим долази чланак: „Криза савремене науке“ од К. Радулеску — Мотру. У овој је свесци само увод овога, како сам писац обећава, важнога и пажње вредног чланка, који ће у неколико својих дела претрести све феномене у науци прошлих векова, а тако исто и у овом нашем. — После овога долази 22. наставак романа (оригиналног) „Живот у народу,“ од Ђулија Замфиреска. Исти овај писац има у овој свесци и оригиналну песму „На мору,“ по којој се види да је Ђулије даровит румунски песник. За тим долази „Научна критика и Еминеску,“ од Михаила Драгомиреска, која се у овој књизи свршава. После овога долази III. акт Ибзенове драме „Ејолфов син,“ у преводу Т. Мајореска. — За тим су „Писма из Енглеске,“ од Терезе Стратилескове. Ово писмо, у овој свесци, говори поглавито о просвети и просветним и културним заводима по Инглиској. — Сад тек долази песма г. Замфиреска, коју смо напред поменули, а за њом Катулова песма: „Ad se ipsum; carmen VIII“ у преводу Н. Базалеска. — После ових двеју песама долази као „Позоришни Преглед,“ или како се ту зове „Литерарна Хроника,“ у коме Д. Евољану критикује драму из друштвеног живота „Умро без свеће,“ од Јона К. Бакалбаза. Даље критика К. Личика на књигу Г. Адамеска: „Историја језика и литературе румунске,“ којом је писац, како се види из критике, изналазио основе речима које се налазе у свима романским језицима и доказивао сличност њихову и једнакост, пошто и значење исто имају. К. Личика јако напада Адамеска, који је, по критичареву мишљењу, учинио грубе погрешке. Нарочито при говору о писаној румунској књижевности изоставио је „оца румунске поезије, највећег песту њиховог, а који и није више у животу, и он није могао себи извојевати ни најмањега местанцета у том делу.“ Тај је песник румунски — *Еминеску.* — При крају је један краћи реферат и најзад „Библиографски преглед“. — Из свега до сад изложеног види се, да се овај лист лепо уређује и да има ваљаних и озбиљних сарадника. Још нешто има да се опази, ко хоће да опази, а што се код нас не сматра за Бог зна шта: то је, што у овој свесци, поуздано, као и у свима осталим, нема ни једне штампарске погрешке, а зна се да све наше књиге и листови обилују штампарским погрешкама. Ник. Сп. М.

ПРОСВЕТА.

Задужбина Др. Љубомира Радивојевића. — Покојни Радивојевић оставио је задужбину још за живота свога *првим* завештајним писмом 20 јуна 1889 године, које је доцније заменио писмом од 1 јуна 1892 године. Писмо су ово у изводу донеле наше „Српске Новине,“ а „Србобран“ цело, приликом смрти покојникове. Генерални извршитељ завештања је српско министарство просвете и црквених дела, коме је и завештајно писмо предато и надзор над извршењем поверен.

Писмо се завештајно овако почиње: „Свагдашња ми је жеља била, по мјери својих сила допринети, да нам наш славено-српски народ у колу своје славенске браће и међу другим просветљеним народима што угледније место заузме. Држим да ће се ово не мало помоћи с тим, ако се у кругу народа нашег оснује што више хуманитарних и просветних завода и друштава, и овима се даду

материјална средства, да она овај благодатни рад могу што боље развити у духу истинске просвете и моралног васпитања народа. Тога ради сам у пре поменуту сврху по свестраном размишљавању решио се установити и овом мојом непорецивом изјавом установљујем једну фундацију под називом *Задужбина др. Љубомира Радивојевића.*“

Мало даље у писму завешталац вели: „нека се сав годишњи приход фонда троши и употребљава на сврху на коју сам моју задужбину наменио, а на име: на ширење у нашем народу корисних поука, истинске просвете и благонравија, а такођер *на буђење и одржање будне свести српско-народне.*“ Завешталац жели да се књиге из његове задужбине растурају „или бесплатно или по најнижој коштовној цени у све покрајине српске и сродних нам племена словенских.“ Пажњи извршитеља свога завештања покојник препоручује Змај-J. Јовановића лист за децу „Невен“ — да га откупе, „ако још где у којем књижарском магацину има“; а тако исто и Огњеслава Утјешеновића „Недеља.“

На свим набављеним, откупљеним или штампаним књигама по жељи завештачевј има да стоји наштампано „дар из задужбине др. Љубомира Радивојевића“ — ради контроле против препродаје, како се у завештајном писму вели.

Непосредним извршењем завештања, набављањем, откупом или штампањем књиг‧, руководе један Одбор и Српска Краљевска Академија на овај начин: Једне године трошиће на поменуте смерове сав годишњи приход задужбине Одбор, коме је председник свагдашњи председник Српске Академије, а чланови: један професор Богословије, један професор Велике Школе, један професор гимназије, један професор Учитељске Школе и један професор једног пољопривредног завода. Завештач од своје стране препоручује као чланове одбора: г.г. Ј. Ђорђевића, проф. В. Школе, и Симу Живковића, директора гимназије, — док су живи; иначе чланове одбора, осим председника, бира и поставља министарство просвете. Одборници за своје састанке имају „пристојан хонорар.“ Кад је овај одбор за једну годину овако употребио сав годишњи приход задужбине, онда друге године њиме располаже Краљевска Српска Академија Наука, са свим слободно, да „по свом најбољем нахођењу потпомогне и унапређује рад и трудбенике у сфери филологије узајамно-словенске, и прегаоце око истраживања и осветљења историје специјално српске, што према досадањој у тој струци заосталости држим да је за сам народ корисно и веома нужно, особито ради сузбијања шовинистичких нападаја и подмуклих језуитских умишљаја против српске народности и православља.“

И тако наизменце сав годишњи приход задужбине имају да троше: једне године Одбор, а друге године Академија, непрестано и стално.

Задужбина ступа у живот кад капитал достигне цифру од 75.000 динара, без примања од браће Карапешића у 2000 дуката, или с тим примањем 100.000 динара.

Како се покојник још за живота постарао да своје завештање потпуно уреди, и како је сав скоро новац већ у рукама српскога министарства које у готову које у артијама од вредности, те је и поменута прва цифра већ достигнута и само примање од Карапешића, које је осигурано, има да се изврши — то ништа на путу не стоји да задужбина др. Љубомира Радивојевића ако не још у овој години, а оно идуће године ступи у живот. На министарству је просвете да то што пре учини, те приступи извршењу племените мисли покојнога Радивојевића

УМЕТНОСТ

Балканска царица. — С одобрењем црногорскога *кнеза Николе*, удесио је А. Хаџић за позорницу кнежеву драму „Балканска царица,“ и она је, тако спремљена, играна у новосадском српском народном позоришту другога и трећег дана овогод. Ускрса. Представе су, како веле, испале сјајне И позориште је тих дана било дупке пуно, па је међу осталима, другог вечера, било гостију и с Цетиња.

Кнез Арбанит. — Како јавља загребачки Vienac, црногорски *кнез Никола* написао је нову драму у стиховима: *кнез Арбанит.* Драма је израђена за циглих осам дана.

Потоњи деспот. — Тако се зове нова драма из српске историје од г. *Јан. Пан. Дробњака*, великошколца, која је приказана на нашој позорници први пут 8. априла о. г., и имала је леп успех.

За круну. — Ова најновија драма у стиховима познатога фр нц. драматичара *Франсоа Копеа* преведена је на српски (прев. Душан Ђокић) и недавно је приказивана на нашој позорници (у беогр. Нар. Позоришту). Како Obzor јавља, ова је драма, у преводу Николе Анд‧‧ића, играна пре неколико дана први пут и на загребачкој позорници.

Цвети у Дубровнику. — Немачки илустровани лист Gartenlaube, а по њему загребачки Vienac донели су ових дана репродукцију дивне слике нашег уметника г. Марка Мурата, која је год. 1893 била изложена на међународној изложби (у стакленој палати) у Минхену и привукла на себе општу пажњу. Како смо дознали, г. Мурат је израдио зимус овде, поред неколико лепих портрета и једну нарочиту слику („Бриге младе удовице“) за овогодишњу изложбу Сецесиониста у Минхену. Љубитељи уметности у нашој престоници изгубиће, што ову доиста лепу слику нашег пријатеља неће видети. Крајње би време било да се помишља на то, да се наша скромна галерија снабдева

бар радовима српских уметника. „Цвети у Дубровнику“ би но најпре требало да буду у Београду.

Београдско певачко друштво у Софији и Цариграду. — Одмах после спајања овог друштва и „Даворја,“ решила је управа друштвена да из увећаног хора певача одбере одличан мешовит збор и да с тим збором приреди излет у Софију, Цариград, Солун и Атине. Због недовољних материјалних средстава није се могло приступити овако великом путу одмах, но је остало, да се о Ускрсу иде само у Софију и Цариград.

Београдско певачко друштво, које је имало врло одабран и спреман хор од 65 певача и певачица, дочекано је и поздрављено у Софији готово службено. На софијској станици нашао се, поред нашег консула, бугарски министар спољних послова и заступник шефа владе, г. Начовић, и градоначелник Грозев. Други дан Ускрса давало је друштво концерат у дворницама „Славенске беседе.“ Концерат је био величанствен, и складно певање учинило је дубок утисак. На концерту је био и кнез Фердинанд са супругом и свом свитом. У знак признања и допадања кнез је одликовао г. Мокрањца и неколике одборнике, који су били трећег дана и на закусци у двору, где је пало лепих здравица српском Краљу, народу и слози ова два брацка, а несрећном политиком завађена, народа. Трећег дана Ускрса певао је збор у саборној цркви *Светога Краља*, којој је присуствовао и кнез с кнегињом и дворанима. Чини се као да је од стране бугарске црквене власти било сметње за певање збора наших певача у цркви, али да су оне уклоњене настојавањем кнежевим. Истог дана у подне кренуло се друштво у Цариград, камо је стигло у среду у 10 часова пре подне. Ту су га дочекали чиновници нашег посланства и наставници српске школе.

У петак је друштво добило допуштење да присуствује селамлику, а тога дана у вече приредило је први концерат у Цариграду, у француском позоришту (Petits Champs), које је било пуно најодличније цариградске публике. У суботу је друштво имало част да буде примљено од Њ. В. Султана, пред ким је у 7 часова у вече концертовало, на Његово особито задовољство. Султан је сам избирао песме, и то махом српске композиције, које су му се јако свиделе. Султана је нарочито пријатно изненадила царска химна. *(Хамиди-ја)*, која је валда први пут певана. Химну је за певање удесио г. Мокрањац. После отпеване турске химне Султан је захтевао да се отпева српска химна, и за то је време стајао с приичевима и свитом. После свршеног концерта изволело је Њ. В. Султан декорисати све певаче медаљама за лепе вештине, а одбор и хоровођу орденима. Око 8 часова била је спремљена за певаче закуска, којој је, као и концерту, присуствовао и српски посланик код Султана. Све су те одлике биле још недовољне за дарежљиву Султанову руку, те је наредио да се даде друштвеној благајници и 200 тур. лира (5000 дин.).

Сутра дан друштво се кренуло натраг, и уз пут дало последњи концерат у Пловдиву, а у корист хуманих циљева. Овај концерат и дочек у Пловдиву испали су боље но и у Софији. Бугари су били занети складном песмом и умилним српским мелодијама. Дочек у Пловдиву, камо је наше певачко друштво отишло на нарочити позив онамошње управе општинске, био је слободнији, живљи и као, рекли бисмо, мало срдачнији.

Карактер целог *овог* излета певачкога друштва у многоме је друкчији од онога чињенога пре тога у — Пешту, који је тако непријатно дирнуо српска осећања и који наши суседи Мађари нису пропустили да експлоатишу противу наших сународника у њиховој држави.

Други део Гетеовог „Фауста“ на минхенској позорници. — Знаоци „Фауста“ и позоришне уметности још и данас често истичу, како и први део овог најсавршенијег песничког дела из прошлог столећа губи на позорници много од своје појетске величине. Сви су и готово увек били сложни у томе, да се други део, како због своје дужине тако и због техничких тешкоћа, не да никако на позорници ни извести. С тога су и покушаји за ово били до сад врло ретки и готово увек без успеха.

Последњи такав покушај, који, судећи према одзиву штампе, изгледа као да је потпуно успео, учињен је 14. ов. м. у Минхену, престоници Баварске, и он је у главном заслуга нашег сународника и сарадника „Дела“ г. *Јоце Савића*, редитеља дворског позоришта у Минхену. Баварска — нарочито минхенска — штампа пуна је хвале за драматургију г. Савића и једногласно му честита на постигнутим резултатима. Ми се тим честитањима усрдно и с националним поносом придружујемо.

РАЗЛИЧНОСТИ

О Босни и Херцеговини. — У своме уводном овогодишњем предавању у антрополошкој школи говорио је о Босни и Херцеговини проф. париски Gabriel de Mortillet.

Он је прошле јесени био на археолошком збору у Сарајеву, и ово је његов извештај с тога збора.

Злато у Бухари. — Руски инжењер И. А. Жаравко Покровски, како јављају руски листови, прегледао је на лицу места златни песак (золотыя розсыпи) у Бухари и дошао до закључка да онамо има врло много злата: и дебљина слојева песка, и количина и чистота злата која се из њега може добити указују на неисцрпно богаство злата у томе крају. — Бухара је, као што је познато под протекторством Русије, и кроз њу иде чу-

вена закасписка железница од Узун-Аде на Касписком мору до Самарканда.

Из војне статистике Аустро-Угарске. — Војно министарство издало је ту скоро статистички извештај за годину 1893. Из њега вадимо ове интересне а уз то и карактеристичне податке. Године 1893. позвано је 813,035 обавезника на војну службу, а изостало је од регрутовања 65.559, дакле 81 од хиљаде. При прегледу оглашено је за подобне *само* 187.159 обавезника, дакле 230 од хиљаде, а остало 559.063 (688‰) било је неподобно! Па и од тога броја у заједничку војску и домобранство узето је 123.203. По узрасту највиши су Срби: 827 од хиљаде достиже и престиже висину од 161 сантиметра док код Русина 356, код Пољака 337, код Мађара 329, код Немаца 225 и код Чеха 199 од хиљаде. Највише је пак било подобних Румуна, па Срба, за овим долазе: Мађари, Русини, Немци, Чеси, па Пољаци.

Индиска и јегипатска пошта. — Од кад је саграђена железничка линија Беч-Пешта-Београд-Солун и Беч-Пешта-Београд-Цариброд-Софија-Цариград, избило је на површину питање којим ће путем од сад ићи индиска и египатска пошта. Дотле, па још и данас, индиска пошта ишла је путем Лондон-Ла-Манш па преко Француске и Италије до Бриндизи, талијанскога морскога пристаништа, и одатле морем до Порт Сајда, Александрије и Каира, а за тим кроз суецки канал до Бомбаја. и обратно истом путном линијом, Египатска пошта из Александрије и Каира за Јевропу исто тако ишла је преко Бриндизе — до скора. Није тешко погодити колико је за Енглеску, којој је Индија тако да кажемо животан нерв, важно: да има и што краћи и што поузданији пут за своју пошту и путнички саобраћај с Индијом, а лако је оценити и онај интерес који у том имају оне државе, кроз које би тај пут ишао. Талијанска Бриндизи постала је велико и важно пристаниште просто с тога, што је индиска пошта преко ње ишла. Чим је нова железница која спаја запад с истоком била готова одмах је и питање искрсло: не би ли боље и корисније било окренути индиску пошту на Београд-Солун или Београд-Цариград, па тек одатле морем. Томе је на путу до сад било солунско пристаниште, које још није угодно за велике лађе, отпор Италије и Француске, које су ту јако интересоване, и питање да ли је доиста линија Лондон-Беч-Београд-Солун, односно Цариград краћа, а да је поузданија и згоднија што скраћује водену линију — то је већ јасно.

До сада је индиска пошта полазила петком из Лондона, у вече, у 8 часова и 15 минута, па преко Француске и Италије стизала у Бриндизи у недељу, у 7 часова и 50 минута. Одатле је после Средоземним Морем талијанском лађом прелазила простор од 836 морских миља, за три и по дана до Порт-Сајда, и стизала тамо у четвртак дању. Цела та линија износи дакле, сто тридесет часова. Међународно друштво вагона узело је на се да изведе оглед путем до Цариграда преко Остенде, и резултат се показао овај: Пошта је пошла из Лондона у недељу у јутру, у 9 часова и 55 минута и стигла је у Беч у понедељак, у 4 часа и 20 минута по подне. У Бечу је пробавила 3 часа и 40 минута, па се онда кренула и стигла у Цариград у среду у 1 час и 50 минута по подне — дакле из Лондона у Цариград стигла је за 75 часова и 55 минута. Ту ју је сачекао пароброд мисирскога поморскога друштва „Хедивија,“ који одмах прима пошту и стиже у Александрију или Порт-Сајд за 50 до 52 часа пловидбе. Цео пут од Лондона траје, дакле, сто двадесет и осам часова. То је уштеда од два сата у времену, поред других згода које овај нови пут даје, скраћујући напр. путовање морем до Порт-Сајда за 34 часа. Мимо то уштеда у времену новим путем може да буде још већа, прво отуда што би експрес-возови ишли кроз Србију, Бугарску и Турску брже но што сада иду, и друго у томе да задржавање у Бечу буде мање — што и једно и друго није тешко постићи. На тај начин и сама уштеда у времену порасла би на седам до осам часова, те би тако цео пут до Порт-Сајда од Лондона износио 120 до 122 часа. Кад би, пак, пошта ишла преко Солуна, онда би се још више времена уштедело, јер онда би се цело време путовања од Лондона до Јегипта свело на 110 до 112 часова — како саопштава *Цариградски Гласник*, по коме ово и доносимо.

С обзиром на све то интересоване државе, међу којима је и Србија, овластиле су Белгију, да у име њих преговара о том с Енглеском, и, како Revue d' Orient пре краткога времена јави, преговори су већ при крају с успешним завршетком, тако да се питање готово може сматрати за свршено; а један цариградски лист ту скоро је већ јавио да је Енглеска отказала Италији уговор који је с њом имала за пренос поште.

Јегипатска пошта, међу тим, већ употребљава овај нови пут, и има више од два месеца како она кроз Србију пролази, примајући истим путем пошту и обратно из Јевропе.

Ово питање, које је одавно на дневном реду и у раду, ближи се, дакле, крају. За Србију је оно у многом погледу важно, и ми се томе само радовати можемо. — Несумњиво је да ће доцније, док се солунско пристаниште уреди, за што су већ предузети кораци, пошта ова напустити и Цариград, па окренути на Солун, чиме се положај и интерес Србије и осталих у том интересованих држава не само ништа не мења, него Србија, напротив, од тога може очекивати нове користи у погледу њене трговине!

Руски археолошки музеј у Цариграду. — Музеј је овај отворен 26 фебруара речју рускога посланика А. И. Нелидова, који је

по статутима, као руски посланик у Цариграду, почасни председник и заштитник. Директор музеја је Ф. И. Успенски, а помоћник му је научни секретар П. Д. Погодин. Секретар је изнео у свом говору шта је све до сад рађено и урађено док институт овај није формално отворен. Библиотека института има већ 6000 томова, који су институту дати на поклон од разних друштава и приватних лица, а сам институт је за новац узео један део библиотеке познатога византиниста Дестуниса. Осем тога набавио је око 500 томова специјалних дела. Многа друштва, музеји, приватна лица послали су и шаљу своје дупликате од књига, новаца и других археолошких ствари институту. Задатак је овога института: испитивање сваковрсних споменика старине, проучавање старе географије и топографије, описивање старих рукописа, послови епиграфички и нумизматички, испитивање живота, обичајнога права, језика и усмене књижевности — једном речи историје и археологије свих народности које су улазиле у састав византинске империје. Од идуће године слаће се млади учени људи у Цариград ради ових студија у институту, под руководством директора института Успенскога: академија наука и вештина, универзитети и учена друштва слаће ове младе људе. При отварању института стигли су многи поздрави из Русије: од академије руске, разних учених друштава, универзитета и приватних лица. — Институт је намеран чинити и научне екскурзије по околини и даље, организовати специјалне курсове и издавати научне радове чланова својих.

Наша ће Академија наука јамачно обратити пажњу на овај институт, те ступити и у везу с њим, а од времена на време и сама слати по кога вредног и подобнога младића на студије у Цариград у овај институт, који по задатку свом стоји врло близу и са испитивањем наше прошлости, те нам отуда може бити од велике користи.

Међународни конгрес за кривично законодавство. — Овај конгрес састаће се 18. јула ове године у Паризу. Ту ће се претресати тридесет питања из области кривичнога законодавства: о казнама, о предупредним мерама, о кривичној одговорности и кажњивости деце и непунолетних. Конгрес ће отворити сам председник француске републике, Феликс Фор.

ЧИТУЛА

† **прота Никола Беговић.** — Двадесетога априла ове године преминуо је честити и за опстрано Српство толико много заслужни прота горњо-карловачки Никола Беговић — пошто је тек пре неколико недеља прославио *педесетогодишњицу* свога вредног, плодног и бурног свештеничкога рада. Покојни Беговић био је примеран православни свештеник у сваком погледу, одличан Србин и један од најобразованијих другова својих. И српска црквена књижевност забележила је неколико лепих, духовитих и једрих радова његових међу којима „Српске Беседе“ одлично место заузимљу; а и као радник на црквено-политичком пољу стекао је великих заслуга у опамоћењем Српству, будући свагда будни стражар и бранич Српства и православља баш на крајини његовој. Живахан и свагда вредан, покојни Беговић је још из рана свратио пажњу на себе и оних о чијој је срећи и добру радио и оних који су рили и подривали драго му Српство и православље.

Покојни прота Беговић се родио године 1821. у селу Беговићима у II. Банској Крајини. Учио се најпре у Костајници, у Суњи и Петрињи, а за тим је изучио Богословију у Карловцима Сремским и Плашком. У Плашком је произведен за учитеља, те је учитељевао у Костајници од 1842. до 1843. године, а за тим је био ђакон код свога оца у Беговићима. Од 1847. до 1858 године био је парох у Петрињи, а од 1858. године до 1862. у Перни. Од тога доба па све до данас, до смрти му, поповао је у Горњем Карловцу, где је 1867. постао прота. Године 1861. био је народни заступник на Земаљском Сабору у Загребу, а на Српском Сабору у Карловцима све једнако од 1869. до 1885. године. На етнографској изложби у Москви 1867. године покојни Беговић је био награђен медаљом за послато народно одело из Горње Крајине. Беговић је много пута био оптуживан па и гоњен за свој рад: знао је и за штампарске и разне друге политичке кривице; а кад је 1876. године букнуо овамо код нас рат, њега су оптужили „због српске идеје,“ те је лежао у тамници у Загребу. Беговићеви заштитници у бурном му животу били су владика Јевгеније Јовановић а, за тим, и патријарх Рајачић, који су га сачували од већих беда и оставили опет у кршној Крајини, одакле га хтедоше сасвим прогнати.

† **Бранко Аповић.** — На завршетку листа стиже нам тужан глас, да је наш пријатељ и сарадник, Бранко Аповић, професор хемије у београдској реалци, испустио своју племениту душу у понедељак 24. ов. мца. у 30. год. свога живота. Српска школа изгубила је у њему једног од својих најодличнијих учитеља и српска књига свога вредног, савесног и даровитог радника. О животу и раду Аповићевом проговорићемо опширније у идућем броју.

СТОГОДИШЊИЦА
ПАВЛА ЈОСИФА ШАФАРИКА

(роъ. 2/13 маја 1795., умр. 14/26. маја 1861.)

1/13. маја ове године биће велики дан за просвећено Словенство. Тога дана ће се навршити сто година од рођења великога Словенина *Павла Јосифа Шафарика* — научника, по великој му спреми једног од најбољих; књижевника, по вредноћи и неуморности у раду готово јединственог; одушевљеног проповедника истинске заједнице свих словенских народа; неустрашног борца, чије су велике заслуге за буђење Словена још за живота му биле свуда признате и уважене. Да не набрајамо сва његова дела, која су му име обесмртила и у словенском и у туђем ученом свету, доста је ако овде поменемо само онај сјајни споменик његовог радног и патриотског ума, подигнут у славу свима словенским народима, што се зове „Слованске старожитности“ (*Словенске старине*), уз који ће до века у словенској науци часно место заузимати и пунозначајни списи: „Словенски народопис“ и „Историја словенског језика и књижевности.“

Стогодишњицу овога великог ђенија свесловенског спрема се да свечано прослави ових дана чешки народ, а с њим и цело Словенство. Колико ће та слава бити велика у ужој му отаџбини чешкој, толико смо исто и посебице ми Срби дужни учинити све што је могућно, да Шафарикова стогодишњица буде у нашој средини што сјајнија и што свечанија, јер нас је велики покојник вечито задужио како својим плодотворним просветним радом за време личнога му бављења у Новом Саду (где је био директор и професор новоподигнуте онда гимназије, од године 1819. до године 1825.) и многобројним везама са свима српским најбољим књижевницима свога времена, — тако и, још више, својим одличним књижевним пословима из области српске прошлости. Многозаслужни покојник је први приказао јевропском ученом свету стару српску књижевност и изнео на видик све што је у њој било најзнатније и најбоље. Његова „*Историја југословенске литературе*“ (у четири свеске) и данас је најпотпунија ризница свега старог и новијег књижев-

ног рада српског и хрватског, без које не може бити ниједан наш књижевни повесничар, а у његовим „Споменицима старе књижевности југословенске (Изборъ югословянскыхъ достопамятностiи)“ први пут су критички издати на свет најглавнији списи наше старе световне књижевности (Немањин живот, од Стевана Првовенчаног, и од Светога Саве, Душанов законик, Свод старих српских летописа итд.); његови пак „Српски пабирци“ и данас су књига, у којој се могу наћи најбоље истакнуте разлике и обележја старога српског језика.

Уз усклике захвалних ученика и последовача великога покојника, који ће се чути на дан 1 маја ове године у свечаним зборовима српске интелигенције у Новом Саду (у Српској Матици) и у Београду (у Професорском Друштву) нека се захори и глас свега српског народа:

Слава Павлу Јосифу Шафарику![1])

Исправке у расправи о Крижанићу. — Омашком књиговесца промењени су насловни листови јунске и јулске свеске *„Рускога Вјесника“* за год, 1887., којима смо се из наше *Народне Библиотеке* служили. Зато нека читаоци у свим дотичним наводима, до закључно стране 365. (у прошлој свесци „Дела“, јер смо доцније грешку приметили и даље сами исправили), учине свуда исправку тако, да *где се из расправе проф. Брикнера о Крижанићу у години 1887. Рускога Вјесника наводе стране: 575—619 оно је свеска за Јуни, а где се наводе стране 9—51 оно је свеска за Јули.*

Идентичност имена *проф. А. Брикнер* навела нас је на грешку, да на стр. 356. у истој мартовској свесци „Дела“ кажемо, да је писац поменутих расправа о Крижанићу берлински професор, док је то у самој ствари дорпатски

У реферату о књизи г. Шрепела *Руски приповедачи*, штампаном у прошлој свесци, поткрале су се многе штампарске погрешке, од којих су најважније:

				стоји:	а треба:
стр.	522.	21	ред оздо	доиста *смо* се	доиста *бисмо* се
„	„	15	„ „	Прелински	Бјелински
„	„	13	„ „	Протопова	Протопопова
„	„	10	„ „	библиографијом	биографијом
„	523.	3	„ озго	карактеристика материјалних мишљења	карактеристика *литертурних* мишљења
„	„	21	„ „	Нрчавъ	Нравы
стр.	524.	5	ред „	Жешчужњехову	Жемчужњикову
„	225.	10	„ „	констатовао	компиловао итд.

---

[1]) У мајској свесци „Дела“ донећемо и нарочити, повећи чланак, о овом великом научнику словенском, који је и за нас Србе толико заслужан. Уред. „Дела.“

ПАКОСТ У КРИТИЦИ

намењено г. проф. Др. Љ. Недићу, уреднику „Српског Прегледа“

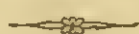

Читаоци наших књижевних листова зачудиће се: од куд у „Српском Прегледу,“ политичко-књижевном органу г. дра Љуб. Недића, толико пажње према мојим скромним радовима, кад виде да се у њему о само једноме од њих говори у две свеске узастопце, и да му је по други пут посветио своју високу пажњу нико мањи но главом сам г. др Недић, једини, како он извесно мисли, квалификовани књижевник и научник у Српству. У први мах човек би помислио да је г. др Н. хтео да поправи свога сарадника г. Слободана Јовановића, који је—разуме се и не прочитав мој рад — тврдио, како „у правом смислу ту и *нема расправе*“, но како су ту „*просто исаричана два-три криминална случаја*, која су се код нас десила поводом празноверице о закопаном благу, *нешто те врсте као Тасине приповетке.*“ (*Српски Преглед*. бр. 5. од 15. марта 1895., стр. 162) Ништа од тога. Напротив: г. Н. је незадовољан својим неискусним сарадником, што је био тако кратак и још тако благ о моме раду, те покреће све тешке батерије да с њима уништи оваквог једног пигмеја, као што сам ја. Штета, јер му је довољно било да са својим ауторитетом само прстом мрдне, да само рекне: не ваља, и ја бих био готов. Ја га мајци више не бих узео пера у руке. Овако, говорећи оволико о мојој расправици, он ме је охрабрио у толикој мери, да ја ево хоћу да дрзнем да и сам тим поводом коју рекнем. Молим међу тим „најскрушеније“ г. Н. и његово друштво, да ми опросте, ако у овоме што погрешим. Ја ево, јадан, морам да признам, да сам смртно грешан и што живим, кад то као да се њима не допада, и само ће ме њихова великодушност моћи још у животу одржати.

Да видите најпре, шта је *побудило* г. дра Н. да пише о мојој расправи: „*Празноверице и злочини*, с нарочитим погледом на празноверицу *о закопаном благу.*“) Годишњица Н. Чупића књ. XIV; на по се: Београд 1894., 12°, 62). Он вам то сам, и то на класичан начин, казује (*Српски Преглед* од 31 марта 1895 — бр. 6 — стр. 183—187), и ја не могу да се уздржим, а да вам из тог његовог реферата не саопштим више но

што је обичај. „Што смо се одлучили да о овом спису ... мало више проговоримо, то има свог нарочитог и много дубљег разлога од тога да само упознамо наш читалачки свет са тим списом. Ми смо пратили *каријеру г. В.* и пратили, донекле, и његове књижевне радове и нама изгледа да су они типски: г. В. је за нас представник читаве једне врсте писаца, а његови списи образац за читаву једну поворку сличних списа. За њих, као и за њихова писца, везује се, отуда, један већи и далеко опширнији интерес од онога који би они сами по себи имали; и зарад овог општег интереса што се за њих везује и хоћемо да им посветимо неколико речи, да их прикажемо, — јер налазимо да то може бити врло корисно.“ Пошто, што у осталом није никакво чудо, није *могао* да уврсти мој рад ни у научне расправе, нити да му прида „више популаран карактер,“ јер га није ни разумео, он узима „књигу ... онакву каква је, да је ближе позна, а по њој и њеном писцу, и оне који су им, њему и њој, изборно сродни.“

Кад је изнео, како су „две ствари ... које опредељују људе да пишу о нечем: што оно о чем пишу интересује њих саме; или што мисле да би оно могло интересовати друге, ако за њих лично и не би било од велика интереса“, наставља: „Оно о чему г. В. пише, то интересује и њега сама, и интересује друге, он је, у писању, нашао начина да измири свој научнички интерес са интересом осталог, у науку непосвећеног света. Он пише о ономе зашто се свет интересује, за што се интересује публика, она велика, широка, публика — јер то и њега сама интересује.... Нама се чини да се г. В. у науци интересује оним што је занимљиво, оним што у њој може забављати, што се из ње пише по новинама, о чему се разговара, и што у њој прави сензацију.“ А кад је изнео, разуме се произвољно, оно о чему сам ја писао и оно о *чему бих писао, да сам се бацио на коју другу науку,* — јер и то интересује г. Н, и он вам и то зна, — он онда прелази на саму расправу. Молим вас прочитајте сами тај део његове критике, јер се ја на њему *за сад* нећу задржавати, пошто ми је стало нарочито до тога да вам покажем: *зашто*, а ви ћете из тога сами видети и *како*, пише г. др. Н. критике у свом органу. Допустите с тога, да вам у потпуности испишем још његов завршетак. Далеко од тога да постигну резултат, који он жели, ови редови вам допуњују слику критичареву, и још вам јаче расветљују *истинске* побуде, које су г. Н-а определиле да о овој мојој расправи пише, а о којима ћу вам ја, мало ниже, коју и сам рећи. „Ми *не мислимо*, вели он ту, *да је г. В-у тако много за тим стало* да се празноверице у Српском Народу проучавају и у њему искорењују. На против, нама по свему изгледа (sic!) да г. В. са својим списима стално и систематички ради на томе да се у њему одомаћи једна *празноверица:* да је све оно наука што му се износи као таква оно што се збира само по површини и исто тако површно и обрађује, без дубљег улажења у ствар, но само онолико колико је довољно да може изгледати на неку науку. И г. В, чини нам се, тражи у науци неко закопано

благо..... И зато место правог рада, који свакада доноси плода он на све стране тражи у науци закопано благо."

„Одговори безумнику по безумљу његову, да не мисли да је мудар!" рели премудри Соломун (Приче XXVI), и ја бих по овоме моралу старих Јевреја требало сад да се ухватим у коштац с г. дром Недићем, па „ком опанци, ком обојци." Али је се стари јеврејски морал већ одавна преживео, и на његово је место, хвала Богу, дошао други, хришћански, а тај ми налаже да будем благ према свакоме, па и према, г. дру Недићу, ма како злобне и тенденциозне његове речи против мене биле. Ја према њему хоћу такав да будем—као и увек до сад — већ и ради његовог стања, и ако би самим његовим држањем могао бити разрешен од свих обзира.

Треба да вам најпре кажем да никад нисам био те среће, да се поносим пријатељством г. дра Недића, за којим ми доиста никад није било много ни стало. Отуда ваљада и сав гњев његов против мене још приликом мога бирања у Великој Школи који се појачао у Књижевно-Уметничкој Заједници, и нашао израза и у жалосна помена *Реду*. Неслагање није долазило толико од супротности наше природе, колико од различности у васпитању и начину рада, а у великој мери, то извесно неће порицати ни г. Недић, од разлике наших погледа и на саму политику. И као да нас је, поред свега осталог, моја „каријера" понајвећма удаљила. Ја г. дру Недићу никад на његовој завидео нисам, нити бих му завидео кад би достигао све своје идеале. Ја бих се томе чак и радовао, ако то само не било по цену каквих нових „шупљих фраза." Ја ником ни на чему не завидим, јер сам добро запамтио и к срцу примио онај лепи Давидов псалам, кога као да се не сећа г. др Недић, а који је тако узвишен. „Немој се жестити, вели се ту, *гледајући кога, гдје напредује на путу својем,* човјека који ради што намисли".

Своје научне радове нисам никада удешавао по рецептима мога критичара; и, ако су му ови у свему, као овде, поуздани, онда га ја искрено сажаљевам за његове узалудне труде. Он, сиромах, у заносу за тако духовитим проналаском, није ни опазио, како све, што је за мене рекао, важи у много већој мери за њега сама. Ја сам бар пет до шест година у науци млађи од њега: живео сам увек у тежим приликама, па сам ипак створио по нешто, што извесно и својих мана има, — о којима међу тим само овде онде може г. Недић говорити, — али што на сваки начин, у сваком погледу надмаша оно, што нам је до сад дао мој критичар. А зар су предавања и списи: *О сновима*, *О Хамлету*, *О песимизму*, *О нашој лирици* итд. мање приступачни и занимљиви баш за *најширу публику* од мојих често за ову врло сувопарних радова? Зар је у осталом то тако смртан грех, што ја нисам писао и *О ћевапчићима*, *О лимунацијама*, *О селима*, *О Бабићу*, о чему је писао, и о чему још мисли писати г. др Недић? И зар не би било умесно и оправдано поставити питање: шта је управо његова струка, кад га видимо како из Логике и Психологије јури у Политику, из ове у Белетристику, а из ове опет у Филологију и Синтаксу, одакле прети да потисне и Даничића, и Нова-

ковића, и Будманија, и ако о ствари ни појма нема, па сад чак и у Психопатологију, одн. Судску Медецину, у којој му је заједничко мишљење г. г. дра М. Јовановића Батута, проф. В. Школе, дра С. Герасимовића, проф. Војне Академије и дра М. В. Васића пређ. управника болнице за душевне болести просто visum repertum ?!

Али у својој злоби г. др Недић иде дотле, да почиње вршити у критици једну службу, чије наименовање има своју рубрику само у архивама и регистрима тајне полиције. Погледајте само мало из ближе, шта тај учевни Србин, тај вајни професор Велике Школе мени подмеће... Прочитајте још једном завршетак његове критике. Мени није стало до праве науке! Ја својим радовима хоћу да утврдим једну празноверицу, којом се свет у науци вара! Биће да је тако! И ви сад само благодарите Господу, што је усрећио овај свет господином доктором Љубомиром Недићем, који ће вас и науку светску спасти од једног таквог „злочестія.“ Он на једном месту говори о неком *изсувраћеном* моралу, који се из неке басне изводи (Мора да је ову реч скоро научио, јер изгледа да му се јако допала, кад ју је још и подвукао). Радња г. дра Недића је на жалост просто подметање, а ово је и у науци, као и свуда другде, разголићен и наг неморал, пред којим се човек мора гнушати.

Ја ове ретке не пишем у циљу одбране мога рада од г. дра Љ. Недића. Не, јер ми та одбрана није потребна. И за ово кратко време критика је (Босанска Вила, Луча, Дело, Vijenac) што о томе скромном раду изрекла свој суд, пред којим злобна заједања једне „срдите немоћи“ остају само то што и јесу. Поред критике штампане по листовима ја бих г. дру Недићу могао изнети и мишљење једног Богишића. Али на што то? Шта је један Богишић према уреднику „Српског Прегледа“ г. дру Недићу?! Ја ово написах, тек да се види: *како* се, и *из каквих побуда* пишу критике у „Српском Прегледу,“ који је покренут у намери да убије „Дело“, исто онако, као што је „Реду“ био задатак да дође главе и „Виделу“ и „Српској Застави,“ да о „Одјеку“ већ и не говоримо.

У научним и књижевним радовима мојим мене се овака критика неће коснути. У њима ја могу погрешити — ко је тај срећни под небом, који би се против тога осигурао — али ће то бити чисто и просто научна погрешка, коју ћу ја бити најсрећнији да на миг савесне критике исправим. На зановетања и подметања, слична овим г. дра Недића, ја нити имам кад, нити хоћу, да се освређем. Према томе: широко му поље!

Нека пакости и подмеће...... Он и онако — нема другог посла.

10—IV—95

Др. Мил. Р. Веснић

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

ДВИЈЕ ПЈЕСМЕ ДУБРОВАЧКИЈЕХ ВЛАДИКА̑*)

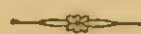

Племенити дубровачки властелин госп. Марпница кнез Ђорђи (Ђорђић) давао ми је често да завирим у његову обитељску Архиву. Једном указа ми ове двије пјесме које по његовој доброти, предавам читаоцима „Дела."

„Пјесан" и „Одговор" свете су успомене његове породице. Ону прву спевала је његова умна мајка год. 1820. младој жени њезинога брата властелина Мата кнеза Пуцића. А друга је одговор госпође Ма̑ре Матове Пуцићеве. Ове су двије пјесме доста знамените: прије свега, јер је њихова унутатрња поетска цијена велика, како ће се увјерити сами читаоци. Особито пјесан госпође Маре Ђорђићеве је мали chef d' oeuvre епиталамске врсте пјесничтва. Алегорија Платана и Лозе нешто је тако нова и оригинална, да би је потписао ма који пјесник од времена великога краља Људевита XIV. Зламените су и с тога што нам показују како је и наком пада Републике цвјетала у дубровачком женском свијету српска поезија и како су такве жене, којима се придружују Анпца Бошковићева сестра великога Руђера и Елена Пуцић—Соргочевић, мајка плем. госпође Ма̑ре Наталићеве имале са свијем наравно њивити кољена у љубави к Лијепоме и к чисто народноме обиљежју ове велике отаџбине.

Читаоци ће опазити да су пјесме написане у чистој наче претјераној *икавштини*, сасвијем да је Дубровник чисто *јекавски* град. Али су се и у томе плем. владике угледале у њихове прење у књижевности, који говораху јекавски, а пјеваху икавски мислећи да је овај говор згоднији за метрику и да је од bon tona пјевати друкчије него што се говори.

Др. Лујо кнез Војиновић

---

*) У Дубровнику зваше се и једнако се зове: *владика* жена властелина (франц. patricienne).

I. Пјесан

Племените госпође Маре Никшине Ђорђи својој родици племенитој госпођи Мари Пуцић (POZZA)

Пођ' листе гиздави
На драге Ма̀ре стан,
И наше љубави
Лијеп зламен за вй̑к стан'.
Густ гди се стеро̑ гај
Расто̑ је Платан млад,
И расла уз Платан тај
Лоза, ко̑ његов хлад
Дохитит каза бијест:
Пусти се Платан к њој
За с гранам драгу срест
Чим Лоза жељни свој
Пут друга пружа хит.
Јур доприје жуђен скут,
Јер се уза њ поче вит,
И кроз дуг извит прут
Тисућни испусти вез,
Да обгрли Платан мил;
И да би дала чес,
Да и јој Драг допрй̑л
Надсјенит гај вас тај,
Она би, за лијеп дар,
Ш њим ишла сјенит гај:
А Платан за своју хар,
Још да би и умрй̑л,
Подал би сух пањ њој
Да 'нди за вй̑к жй̑л'
Развађа плетер свој.
Тај Платан, Лозу ту
У санку саснијех ја;
И нас у тему сну
Разазнах мила ма̑!
Пођ листе гиздави
На драге Ма̀ре стан,

И наше љубави
Лијеп зламен за вӣк стан'.

II. Одговор

Племените госпође Маре Пуцић

Лист примих миљени,
И ш њиме лип твој дар,
Ког срце мê ц'јени
Над сваку ину ствар.
У њему заклад јес'
И крепки, и сласни,
Кӣ очити љупки вез
Од твоје пријазни.
Штогод ти ноћни сан
Кроз приказ објави
То душа мисли об дан
И ћути у јави.
Нек но су којгодир
Спућени сни сасвим,
Њихову је вӣку вӣр
Пожудам у нашим.
Мени и у сну кроз памет
Многа је помичу,
А тужна не знам ријет
Што они наричу.
Угледам снијевајућ
Час брштан зелени,
С тракова̂ ки тисућ'
Ступ грли камени,
Час лозу, веже се
Кô уз гране дубове,
Час Љубдраг, вије се
Ки окон хвоје свê.
Ну на био дан за моћ
Њих пака изнијети,
Требује сва помоћ
Твê бистре памети.
Сад с тога ја ћу изрећ

С нагијем ријечима
Што ћути и жуди бдећ
Рад тебе душа мâ.
Љуби те, нй сумњит,
Срчано и јако,
И од тебе хлепи бит
Љубљена једнако;
Над благо свакоје
Драга си, и мила њој
С љубави и твоје
Замијени куша гој.

ПРИЧА
О СЕЛУ ВРАЧИМА И СИМИ СТУПИЦИ

НАПИСАО

И. И. Ђукићевић.

I.

Било је некад једно село Врачи са неколико кућа у све стране и једном накривом воденицом на крају села. Све су те куће биле једнаке међу собом и по боји и по лепоти, па биле оне у реду или ван реда, само што су црква и та воденица одвојиле од осталих. Прва древна и без кубета, а ишарана свецима с поља и изнутра и то редом по календару, докле је на зидовима места било, међу којима је био и свети Христифор насликан с овчијом главом, али је ипак зато и пред њим горела воштана свећа и за здравље и за душу. Остали су свеци били подељени у велике и мале, те је тако свети Никола био већи од свију осталих, а свети Јевтимије Велики најмањи. А воденица, као како гнездо, усела је боковима на врачански поток и пропуштала кроз своја недра бистру воду, која је опет окретала два тешка камена.

Никад Божје око није милостивије погледало са неба на земљу, но кад се зауставило над Врачима и његовим народом, те од како је села и његовог почетка и од како се палила воштана свећа у истој цркви, ни куга, ни чума, ни рат, ни глад нису усадили своју садињку у Враче, нити се икад каква невоља ту свратила, а још мање настанила. Слога је била међу њима, као међу челама, а ред као у кошници. Ствари су заноћивале под небом и дан су сутра дочекивале чисте и

непомакнуте, преливене росом, која их је сама и хранила и бранила, а на њих никад није пао ни један пакостан поглед, а још мање се привукао нечији прст ма чему било, а да му је ђаво пут показао. Над њима је био невидљив крст, бео као цвет и сјајан као сунце, на кога није смео нечастиви ни ноћу ни дању.

Али, једнога дана обрте Бог са̂м главу од Врачана, те воденица прште по среди, људи подигоше носеве у вис, а куће, као печурке после кише, набубреше од зла и свађе, па и сама црква потону дубље у земљу и њени се дрвени зидови распадну на све четири стране. Тога се дана од једном замрси стара слога и љубав међу Врачанима и то све за то, што неко тада рече као уз реч, како међу свима њима има и паметних и паметнијих, него да се од најпаметнијих изабере један, па нека суди осталима, јер, како онај рече, није ни право, да му се толика памет узалуд прелива. До тада се мислило међу Врачанима, да је у свакога памети подједнако, таман колико коме капа покрива, али од тада и паметни и паметнији ударише сваки на своју страну и почеше мерити међу собом своје главе и оно у главама. Било на равни, или на коси, чим се два Врачана сусретну, само што се мало одмере рукама, да се зна где су и како стоје, па после удри главом о главу, јер се бејаше чуло међу светом, да је онај најпаметнији, чија је најтврђа глава. Но како све те главе нису биле тек шта онако, то још сунце не састави ни један цео пут преко неба, кад међу Врачанима није било већ ни једнога, који нема бар с једне стране главе још по четврт, као дометак, и већ ни сам поп није смео проћи селом, а да не завије главу ма чим било и кад на путу сретне кога из свога стада, придржи јаче обема рукама оно око главе и благосиље свакога без руку. Онога, што је онда расподелио народ на паметне и паметније већ прозвали: Троглавом, и чуло се после, да је воденичар рекао негде, како ће му подићи пластић и на четвртој страни, јер вели, кад је паметан, нека се са сваке стране види.

II.

Било је једне ноћи, ра̂не јесени, те како ветра није било ни од шале, то су Врачани спавали под мирним небом, само

са кога није сијало пређашње свето око, да их гледа и чува, но се увукао неки страх међу њих и било женско или мушко свако је стегло прсте у песницу, те се дави злим сновима до вражије воље. Кроз ту се глуву тишину чује само како прелећу еје и ћукови и како са суве врбе до воденице, стара buљина набраја редом све вештице. Брана воденична сузбила воду, те она лагано клизи преко полу-трулих дасака са стране, а на укоченом витлу седи матори ђаво, завалио се сав на десну руку, занео се, као пијан човек и севдише нешто за своје весеље. Два му мања ђака хватају слепе мишеве под воденицом, пуштају их кроз корубу и кад и кад се загњуре у воду те плаше заспалу рибу под воденицом. Само се по некад окруни са трулог балвана по који ситан ивер, те се дигне с воде слаб и лак шум, које једва чује и матора буљина на оној старој врби; иначе свуд царује мир мртав и тежак.

У то доба, кад се дели зло од добра, прескочи неко у попов воћњак и чучну одмах као преплашен зец уз прву шљиву, па после одскакујући од воћке до воћке стиже до поповог прозора. На томе утегнуто одело, да га ни шиб не би могао закачити, ако би му било до невоље да бежи, а још му и сва глава умотана у кудељу, те му само очи и нос вире. Преко кудеље виде се дебели чворови, како се мора бити скоро ма с ким одмеравао.

А кад виде, да никога нема у близу, размаче онај смотуљак с главе и лупи после у три пут прстом на попов прозор. Поп се Павле одмах трже из сна и брзо скупи подглавак око главе и већ поче да намиче сврх тога и шареницу, кад овај опет закуца и то као и пре у три пут.

— Ко је то? викну поп.

— Ја сам, вели онај, ја сам оче Павле.

Поп се Павле замисли за мало, па рече:

— Је си ли ти Троглаве?

— Ја сам оче, ја главом.

Тада се поп диже са постеље и уз то упита:

— А да није синко већ и четврта?

— Није оче довде, а одавде да л' ће бити, не знам, него сам дошао до тебе да браним ову једну, за то ми отварај, да те не заклињем!

Поп Павле приђе вратима и док се десном руком маши за резу, прислони уста на рупицу од врата, па рече тихо:

— А да нећеш нешто да се са мном мериш?

На то се Троглав ухвати брзо обема шакама за главу и још брже скупи врат у рамена.

— Како мерење, викну, и не било га, кад ни овако не могу главом на узглавак и чим се ноћу преврнем, кад ме зажуљи једна страна, а мени глава прецвокоће од једног краја до другога, да би ми се и мртав сан разбио.

После му поп отвори врата, али само колико да може Троглав попречке проћи, а још чим онај пређе праг, рече му поп оштрије:

— Не мрдај ни десно, ни лево док не затворим врата; а кад затвори одмах га узе за обе руке и уведе у собу.

— Ама што се тако плашиш, рече Троглав, зар ти нисам већ и онако казао, да ми је глава као точак без венца, и зар бих ја...

Поп Павле занија и рукама и главом.

— Истина је све то, синко, али кад нам Бог није дао четири ока, онда мора сама глава да иде за ова два; него седи па казуј, каква те је невоља натерала, те се у ово доба мени јављаш.

Троглав седе на један трупац и разви сву куде.ьу с главе, а поп Павле на своју постељу, па кад би лицем према лицу Троглавову, подви ноге пода се и укрсти прсте од руку, па их после спусти себи у крило и палчеве поче мотати један око другог, прво десни око левог, па после леви око десног. У соби мрак већ као у поноћи, а кроз прозоре се једва може назрети сјај од звезда и ведрога неба а кад се дуго кроз њих загледа, види се, да нешто промиче с десна на лево или са земље у небо.

— До Крстова дана, поче Троглав, био сам ти оче чист и раван, срамота је рећи, ама као дулек. Што кажу, да не бејаше ово мало носа, могао би се и скот скотрљати, а да се ни нашта не заустави. А чувао сам се и пазио, као нико мој, само што ме по некад неки ђаво салети и као да ми и дању и ноћу у ушима стоји и зуји: «Дед', вели, пробај и ти!..

Пробај, вели, само мало!... Очеши се с њим.. Није право да се не зна твоја глава и твоја памет!...» Недам се ја опет и велим и себи и томе у ушима: мируј море! Само што свакога који носи белегу питам: како му је онда било и како му је сад. Па што ја питам и није ништа, али оно у мени и за матер бабину распитује што кажу. И тако, на са̂м дан Крстовдана, баш око подне пуче ми глава и ево где оста ова белега овде, као мали пласт сена. — И ту се Троглав диже да му је покаже, али га поп Павле брзо врати на трупац. — И то да је с њим, рече Троглав седајући, него са оним мојим комшијом Тривуном. Е није оче Павле да је тврд, него вала, као да ме је коцем ударио. После тога се и ја смирих мало, па као да ми Тривун уби и онога ђавола у мени, и још поче да ми се и руга: «'Оћеш, вели, у паметне!... 'Оћеш, вели, да се мериш!.» А ја само кажем: тако ми и треба!.. После два дана, прође бол и већ се поче кожица са чворуге да љушти, док се оно исто опет увуче мени у уши и поче као и пре: «Дед вели опет!... Зар ти први рек'о, па први да утечеш?... Зажмури, па удри.» Е, сад да ли то, или шта друго, тек ја се вратих једне ноћи кући и са овом овде. — Ту се опет диже, да је покаже попу, али га поп још брже врати на трупац и рече љутито: „Не дижи се брате, јер чим те видим, да ми се примичеш, мени сва коса пође у вис, и сама ми глава пође твојој.» — Само, рече Троглав, колико да видиш. Али нека! После опет онај ђаво, исто онако, као пре: „'Оћеш, вели, на мерење?!...» Е нећу мислим се више, па ма остао међу последњима. И не бих више, оче, ево ти се кунем и славом и преславом, али ме прекјуче срете онај мој кум Игњат — зову га знаш још и Полићем — срете ме, кажем, па се заустави, да се питамо. Ја већ затегао главу у страну и рукујем се с њим, као да нас плот раздваја. али Бога ми и не знам како би и како ме превари, те само што се мало наже мени, кад ми од једном сину све небо, као никад пре тога и ево после и ове треће на врху чела. — И Троглав се опет диже да је попу покаже, али га поп Павле гурну натраг обема рукама и викну: «Не дижи се море, јер сам и онако ноћас нешто набубрео, па ће бити тёшко и теби и мени!» — Троглав се смири брзо и кад прође руком по свима чворугама, поче да-

ње: — А сад ето, рече, шта је било било, нити му ти оче Павле можеш ту помоћи, нити сам ти ја дошао ради онога, што је било пре, него сам пошао од куће још од првога мрака, те је твоја кућа нека десета, до које сам тако доскакутао, куда још жив нисам пролазио и то још с овим (и Троглав показа попу завој и кудељу). Овако се вала више не може, јер док има шта одскакаће, али кад почне да прска, онда ће се истребити и мушко и женско у Врачима. Ето већ, ваљда знаш где погибе ковач?...

— Знам, рече поп.

— Па се сада онај воденичар помамио и чуо сам где је негде рек'о, да ће се вели, прво потковати и онда, каже, где кога стигне и сусретне, томе шта Бог дâ. Прво ће, рече, почети са мном.

Ту Троглав прекиде реч и спусти лактове на колена, а сама му глава паде на прса и замисли се брижно.

Прићуташе обојица донекле кад поп Павле размрси и ноге и руке.

— Па шта ћу, рече, ја ту?.. Видиш брате и сâм, да и ја не идем никуд без чега око главе и да ми је ено већ сва чита испуцала, колико сам је сила набијао на главу. Не смем ти чисто рећи, да нисам већ толико времена видео човека тако наблизу, као ово тебе сада...

Троглав склопи руке и чисто заплака:

— Не одбијај нас попо, цркве ти! Јер ако нас још ти одбијеш, где ћемо онда? Питао сам ноћас, рекох ти, њих десетак и Јовицу Здравца и Дику Певача и Крсту Помози-Бог и Маринка Осичиног — ето Маринку већ срасло чело са десним образом, те не види другче, до само левим и он ти се три пута измерио и сваки пут све у једно исто место — па те сви они поздравили: ти или нико други! Здравац баш рече: «Нек се види да је Божјй слуга!»

— Ама како ћу? викну поп и обе руке рашири у страну, а главу наже Троглаву.

Кад угледа Троглав попову главу, како стоји пред њим, као да га зачикава, осети да га нешто уштину од остраг, те поче да се диже са трупца. После му се учини да је попова глава равна, као тепсија и да му не треба ни пружити врат,

па да је куцне, и још у томе часу излете од некуд онај пакосни ђаво, који га је већ три пута искушао, па му писну на уво: «Дед'!» и после улете и седе у сред његове главе, па ухвати неким невидљивим вођицама Троглава за памет и диже га са места. И поп се Павле изгуби. И он угледа кроз усијане очи у Троглава неку ломоглаву силу, те се сав укрути, као слаба тица, кад је омађијају змијине очи. Већ то не бејаше пред њим ни Троглав ни његова глава, но нешто сјајно и велико као пун месец и које вуче немилице себи, као амбис без дна. И док му од једном попустише вратне жиле, дочека га Троглавова глава.

После тога поп седе на своју постељу и заглади руком по глави, где од прве нађе оно место, па притисну прстом вршак, да га бол умине, а Троглав готово паде на трупац и рече: „И четврта!“ и већ хтеде да се правда, кад поп Павле скочи са места и издиже се сав, као да је за две шаке виши порастао, па викну:

— И ти са мном то уради?!

— Нисам хтео оче славе ми.. поче Троглав да се правда али га поп не чу.

— Ниси ти крив синко, но ја видим лепо у твојим очима, нешто што је јаче и од мене и од тебе и што ме од једном заслепи, као да никад нисам ни имао очију. Знам ја, ко је то!.. То је сам он!... Он лукави и пакосни нечастиви!

Троглав се ухвати обема рукама око прсију, као да би се од чега бранио па замуца: «Нечастиви!»

— Али ја ћу с њим да ратујем! Чуј, ја! Здробиће се он у прашину, пред оним крстом што само стоји у олтару

— Оним сребрним, великим? рече Троглав тихо.

— Оним!

А кад је после тога Троглав у поповој башти под крушком завијао главу у кудељу, рече сâм за се:

— Сад не марим за ову четврту!

III.

На сам дан Свете Параскеве, сакупише се сви Врачани у порти црквеној, сем двојице болесних и некога Мијата, који је морао превијати главу врелом кашом, јер му се једна страна

била дала на зло. Они остали што су ту, разредили се по порти сваки за се и по мало оборених глава и брзих очију, а још сваки сваког обилази за по два корака, нити се једном двојица сусретоше очи у очи. Сâм Маринко Осичин осим свега узео још једну потешку тојагу по среди и оним здравим левим оком гледа у свет, те му се сваки час глава врти и десно и лево, а највише опет оној страни, где је стојао Здравац, јер, како су другови одавна и пријатељи по кућама, то и нема један другоме бољу прилику, нити би један другом попустио. Здравац се чинио свему невешт, али је увек једним оком гледао на остале, а другим на Маринка. Помози-Бог Крста био је тог дана подновљен, јер му се видела испод феса повећа бобутка поред осталих, које су се редом смањивале, те је од једне само још остала жуто-црвена белега. Још се чуло за истога Крсту, да се ни с ким другим није ни могао тога дана одмерити, до са својом женом Перуником, па или, што је чворуга нова била, или што је дошла с женске стране, тек се Крста почешће пипао за главу и често притискивао оно место под фесом.

На сред порте стојала је покојнога Павла Ступице трећа жена Журна, под чијом се повезачом видело неколико брешчића. Па да јој је и то доста, већ се негде похвалила, да ће се пострићи као мушко, да јој коса, рекла је, памет не покрива. Али што је Журни још теже на срцу било, то је, што је нека њена комшика и рођа рекла Журни у очи, да је паметнија и боља од ње, па је ево сад Журна хтела да сам народ пресуди за њих две, али јој те комшике не бејаше ту, но јој је само од куће поручила: сад, вели, не може, али Боже здравље до друге прилике!

Под самим јасеном, што се раширио у сред порте, као паунов реп, стоји главом Сретен воденичар, а за њега се већ знало да се потковао и да сад само бира кога ће ил' с ким ће. Колико је стра задао свима и не види се, али Троглав ни до пола порте не прилази јасену, но се све држи плота преко-пута и увек готов да се претури с друге стране и чим воденичар окрене главу на њ, њему се сама рука стеже јаче за проштац и саме га ноге подижу на плот.

Остали тумарају којекуда по оној широкој порти и то људи без жена и девојке без момака, па како нико ни с ким није говорио, бејаше свуда мир и сваки са страхом очекиваше попа Павла и с њим тај велики, сребрни и свети крст. Док се на несрећу спотаче Крста Помози-Бог на своју тојагу, те се забатрга да падне и једва се заустави до Здравца, па стаде главом према његовој глави. Народ се згрну ближе њима и већ се чу глас Попа Павла и неки су већ видели бео крст у његовој руци, али баш тада удари Помози-Бог Здравца челом по сред чела и оба се после ухватише за главу — сваки за своју.

После тога исто као овце кад прелазе брану и где једна падне све на том месту поскачу, тако и сад не бејаше те силе која ће зауставити остале, већ се сви скупише у гомилу и један се од другог само одбија, као маљица од добоша. Само воденичар стоји под јасеном, а Троглав код плота. Попу Павлу смалаксала већ и десна и лева рука како замахиваше оним крстом више главе, а нити га који виде а још мање чу, где по некад викне: «Ево крста!... Ево крста!...»

Напослетку воденичар стиште прсте у песнице и као кобац удари по сред гомиле, те одмах прснуше сви на све стране, а пред њим стаде и остаде само баба Журна. Стоји као да је од камена и кад угледа воденичара пред собом, само мало сави главу и истури у назад обе руке и десну ногу. Удари је Сретен по сред чела, а Журна се само још боље сави и рече: «Дед' опет!» Али тога часа угледа Сретен Троглава код плота и викну: «Ту ли си!“ Троглав се брзо баци на плот, но му се закачи опута од опанка за проштац, те паде главом и голим рукама на другу страну, а воденичар прескочи плот и спусти се сав до земље. Тада Троглав тужно заклопи очи и поче у себи да чита молитву од напасти, док не осети воденичареву главу на својој.

Поп се Павле већ беше давно увукао у цркву и преко врата спустио гвоздену пречницу, па се попео на леву певницу и с прозора извирује на порту а највише на Троглава и Сретена. А кад се воденичару досади Троглав, остави њега и пође прво право у порту, но кад виде ту Журну, како се већ спрема да га дочека, учини се свему невешт и окрете другом страном својој воденици. Напослетку оста поп сам у цркви, а

Журна сама у порти, па још кад га она виде онде и онако, викну му радосно :

— Изађи попо !

На то се поп Павле трже брзо назад и више га ни она не виде, те кад јој самоћа додија, окрете се још једном цркви и викну на глас :

— Ја одо', и оде.

Кад се и баба Журна изгуби за дрвећем, поп Павле лагано отвори цркву и загледа прво свуда по порти, те најпосле и он пође својој кући, ал' кад би под јасеном, чу неки глас с неба.

— Причекај, попо, и ја ћу.

Поп се брзо ухвати за главу и погледа више себе и виде Симу Ступицу, где се уклештио међу ракље јасенове, и како се с муком отуд извлачи.

— А шта ћеш ти ту, тако високо ?

— Нисам могао више, попо, одговори Сима Ступица и у то се спусти низ јасен под јасен.

IV.

Сима Ступица сину од једном у Врачима и обасја и Врачане и Враче заједно с црквом и воденицом. То је било испрва као неки сан јер ко се и могао надати од тог малог човека, који.. Него ево ко је он и како је све то било.

Деда Симе Ступице, покојни Павле Ступица, причао је још некад за живота, да је опет његов деда дошао од некуда и пренео на своме магарцу два празна чанка и један стари покровац; па како је после ишао од свога роднога места за седам дана и седам ноћи, док осмога дана у зору магаре паде на предња колена, занија се три пут и кад леже више се не диже. После тога тај прадед леже и сам уз мртвог магарца, јер га, веле, беше ухватио тежак сан, и одмах усни, где из магарета изађе нека жена, средовечна и ружна Место косе имала је око главе трнове гране, а на прстима је имала нокте дуже од аршина и рече :

— Куда си пошао врат сломио, а где мислиш не стигао· Остао овде, земља те знала, као ступа.

И ње нестаде, а онај се одмах пробуди, и од тога часа није могао отићи више од онога места до за сто корака, а и

то с муком, па му од истога сна остаде и оно пророчанство, јер и његови и сви од њега зваху се по томе Ступице до самога Симе најмлађег по реду. Ту се после исти тај прадед окућио и оженио и родио Срдана, а Срдан Матеју, који опет роди покојнога Павла. А кад дође на свет и одрасте Павле, већ се бејаше дигло ово село, те се Павлово име прочу брзо у све четири мâле врачанске. Прочуло се због једне врачаре која је Павлу прорекла кроз грâ, да ће му све жене редом умирати докле једна њега не сарани. А тако после и би. Прво доведе неку Деспину, и жена мирна и кротка као по нека, не састави ни три године, па је закопаше. Друга по њој умре још пре године, а трећа бејаше ова иста Журна, те се тако испуни пророчанство, као да је она Циганка судбину питала. Само кад је отац Журнин давао своју кћер за Павла, рекао је својој жени: «Алал' му, ако је надживи!»

Па кад се узеше то двоје од првога дана поче све село да погледа на њихову кућу и тако једнога се дана чуло: јачи Павле! а другога: јача Журна! а то се знало, као да су и у самој кући, јер је једном први излазио из куће Павле а други пут прва Журна. Тако би још само у почетку, али већ мало после, Павле никад другојаче није ни изашао но први, па је пре од ње пошао и онамо одакле се више не враћају. Тако умре стари Павле и остави Журну са једним сином. Журна ожени сина и доведе снаху Девицу и прво њено унуче... ето то је био Сима Ступица!

Испрва мали Сима, као свако дете поче редом прво да се усправља, па да пузи и већ да ради, као и сва остала деца, само му прође и трећа година, а не умеде рећи ни «дај!“ ни «нај!“ Око тога се љуто завадише сна и свекрва и једнога дана, кад баба Журна викну на снаху, кад је држала Симу у крилу, викну:

— Мутаво, од мутаве се и родило!

А Девица потеже Симом на бабу и онако исто одговори:

— Није само моја но и твоја кост!

Баба Журна скупи уста и закоси очима, па ухвати Симу по среди и врати га исто онако на снају и викну још јаче:

— На ти твога ђавола!... На ти твога ђавола!

Мали се Сима скупио као дулек, повукао пода се и ноге и руке и само по некад зажмури, кад пође од бабе до мајке, или од мајке до бабе. А кад се напослетку уплетоше снâ и свекрва, мали се Сима измаче између њих и утече у кућу, па ту тек поче да плаче и тада први пут проговори, а прву реч рече ђаво! и руком са свих пет прстију показује на бабу. После тога дана, никада се више није лепо погледао са бабом и чим је види, а његове мале зелене очице одскоче као лешњици и гледе у сред лица Журниног, као у нешто страшно и лажљиво, а и сама Журна, бежи главом од тих очију, пљује око себе, као да су јој уста пуна длака и шапуће сама за се: «Убио га Бог!.. анатема га било!“ И то је све тако било, докле се једном и сама Журна не увери да свако зло, носи и неко добро.

Једном се она спустила у подрум и понела собом празну тиквицу да је мало накваси, како јој празна не би прсла од сунца. Прво се лепо саже и сручи ракију из натеге у тиквицу, па је после узе десном руком и рече сама себи: на спасеније! и принесе грлић устима, али још и не подиже главу, да јој потиљак види другу страну, кад јој очи падоше на окно од подрума и у сред њега виде голу главицу малога Симе и његове зелене очице. Тада јој се залепише очи за његове, а рука јој оста онако подигнута, само се по некад по малко подиже на више и окреће тиквицу на ниже. Не смеде Журна од неког чудног стра, ни један пут да предуши а у себи само мисли: „како је зелено, као зелен гуштер!“ Тако је то трајало по за дуго, па нити Симица трепну, нити Журни падоше једном капци на очи. Кад од једном њој задрхта рука, задрхта и она сва и тада из њених прстију паде њој пред ноге њена тиквица, сува као и мало пре. Ту се Журна трже као иза сна, брзо диже тиквицу са земље, па после лупи вратима љутито а кад прође поред Симе, окрете главу на другу страну, отпљуну тамо као на чини и рече за се: «Где ме зло натера да попијем читаву тиквицу на искап, а пре сам је увек пила у три пут!“ Него после тога, ни сама Журна није знала зашто, али чим принесе устима грлић од тиквице, њој изађе пред очи зелен гуштер и ондак јој увек тиквица падне празна пред ноге. Само једном кад је бејаше разломила грозница, те

јој се одби од срца и вино и ракија, а никако не могаше да види у памети ни гуштера ни какву зелену боју, напуни она, како је још увек говорила: „своју другарицу“, па кад виде своје око у грлићу, зовну малог Симу, те му рече слатко и лепо:

— Дед' сине погледај ме мало! и подиже тиквицу на уста

Симица је погледа онако као и пре дуго и пажљиво. Тада се њој сами прсти стегоше јаче око тиквице, после усркну један пут само ваздух кроз нос и — оздраве!

По томе се знало, да мали Сима има урокљиве очи.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

КРИЖАНИЋЕВА ПОЛИТИКА

ЕКОНОМНО-ПОЛИТИЧКА СТУДИЈА Д-РА МИХ. В. ВУЈИЋА

(СВРШЕТАК)

У политичкоме знању своjему саветници владалачки морају, по Крижанићевим речима, „*наиперве* познать природіе людства своего". и то природу и склоности, како добре тако и рђаве, и својега и других народа, дакле: „Образъ (телесне особине), языкъ, строй (одело),[1]) Наравы и Благо" (I. 118.). Затим долазе још осам тачака о томе „како политикъ познаваетъ самъ себе" (познавање: околне природе у којој народ живи, живота народнога, упоређеног са животом других народа, снаге и слабости народне, закона и устава домаћих и страних, силе и слабости државе своје (опет са другима упоређене а нарочито са суседима, како пријатељима тако и непријатељима), затим умешности уживања свега онога, што је природа народу једном на расположење ставила, политичких лукавстава и најзад вештине у изналажењу правих савета, потребних народу своме, јер, вели Крижанић: „*Нѣкои бо совѣты, кои сутъ корыстны иному коему народу, могли бѣху и намъ быть корыстны. А ины совѣты сутъ другому народу корыстны, а намъ бы были щетны. Ины сутъ другимъ щетны, а намъ бѣху могли быть полезны. То вѣ ся можетъ разознать изъ предумованія причинъ.*" И на то надовезује даље Крижанић своје мисли о погрешној политици словенских владалаца у опште (сетимо се при томе само познатих речи руског цара Николе — који за спасење Аустрије у 1849. г. би у брзо награђен највећом

[1]) Јер у разделу 6. говори „*объ свитномъ строю,*" доказујући потребу новога начина одевања у Русији.

неблагодарношћу у Кримскоме рату — како су Собјески и он два највећа политичка грешника међу словенским владарима[1]).

Ево о томе опет властитих речи Крижанићевих: „*Да бы были наши древни Словѣнски владатели познали своего народа силу: и супротъ коимъ народомъ бяше праведно и пригоже уживать силы, чудеса бѣху были могли здѣлать Абовѣмъ людство наше естъ едно изможъ найпростѣихъ: и потому менѣ ся возноситъ менѣ ся заповѣдникомъ противить и легле ся дастъ намовить на вдаваніе ся въ ратныя погибельности, неже ины европски народы*" (I. 118—119). Његово правилно схватање о потреби различних политичких мера према разним приликама и особинама народним не само што, као што већ рекосмо, далеко надмаша једнога од најважнијих немачких савременика му, *Фауста*, кога он понајчешће цитира, већ смели би готово рећи и целу модерну либералну или индивидуалистичку економно-политичку школу, која још и данас учи, да је једна политика Laissez faire-а за све народе једино спасавајућа! Јер, додаје тому Крижанић (као друго латинским језиком писано правило на стр. 120), „уман човек дужан је увек судити о стварима у двојакоме положају и односу: 1) *са стране, шта су оне, шта обично бивају и шта могу бити*; и 2) *шта оне треба да буду.*" *Теорија* нам дакле казује природу ствари и историју живота, и то онаквих какве су; а *политика* има опет да нас у друштвеноме животу поучи, како би боље требало да буде. Ето то је она као Колумбово јаје проста, научна истина, коју међу тим сва новија либерална школа на жалост, ни данас још не признаје и не увиђа.

Прелазећи на политику у Словена, Крижанић је мишљења да Словени сами себе и моћ своју још врло слабо познају, маком сами себе потцењују (а „зла птица естъ она, коя сама свое гнѣздо поганитъ," I. 174.) а странце међу тим готово увек прецењују. Ми Словени, вели он, патимо две поглавите невоље: *незнаніе* и *чужебѣсіе* I. 145.) И онда није чудо, вели он, што трпимо „*лаяніе инородническое*" (нарочито немачко, имајући при томе поглавито на уму оно, што Адам Олеар о Русима као „варварима" писаше) — кад сами себе ценити не умемо).[1] Кри-

---

[1]) У низу клевета о словенским народима, он наводи, како Порфирогенит доводи име Срба од *Сервула*, који опанке носе, на што Крижанић примећује: „Ми продаемъ многія кожи инымъ народомъ а сами босы ходимъ" (I. 150 и II. 188.); затим како се и

жанић сасвим објективно налази, да је *«нашь народъ среднiй межу людскими и дивьими народми»* (I. 174.). У колу осталих народа ми дакле нисмо ни први ни последњи, а свакако највише патимо од привредне слабости, дакле сиротиње наше, затим од наше трпељивости и маније за туђинштином, а све је то само плод незнања и политичкога необразовања нашега.[1] Ми немамо у себи оне „пленіенитыя хвальныя гизды, либо охолости и серчености," као они народи, који не трпе над собом власт туђинаца. На све приговоре Словенима, Крижанић најзад одговара да они, поред доста лоших, имају ипак и својих дивних особина и да словенски народи тек очекују своје државнике, који ће их и знањем и умењем наоружати (што нарочито од Руса очекује). Јер напредак народа зависи пре свега од образованости његове; историја нам, вели, сведочи да некада велики, богати и образовани народи могу посрнути (претрпети устук), док варвари међу тим могу постати силни и образовани. „Тако Греки древѣ себе единыхъ людьми а всѣхъ иныхъ народовъ барбарми или скотми быть сужаху. Али пришло естъ до того, да оны, коихъ Греки барбарми зваху, нынѣ Грековъ зовутъ барбарми." (I. 169.) Сваки народ треба васпитати у духу његове властите прошлости, његова језика и осталих народних особина. Јер ништа није тако погибаоно за народ и државе, као кад људи забацују своје старе просте а добре обичаје и законе, па тако рећи преко ноћ и силом хоће да се преобразе туђинштином. «*Свака народност*, вели изреком Крижанић, *која одступи од својих нарави и закона, саображавајући се без важ-*

сами Маџари усуђују да о Словацима говоре како то нису људи; затим како Немци оговарају све поданике своје: и Маџаре и Чехе и Хрвате (о Хрватима н. пр. веле да су „вашљивци и свињари" итд. I. 151.) Сам пољски летописац, али родом Немац *Кромер* баца, вели, љагу на Пољаке (I. 226.). Словене у опште Немци зову „W e n n e n, *што вели значи хртове.*" (I. 216.) Па и опет ми волимо чак и оваке туђине, гледамо их радо у својој земљи, дајемо им све слободе па чак и највише положаје у држави. „О тужно наше житіе, узвикује он, кои ся даемъ инородникомъ тако лудитъ блазнить и за носъ водитъ" (I. 147.) Ни један народ, вели Крижанић, није од другога толико претрпео и к тому још толико нагрђен био „якоже мы Словенцы (тако он чешће словене у опште зове) отъ Нѣмцевъ" (I. 182.), а ми им међу тим (а нарочито у Пољској и Русији) „допущаемъ въ нашей землѣ дѣлать, что они хотятъ." (I. 181.). Немци нам се нарочито свуда увлаче као ратни најамници, (отуд ваљда и назив Аламана од Алемана најамника) док Јевреји опет поплавише Пољску, обећавајући владарима добре приходе. (I. 185.).

[1]) А нашія наложныя и властитыя соблазни (и коихъ мы сами есмо початокъ и причина) есутъ сія двѣ: *Вѣрливость* ильти лехко вѣрованіе и *Лѣность* въ изыскованіе истины. II. 148.

них узрока туђим законима, тим самим губи самосталност своју. Кад су представници нашега (словенског) народа с ону страну Дунава, Бугари, Срби и Хрвати, почели скучавати своје обичаје и језик свој, називати се деспотима, херцезима и царевима, примајући туђинске законе и нарави, тада је у њима угинуо и добар поредак и живот политички и отад је изгубљена била и народност њихова» (II. 304.). И Немци и Грци (које он сматра за највеће и најопасније словенске непријатеље) «траже од нас новца и хране наше“ (II. 189.), а међу тим «непрекидно сеју међу нама унутрашње раздоре“ (II. 194.). Кад старој девизи туђинске непријатељске политике подели па владај, која је у историји словенских народа готово највише примене нашла, додамо још и ту невољу, да обично „*сва Европа верује клеветама*» немачким (II. 265.), онда ће нам тек јасна бити сва мучност и невоља политичкога положаја словенских народа. Кад је ове последње речи исписивао, Крижанић извесно није могао ни слутити да ће још и у 19 веку моћи наступити овакав раздор међу синовима једнога народа: Србима и Хрватима, као ни то, какве клевете суседна аустро-угарска штампа и дан дањи још о народу српскоме проноси и како се тим клеветама на западу још и данас лако хоће да верује, тако, да се на жалост ствари и прилике на Балкану (па често баш и од стране саме братске нам Русије) гледају вазда кроз непријатељским политичким тенденцијама обојена стакла аустро-угарске штампе. — Једна нарочита мана словенска лежи даље још и у „*неумереној владавини*, јер наши људи ни у чем меру не držе, нити средњим путем ходе, већ вазда по крајностима и пропастима блуде.“ Владавина је у Словена час распусна, а час опет сувише крута. „На свему овом широкоме свету нема државе тако неуредне и распусне, као што је Пољска; ни опет тако круте владавине каква је у овој славној држави руској.» (I. 179.). Пољаци сами довлаче странце у земљу и дају им државну власт у руке, тако да су, вели Крижанић, за триста година имали тринаест краљева туђинаца. Русијом опет владаху Татари, тако да је она (до Крижанићева времена) свега само четири своја владаоца имала (за историју о Варјазима, у којих, по летопису Нестору, Руси «бiяху челомъ», молећи да им три своја кнеза на кнежевање уступе, вели Крижанић да је то само басна и клевета туђинска, а нарочито немачкога писца Пе-

треуса, I. 192. и 342). «*Зарадъ того*, вели он, *меньшу осуду носятъ Задунайцы наши, Херваты, Сербы и Болгары кои оружіемъ обсилены терпятъ яремъ Турскій и Нѣмецкій.*» (I. 196.)[1]) — Даље, према препреденој политици Грка и Немаца, Словени су још веома наивни и дају се лако завести и надмудрити разним лукавим досеткама, тако да Крижанић налази да се на Словене најбоље даје применити она прича Филипа Комина о томе, како је при преговорима неки Инглез рекао Французима, да су их Инглези у пољу увек побеђивали али су им међу тим Инглези у преговорима вазда подлегали. Тако је, вели, и са нама у старини бивало од Грка а данас нам опет тако бива од Немаца (I. 209.). Словени могу добијати битке — да их после за зеленим столом изгубе. Па зар се и данас још не чује реч, како руски војник врло често мора крвљу да исправља грешке дипломатије своје. У такво једно политичко лукавство Крижанић убраја и давање нарочитих нових туђинских титула словенским владарима. Тако нпр. цар Фридрих (Барбароса) „идучь чрезъ Сербскую землю съ войскомъ къ Ерусалиму и бивши отъ князя сербскаго щедро угощенъ: претворилъ естъ князю именованіе.“ (I. 230).[2]) А Плукавство је и то, кад се разним покрајинама једнога и истог словенског народа, дају разни политички називи као да су то различне народности. Тако нпр. вели Крижанић, некад угарски краљеви а данас немачки ћесари пишу се краљевима Далматинским, Хрватским и Славонским, као да владају трима разним краљевинама! (I. 216. Види о томе и у књ. II. стр. 336., где вели, да и кад би се све ове земље, које су сад под немачком управом, у једно спојиле па још и са суседном Истријом, Босном и Србијом ујединиле, опет би то и све скупа још била једна нејака држава. Инглези су међу тим под један државни појам Британије подвели и Инглеску и Шотску и Ирску. II. 361.). А од ове

1) Ту он нарочито хвали француски *салички устав* (Salica Lex), по коме женскиње нема никаквих права на престо као ни на очинство ни на наслеђа, и по коме страни владари, који се француским кнегињицама жене, немају никаквих права на престо француски и помиње нарочито реч *Филипа Комина*, да Французи не би никада на престолу ни трпили туђина владара. I. 198—199, док нам, вели он, пољски писац *Павле Пјасецки* сам казује, како Пољаци из просте суревњивости воле вазда бирати туђина себи за владара. (I. 200.).

2) Чеси, Пољаци и Срби, вели он, само су се срамотили, кад су од Немаца краљевска знамења примали. — „Сербскій князъ с смѣшну честь пріялъ отъ Нѣмчина завергши своего языка имя кнезъ началъ ся с писать нѣмецкимъ именомъ Герцегъ.“ II. 291.

подељености, нарочито у очима странога света, ми и дан дањи још јако и много патимо. Овом приликом сетимо се само, како је и данас још «босанска влада» измислила и нарочити нови „босански земаљски језик" ! (bosnische Landessprache !) ма да и наука и цео свет зна да Босна и Херцеговина без разлике вера говори само једним народним језиком српским!

У даље мане словенских племена Крижанић убраја и лоше одело народно и радо угошћавање итд. али ипак додаје да, ма да западни народи имају много више богаштине и богаташа, опет зато нижи слојеви (маса сељака и грађана) „на Руси много луче и угоднѣе живутъ, неже въ оныхъ пребогатыхъ земляхъ" (У Русији, вели он, сви људи, најсиромашнији као и најбогатији „ѣдутъ хлѣбъ ерженъ и рыбы и мясо и піють квасъ кончѣе, кои нѣмаютъ пива." I 236—237.). Говорећи најзад и о сиромаштини језика словенских, Крижанић, васпитан у туђини и не познавајући од куће језик песама народних ни ондашњу дубровачку књижевност, сасвим погрешно мисли да је наш (т.ј. у опште словенски) језик „найнеспособнѣи къ пѣснемъ, къ рядкомъ, къ музыкѣ, ильти ко всякому складному либо поетскому говоренію и пѣнію" (I. 127.). Зато, вели он даље, многи нашега народа људи, кад се туђему језику науче и кад на страни живе, „таятъ свой народъ и чинятъ ся не быть словенцы: стыдятъ бо ся сего имена" (I. 128.). и ова му је напомена у многоме и данас још на своме месту.[1]) (Сетимо се само, како је недавно још било у Далмацији па и данас још међу Словацима). К томе, вели он даље, још и само писме словенско неправилно је и за писање и учење неподесно (I. 128). (Зато је већ покушавао увести *јоту* и избацити *дебело јер)*. Ма колико да је граматичка радња нашега Крижанића по оцени надлежних стручњака слаба, она је с политичке стране за нас ипак врло важна као први покушај јединства и упрошћења у писмености словенској.[2]) Говорећи међу тим у књизи II. „о множини и сујети титула" (што је по њему једна специфично

[1]) В. о томе и суд Маркевича (51—52.), који налази да је Крижанић у овој оштрој и неправедној оцени словенских језика имао поглавито на уму само уношење туђинштине у језике словенске.

[2]) „Крижанићева је азбука, вели *Маркевичъ*, Ћириловска, али је из Ћирилице Крижанић одабрао само 24 писмена за означење простих гласова, гласних и сугласних, и једну јоту из азбуке римске." И даље у примедби додаје, како је ово увођење *j.* пре нашега Вука „*особенно важно*." 169.

немачка „политичка јерес“) и упућујући Словене, да се властитим називима служе (тако нпр, вели како Срби својим владарима правилно говоре: *силни краљу*, *честити краљу*[1]) (365.) Крижанић и сам вели, како је „*потребно приметити*, *да сваки језик треба да остане у својој природи у својим облицима и особинама и да га не треба насилно извртати и уподобљавати туђима*“ (П. 366) што само сведочи, да је, Крижанић при својој ранијој онако строгој и неправедној осуди словенских језикао диста, као што Маркевичъ с правом мисли (51.), имао на уму поглавито ово насилно уношење туђинских облика и назива.

У разделу 22. Крижанић налази, да је ма колико она крута била, руска апсолутна владавина ипак боља од пољскога расула. Пољска је одиста, вели он, нови Вавилон (nova Babilonia) јер „колико је у њој властелина, толико је владара и тирана а колико властеличића толико опет судаца и целата. Свак може својега кмета да умори, па да о томе нико рачуна не тражи, нити казну изрече!“ (I. 246.). „У Ляховъ посадникомъ и тежакомъ есть запертъ судъ и управа“ (303.). Мој народ, вели Пољак Казимир Русу Хрвоју, начинио се „игралиштем Немаца и причом целога света“ тако да је у ствари оправдана она позната реч Бирковског над гробом Сигисмунда Ш. да „Пољска на нереду стоји!“ (П. 306. а мало напред вели опет, да је с тога Пољска постала „калужа всего свѣта“. 300.) У идућем разделу (23) Крижанић доказује да је владар само Богом постављени пастир на земљи, који Богу и одговара, и да «ради людскихъ грѣховъ Богъ даетъ кралевъ злыхъ“ (I. 251.) а најтежа казна за народ један јесте: владалац распикућа, јер је распикућство извор свих других зала. *Владалац распикућа постаје своме народу тиранин (људодерац) а међу тим богати странце* («Разсыпливъ пировникъ и инородниковъ богатитель". I. 301). Говорећи даље (разд. 24). о разним друштвеним сталежима, Крижанић поставља већ одмах унапред ово важно социјално начело: да је сваки у своме положају — па дакле и сам владалац у вези са датим му правима и властима — дужан пре свега да врши позив свој. «Сваки човек, вели Крижанић, дужан је да ради ма какав посао, који је и другим људима од користи, а не да забадава хлеб једе. А сваки та-

[1]) Он мисли, да „честити“ овде значи „срећни“ („Честити autem significat non Честный, sed Счастный, Стрѣчный.“)

кав посао који људи на опште добро врше и од којега живе назива се *дужношћу*" (I. 253.). Нема дакле, као што потоњи физиократи у 18. веку за друштвено правило поставише, права без дужности, ни дужности без права. А у прву дужност краљеву долази: «*да ся не возвыситъ кралево сердце въ охолость надъ братію свою.*" (I. 262). О томе како краљ треба да се «учи мудрости" и како порезе да разрезује и купи већ смо напред у финансијскоме делу говорили. Највиша је дужност краљева, да по могућству свакоме правду подели, (264.) и он зато носи и највећу моралну одговорност пред богом и историјом.[1]) Овакво схватање владалачкога положаја и позива у држави достојно је у свему потоње знамените речи Фридриха Великога: да је владалац у држави само први слуга њезин.

Крижанићев нацрт «*цареве беседе*" (I. 307.) садржи у себи погледе његове на потребе политичкога живота у Руса и Словена у опште, као и оделита питања из државнога и међународнога права, о којима би, као што већ напред рекосмо. желети било, да који од наших стручних правника своју реч каже. Ми ћемо се овде ограничити само на излагање поглавитих назора његових. Као врховно начело сваке државне политике Крижанић већ одмах у самоме почетку цареве беседе поставља да: „*общинское добро всегда намъ есть на сердцу было*" (дакле: salus reipublicae suprema lex esto). У дужности рускога императора он одмах уноси ширу словенску политику овим знаменитим речима: «*да не токмо объ корысти, но и объ чести сего нашего кралевства и всего словенского народа печалъ носимъ и промыселъ чинимъ.*" (I. 310.). Владалац даје народу „*слободины*", нарочито у питању ударања намета на народ, што као што већ раније видесмо треба вазда да се врши у договору са народом, тако да нам изгледа, као да Крижанић налази да и ако је најбољи облик владавине просвећени апсолутизам (потоњи despotisme éclairé 18. века) он ипак, а нарочито у питањима дажбина, треба да се наслања на неку врсту Русовљева или бар Наполеонскога «suffrage universel-a"[2]) Слободе

[1]) У спису „О промислу" Крижанић вели, како владаоци морају полагати рачун за све нереде и устанке, изазване финансијским теретима, јер протест радника продире у небо. A. Brückner у „R. Revue" за 1891. стр. 313. у Политици I. 282.

[2]) В. о томе и суд проф. *А. Брикнера* у „Рускоме Вјеснику" за јуни 1889 стр. 23.

се народу дају зато што ни краљеви ни чиновници њихови нису анђели божји, јер, кад они не би могли заблудити у вршењу власти своје, *«тогда не бы было треба слободинъ и могло бы безъ нихъ стоять самовладство.»* (I. 303.)

Зарад одржања народнога словенског карактера монархије руске, Крижанић захтева да владаоци не смеју, изван земље своје, кћери своје удавати за туђине, већ само за словенске владаре, као и сами да се изван државе своје смеју женити само из словенских владалачких кућа. (I. 321. а види и 310.). Држава је недељива; најстарији син наслеђује престо а млађи добијају само титуле. Наслеђе престола ни у ком случају не прелази на женскиње тако да су *«жени отъ кралеванія отлучены»* (према, вели он, паметноме француском саличком уставу, а ке „яко судитъ нѣмецкое превѣрство"). Туђини и јеретици ни у коме случају не могу постати владарима руским. «И аще бы кій по нашей нестрѣчѣ посталъ: *да му никто не будетъ долженъ быть покоренъ.»* (I. 323). Али, додаје Крижанић одмах, „*въ инородникехъ нѣмаютъ ся почитать: Ляхи, Чехи, Сербы, Болгары, Херваты*" (324.). Народ је разрешен од сваке заклетве, која би противна била овим једном утврђеним државоправним начелима. *«Цео народ треба да зна, шта има да брани, својим прсима да штити и за што главу своју да залаже"*. Ово су по његову мишљењу шест најважнијих тачака, којима ће се држава руска утврдити: 1) „вѣра православная" 2) «самовладство совершено"; 3) „нераздѣльность кралевства" и ограда од туђинске владавине; 4) затварање граница у томе смислу да домаћи у туђини не живе, а странци опет земљу не плаве и не уходе; 5) брига о томе, да свак у држави врши дужност своју („свякого стана людей и недопущеніе празнующего и бездѣльного житія"), јер је и богу и свакој људској правди противно, да у друштву уживају они, који ништа не доприносе „*къ народному добру*"; и најзад 6) све установе и закони једнога владара да се по смрти његовој „*народнымъ соймомъ оглядають и расцѣнять и да соемъ отъ нового краля проситъ поправы онымъ уставамъ, которыя бы ся казали быть супротивны народному добру. А то да ся учинитъ, перве, неже краль присяжеть. А послѣ кралевыя присяги, да присяжетъ народъ*". (I. 332.—334). Ето таква је дакле била „уставна теорија" нашега Крижанића. Из овога се види, да, по његову мишљењу, не

само при увођењу нових пореза, већ и у опште по смрти свакога владара, народна скупштина треба да процени и исправи све законе и установе, који су се у практици показали као по народ штетни. И на све те измене дужан је дакле прво да положи заклетву сам владалац, па тек онда народ. Без сумње назори колико оригинални, толико и за оно доба веома значајни!

Крижанић диже нарочито глас свој противу оних књижевника ласкаваца, који владаоцима божанско или лажно историјско порекло истражују и силом придају, наводећи за то примере о Александру Великоме и Августу; јер, вели, коме је слава од бога дата он је нема тражити у људи (I. 335.) а у осталом увек је и самоме владаоцу боље бити домородац, но ли дошљак (339.). У току свих мисли он сузбија и басне о скитскоме пореклу Словена[1]) као и о варјашком пореклу руских владара. Осуђујући поново стране називе владалачке (нарочито *архонта* и *деспота* у нас, стр. 360) Крижанић међу тим греши, кад назив *краља* (који долази од Карла) претпоставља називу *цара* (који се опет од Цезара доводи), мислећи да је назив краља (којим именом он у осталом свуда владаре у опште зове) старији и чисто словенскога порекла (352—359.) Прелазећи (у разделу 54.) на питање «о одржавању владавине» Крижанић напомиње, како има времена, у којима је теже одржати владавину, но ли је раширити (I. 378). Нису никад трајне оне државе, које бујно и силом постану, као што нам то сведоче примери једнога Атиле и Тамерлана, па и сам распад државе Александра Великога. Сигурније су увек, вели он, «вечне тихо текуће реке од потока, који из бујних киша постају» (379.). Па исто тако није за владаоца саветно ни да напрасно без праве потребе мења законе и уставе народне, «*аще хочетъ онъ самъ бытъ крѣпокъ и безпечаленъ въ господству*». (381.) Добро подешени Солонови, Ликургови и Нумини закони трајаху вековима (382).Ваља увек добро памтити речи «похвалних краљева» и на њих се угледати; тако Агис Спартански вељаше, да не

[1]) Скити су, вели, Татари и Турци, а стара словенска постојбина је велика, мала и бела Русија, одакле и јужни Словени одоше преко Дунава у стару илирску област, која са Македонијом граничаше. 340—341. Језик наш не даје се доводити из скитскога, јер је он подједнако стар са језицима осталих народа, дакле од постанка својега језик словенски. 346.

треба толико разбирати о (бројној) сили колико о каквоћи непријатеља, цар Антонин пак говораше: да је боље сачувати једнога поданика, но ли побити стотину непријатеља, а Хенрих Шпански опет: ја се више бојим од суза и проклетства поданика својих, но ли од највеће војске непријатељске (I. 384.). На питање, треба ли владар да је славољубив, Крижанић одговара: да, али без охолости и да не тражи никад толико славе у ратовању, јер је само рат у одбрани праведан[1]), колико у утврђењу *«вере, правде, мира и изобиља»* (386.). Лепши спомен од Атиле и Тамерлана, вели он, оставили су у историји света Август, Трајан, Константин и Теодосије (385) као и Карло велики тиме, што је три сабора држао (у Риму, Франкфурту и Францускоj) и три универзитета установио (у Болоњи, Павији и Паризу. 394.).

Пошто је већ напред начелно утврдио да је монархија ипак најбољи облик владавине, ма да и она у себи носи извесне мане и незгоде (о којима касније још нарочито говори у књизи II. разделу 40: De legibus et Statutis), Крижанић (у разделу 36: «объ кралевскомъ наступанію») нарочито претреса питање о *наследној или изборној монархији* и долази до закључка, да, и ако је бирање увек старије (јер је свакоме наслеђу претходити морало), ипак је наследност у једној династији обичнија и политички кориснија. Код избора само се претпоставља да се увек најбољи за владара бира, док у самој ствари они, који га бирају, не траже никад *«чловѣка народному добру, но себѣ користнаго»* (сетимо се том приликом приговора, како у демократији најчешће «медиокритети» на површину избијају); изборне трзавице су честе и сам избор владара мучно пролази без крвавих међусобица (I. 396—397.). На приговор да изабрани владалац «скромнѣе и умѣркованѣе господуетъ» (I.398.), Крижанић одговара, да историја баш противно томе сведочи (тако н. пр. Рим, када му преторијанци цареве бираху, затим Немачка, и најзад Пољска, у којој, из узајамне суревњивости шљахте, махом странци на престо долазе.) Аристотел, вели он, хвали ону државу, која је демократији приближнија (дакле и изборну монархију претпоставља наследној), али и ако «Аристотель есть

[1]) Ма да је рат дело земнога живота људског (II. 81.) опет је увек „праведна рати причина потребна“. (II. 108.) и додаје, како „завѣтъ и присягу треба державь“ (109.).

билъ мудеръ мужъ, али не пророкъ" опет: «можетъ и наймудрѣи поблудить» (I. 399—400). У томе погледу, вели, потпуно се слаже са Липсијусом, јер нам и разум и искуство казују, да је *наследна монархија увек боља од изборне* (400).[1]) Исто је тако «*дѣлить краљество лудость и грѣхъ*"; ред наслеђа треба да је у држави утврђен у мушкој линији по праву прворођења, те да не даје маха споровима и грађанским ратовима. Осуђује дивљачки обичај у Турака, који само «једнога сина остављају а остале краљевиће даве", као и византијски обичај постриге и слепљења «и то братъ брата, отецъ сина, сынъ отца, для ради клятыя лакомости господованія" — као што то на жалост бејаше и у нашој средњевековној држави.[2]) Исто тако није за препоруку ни класични обичај наименовања корегената, као ни германски: владичења чланова владалачких домова и чуди се најзад «Липсиушу Нѣмчину, философу", како он може још да хвали источњачки обичај, по коме се краљевићи по градовима затворени држе!Ваља добрим законима и уставима утврдити начин и ред владавине тако, да се јединство државно никад не изгуби деобом, нити да власт државна буде изложена властољупцима. Прва књига политике најбоље се сама завршује овим властитим његовим програмом: да у државној политици више свега вазда морају стојати ове две ствари: «*познаніе самого себе и добро законоставіе*" — та два највиша начела античке политичке философије, исказана речима Сократа и Аристотела. У суштини својој то нам већ казује и ону данашњу девизу државне политике: по којој у самој ствари: *владати значи предвиђати* (Gouverner c' est prévoir), а најувиђавније се у политици поступа тек онда, кад се добро познају особине народне и прилике земаљске, па се према њима и добро законодавство подеси. (I. 402—406.).

Књига друга политике отпочиње (у предговору, посвећеноме цару Алексију Михајловићу) с излагањем побуда, које су Крижанића определиле, да се у Русију крене, тако да је, бар по нашем скромном мишљењу, посве излишан сваки даљи труд свих оних, који његов долазак у Русију хоће да објасне

[1]) Угарски обичај, по коме племство „на Раковомъ полю под Будиномъ столичнимъ градомъ" под шаторима (ради веће слободе) краљеве бираше, прихватише и Пољаци, али је са тога вели он и пропала Угарска држава а и Пољска је већ на пропасти. I. 417.

[2]) „Або скотъ и звѣръ своего плѐмена не моритъ, а чловѣкъ, власти хлепливъ, брата и сестру, матерь и отца есть готовъ уморить". I. 406.

другим чиме (н. пр. неком више религиозном мисијом, као покушајем унијаћења итд.). Колико је наш Крижанић узвишен био над сваком таквом помишљу, најбоље казују сами разлози његови, исказани онако, како му их његов знањем обогаћени силни разум и његово од свега другога претежније словенско народно осећање у перо диктоваху. Ево тих побуда његових. *На првом* месту, вели он сам, већ у раној младости мојој дошао сам био до уверења да је наш словенски језик туђим језицима исквaрен, пометен и за књижевност готово изгубљен и зато ми је прва жеља била: *«да бысмо имали добру Граматику и Лексиконъ и по томъ да бысмо могли правильно писать и говорить и да бысмо имали обиліе рѣчей съ колико есть потребно ко произъявленію чловѣческихъ замысловъ, во всякомъ говоренію, при общихъ народныхъ справахъ»*. *Друго*, вели, дошао сам до уверења, како је словенски свет — подељен на шест племена (руско, пољско, чешко, бугарско, српско и хрватско од којих свако некад своје властите владаоце имађаше, — данас спао на једину Русију док «остальны всѣ Словенцы есуть подвержени чужимъ народомъ». Немајући своје народне историје а оклеветани од Немаца, ја сам вели он, дошао «ко Т. Ц. Величеству, бить челомъ и просить жалованія потребного къ извершенію такова дѣла, кое быхъ радъ хотѣлъ выконать Богу и Тебѣ Царю Господарю на честь, а всему народу на ползу многу и утѣху». У овим речима, пуним патриотскога жара, види се како Крижанић родољуб, заборављајући и католичанство и слободоумље своје, пре и више свега жели да Русија, као једина за то подобна, словенско племе учини слободним, моћним и напредним. *Трећи* вели он најзад. узрок мојега доласка у Русију био је овај: читао сам а и иначе сазнао (нарочито од руских посланика на страни) доста о држави овој, па сам држао, да многе ствари, које се у Русији још не знаду, неће јој бити на одмет — нарочито о многим мајсторијама, «коими ины народы обыкають мамить насъ Словенцевъ.»[1]) И зато, вели он даље, да би многе овакве политичке обмане открио, «трудъ многъ семь подиялъ, и въ сихъ книжицахъ пописалъ, что семъ корыстно бить судилъ". (П.

---

[1]) У спису „О промислу божјем“ наводи у кратко у главноме исте разлоге доласку његову у Русију и жали се што га често као неку скитницу сматрају. В. у Маркевича, стр. 21.

2—3.). Ето дакле за свакога несумњива објашњења о томе, зашто је Крижанић у Русију отишао био, као и о томе, зашто је се чак и као Сибирски прогнаник ипак решио био да своју Политику напише.

Никоји људи на свету нису, вели наш Крижанић, толико срећни и блажени као они владаоци, којима је бог добре воље дао, да народ свој усреће. Оно, што је старешина задрузи, то треба да је владар народу своме, јер «у Ляховъ бо и у Чеховъ, и у Задунайскихъ Словенцевъ сія рѣчь *Господарь* знаменуетъ домовного отца», који се има да брине како о материјалним тако и о духовним потребама кућевним. «*И въ истинѣ бо кралество нѣсть ничто ино неже Народное Домостройство*». Према томе владалац је прави «*Народный Отецъ*». «О царе, узвикује он, ти у рукама твојим држиш чудотворни жезао Мојсијев те можеш са њиме дивних чуда починити»! (4—6.). У својој даљој *царској речи народу* (9.) он утврђује поново, да «*краль есть Божій намѣстникъ и живо законоставіе*» (36), али је зато дужност његова, да земљи даде «добре законе, ова оруђа свакога доброг и погодног живота, без којих никоји народ срећан бити не може» (30.)[1] Монархија је од осталих облика владавине боља баш по томе, што је у њој ипак више праве слободе, јер су ретке онако добро уређене републике, као што је аристократска у Млецима или као што беху оне у класичких народа, а међу тим «*права је слобода само онде где су живот и уживање имања својега безопасни за све и где никому није дозвољено некажњено преступе чинити*» (45—46.). Анархична слобода «није слобода већ најчемерније ропство» вели он опет на једном ранијем месту (41.), јер је «*права слобода само онде, где је свакому могућно користити се слободно трудом својим и то без оружја и опасности од ма чије и ма какве повреде.* „У разузданости (каква је н. пр. у Пољака) нема праве слободе, но је то једна «*незавуздана разпуста и люта неволя. Въ тако-*

[1]) У рђаве облике владавине Крижанић убројава: 1) Кад из демократије никне *анархија*; 2) *олигархија* или самовољна владавина властеле; 3) Кад се из монархије развије *тиранија* т. ј. „кад један човек притисне и пљачка народ“. *Тиранин је*, вели он, „*разбойникъ народный, не боячь ся суда ни муки. Есть катъ* (џелат) *без судца и закона. Есть чловѣкъ, кій есть завергелъ чловѣчество*“. Он је видно обележен. Могао би једном речју да учини много добра „без икакве штете но баш на славу своју.“ Али он то неће. Нашим језиком тиранин се вели каже: људождерац! 4) *Гинекархија*, кад жене владају; и 5) *Ксенархија*, кад туђинац влада. (I. 269—270.).

вомъ стану никто не живетъ объ животу и объ благу своемъ безпечаленъ". (52.). Оно што, вели, многи називају „златном слободом" (II. 17.) врло је често у самој ствари највећа самовоља (effrenata licentia), јер (вели доцније Рус Хервој Пољаку Казимиру) «није у нас због монархичне управе мање слободе но ли у вас» („у Млетачкој републици, вели он, има на прилику више монархије, но ли у вашој анархији". 330.), пошто у ствари има „двојаке слободе: једне која је животу повољна и друге која је неповољна" Зла је то слобода, кад силни пљачкају слабије и проводе живот у нераду и благовању. «*Таква је слобода*, вели Крижанић, *животињска*». У добро уређеној држави нико не сме од нерада и отмице живети; јер и сами владари «мораютъ дни и ночи на досадливыя народныя скорби» посвећивати (II. 323—324.). Јер владаоци. ма да су богом постављене старешине народне, ипак немају права по ћефу располагати имовином и животом народа свога, већ им је дужност, да богом поверени им народ чувају и усрећавају. По Крижанићеву мишљењу ипак је потребно да сам народ увек изјави претходно и своју жељу за апсолутном монархијом, дакле доиста замишља неки вид „Suffrage universel-а" као што то проф. *Брикнер* с разлогом вели.[1]) Потребно је «*наиперьвле*, вели Крижанић, да народнымъ соймомъ всѣ вы спознаете и изповѣсте и мы нашею властію укрѣпимъ: еже Кралевская Самовладская область есть наивысша на свѣту». I. 359.). Али, и ако сасвим у духу савременика му Инглеза *Томаса Хобеса* начелно брани апсолутну наследну монархију, он ипак већ хоће да је, у духу потоње Монтескијеве уставности и Русовљева непосредна законодавства, ограничи извесним народним слободама и учешћем народа у законодавству, како се монархија не би претворила у тиранију (Самовладство у људодерство!). «*Какво дрво, такав плод*, узвикује Крижанић, *какво законодавство, такав је и ток послова државних.*» Немогуће је «*изъ кукола иматъ пшеницу.*» Једном речи као што заглавље у маргиналу гласи: «*Безъ слободинъ не можеть ся забранить людодерство*». (I. 302.). Он је у ствари дакле већ далеко одмакао био од Хобесове аутократије. Ма да су му људи начелно по природи једнаки ипак су они по

[1]) *Р. Вјесник*, за Јуни 1889. 23. — На другом месту (Russische Revue, 333.) опет вели, да Крижанић замишља некакав уговорни однос између владара и народа, који се односе „de puissance á puissance".

друштвеноме положају своме веома различни. «*Обзираяся на Бога, всѣ крали и всѣ жебраки суть еднаки*», ну ипак зато социјалне разлике међу људима постоје већ по самој природи овога ни у чем несавршенога земнога живота људског (чије је дело и само ово несрећно ратовање, које нас по несрећи нагони да оружје увек на готову стојати мора, 81.), и зато сам устав земаљски треба да утврди једном за свагда, колико ће и каквих слобода који сталеж у држави уживати, а «*первая и наивящая отъ всѣхъ слободинъ есть: Правда*» (55, 57 и 58.)[1]). У давању слобода «*не мораемъ мы смотрѣть на законъ сего или оного народа, но на разборъ, на общую народную пользу и на народа, да земли нашія, каковость и наравъ*». Јер било је и има у животу народа и много рђавих установа. «*Разборъ пакъ велитъ: да ся слободины до тѣхъ мѣстъ посужаютъ всякому стану и чловѣку на особно, до коихъ мѣстъ есуть полезны всему народу въ общено*». (60.) У овим духовитим речима садржано је цело модерно питање о границама мешања државнога у друштвене (а нарочито привредне) односе и Крижанић га сасвим правилно решава, кад каже, да та граница како сталешких тако и личних слобода може ићи само до оне тачке, на којој су деловања њихова целоме народу корисна. Додајмо још к тому и ове даље напомене, достојне у свему једнога *Монтескија*: како је у политици (поред правилне оцене противника[2]) и скромности и уздржљивости народне нарочито у срећи) корисно *прибирати тачне податке о разним народима, те видети са чега су се једни народи подизали а други опадали; и у колико су*, вели он, *ти историјски* «*примери нама ближи, или су баш и отачаствени, они у толико јачe и дејствују*». (83).[3]) Даље (на стр. 113.) опет вели, како при поли-

[1]) Још је Јустинијан, вели, у свом законодавству написао, да неправде не смеју потицати оданде, одакле се само суд и правда очекују. (I. 275.).

[2]) Турци су, вели, увек и у свим успесима својим били врло обазриви и скромни. Никад нису од једном заратили са два непријатеља, већ свагда, ако им је то само икако могуће било, пре но што на другог непријатеља ударе, прво са једним мир закључују. У Турака је пословица: не презири ни муву, кад ти је непријатељ (86.).

[3]) Данашња наука утврђује као начело, да политички карактер једнога народа поглавито чине *наслеђени осећаји народни* (а нарочито сачуване успомене из прошлости). Психолошке особине раса, које карактер народни образују, своде се у главноме на: *издржљивост*, *енергију* и *моћ савлађивања себе сама*; оне све потичу из *воље* и пресудне су за *величину народа*, тако да можемо рећи, да из њих потиче *морална снага* народа, док опет материјална моћ његова лежи у привреди његовој. В. о томе: Gustave le Bon: „Les lois psychologiques de l'évolution des peuples“ Paris, 1894. стр. 30–31.

тичкоме *«суђењу ваља добро познавати стару историју многих народа па о томе добро промислити: Колико је година постојала која држава од оних, које су преминуле, а од постојећих, колико којој година има. А за тим тек долази процена: којим начинима и узроцима је који народ био подигнут и своју државу задобио; а са којих грехова и несрећа и са којих узрока је који народ опет своје господство изгубио и понижен остао»*. Прилазећи, као што сам вели, оцени свога рођеног словенског народа, Крижанић констатује, да су, сем Руса, сва друга словенска племена својом политичком незрелошћу и неумешношћу потпала мање више под власт туђина; тако: Чеси, Пољаци «а да и не говоримо, вели, о другим северним, нарочито поморанским Словенима, који су за словенство на свагда изгубљени 116.) па онда јужни Словени: «Задунайски Словенцы (Болгары, Сербы и Херваты) уже давно есуть згубили не лихо кралество, но и силу всю и языкъ и весь разумъ; тако да уже и не разумѣютъ что есть честь или прецѣнба и не думаютъ объ ней; *и сами отъ себе никако ся могутъ помочь: но извонска сила имъ есть потребна, да бѣху могли опять на ноги повстать и въ число народовъ ся поставить»* (115). Овим речима не требује никаква коментара. Довољно је само запитати се, какву би оштру осуду политичке незрелости својим земљацима јужним Словенима изрекао Крижанић тек данас, кад би, ево тек у самоме почетку ослобођења њихова, сагледао у данашњу плиткоумну српско-хрватско-бугарску размирицу, коју само политички непријатељи самосталности и будућности њихове вештачки потпирују и распаљују. Та опасна «немачка политика» према Словенима, које Крижанић толико опомиње да је се једном чувати науче, одвела је и последњега деспота српског Ђурђа Бранковића у заточење у Хеб (Егер) и то само зато, што то тако већ онда захтеваше државни интерес аустријски (према познатом Колонићевом одговору на питање Русије: Ratio status ita poscit!). Та политика, која је Хрватску подјармила, данас привидно подржава Хрватство онде, где му места није (н. пр. у Босни и Херцеговини), сузбијајући га међу тим на природном попришту његовоме (н пр. на Ријеци и Истри), а све само с тога, да би их са Србима у сталној размирици одржавала. То је увек та иста политика која је и Србију на Бугарску потискивала и са братском Црном Гором у

заваду је доводила. И што је још најчудноватије, та политика врло често данас већ више и не крије праве побуде и намере своје. Она на прилику већ отворено признаје, да са суседном јој краљевином Србијом пограничне прометне сукобе изазива увек онда, кад се у Србији само и помисли на то да се води нека национална политика словенска. Томе су очигледан доказ ове значајне речи Ant. E. Horn-а, који, поводом тадашње аустро-угарске забране извоза стоке наше, у најважнијем научном економском часопису француском (у: „Journal des Economistes", у свесци за *Децембар* за *1891.* годину, а у кореспонденцији из Будим-Пеште под насловом: „Lettre de Hongrie", на страни 405.) од речи до речи овако вели: „под санитетским изговорима ми смо из наше потрошње уклонили америчке и румунске свиње и, чим Србија покаже склоност своју, да води политику радикалну, т.ј. словенску (Sclavophile, вели се још у оригиналу подругљиво) онда се одмах и наши сточарски трговци ни мало не љуте кад виде како царско-краљевска влада узима то као разлог затварању границе за производе из ове мале краљевине и онда они (т.ј. маџарски сточари) шта више никад не налазе, ни да је репресалија довољно дуго потрајала, нити да је грешник (Србија) довољно кажњен"! Ово је, мислимо, бар сасвим искрено речено. Да ли ћемо и ми већ једном до тога доћи, да се према оваквој политици управљати научимо?

Крижанић јасно већ истиче *начело народности* као природни основ свакога правилног државног живота, јер „нееднакими волми зло ся оретъ нива. Тако же незгодными наравми зло ся сохраняетъ кралество. Кои суть изъ разныхъ народовъ скуплены, не могутъ быть право згодны: но имаютъ разные образы, нравы и хотѣнія. Не къ едному но къ разнымъ концемъ влекутъ". Владалац, који по народности својој треба да припада увек своме рођеном народу, не може тражити ни наћи ослонца другде, до само у народу своме, и зато и војска његова треба увек да је народна а не туђинска, најамничка. (Још је Аристотел, вели, казао: „*Крали держятъ стражу изъ нарожановъ; тираны изъ инородниковъ*". 104—105.) — Политичка мешавина слабијих народа са јачима доводи вазда слабије до потчињености и зато је по његову мишљењу „*Словенцемъ народное змѣшаніе найгорѣ*" — „*и аще ся (странци) къ намъ при-*

*мѣшаютъ, чинятся наши господари; а мы мораемъ быть нимъ подвержен*ы" (II. 105 а в. о томе и I. 188.). И данашња политичка наука утврђује одиста то као правило, самим искуством осведочено, да у државној заједници *политички мање образовани народи вазда јачима подлежу*, док се међу тим *расе врло ретко и врло тешко стапају* (чему су најбољи пример Ирци у Ингleskoj, затим Немци, Словени и Маџари у Аустрији), као и то, да су, са незнатним изузецима, готово све велике државе, које су из разних народа силом склопљене, осуђене да од силе и угину[1]) (а тако, као што смо већ напред видели, на ову ствар гледа и Крижанић).

С разделом 51. (Объ ширенію господства) Крижанић, — као што већ напред при прегледу саме садржине његове политике рекосмо — прелази на питања *спољашне политике* с нарочитим погледом на особени географски положај и историјски позив Русије, којој он пророчански већ придаје онај велики политички значај, који је она тек касније од времена Петра Великога задобила. Ми ћемо се на овоме пољу зауставити само на оним моментима, за које налазимо, да ће осетно допринети, да нам целокупна слика Крижанићеве политике што верније представљена буде.

Крижанић је мишљења, да већ сам положај Русије категорички одређује собом и правац и задатак државне политике њезине. Треба да се «зъ *Божіею помощію ширимъ къ Черному морю и къ его брегомъ и пристаномъ много користнѣимъ и потребнѣимъ отъ Варяскихъ.*» Зато Русија мора пре свега сузбити отуда Татаре, а дотле мировати са Пољацима и Шведима, од којих се међу тим нападу ни бојати није (116.118)[2]). У политициваља увек поступно и врло опрезно наступати, «або кто прешироко распростираетъ руки, ничесо не стиснетъ». (122). Правац др-

---

[1]) Gustave le Bon: Les lois psychologiques de l'évolution des peuples". Paris, 1894. стр. 46. и 52.

[2]) У својој политици Русија мора бити одлучна и више не окlevати. Тако он завршује и своје „писмо за ослобођење" (Littera pro liberatione, 1675.) значајним речима *Шта чека Русија?* (Russia quo spectat?) В. у *Маркевича*, стр. 220—221. Међу тим, као што сам Маркевичъ примећује, Крижанић је отишао из Русије разочаран, јер „она не могаше да прихвати и оствари оне народно-политичке идеје, које су га у Русију довеле биле, и које још ни данас у XIX. веку нису остварене." Пошав к моштима чудотворца Николаја у Јадранско приморје, он је свој живот „трагично завршио" негде на путу изван Русије. (стр. 222—223.)

жавне политике мора бити стално утврђен тако да, што један владар свршити не узмогне, остане у аманет наследницима његовим; даље мора одговарати правим интересима народа и вазда у тајности се држати. Све ово јако нас подсећа на потоњу источну политику и тако звани «тестаменат Петра Великога». Крижанић чак наводи и стара грчка пророчанства о томе, како ће Турци пропасти само од северногa „Русого ильти Рыжего народа“ као и нека турска предсказивања о опасности, која им од северних Словена грози, па ма да су, вели, све ово само голе басне, оне су ипак политички корисне и зато их ваља подржавати и ширити, јер у народу словенскоме држе крепост и свест о народноме позиву своме. (120—121. као и на стр. 133—134). У реду тих идеја Крижанић напомиње, како је вредно још имати на уму и то, да су турски владари војевали с толиким народима а само су им двојица међу тим од туђинске руке погинула. „Баязитъ при Темиру Татарину ухваченъ, самъ ся есть уморилъ. *А Мурата есть Сербинъ князь Милошъ Кобиличъ ножемъ проболъ*. Оберхъ того Сулимана Херватъ князь Микула Зринскій есть присилилъ вяще отъ яда и отъ сердитости неже отъ немочи умрѣтъ. А Османа суть неговы властны стрѣльцы задавили, за то что ихъ есть былъ извелъ супротъ Ляхомъ. *Сице тримъ Турскимъ кралемъ смерть есть пришла отъ Словенского народа*.“ Уз то још маргинал носи и напомену, како је „*Мехеметъ II изподъ Бѣлграда Сербскія столицы раненъ убѣжалъ*.“ При читању ових редова није згорега сетити се, како је тек доцније — године 1683. — дошла победа Собјескога под Бечом, (коју му је цар Леополд I. неблагодарношћу исплатио) и да је година писања Крижанићеве политике (1663.) била тек година рођења (у Паризу) потоњега победиоца Турака: принца Евђенија Савојског (који је као младић од 19. година у бици под Бечом учествовао)[1]).

[1]) У својим „*Пророчанствима из 8 века*“, која је тек 1890. год. открио *М. Соколовъ*, Крижанић помиње стару причу о гоги магоги и напасти антихриста а то је, вели, била потоња турска најезда, само што он налази, да је „њихова улога (т. ј. Турака) у историји сасвим друга и да је у скоро пре надати се завршетку силе турске, но ли проширењу њезиноме.“ (У већ поменутој расправи Соколова у мајској свесци руског „Журнала Министарства Народне Просвете“ за год. 1891. стр. 29.). Ту се износи (из главе 11 рукописа и „Мухаметово показаније“ у коме се прича о томе, како је Мухамед на самрти, на питање о трајању његове вере и владавине, показао десет својих прста, те

Ми смо се већ напред дотакли били следећега одељка 53. (*Сказаніе объ незнан*ію), у коме се нарочито говори о томе, како је увиђавност у опште знак мудрости, која обично касно долази, како у животу појединаца, тако и у политичкоме животу народа, а има их вели, који ни у самој «старости не знадутъ оного, что мораху знать въ дѣтинству.“ — „И живутъ люди (да сице речемъ) въ незнанію животныя азбуки.“ (I. 142.) Незнање је дакле извор свих грехова и заблуда, па како се знање добија тек дугим радом и искуством, то је зато наука ту, да нас свему поучи а посебице у политици историја нам пружа најпоучније примере из живота и искуства старијих народа (нај јаче пак дејствују примери, кад су поцрпани из прошлости свога рођеног народа). Тако се народи уче једни од других, прихватајући заједничке умне тековине целога човечанства. У питању историјског развијања народа Крижанић (од прилике онако исто као данас Дрепер) налази, да, с погледом на узраст и ступње развијања, има много сличности међу животом човека и животом народа, па вели: „Добро Florus Римскій историкъ присподобляетъ свой народъ къ четыремъ Возрастомъ чловѣчьимъ, и велитъ: Римского народа *Дѣтинство* есть было подъ первыми кральми съ полтретья ста годовъ[1]): *Младость* подъ общевладствомъ, другого съ полтретья ста годовъ: *Мужеская доба* подъ общевладствомъ же, зъ двѣ сти годовъ: а на послѣдокъ *Старость* есть била подъ Цармн, до са-

---

су Турци услед тога очекивали пропаст своју кроз 10, 100 и *1000* година али, додаје Крижанић, „бог још држи Турке због хришћанских грехова“ (33.)

Даље се опет ређају подвизи Обилића на Косову, Николе Зрињскога при одбрани Сигета као и „Липсиюсово гаданије“ о томе, како ће Турска пропасти од самовоље јаничара, који удавише Османа (због неуспеха његова против Пољака под Хотимом) затим Ибрахима, па и „најдражего советника“ ондашњега цара Мехмеда: Ипшира пашу (стр. 35 и 37. где се наводи и то, како је поред много више војске своје, ипак кнез Лазар побеђен био, како га је Бајазит убио и земљом му обладао, па и многе грчке градове већ у првоме нападу освојио био „*и съ тою наречен был Гилдерун хан: то јест Царь Гром“.)*. — У првоме делу исте расправе Соколова (у априлској свесци стр. 250.) наведено је из ново откривенога рукописа и једно место, које утврђује и да је Крижанић већ 1650. године био доиста у Цариграду. (У *Безсонова* у поменутој биографији: Юрій *Крижаничъ*. Москва, 1870. II. стр. 45—46 утврђено већ на основу „Политике“ „Обличенија“.). Као што се из горњег цитата види, у том рукопису Крижанић је већ почео *изостављати и дебело јер.* (у Соколова стр. 49.)

1) Крижанић сасвим скептички гледа на прва времена римске историје и посве правилно суди о узроцима римске пропасти, тако да, као што проф. Брикнер вели, он већ у половини 17 века додирује питања, којима су се доцније занимали: *Бофор* (и Нибур), *Монтескије*, *Гибон* и др. (Руски Вјесник, за *Јули* за год. 1887. стр. 41.).

мого скончені̂я». (II. 145.) То се, додаје он одмах, даје применити и на све друге народе, али у продужењу истога става (6) наводи даље и мишљење *Николе Макијавела*, по коме опет појединн народи у животу своме упадају често и из добрих установа и закона у рђаве и обратно опет се добрима враћају, јер «снага даје мир, а мир празновање (доколицу и луксуз), што изазива поквареност, а ово води пропасти», из које се опет народи враћају добрим уставима и законима, од њих крепости, а од крепости благостању и слави. Проф. *Брикнер* на то с правом додаје, да се Крижанић није дакле строго придржавао ове кружне теорије Макијавелове, већ је у својим философско-историјским погледима ипак више нагињао *теорији прогреса.*[1]) У историји свих народа јављају нам се *слични појави живота* (дакле: растења, опадања и смрти). То су мисли, којима се, као што проф. *Брикнер* с разлогом вели, пре њега занимао само један Боден, а после њега тек у првој половини 18. века један *Вико* (који тај појав у својој „Scienza nuova" називаше Ricorsi)[2]). *Моралне особине народа тесно су везане са његовим политичким уређењем*, а да је то тако, најбоље нам сведочи чувена храброст однегована у старих Римљана, док «Влахи (нови Италијанци) нѣмаютъ никаковыя храбрости" (I. 85.). „Дурны обычаи не отъ уроженія, нити отъ вѣры; но отъ злого законоставїя". (I. 170.) Међу тим *политичко напредовање тече опет напоредо са умним развијањем*[3]), а умне тековине задобијају се властитим радом тек у дугоме току времена и наслеђем од других културних народа (II. 144.). Крижанић нарочито диже свој глас противу раскоши и у опште материјалистичкога схватања о позиву човекова живота, у чему он гледа Сарданапалску девизу телесног уживања, за коју је, вели, још Аристотел, прочитавши је на надгробном камену, рекао: „Что ино ся могаше правѣе вепру на гробу написать?" (II. 147.) Ми Словени треба да се одликујемо простотом живота, јер не располажемо богаством западних народа, а да се са њима надмећемо у неговању ратних врлина (I. 167.)[4]) *Увиђавност* и

[1]) На истом месту, стр. 49.

[2]) На истом месту, стр. 46.

[3]) В. о томе I. 109. У Брикнера на истом месту, стр. 47. који вели, да је у Крижанићевим погледима садржано *„учење о физиологији држава и народа"* (45.)

[4]) У спису о „Промислу" Крижанић вели, како су *„руски војници по својој издржљивости кадри да чуда почине"* В. у *Маркевича*, стр. 139.

опрезност то је, вели Крижанић, прво наше благо, којим можемо наткрилити остале европске народе, а друго је: државно јединство Русије у „неограниченој монархији“, јер је то, вели он, „прави философски камен, који лечи све болести политичкога живота“ — нарочито у борби са Немцима (I. 173), *То Русији налаже*, вели он, *већ сам природни положај њезин међу истоком и западом, међу Турцима и Татарима с једне а Немцима с друге стране.* У Русији се води борба два противуборна утицаја: *византијскога* и *западно-европскога;* прави пут државне политике посред разних искушења може нам само разум показати — ето то је у главноме садржина политички веома важнога даљега одељка 54. (II 172.) У интересу политичке будућности словенске, а с погледом на особене прилике, под којима руски народ живи, Крижанић, да би од Русије отклонио жалосну судбину растројене Пољске, не само што тражи јачу политичку централизацију, већ је, из разлога чисто политичке целисходности. а и да би се народ руски сачувао од разорљивих (нарочито немачких) философских идеја, ишао чак и тако далеко, да је световао, да се такве идеје и не уносе у масу народа, јер их он како ваља још разумети не може. (II. 176—177.)[1]). Из истих разлога Крижанић католик постављa као начело, да снага Русије пре свега мора лежати у чистини њезине *православне вере* (II. 170) и зато је он као што видесмо устао био чак и да је од раскола (из манастира Соловке) одбрани. Ваља Русију сачувати како од немачких политичких и религиозних јереси, тако и од грчкога фанариотства. И једни и други сеју само раздор међу нама «јер је обојима раздор користан» I. 194—195. (Немци то чине међу севернима а Грци међу јужним Словенима.) Нема сумње, да Крижанић у овој својој националној ревности врло често и претерује али му с друге стране није томе много ни замерити, кад се, по оној познатој народној речи, зна, да: кога су гује пиле, тај се и гуштерова боји. Он је суревњив на Грке, који као оно Јевреји већ од старине о себи мисле да су они једини изабрани народ божји, док су им сви остали народи били «варвари.» и зато, вели он, „ја нисам тако дрзак да тражим да

[1]) Тому се, нарочито за онда, не треба чудити, тим мање кад се зна, да је и у најновије доба чак и један *Ласал*, у својој преписци са Родбертусом, могао казати да се из истих, политичких, разлога „Mob“-у не мора баш све казати!

се мени једному верује, јер тому (т. ј. грчкоме оговарању) могу послужити као сведоци и сви други народи" (II. 188.). Грци, вели, и данас још (под турском владавином), *„завиде Србима што имају свога Митрополита или Патријарха и дају Турцима велике суме новаца, да у Србији Грке митрополите постављају"* (али, додаје он, Срби у невољи врло често и сами подмићују Турке, те тако грчке фанариоте опет протерују. II. 191)[1]). Затим помиње како је сам својим ушима *„слушао једнога Грка, који је викао на блаженога Ћирила Солунскога зато, што нам је саставио и предао словенско писме, и што је свето писмо на словенски језик преводио"* (193.). Немци су нам с друге стране тако исто опасни, јер нас данас и они, које некада класички народи и саме као дивљаке гледаху, у животу и књижевности својој као дивљаке оговарају (162. и 251.) а међу тим су нама јако још штетни и као досељеници, јер су и физички и материјално од нас надмоћнији. Они, вели он, у својим историјама пишу, како је језик словенски, као језик нижега реда, само *„у јачој употреби на Порти"*, што не би ни мало чудно било кад би баш и у још јачој употреби био, јер словенски елеменат допире до самога Цариграда. (187.) Нама Словенима, вели Крижанић, потребна је пре свега *„братска слога"* (fraterna concordia) а нарочито је ваља пожелети међу Русима и Пољацима (194.) јер, кад би је било, онда не би више само Немац, већ зар и који од руских владара, био изабран за пољскога краља. (198). „Од свих народа, вели он, најсебичнији, најзавидљивији и најмање гостољубиви су Немци" (269.). Немци су му „јеретици, проналазачи и ковачи свих европских јереси".[2]) Немци су, вели даље, измислили и то како је титула њиховога римског императора виша од свих осталих (некакво „хипербазиличко или хипермонархичко достојанство". 284.) те даваху наивним словенским владарима ниже, подручне владалачке титуле, којима се ови још поношаху као са добићу неком! (291 и 348.) Међу

[1]) На стр. 215. вели опет како недозвољеним средствима *гледају да пригрáбе српску Митрополију*; даље како „духовне чинове за новац продају људима недостојним" (216.), како су „наше Бугаре прозвали нељудима" (217. а види о томе и на стр. 188.), и „у старини показали нечувен пример суровости, ослепивши 20.000 Бугара" за цара Самуила. (218.)

[2]) Немци су му *Епикуровци, којима је бог црево"* (II. 331. а и на стр. 17, јер где год им је добро тамо им је и отаџбина; па онда опет „разкошны, говорливы, лаявцы и т.д." (152.)

тим Словени су, вели, по истоме праву као и Немци, мачем засновали политички живот свој на европскоме копну.[1]) Као досељеници Немци су опасни, вели, и самим од њих образованијим народима, као Италијанима, Шпањолцима и Французима, јер се „ретко ко од ових обогати у Германији, док се множина Немаца у њиховим земљама обогатила" (270.) — једно врло интересно опажање, које је, као што знамо, у последње време нарочито Француску јако занимало. Противу германске надмоћности нама Словенима ваља се по мишљењу Крижанића поглавито борити простотом живота нашега, при чему би се у многоме и на саме Турке угледати могли.[2])

Говорећи даље о правим узроцима *црквенога раздора*, који је Словене политички поцепао те им врло, много наудио,[3]) Крижанић овако вели: «Сіе есть треба знать: еже раздоръ церковный нѣсть повсталъ для ради Богочестія, нить для душного спасенія; но для *мірскихъ, политичныхъ причинъ: для рѣвнованія двѣхъ народовъ (Грековъ и Римлянъ) про земское царство.*" (затим историјски ређа све узроке сукоба, међу којима понајвише важности придаје овим двама чисто политичким фактима: а) тој околности, што се римска властела год. 801. предала „Карулу кралю нѣмечскому" и б) насиљу, које Грцима учинише западњаци у крстоносној војни заузевши им најзад и сам Цариград. II. 200—202.) То исто констатује Крижанић и доцније (на стр. 219.) кад вели, да се тај спор суревњивости и превласти међу Римом и Цариградом *нас Словена ништа не тиче*. „*Боље је*, вели Крижанић, *да пријатељски саслушамо обадве стране и да се постарамо да их помиримо.*" А раније (I. 112.) он опет вели: „*И нынѣшній* церковный раздоръ нѣсть ли ся почалъ отъ глупыхъ причинъ?" (затим ређа поје-

---

[1]) Тако вели, како за царевања Јустинијанова „наши преци Бугари, Срби и Хрвати, на очима самих императора, отеше од Римљана области, блиске Цариграду" (285.) али их после услед неслоге, исто као и Грке, Турци све подјармише (I. 184.).

[2]) „Који се никад не опијају, нити празним забавама одају" (317.) Нарочито војује против *крчми и карата*, велећи да су „*крчме узрок многим преступима*". II, 319.

[3]) Крижанић свуда и у свему у опште веома много полаже на слогу као производ политичке увиђавности, ону слогу, о којој ми и данас толико певамо, а коју међу тим тако слабо негујемо. Зато увек остаје карактеристична она реч Цинцар-Јанкове жене, кад је по пропасти Кара-Ђорђевој при састанку дотле завађених војвода у Хотиму видела их где се у сузама грле, те узвикнула: *Хвала богу те Србија пропаде, да видим, да се и ви једном изљубите!* — реч пуна сарказтичког патриотског бола.

дине снђушне богословске размирице)[1]). Ми ова најважнија места из политике наводимо верно баш с тога да би нам она показала сву заблудност оних, који Крижанићевој делатности у опште хоће да натуре некакав више религиозни карактер. Да се црковни раздор није умешао, одавно би већ, вели Крижанић (и у спису „о пророчанствима из 8. века“), Литва и Пољска биле са Русијом спојене[2]). Све то потврђује оно наше пређашње гледиште, да је у Крижанића одиста, као што *Первольфъ* вели, *верско питање стукнуло пред националном словенском идејом*[3]). У томе погледу најправилније га по нашему нахођењу оцењује проф. *А. Брикнер*, кад вели, да су у Крижанићеву програму на првоме месту вазда стојала светска а не духовна питања. (Руски Вјесник за Јуни, 1887. стр. 609.) док су и *Маркевичъ* и *Соколовъ* ипак расположени, да у то још погдегде и посумњају[4]) У спису „Обличеније на Соловечскую челобитну“ Крижанић католик, по речима самога Маркевича, јавља нам се као искрен поборник православне цркве, ватрено војује противу раскола и у духу чисто богословско-православноме узима православну цркву у заштиту, тако да је он „први и све до данас међу католицима једини апологет православне

[1]) Немачки цар Хенрих узаконио је вели: „*дабы никто не могелъ постать папою аще не будетъ потверженъ отъ царя*“ I. 421. Тако је дакле и црква ушла у састав државне политике германске.

[2]) У Пољака од старине иде прича, да: или ће Москва бити пољска или Пољска московска! (У Соколова, за мај, стр. 43.)

[3]) Опет у *Соколова* за Април стр. 262. На истоме месту наводи се и мишљење *Пипина*, који такође налази, да је Крижанић у Москву дошао с чисто националним а никако црквеним плановима. И један и други знали су међу тим већ за онај биографски материјал, који је у „Starinama“ Jugosl акад. књ. XVIII за 1886. г. публиковао *Евсевије Ферменџин*, а из кога би се (на основу Крижанићевих писама писаних секретару римске колегије: „De propaganda fide“ Франческу Инголи) могло још вар једнострано и закључивати да је Крижанић у Русију ишао религиозном мисијом. Овако тесногрудоме, неправедном схватању противи се сав рад и свеколико образовање Крижанићево. *Пипин* чак вели, како „*латински поп сам о себи казује, да он нимало није тврд латинин*“. *На истоме месту у Соколова, стр. 265.*

[4]) Тако н. пр. Маркевичъ, кад ипак вели да се у Русији „Крижанић званично назвао Србином“ (стр. 21) — он који баш своје католичанство које је код Руса извесно незгодније било игде, и ничим прикривао није, већ га на против вазда на равно стављао са православљем, желећи потпуно измирење ових двеју вера а само је протестанство за немачку јерес оглашавао. — Исто тако мислимо да греши и Соколов кад на завршетку своје расправе („*Новооткрытое сочиненіе Крижанича о соединеніи церквей*“ у Журналу Мин. Нар. Просвете стр. 56.) вели да у Русији „*његов католички панславизам није могао имати успеха*“. Да је Брикнерово гледиште, који га у осталом с политичке стране најбоље увек познаје, у свему највերније и најправедније, најбоље сведоче саме горе наведене речи Крижанићеве о правим узроцима његова доласка у Русију.

цркве противу раскола" (стр. 209.). У спису о „Промислу" он налази да победе као и поразе, напредовање као и пропадање народа долазе од Бога који је крајњи узрок свих догађаја у људскоме животу и историји народа.[1]) Провиђење је казнило охоли Рим, који је постао плен нових народа и морао најзад приклонити своју горду главу толико гоњеној вери Христовој. Оно је Римом срушило Картагену а „Татары и Турки уже издавна казнятъ грѣхи иныхъ народовъ" (I. 391.). Тако су дакле са својих грехова политички пропали и балкански Словени, а тако у пропаст срљају и Пољаци (што се ускоро у подели Пољске и испунило); једина је још остала Русија, која, и по своме положају на међи истока и запада европскога и по подесним народним особинама својим, међу свим другим Словенима представља једини снажан политички фактор (Staatenbildendes Element, као што то Немци згодно називају) Њена је природна и божанска задаћа «да ослободи, заштити, просвети и уједини све Словене и да на челу њихову исполинским корацима ступи на видно поприште човечанске историје.» А један од значајних корака у овоме правцу јесте измирење православне и католичке цркве, јер је досадањи спор њихов само политички подвојио Словене и грдне им штете нанео. Русији и Рускоме цару спада у задатак, да, зарад политичкога зближења и зарад политичке будућности словенских народа, црквени раздор међу Словенима измире (Маркевичъ, 102). Једном речју, он још тада беше мишљења, да Русија једина представља ону политичку јединицу, која, кад се испред осталих словенских политичких нула једном на чело њихово стави, да ће тек онда Словени своју снагу од толиких милијуна развити и свету показати моћи. При оцени свега овога, ваља увек добро имати на уму време, у коме је Крижанић ове своје мисли исповедао и заступао (време још слабо познате и више азијске московске државе пре Петра Великога.)

Пре него завршимо, нека нам буде дозвољено да бацимо још само један поглед на неке завршне мисли Крижанићеве политике. које са напредности погледа заслужују да буду забележене. Говорећи у закључноме одељку о «политичкој јереси», о сујетности многих титула (којима вели он, нарочито Немци Словене трују и обмањују стр. 380.) Крижанић разлаже

[1]) Маркевичъ стр. 126. и А. Брикнер (у Руском Вјеснику, за Јули 1887.) стр. 50.

како множина титула обично крије немоћ (као нпр. у ситних немачких владаочића, стр. 338—339.) или је пак производ необразовања и глупости (као што је то нпр. случај код источних народа, чији се владари називају: браћом сунца, земним боговима и царевима царева. 344.). Сваки народ треба за своје владаре и чинове да узима називе из народног језика свога[1]) Даља су сујета, вели он, још и : грбови и ордени. Човек ако и што вреди, вреди само по властитим заслугама и способностима а не по прецима својим (бабама и дедовима, 379.), као ни по датим му титулама и декорацијама. Немачки владаочићи, пошто су вели изгубили сву силу и сав уплив свој, мислили су да ће га најбоље накнадити „сујетним каваљерским титулама" (378.) За инглески закон о властеоској *примогенитури* вели да, и ако у приватним фамилијарним односима може и користан бити, у општем друштвеном интересу је несумњиво штетан и неправедан. (376.) Руга се даље бесмисленој установи каваљерства „златнога руна" а нарочито инглескоме ордену „некакве, вели, женске подвезице", установљеном поводом неке игранке, на којој је краљици подвезица спала била, са том приликом импровизованом француском девизом : Honni soit qui mal y pense! коју је, вели, с особитом благодарношћу примио и сам Владислав краљ пољски! (388—389.)

Сви закони и све установе у држави морају служити општој а никако појединачној или сталешкој користи. То је алфа и омега Крижанићеве политике. Као врховно начело државне политике у опште, оно је у теорији тек у новије доба доследно изведено, а у животу није на жалост још ни дан дањи кроз све гране практичке државне политике проведено. Крижанић међу тим с њиме и отпочиње и завршује политику своју. С тога ми налазимо, да се свеколико досадашње излагање Крижанићеве Политике даје у целини најверније окарактерисати и најдостојније завршити опет овим његовим властитим речима : „*Сви закони и све уредбе државне дужне су тежити општему добру и не сме у земљи бити ни једнога закона,*

[1]) Том приликом он замера Русима, што своју земљу по грчки зову „*Россія*" у место *Русија* (344.) и примећује, како је словенским језиком правилније писати: „*По Божіей милости*" него ли „*Божіею милостію*" (359.). Ту он поново замера и српским владарима, што се зваху грчким именима: архонта и деспота или чак и немачким херцег, у место својега народнога назива: кнез. (348. и 381)

који би за циљ имао посебну корист ма кога сталежа или лица а на штету осталих држављана. Ни један сталеж не сме се издићи над другим толико, да остали отуд трпе неправде и притиске. У свима као и у свакоме, први и последњи циљ мора увек бити: опште добро народа" (П. 373.). „Salus reipublicae" у класичких народа, као што знамо, вредео је само за повлашћене сталеже, али не и за масу народа а најмање још за највећу масу робова; у средњему веку слабо се већ и водило рачуна о оној маси раднога народа, која се обично називала „misera contribuens plebs". Трећи грађански сталеж, који у апсолутним монархијама новога доба беше у почетку носилац и поборник нових идеја слободе, једнакости и браства сузбивши моћ властеле и властеличића као и самовољу владара и дошав најзад до политичке власти у држави, иставио је опет више свега у држави своје трговачко и индустријско богаство те тиме материјално подјармио масу раднога народа. Зато су увек од значаја ове Крижанићеве речи, које ми по проф. Брикнеру из списа „о Промислу" наводимо: «*Државе пропадају са саможивости владара, са претешких намета и кулука, јер вапај радника продире у небо*»[1]).

Да завршимо. И ми смо до скора знали о Крижанићу само као о граматичару и «панслависти». О његовој граматичкој радњи надлежни је суд већ поодавна изречен. А најнадлежнији међу филолозима нашим проф. *Ватрослав Јагић*, у исти мах када осуђује његово самовољно граматичко поступање и кад му замера што није познавао језика рускога, — у коме би случају зар и списи његови боље познати били, — једном новијом приликом[2]), (не улазећи у саму оцену политичке садржине списа његових) напомиње ипак толико, да Крижанић у опште „*стоји на челу утопичара*" и да су му „*списи духовити и идејама богати*". У погледу *богословских* списа Крижанићевих сви су писци у томе сложни, да су они сведоџба ретке спреме и даровитости пишчеве[3]) као и да су поглавито писани у тежњи политичкога зближења религиозно завађених словенских народа. *Политичке* идеје Крижанићеве, а посебице

---

1) У „Russische Revue" за 1891. стр. 313.

2) У приказу Пл. Кулаковскога литерарно-историјске скице о покушајима словенскога јединства у језику књижевноме. Archiv für Slavische Philologie. X Band за год. 1887. стр. 300.

3) В. на завршетку расправе Соколовљеве, стр. 55.

по струци *народне и државне економије* (садржане у спису о политици), обратиле су на се озбиљнију пажњу тек последњих година у поменутим расправама проф. *А. Брикнера*[1]) које су и нас тек навеле, да Крижанићеву спису о политици нарочиту пажњу посветимо. А поглавита снага Крижанићева одиста и лежи, као што то већ и сами читаоци виде, баш у овој политичкој страни списа његових. И кад се она још доведе у везу са самим прегаоштвом и трагичном судбином овога великог човека (како Маркевичъ о њему вели, стр. 229.) и кад се још к томе помисли и на то, како се његов прерани реформаторски глас у ондашњој Русији (као што проф. Брикнер вели) губио као глас вапијућега у пустињи, онда је ван сваке сумње и ова даља оцена проф. Брикнера сасвим на своме месту: да одиста „*има нечега трагичнога у себи, видети толико иницијативе и оригиналности у самоћи тоболскога прогонства*“ и да у томе погледу „*Крижанић дели судбину свих великих мисленика, који су своје време претицали*“ (Russische Revue, 296.). Слободоумље попа Крижанића у многоме нас подсећа на потоње просвећене погледе калуђера Доситија, с том разликом, што је Крижанић политичар, док Доситије бејаше философ моралиста, и што

[1]) Без сумње је чудан наслов Безсоновљева издања: „*Руске владавине у половини 17. века*“ (у место онога природнога му у рукопису: „*Разговоры объ владательству*“ дакле: Entretiens politiques) и сам тому много допринео, да Крижанићева политика слабије на се пажњу привуче, као што јој је и суђено било да читава два столећа у Московској синодалној библиотеци прочами (заведена као руска историја на пољском) па и дан дање још у целини публикована не буде. Безсонов је извесно из рукописа за публиковање више одбирао оно, што се Русије тиче; а да тако мислимо с разлогом нас на то наводи већ сам један цитат његов из још нештампане му веће половине рукописа о политици у коме се описује, како наш народ, слично класичнима, уз гусле опева јунаке своје: Марка Краљевића, Новака Дебелића, Милоша Обилића и др. (*П. Безсонова* Юрiи *Крижаничъ*“ II. Москва, 1870. стр. 7.). Међу тим Крижанићу се обично с правом баш и замера то, што је слабо познавао живот и историју својега народа а нарочито Дубровачку књижевност, која баш онда у највећему цвету бејаше. Интересно је дакле знати једном, шта све лежи још непознато у заосталој већој половини рукописа му. Ако ова расправа иоле што тому допринесе, да, било наше министарство просвете, било наша Академија Наука, настану да се цео рукопис политике једном верно препише и критички изда, онда ћемо тек разрешени бити од онога напред наведенога умесног прекора Лежерова: да смо се „немарни показали према овом великом претечи модерних идеја“! — Значајне идеје Крижанићево (изложене први пут у, западноме свету приступној, расправи проф. Брикнера у „Russiche Revue“) обратиле су на се пажњу и чувенога француског економисте *Мориса Блока* који се у оцени својој (Maurice Block у „Journal des Economistes“ за јануар, 1892. стр. 71.). врло похвално изражава о овом знаменитом „српском научнику“ (savant serbe) који је у времену, кад Петроград још само једна шведска баруштина бејаше, Русији помогао, да Европу, тј. западну цивилизацију, пре Петра Великога открије.

списи Доситијеви припадају тек измаку века просвете и революције, док Крижанић писаше читав век и по раније. Сви они, који не пожале труда да с пажњом пропрате здраве и напредне економно-политичке идеје Крижанићеве и упореде их с ондашњом сродном литературом на западу, мислимо да ће се без устезања моћи сложити с нама у уверењу, да, *кад би Крижанић припадао ма којој од светских литература, да би га оне насигурно уврстиле у први ред економно-политичких писаца из половине 17 столећа.* Уместан приговор Л. Леже-а има се без сумње у првоме реду однети на сам народ, коме је Крижанић припадао; наша је дакле дужност да се постарамо, да се што скорије приреди једно потпуно издање Крижанићеве политике, као и да богатој садржини идеја њезиних мало више пажње посветимо, јер, као што сам Крижанић говораше, одиста отачаствени угледи увек најсилније дејствују на политичко васпитање и владаоца и народа; а нарочито још на примеру једнога тако духовитога писца који — опет по његовим властитим речима на њ самога најбоље примењеним — „*сам памети силом искре науков из камена креше богато*".[1])

[1]) Стих из оно неколико песничких огледа његових, спеваних по речима Ферменџина „у друштву са најученијими мужеви у Риму цару Фердинанду III. у славу", који су међу осталима штампани били у Риму године 1655. В. песму му „*Даворију*" у већ поменутом *Е. Ферменџина*: „*Приносу за животопис Ђурђа Крижанића.*" (Starine knjiga XVIII. стр. 216. и 229.). Налазимо да су помена вредна још и ова два стиха: „*Гди коспу умом, тајне врутци мудрости се јавише*" („*Писан старословинска*" стр. 227.) и: „*Ти за мудрост дати штедро миловаониси злата*" („*Српска даворија,*" стр. 228.)

ПРОРОШТВО
(По Ади Негри)

На јадну сламњачу гдје спава мȁлӣ
Спушта се теретна нȍјца, и пу́ста,
Поносне жалости падају вȁли
У сну на бона у́ста.

К овоме гнијѐзду за срећних да́нȃ
Тихано струјаху мајчини глȃси,
Пунани мӣлоштȇ за малиша́на,
Кроза ноћине влȃси.

Мајкине пјесмице, жу̏борȇћ мрȃком,
Пјеваху будуће боље вријѐме,
И жеље посуте надиним зрȃком......
Те пјесме сад нијѐмȇ.

О спавај, мȁлӣшу, што немаш мȃјкȇ,
Слабачку тӣјела кријѐпи грȃђу,
Јер сутра у друштву лȍва и хȃјкȇ
Пробуђен бићеш глȃђу.

Лијѐпо у своме сјетном погле́ду
И челу мрачноме, сједишту брӣгȃ,
На које судбина, што носи бје́ду,
Удари свога жӣга,

Злу намијењено живјећеш, дје̑те,
У Бога тражећи истине сја́јност,
Терно ћеш очију пуштати ле̑те
Онамо, у бескра́јност.

Самохран и убог ти ћеш да скѝта̑ш
Кроз ово зема̀љско̑ мучење та̀што,
И тада бескрајност ту ћеш да пѝта̑ш:
Гла́дан сам, казуј: за̑што?

Ал палми подобан у пу̏сти, ѝли
Горскоме шареном подобан цвје̑ћу,
Чији се мириси, слатки и мѝли,
Ка небесима кре̑ћу̑,

Ти, појен чашама чемерне во̏де̑,
Наћи ћеш, потомче простијех ге́ја̑,
Та̏м у бескра́јности ду̏ху слобо̏де̑
На крилима иде́ја̑.

Пјесником постаћеш. Као што но̏ћу
Шири се пожара свѝјетлѝ пра̏мен,
Из главе твоје ће божанском мо̏ћу
Синути ми́слѝ пла̏мен.

А када опета својега сѝна
У њедра сакрије земљица ма̀ти,
И тада чак ће се из тијех тмѝна̑
Твој умни пламен сја̀ти.

Твојијем пјевањем, чијега зву̏ка
Је̑ци ће облетјет около глоба,
Сиро̏тиња ће се опјеват пу̏ка̑
Дјетињих твојих доба̑

И пјеват немоћна младост, ал пу̏на
Великих и светих же́ља̑ и те́жња̑,
Штоно ће сањати звонка ти стру̏на,
Пјеват за мајком че́жња;

Пјева̑ти болови, јади и ва̑ји
Претешки онога народа цје́ла,
Којино будуће грађане га̑јѝ
Без хљеба и одје́ла.

Ти, пјесник јадника и сиротáнâ
Вјечито са судбом у рату клêтôм,
Ти, пјесник народа тога ваљáна,
Поздрављен бићеш свјêтом.

Гласи ће, којима пиште голáћи,
И сви ће вапаји нашега вјêка
Противу друштвене неправде, нáћи
У твојој пјесми јêка.

Доћи ће некада до своје плáтê
Истини и правди посвећени пôј,
Љбу̂ôвца Глôрија јер чува зá те
Пољубац бесмртни свôј.

Драгиша Станојевић.

Примједба. — *Ада Негри* је најновија сјајна звијѐзда на небу пјесничком италијанскога народа. Рођена 3 фебруара 1870 од родитеља сиромашнијех, у осамнаестој години одлази у Motta-Viskonti да се као учитељица мучи у највећој сиротињи. Прије двије или три године печатала прву до сад једину књигу пјесама: Fatalità. Књига је та била просто разграбљена. Колико је издања до сад имала не знам, тек на књизи коју имам из године 1893 стоји: quarta edizione. *Нова* свеска пјесама изићи ће у најкраћем рòку. Силина дубокијех и племенитијех осјећаја Адинијех, једрина и новина мисли, јачина израза, љепота облика и чаробна музика стиха одјекнуше громовито не само цијелом Италијом, но и далеко преко њезинијех граница у туђини. *Адá Нêгри* носи у души пуну, чисту божанску искру пјесничку. Она је богодани пјесник ђеније. Из мрака и сиротиње извукла је, часа не часећи, Италија ово своје сакривено благо на видик свему народу: данас Ада Негри није више незнана сиротица учитељица у једној забаченој паланци. Она је професор књижевности на једној вишој школи у Милáну, и захвална *држава*, осим њене редовне плате, пружила јој је, као народно признање, државно благодјејање, које је прије уживала пјесникиња G i a n n i n a M i l l i. Хедвига Jân (Берлин) превела је Адине пјесме на њемачки. Судећи по одломцима из њезинијех пријѐвôдâ, које прочитах у новинама, она није могла да пренесе на њемачки љепоту облика и звонку музику стиха, којим су изражене силене мисли Адине. Да ли сам ја у овој пјесми колико толико у томе успио, нек оцијене други. Ја сам се трудио да музи́ку стиха компонујем тако, како би се при гласном читању српскога пријѐвода чула слична музика, која се чује при читању италијанскога текста. Надам се (а можда се варам) да сам ту музику пренијевао на српски. Смијем рећи да је ритам чистији у српском, него у италијанском, а смијем зато, што то управ и није заслуга моја, но српскога језика, као што обратно, ако ритам није тако чист у оргиналу, као у пријѐводу, није кривица Адина, него мана лијепог италијанског језика, која би се могла назвати p l e t h o r a b e s a v o c a l i s. Ну да ли је та музика на штету саме садржине, да ли у рáду моме има натеге, усиљености, или се и не опажа да је пријевод, није моје да цијеним. Ја нијесам великијех слобóдâ себи допуштао преводећи, тако, да је ово, што се *суштине* мисли тиче, потпуно Адина, а не моја пјёсма. — Још ово. Што ја пишем: *там*, жуборећ, *облетјет*, а не: *там', жуборећ', облетјет'*; како сам смио да „цвјеће“ не пробуразим једним апострофом, и не направим од њега ову наказу, скрпљену без невоље од два дроњка: *„цв'јеће“*; како сам се могао дрзнути да ријеч „подобан“ употребим у *правом* значењу, да напишем „истине сјајност“ итд. то сад не могу овдје да објашњавам, јер бисмо имали дуго да се разговарамо, и рећи ћу само ово: за све то на моју душу гријех! —

Преводилац.

КРОЗ УМБРИЈУ И ТОСКАНУ

— Биљешке и утисци с пута —

(**наставак**)

Асизи, 24 маја.

Ако је ишта кадро да у човјеку подстакне и оживи обамрли осјећај за модерност, то јамачно неће бити отаџбина св. Фрање Асишког, коју сам јуче посјетио. Ово чедно мјестанце остало је увијек верно успомени великог божјег угодника, с којега се о трагу седам стољећа у свијету прославило.

Трограна асишка црква створила је мојијем очима највишу радост, праву умјетничку насладу. Она се може сматрати, по своме склопу, као најљепше чудо религиозне умјетности средњега вијека. То је права *Божанствена Комедија* средњевјековне архитектуре.

Ову су цркву својијем радовима украсили на гласу сликари Чимабуе, Џото, Буфалмако и остали. Џото, заносни поштоватељ и десни пријатељ Дантов, саставио је ту своје најболе радове; уз остало, *Свадбу Светог Фрање Асишког са Немаштином*. Ама колико живота, колико *карактера* и у сликама омањих мајстора! Види се да су ти људи вјеровали у богородице, у анђеле и светитеље, што су својом руком сликали. У једноме од својих чувених афресака насликао је Џото свога пријатеља Данта, који клечи и посматра задивљен онога, о којему је он исти у свом великом спјеву казао «да се дигао као сунце и својим зрацима све обасјао».

Није овдје мјесто излагању Свечева живота, који је, више мање, свакоме познат; живот у коме се чедност и јунаштво слијевају у неку врсту евангелског епоса, који те сваког часа

подсјећа на дјела божанственог оснивача Христјанства. Фрањо Асишки, у неку руку, и јесте прави Христос средњега вијека. Сиротињска мајка, он је са сиротињом живио, сиротињу тјешио и његовао, за њу се Богу молио. Усред друштва, које се оснивало на сили и самовољи, проповиједао је свету демокрацију еванђелску; проповиједао љубав у доба мржње и зависти; једнакост, у доба феудалне аристокрације, у доба, кад су се за влашћу јагмили и владаоцима градили чак и сами свештеници.

Ако дакле вјера каже: слава Св. Фрањи Асишкоме! хладни разум додаје: слава вјечна!

Сполето, 25 маја.

Сутра крећем пут Фиоренције, носећи собом благодарну успомену на ово тихо збјежиште, гдје сам толике лијепе часе провео. Умилна љепота природе и божанствена милошта умјетничких споменика, које сам овуда мотрио, унесоше у моју душу нешто налик на благу росицу, која је кадра да утоли душевне буре и умне трзавице, онако исто, као што пљусак с неба стиша узбуркане вале на пучини морској.

Јасна је мјесечина поплавила широм успавану варош; гарава кула госпође Лукреције стрши пут звјездатог неба, као нека утвара из прошлијех времена; наоколо је све тихо и мирно, а ја ћутим и гледам са дивљењем овај велики мир, и чисто гутам бескрајну поезију мука.

Фиоренција, 27 маја.

Велике се вароши путнику јављају из далека, баш као краљице, пред којима истрчавају улаци. Поља су око њих боље обрађена, куће гиздавије, цесте пространије и уредније, љетниковци и обртни заводи чешћи — еле свака те ствар опомиње да се примичеш великом средишту. Ако путујеш жељезницом, а нијеси вољан да сваки час извлачиш часовник, сјетићеш се по лицу и кретању твојих сапутника, е се примичеш великом граду. Грађанин великог центрума, који се у своју резиденцију враћа, назире у теби вајног маловарошанина, па те гледа нехајно, навлачећи суверенским презиром своје енглеске рукавице и скидајући с главе путну шубарицу, да је

замијенн клобуком. На лицу му читаш, како се у својој души подсмијева и сам собом вели: — «Ко зна како ће се онај сиромашак снебити, кад оволику варош угледа! Ала ће да се збуни! Благо мени, који сам се свему томе навикао! Бадава: није свакоме Бог дао да у великој вароши живи!» — У другом крају купеја, млада госпа сумњиве спољашности, која без пратње путује, стреса са себе прашину и погледива нестрпљиво кроз вагонска стаклета, ка' оно ти коме је хитња да стигне. Путници из далека приправљају гомилице својих прт љажића, и већ су готови да се жртвују грамжљивости жељезничких носача, који ће их на станици напасти. То вам је, крупним потезима и малим варијацијама, обична слика жељезничке кочије у оном часу кад се воз примиче станици велике вароши. Ко је иоле пропутовао, вјероваће ми на ријечи, кад речем да је то најнеугоднији моменат за човјека који се «забаве ради» на пут дигао; особито ако случај донесе да у неко мјесто стигне ноћу, као што сам ето ја синоћ у Фиоренцију.

Стићи ноћу у омиљену варош, коју си од толико година жељковао, то је просто путни малер, али малер који је кадар да те ужасно озловољи и твоју радозналост до краја раздражи. Ући у царство својих сањарија повезаних очију, то је недаћа, каква се само замислити може.

Није било касно (тек 10 сатй у вече), те сам још могао изаћи напоље; али се по вечери предомислих и легох спати, како би ми јутрос утисак на *Госпоштинској Пијаци* био живљи и потпунији. Легох и заспах од прве, упркос дивљој буци разносачâ новина, који се под мојијем прозорима дераху до касно у ноћи: «La Nazione» — due soldi! „Il Fieramosca“ — un soldo! «La Riforma»! «Il Fanfulla»! «La Tribuna»! «L'Opinione» — un soldo! due soldi! итд.

28 маја.

Кад бих морао да синтетичким изразом означим своје прве утиске, да читаоцу кажем што ми је у први мах овдје највише у очи пало, рекао бих: живахност, чистоћа и цвијеће; затим бих одмах додао: Piazza della Signoria.

У осталом, каква варош, такви и становници. Карактерна црта фиорентинчева — бар колико сам могао у први мах опа-

зити — као да се састоји у некој врло подесној смјеси будне интелигенције и урођене куртоазије; смјеса коју је природа зачинила и мајушном дозом *донкихотерије* у говору и кретању. Фиорентинац вам је, као да речете, талијански Гаскоњац.

Али Фиорентинцу нико не може одрећи оно, чиме се он највише поноси: првенство у чистој и китној талијанштини; он ту заслугу, иначе, дијели са свим осталим Тосканцима, који се правом поносе што су Италији одњихали књижевни језик.

Спрам мојега прозора пукла је перспектива, какву би само сликар зажељети могао. Ријеку *Арно*, која тече између палате *Пити* и галерије «degli Uffizi», пресјеца крај моје гостионице оригинална и животописна «Стара Ћуприја» (Ponte Vecchio), која на својим снажним леђима носи и данас, као у XIII-ом вијеку, читаву улицу кујунџиских дућанића. На противном кеју — баш као нека сценерија из Млетака — начичкао се буљук старијех кућа, којима се у води огледају излињале боје усколебаних зидина.

Машта лети и муњевном брзином преваљује размак што нас од оног древног времена дијели. Пролазећи покрај „Официја“ и застајкујући пред статуама што тој палати подножје красе, залијећем се и ја мишљу у златно доба фиорентинске републике. Ови кипови, као умјетничка дјела, нијесу од богзна какове вриједности, али представљају цвијет тосканскијех великана, читав домаћи пантеон. Чувени монах из Ареца, који је музику као умјетност засновао, пружа руку скулптору Донателу; Ђото се сучељава с Микеланђелом; лавор вијенац Дантов додирује овјенчано чело Петраркино, а овај се дотакао лактом славног друга Бокачија.

Излазим на пијацу, која својом њежношћу и сликарским распоредом своје архитектурне декорације, надилази свако моје очекивање. Ова је пијаца двоструко лијепа, што јој погледом можеш да обухватиш сав простор, и што ти споменици (зграде) којима је заоквирена, не море око прећераном симетријом. Ови четвртасти простори, што их пијацама зовемо, не морају бити сувише велики, ако хоће да свој ефекат произведу; јер се преко неких граница поглед раштркује и губи. Сјем тога, зграде, којима су пијаце заокружене, треба да су разна типа и разне висине. Грађевине које се, у мањем простору, дижу у висину

згодније су за гледање, него ли оне, што се на ширем простору развлаче у недоглед. Наслони уза зид највећу слику и ти ћеш у њој моћи да уочиш сваку ситницу; обали је на тле, и онда треба да по њој ходаш, ако хоћеш да је добро разгледаш.

Господштински двор, или, како га обичније називљу, «Стари двор» (Palazzo Vecchio), повлачи одмах на се пажњу својом солидном елеганцијом. Он се не издиже на средишњем мјесту, него је својом масом притискао један угао пијаце, а то на велику жалост онијех који у архитектури не виде других љепота, до оних, које потјечу из правилности геометриске. Знаоци, напротив, држе да је тај ексцентрични положај врло згодан, пошто је тако остављено мјесто великој Нептуновој чесми и коњаничком кипу Кузме I. што се на десном крилу старог двора налазе.

Овој би палати много боље доличило име тврђаве. Представите себи грдну четвртасту кулу од камених коцака, без икакве архитектуре, а са широким испрћеним и назупчаним первазом, из којега се извио у небеса широки, своје врсте мунар са часовником; пробушите на разнијем катовима по неколико прозора готскога кроја, који да вас подсјећају на топовска зјала какве ратне ђемије, и ви сте се отприлике домислили што је стари двор фиорентински.

Вријеме је застрло својим сурим плаштем ово големо здање које у својој мркој и романтичкој спољашности савршено одговара појму што га човек о њему ствара, читајући историју разнијех бруна и урота, насиља и злочинстава, што су се од XIII-ог вијека (кад је саграђен био) у њему и око њега збивала.

Године 1527, посљедњи браниоци фиорентинске слободе, намјером да једном за свагда осујете грамжљиво властољубље Медичића куће, изаберу за поглавицу фиорентинске државе Исуса Христа, и то скоро једнодушно, пошто се од 1110 чланова Великог Савјета, само осамнаесторица изјавише против новога владаоца. Том је приликом изнад главних дворских врата постављен натпис: Jesus Christus, rex florentini populi, s. p decreto electus; натпис који су кашње Медичићи у своју корист преиначили, укинувши ријечи rex

florentini populi, и додавши мјесто њих: rex regum et dominus dominantium.

Па ипак то идеално предсједништво није кадро било да од пропасти спасе фиорентинску републику, која је год 1530 подлегла удруженој сили, или боље насиљу, папе Климента VII. (Медичића) и ћесара Карла V. Подлегла; ама подлегла славно! Знаменита опсада, коју је варош том приликом издржала, остала је јединствена у војној историји и у аналима витешкога прегаоштва.

Али ремек-дјело, прави алмаз међу споменицима ове пијаце, јесте и остаје убава Loggia dei Lanzi, наиме Оргањин диво-тријем, којему су три аркаде окренуте према пијаци, а четврта с бока, према галерији Официја̂. Творац овога тријема, чувени Оргања — један од дивова италијанског Ренесанса — гајио је, као и земљаци му Џото, Микеланђело, Леонардо Да Винчи и Рафајило, у један мах неколико вјештина: он бијаше уједно најмар, сликар и вајар. Овај тријем, афресци у мјесном гробљу и разне статуе по фиорентинским црквама показују колики је вјештак био у свијем тијем струкама. Није дакле зазорно и нечедно од његове стране било, што се у свом наивном поносу под својим сликама потписивао Orgagna sculptor, а под својим статуама: Orgagna pictor.

Красне пропорције ове *Лоџе*, елеганција и лакоћа њених облука и стубова, право су арајство за посматрача. Она је управо нека врста музеја под плавијем небом. Челинијев *Персеус*, Донателова *Јудита* и *Отмица сабинских жена* од Ивана Болоњског — све сами ремеци — заоквирени су њезиним аркадама. Нећу ни да помињем остале вајарске радове, што су ту смјештени, међу којима је један *Ајакс* од непозната грчког мајстора и два прекрасна лава — један такође стара грчка работа, а други дјело модерно, неког римског вајара из XVI. столећа.

Треба ми још споменути на овој, већ и тако богатој пијаци, дивну палату Uguccioni, којој је нацрт, како се мисли саставио Рафајило; али та околност није добро утврђена. Како му драго, њезина је архитектура величанствена, те ако је није смислио главом Рафајило, он због ње неће пред потомством постидан бити.

Ова је пијаца, дакле прави фиорентински Forum; на њој се у старо доба усређавао сав јавни живот, и путник, који је вољан да се мишљу преноси у прошлост, овдје ће најзгодније моћи да се узживи у оно вријеме кад је Бокачо читао на глас *Божанствену комедију* у цркви Св. Стјепана, кад је фра Јероним Савонарола, у име Христово, бранио слободу по јавним зборовима и анатемисао тиране чак и са црквене проповједнице; у вријеме кад су се књижевници, научници и пјесници опајали оном благородном јелинском старином, коју препорођена Италија зачињаше домаћом *грацијом* и својом фином сенсуалношћу. Па кад буде неколико по тој славној прошлости врљао, доћи ће најзад до убијеђења: е ова варош, која је својом немирном демокрацијом ударила темељ модерним политичким слободама; која је на својим широким грудима одњихала Данта и Макијавеља; која је Лаврентију Медичићу објавила државничку мудрост Периклову, Бокачу непомућени смијех и фину сатиру Аристофанову, Микеланђелу савршеност Фидијину; Савонароли рјечитост Демостенову, а свему свијету љубав ка просвјети и науци; да је ова варош у пуној мјери, и једина међу модерним варошима, заслужила да се назове колијевком модерне цивилизације и Атином новог свијета.

29 маја.

Ко је рад да се поближе упозна са вањским животом фиорентинским, тај ће најбоље учинити ако се к вечеру, по заходу сунца, посади гдјегод у Via Tornabuoni или у посестрими јој Via Calzajoli. У тим је улицама врева најживља, а варошка физиономија најмаркантнија. Фиоренција се зими претвори у неку врсту космополитске станције за озебле сјеверњаке с ове и с оне стране Океана, ал' у ово доба године она остаје потпуно самосвојна, т.ј. најталијанскија од свију талијанских вароши.

Они гарави човуљци, протегљаста и окошта лица, што се купе у чопоре од десетак, петнаест другâ, и гласно разговарају, стрижући очима и мотајући рукама, можете бити сигурни да су рођени Фиорентинци. Дневни је рад свршио, послови су докончани и људи се договарају како да боље проведу вече. Трговци, који не могоше да оставе својих дућана, истрчавају

на врата, да се са сусједима разговоре иcпреко пута; пред кафанама и пивницама искупљају се гомилице гарнизонских официра и закићених гизделина, који се удварају сами себи и пролазницима. Са богато снабдјевених и укусно намјештених дућанских излога излијева се на улицу читаво море електричне свјетлости, и ноћни живот отимље све то више маха. Међутим простија чељад — занатлије и чиновничићи — хитају масом хладној обали своје ријеке, гдје је ваздух свјежији и гдје се до касно у ноћи разлијежу са лаганих чунића, начичканих свијетом, већ популарни мотиви Маскањијеве опере Cavalleria Rusticana

29 маја.

Фиоренција је, кад се добро промисли, огромни музеј. Понекад ћете тај музеј затећи под отвореним небом, на улици, по пијацама, а понекад га треба тражити по црквама и манастирима. Кад бих стао да наситно описујем саму цркву саборну — Santa Maria del Fiore — и чувени Џотов звоник, што се с њоме сучељава, то би ми за тај сами посао требао читав нарамак хартије.

Збирка старинскијех статуа, што се чува у галерији „Официја”, у велике је занимљива и може посјетиоца дуго да задржи, и ако је гледао ватиканску. Ту сам данас видио гласовиту групу *Ниобе*. Та је дивна грчка работа нађена у Риму, у XVI-ом вијеку, и овдје пренесена по настојању Медичића. Грандиозно дјело, пред којим се срце кочи, а поглед буни! Она мати, која руком заклања најмлађе своје дијете, што се мртво пред ноге срушило, и оно јато усправљене нејачи, што се око ње стичу, могу да гледаоца потресу баш као жива трагедија. У сали, што је зову *Трибуном*, размјештено је у круг пет ремек-кипова из старине: један роб, што се подбочио на оштри нож на точилу, два прекрасна рвача; један млади Аполон, сушто дијете, којему се витко тијело тек распупчало; један мајсторски Фаун; и напокон чувена и широм свијета позната и прослављена *Венера Медицејска*. То вам је камени лик младе, савршено развијене цуре, која не претендује на божанство, као олимпска јој посестрима са отока Мелоса,[1]) него се задовољава тиме, да је сматрамо дивном женском главом умрле врсте, како ју је могао замислити и у мермеру саздати какав

[1]) У парискoм Лувру.

заљубљени Пракситељ, имајући пред очима наго тијело какве убаве хетере. Ко зна? можда је то копија оне чувене Венере Книдовске, о којој нам стари писци много којешта приповедају па се човјек и нехотице пред њом сјећа настране приче Лукијанове коју је тако дивно Французима препјевао Андрија Шеније, а Србима тако лоше Војислав Илић. Млади се један Книђанин заљубио у Венерин кип, што га је из пароског мрамора истесао Пракситељ, те да би своју камену љубу могао на слободи миловати, увукао се кришом у храм богиње и сву ноћ уза њу одастао, љубећи и грлећи хладни кам:

„Il a su, se cachant au fond du sanctuaire,
Passer toute une nuit près de l'idole chère.
Dont les contours divins ont laissé voir au jour.
La trace des fureurs d'un fol et vain amour“.

Хвала Богу, данашњи момци нијесу више тако «безумни», да се у статуе заљубљују; они су постали позитивни људи. па се више ни у кога не заљубљују, или се заљубљују — сами у се. Пошљедњи човјек, који је још мраморне љепотице миловао, бјеше краљ Лудвик баварски, један оригинални фантаста, који је у очима модерног свијета пролазио за човјека сумахнута и неморална. И ја сам једаред, дивећи се у једном чланку пластичној мономанији тог окрњеног самоубице, доживио неслућено изненађење, да један београдски књижевни лист (тако се барем називао) одбије мој саставак, извињавајући се ријечима: „знате, господине, ми смо овдје сви неморални, али страшно пазимо на морал.“

Премда је лист. о коме говорим, био исто тако у својим намјерама озбиљан, као и његов уредник литерарно образован, не могох опет на ино. а да оном приликом не напишем у своју биљежницу ову опаску, коју не нађох за вриједно да опремим односном новинару, али коју сам рад да у овај мах овдје препишем: „Право велите, г. уредниче: ви тамо треба да сте до зла бога неморални, кад у тако безазленом чланку, као што је моја цртица о краљу Лудвику — најморалнијем монарху XIX-ог вијека — назирете атентат на јавни морал у пријестоници Краљевине Србије. Било како му драго, факат тај треба жалити. Кад један народ — па још млади народ — на то стане, да га новинари од тако опасних узрока чувају, као што је

Вагнеров велики меценат био, онда је то знак да је у њему замрло свако одушевљење за лијепим и грандиозним, и да је тај народ постао сувише практичан, ако не и горе: скептичан! Народ, који се за нечим одушевљава, може још да буде велики народ; али народ, који је скептичан постао, то је декадентан народ. Аристофан је нападајући на грчки Олимп, много више деморалисао Атињане, него ли Алкибијад, кад је своме псу реп поткресао, него ли Перикле, кад се удварао лијепој Аспазији."

(СВРШИЋЕ СЕ.)

М. Цар.

ПАВЛЕ ЈОСИФ ШАФАРИК.[1])

Јун месец 1861 год. у црно је завио словенску књигу. Уздаси за дичним сином словенским Павлом Јосифом Шафариком разлегаху се од златнога Прага по тужној гори словенској. Његова је смрт изазвала тугу и сузе у васцелом уцвељеном Словенству, јер беше то губитак без накнаде, рана без пребола за његову науку и књижевност. Малаксала је и угинула снага, која је Словенству много и много вредела и много му користила; нестало је научника, који је умом својим сијао и преко граница отаџбине своје, те је смрћу његовом отаџбина изгубила своју дику и понос; нестало је просветног радника, који је не само као вредна пчела прикупљао и припремао богато градиво за потоњи рад, него је и ударио чврсте темеље, на којима је извео зграду здраве словенске историске науке, зграду јаку, светлу и пространу, која својим неизмерним пространством обухвата васколико Словенство. Сваки је часак неуморног рада Шафарикова био не само науци на част него и на корист; својом науком и својим радом Шафарик је био не само научник и књижевник, него и просветитељ народа свог и моћни проповедник књижевне узајамности словенске.

$^{2}/_{13}$ маја ове године навршило се сто година, од како је светлост божјега дана угледао овај велики научник, златоусти будитељ Словена и навештач зоре, која има синути сложним Словенима, родио се у добар час с величанственом мисијом, да у народа пробуди веру и потакне снагу, којом ће као све-

---

1) За израду овога чланка употребљена су ова дела: Životopis Šafařikuv (od V. Šafařika i Kobrové y Naučném Slovniku IX.). — Животопис Шафариков од J. Јиречка (у Österreichische Revue у Бечу 1865, св. 8, стр. 1—73.). P. J. Šafařik mezi Jihoslovany od K. Jirečka (Osvěta за 1895. č. 5.). — Српски Летопис књ. 107. стр. 168). —

сна морална заједница и преко највећих препрека доћи до своје сврхе.

И ми Срби, који добро знамо, колико је нама користио Шафариков неуморни рад, како је сваки зрачак његова научнога сунца грејао и најдаљи кутић наше простране отаџбине, сећамо се захвалним срцем овог великог Словенина, снажећи се његовим умним творевинама и гледајући, пре свега, да, по његову примеру, подигнемо јавни дух и наду на светлу будућност.

Чинећи ово, ми с наше стране желимо да уплетемо и сами бар један листак у онај венац славе, којим наше просвећено столеће украшава спомен великога покојника Павла Јосифа Шафарика.

Павле Јосиф Шафарик родио се 2. (13.) маја 1795. год. у сиромашном словачком селу Кобеларову у северној Угарској. Отац му је био тамо евангелички свештеник, а име му је било Павле. Пореклом је био од чешких емиграната за време тридесетогодишњег рата. Шафариковој матери, побожној и врло вредној домаћици, беше име Катарина. Павле је био најмлађи од њихове деце. У очевој кући весело је провео своје детињство. Лети је трчао са својом браћом и друговима по околним шумама, ловио пастрмке и раке по потоцима, пео се на брегове, да с карпатских висова гледа чарну околину, или је јахао на малом коњу у Ханково к своме деди. Био је врло бистар и даровит, те је у својој 7. години после малог упуства научио сам читати и писати. У родитељској кући Павле је положио основе својој начитаности у Краљичкој библији, чије се реминисценције очито опажају у свим његовим списима, писаним на чешком језику. У својој 8. години прочитао је два пута библију, и најмилије му у то доба беше занимање проповедати својој браћи, сестри и домаћој чељади. С тога су га родитељи наменили свештеничком чину. Гимназиско је школовање отпочео 1805.—1808. у Рожњави под оштрим надзором ректора М. Шаркана и свршио га у Добшини 1808.—1810. с одличним успехом и то три разреда за две године, научивши се латинскоме, немачкоме и маџарскоме језику. Год. 1810—1815. слушао је философију, теологију и маџарске правне науке у

лицеју кежмарском. Ово петогодишње бављење у Кежмарку, на подини највиших Карпата, у кругу младих једномисленика задахнутих за лепоту и науку (Јована Бенедикта прозваног Благослава, Јована Змешкала, Самуила Ферјенчика, Јамришека, Краловванског) и наклоност многих учених професора особито племенитог генија Генерсиха — беше пресудно за Шафариков потоњи живот и рад.

Рођен од словенских родитеља и однегован међу Словенима, ипак је до своје 16 године мало познавао и мало марио за свој народ и за свој матерњи језик, јер је школовање у Мађарској од вајкада ишло на то, да се сатре све што је у земљи словенско. Случајем се десило, да му је дошла до руке Јунгманова расправа о вредности матерњег језика и образовања у народном духу (O jazyku českém, dvě rozmluvy, v Hlasateli 1803). Та му је расправа пробудила народну свест, распалила љубав к Словенству, коју је још више утврдило опако понашање неколицине заслепљених непријатеља Словенства и особито ректора Подкоњицког, који је и са катедре проповедао мржњу против Словена. Од тада, па све до последњег свог часа, Шафарик не преста радити за напредак књижевног језика чешког и за бољитак свога народа. Првенче ових његових студија била је збирка песама, коју је издао у Левочи 1814. под насловом: „Tatranská Mūza s lýrou slovanskou". У то доба почео је, угледајући се на Вука Караџића, прикупљати по Словачкој народне песме, које су г. 1823—27 изишле у Пешти умножене песмама, прикупљеним од његових пријатеља, под насловом: „Písně světské lidu Slovenského v Uhřích, sebrali a vydali P. J. Šafařik, J. Blahoslav a j." Сем тога изишле су између 1813.—15 многе песме у чешком часопису „Prvotiny pěkných umění" издаваном у Бечу. Већ у овим првим несавршеним покушајима огледа се не само дубоко осећање за лепо, које је он умео у свему уочити и дати му истинита и доиста поетска израза, него и знање језика, ретко за тај век и оно доба. Ну Шафарик је доцније слабо марио за ове прве песме, о чему сведочи и његово писмо Колару: (1822): „Поздравите од мене срдачно г. Таблицу. Музе Татранске немам, с тога му је и не могу послати. Сви су ексемплари погинули у Левочи. Али он неће тиме ништа изгубити,

ако их никад не буде читао." У то време било је и неколико Срба и угарских Русина на наукама у Кежмарку, и њихов је језик врло занимао Шафарика; од једнога српскога друга научио се писму ћирилскоме.

У септембру 1815. г. оде у Јену, користећи се привилегијом угарских евангеличких теолога; јер је само њима било допуштено од аустријске владе, да могу походити немачка свеучилишта. У Јени се отворио Шафарику нови свет, кога се увек радо сећао. тврдећи да му је Јена била exsilium corporis, paradisus animae (телесно изгнанство, душевни рај). Али је јасно, да му није била намера спремати се овде за свештенички чин, већ за позив учитељски; јер је сем прописаних богословских предавања, с необичном марљивошћу походио предавања филолошка, историјска, философска и природноматематична, прикупљајући за будућност богату ризницу различитог знања. Доколицу жртвовао је Музама словенским. Овде је превео Аристофанове «Облаке» (штампане 1830—31 у Českém Muzejníku) и Шилерову «Марију Стуартову" (у Прагу 1831). Овде се упознао, посредовањем Бенедиктиа, до душе само писмено, с Ф. Палацким, као што о томе сведочи писмо од 22. априла 1871., које се почиње поетском посланицом „Echo od břehu Saly" а стихом: «O ty, jakým tebe nazvati mám nejhodnější jmenem, Slávo a rozkoši má, vlastenče, kochánku, miláčku!» У њему спомиње сем Аристофана и Стуартке и истраживања просодијска, даље изводе из јенскога рукописа М. Јана Хуса и «кратку историју литературе словенске». Особиту пажњу заслужује у овоме писму и Шафарикова чврста нада у бољу будућност Словена: „Станите! Станите! Јоште није проиграно! Жив је Бог, живо је небо, које ће пре или касније крунисати тежње својих верних успехом. Па било све ово само сан, само идеја, не мари ништа! Умрећемо и ми као наши оцеви, не свршивши ништа, умрећемо за идеју." А даље: «Али је неумесно наше страховање: пробуђени словенски народи, ево како далеко допиру. С новим нараштајем ниче свуда нова снага; све, што је било мртво, миче се. Дремеж је ишчезао: живот, живот мора следовати: али какав, ко то може погодити?"

Од пресудне је вредности било за потоње студије Шафарикове, што се упознао с критичком методом класичке фи-

лологије, која се у то доба особито неговала у Немачкој. Бавио се грчким језиком, у то време са свим у Аустрији занемареним, и постао је у мају 1816. дописним чланом великовојводског друштва латиниста. У Јени се упознао с целим духом модерног немачког романтизма, који је продирао и на поље политичко и научно, и са слободоумним погледима, који су се ширили у универзитетима немачким после разочарења ратова за ослобођење.

1817. врати се из Јене у своју домовину. При повратку свратио је у Липиску, где је имао прилику гледати уобичајену „magisterbäckerei", т.ј. хрпимично извршивање промоције за доктора, какво у мањим универзитетима није у обичају. Овде је походио славнога класичнога филолога Готфрида Хермана, да с њиме проговори о метрици којом се бавио у Јени, радећи усрдно о томе да класичну прозодију пренесе у чешки језик. Одавде се упутио у Праг, где се лично упознао с Добровским, с Ханком, с Јунгманом, с Неједлим, с ботаничаром Преслом и др. Али му се не свидеше прашки кругови са својим ситничарским препиркама и узајамним подозревањем, а особито је омрзнуо цензоре назови Чехе, који су највише удили чешкој књижевности. У јуну месецу отпутовао је из Прага у Пожун, где се први пут лично састао с Палацким и код њега десет дана провео. 17. јула отпутовао је у своју домовину и провео је цело лето у Кобеларову. У октобру 1817. вратио се опет у Пожун, где је примио место васпитача код племенитог вицежупана Кашпара Кубињи-а. И ако је услед свога положаја ушао у више друштвене кругове, ипак му је било најмилије општење са Палацким. Дружио се и с професорима пожунским особито са Шререм. Према Пальковићу, који је за своју катедру слабо марио, био је нерасположен; а кад је његов речник угледао света, тужио се у својим писмима из Новога Сада Палацкоме и Колару на саблажњиве речи и изразе, прикупљене у њему с толиком марљивошћу. Друговао је и с Бенедиктием, на кога се тек 1834. Колару тужио, да је охладнео, пишући о њему: „Пре свога одласка из Новога Сада писао сам Бенедиктиу, такође из Прага већ два пута, али ми није одговорио. Држим, да се, поставши мађарским *немешем* (племићем) са свим одрекао Словенства и Словена. O tempora, o mores!" Шафариково ватрено родољубље увећавало је његову ревност у тегобном

научном раду. Највише се бавио језицима, историјом, земљописом и природоматематичким наукама. Зими (1818.) увео је и Палацкога у астрономију. Кад је једном Палацки прочитао Шафарику своју расправу о чешкој прозодији, а Шафарик опет њему своје студије о истом предмету, којим се још у Јени бавио, одлучише, да ово дело заједнички издаду. Дело ово изишло је 1818. под насловом: „Počátkové českého básnictvi obzvláště prosodie.“ Успех је био сјајан; стара класична прозодија одржи победу у чешкој књижевности.

Шафарику су још у Пожуну нуђене више пута професуре на евангеличким заводима у северној Угарској, али разуздани и противусловенски правац у њима, тако му је био гнусан, да се није могао одлучити, да коју од њих прими. Радо би био отишао у Чешку, али му сметаше вера, јер су у то доба ван Угарске само католици могли заузимати места у државној служби.

На скоро се отвори младоме писцу нови пут, који га одведе на место врло часно и врло подесно за развитак његових студија. Патронат новоосноване православне српске гимназије у Новом Саду расписао је конкурс на место професора 6. разреда и у исти мах управитеља тога завода. У мају 1819. јавио је Шафарику, председник патроната, епископ Гедеон Петровић, да је он између свију кандидата изабран за директора, и позвао га, да до октобра исте године буде на овој дужности.

Тежак му је био растанак с Палацким. Оба су доцније у својим писмима јадиковали, што их је судбина раздвојила. Писма, која су се сачувала из доба њихова растанка, пуна су туге, пуна успомена на минуле дане њихова друговања у Пожуну. Пуних 14 година је протекло, док се оба друга нису опет удружили у Прагу, да заједнички раде за народ и отаџбину.

Нови Сад је био место, тако рећи створено, за Шафарика. На средокраћи између запада, особито Беча, и земаља турско-словенских био је Нови Сад, уједно и средиште интелигенције српске. У блиским Карловцима била је патријаршија с богатом књижницом и архивом; у околини многобројни манастири фрушкогорски с драгоценим остацима српске старине;

најпосле засипали су Шафарика искреним пријатељским поштовањем први људи међу оностраним србима, као Магарашевић, Мушицки, Хаџић, Атанацковић и др. Овим месним приликама умео се Шафарик користити. Као што неуморна пчела лети с цвета на цвет, да прикупи за човека корисну грађу, тако је и вредни Шафарик идући од манастира к манастиру, од једне архиве к другој, прикупљао душевно благо српске прошлости, и изнео оно, што је у старој српској књижевности било најбоље и најзнатније, а што се до наших дана очувало. Куда није могао отићи сам, као у Хрватску, Далмацију, Славонију, Србију итд. отуда је набављао себи помоћу личних конексија старе штампане књиге, рукописе и натписе или у оригиналу или у препису, или бар у опису. Дивити се морамо обиму Шафарикових студија, разноврсности струка, којима се бавио, и енергији, с којом је за свако питање прикупљао прибелешке и градиво. И овај огромни посао сладило му је његово родољубље, родољубље истинито, које у својега народа љуби баш оно, што чини вечиту душу народу, т.ј. да љуби оно без чега народ и није народ. Гледајући тако светлим очима на душу народа, а љубећи га тако жарко, Шафарик је прионуо радити смерно, али непрекидно, на славу своју и на срећу Словена, урадио је у томе више него ико до сада. Жалити је само, да је његова богата заоставштина по тесногрудости или неумешности чувара чешкога музеја † А. Врћатка остала тако дуго неприступачна. Др. К. Јиречек, који је од 29. децембра 1894. до 5. јануара 1895. на брзо прегледао Шафарикову заоставштину, уверио се, колико је преписа од разних рукописа спремио Шафарик за штампу, које су међу тим доцније изнели Миклошић, Срезневски, Даничић, Кукуљевић, Брчић и други књижевни радници. Упоредо с овим прикупљањем ишло је и испитивање овога блага и дубоко проучавање које језика̂ које историчара домаћих и туђих за историју старих Словена. Материјална добит од овога рада је за нас збирка драгоцених југословенских књига и рукописа и цео ред научних списа израђених у Новом Саду. Први од њих «Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten» изишао је у Пешти 1826. год. (2. изд. у Прагу 1868.). Ма да је ово дело свуда лепо оцењено и примљено, шта више од знаменитог научника Вахлера Немцима као узор изнесено, ипак га је Шафарик сма-

трао као несавршен покушај, те је одмах после његова изласка наумио да га преради и то у чисто научном облику и у што већој потпуности; али је до 1830. г. довршио само историју југословенске литературе, коју је тек после смрти писчеве издао J. Јиречек под насловом «Geschichte der südslavischen Literatur“ (Prag 1864.—65.). К овим се библиографским радовима придружују радови по словенској филологији, међу њима „Serbische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart“ (Pest 1833.). У овоме је спису заузео Шафарик сасвим одвојено засебно, гледиште на словенску филологију; бар у томе што се тиче узајамног одношаја живих југословенских језика према језику старословенскоме. Шафарик је јасно нагласио, да није старословенски језик отац, већ само најстарији брат осталих словенских језика, и доказао је да се стари српски језик, докле му се трагови виде, битно разликује од старословенског и да је и у најстарије доба постојао као засебан језик.

У тесној су вези с овим језиковним и књижевним истраживањима његова истраживања историјска, од којих је најпре издао дело: «Über die Abkunft der Slaven, nach L. Surowiecki» (Ofen 1828.). Сами немачки критичари одали су овом делу достојну пошту, дивећи се оној логичности, оној једрини и одређености свакога става у њем, а морали су се дивити, јер нема нигде ништа недоказано, нема ништа преказано. А ипак је било ово дело тек претходник другог већег, знаменитијег дела.

Важнији су радови, написани у Новом Саду, расправа о «Rusalkách» (Muzejnìk 1833.); «Přehled nejnovejší literatury illyrských Slovanův (ib. 1833.); «Ohledy metrického veršování yrských Slovanův“ с примерима 1833. (Krok III.); најпосле омање оцене и књижевни извештаји у Музејнику 1830.—33. У «Wiener Jahrbücher» налазе се, осим два одломка из његове историје југословенске књижевности, оцене о Добровскога «Ansberti expeditio» (1828, XLII.) и о Катанчићеву «Orbis antiquus“ (1829, XLVI.). Сем тога ваља споменути и његово рукописно дело «историјска топографија јужних дунавских покрајина» у 9 карата с речником у фолијанту, обоје извађено из свију извора од најстаријих Византинаца до усменога предања српских и бугарских путничких трговаца итд.

У овим новосадским радовима огледају се сви главни правци, у којима је Шафарик у потоње доба још значајнијим и одличнијим делима прославио име своје; уједно видимо у њима — и ако су понајвише писани на немачком језику — оличену ону мисао, коју је још као младић исказао у недостижној својој оди «Mé zpěvy»: „Aj, tvé kràsy tajemství — věčné, Slavie, mé hoře! — věčné, Slavie, mé vděky!“ којој се враћа опет као муж (у писму Палацкоме г. 1821.) где вели: «Мени је најпосле свеједно, будем ли доњим или горњим каменом у оној згради, коју себи подиже на спомен народ мој, само ако она буде зидана и дозидана“. Нема сумње да је из свога рада црпао највеће уживање — неуморни Шафарик, који се дан и ноћ удубљаваше у творевине народнога духа, који на разним изворима проучаваше богаство и творачку моћ народнога ђенија, и који се труђаше да блага та обелодани свету, те да крепост словенскога рада од тамне старине до најновијега доба изнесе свету на видик. У томе је била сва Шафарикова срећа, али, што се земаљске среће и мира тиче, тога је у њега било врло мало, и с године на годину гомилаху се побуде које му изазиваху мисао, да се што пре крене из Новога Сада. До душе створио је себи наш Павле 1822. «домаћи рај», оженивши се с Јулијом плем. Амброзијевом, која му је била верна друга целога његова живота Али су наступиле таке прилике, које нису оставиле на миру Шафарика — евангелика и Словенина. Аустријски апсолутизам почео је, где год је могао, притезати, до душе у Угарској мање него ли на другим местима; али и ту му је случај ишао на руку. Магда, директор карловачке гимназије, евангелик, издао је географију Угарске, неповољну влади с политичког гледишта, те је одмах од дужности разрешен; уједно одузето је и Шафарику као евангелику краљевским указом у априлу 1825. управитељство, а остављена му је само професура. Није га тиштила толико материјална оштета, колико морално понижење. Сем тога отпочело је већ тада помађаривање, и Шафарик би против своје воље натеран, пошто међу професорима није било ни једнога, који би знао мађарски језик, да предаје овај у гимназији. Али теже од ових спољашњих сметња сносио је Шафарик потпуну одвојеност од чилог духовног и научног живота, и тешкоће и скупоће литерарног саобраћаја с осталом Европом, неизбежно по-

требнога научнику. Нове су књиге и писма стизала тек после неколико месеца, а често нису ни стигла. Највише пак дарнуло је њега опадање саме гимназије, чему је била узрок немарност самих претпостављених тј месног патроната и вишега свештенства, који се о заводу ни мало нису бринули остављајући га, тако рећи, у рукама олоша. Није чудо, што је Шафарик у овакој моралној и душевној пустоши зажелео отићи из Новог Сада. Ни слаби зачеци литерарнога српскога живота (Српски летопис, Матица српска), којима је свесрдно помагао од постанка, нису га могли утешити, од како се породила бесплодна препирка између присталица српско-црквенога и народнога језика. Прва нада, да се избави из своје беде, синула му је из Русије. Петроградска академија наука позвала је Челаковског, Ханку и Шафарика. да саставе критички речник свих слов. језика и послала је 10. февр. 1830. службени позив са свима погодбама Шафарику. Шафарик учинио је све припреме за тај пут, ну у јулу 1830. опозвала је академија своју понуду и кад му је и нада на професуру словенских језика у вратиславском университету ишчезла, одлучио је, да изврши оно, што је већ 1819. г. наумио. да себи потражи «нову домовину код својих најближих суплеменика, у оној земљи, за којом је његов дух у тихој литерарној делатности од вајкада чезнуо», тј. да се пресели у Праг. Знајући, да му је његова еванђеличка вера у Аустрији свуда на сметњи, замоли свога друга Палацкога (10. окт. 1832.), да му нађе ма какво приватно занимање. „Нити се бојим нити презам од посла, па био он најмучнији, само ако узмогнем да радим на корист свога народа.» 6. нов. 1832. јавио је већ Палацки Шафарику, да је прилозима неколицине пријатеља обезбеђен његов опстанак у Прагу, за 5 година, али под погодбом, да мора одсада писати само на чешком језику. Шафарик никад није дознао да су приложници његова дохотка били главом његови најближи пријатељи: Јунгман, Палацки, Пресл и др. који су својим месечним прилозима од своје незнатне плате сачували свога друга његовој новој — или, боље речено, старој отаџбини, и задобили једнога ратника више за одбрану свога народа, који у мукама и невољама, у непрекидној борби против својих угњетача траје чемерне дане већ преко двеста година, али пун по-

уздања у бољу будућност, помажући сам себи без ичије стране помоћи.

11. априла 1833. г. оде Шафарик са својом породицом у Праг, походивши уз пут своје сроднике и пријатеље у Угарској и у Бечу Копитара, онога демона, који је толико радова изнео о Словенима, али је врло мало урадио за Словене. Копитар је често писао Шафарику у Нови Сад, старајући се да га на своју страну привуче и да га одврати од његових чешких и словенских тежња. Али се залуд труђаше дворски слависта и софиста Копитар, да поколеба челични карактер Шафариков, те се досадашња његова љубазност претвори у црну мржњу, која је од времена до времена избијала на површину у полемичким памфлетима, на које Шафарик није никад одговарао.

Пресељењем у Праг отпочело је треће и главно доба у животу Шафарикову. Овај је корак био смео с обзиром на тадашње прилике. Тешко је било време у коме се доселио, али је још теже време предстојало народу чешком, те је Шафарик могао унапред погодити, да ту неће моћи мирно провести остатак својих дана, да изврши посао, који је наменио напретку своје отаџбине.

Још под Јосифом II. труђаше се влада бечка да начини од Аустрије чисто немачку државу, не обзирући се на то, што је у њој много више људи од других народности, него ли од немачке; за то, кад изађе царева наредба, да се сви други језици истисну из судова, из школе, из књижевности итд., па да се свуда употребљава само немачки језик, усташе против тога родољубиви научници чешки а за њима почео је и народ држати се чвршће своје народности. Да се ова струја сузбије показао се тадашњи патријархални и инстинктивни апсолутизам немоћан. А и у доцније доба, за време француских ратова, није се влада смела усудити прибећи каквим оштријим мерама, увиђајући, да је њој често пута у овим критичким приликама народно осећање потребно. Француски се ратови свршише, а у целој Европи завлада црни апсолутизам, којим руковођаше злокобни Метерник, чија је омиљена девиза била, да су захтеви народни јакобинска бунцања, која уви-

ђавни државници не треба никад да узимају на ум, него само да остварују жеље и захтеве својих владалаца. По вољи овога творца најцрње реакције, што је памти историја, обртаху се сви светски догађаји, пред њиме преклањаху се као пред каквим сизереном сви јевропски владаоци. Кад од њега стрепише моћни и самостални владаоци, шта су могли да учине такоме човеку несрећни народи, што их судбина сатера у обор ове царевине! Као каквим кинеским зидом опаше овај злогласни канцлер аустријску државу пограничним стражама, да ни од куд не допре до њених народа нити књигом нити новинама какав било зрачак јаче свести и слободе, а унутра умножи он по свима местима своју полицију, и јавну и тајну, дотеравши шпијунство до таквог савршенства, да се нигде није могло ништа сакрити. Световне му власти усрдно помагаху, особито језуjити и калуђери школског реда. Они беху главни наставници у већим и мањим школама, гонећи из њих народни језик и свако стварно знање, историјска права, ујемчена народу заклетвом царевом, укидаху се једно за другим. Народи имађаху довољно узрока бити незадовољни, али Метерник, предвиђајући могућне унутрашње потресе услед оваквог неприродног стања, побринуо се за евентуални отпор. Близу 200.000 момака стајаше тада под пушком, а кад се томе још дода по француском угледу уређена народна војска, онда наоружана снага аустријска за сузбијање народних тежња износила је до пола милијуна. Овај је свет ваљало не само хранити и одевати, него и пред осталим сталежима одликовати, како би се све одушевљавало за хапсбуршки дом у смислу познате песме: «кад зажели светли цар, у смрт скаче граничар.» Да се за издржавање оваквог реакционарског апарата морале увећавати сваковрсне дажбине, које јадним народима односише замашан део мучне тековине, очевидно је. А свему овоме ваља још додати најоштрију цензуру у штампи, веома усавршене кврге у судовима, сељачко кулучење на спахијским добрима и многе друге остатке из средњега века, чуване с највећом брижљивошћу, па ћемо тек тада појмити, како се живовало у оној царевини под владом Метерниковом.

Није чудо, што је долазак Шафариков, коме су се први борци чешкога народа од срца радовали, са свим друкчије

деловао на ноћне птице црне реакције. Једва се Шафарик сместио у своме стану, почеле су оне већ облетати око куће му, распитујући укућане: ко је он? за што је дошао? чиме се бави? Најпосле су и њега удостојили својим походама. Међу оваквим полицијским изасланицима био је и поштени Прајнингер, који је Шафарику отворено казао, за што је к њему дошао, те му је и Шафарик искрено на све тачке у перо издиктовао одговор, после чега су се пријатељски растали. Али је било и таквих полицијских агената, који му у кућу долажаху и изазивачки владу грђаху — ну тако невешто, да се на први мах видело, чији хлеб једу, те је најпосле и сам Шафарик, коме су овакве неупутне походе већ додијале, отишао к пуркмистеру Милеру, па га је замолио, да га од оваких дрских посетилаца ослободи, што је овај и учинио. Ну доцније (1842.) походили су Шафарика виши и углађенији комесари, послати од самога министра полиције, којима он није могао тако лако одолети, те су они не једном огорчили његову племениту душу. Уз пркос свима својим невољама и тегобама држао се Шафарик ипак стално пута, којим је пошао у младим годинама и истрајао на њему до гроба. Није се дао заплашити погледом «*на оне бледе, мрачне сенке за нашим петама*». Потребно је било споменути на овоме месту ову мрачну страну његова живота, јер утисци онога, што је доживео, никад нису могли бити заглађени у његовој души, шта више оснажени услед још окрутније стеге и шпијунства после 1848. год. изазвали су ону жалосну катастрофу, да се племенити научник душевно поболе и није могао више са свим оздравити.

У прве две године својега бављења у Прагу радио је Шафарик неуморно на своме највећем делу «Starožitnosti slovanské». Огромно градиво од давна је било прикупљено и сређено. Остало је само, да се моћне органичке црте првобитног Словенства, вековима готово са свим сатрте, у духу истине опет оживе, и да се потомству изнесу пред очи не као костур већ као живи вештачки производ. После непрекидног рада од пуних 18 месеца, поднесен је у јесен 1835. год. рукопис I. дела цензури. Поједине партије из њега изашле су раније ради угледа у Музејнику као: Myšlenky o starobylosti Slovanův (1834.); Přehled pramenů staré historie slovanské (ibid.);

O národech kmene skytického (1835.); Přehled národních jmen v jazyku slovanském (ibid.). 28. јула 1837. г. била је књига од 1014 страна велике 8° збијеног писма оштампана. То је било прво велико, самостално, научно дело, дело епохално не само у словенској науци него и у науци у опште, које је изишло на језику чешком, презреном и потлаченом. Овим је делом старина словенска постављена достојанствено поред старине других богатијих и одавно већ образованих народа. Али оно, чиме се ово дело разликује од других сличних туђих дела, и што је нама Словенима оно драже од дубоке учености, критичке разборитости, зрелога суђења дивне логичности, једрине и одређености слога, јесте онај неизмерни жар душе, који, и ако је ублажен чврстим разлозима, ипак нехотице избија на површину сад као елегични тон растуженога срца, које се сећа минуле среће, сад као зловољна сета, која жали за опадањем потомства, али свуда као бескрајна љубав према Словенству. Ни у једном његову ставу неће се наћи, да се Шафарик повија по родољубљу; свуда родољуб подупире само научника у раду, а научник осветљава родољуба у суду. С обзиром на ово одлично је оценио Шафарикове «Starožitnosti» немачки научник Најман, који вели: «Колико надмашују у овоме, рекао бих, вишем погледу Шафарикове «Starožitnosti» сва дела у нашој књижевности, која се баве истим предметима! Ту нема оне сухопарне исцрпности, која, пабирчећи до бескраја, најпосле читаоцу баца пред ноге читаву смесу, да из ње бира што му годи и да сам изводи своје закључке, у Словенина љубав у толикој мери савлађује трулост стародревне материје, да је управо оживљава и у органички облик одева.» На томе делу поправљаће се можда ово или оно, као што је то и сам писац касније чинио, али цело остаће за свагда непомична стена, на којој словенска старина стоји. Са тога је дела постао Шафарик чувен и виђен не само у Европи него и у далекој Америци. Све академије наука и учена друштва изабраше га за својега члана. Према таквом човеку, чије се име прочуло далеко за границама аустријске царевине, није могла ни влада аустријска остати сада хладна. Почела је увиђати, да овај скромни научник није за њу с политичког гледишта опасан, и да је то за цело срамота, да овакав радник у ње-

ној држави живи о милости својих пријатеља. Премишљаху и премишљаху дуго о томе, какво би требало место, да му се да, и најпосле нађоше за њ — *«цензорство»* (1837). Намесник чешки гроф Хотек позове Шафарика и предложи му ово место. Дуго се Шафарик колебао, знајући какав је то мучан и незахвалан посао, скопчан с огромном одговорношћу и награђен рђавом платом, с друге пак стране имао је у томе зван у прилику, да писца сачува од рђавих последица оштре цензуре и тиме да послужи потлаченој књижевности чешкој. Сем тога тиштало је Шафарика и то, што је својим незнаним пријатељима био на терет, те се најпосле одлучи и прими привремено цензурства по струци белетристичној и мешовитој. Све до 1847. године био је цензором. За ништаву плату морао је Шафарик, научник, прочитати годишње до 1200 понајвише списа без икакве литерарне вредности, и у томе би једва успео, да га није верна му друга Јулија потпомагала. Чешка је књижевност жртвом Шафариковом у тако критичком времену много добила, али је наука словенска још више изгубила. Посао око цензуре с једне и око редиговања чешкога Музејника с друге стране делимице је узрок томе, што се није могао Шафарик својски латити II дела „Словенских старина“, у који је требало да уђу живот и обичаји, вера и права, језик и писменост, вештине и знаности старих Словена. Сем тога је увидео да му за овај део стоји само мали број извора на расположењу, и да се на овоме пољу још више него ли у историји мора црпсти из усменог предања и из упоредне језиковне науке Изворе требало је још прикупљати, а истраживања на пољу словенске филологије за ту сврху подићи на виши ступањ. И ако није успео, да нам овај други део после себе остави у складној целини, ипак је из онога, што је за ту сврху покупио и проучио, савио диван венац од важних монографија, које служе на украс Музејнику као: O Rusalkách (1833.); O zemi Bojky и O Černobohu v Bamberku (1837.); O vzdáni и O bohu Svarohu (1844.); O položenì města Vinety (1845.). Расправа O staroslovanském překladu řeckého (онда још нештампаног) chronisty Georgia Hamartola, и O položenì města Kustendilu č. Justiniany Primy, обе из г. 1847., до сада нису ни штампане. Сем тога изишао је 1838. Шафариков превод и опширно тумачење старосрпскога Zákoníku Duša-

nova у Monumenta iuris Slovenici (изд. Кухарски). Најпосле је издао г. 1842. Slovanský narodopis, т. ј. статистику свих словенских народа црпену из најбољих извора, заједно с описом њихових седишта, карактеристиком говора, нацртом њихове повеснице и најбољих граматика и речника; уз то као додатак иду угледне народне песме и етнографска карта. То је друго повеће, најраспрострањеније и најпопуларније дело Шафариково. Оно је за кратко време доживело три издања.

Друга врста Шафарикових радова у овоме трећем периоду засеца у филологију и у историју књижевности, које југословенске, које чешке. Напред је већ споменуто, да је Шафарик још у Новом Саду прикупио драгоцену збирку најстаријих писмених споменика југословенских. Још онда се заносио мишљу, да их штампом обелодани. Списак свију споменика у овој збирци дао је 1839. за своју потребу оштампати у 30 примерака и то ради лакшег прегледа у потоњем раду, а и зарад тога, да се овај списак разашље словенским научницима с молбом за нове додатке. Натпис му гласи: «Monumenta illyrica seu Slavorum gentis Illyrici provincias incolentis omnis aevi documenta Cyrillicis literis consignata (I Diplomata, II Inscriptiones, III. Specimina e codicibus) на 47 стр. 8°. Од расправа, које спадају у ову врсту, изашле су (у Музејнику): Přehled nejnověiší literatury illyrských Slovanův (1833.); O sbírkách slovanských národních písní. (1838.); O staroslovanských tiskárnách v jihoslovanských zemích (1842.); Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku (1848.).

1840. г. изда Шафарик договорно с Палацким „Aelteste Denkmäler der böhmischen Sprache". У овој су збирци, најстарији споменици чешкога језика критички пречишћени, и што се језика и историје тиче, свестрано протумачени и објашњени, њихова истинитост научно доказана, и нападаји Копитара и његових присталица достојанствено сузбијени и за свагда ућуткани. Да је овим списом постигнуто оно, што су писци желели, види се из писма Гримова, у коме стоји. „Вашим је дакле трудом на нашу велику радост сада све утврђено, и ми ћемо од сада безбрижно црпсти из тих извора." Као наставак у овоме правцу био је «Rozbor staročeské literatury», издани 1842.—45. г. од Шафарика, Челаковског, Ханке и Јунгмана. У

њему је од Шафарика: «O nejstarších rukopisech českého žaltaře; Život pána Krista, a Evangelium sv. Matouše ze XVI. stol.» с тумачењем. Даље ресултате својих истраживања поглавито у рукописима царске књижнице изнео је Шафарик у „Klasobraní na poli staročeské literatury» (у Музејнику 1847., 1848., 1855.). Али најзнаменитији производ његових тадашњих филолошких студија су «Počátkové staročeské mluvnice» (у Прагу 1845.) написани као увод уз први део «Výboru ze staročeské literatury.» Овим је делом стао Шафарик на пут, који води к ономе непсцрпноме мору — к језиковноме истраживању Ако је ко био позван и подобан, да на овоме пољу изврши важан задатак, био је то за цело Шафарик. Однегован у старој методичкој школи немачке филологије, припадао је пореклом својим чешко-лешкој грани словенскога стабла, а бавећи се дуго година међу Србима имао је довољно прилике а и воље упознати се са више словенских језика. При својим разноврсним радовима почео је већ рано прикупљати грађу за науку о језику А у томе купљењу и организацији свега тога посла показао је и ум и дух научни. да му се у томе тешко може друг наћи и у другим напреднијим књижевностима. Овако оружан прихвати се свога задатка, да грађу сакупљену обради онако, како су је у његово доба напредни и стручни научници осталих народа обрађивали у својим језицима. Зао удес није му до душе дао, да оствари своју велику замисао «с л о в е н с к и е т и м о л о г и к о н». Али је оставио низ дела, којима је обогатио чешку и словенску науку и подигао словенску књижевност пред првим филолозима научне Европе. Наслови тих дела су ови: «O tvoření slov zdvojováním kořene (Muzejník 1846.); O přetvořování hrdelných souhlásek (1847.); Výklad některých gramatických forem v jazyku slovanském (1847.); Výklad některých pomistných jmen u Bulharův (1847.); Mluvozpytný rozbor čísloslova (1847.). Да су ови радови боље оцењени у Немачкој него ли код куће. природно је; знаменити А. Пот не један пут је позивао Шафарика, да своја скупљена дела изда на немачком језику, а много заслужни покојни А Шлајхер. писао је Шафарикову сину још 1869. год: «Sie wissen, wie hoch ich Jhren unvergesslichen Vater halte; so oft ich eine seiner Arbeiten in die Hand nehme, empfinde ich aufs

neue wahre Verehrung und Bewunderung gegen den Mann, der in der That Grösses und Unvergängliches geleistet hat.“

Шафарика, коме је у сваком погледу стало до напретка свога народа, врло је заболела препирка, која се дуго и упорно водила око чешког правописа. Ево како о томе писаше 1843. г.: «Већ нам је неки Немац пришио титулу филолошког народа; можемо се дакле скоро надати да ћемо доћи до веће части, па ћемо добити дично име азбучног народа. Да среће за наше потомство! У место дела, која отварају царство светлости, која улевају живот у слободне душе, у место тих огледала вечнога добра и вечне лепоте и истине: наследиће наши потомци огромно благо нове и старе азбуке, новог и старог правописа, новог и старог књижевног језика. О да велике среће, славе и блаженства!» Што је био Даничићев «Рат за српски језик», то је била Шафарикова расправа «Slovo o českém pravopisu» (у Музејнику 1843. г.; она у главном прекиде борбу обеју партија.

А још више заболи га распра, која би између чешких и словачких списатеља због књижевнога језика. Шафарик, увиђајући ону голему несрећу, која ће постићи Чехе а особито Словаке, ако се прекине досадашње књижевно јединство, подигао је свој моћни глас и написа знамениту изјаву под насловом: «Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky (Muzejník 1846.).

Заједно с овим радовима доживео је Шафарик врло важне догађаје. О томе, да је стекао име европског научника, говорено је већ напред. Природно је било, да су се у туђим земљама, кад се осетила потреба и важност словенских наука, почели бринути о томе, да задобију за себе прве раднике на томе пољу. Године 1836. нуђена је Шафарику професура словенске филологије у Московском универзитету. Али Шафарик из захвалности према својим пријатељима одби понуду и остане у Чешкој. Године 1840. основало је министарство Eichhorn-ово две катедре за словенску филологију, једну у Берлину, другу у Вратиславн, и Шафарику буде предложено, да изабере једну под погодбама које би сам означио, а за другу нека препоручи подобно лице; организацију пак словенске филологије у свима пруским универзитетима нека приме на себе.

А кад и у овом случају од толике значајности по Словенство није хтео оставити своју отаџбину, замолили су га, да бар добрим саветом потпомогне ово предузеће, те је у мају 1851. г. отпутовао у Берлин. Очаран његовим знањем, бистрином и оштроумљем покушао је министар да га по што по то задобије, али уз пркос сјајним понудама и необичном поштовању којим су га обасипали први научници и министар, не даде се Шафарик отргнути од свога скромнога, домаћег огњишта. Међутим обраћена је пажња бечкој господи на овај Шафариков позив у Пруску, те се почела премишљати о томе, да би ипак требало водити мало друкчије бригу о њему него ли до сада. Шта више сам злогласни канцлер Метерник рече: „Желим да остане Шафарик код нас, и унапред одобравам оно, што буде гроф Коловрат ради тога предложио.“ Помишљало се и на словенску катедру у Бечу, али страх од оног баука, што се зове панславизам не допусти, да се ово оствари, и тако буде Шафарик најпосле кабинетним претписом од 22. маја 1841. год. постављен за ванреднога кустоса царске књижнице у Прагу. За доказ свога признања посла Берлин 1845. г. Шафарику крст реда pour le mérite, и то чудним случајем баш онај, који је носио годину дана пре тога упокојени Шафариков „добар“ пријатељ — Копитар. Положајем, који му се отвори у царској библиотеци, знатно му се олакшало његово оскудно стање; уједно му је стајала сада на расположењу огромна ризница литерарних помоћних средстава, и отворио му се слободан приступ к рукописноме благу чешком; али му је за то на другој страни окрњено слободно време, нагомиланим механичким по све ненаучними пословима. Шафарик одвећ савестан, а да сматра своје звање за какву синекуру, не знаше ни за одмену у раду нити за одмор у труду Поред новога службенога посла вукао је и даље из љубави према своме народу огромни терет — несносну цензуру. Али кад је због правичности своје у цензури све више долазио у сукоб с вишим надлештвима, кад му је најпосле одузета цензура чешких новина, кад је против њега из Галиције поднесена тужба и тражено, да се оштро казни, што је без икаквих примедаба пустио Запове „Cesty a procházky po halické zemi“ (1844), књигу за цело безазлену, али за сваког Словенина значајну, збацио је са себе

Шафарик (1847.) несносан и недостојан терет цензорски. Поставши у то доба чланом новооснोване царске академије наука у Бечу поднео је наместнику чешком, надвојводи Стефану, знаменити спис, у коме је опширно изложио колико је корисно и потребно да се у прашком университету отвори катедра словенске филологије, надајући се, да ће бечка влада, угледајући се на берлинску, ову праведну жељу испунити. Али окорели апсолутизам, стрепећи од свакога шушкања, нашао је да се мора још мало сачекати. Страх од баука панславизма није допустио да продре здрава мисао, а најпосле постојаше још оно злокобно и назадњачко начело владино, по коме ни један хришћанин сем католика није могао бити претпостављеним, а још мање професором у земљама аустријским; те се Шафарику много обећавало, али је имао само изгледе на вечито кустоство. Свечано отварање новооснoване академије скупило је 2. фебр. 1848. г. све академике аустријске у Беч. Међу њима био је и Шафарик. Сјајном својом одбраном немачког научника Јакова Грима против неупутних нападаја Ауера и Хамер-Пуршитала стекао је на скупу опште признање и поштовање, а пошло му је и за руком да задобије министра Пилерсдорфа за оснивање словенских катедара у университетима. Али је и сада још оклевао трули бирократизам и тек под првим утисцима општег преврата наименован је Шафарик, декретом од 13. марта 1848. год. ванредним професором словенске филологије на университету прашком. При завршетку треће периоде свога живота, најсјајније и најплодније по науку, достигао је Шафарик (до душе већ доцкан) до мете својих многогодишњих тежња. Ну у електрисованом ваздуху 1848. год. букнула је олуја, која је захватила готово сву Европу, чистећи друштвене мијазме, али и као свака бура, кидајући и рушећи небројене плодове, пре но што су сазрели, и међу њима Шафарикову професуру и учитељску делатност. Моћни ондашњи покрет, који се код аустријских Словена одликовао чистим и племенитим карактером, док му се нису придружили демонски елементи, од вајкада опасни и штетни по Словенство, морао је раздрагати и човека, који је васколико Словенство и све његове тежње носио у своме срцу, који је већ 1832. г. писао Палацкоме, да он „до душе нерадо гледа неумесну и превремену хуку и буку претераног родољубља, али тамо, где се ради о добро народно, неће он да буде

међу оним тесногрудим душицама, које се плаше сваког мишјег шуштања." Већ онда, кад су иницијативом К. Е. Еберта позвани писци прашки, чешке и немачке народности, на скуп који је држан 18. марта, да се часно и сложно обавежу за одбрану истине и слободе у духу примирљивости, клонећи се увредљивог и страсног изазивања, Шафарик је изабран акламацијом за председника тога скупа. Као заступника Словенства позвао га је 4. априла нови министар просвете Сомаруга на конференцију о преустројству јавне наставе у Аустрији. Шафарик је овде бранио права Словена и начела, која је овде заступао изложио је после у расправи: Myšlenky o provedení rovného práva českého i německého jazyka na školách českých" (Muzejník 1848.). Међу тим развијао се превратни покрет необичном брзином. Рад франкфуртског парламента, долазак франкфуртске депутације у Праг, насиља, која су чинили Маџари Србима и Хрватима, и многи други појави у вези с овима, узрујали су Чехе, који су у свему овоме гледали страховиту опасност, која прети уништењем аустријских Словена а особито Чеха, опкољених са свију страна непријатељским елементима. Тада се јави у неколицине племенитих људи мисао о «скупу аустријских Словена», како би се ови, сматрани до сада као прост материјал, појавили као самостални и равноправни елеменат државни, прокламацију ову потписала су двадесеторица гласовитих људи у народу чешком, као грофови Ј. М. Тун, Ј. Коловрат, Ф. Дејм, барони Хилтпрант и Вилани, витез Најберг, Ербен, Ханка, Палацки, Ригер, Томек и др. Шафарик, који се као што смо напред споменули, бавио послом у Бечу, био је од Најберга о целом плану обавештен («Ви сте наша звезда водиља; што ћете нам ви више светлости дати, то ћемо ми поузданије радити»). 10. маја опоменуо је Најберг Шафарика и Палацког, да се без оклевања из Беча врате: „Бојимо се да се Вама неће изићи у Бечу с пристојном поштом на сусрет; свака увреда, која би била вама нанесена, била би увреда целога Словенства и могла би сада изазвати велику несрећу; с тога, драги, похитајте к нама, да примите доказе наше љубави и нашег поштовања." И било је крајње време. 20. маја стигао је Шафарик у Праг и ту је тек из новина дознао, да се царева породица пред превратном струјом, која је заљуљала бечки ваздух, склонила из Беча у Инсбрук. Припреме за сло-

венски скуп напредовале су успешно, али уз пркос отпору Најберга и Палацког увукао се у позивно писмо утицајем Пољака пасус о заграничним Словенима на штету доброј ствари. Отварање словенске скупштине 2. јуна био је узвишени тренутак у Шафариковy животу, који је био сав посвећен Словенству. Шафарик је беседио последњи, али с највећим успехом. Ко је онда гледао његов поносити стас и јуначки му образ, ко је чуо његов моћан глас и говор, до душе кратак али језгровит, тај није никада заборавио Павла Шафарика. Али су, на жалост, били на близу опасни елементи, који су радили на томе, да се темељи ове започете зграде још у почетку подрију; изасланици црвене републике, руски емигранат Бакунин са друговима му, и назадњачка странка владина прибравши се из прве несвести, тражаху заједнички тренутак, да отпочну борбу. По допуштењу цареву могла је свака варош уредити народну војску, па то учине и Пражани, тражећи за ту сврху од главног команданта Виндишгреца известан број топова и пушака. Ну Виндишгрец им то не даде, плашећи се да народна војска не брани словенски скуп, ако би он нашао за потребно, да га растера. Огромно мноштво светине скупи се пред конаком Виндишгрецовим, протестујући громко против тога, што се он не покорава царевој уредби. Али његова стража опали плотун у гомилу народа, а ова јој такође одговори огњем из пушака, у колико их је имала, убивши му и жену на прозору. Војска стане одмах на ратну ногу, а ђаци и радници подигну за час барикаде. Бој се започне, крвав бој од осам дана, који долази међу најжешће покоље, што их памти икоја револуција. Дух Жишкина времена канда беше оживео међу храбрим Чесима. И ако им сметаше немачко становништво у Прагу, опет они, певајући хуситске песме, потисну царску војску, те се Виндишгрец повуче из тесних улица прашких у поље, заузевши околне висове, са којих напери топове на варош, да је сву испали и разруши. И у овоме се тренутку показало, какав је углед имао Шафарик у народу. На његову молбу пуштен би од ђачке легије заробљени губернатор гроф Тун на слободу.

Присталице владине пронеле су глас, да је царева војска потукла народну војску, која је хитала са свију страна

Прагу у помоћ, те приволе борце на барикадама, износећи им лажне погодбе Виндишгрецове, да од даље борбе одустану. Виндишгрец се врати у Праг, растера чланове словенског скупа, ко се не беше већ сам уклонио из побуњене вароши, да не пострада на правди Бога. Ну опет устанак прашки беше довољан, да се царска влада покаже врло попустљива не само према Чесима, него и према осталим Словенима, да би њиховом помоћу савладала буне других народа у царевини. После савладаних револуција, облада страшно мртвило, јер народи беху очевидно сустали, згодна прилика за бечку владу, да сатре све слободе и права, која је у невољи дала народима. Шафарик, видећи, да не може користити своме народу на политичком пољу, повуче се с њега, и ода се са свим својим пословима у универзитетској библиотеци. Ну тежак посао, који је на њега навалио, од како је постао библиотекаром, много му је сметао у извршењу оних радова, које је за словенску науку предузео, и допринео је много оној болести, од које је доцније више година патио.

Увиђајући, да му поред толиких послова у књижници није могућно испуњавати савесно дужност професора словенске филологије, а с друге стране желећи, да Челаковског, професора слов. филологије у Вратиславн, поврати у домовину, даде оставку на ово звање. Тиме је стекао мало времена за остварење својих задатака. Још у лето 1849. г. почео је проучавати правничка дела на словенским језицима, да прикупи потребни материјал за правну терминологију, потребну за превод свију закона, који је имала израдити изабрана за ту сврху комисија под председништвом Шафариковим. Год. 1850. изишла је у државној штампарији: «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs. Deutsch böhmische Ausgabe с предговором од Шафарика. Годину 1850. посветио је поглавито припремању «југословенских достопамјатности.» Према најстаријим штампаним србуљама цртао је Шафарик својеручно слова ћирилска, а није се устезао изучити и вештину типометричку и тражити од словоресца Берга опширну поуку и упуства.

У пролеће 1851. била су пред њиме нова слова, боља и лепша од свију досадашњих, и крајем године 1851. издао је (само у 105 примерака) Památky dřevního písemnictví Jihoslo-

vaпûv" (Изборъ югославянских достопамятностіи), најстарије до тога времена још нештампане споменике наше старе световне књижевности (као обе панонске легенде о Ћирилу и Методију, Живот Немањин од Стевана Првовенчаног и од светога Саве, угледе старих повеља, летописа итд.). Многобројни споменици, спремљени за даље свеске, налазе се у његовој заоставштини. Сама грађа ових књижевних старина била је пуна поуке за језик, и беше је толико прибрано, да је научник таквога духа, каквога је био Шафарик, морао доћи до тога, да је и дубље проникне и обради. Проучавање књижевних старина словенских морало је њега пре свега навести на главну и најважнију загонетку — на постанак словенскога писма. Тим су се питањем бавили још пре Шафарика Добровски и Копитар, али због недостатка потребне за то грађе нису дошли до повољна ресултата. Много је светлости за расправљање тога питања могло придоћи управо из старина словенскога језика писаних кроз неколико стотина година међу јужним Словенима. Ова светлост очишћена и пропуштена кроз научну студију, могаше једино снажним разлозима, црпеним из словенских књижевних старина, потиснути досадашња тврђења о постанку словенскога писма. Већ 22. марта 1849. претресао је Шафарик у чешком ученом друштву питање о глаголском писму, тврдећи, да је оно још у IX. столећу било распрострањено, и ако се о његову постанку не може за сада још ништа поуздано изнети; а год. 1852. издао је у Музејнику две расправе под насловом: „Pohled na prvověk hlaholského písemnictví I., II. У исти мах је цртао глаголско писмо, које се под његовим надзором после изрезало. и у фебруару 1853. оштампана је збирка знаменитих глаголских споменика „Památky hlaholského písemnictví" У предговору износи на 60 страна савршену слику о стеченом до тога доба знању о постанку и историји глаголице. Шафарик заузима ту још оно гледиште, да је глаголица првога века у довољно блиском додиру с ћирилицом, али да ову старином не превазилази и да треба њен постанак тражити негде у унутрашњости Југословенства. За писмо пак вели, да је по свој прилици уређено и удешено према ћирилици. Г. 1855. открита су у књижници капитуле прашке два глаголска одломка, који дадоше Шафарику нов повод за проучавање и истраживање словенских старина. О њима је поднео исте године кратак а идуће

године (1856.) опширан извештај чешком ученом друштву; саме пак одломке и ресултат своје студије издао је 1857. год под насловом „Glagolitische Fragmente.“ Исте је године написао две расправе „Über die Heimath und den Ursprung des Glagolitismus“, које су изишле 1858. г. У њима је на основу многих доказа изрекао свој коначан суд, да је глаголица старија од ћирилице, и да је глаголицу пронашао словенски апостол Ћирил, а ћирилицу тек доцније бугарски владика Климент. Шафарик признаје, да је ово тврђење управо Копитарово, али да га није могао пре усвојити, јер је било засновано на простом нагађању без икаквих стварних доказа.

Бавећи се изучавањем југословенских споменика Шафарик није заборавио ни на чешке споменике, о чему сведочи трећа збирка (у Музејнику 1850.) „Klasobraní na polí staročeské literatury.“ Највише су га занимали остаци литерарне делатности чешкоморавскога Братства, оне гоњене верске заједнице, која је у правом хришћанском духу мирним путем хтела да се ослободи укоченога формализма у религији римокатоличкој, па да отвори изворе живој вери, која потиче из побожнога срца а свршава у делима љубави према Богу и ближњему.

Из овога скромнога словенскога братства изишли су храбри борци, кидајући нехришћанске стеге папства, које је нарочито Словенима сметало на путу напредовања у истинитој просвети. Олујина тридесетогодишњега рата расу општину чешкога братства и после вестфалског мира препречен је њој на свагда пут у отаџбину, а папство је са аустријским царевима пировало свој пир на згаришту њене бедне отаџбине. Трагичка судбина и пропаст ове племените братске општине одвећ су дубоко дирале осетљиву душу вернога њеног потомка Павла Шафарика. Од онога, што је Шафарик прикупио и написао о чешкоморавском Братству, издао је после његове смрти тек само неки део J. Јиречек.

Од споредних Шафарикових радова, које су изазвале спољашње прилике, ваља споменути његово суделовање у комисијама за састављење научне терминологије за чешке средње школе. Ресултат овога рада с предговором Шафариковим изложен је у делу: „Německo-český Slovník vědeckého názvoslovì“ (1853). Као додатак к овоме делу изишла је у Музејнику 1852. расправа: „O sklonování cizojazyčných jmen.“

Али су се већ и дани овога великога живота примицали крају. Неуморни рад, праћен немилом судбином. истрошио му је био снагу. А ни последње године живота његова не бејаху подобне, да му живот заслади. Сам Шафарик осећао је, да му је суђено да се скоро растане с овим животом, те му је омилело примењивати на себе Хорацијев стих: „Solve senescentem sane maturus equum, ne — peccet ad extremum ridendusque ilia ducat." Жени пак својој рече једном: „Некад сам мислио, да ћу тек у 50. години као што треба отпочети да радим, а до тог доба, да морам прикупљати само грађу; сада пак увиђам, да морам прекинути ту где сам хтео некад отпочети." Његови пријатељи и поштоваоци, видећи га онако болна, молили су га, да затражи подуже одсуство, да се одмори од посла и опорави. Али се Шафарик не даде наговорити. Сем тога завладала је страховита реакција, која је у милитаризму налазила једино спасење царевини, а злогласни министар унутрашњих послова Бах повраћао је све више у живот систему Метерникову. Нечувено беше шпијунство, нечувени притисак, нечувено скраћивање слободе не јавне, која је давно била сахрањена, већ друштвене и домаће. Германизација беше у потпуном јеку. Виђени људи тераху се из службе. Палацки буде истиснут из Матице и из Музеја; Матица сама стављена је под полицијски надзор, а Шафарик није био у стању, да препречи пут оној невољи, која се ваљала озго као страховита олујина. Прваци чешкога народа тужним су срцем гледали на ову пустош, питајући друг друга, није ли то виша воља, да јадни чешки народ најпосле ипак утоне у туђем мору. Сем тога постигла су и самога Шафарика два тешка ударца. Користећи се својом влашћу, тужило је неколико бездушних дошљака Шафарика, да рђаво рукује повереном му библиотеком. Ну ударац овај промашио је циљ и Шафарик доби потпуно задовољење. За то је добро погодио други и тежи ударац. Цар подвеже 1855. г. с римским папом конкордат, којим доби толику власт католичкоме духовништву у Аустрији, да је није имало већу ни на апенинском полуострву. Настаде конфесионална стега; Шафарик сети се оног доба, кад је 1825. г. био лишен директорства и како се дуге године после тога борио о пристојно јавно звање, до кога не би био дошао да није било 1848. године. Иста је сада судбина предстојала ње-

говој јединој нади, тројици његових синова. Последица овога душевног потреса показа се брзо. Већ 1856. г. опажала се на њему нека необична обазривост у службеним пословима, која је далеко заилазила иза међа његове савесности; а чланови породице опажаху на њему необичну сету и тугу, немир и узрујаност. Кад му се син у зиму 1856-57. у Берлину тешко разболе, букне душевна његова болест с необичном жестином. Целога пролећа и лета кружиле су у његовој глави најстрашније мисли; гледао је, како му сина трују, уображавао је, да га чувају страже, да га терају из тамнице у тамницу, да над њиме изричу пресуду, видео је, где у изгнанству и невољи траје чемерне дане. Каткад тражио је утехе и савета код својих сродника и ближих пријатеља, који у тихој тузи гледаху оног великог духа, некад непомичног као стена, вођу својега народа, сада самом себи одузетог. У овом жалосном стању дође му и позив, да предстане полицији, а није му јављено, за што. Целоме Прагу беше познато у каквом се душевном растројству налази племенита душа Шафарикова, и «свезнајућа“ полиција у својој суровости заборавила је на дужну пристојност и обазривост. Да му саопшти високо одликовање руске владе орденом св. Ане, послужила се оваквим недостојним начином те је тиме погоршала стање болесниково.

При крају лета попустила је Шафарикова љута болетица, дух му се смири и он одмах с необичним одушевљењем настави прекинути рад. 26. октобра и 29. новембра 1857. читао је већ у чешком ученом друштву другу расправу о постанку глаголице. Али се опажала нека неуглађеност у самоме стилу, чега у пређашњим радовима није никад било — рука вештакова беше малаксала и дух у својој светлости клонуо. Година 1858. протекла му је прилично мирно, ма да га је тиштала брига о будућности његових синова. Тешке је муке патио болешљиви Шафарик 1859. г., кад су му од три сина двојица отишли на италијанско бојиште, и кад му о њиховој судбини у најтежим и најопаснијим данима по целе недеље ни најмањи гласови нису стизали. Кад су му се синови вратили и часна места у државној служби заузели, смири се душевно, али се поболе телесно, те је тражио поремећеном здрављу лека у купалу, и ту је опет радио, као да за њега и нема смрти.

Поводом Фејфаликових и Бидингерових нападаја на аутентичност најстаријих споменика чешких написао је расправу „Myšlenky o dědičném právě českém", као прилог к објашњењу рукописа Зеленогорског, и читао је ову 19. децем. у чешком ученом друштву (у Музејнику оштампана тек 1864. г.). То беше последња његова књижевна радња. Честе несвестице спречиле су сваки његов даљи рад. По уверавању лекара није било више наде да ће се излечити. 23. маја 1860. г. отишао је неопажен од куће и у тренутној навали грчева у мозгу потражи крај својој муци у хладним валима Влтавиним. Срећом спасен необично се брзо опоравио. Поштовање према Шафарику показало се у тој прилици у целоме народу у необичној мери: љубав и саучешће свију беху највидљивији доказ о томе, колико је народу био драг живот онога, који је само за благо народа живео. Сад тек одлучио се Шафарик да на дуже време остави дворане клементинске и отпутова у Родаун код Беча, где је у кругу своје деце и унучади провео пријатно три пуна месеца. Стас дотле крепак, лице ведро, мисао мирна и весела на први су поглед наговештали потпуно здравље, али му је ход био тежак и памћење га изневеравало. Радо је примао походе, разговарао се о својим студијама и догађајима у млађим годинама а особито је радо причао о Словачкој и о Србији. Лагано је венуо, сваки је дан мало по мало умирао и 12.(24.) јуна 1861. угаси се у Прагу његов живот, пун плодна рада, пун славе, пун борбе и патње. Краљевски је Праг у тужној свечаности испратио смртне остатке свога великога покојника на евангеличко гробље испод Жишкина брега, где почивају вечни санак у недрима отачанствене земље испод простог саркофага од чешког мермера, на коме је изрезан почетак старосрпскога натписа, који је царица Милица наменила мужу своме Лазару, Овај натпис Шафарик је — преписавши га у манастиру Врднику 6. авг. 1829. — објавио у „југословенским достопамятностима".

Обележивши овако оно мутно време, које собом обухвата и живот нашега Шафарика, биће нам лакше оценити његов чврсти карактер, који се уз пркос свима бурама и невољама овога доба, држао стално пута, којим је пошао у својим младим годинама и истрајао на њему до гроба. Није нам намера — нити би се то могло сад овде — оценити вредност и зна-

чај рада Шафарикова. О томе је већ доста писано, доста се и зна — а права оцена припада историји. Намера је овим редовима била изнети кратку слику живота покојникова, у колико се то могло учинити у овом малом оквиру. Али се и из овога, што смо изнели, може јасно увидети, да је био Шафарик узор необичног родољуба, дубокога научника, одличнога књижевника, животворног наставника, и, поврх свега тога, једнога ванредно ретког посленика на пољу дужности према отаџбини, према своме народу и целоме Словенству. Дан и ноћ задубљиваше се у творевине народнога духа, дан и ноћ проучаваше духовно богаство и творачку моћ словенскога ђенија, дан и ноћ труђаше се да блага та обелодани, те да свету покаже силу и крепост потлаченог и презреног Словенства у производима његова духа. Рад тај бејаше веома тежак и у оно доба врло сумњива успеха. Али је светли и ванредни дух Шафариков умео погодити пут, да створи дела од трајне вредности, одвајајући главно од спореднога, разликујући опште од местимичнога, трајно од прелазнога, љубећи у народа словенскога баш оно, што га чини великим и славним. И у свему, што год је написао, читалац не може довољно да се надиви оној логичности, оној једрини и одређености свакога његова става, бистрини и оштроумљу, а уза све то неуморној енергији, која је као бујица пред собом све у корен млавила. Уз то је још он имао високо осећање најплеменитијег частољубља, да својом радњом изнађе правила и у књижевности и у науци обезбеди место своме народном језику, а с овим осећањем друговаше дивна издржљивост и огромно, најоштрије изискивање, те и неумољива критика према себи самом. За то је у њега свуда угод онолико речи, колико његова мисао тражи.

Чак спољашњи облик Шафарикова рукописа одваја се од рукописа других књижевника. Нема ништа, што би било преситно за пажњу његову. Вично око спази и у хартији, у словима, у распореду речи, у цртежима сићушне али значајне разлике, свуда се он стара, да посао изради тако, како другом неће требати око њега снагу трошити. Ако је устребало, да прегледа и пребере изворе, чинио је то с хвале вредном тачношћу, критиком и савесношћу. Најтежа питања је поду-

хватао својим дубоким умом. а издржљивост његова није се дала заплашити нити тежином и растуреношћу материјала, нити уморном сухопарношћу прибирања и срећивања грађе. Ресултати, до којих је дошао на основу прибране грађе, могу се до душе новим проналасцима поколебати, али основ, који је неисцрпном грађом положио, ни време не може лако разрушити.

А на катедри бејаше он животворни наставник. У професорској служби, као и у сваком другом послу, сабрана су сва она врсна својства, која могу служити и наставницима и ученицима за углед. Преданост према предмету, којом је био сав проникнут, показивао је целом појавом и целим животом својим. У долажењу на часове био је необично тачан, одело његово бејаше свакад прикладно, држање свакад угледно, настава јасна а реч — огањ живи, који је осветљавао и грејао све оне, који су били жељни примера и поуке. У кратко се може рећи, да су иза сваке професорске речи била и његова дела и цео његов живот, а то је оно, што највише делује међу младићима.

Али и у личним дужностима и свезама Шафарик је био племенита карактера, који се показивао свуда, почињући од саме спољашње појаве његове у друштву па до свеза његових с људима, до његове радне собе, тог јединог места, на ком је и он уживао у напредовању своје радње. Према заблудама и погрешкама био је оштар, али је знао и опраштати. Поштен скроз и скроз, чисто се видело на њему да је готов за сваки свој корак и одговарати, па одатле и оно неограничено поверење, што је сваки у њему имао. Сама његова спољашност побуђивала је на поштовање, а уједно је и свакога привлачила. Био је висока узраста, јака телесна састава и отворена лица. Године и бриге оставили су трагове на њему, али га не могоше преломити. Шафарик је величанствен лик једнога патника, али бисмо приметили, да је црта, која је тако видљиво на том лику изражена спољашњим злим удесом, осветљена и озарена природном чистоћом, која га узноси до појаве узвишености, кад се баци поглед на успехе, које он својом снагом извојева у борби са злим удесом. Мало је карактера у историји, код којих су у таквој сагласности њихове

тежње и жеље с њиховим радом на светској позорници, као што је то код Шафарика. Он није само тежио за тиме, да делима својим поведе друге к знању и к образовању, него је радо и у приватним круговима казивао, шта је знао, шта више као да му је унутрашња потреба била своје знање и другима саопштавати.

Велики дух његов просецао је као муња оне црне облаке, који су се вили готово над целом Европом, и за часак је повраћао на прави пут оне велике, али слабије духове тадашњег доба, који би мало скренули. Да, за живота беше његов дух сличан муњи, а после смрти светли нам као сунце, које својим животворним зрацима обасјава све Словене и обасјаваће их кроз сва времена. Шафарик ће за навек остати узвишена личност, код које се тамни лични интереси, који многог човека заробе, са свим губе спрам оних великих идеала, којима је он био одушевљени проповедник и остваривач.

Својим великанима подижу народи скупоцене споменике, али су Словени подобни подићи Шафарику спомен много достојнији и приличнији њему, много скупоценији, који време неће моћи никад порушити, а коме је он сам за живота темељ ударио — споменик *од љубави и слоге, од чврсте моралне заједнице словенске*. Од овога споменика вечито ће се хорити глас захвалнога Словенства:

Слава Павлу Јосифу Шафарику!

Вл. Мал.

ПРЕД ЈЕДНОМ СТАТУОМ

Ти си демонским гњевом божанску мисао виј'о,
Војев'о против части, светлости и поштења,
А све што беше часно, ти си рушио слепо
У амбиз уништења...
И вечна стена си био... без срца и без груди
За тугу понижених и јаде лица плачна!
А након тебе ипак дигнуше ето људи —
Тебе статуо мрачна.

И гордо чело дижеш, ти грдни безбожни створе,
А ја ситан и мален пред твојим ногама стојим —
И гледам раскош твоју и читам прошлост тавну,
Па твоја недела бројим!...
О силна статуо вечна! Када су тако људи
Толику силну раскош принели теби слепо,
Још људског ишти срца и мало праведног смеха —
Па им се насмеј лепо!

Јов. А. Дучић

ПОТЕРА

— СЛИКА —

«Одмах, по пријему ове наредбе, кмет тога села скупиће до 80 поузданих људи са оружјем. Сазивање и скупљање мора се вршити у највећој тајности. Кмет са људима нека буде сутра, пре зоре, код великог раста у Грбићевој ливади» — тако је гласила капетанова наредба. У њој беше и засебно парченце хартије, на коме је писало: «Павле, за ово игра глава».

Да не би глава страдала, морале су Павлове ноге тако играти и трчати по селу, да се у вече, кукавац, није могао држати на њима. Кад доведе последњег човека с пушком к судници, паде на ледину, нит' пусти од себе гласа, нит' мрдну руком ил' ногом, само се груди и трбух дизаху и спуштаху тако јако и брзо, те мишљасмо да ће крепати од зора.

Пре сванућа бесмо под великим растом. Не беше месечине, а путовасмо кроз неки, готово непролазан, шумски густиш, те се грдно намучисмо. Једва се испровлачисмо кроз шибље, док уђосмо у ливаду и попадасмо под раст. Како ко стиже тако леже на росну траву, не пуштајући гласа од себе. Бесмо изнемогли од умора и — страха...

И ако се крило ипак је сваки знао куд и зашто идемо. Чувени Деспић беше починио толика чуда и задао такав страх целој нашој околини, да су му приписиване и такве особине, које надмашују границе човечје могућности. Од њега су страховали шест великих округа. У једно исто време — сваког тренутка — на сваком месту, њега су очекивали и бојали га се. И сељак за плугом, чешће се осртао и бојажљиво погледао на какав шумарак близо себе, и калауз трговачки са не-

колико дуката у џепу, ратосиљао се живота, кад је полазио на пут; и свештеник, одлазећи да однесе последњу утеху самртнику и хранитељу многе нејачи, мислио је на своју нејач и страховао да му кућа не опусти; и кочијаш, спремајући се на пут, бојажљиво се крстио и седао у кола, и сиромашна бака носећи у «чаршију“ пар пилића, бојаше се да је не пресретне зликовац и одузме јој њену замуку. — Пола Србије дрхће од једног зликовца!..

С Деспићем се у почетку удружи и неки Маџаревић, који се одмах прочу као велики зликовац. Имађаху још два стална друга, те са њима и осталима, које за поједине случајеве скупљаху, иђаху на отмицу и разбојништва.

Ово беше пета потера у којој су околна села дизана на одметнике. Искуство из досадањих потера научило је свет, да не полаже никаква уздања у ово несмишљено врљање, које капетани зову „енергичном потером". Резултат свију ових покушаја било је страховање од самих зликоваца, које се, после неуспеха, још више ширило и увећавало у народу, а зликовцима прибављало већу енергију и дрскост у насртајима. Народ се све више плашио, а имена одметничка уплетена су све више у народно причање, које је од њихових испада стварало читаве бајке...

Али ова потера беше необична и по начину сазивања и по времену, у коме се предузима, те због тога даваше веће изгледе на успех.

Још путем, док се провлачисмо кроз гору и шибље, покушаваше по неки смелији младић да исказује гласно своја надања од ове потере, али га кмет, по дужности, и плашљивији суседи, од страха, ућуткиваху. Тек кад се одморисмо под растом, почеше да се прибирају гомилице, све раме уз раме, и да шапућу.

— Еј, кукавцу сињем, — вели Ђокић, — да хоће да ми наиђе на пушку. — Сто жутијех дуката, по Богу брате!..

— Ала би се окућио!

— Волове ка' дивове, па гвоздени плуг, па окована кола, па...

— Море, промисли још сад куд би стругнуо кад га згледаш, а волове — батали...

— Ко, зар ја? Ехеј, киһо! кам' да хоће, па да му очас закука мајка...

— Шта велиш ти, Љубиша?

— Тсс... ништа вала... тек онако. Ко му зна!

И Ђокић и Љубиша су овог лета изашли из војске; обојица су танка стања. Ђокић је кицош, леп младић и велики хвалиша. Био је у војсци каплар, па сад цело село зна, како му је једном командир дао да врати чету са Врачара у град, па је „Теразијама" прошао генерал, и Ђокић целу чету ставио у „вронт" и «дао чест генералу». На зло његово, у истој је чети био и Љубиша, те се сва слава свршила „вронтом", а да није овога сведока, — оде ти наш Ђокић на ручак код генерала...

— Море, пазио ме командир, ка' рођено дијете, — хвали се он једном приликом пред сељанима.

— Је л' истина, Љубиша, славе ти? — питају они Љубишу.

— Тсс... тек онако... ка' и сваки каплар, — одговара Љубиша и зачкиљи својим малим, зеленим очима.

Љубиша је неразвијен и тром, некако се тешко креће, па му сваки посао, што га ради, изгледа као да га на силу врши. Кад је дошао из војске, није се могла опазити на њему ника ква промена. Исти говор, исти покрети, све — к'о што је и било. Само сам ја запазио да је одлучнији и одважнији него што је пре био. Онако мали, везан у говору лаке памети, још лакшег стања — није ни имао чиме да обрати на себе пажњу својих сељана Сећали су га се — кад су га виделе.

И он и Ђокић намерни су да се жене на јесен. Обојица су бацили око на девојку Мирчићеву, из имућне и задружне куће. Ђокић је, без сумње, своје намере оснивао на својој лепоти, окретности и свему оному, што се девојкама допада. Али Љубиша — не знам. Мањ ако није држао, да, као „исписник" Ђокићев, има једнака права са њим. Па ипак је, и у том погледу, морао дати првенство — каплару. Али, он се надао... Говорило се да су обојица већ чинили покушаје код Мирчића и да су им проводаџије одбијене једним истим речима: „Не дам ја моје дете, да аргатује без нужде. Нек стекне, синак, па нек тражи онда..." Чим се то рашчуло, испиксници почеше да избегавају један другог.

Сад беху заједно и Ђокић и Љубиша. Ђокић беше узнемирен, као ’но човек који живи само једном мишљу, једном јединим жељом, па осети да је дошао час, кад би му се жеља могла остварити, али одмах сâм увиђа, да се она ипак не може сад остварити. Да убије одметника — добија одмах паре, и то какве паре — читаво имање! Али он зна, да га не може убити. И да му дође на пушку, он зна да неће пуцати, јер неће смети. Знајући то, он се, за овај мах, задовољава самим плановима, које му ствара његова машта...

„Ала би то било жестоко, — мисли он: — идем ја ’вако у ланцу, па се тек одвојим у страну, а тамо — лежи *он*. Потегнем из пушке: дум! — он се закопрца. Аја, не ваља; не би ми дали паре, убио га на спавању... А може бити да би дали: кмет је прочит’о да је *његова* глава уцењена, па кад донесем главу, мора ми се платити, ја како!.. Али би опет боље било, кад бих га угледао да трчи преда мном, па онако с леђа да опалим. Баш је то боље... Их, што неће... Па после одмах џемадан, јелек, дизлуке, све златом искићено... па: помоз’ Бог Стано!... а, шта велиш... који је бољи: ја или онај џгебави Љубиша?... Вала и овај Бог баш неће «љуцки“ по неки пут: кад мора једном гинути, што га не дâ мени, да га упљёскам, па да узмем паре.. »

— Ако наиђе на орашане, убиће га, — рече неко иза њега.

— Море, људи, знате ли ви да њега куршум не бије! — рече други.

— Нек стане пред мој гарабињ, па алал му мајци ако мрдне, — одговори Ђокић.

Ја каки си ти каплар, мој брајко, кад ни то не знаш, да куршум има опчине.

— Ама знам брате... али знаш... није ваљад’ он... — отеже Ђокић.

— Зар он? носи он таке траве и чйни, да ти рука одма усахне, чим дигнеш пушку на њега...

Људи се згледаше запрепашћено. Ђокић таман хтеде нешто да каже у потврду тога мишљења, али у том приђе кмет који је чуо последњу реч, па се обрте ономе што прича о чинима:

— Јес' чуо, ти Живојине. Сад ће капетан доћи, па кад те он притегне, неће ти пасти на ум ни рођена мајка, а камо ли којекакве чини... Немој дер ти мени да буниш људе!...

— Није, Пајо, вере ми.. тек онако, шала... знаш... поче он да муца, а видело се да му није најтоплије око срца, чим кмет помену капетана.

— Хм, шала ја̂; пресешће ти.. рече кмет и оде.

— Е морам му дати једно прасенце, — поче Живојин, кад се одмаче кмет, — опрасила ми крмача само двоје, а он ми одавно тражи једно... Само да не каже ономе...

— Вала брате нек чини шта хоће, али мене је стра', — вели један.

— Море, кога није? Знаш ли да ми душа оде у пете док смо пролазили оним ђавољим закопаником.

— А ја све гледам кад ће да излети пред нас.

— Шта се брукате, ојађеници, зар вас није срамота да се у 'воликом народу бојите једног човека!

— Љубиша, је л' те стра'? — упита неко.

— Мене, вала, све'дно, — одговори он полако.

Сви ућуташе.

Звезде побледеле. По небу се осула нека неодређена белина, која му заклања чисто плаветнило и даје му неку суру нејасну боју. Зора се помаља. Предмети су све виднији и јаснији; још мало, па ће се појавити румêн на истоку. Ваздух хладан и оштар. Људи се прибијају један уз другог и здрхтавају се. Многи су поспали, па се од хладноће згурили. Неки у сну пружа руку и пипа по трави, тражећи губер да навуче на себе: мисли да је код куће...

— Пст! — учини кмет, и сви се тргоше...

Оздо, од потока прелажаше преко врзине човек у варошком оделу — с пушком о рамену. За њим пређе други, у коме одмах, по фишеклијама и ножевима, познаше среског пандура. Онај напред беше капетан. Људи поскакаше, али он махну руком, те одмах сви поседаше. Чим приђе расту, зовну кмета на страну. Проговорише неколико речи, па ето их после под раст. Капетан разгледа оружје и људе, па стаде.

— Е браћо, — поче он да говори лагано, — сад треба осветлати образ. Досади нам крвник! Зар он један да гази

толики народ по свом ћефу. Данас ћемо *сигурно* наћи на *њега* Па пазите: за Деспића двеста, а Маџара — сто!..

Сви се згледаше, јер нису знали да је уцена повишена. Капетан продужи:

— Ила ли који из војске?

— Показаше му Ђокића и Љубишу. Он их погледа пажљиво па се окрете Ђокићу:

— Да ми је оваковиx неколико, не бих ја кретао толика села. Пази, јуначе, покажи се!

— Вала господин' капетане, само молим Бога, да удари на ме, ја л' да га моје око згледа на домак пушци... поче Ђокић.

Капетану се допаде одговор, па весело засија очима.

— Видим да си јунак, — рече он потом, — него ти пушка није најсигурнија. Послаћу ти ја оздо магацинку. А ти, војниче! — обрте се он Љубиши: — каква је твоја пушка?

Љубиша обори очи па промуца.

— Тсс... тек онако... моћи ће поднети...

Капетан, без сумње, закључи, да се нема чему надати од њега, па ваљ'да мисли у себи: «какав си ти — таква ти и пушка!" и обрте се кмету.

— Ви ћете, кад буде време, право на више, на ону суву крушку, па рудином до Преглављ̌а. Држим да ћете их ту затећи. Само пази да се свежеш десно са доросавцима а лево са бањанцима. Без твоје наредбе нико да не пуца, а ти пази — к'о што сам ти казао.

Кмет се начини још важнији, као човек, коме је поверена нека „државна тајна", па му и цело лице доби неки тајанствен израз.

Капетан оде, а кмет узе да раздаје људима барут и олово које му даде пандур.

Чим свану, људи постадоше слободнији и веселији; почеше неки да се шале, неки држе последњу „смотру" над оружјем, а неки се замислили па ћуте.

На истоку све руменије. Мало још, па се просуше по небу први млазеви сунчаних зрака, од чега се обоји цела околина, и по небу засја чисто, нежно, бескрајно плаветнило. Помоли се сунце. Кмет се прену и диже људе.

— Стан'те сви у ред, један до другог.

Наместисмо се сви у један ред.

— Е, сад одбијајте ви у десно, а ви у лево. Између вас не сме бити веће растојање од двадесет корака. Кад их угледамо, ја ћу казати ко ће пуцати...

— Е, кмете, а шта ћемо, рецимо, кад нас двојица или тројица нагазимо на њих, а тебе нема.

— У месо, брате, ја шта ћеш друго! — одговори кмет, после краћег размишљања. — Само пазите да не прођете ни један жбун, ни једно дрво, а да не разгледате.

Размакосмо се и заузесмо доста дугу линију. Лево крило одвуче писар, да га веже са бањанцима, а на десно оде кмет. После пет минута кмет се врати на средину и нареди нам да пођемо.

Кренусмо се. Свако срце јаче закуца, лица бледе а доња усница, осећаш лепо, грчевито игра... Зађосмо у шуму. Требало је ићи још четврт часа, па да се почнемо надати, да ћемо нагазити на зверове, за којима смо пошли. Али сваки поче одмах да прѐза̂ од жбуња, почесмо да се осврћемо око себе и да очас управљамо пушчану цев онамо, од куд се чује какав сумњив звук, или се види гушћи заклон. Незгодно нам је што смо један од другог много удаљени, те се сваки осећа усамљен, услед чега се страх увећава. Ова неизвесност, ово непрестано очекивање да плане на тебе ватра иза сваког трна и врзине горе је, но да човек стане пред непријатеља и бори се на живот и на смрт. Сваки мисли у себи: «Лако је њима; седе и чекају те у заклону. Кад наиђеш, — оборе ватру, убију тројицу те провале ланац и продру, па после, у оној забуни, трчи за њима ако смеш!. .»

А они, на које се ми крећемо, сигурно седе сад на каквом пропланку,ређају се чутурицом и не надају се злу, које им се, све ближе и ближе, све тешње и сигурније, примиче. Синоћ им се похвалио јатак, како је «жестоко преварио капетана», рекавши му, да су они у ваљевском округу, па сад седе безбрижно, очекујући да им се донесе печено јагње, вино и остале потребе.

Испесмо се на један «ћувик», са кога се видео велики део целог ланца од потере. Чудно осећање обузима човека, кад погледа овај живи обруч, који се све више стеже и су-

жава око непозната му непријатеља... Дигло се цело *друштво*, да *уништи* онога, који се одметнуо од њега и огласио себе непријатељем његовим... Одузимао је самовољно живот и имање појединцима, па сад цело друштво узима у заштиту своје чланове... Али зар овај мој сусед мисли тако? — Не. Он зна само то: ко год оде у гору и не врати се на позив власти, дићи ће се на њега потера, и он ће, кад-тад, бити убијен. А онај Ђокић до њега то зна боље. Зна он све дужности према земљи, па само да му је Бог дао куражније срце — чуда би починио. Овако, и он иде без воље или још боље — од неволье. Па ипак, не гледећи на такове резултате, до којих долази човек посматрањем појединаца, ова целина, ове стотине људи, које се отворено и сигурно крећу напред, чине јак утисак. Једни, готово војничким корацима, иду пољаном, други се пењу уза стење, трећи силазе у јаругу, они прескачу преко клада, ови се провлаче кроз трње, шибље и коров, и цела та маса, одлучно и брзо, с пуним и запетим пушкама, иде напред... Тешко ономе, на кога су се дигле ове стотине гвоздених цеви!... Маса народна је као шумски пожар: куд се она крене на зло, ту остаје све уништено. Па ипак је многи њен појединац овако ништаван, као овај Ђокић...

А ланац се, без шу̂ма и говора, тихо и опрезно, стеже све више, и ми у њему веругамо се преко крша и гудура, преко рудине и трња, час на брдо час у јаругу, и све више и више зебемо, очекујући тренутак да наиђемо на траг, или да нас изненади плотун из заседе. Дâх се у грудима стеже, грло промукло и осушило се, из цела тела бије нека ватра, па ипак је тако хладно, да бих радо стао на овом сунчаном пригревку... Али ко сме заостати иза друштва!... Бар да срце не бије овако јако. И то смета ходу. Ноге се спотичу, али нико не осећа умор; сваки граби да је напоредо са друштвом, и има само једну жељу: да се што пре пројури овај простор, који је одређен да се прође.

Прејурисмо овако два брда у Букуљину венцу. Скоро ћемо већ да прегазимо и чувени Ваган, за који се зна, да је свакад најсигурније склониште разбојничко, а још ни трага од њих. Сунце одскочило, па греје благо и топло и растапа оштру јутарњу свежину, а наш се ланац љуља и креће, пење и спушта, и све граби у напред. Другови око мене прескачу,

провлаче се ; при каквом незгодном скоку опсују крупну псовку, намрште се, и онда видим, да код њих нема ни помена од страха. Ако хоћеш да наведеш сељака на зло, само га наљути, па да видиш после шта се чини.

Људи почеше да се љуте. Досади им ово узалудно трагање и страховање, они се управо настраховаше, те и то осећање мораде уступити место другому — љутњи. Видиш како је сваки набрао обрве, сева очима и гази љутито, а по набреклим му жилама на руци видиш како је стегао пушку.

Већ смо се збили на два-три корака један од другог. До мене се нађе с леве стране Ђокић, а с десне три моје комшије, па Љубиша. Ђокић се често мршти и псује, али опазих да још чешће преза од сваког шушња и густиша. Очи му напрегнуто и пажљиво разгледају свако сумњиво место, и глава му се једнако окреће на све стране. Љубиша и сад иде тромо, али му је покрет смео и одлучан, а поглед, рекô бих, веома неодређен и непажљив. Он гледа с тога што иде, иначе би, чини ми се, радије жмурио. Пушку је положио немарно у једној руци, те изгледа да му је она на сметњи.

Капетана нигде «ни од корова». Ко зна где он сад очекује резултат потере. Кмет обилази често цео ланац, прелазећи у ходу од једног до другог. Кад се врати с левог крила, зауставих га да иде мало уза ме.

— Бога ти, докле ћемо ми 'вако? — упитах га.

— Вала сад ти ни ја не знам. Прођосмо капетаново урочиште...

— А где је оно?

— Остало нам је у лево. 'Нуде су прошли блазнавци. — Некâ рудина испод Недићева забрана... Преглавље...

— Знам, сећам се.

— Па ту ће, белћим, да доручкују, а ми да бâпемо из ненада. Али то прођосмо; скоро ћемо на њиве, па после ето и села.

— Где ли је капетан?

— Не знам, али мислим да је с варошанима.

— Зар су и они у потери?

— Кажу, има их двајестак.

Почесмо да силазимо у једну дубоку јаругу, обраслу самом буковином. Поче да шушти сухо лишће под ногама, но

ми удвостручисмо опрезност, те сиђосмо тихо и лагано. Али сад беше мука пењати се уза страну. Ноге се отискују, а глава мора једнако да буде подигнута, да би се што даље пред собом видело, те и не можеш да гледаш где стајеш ногом. Једва се успесмо на другу страну, те да'нусмо душом кад почесмо слободније да корачамо. Још неколико корака, па ћемо изаћи из шуме и наступити на чисту и глатку рудину...

Чим изађосмо на рудину, стадосмо сви као окамењени. На двеста корака пред нама, на чисту пољу, стоји густ, гранат грм и под њим четири оружана човека.

— Хајдуци! — викну неко, и свима се осекоше ноге и застаде неки терет у грудима.

Бесмислено, плашљиво, без једне капи крви на лицу, погледасмо према себи, и свачије прво осећање беше жеља: да баци пушку и бега у шуму. Срце удара као бесно, и на темену ври читав пакао од убрзане радње мозга и живаца. Зенице се рашириле и приковале се у једном правцу; сваки гледа кад ће да се окрене пушчана цев на његове груди. Хиљадама мисли појурише у главу, а у ушима звони и ври... Све то би само за тренут ока.

Како поскакаше, зликовци разгледаше узверено на све стране. За тим дохватише пушке по средини, окретоше нам леђа и потрчаше напред.

Припуцаше пушке од некуд.

— Уааа!

— Недааај!

— Предајте се!

— Пуцај!

Као илипски вихор, заљула се и завитла се цела ова леса од народа. Све као бесно, као острвљена звер, јурну за бегунцима... Само осећаш како вијуче ветар поред ушију и тутњи земља, а на очи све више наилази крв... Све се стопило у једну брзу и бесну масу...

Прејурисмо чистину, прескочисмо јалак, па врзину, сјурисмо се у једну јаругу, истрчасмо из ње и нађосмо се пред неком густом пшеницом. Ту нас заустави кмет. Наредио, вели, капетан да не трчимо, него само да идемо мало брже и да

збијамо ланац. Они су опкољени. Само би могли прелетети преко ове живе карике, која се све више стеже око њих. Па и да полете, дохватио би их куршум.

Једва дођосмо себи од трчања и узбуђења. Ко је избацио пушку, напуни је опет, па пођосмо даље. Неколико слободнијех људи пређоше пшеницу, а остали обиђоше, да се не сатире њива. Опет зађосмо у шуму и сиђосмо у једну јаругу. Далеко пред нама зачу се пуцањ, па онда викање. Пукоше још неколико пушака. Да ли од страха или радозналости, тек ми за час истрчасмо уза страну и нађосмо се у неком густом трњаку, без горе. Почесмо да идемо пажљивије. Чује се викање од ланца, који је пред нама. Између нас је само овај трњак, једна чистина и њива, ограђена високим чаталима. Таман да ступимо на чистину а Ђокић викну:

— Ене држ . , . — па баци пушку и седе.

На тридесет корака од нас, за једним трном, црни се нешто, и ми сви знамо *шта је* то, али су очи свију нас управљене у онај мали, округао отвор, који је окренут к нама (и свакоме се чини, баш право на њега), из кога ће сваког тренутка да плане ватра и покоси једнога од нас. Нико се и не сећа Ђокића, већ свака вели у себи: «сад ће . . . сад ће!»

Наједаред, учини ми се да загрми крај мене гром. Изненади ме снажан, јасан и одсечан узвик Љубишин:

— Предај се!

— Натраг, коме је мио живот! викну онај иза трна јасним но узбуђеним гласом.

Данусмо душом, кад чусмо човечји глас. Као да нам је само то требало да проговори, те да нас увери да је он човек па да одмах ублажимо своју раздраженост. Али нам, ипак, прође леденица кроз груди, кад чусмо онако суров и страшан одговор.

Истог тренутка он шмугну за други трн, па се отуд завуче у неки купињак.

Љубиша пође одлучно напред, а за њим, у гомили, сви остали. И не пада нам на ум, да нас, можда, иза другог трна циља друго око: сву пажњу обратили смо на судбоносни купињак, где ће се, уверени смо, решити нечија судбина. Таман се приближисмо купињаку, а неко викну:

— Ено га!

Висок, стасит човек, у црним сукненим чакширама, џемадану и фермену, трчи преко чисте пољане... За тренут ока дотрча до ограде, па, видећи да је опасно прескакати, леже за један чатал и пружи пушку...

Сагосмо се сви и заклонисмо за трње, а Љубиша јурну на више, десно од нас. Кад се одмаче далеко, изађе из трња и пође чистином к врљикама. Онај иза чатала узе га на око... Сви претрнусмо... Плану пушка, куршум фијукну, а Љубиша још брже потрча те стиже до ограде. За тим поче заклањајући се за врљике, да му се привлачи.

— Деде сад да пуцамо одовуд, док му се Љубиша приближи, — рече неко.

Онај за чаталом беше удаљен од нас преко сто корака и тако заклоњен врљикама, да му се одовуд није могло ништа учинити. То је, без сумње, Љубиша и опазио, па је с тога предузео онај опасан корак: да му се приближи поред врљика. Ко зна шта је он у том тренутку осећао, кад се кренуо у такву опасност! По набрану му челу и бесну севању ситних очију опазио сам, да је био љући од тигра кад је полазио од нас. Можда га је одвела и она фатална мисао, која, у оваким тренуцима, обично долази човеку на ум: „један пут се мре," па је јурнуо напред, не видећи ништа пред собом.

— Ко има сеченице у пушци? — вихну један.

— Ја, — одговори Радоња, добар ловац и нишанџија, па пружи запету пушку. Врдну пушком и десно и лево, па се у пола диже.

— Не види се ништа, пос' му његов! — рече и узе да циља.

— Удри, 'нако од прилике.

Сви се издигосмо и заустависмо дах. Онде, где се два чатала везују, вире крајеви од врљика и пружају подесан заклон. Ту је зликовац завук'о главу и кроз врљике пружио пушку на Љубишу, који се привлачи од чатала до чатала. Видећи да онај мотри само на Љубишу, Радоња се исправи, положи око по пушци и окиде. Груну пушка, а онај се трже и окрете своју пушку на нас. Ми се посагињасмо, али се истог тренутка разлеже пуцањ од врљика, и преко самих глава наших просвира куршум. Љубиша уграби ту прилику, те му се при-

маче за пет—шест корака, па се опет заклони у прѐлом чатала, а ми одовуд продужисмо исти маневар. Остадоше још само десетак чатала између њега и Љубише. Ближе се није смело.

И зликовац виде да се мора гинути, па, да би сагледао Љубишу, поче да одмиче из заклона, држећи око на пушци. И Љубиша, тако исто, само очекиваше згодан тренутак да опали. Пружише се пушке и — тренуци се претворише у векове . . . Наједаред Љубиша одскочи од врљика, испали пушку и стаде. Глава зликовчева клону . . .

За тренутак претрчасмо сви до врљика. Љубиша, блед као платно, стоји и гледа у ову црну масу, која је до овог часа била тако страшна, а сад, његовом руком, уништена.

Зликовац, како је лежао на трбуху, тако је и остао обрнут земљи лицем. Левом руком ухватио се грчевито за крај од врљике, а на десну му пала глава. Подигоше га двојица, изнеше на траву. огрејану сунцем, и изврнуше га на леђа. Беше то чисто, младолико, обријано лице, црних, отворених очију, из чијег се погледа више не види ни једно осећање, ни један знак. „Свршено је, сад ми је добро" — могло се прочитати на том лицу и, као за потврду тога, његове усне беху развучене тако, као да ће сад да се насмеје. Нестало је зликовца, а остала једна маса, која те, сваким знаком, сваком особином, опомиње, да пред тобом лежи обичан мртав човек.

— Е брате, ка' и сваки мртвац! рече један из гомиле.

— Ја нő, болан, човек ка и ми, одговори други.

Трепери му ћемадан, извезен срмом и обасјан сунцем, али се не крећу груди под њим. На једном месту с леве му стране више појаса, пробушена му чоха, и на том месту види се крв. Фишеклије, патрони, нож, револвер, — све оно што је задавало страх на живу човеку, сад стоји без значаја, без циља, као да је обешено о какав обичан предмет.

Од некуд искрсну капетан, а за њим стотине људи. Све се то гомила и успиње да види уништено страшило. И ко га види, не може да одвоји очију од њега. Сваки хоће добро да разгледа, па да има после о чему причати. Нарочито му пажљиво разгледају одело и оружје. Оно им се чини необично, и ако ни чега необичног у њему нема. Најзад се нађоше који га познаше

— Маџаревић! — узвикну један.

— Јес', он је, — потврдише други.

— Ко га уби, камо га? — запита капетан.

Изведоше пред њега Љубишу. Капетан се веома изненади.

— А камо онај... како 'но... што му дадох магацинку?

Људи ћуте, а Ђокић сагиње главу и ћушка се међу свет, само да га не опазе.

— Како га уби, море? — пита капетан Љубишу

— Тсе... тек онако... муца овај и сагиње главу, али по севању очију му види се да је веома узбуђен. Радоња и кмет испричаше капетану цео ток борбе, за које време људи не дисаху, само да не пропусте коју реч.

— А онај нам побеже... Деспић, — рече капетан и прекорно погледа — оне, који су га, без сумње, пропустили. Затим се окрете Љубиши:

— Сутра дођи с кметом, да примиш сто дуката.

Некакво зелено, необично бледило прели се преко Љубишина лица, заигра му усна, па онда га обли руменило, и он тупо несвесно климну главом. Људи га опколише, стадоше да га тапкају по рамену, неки му пружају руку да се рукују, а једни му пиље у очи и смеју се. За час му се нађоше многобројни пријатељи и рођаци. а он се само смеши и по каткад дигне руку, те брише зној с чела, који му непрестано избија.

— Ама ђе је наш каплар, наша јуначина? — викну Радоња, подмигујући на ону страну, где се беше Ђокић завукао.

— Море, ћути; доста му је муке и 'нако, — рече кмет.

— Е, Љубиша, на јесен, ако Бог да, да ти кољем јуне, — поче Живојин, који се на свима свадбама налази уз лонце.

А Љубиша, занесен и блажен, упро поглед у даљину, па крај видокруга, тамо, где сунчани зраци праве чаробну боју од небесна плаветнила, па, не верујући свему што се збива око њега, пита се: је ли ово сан или јава?...

Потера је свршена; људи се разилазе...

Свет. П. Ранковић.

ПОГАШЕНЕ ЗВЕЗДЕ

O lieb' so lang du lieben kanst!
O lieb' so lang du lieben magst!
(Freiligrath.)

XXII

Не мисли, да је љубав,
Где много пада речи,
Не мисли, да је љубав,
Где само маска јечи.

Где срца, жељо моја,
Љубављу правом горе,
Ту речи много нема.
Ту само очи зборе.

XXIII.

Не мисли момо лепа,
Са сетног ока мог,
Да у мом срцу нема
Пламена љубавног.

Не веруј, лане чило,
Да сам ја леден кам,
И љубит умем, умем —
Та љубит тек и знам.

Кад мислиш, да сам камен,
Ја онда горим њом,
И најзад бићу пеп'о,
Ал' на што збор о том!

Речи су људске слабе
Изрази ништави,
Да бих ти мог'о казат'
Силину љубави.

Тек ако кад год мени
На груди полетиш,
Moћи ћеш да je појмиш
И да je осетиш.

XXIV.

Ох, како ми je, како,
То само знадем ја,
Кад видим њено око,
Што као сунце сја!

Свака се искра среће
У мени покрене,
И све се моје туге
У радост промене;

А целог овог света
За мене нестане —
Она ми, само она,
На грудма остане

XXV.

Љубим те, љубим, чедо моје
Не веруј свету пакосном;
Ох, ко би стиш'о срце своје
Према твом лику милосном!

Погледај само радост јасну,
Што у мом срцу огране,
Кад поглед жељни тебе красну
Ненадно где год застане.

Послушај мога гласа звуке
И његов израз дрхтави,
Са којом срце своје муке
Пред твојим лицем изјави.

Сети се стиска руке моје,
Којим те увек поздравим.
Кад нежност беле руке твоје
Са својом руком саставим.

Сети се само ватре оне,
Што струјом струји кроза ме,
Када те моје очи склоне,
Да седнеш млада уза ме.

Још да знаш боле туге тајне,
Што моје срце узима,
Кад нигде нема тебе бајне
Пред мојим жељним очима,

Ох, ти би, ти би, чедо моје,
Друкчије на ме гледала;
Ох, ти би давно срце своје
Моjему срцу предала.

XXVI.

Ти би, душо, хтела знати
Моје јаде, моје ваје;
Ти би, душо, хтела знати
Моје миле осећаје;

Ти би, душо, хтела знати,
Шта премишљам сам у себи;
Ти би рада била знати,
Шта ја мислим и о теби. —

Ох, та то је барем лако,
То ти можеш за час знати,
Само треба, само треба,
Моје песме прочитати.

XXVII.

Кад ме мори туга
Ја је опевам,
Ја је опевам —
Песму испевам.

Кад сам препун миља
Ја га опевам,
Ја га опевам —
Песму испевам.

Па и кад ми жуди
Испуњују груди,
И тад ми се песма
Иза сна пробуди.

Ох, доста си пута
И ти узрок била,
Доста си је пута
И ти пробудила.

КОНСТАН ГИЊАР

од ЖАНА РИШПЕНА

На рад! на зло! добро остаје непознато.
(A. de Musset)

Муж и жена Гињар, који су се узели из љубави, страсно су желели једнога сина. Као да је ове мало биће, толико жељено, хтело да ускори испуњење њихових завета, — дође на свет пре времена. Његова мати умре због тога, а отац му, не могав поднети ову смрт, обеси се из очајања.

Констан Гињар имађаше примерно али несрећно детињство. Време у колежу проводио је радећи задатке за казне, које није заслуживао, примајући ударце намењене другоме, и био је болестан на дан испита. Сврши науке с именом лицемера и неваљала ђака. На испиту зрелости радио је свом суседу латински задатак, који би примљен, а њега отераше с испита, што је преписао.

Тако злосрећни почеци учинили би обичну природу злом. Али Констан Гињар беше врло добра душа и, уверен да је срећа награда за врлину, одлучи да победи злу срећу витештвом.

Ступи у једну трговачку кућу, која сутра дан изгоре. Усред пожара, видећи свога господара у очајању, баци се у пламен, да спасе касу. Опаљене косе и сав у ранама стиже, с опасношћу свога живота, да разбије касу и да из ње извуче хартије од вредности.

Али их ватра уништи у његовим рукама. Кад изиђе из ватре, ухватише га за јаку два полицајца, и месец дана за тим осудише га на пет година тамнице, што је, користећи се пожаром, покушао да присвоји новце. којима није претила никаква опасност у несагорљивој каси.

Деси се буна у централној тамници, где је он био. Хотећи да помогне нападнутом чувару, подметну му ногу, и бунтовници убише чувара. Одмах га послаше на двадесет година у Кајену.

Уверен о својој невиности, утече, дође у Француску под другим именом, мислећи да је ушао у траг фаталности, и поче да чини добро.

Једног празничког дана виде једног бесног коња, где јури с колима право у шанац. Дохвати коња за главу, доби изломљен чланак од руке, изломљену ногу, претучена ребра, али успе да спречи неизбежан пад. Само животиња устукну и врати се на пут, па се стропошта у сред гомиле, где пригњави једног старца, две жене и три детета. Не беше никог у колима.

Наситивши се овога пута витешким делима, Констан Гињар поче чинити скромна доброчинства и посвети се олакшавању сиротињских невоља. Али новац, који је носио сиромашним радницама трошили су њихови мужеви по крчмама; одело, које је раздавао радницима, наученим на хладноћу, учини да добију запаљење плућа; једно залутало псето које је узео предаде беснило шесторици у кварту; а војнички заменик кога је купио за једног интересног младића, продаде непријатељу кључеве једне тврдиње.

Констан Гињар помисли да новац чини више зла него ли добра и у место да растура своју филантропију учини му се да ће боље бити ако је концентрује само на једно биће. Усвоји дакле једну сиротицу која никако не беше лепа али која је била обдарена најређим подобностима и коју подиже свом очинском милоштом. Авај! он беше тако добар, тако одан, тако љубазан према њој, да се она баци једно вече пред његове ноге и исповеди му да га воли. Он покуша разјаснити јој да је сматра као своју кћер, и да би се осећао грешник, ако уступи кушању које му она нуди. Показа јој очински да је буђење својих осећаја узела као љубав, и обећа јој у осталом да ће се покорити овој природној опомени, тражећи јој што брже мужа, ње достојна. Сутра дан је нађе опружену пред својим вратима, с ножем у срцу.

Одмах се Констан Гињар одрече своје улоге тајнога добротвора, и закле се да ће се у будуће, да би чинио добро, задовољавати да спречава зло.

Неко време за тим би стављен под истрагу случајно за злочин, који је неко од његових пријатеља хтео учинити. Он га је могао јавити полицији, али је више волео да спречи злочин, а да не пропадне кривац Умеша се дакле као пријатељ у дело које се спремало, успе да похвата све конце и чекаше одређени тренутак, да све осујети, постаравши се о свачем. Али лопужа, кога је хтео да штеди, добро је знао своју улогу, и посао удеси тако, да злочинство би извршено, злочинац спасен, а Констан Гињар затворен.

Тужба државног тужиоца против Констана Гињара беше узор дело логике. Напомену цео оптуженииков живот, његово бедно детињство, казне, изгнање са испита, смелост његовог првог покушаја крађе, гадно саучешће у буни централне тамнице, његово бегство из Кајене и повратак у Француску под лажним именом. Почев од овог момента нарочито, говорник достиже највиши ступањ судског беседништва. Жигоса овог лицемера доброте: овог развратника поштених кућа, који да би заситио своје страсти, шаље мужеве у крчму, да пију за његов но-

вац; овог лажног добротвора, који тражи да шкодљивим поклонима задобије нездраво становништво; ово чудовиште скривено под огртач филантропа. Он је са страхотом темељно испитао префињену поквареност овог злочинца, који је скупљао бесне псе, да би их пустио на људе; овога демона, који је волео зло за зло, који је ризиковао да се сакати, заустављајући бесног коња, и за што? да би страховито уживао, видећи га где се баца на гомилу и где гази старце, жене и сироту децу. Ах! такав један бедник подобан је за све. Нема никакве сумње да је он починио доста злочинстава, која се неће никада сазнати. Има хиљаду доказа за веровање, да је био саучесник онога војничког заменика, кога је купио да изда Француску. Што се тиче оне сиротице, коју је отхранио и која је нађена једног јутра мртва на његовим вратима, ко је други могао убити него он? Овај је злочин без сумње крвави епилог једне од оних бесрамних драма, учињених из бестидности, разврата и ниskости, да се једва сме изнети на видик. После толиких злочина није било потребе задржавати се дуго на овом последњем делу. Ту је поред свију бестидних одрицања оптуженикових, јасност потпуна, треба дакле осудити овог човека свом законском оштрином. Судити треба праведно али се не зна колико ће се довољно осудити. Има се посла не само с великим злочинцем, већ с једним од оних злочиначких генија, од оних злих и лицемерних чудовишта, која чине да се сумња у врлину и да се очајава за човечанство.

Пред таквом оптужбом, адвокат Констана Гињара могао је да заступа само лудост. Он је то чинио што је боље могао: говорио је о патолошким случајевима, опширно је и научно доказивао о неврози злочинства; представи свога клијента као неодговорног мономана, као неку врсту бесвесног Папавосна, и заврши, говорећи да се такве аномалије претресају пре у лудници него у суду.

Констан Гињар би осуђен на смрт једногласно.

Људи од врлине, које мржња на злочин начини дивљим, беху занесени од радости и викаху браво.

Смрт Констана Гињара била је као и његово детињство, примерна али несрећна. Попе се на ешафод без страха и без намештања мирна изгледа, као што му је и савест с мученичком ведрином, коју цео свет узимаше за животињску слабост.

На последњем часу, знајући да је џелат сиромах и да је отац благо му објави да му је завештао цело имање, тако да је узбуђени извршилац три пут наново почињао, да би пресекао врат своме доброtвору.

Три месеца доцније, један пријатељ Констана Гињара дознаде, долазећи с далеког пута, жалосни крај овог часног човека, чије је заслуге он једини познавао. Да би поправио толико, колико је могао неправду судбине, купи комад земље за вечност, поручи леп споменик од мермера и стави натпис своме пријатељу.

Сутра дан умре од навале крви.

Ипак, пошто трошкови беху плаћени напред, гилотинирани доби свој гроб. Али радник, одређен да изреже натпис, поправи на њему једно слово, рђаво написано у рукопису, и спромах *добри* човек (homme de bien) непознат за живота, лежи с овим натписом до века:

Овде лежи Констан Гињар
никакав човек
(homme de rien).

превела
К. М. НОВИЧИЋЕВА.

ИЗ ЛИСТОВА НАШИХ И ТУЂИХ

Француска и Италија

Какву је улогу играла Италија 1870 године за време немачко-француског рата? — Одговор на ово питање доноси нам La Bibliothèque Universelle, у мартовској свесци, једним чланком, који је привукао пажњу целе европске штампе, нарочито француске, која га, ретком скрупулосношћу, коментарише. Тај је чланак написао гроф Константин Нигра, италијански посланик у Паризу за време рата, а данашњи представник Италије у Бечу. Чини нам се, да данас нико не би могао подићи свој глас да проговори о тадашњој улози Италије са толико компетентности као гроф Нигра.

Константин Нигра долази у ред најодличнијих дипломата Савојског владалачког дома: то је човек са великим искуством, који је учинио огромне услуге својој земљи за последњих четрдесет година. Кад се Италија уједињавала, он је био десна рука чувенога Кавура. Године 1859 био је послан у Париз да отпочне преговоре са царском владом, који су имали за ресултат: рат са Аустријом и женидбу Наполеонову са принцезом Клотилдом. За време целога рата, он није никако напуштао главни ђенерал-штаб француског цара, где је одлично представљао Кавура. По рату, идуће године, би постављен за министра Италије у Паризу, где је у многоме прокрчио пут предузећима Виктор-Емануила и Гарибалдија. По паду царства, за владавине Тијерове и Мак-Махонове, он је и даље остао као министар у Паризу. Па и данас је у милости код краља Хумберта, кога са много вештине и искуства, представља на бечкоме двору... Овим смо хтели рећи, да је тај чланак писао не само човек са извесним ауторитетом, који познаје скроз људе, ствари и прилике, већ да га је писао један одличан дипломата, чије су одговорности и данас велике. како пред јавним мњењем своје земље тако и пред европским у опште. Он то пише, чини нам се не из задовољства што му се пише и прича — и ако је scribitur ad narrandum non ad probandum — већ да он има нарочиту сврху, а можда и нарочити мандат од своје владе, када се решио на публиковање својих *„Дипломатских успомена*

из 1870 године.“ Не треба још изгубити из вида јер далновиди и у томе гледају нешто, да их он публикује у најглавнијем часопису*) неутралне Швајцарске, па према томе, оно што је он у томе чланку казао има великог значаја, те заслужује и нашу пажњу.

Ми ћемо, што је могућно краће, изнети главније мисли из овога чланка, пропраћајући их у исто време нашим примедбама и мишљењем француске штампе, која је и сувише била строга и јетка.

Првим делом свога чланка италијански се дипломата труди да утврди мишљење, цитирајући многе још непубликоване депеше које је он измењао у месецу јуну 1870 године са својим министром спољних послова, (Visconti-Venosta), „да је Француска изненадно објавила рат, противно живој жељи и понављаним саветима италијанске владе,“ и „да је италијанска влада употребила све од своје стране, са најбољом вољом и сталним наваљивањем, да својом акцијом и својих агената спречи рат.“ И да најпосле „ако одрицање кнеза Хохенцолерна на шпански престо треба приписивати у главноме његовој властитој жељи да поштеди Европу од једнога преврата, као год и да сачува француску владу и француско јавно мишљење од великог раздражења, исто тако и пријатељски кораци свих сила, које су желеле очување мира, нарочито Италије, допринели су, у извесној мери, томе ресултату, који не би, али за који је се мислило, да је био довољан па да се избегне овај пораз.“

Гроф Нигра тврди даље, доста успешно у осталом да никако није ишао на руку кнезу Бизмарку и да га није помагао у томе, да Француску доведе дотле да објави рат, као што су некад тиме оптуживали људе, који су управљали судбином Италије. За тим брзо прелази преко чувене *Емске депеше* обећавајући да ће доцније упознати читалачки свет са оним, што му је цар Виљем причао о томе догађају. А констатује само да га је 12 јула био позвао себи у Тиљерије Наполеон III.

Цар бејаше сам, вели гроф Нигра. Понуди ме да седнем и пружи ми једну артију. То је била копија депеше, коју је кнез Антон Хохенцолерн упутио ђенералу Prim-у извештавајући га, у име свога сина, да се не прима шпанске круне. Овај је телеграм саопштио Емилу Оливију шпански посланик у Паризу de Olázaga. Пошто сам прочитао депешу, вратих је цару рекавши: „Искрено честитам Вашем Величанству. Пруска уступа**) и то уступа после гордих позива Војводе de Gramont-a. То је велика морална победа за Француску, која је у толико драгоценија, што је добивена без и једне капи људске крви. Надам се, да се цар тиме задовољава и да ме је позвао себи да ме обрадује миром.“

---

*) Накнадно смо дознали да је исти чланак штампан у исто време у Nuova Antologia, италијанска Revue de deux mondes.

**) Израз којим сам се послужио, вели гроф Нигра, био је у истини нетачан, пошто изгледа да у томе тренутку пруски краљ није ништа знао о оставци свога синовца. Ну, та ми околност тада није била позната.

„Да, мир, одговори Наполеон III, ја сам вас баш за то и дозвао, како би ви телеграфисали вашој влади Нисам имао времена да пишем краљу. Знам добро, да је јавно мњење у Француској по раздражености у којој се данас налази, претпостављало друго решење — рат. Ну, признајем, да је одрицање кнеза Хохенцолерна на шпански престо једно повољно решење и да се тим повлачењем одузима сваки могући изговор за рат, бар за тренутак.“ После ових речи, ја сам се са царем растао и више га нисам видео, вели гроф Нигра.

Какве су околности имале даљег утецаја на Наполеона III да промени своју одлуку, да тражи још нешто више, а нарочито да издаје заповест грофу Benedetti, француском посланику да иде краљу Виљему у Емс а тражи од Пруске *гаранције за будућност* да кнез Хохенцолерн неће ни доцније примати шпанску круну? Гроф Нигра, у своме чланку, не говори ништа о овоме и не уноси нових аргумената за решење ове проблеме, о којој је већ толико писано у европској штампи.

*

Пошто је рат био објављен отпочеше живи преговори између Париза, Беча и Рима. Ово што нам прича гроф Нигра у својим *„Дипломатским успоменама“*, то је нешто ново и у толико ће нас више интересовати. Италију и Аустрију, које ни у колико не беху спремне, ова је криза изненадила. Обадве беху симпатично расположене према Француској, али нису могле помишљати на какву непосредну алијанцију са њоме. Ипак зато оне су бар тражиле пута и средстава да јој помогну.

Гроф von Beust, канцелар цара Фрање-Јосифа, бејаше спремио један нарочити уговор за алијанцију, између Аустро-Угарске и Италије. Тај је уговор условљавао: оружану неутралност и заједничку дипломатску акцију према двема зараћеним земљама. Ова би акција могла бити и војничка у згодноме тренутку, наравно у корист Француске. Војске обеју земаља имале би се одмах ставити на ратну ногу. Зашто није успео овај пројекат? За то, одговара гроф Нигра, што је Наполеон III пре свега избрисао један члан из тога уговора, који се односио на питање о положају Рима, за тим и нарочито што „пре него што и беху избачени први топовски меци, европски канцелари беху извештени, да је цар руски решио се да изађе из неутралности у случају ако Аустрија извуче свој мач у корист Француске. Одлуку цара Александра II саопштио ми је г. Окуњев, отправник послова Русије у Паризу. О томе је такође био извештен и Војвода de Gramont. Италијанску су владу известиле о томе њене легације из Берлина и Петрограда, а за тим је ту вест потврдио и нарочити краљев изасланик из Лондона“.

На сваки начин гроф Нигра није написао цео овај чланак због ових неколико фраза, које су, очевидно, намењене да расхладе данашње ватрене руско-француске симпатије![1]) Ко је дакле био тај, питамо се

[1]) Ова одлука рускога императора, била је позната и пре публиковања ових успомена грофа Нигре. На њу је рефлектовао и Виљем I, кад је после прогласа царевине немачке у Версаљу послао Александру II изјаве своје топле захвалности. Ур.

ми, што се противно у тренутку, када се две велике силе данашњег тројног савеза договараху да помогну Француској, те на тај начин створио неуспех и огроман пораз ?!. То је Русија, данашња најинтимнија и најсигурнија пријатељица француског народа... Времена се мењају!.

По самој дипломатској тактици, гроф Нигра завија фразама данашња своја открића, своје „*Дипломатске успомене,*“ како се, на први поглед, не би уочила његова сврха. Ну, ударац је ипак осетан и он је, као што ћемо мало после видети, произвео своје дејство. „Несумњиво је, вели одмах даље гроф Нигра, да је понашање Русије, у томе тренутку, имало утецаја и на одлуку Аустро-Угарске, па и на исход самога рата, што је у осталом и краљ Виљем признао чим је постао царем Немачке“.

Да је случајно Аустрија посредовала у корист Француске, Русија би, без сумње, притекла у помоћ Пруској — тако бар мисли гроф Нигра. А шта би Италија у томе случају радила? О томе уважени дипломата ћути, ћути — пошто о свему *дипломатски* пише.

*

У трећем одељку свога чланка, гроф Нигра објашњава своју неактивност (мало час смо видели да он баш говори о активности целе италијанске дипломације) и исправља оно, што је принц Наполеон казао о својој мисији за време рата у Фроленцији, у једноме чланку који је штампан 1878. године у „La Revue de deux mondes“. Краљ Виктор-Емануило, вели гроф Нигра, није притекао у помоћ побеђеној Француској само за то, што није могао. Он је био сакупио око себе све главније војсковође и личности из краљевине и са њима се о томе саветовао. Резултат тога саветовања био је овај: да би требало скоро месец дана па да се испошље један кор војске од 60 или 100.000 људи. Дакле и поред најбоље воље није се могло помоћи Француској. Али ипак зато краљ Виктор-Емануило није могао остати равнодушан према судбини Француске и захтевао је од Енглеске да узме иницијативу и да тражи посредовање великих европских сила, имајући за базис те интервенције: целокупност територије побеђене Француске. У тој је сврси послао и нарочитог изасланика, Minghetti-а у Лондон, који је добио пристанак од Велике Британије, Аустрије и Русије. Али победоносна Пруска, наравно, није хтела да се заустави на пола пута, и овај је покушај остао без успеха.

Царство паде. Тијер понови покушаје принца Наполеона у Флоренцији. Али је и њему одговорено: да је ма каква војничка акција усамљене Италије апсолутно немогућна. Баш у томе времену Виктор-Емануил заузима Рим. Да ли се он раније био договорио са Пруском о овоме? Гроф Нигра нам не казује ништа ни о томе. Да оправда положај Италије гроф Нигра напомиње, како све оно што је претходило заузимању Рима, њему изгледа да довољно објашњава остварење тога националнога идеала. Зашто онда француска сумња са те стране, пита се он?

Кад сам саопштио 18 септембра вест, вели гроф Нигра, о скорашњем уласку италијанских трупа на римско земљиште, Жил Фавр ми је одговорио, „да нас Француска влада оставља, са симпатијама, да то извршимо“. Са своје стране пак, Crémieux, делегат владе „народне одбране“ за спољне послове у Тур-у, пљескао је при уласку италијанских трупа у Рим. У истој прилици и француски изасланик у Флоренцији Senard, честитао је краљу Виктор-Емануилу једним писмом, које је довољно познато, да би било потребно да га још овде исписујемо.

Пошто су италијанске трупе заузеле Рим, јавно мњење у Италији постаде још наклоњеније Француској. Италијанска је влада чак потпомагала полазак Гарибалдија и његових добровољаца. Њено је понашање непрестано било веома симпатично према побеђеној Француској.

Гроф Нигра завршује свој чланак следећим писмом, које му је писао у Бордо-у, 27. фебруара 1871. године, његов министар спољних послова Visconti-Venosta:

„Ратни догађаји развише се тако, да је Италија, која је познавала своје непотпуно стање војне организације, била дубоко убеђена, да би она могла само продужити борбу, али да би крајњи резултат био: што би поред пораза Француске и ми некорисно претрпели ужасан пораз. Изузимајући војничку помоћ ми смо се старали да учинимо све оно што смо могли. Држање ни једне друге земље није било благонаклоније и ниједна од њих није поднела више жртава само да би Европа на једини успешни начин дејствовала т. ј. колективно. Положај Европе осујетио је то. У ствари Немачка имађаше за савезника Русију. Понашање Русије укочило је Аустрију; а Италија сама самцита, осећала се и била је немоћна У догађајима из Нице ми смо отворено декуражирали агитацију. Што се тиче наше земље, у колико се рат развијао, њене симпатије (за Француску) беху тако очигледне да највећи прекор који нам је могла учинити Немачка, то су баш биле ове манифестације јавнога мњења и штампе“.

* * *

Ето у чему се састоје, у општим потезима, *„Дипломатске успомене“* Константина Нигре.

Као што се види, његова је сврха била, да уништи или бар уздрма у Француској оно мишљење. да је Италија поступала издајнички према својој добротворци из 1859. године, да іу је напустила, пошто јој је обећала помоћ, и да је, још од почетка самога рата, тражила згодну прилику да заузме Рим, користећи се неуспесима и поразима Наполеона III.

Да ли ово улази у историју?. На сваки начин. Али ипак његове успомене нису читава историја. Гроф Нигра извесно говори истину; ну, не треба изгубити из вида, да он пише дипломатски и да се није зарекао да каже целу и праву истину. У осталом, његова је сврха доста провидна — њу је свако могао уочити.

Неколики велики француски листови, као Temps и Figaro, довели су у сумњу извесна факта италијанског дипломата; ну на њима се нећемо задржавати. Француска штампа, готово једнодушно, осуђује држање Италије за време немачко-францускога рата и не може никако да појми, те сматра и за увреду, како то да у тренутку када Француска подлеже на бојном пољу, да Италија улази са својом војском у Рим?.. Но најпосле они сматрају и овај испад Грофа Нигре, као хладне тушеве на данашње ватрене руско-француске симпатије, истичући сад поново како је Русија спречила посредовање Аустрије у корист Француске.

Па какав су дакле утисак оставиле у Француској „*Дипломатске успомене*“ Константина Нигре?

Односи, који су до данас били хладни и затегнути међу Француском и Италијом (још од онога дана, када је ова последња ступила у коло тројнога савеза и када је отказала трговински уговор са Француском), данас су још и хладнији. На сваки начин да их је Константин Нигра својим „*Дипломатским успоменама*“ могао само још више затегнути, а не разбистрити и поправити, као што је то био случај и са скорашњим опозивањем италијанскога посланика у Паризу, Ресмана, који је био маркиран као одани пријатељ Француза. У Италији то врло добро знају и појимају, а још више осећају. Они бар знају шта вреди француски кредит са огромном уштедом францускога народа, који би их данас извукао из ових финансиских незгода и спасао од очевиднога банкротства.*) За то је још 1893 године основан у Италији, иницијативом познатог парламентарнога ветерана R. Bonghi-а и Menotti Garibaldi-а један „Comité permanent franco italien de propagande conciliatrice“, који се нарочитим манифестом обратио „пријатељима Француске“ позивајући их, да заједнички раде на измирењу два латинска народа, „две близнакиње“ као што се тамо каже, и на повраћају пређашњих пријатељских односа.

Па да ли су они у томе бар колико успели? На сваки начин не! У колико се ми сећамо сви виђенији јавни радници у Француској, међу којима има велики број присталица француско-италијанскога пријатељства одговорили су: да би се на повраћају пређашњих односа могло

---

*) Обраћамо пажњи наших читалаца веома ваљану и потпуну студију младога професора политичке економије на лозанском универзитету у Швајцарској, г. Vilfredo Pareto, *о италијанским финансијама*, која изађе у прошлогодишњој априлској свесци Journal des Economistes-а, сар. 1—25. Г. Pareto је родом Италијанац, те му се не може пребацити пристрасност у оцењивању италијанских финансија, а при том је човек, који ужива лепа гласа међу економинистима. У осталом, његова мишљења деле и један француски економиста E. Fournier de Flaix, који је такође написао у поменутоме листу о *економској и финансиској кризи у Италији* (1894. г. март, стр. 337—357.) а за тим и један немачки финансијер, Ottomar Haupt, који у једноме од прошлогодишњих бројева Berlinen Boersen-Courier-а, доноси неколико интересних података о италијанским финансијама. Поменута студија г. Pareto-а и његов чланак La dictature en Italie, који изађе у априлској свесци Bibliothèque Universelle, упознаће читаоца детаљно и тачно са политичким, економским и финансиским положајем Италије, која данас пролази кроз једну врло опасну кризу.

заједнички радити — само прилике у којима се налазе обадве земље нису исте и да би се тек изменом тога положаја могло помишљати на какав заједнички рад. У томе погледу веома је интересан одговор чувеног француског публицисте Anatole Leroy-Beaulieu (Revue bleue, 1893. књ. LII, бр. 22, стр. 673—676.) у коме темељно и беспристрасно претреса данашње односе између Француске и Италије долазећи до закључ а: да Француска не може ништа отпочети са Италијом све дотле, докле Италију буду спутавали разни уговори политичке природе са неколиким великим силама. Француска је рука увек слободна и она ће је у свако доба пружити Италији. Са Италијом то није случај. Њена је рука у једној гвозденој песници, која је не пушта никако и које ће се веома тешко ослободити. Французи су господари у своме рођеном дому — Италијанци, несрећом, нису . . Па онда данашњи милитаризам у Италији, под чијим ће се теретом, можда, и срушити, који је volens nolens уперен против Француске, те за то, ма да не сумњамо у ваше симпатије о којима вас исто тако и ми обасипамо, — ви сте наши евентуални непријатељи. Ослободите се оне песнице — наше вам пријатељство не гине!

Ето како је, од прилике, одговорио поменути публициста француски, који, тако рећи, резимира одговоре и осталих „пријатеља Француске“. Отуда излази, да су покушаји поменутога комитета залудни, да званични односи од тада нису побољшани, а и да не говоримо о антагонизму који постоји у маси сетимо се само прошлогодишњих радничких немира у јужној Француској и непријатељских манифестација у свима главнијим градовима Италије), већ се слободно може рећи, да је ситуација између Француске и Италије постала много затегнутија опозивањем бив. италијанскога посланика у Паризу и публиковањем *„Дипломатских успомена“* Константина Нигре. Можда оваковим својим понашањем Италија би хтела, да из благодарности према Француској за Солферино приреди по ново, можда и бесвесно, какав нови Седан?!. Ну, не треба само заборавити, да је од 1870. године међународни положај великих сила у Европи промењен и да Француска данас има и моћнија и поузданија пријатеља, но што је тада имала — у Аустро-Угарској и у Италији.

Никола Ђ. Петровић

Један глас из Бугарске

Један интересан и важан предлог јавио се пре недавнога времена у наших суседа и браће нам Бугара. У сред застрашености, која се и у њих и у нас јавља, а која је у њих, рекли бисмо, знатно јача, мисао о којој је овде реч у толико је значајнија и у толико више мора свратити пажњу на себе свих и бугарских и српских патриота, који озбиљно мисле о народној будућности. Она, истина, није нова, али је историском судбином и несрећном политиком последњих деценија толико у заборав

прешла, да ово њено васкрснуће у наше дане изгледа готово као ново рађање....

Реч је о политичкој унији између Срба и Бугара, односно Србије и Бугарске.

И пре него што би од своје стране о тој значајној и важној мисли рекли реч две на овоме месту, ево да пустимо нашега колегу да каже сам шт о том мисли.

Млада България, самосталан демократски орган, који од недавнога времена излази у Софији, под главним уредништвом Д. Ризова, пореклом Македонца, познатога млађег политичког радника у Бугарској, донела је у свом 9. броју од 1. априла ове године један чланак о том под именом: Србските работи.

Немогући већ ни због штампарских прилика наших саопштити цео чланак, ми износимо овде главније мисли његове.

Он гласи овако: „Нека црна судбина се вије над главама два суседна и братска народа, српскога и бугарског, и не да им да мирно живе. Има већ неколико десетина година како их она мучи и дави с необичном вештином и немилостивношћу. Подигне ли се мало на ноге Србија, зла судбина се одмах баци на њу да је обори, и не мирује докле год је не свали. Подигне ли Бугарска мало главу, бездушна судбина одмах трчи да јој главу погне, и опет је све дотле немирна докле у том не успе....

„А године, прве и најважније године, младе и радне године ова два народа, теку глупо и безумно, без смера и без смисла. Око шест милијуна душа, чеда две лепе и плодне земље, троше своју снагу, изнуравају свој живот, цеде се у борби, не могући да виде белога дана, не могући да се осете господарима код своје куће.

„Какво је то проклетство, боже мој?

„Да, необично је велика сличност судбине ова два словенска народа. И та сличност није од данас и није од јуче. Она их гони још од појаве њихове у историји прати их у падању им политичком па их не оставља ни дан данашњи....

„Особито је велика сличност судбине им последњих година, од почетка њихова политичког препорађања. Готово једнака унутрашња борба за добијање уставних права и једнака борба са спољним утицајима. Једнако жртвовање интереса земаљских интересима династичним и једнаки прохтеви у династија. Једнако покорна служба Аустрији и једнако експлоатисање ових држава од стране њене.....

. . . .

„Ресултати од тога свега су једни исти. Финансиско црпљење државних извора, економско пропадање становништва, ограничење политичких и уставних права и слобода, страшна деморализација интелигенције и замењивање сваког идеала ниским тежњама за власт и каријеру.

„Али зар нема излаза из тога ђаволскога блата ни за Србију ни за Бугарску? Зар ће те две напаћене земље и даље да служе као монета за размену Аустрији? Зар неће оне најпосле успети да се ослободе те

судбине, која им не да слободно да дишу и која их је 1885. године бацила у братоубиствену војну?...

„Излаза има, и доброга излаза. То је: *политичка унија ове две братске земље.*

„Од свих државних несрећа које су сналазиле и сналазе Србију и Бугарску, може се извући само једна поука: да ће оне престати чим ове две суседне земље пруже једна другој руку и заједничком се снагом опру општем непријатељу....

„Питање о Македонији које нас раздваја може да се неутралише, кад се споразумемо да заједнички извојујемо политичку аутономију овој несрећној области.

„Ми молимо да се размисли о том....

„За нас је више него очевидно, да су српски и бугарски престоли тесни за два владаоца, и да је најпаметније што би се могло учинити да буде један владалац и за српски и за бугарски престо.......

Тако наш колега Д. Ризов!

Мисао ову саопштиле су у нас „Македонија„ и „Одбрана“, али о њој није било још говора у нашој штампи.[1] То је очевидно отуда, што смо ми баш у то време сви били заузети дневним политичким питањима: скупштинским изборима и познатим зајмом „за конверсију“ наших државних дугова.

* * *

Као што у почетку нагласисмо, мисао ова, коју с толико осећања и увиђавности истиче г. Ризов, није нова. Она је пре ослобођења Бугарске била не само жива, него је била и предметом озбиљне државничке и политичке радње и бугарских патриота и српских *државника* Последња брошура г. М. С. Пироћанца *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа* даје о томе аутентична обавештења и историске доказе. Она у нас није престајала да живи ни после тога, ма да су је прилике и догађаји доцније потисли и у засенак бацили. У Бугара је она, рекли бисмо, била заборављена и другим, супротним мислима и идејама, замењена. Данас се, ето, она опет јавља у њих — из средине млађега колена. Колико је она жива и колико корена има у бугарском друштву ми не можемо судити· Значајан је факат да се, колико ми знамо, ниједан бугарски лист није изјаснио противу ње, кад јој је г. Ризов дао јавна израза у свом листу. То би могао бити добар знак, ако му узрок не би био у индиферентности према самој мисли; јер се, нема сумње, ћутање других бугарских листова о томе, може и обрнуто тумачити.

За процену значења и важности које овој мисли дају Бугари свакојако је потребно знати, шта о том мисле и њихови практични државници, и њихове странке. А разуме се да то исто што рекосмо за Бугаре

[1] Тако је било кад су ови редови писани. Међу тим су после о том проговориле М. Новине и, нарочито, „*Одјек*“, који је под насловом *Српске и бугарске работе* посветио два чланка овој стари. Уред.

вреди и за нас Србе. Колико ми међу тим, знамо, она је у нас жива и у практичних државника и странака наших. У нас се тој мисли давао чешће и јаван израз, и ако не можда у оном прецизном и стегнутом облику у коме ју је изнео г. Ризов, а оно свако ако у облику држања руке један другоме, у облику споразумнога и паралелнога рада између две суседне и братске земље.

И ако би се, на срећу обе земље, показало, да је ова важна и значајна мисао захватила у браће нам Бугара јачега корена, па да она ни е страна ни практичним државницима њиховим, онда бисмо се могли томе од срца радовати, јер смо уверени да она у нас не би нашла на сметње и препреке које би јој опасне могле бити: онда би будућност њена била сигурна!

Кад ово говоримо ми нисмо заборавили ни тешкоће које остварењу ове мисли на путу стоје, али држимо да искрено и широко уверење у спасоносност њену, у синова обе братске земље, може те тешкоће да свлада и да јој успех осигура.

Нека би се бугарски и српски патриоти, државници и странке, прожеле овом лепом мишљу, нека би јој они својим радом, држањем, чешћом изменом мисли, крчили пута и у једној и у другој земљи, промишљено и сложно сузбијајући противнике и непријатеље њене, па је онда она црна судбина о којој г. Ризов говори ако не одмах избегнута а оно свакојако знатно ослабљена. Тако уравнан пут обостраним заузимањем јемство је и за крајњи успех саме ове лепе мисли, која, ван сваке сумње, заслужује најозбиљнију пажњу и српских и бугарских државника, књижевника, новинара, у опште јавних радника обе братске земље.

С. М. П.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Потоњи Деспот, *драма у пет чинова, у стиховима, написао Јан. Ијан. Дробњак.*

(Приказивано први пут 8 априла 1895. г.)

У овој је драми обрађен један трагичан догађај из живота злосрећне владалачке породице Бранковића, један жалостан догађај из прошлости српскога народа. Предмет је заиста добро изабран, јер је Лазар Ђурђевић чудноват човек и необичан син. Њему је дража била круна малене деспотовине Србије него мајка Јерина, која је од синова њега јединог подигла права и здрава. Његовом властољубљу била је жртва мати његова. Ако је није отровао, оно је извесно да ју је у гроб отерао пре времена. Драгоцено благо за драматског песника крије се у том заплету, који је јако уздрмао породицу мученичкога деспота Ђурђа а из кога је Лазар изишао као преступник а Јерина као жртва. Оживети Лазара, представити и анализати осећања његове плаховите душе, оцртати према њему мајку и слепу браћу његову и тадашње прилике — то је за драматскога песника захвалан посао коме би равна ваљало тражити.

Млади песник г. Дробњак умео је дати добру и тачну слику Лазара како га је он замислио. Гледалац зна какав је човек био тај последњи деспот од Србије. Али то нити је све нити је довољно. Требало је дубље загледати у душу Ђурђевога сина и сагледати у њој све буре и све трзавице, па се онда тек могло приступити описивању и објашњавању таквога страснога характера. Тада би се добила занимљива и верна слика душевних борба Лазаревих, према којој би се губио лаки цртеж његове душе, који видимо у овој драми. Место праве слике са пуним бојама, потпуном перспективом и јаком илузијом имамо пред собом скицу, лак нацрт праве слике, у коме видимо и неколико мајсторских црта, али који ипак остаје само нацрт.

Да би лакше представио омразу између мајке и сина, писац је увео у драму замишљену личност — прогнанога војводу Лујића. Он је киван Лазару због старе љубави те га прикривен опомиње да му велика опасност прети од мајке а у разговору с њим узбуњује његову распаљиву

душу причом о љубавници Фијори и њеној судби. Лујиђи знатно помаже напредовању заплета, само је његов говор иза завесе у првој појави првога чина сувише театралан, а његов разговор с Лазарем у промени доста дуг а мало занимљив. Али овога вештачкога изазивања заплета брзо нестаје. Већ у другом чину Лазар показује да зна за све преговоре с Угарском, доводи војску с Рудника и пази на Јерину. Тиме се заплет пригодно заоштрава, и Тома Кантакузен, храбри војвода и шурак Ђурђев, разрачунава се с Лазаром, оставља га, а Јерина одбегне у Рудник. Лазар се избезуми и у дивљој плаховитости реши се да уклони мајку са света. Тај призор изведен је у драми незгодно. Холеричан темпераменат Лазара заиста не допушта предуго размишљање о раду свом, али ни онај кратки говор Даници није довољан да увери гледаоца о оправданости онако одвратнога решења. Убилачка намера синовља морала се боље представити, тачније анализати, јер је Лазар најмлађи син Јеринин, мезимац њен, помагач Ђурђу у владавини и зрео човек, па због тога треба што боље мотивисати такав поступак његов. У том страховитом решењу налази се трагична кривица Лазара Бранковића и за то је оно морало бити боље, потпуније изведено. То је морало бити и с тога што је такав поступак тога реткога сина дошао много мање од прилика које су окружавале последњег деспота Србије а много више од Лазаревих унутрашњих побуда. На убиство је Лазара натерала жеља да он сам управља судбином Србије а не толико страх од Јерининог шуровања с Маџарима. Од призора тровања, који је испао и сувише театралан, боље је изведена грижа савести у Лазара, само што за представљање његова неспокојства писац није морао прибећи оном пламеном осветљавању Јеринине слике, на коју Лазар у бунилу потеже мач. Тиме се ишло на ефекат при крају IV чина. Пропаст Лазара израђена је оригинално. На деспотово ватрено срце пао је тежак грех, те је он сада изгубљен и ван себе, па се у тим очајним тренуцима налази очи у очи с Растиславом, који полуде убив жену што је била љубавница Лазару. Виђење изгубљеног Лазара с лудим Растиславом чини најјачу сцену у драми, одважну по замисли а добро израђену. Сад је Лујиђи извршио своју освету: несрећни деспот пресвисне од јада, вапећи опроштај у мајке своје.

Лако је увидети да је врло тешка карактеристика овакве историјске личности у онако заплетеним приликама, па с тога и не можемо много замерити младом писцу (коме је ово прво дело на тешком драматском послу), што Лазара није дубље проучио и боље представио. С осталим личностима писац је био неједнаке среће. Слика деспотице Јерине испала је доста бледа: она је пријатељ споразума с Угарском и с тога долази у сукоб са сином па ипак се она тако мало истиче у драми да се слабо примећује. То се може рећи и за Лазареву жену Јелену. Разговор између два ослепљена Бранковића дао је жалосну а лепу сцену у којој се показује да се Стеван, потоњи намесник, помирио са кобном судбом својом, док се Гргур, потоњи калуђер, непрестано сећа несреће

своје. Најбоље је представљен брат Јеринин, Тома Кантакузен. Сви карактери могли су бити боље обрађени. Да је писац радио своју драму дуже времена и да се исцрпно послужио свима историским радовима о том предмету, он би од своје драме могао начинити узорито дело, коме би у нашој драматској књижевности допало једно од првих места. Изврсну грађу нашао би писац у пространој расправи г. Ст. Новаковића „Последњи Бранковићи“. Из ње би могао вадити и у драму унети крупне разлоге Лазаревој мржњи на Угре, која је изазвала сукоб и погибију српске војске на Томашу. За драму би добро дошло и помирење Лазарево са султаном Мехмедом као и добро слагање с босанским краљем Стеваном Томашевићем, чији се син краљевић Стеван, потоњи деспот српски, оженио Лазаревом ћерком Јеленом. У заплету драме могли су узети јака учешћа и жена Лазарева Јелена и велики војвода Михаило Анђеловић па и Ђурђева кћи Мара, а поступке Лазареве пратила су пажљиво и два слепа брата његова, особито Гргур. Кад би се све то уплело у драмску радњу, заплет би био тако жив и тако природан да би измишљени интригант Лујнђи могао сасвим отпасти. Тада би се у драми јасно огледало невољно стање српске деспотовине на две године пре пропасти њене. Само тако би се могла дати ваљана драматска слика тога времена, које у себи има толико драматичности као мало које доба из наше прошлости. Што је писац ипак успео да, без употребе обилатих средстава које му је историја пружила, створи дело пуно велике драматичности, то открива колико недовољност преходнога спремања толико знатну снагу природнога рада који чека озбиљну и прикладну студију од свога младога господара.

У склопу драме примећује се да је експозиција сувише дуга и врло нејасна, те гледалац потеже разуме шта је пређе било. Та се нејасност опажа и на неким местима у дикцији. Драма је израђена у дванаестерцу, који је (нама се чини погрешно) замењен десетерцем у оном ефектном завршетку III. чина. Писац влада стихом сасвим добро, али је погрешно што је редовно сликовао врви стих с трећим, други са четвртим. Тако постају мале станце, којима није места у драми, а и слик се слабо осећа, јер су сликовни слогови јако размакнути један од другог, те се слик губи у рецитовању на позорници, које мора бити одмерено свечано. Разговор у драми тече глатко, а израз је врло често јак и погодан. На више места види се да је писац познат с нашим дубровачким песницима, јер позајмљује од њих лепе конструкције у реченицама и згодне речи. То је достојно сваке похвале.

Ако сведемо све што смо рекли, онда излази да ће по нашем мишљењу г. Дробњак најбоље урадити, ако своју драму поново узме у посао. Он неоспорно има талента и моћи ће од оваквога предмета створити одлично дело.

Морамо учинити једну филолошку замерку. Нисмо пријатељи пуризма, али не ваља пропуштати осетне погрешке. Овде је погрешка баш у наслову. Придев „потоњи“ значи „онај што долази“, а оно што је ни-

сац хтео рећи то се исказује потпуно придевом „последњи“. Господа у управи позоришној могла су бар ову погрешку исправити, кад већ нико није нашао за вредно обратити пажњу писцу на слабије стране његовога иначе доброга рада, да их за времена исправи.

Приказивање ове драме било је добро с погледом на игру, али је рецитовање стихова било слабо као и увек. Наши глумци као да мрзе стихове, бар их говоре као од беде Да знају колико губе тиме и они и њихова игра, без сумње не би тако радили. То им је толико пута пребацивано, и они опет то не знају, јер не хају. Докле ће им то пролазити тако олако?

*

Унутрашњи живот нашега позоришта потресен је неочекиваним догађајем. Г. Фијан прекинуо је свој уговор с управом нашега позоришта сасвим изненада и он је сада опет редитељ загребачког позоришта. Питање које нам се намеће после овога позоришног fait accompli-a, то је да нађемо узроке, који су навели г. Фијана да тако безобзирно поступи према управи београдскога позоришта, и ако је он код публике српске за кратко време од осам месеца дошао до тако знатнога угледа и стекао себи толике многе и искрене симпатије. Неки су вољни да то припишу вулгарној жељи за што бољу награду, нохлапном, скроз неуметничком апетиту за „прљавим“ златом. Али нама се чини да то не може бити разлог за такав необичан поступак у човека коме свакако није непознато шта је то част и шта је дужност часнога човека. Пре бисмо рекли да г. Фијан није осећао повољне прилике за свој рад овде. Као увиђаван човек он се таквим приликама није хтео поклонити него је гледао уклонити се испред њих, ма се изложио непријатностима које му такав корак мора донети. И пошто је једном то питање рашчистио са собом самим, пошто је савладао скрупуле, које су га морале уздржавати од кидања дане речи, никакве правне тешкоће нису стајале г. Фијану на путу да своју намеру изврши. Управа је закључила такав уговор, којим је себе у пуној мери обвезивала према г. Фијану, али зато ни у чем и ни у колико г. Фијана према себи. Кавалерство, несмотреност или незнање, али тек свакако погрешка од стране управе, кад је већ дошла на мисао да прави уговор са г. Фијаном. Према уговору управи није стајало на расположењу баш ништа чиме би могла спречити или отежати одступање „главнога редитеља, управника позорнице и редовнога члана“ г. Фијана. Управи је остало да уради оно што нема никаква дејства. Она је само могла решити и огласити да се уговор не може раскидати што је и учинила и ако није морала то учинити и чега је оправдана последица била непуштање Фијана да се с публиком.

Ми жалимо што смо се тако јако преварили у г. Фијану, кога смо при ступању у нашу дружину радосно поздравили и од кога смо

се надали дужем боравку у нашем позоришту. Он је изневерио наше надање, па ипак му не можемо то приписати у смртни грех, јер нам се чини да је он радио према приликама које или није хтео или није могао измењивати. При оцени оваквога његовога необичнога рада, која код разних људи може бити различна, никако не ваља смести с ума да је г. Фијан за све време најсавесније вршио своју редитељску дужност и да нас је свагда раздрагао својом уметничком игром, које ћемо се увек са задовољством сећати.

У осталом овај позоришни догађај, који би се могао назвати отимање и преотимање Фијана, може имати за нас једну лепу поуку. Није ли зар у њему и довољан и еклатантан доказ да се усиљеним привлачењем појединих глумаца из загребачког позоришта на наше или обратно само заоштравају односи између две лепе уметничке и културне установе нашега народа, које су међутим позване и у интересу својега напредовања и у општем интересу српско-хрватскога народа, да се узајамно помажу, да се наслањају једна на другу, да буду живи пример слоге и заједничког рада за све нас, Србе и Хрвате. Слога у уметничким везама српскога и хрватскога народа може бити важан чинилац који би могао знатно помоћи утврђивању теснога, братскога споразума и у крупнијим питањима. Али на томе се мора радити обазриво, умешно, а не тако да се вређају осећања ма које половине једнога народа. У позоришним односима бар ваљало би да се прекине са сепаратизмом, с ударањем у страну и у задевицу, те да се ни у Београду ни у Загребу не мисли на отмице чланова већ напротив на што боље заједничко усавршавање наше позоришне уметности, која нам у многим приликама може осветлати образ пред туђим светом. По нашем схватању, које се заснива на таквим мислима какве мало час изложисмо, циљ коме ваља својски тежити, био би да се утврде односи између два позоришта тако пријатељски, тако прожети осећајем узајамности да поједини одлични чланови па и обе дружине долазе наизменце једна другој у походе; да се затим утврди један програм по којему би најбоље снаге са београдске и загребачке позорнице једновремено, у размену, гостовале једне код других. На тај начин упознавала би се српска публика са хрватским и хрватска са српским уметницима. У позоришни живот и у Београду и у Загребу унело би се више разноврсности и више интереса. А, што је још важније, то би била једна манифестација, да смо ми збиља браћа и то још браћа, која умеју заједнички радити на остварењу једнога истога циља.

Да поменемо узгред, овом приликом неколике статистичке податке који нису без интереса. За 25 година нашега позоришта 32 пута су били као гости разни чланови хрватскога позоришта (многи су играли више улога), чланови новосадскога позоришта 42 пута, а само четири комада приказивала је цела новосадска дружина. Интересно би било знати још и то колико су пута наши уметници имали прилике да се

прикажу загребачкој публици. За сад можемо само толико рећи, да су бар за ових последњих десетак година њихова гостовања у Загребу била много ређа, но загребачких уметника код нас. Узајамност у погледу позоришних комада стоји сразмерно много горе. Док из Новога Сада и добијемо по коју драму, дотле ништа не знамо о хрватској оригиналној драми. Тешко нам је поменути да се из хрватске драматске књижевности налазе у нашем репертоару цигло *две* драме — *Потурица* Кукуљевића и *Стеван последњи краљ босански* Боговића. На ово ће се рећи: па и Хрвати немају наших драма! Тако је, али докле ће још то тако? —

М. К. Драгутиновић.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Још која о копању блага[1])

Расправа г. Мил. Р. Веснића о веровању народном у могућност налажења закопанога блага, изазвала ме је, да кажем коју о веровању народном из Алексинца и околине у закопано благо, које се може наћи у земљи, али то иде врло тешко.

Не залазећи дубоко у процену онога, што би се могло сматрати као узрок ове појаве, ја ћу само напоменути, да ако заиста веровање нашега народа у скривено благо у земљи ваља схватити, као једну врсту веровања, која има основа у таквим веровањима осталих народа Европе, чије је паралеле нашао Грим „у делу персиског песника Џехадин Румија (1207—1237), познатом под именом Мезневи“, и у драми индиског песника краља Шурдака, што показује да је и у Индији та празноверица била распрострта (Годишњица XIV. 157); то, да је и у нас било узрока, који су, можда појачали веру у скривено благо у земљи. Онако исто, како су, као што вели г. Веснић, неколики књижевници XVII столећа тврдили „да су за време тридесетогодишњег рата, често закопавани новци и друге драгоцености“ (Год. XIV. 158.); исто тако може се слободно рећи, да су нека случајна налажења новаца и других ствари, по планинама и другим местима овог краја[2]), могла потенцирати веру у то да су наши стари гоњени од Турака, своје драгоцености и новац закопавали у намери да га откопају кад се врате. Сем тога овде се држи да су и хајдуци, отимајући од турских каравана, који су носили новац и драгоцене ствари, закопавали не могући их сносити[3])

[1]) Поводом чланка Др. Мил. Р. Веснића: „Празноверице и злочини с нарочитим погледом на празноверицу о закопаном благу.“ (Годишњица XIV стр, 146—208. и засебно).

[2]) Један сељак из Вакупа орући изорао је ћупчић млетачких златних новаца. Други један, опет случајно нашао је нешто сребрних пољских новаца.

[3]) У Алексинцу живи старац Стојан Хаџија, родом из Турске. Стојан је у младости хајдуковао по Турској. За њега казују, да је у два маха одлазио у Турску, те доносио новац, који је тамо хајдукујући закопавао.

У своме чланчићу „Уз Моравицу“ (Наставник св. 1. и 2. 1894 г. стр. 38) у примедби напоменуо сам ово: „На косама планинским од Бована до Обле Главе, очували су се спомени хајдучкога борављења у месним називима, као што су: *Хајдучки Кладенац*, *Хајдучка Пољана*[1]) и др. Народ прича да се на тим косама планинским налазе *оставе хајдучке*, али их је тешко наћи. Ово је произвело читаву манију у неких људи, те траће време. тражећи оставе.“ Онда сам ово рекао узгред, да потпомогнем причање Стевана Германа путника из 1578, г. који казује о хајдуцима овога краја, сад пак то наводим као узрок појачавању основа за веровање у закопано благо у земљи.

У самоме Алексинцу и његовој околини веровање у скривено благо у земљи врло је јако тако, да су извесни људи, тврдо убеђени у своју веру, склопили читаве дружине, које се скоро само таквим мислима носе. Чланови се ових дружина састају, истина тајно, јер су изложени подсмеху оних који не верују, и само о томе мисле, само о томе говоре. Ни саркастичка исмевања грађана, ни омаловажавање таквога посла, ни рођено искуство, што ничега нису дотле нашли, нити ишта друго може да их од таквих мисли одврати. Они су стални. Један другоме причају невероватне ствари, и што је врло чудновато, онај који прича мучно да верује у оно што прича; али онај коме прича верује и то тврдо, исто онако као што њему верује онај, који својој причи не вероваше. Ја знам неколико људи из Алексинца који се таквим мислима баве. Међу њима има и врло богатих људи. Један од њих, кажу, да је до сад потрошио на 200 # на такве ствари, иначе је велика тврдица. Казивао ми је J. A. из Алексинца о свом оцу, који је био кмет и врло имућан човек, па од једном почео и он да се заноси таквим мислима. Почео је врло често у вече излазити из куће, и ићи са друштвом да тражи оно, што није оставио. Са таквим је мислима и умро пре двадесет година.

Врло је вредно видети кад се по двојица тројица од копача нађу. Заједно шетају, нешто шапћу, застајкују, доказују један другоме и то тако озбиљно, да би човек мислио, да Бог зна какав важан разговор воде. Мене је на то упозорио један пријатељ, и уверио сам се да су они том мишљу ужасно опијени. Тај ме је пријатељ и приближио једном од њих, од кога сазнадох неке ствари о веровању у закопано благо. Он ми је казивао да има на много места закопаног блага, али га је тешко наћи. Ја сам се правио да верујем, а он је био слободнији. Причао ми је ствари, које дотле нисам знао, и које су врло чудновате. Има, казивао је, већ петнаест година како ја тражим *оставе*[2]). Прошао сам целу Нову Србију, био сам на Сувој Планини на местима где човечја нога мучно у двадесет година да један пут ступи Нашао сам што сам тражио али новце не нађох. Не може се без једне ствари, а до те је

[1]) У Наставнику је погрешно наштампано Хајдучка Поља место Хајдучка Пољана.

[2]) Сама ова реч *остава*, показује да се овде тражење односи на нешто што је остављено.

тешко доћи. Ко је има чува је као очи у глави, и не показује је никоме. Има је један сељак, ја сам му нудио, да будемо учасници. Ја да му покажем место, а он да дâ ту ствар. Он није хтео тако, већ да му покажем место, а он сам да тражи, а мени да да награде. То ја нисам хтео. На моје питање каква је то ствар без које се не може наћи, он ми устежући се рече да је то трава *расковник*. Причао ми је да је на једном месту сам копао, али се паре претворише у ћумур, не дају се. „Знам, вели на једном месту и казан пун злата, али се не може отворити. Казивао је још сличних ствари, али је најзанимљивије ово што ми је испричао са пуном вером и непобитним убеђењем. Ја знам, казивао ми је, једно место испод кога је подрум, у који се може лако ући. На каменом столу у подруму горе две свеће, између тих је отворена старинска књига, а до ње стоји чаша са живом водом, која у чаши једнако игра. Око стола су сандуци пуни пунцати сува злата. Кад се уђе у подрум, може се од злата узети, колико се хоће; али кад се са златом пође, подрум се затвори, свеће се угасе и не може се изаћи. Кад се злато остави подрум се отвори, свеће се упале и може се слободно изаћи. Не да се благо одатле изнети без расковника. Питао сам га где је то место, а он рече, да није далеко. На питање од куд зна за подрум, одговори, да му је казивао човек, који никад не лаже. — Ја сам га разуверавао, но он оста при своме и љутио се што не верујем.

Од њега сам сазнао, да се благо тражи помоћу *планова*, који се од некаквих *странаца* купују по скупе новце. Копачи верују, да онај који закопава оставе, у исто доба и прецртава положај и тачно назначује место, где је оставу закопао. Тај цртеж и назначење зову овде план. Копачи верују да су планови које купују тачни, и да су преписи са оригинала. Сазнао сам, да је један план купљен за 300 динара. Ја сам питао, кад је план тачан, што се њиме не служе они, који га продају, па да сами постану богати, већ га другоме продају. То им се скоро и није могло објаснити. Веле, не да се то странцима „Колико је странаца са плановима долазило па се нису увајдили! Па кад нема вајде, они продају нама.“ — Молио сам да ми изнесу један такав план, али ми га не показаше. Колико сам сазнао у тим плановима овако стоји: Од реке за сто корака ка сунцу (на исток) налази се стара буква, од букве па десно велики камен, од камена на север налази се други камен, од њега за 20 корака копај и наћи ћеш. Према таквоме плану копачи траже, и наравно ништа не налазе, јер где је означен правац није означено одстојање, а где је одстојање није правац.

Ова копачка дружина и путује. Нестане је по неколико дана, некад и по неколико недеља. Иде и по плановима тражи место, где су могли новци бити закопани. После једног повратка рече ми један од њих да су узалуд тражили. План је тачно показао, али је други брат пре тога долазио, нашао и однео, јер су нашли рупе, из којих је новац извађен!

На страни 169. г Веснић наводи место из К. Јиричека (Das Fürstentum Bulgarien. Wien, Leipzig und Prag. 1891 стр. 101—102), где се између осталога казује, за видински крај у Бугарској, који је етнографски једнак с нашим источним крајевима, ово: „Ко путује у циљу археолошких истраживања, пада одмах у сумњу, да неће да копа благо, и онда има да се бори са великим тешкоћама.“ И као год што „страст за копањем блага“ није у тим крајевима „без основа“, јер су ископавани „лонци са новцима и тиме давали сведоџбу о разним најездама, које су удариле на те крајеве“; исто тако и овде случајеви где где нађенога новца појачавали су основу за веровање у закопано благо, и изазвали многе да га намерно траже. И у околини Алексинца, онај који путује у циљу ма каквих екскурзија, изложен је мркоме погледу мештана.

Прошле јесени, општина суботиначка, у срезу алексиначком доставила је г. Михаилу Валтровићу проф. Вел. Школе и чувару Народног Музеја, да се у атару суботиначком налази некакав подрум са гвозденим вратима, која ваља отворити, па ће се унутра наћи много што шта. Г. Валтровић измоли за мене одсуства онолико дана колико буде потребно, да надгледам откопавање 2. јануара ов. године одем са начелником ср. алексиначког г. Љ. Петровићем, да отпочнемо откопавање. У Суботинцу нађосмо председника општине са сељацима, који беху спремни за копање. Они нас одведоше на Бованску Кулину, али ту нити подрума нити врата! На питање где је подрум, добих одговор да је ту али да ваља копати док се нађе. Питао сам даље, од куд знају да ту има подрума. На то ме Стаменко Ђорђевић из Суботинца, који је целу ствар и покренуо изазва на страну, па ми рече, да је *спавао на чутури* у којој се туца со, и да је тада снио[1]), да испод куле има подрум, и да у њему има остава у новцу и другим стварима. Он је у то био тако убеђен да се разуверити не може. Он је општини дао реч да испод куле мора бити нечега, и општина је на основу његовог тврђења, а и сама валда верујући по мало у закопано благо (јер се иначе тешко да објаснити њена ревност, која показа извештавајући г. Валтровића, и наваљујући на начелника ср. да се што пре копање почне) писала даље. Стаменко ми је казивао даље, да су њему то и људи са стране казивали. Један је човек чак из Трна долазио, и доносио план али нису смели копати. Њему је тај човек казивао да Кулина има и подрума, а подрума мора бити и с тога, што га има и у Градишту у Соко-Бањи. И овај Стаменко спада у оне људе, што проводе време копајући новце Он ми је казивао, да већ 20 година тражи оставе, али не може да их нађе, да их има о томе нема сумње! Ја сам га разуверавао о новцу, и *говорио сам му*, да Кулину ваља раскопавати због других ствари, али он одговори, да ће новаца у Кулини бити бар толико, да село једну порезу плати Кад се на његово наваљивање почело копати, он је са

---

[1]) Овде се верује, да кад ко хоће, да оно што сни буде у ствари, онда меће чутуру (ступу) у којој се туца со под главу, и онда сан не вара.

таквом марљивошћу копао да га је, и ако је била зима зној пробио. Његова се ревност, само тврдом вером дала објаснити.

Ну није Стаменко усамљени примерак. Кад се у Алексинцу сазнало да смо ради прекопавања Кулине пошли, понуди се и један дућанџија, да пође с нама, говорећи озбиљно да и он зна нешто на Кулини да покаже, ну не пође, јер су га послови задржали. И један сељак из Бована имао је нешто да каже, али под условом да буде учасник у ћару!

У околини Алексинца сви су остаци старих зидина прекопани, с намером да се до блага дође.

Изнад села Врћеновице у срезу моравском, два сата на запад од Алексинца налазе се остаци од некаквог града. Народно предање о некаквим камилама, које су туда проносиле силно благо, па од хајдука опљачкане — и остаци од града дали су повода да се не само остаци од града преришу, већ и цела околина претресе, у намери налажења блага. Ако пођете граду у намери да разгледате зидине, или ма чега ради, народ из околине гледа вас са неповерењем, прати вам сваки корак, иде за вама по когод, трудећи се да вас не изгуби из вида, јер се боји да не нађете оно, за чиме се овде тако неуморно жуди! Још ако са собом носите ма какву карту, ствар је готова, да вас огласе за *планџију*.[1]) Овакав се случај десио мени, а исто је било и са двојицом мојих колега који су туда пролазили у циљу геолошких екскурзија, који кад су запитали чобанина, што ту свираше у гајде, за пут, прво му је било да их запита, *да ли су планџије.*

Казивали су ми сељаци из Врвеновице да су некакви планџије из Ниша и Прокупља ноћу долазили, и тражили туда оставе.

Једном сам пошао са колегом г. Живаном Михаиловићем у манастир Св Стевана, два сата источно од Алексинца. Г. Михаиловић је носио геолошку карту и уз пут загледао у њу. На по пута стигоше нас три сељака из Горњег Крупца Уз пут су нас питали, за што управо идемо у манастир. Ми им рекосмо да идемо да се прођемо. Загледање у карту и недовољан разлог за пут, учини им се таман као намера коју кријемо, а нешто тражимо. Колега заста ради разгледања некаквог камена, а мени се приближи један од сапутника, па ме запита, да ли по *оставе* идемо. Казао сам му да не идемо тога ради, али сам видео да ми не верује.

Кад се у овом крају ко брзо заима (обогати), верује се да је ископао новце. Па десетак година пре српско-турског рата досели се у село Лужане (срез моравски) неки Милош Станковић. Милош је био сиромах, те су му два сина морала у службу отићи. Вредан отац, вредни синови, па се прилично заимају. Сељацима се ово учини подозриво, и у селу се почне различито говорити о њиховом богатству. Ја сам слушао овакву једну верзију: У лужанским виноградима била је некаква зидина. Код те зидине Милош ноћу закоље ждребе као курбан, и ископа

[1]) Планџијама називљу оне, који имају планове, на помоћу њих благо траже.

новце, које промени код сарафа и постане газда. Кажу да је заиста нађено заклано ждребе поред зидина!

Могао бих још коју навести о начину на који се откопавање врши али не бих тиме изнео ничега, што г. Веснић није поменуо.

Веру у закопано благо сем врачара и гатара у овим крајевима експлоатишу и многи други. Нарочито су за осуду продавци планова, који изгледа да иду од места до места и продају их лаковерним копачима. По причању копача изгледа да су то странци, или се за такве издају. Чак су према њима и планови подељени на: турске, аустриске и талијанске, од којих су чини ми се талијански најбољи. Причао ми је један сељак из Бована, да му је чак некакав Ингилиз (Енглез) нудио план на продају, али овај тада не беше при новцу.

Нађе се и сељака шпекуланата, који хоће ову манију копача да експлоатишу из рачуна. Пре, од прилике, две године одем послом у село Лужане. Потражим кметове у општини, али их тамо не беше. Казаше ми, да су ту у селу, и да надгледају копање блага. Ту је, рекоше, и срески писар, изасланик власти. Радознао одем тамо, и заиста у плацу Јованче Урошевића, под орахом у дебелом хладу нађем писара среза моравског г Радисава Стојковића, мог познаника; са њим беху и кметови и прилично радозналога света. Пошто се поздрависмо, запитах шта се то ту ради и добих овај одговор:

Неколико Нишлија обратило се министру молбом за дозволу, да могу копати новац у плацу Јованче Урошевића из Лужана, где га насигурно има. Чак су и кауцију положили, ако се добро сећам 7-8 стотина динара. Министар им дозволи, али под условом да копање буде у присуству чиновника, коме ће они плаћати дпурну. Они су на то пристали, и сад се већ неколико дана копа, па се још ништа није нашло. Кад се простим копањем ништа не нађе, један од копача оде у Ниш и доведе човека који има *магнетско дрвце*, које показује где има новаца. Запитах за њега и показаше ми га где спава у шљивару. Кад се пробуди, ја замолих среског писара, да заиште магнетско дрвце, да га видим. То је танак прутић, од прилике два педа дуг и на једној страни рачваст. За те рачве ваља ухватити и пружити прут на ону страну, где се мисли да има новаца. Ако прут буде повучен, значи да су новци ту. Питао сам га како стоји са овим копањем, а он ми рече, да има и овде новаца, али мало. Молио сам га да ми допусти да пробам, да ли ће у мојим рукама прут бити повучен, он ми не допусти, нити га коме даје, да проба: то он врши сам. Он је свој посао био свршио, казао је да има новаца, али мало, и хтео је да оде у Ниш. Копачи су га задржавали, али га нису могли задржати. (Јамачно је журио да умакне. Сазнао сам после од копача, да им је узео и добру дпурну за свој пут и труд. И овај је један од оних што стрижу вуну са ових заблуделих овчица. По занимању је шустер, и нема на себи ни честитог одела. Магнетско дрвце, ако не лаже, купио је за 20 дуката од некаквог странца, који га је донео из Свете Горе.)

Најзад одемо и копачима. Копање се врши у једној стаји, која је у авлији Јованчиној.

Пред том стајом стајао је оружан пандур. У стаји су копала три копача са необичном ревношћу. Зној им је са лица цурио, а кошуље им беху у голој води. Ја сам почињао разговор, но они га избегаваху. Одговараху кратко, и слабо се освртаху на питања.

Интересовало ме је, од куда су копачи чак из Ниша знали за благо у Јованчиној стаји. Од присутних сазнам ово. Јованча је по кад што одлазио у Ниш и свраћао у кафану једнога од копача. Ваљда је био начуо да је кафеџија копач, те је хтео ту његову слабост, да употреби на своју корист. У разговору му је казао, да у својој стаји често ноћу виђа пламен, и да ту мора бити нечега. Ово су потврдили још неки, које је он као сведоке повео. (У осталом и цело село Лужане говорило је о пламену у Јованчиној кошари, ваљда је он разгласио). Лаковерном кафеџији мало је и требало, па да своје друштво покрене на посао и жртве, које поменух. За све ово ваљда се Јованча наплатио, иначе се не да објаснити његова тежња. О свему сам питао и Јованчу, и он потврди што сам поменуо, али додаде, да је заиста виђао пламен у својој стаји и то свакоме казивао, а што се на основу тога почело копати, ту он ништа није крив. — После десетак дана нашао сам писара и питао о резултату копања, и добио сам одговор, да се ништа није нашло.

Најзад хоћу да поменем и један мало шаљиви случај експлоатисања лаковерних копача, за који сам чуо, да се поодавно десио у Алексинцу. Неки М. Ћоса, сиромах човек а велика шаљивчина (иначе не би био Ћоса) имао је у Шуматовцу у свом винограду некакав велики камен који му је запремао доста места. Често је мислио, како би камен избацио из винограда, па да на његово место засади лозе. Био је сиромах, те није могао платити, а сам није ништа могао учинити. Размишљајући тако смисли, да се и без великог труда и трошка опрости камена. Он отпочне врло рано долазити у кафану М. А. који је имао манију копања блага. Начинио би невесело лице, што није био његов обичај, и седео је усамљен за столом. То падне у очи кафеџији и једном га запита шта му је. Овај се почне устезати да каже, и најзад му поверљиво каза, да му је велика невоља. Има, казивао је, већ десетак ноћи, како му се на сну јавља старац дуге браде до појаса, па му говори: „Синко, у твом винограду испод оног великог камена закопано је силно благо; и твоји праунуци биће срећни ако га извадиш. Прве ноћи ја сам мислио да сам случајно снио. Кад друге ноћи дође исти старац и исто ми рече. Треће ноћи опет тако. Ја сам старцу говорио, да сам сиромах и да то све сам не могу учинити. Он ми на то рече: „ти то сам и не можеш, већ кажи неколицини својих пријатеља па заједнички копајте, за све ће бити блага довољно. Копање треба да буде ноћу, али се за једну ноћ не може ништа учинити, већ треба радити неколико ноћи. Кад год пођете треба да закољете курбан, по једно прасе; крв

од прасета да каие на камен па тек онда да се ради, и вином треба камен прелити. Радиђете само до петловог доба. За време рада не сме нико ни речи проговорити, ако ко проговори благо ће се сакрити“ То ми је старац говорио, па сад нити сам пристао коме да кажом, нити да не казујем. Ако кажем, смејаће ми се сваки живи, и направиће ме лу, дим; а и сам не верујем да може бити чега испод камена. Ако не кажем, мучиће ме тај проклети старац. Муку мучим, не знам шта да радим“. Кафеџија га је пажљиво саслушао, па му рекао, да се ништа не брине- да је то велика срећа, и да ће се он сам постарати за људе, који ћ. то све урадити. И заиста је све и урађено, како је „старац“ захтевао. За осам ноћи камен је разбијен и избачен из винограда. Ћоса је заклао осам прасади и у потоку их пекао, док је дружина разбијала камен. После свега Ћоса је још чашћен, да не казује никоме; а он је и почашћен говорио да га часте од пара што су ископане у његовом винограду!

Свим овим хтео сам указати, да је у Алексинцу и околини врло укорењено тражење блага у земљи. Оно је толико јако, да је, чини ми се, назив празноверица и сувише благ да окарактерише *болест* копача.

Тих. Р. Ђорђевић.
професор.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

О књижевном раду Св. Саве, говорио 14-ог јануара 1895. године, на слави Св. Саве у Великој Школи у Београду ректор Велике Школе *Свет. Н. Вуловић* (Из «Просветног Гласника», свеске мартовске 1895). Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије 1895. 4-о стр. 1—17.

Захваљујући светковини, којом се 14. јануара прославља сваке гогодине успомена на великога нам учитеља по свима крајевима, поуздано се може рећи да је о св. Сави писано више него и о којем знаменитом Србину. Али се, на жалост, не може с таком истом поузданошћу тврдити да су нам живот и рад, овога великога Србина, крај свега обиља чланака о њему, тако познати, како би требали да су, према заслугама, којима је он обезбедио својему имену трајан помен у нашем народу. Површност је заједничко обележје свих тих чланака: општим фразама, које имају претенсију да су патриотске, обично се прикрива недовољно или површно познавање историских прилика и литерарних чињеница, од којих и зависи тачна оцена његових по последицама плодних радова. Занимљиво би било постарати се сазнати, колико је од оних баш који су о Св. Сави писали, који су бар прочитали најглавније дело његово, биографију Ст. Немање. Нама се чини да се не бисмо преварили, кад бисмо тврдили да је таквих врло мало, и ако их је било врло много који су писали о раду Св. Саве. А у том се делу, међу тим, најјасније огледају оне особине, према којима бисмо могли, ако имамо на уму историске прилике онога доба и политичке радње Св. Саве, најбоље схватити карактеристику великога нам учитеља. Тачно познавање особина, којима се одликују карактер и рад Св. Саве, сачувало би нас од претераних шовинистичких енунцијација, али нам опет за то његова успомена не би била мање драга. Не бисмо, истина, ни могли ни смели тврдити, као што то недавно учини један професор српске књижевности, да Св. Сава нема себи равна међу свима светским генијима, али бисмо се могли поносити уверењем, да је он, судећи поглавито по *последицама* његових ра-

дова, један од најсветлијих умова у нашем народу. А то је не доста, него и много.

Светосавски говор г. Вуловића чини у овом погледу срећан узузетак од досадашњих радова ове врсте. У осталом то је било и право очекивати, јер је г. Вуловић један од најбољих познавалаца наше књижевности, и ми се само радовати можемо што се он користи овом светковином, да нам у неколико расветли ону страну рада Св. Саве, која је најслабије проучена и о којој је било најмање говора. У својој пре неколико година објављеној расправи „О српским биографијама XIII. века“ дотицао се г. Вуловић рада Св. Саве и том је приликом јаким разлозима оснажио своје тврђење, да је Св. Сава не само најбољи него и први по реду наш књижевник. Овом својом расправом допуњује што је раније говорио, старајући се до испита све што је изашле испод пера Св. Саве, те да погдешто у да сад познатом допуни, понешто што је било тамно објасни, неким делима време постанка утврди итд. Који су имали прилике слушати на Вел. Школи предавања г. Вуловића мало ће шта новога наћи у овој расправи; осталима ће она добро доћи, ако им је стало до тога, да се упознају са књижевним радом Св. Саве према резултатима самосталнога испитивања човека, који заслужује у овом погледу потпуно поверење

До сад познатих дела Св. Саве мало је: штампана данашњим ситнијим словима црквеним једва ако би изнела око 8 табака. Осим ових биће поуздано да је Св. Сава писао и друга. Нису нам, на пример, познате његове архијерејске посланице и беседе, а знамо да су их његови последници писали. Да их је и Св. Сава имао сведочи нам и његов биограф Доментијан, који је у своме делу о Св. Сави репродуковао његово *Слово о правој вери*. Г. Вуловић је, не знамо из каквих разлога пропустио уврстити и ову беседу у ред осталих књижевних послова Св. Саве. Кад се већ на основу *казивања* Доментијанова узима као *поуздано*, да је Св. Сава писао *Службу Св. Симеуну*, па се и то дело бележи међу остала његова књижевна дела, не видимо, зашто се Доментијану не би могло веровати да је и ова беседа, коју он као Савину обележава, доиста његова бар у главним мислима, ако не и у обради. Она би се могла рачунати као једно од књижевних дела Св. Саве са више разлога него ли оно непознато дело, о којем се г. Вуловић, према речима архиепископа Никодима у његову *Типику*, домишља да је доиста постајало па му се траг временом изгубио. Осим овога, г. Вуловић држи, да је Св. Саве дело *Псалтир с молитвама* (а не како г. Дучић у Гласнику Срп. Уч. Др. књ. 56 зове: „упутак како ваља читати псалтир преко године.“); коме у предговору, најпотпуније и најјасније одржаном у једном српском рукопису, стоји да га је написао „Мних Сава“, јер „у језику и стилу и у појединим речима и изразима овога предговора има пуно особина Савина писања.“ Предговор је овај, мисли г. Вуловић, оригиналан посао Св. Саве, а за њим је био превод молитвенога псалтира.

По времену кад је које од књижевних дела Св. Саве постало најстарији је *Типик Карејски,* јер је на њему забележено да је писан 1199. год. Код осталих није време забележено, а г. Вуловић, по садржини свију дела и по другим изворима, држи да су *Служба Св. Симеуну* и *Типик Хилендарски* написани између 1200 и 1208 год., *Живот Св. Симеона* и *Типик Студенички* између 1208 и 1215 год., а *Писмо игуману Спиридону* 1234. год.

У писаним споменицима из доба у које пада Савин књижевни рад, језик је двојак: у писмима, повељама итд. и другим писменим производима језик је приближнији народном говору; у делима пак Св. Саве језик је словенски, у коме има пуно српских облика, гласовних, речних и реченичних а нарочито пуно српских речи. Па ни правопис му није био тако чист правопис српске рецензије, као што се обично замишља да је био још од краја XII-ог века. Такав је он био у то доба само у писмима наших краљева и друге велике господе. У Савиним делима, изузевши Типик Карејски и писмо игуману Спиридону, осећа се још утицај бугарског правописа, јер се доста често налазе назали

Поглавита је одлика књижевнога рада Савина угледање на грчке обрасце. То се види најбоље на типицима, о којима је г. Вуловић највише говорио у овој својој расправи, задржавајући се понајвише на другом делу њихових прописа, који се тичу уређења манастирскога и телесних потреба калуђерских, јер је у овоме делу Св. Сава свакојако био самосталнији. Груписавши по сродности ове прописе г. Вуловић их је лепо превео, те је тако дао могућности и ширим круговима читалачким да их прочитају. А она доиста заслужују да се прочитају: по њима се види какав је био живот калуђерски онога доба; многа су знатна нарочито по мотивацији са којом их пропраћа Св. Сава, за тачну и верну карактеристику његову; по гдекојим се познаје да је Св. Сава, и као калуђер, остао веран демократским особинама свога народа, а у свима је пуно лепих изрека које одају да је Св. Сава био човек мислилац.

Понајсамосталнији је био Св. Сава у *биографији Св. Симеуна.* Биће да је и то дело његово постало по угледу на слична дела у савременој му грчкој књижевности; има у њему пуно рефлексија и изрека побожних и философских, у којима је тешко одвојити, шта је баш Савино, а шта туђе — али, и крај тога, има ово дело врлинâ, ради којих га треба истаћи у својој врсти као најбоље од свих у старој нашој књижевности. „Она иста добродушност и детиња безазленост, она иста душевна благост и умна збиља и она иста светост, која се опажа и у другим делима Савиним, веје још јаче и осетније у овом делу. Ништа готово није усиљено, ништа неприродно.“ Једина је ова биографија у старој нашој књижевности, у којој није ниједнога чуда или легендарне приче, а тога је било и сувише много у свих осталих. Узме ли се на ум, да је Св. Сава као калуђер писао баш о калуђерском животу свога оца, ово би му се и могло опростити, а овако му служи само на похвалу. Да је у Св. Саве био јак историчарски дар сведочи,

поред овога још и та околност, што је он, и ако је о светском животу Св. Симеона говорио тек узгред, на једном листу испричао неколико ствари, о којима се помена не може наћи у другим историјским изворима. „За историју би српску, вели г. Вуловић, била већа срећа, да је он писао живот Стефана Немање, а његов брат Стефан живот монаха Симеона. Али Сава није имао кад, није могао да буде само књижевник и писац. То се види из свију дела његових“

У потврду овој карактеристици г. Вуловић је између многих лепих места којих је пуна ова биографија, одабрао да са њиме упозна своје читаоце оно, у којем побожан и нежан син говори о последњим данима свога оца. Ово је место доиста врло лепо. Ни данас нежан син не би могао о своме оцу писати са више нежности и преданости. Али се нама чини да је за *потпуну* карактеристику Св. Саве много боље оно место, у коме он описује абдикацију Ст. Немање, праштање његово са синовима и властелом и савете које им је на растанку давао. Ово је место не само лепо, него и врло поучно у многом погледу. Оно у нама буди рефлексије, које нас погружене и оневесељене невољама садашњости, воде у прошлост, да у њој нађемо мелема и својим превареним надама, и своме ослабелом уздању, и својој замореној снази. А тај нам је мелем доиста и кадра дати слика, која се пред нашим духовним очима ствара, кад читамо ове две главе, посвећене у овом делу Савину описивању абдикације Немањине. На њој нам се Стеван Немања јавља у потпуној својој слави и величини, са свима карактерним особинама које су га учиниле творцем државнога јединства српског.

У часу кад управу над српском земљом предаје својим синовима, он се не уклања нагнан неодољивим препрекама, које му народу не дају правично се развијати и напредовати, не уступа под бременом тешкога уверења да сам није кадар више управљати земљом како то њезини интереси захтевају. Не. Он је земљу примио притиснуту разним невољама од којих јој главе није било дићи; а оставио ју је својим синовима ослобођену свих тих ранијих недаћа, с поља проширену, изнутра очишћену, *уједињену*. Тај посао није био лак; за њ' се хтела џиновска снага — и он је имао толико узвишене преданости и самопрегоревања, да своју најбољу снагу троши и истроши у *таквом светом послу*. Успехом су крунисани његови напори, који му не даваше души мира и покоја готово половину века. Љубав захвалнога народа, коме је умео створити неопходне погодбе за *даље развијање и — јачање*, била му је најлепша награда, које се на овоме свету могао удостојити. Али је и души његовој требало мира и покоја, после *таквога* рада и успеха, како би се молитвама Богу припремила да прими награду за своја добра дела и на оном другом и бољем свету. Тога ради, он се, потпуно свестан да је учинио највише што жив човек може учинити добра своме народу, у најдубљој старости приклања позиву да своје последње дане посвети — Богу.

Па како је у томе часу велики, светао, недостижан! У држању његову не видите ни мало оне извештачене театралности која рачуна

ефекат. Па ипак је он силан, јер је природан; светао, јер су чисте по буде, којима је изазван. Кад се Немања прашта са својим синовима и властелом, не знате, чему пре и више да се дивите: да ли речима, у којима су лепо везане побожна добродушност и старачка збиља; да ли поукама, које одају човека пуна искуства, течена у животу грким искушењима; да ли оној узвишеној љубави, којом он подједнако грли децу своју и народ свој, Богом предану му паству? Али . . пустимо Св. Саву нека нам он опише овај светли тренутак у животу свога великога оца.

Опоменувши сакупљену децу своју и остале дворане, како га је промисао божји поставио, да влада српском земљом, кад она беше притиснута са свих страна страшним невољама; како се он, имајући у помоћ Бога и пресвету богородицу, није лењио, нити је себи покоја давао, докле год није све исправио и земљу и у ширину и у дужину проширио — мољаше све сакупљене, да се држе праве вере и православнога закона који је он поставио, ако хоће да им је у животу помоћник Бог и „његова грешна молитва."

„А сада, настави Немања, отпустите мене, господара свога, с миром, да очи моје виде спасење, које ме очекује, свима народима за пример, а вама, пастви мојој, на славу. Ја увиђам да је све што је људско пролазно; по смрти ништа не преостаје ни богатство, ни слава, јер све то собом уништи смрт, кад јој дође час. И ми се, због тога, узалуд отимамо и узнемирујемо. Кратак је пут, којим идемо. *Наш је живот дим, пара, блато и прах*; мало траје, а брзо нестаје. Све је доиста пролазно. *Живот је сенка и сан.**) Право веле књиге: кад мислимо да смо цео свет задобили, пред нама се отвара гроб, у који иду скупа и цареви и сиромаси. И за то, децо моја драга, пустите ме да идем тражити утехе."

Сви су плакали, прича Св. Сава, кад је он ове речи изговорио, говорећи: не остављај нас сирочад: ти си нас просветио и научио, ти си, као добар пастир, залагао за нас душу своју. Кад их је блажени старац успео утешити саветима, нареди да место њега влада Стеван и благословивши га поче га учити, *да помаже свако добро дело у држави својој, да буде пун милости и милосрђа према народу, који му предаје да се о њему као пастви својој стара. — Дете моје драго*, говораше му, *чувај и пази ово моје стадо... тако да ни у чем због тога не будеш зазоран ни пред Богом, ни пред људима.*

Наредивши и Вукану да слуша свога брата, постави их обојицу, прича Св. Сава, испред себе и говораше им:

„Синови, не заборављајте мојих закона; нека моје речи буду усађене у ваша срца, па ћете дуго у миру живети. Нека вас не остављају

---

*) Пореди са овим изрекама, песму Џива Бунића, најбољег лиричара међу песницима дубровачким, *Људски живот*, која почиње стихом:

Буди нам спомена: људска су годишта
Вихор, плам и сјена, сан, магла и ништа.

никад милостиња и вера: држите их се увек и запишите их у срца своја. Пред Богом и пред људима помишљајте што је добро. Свим се срцем у Бога уздајте, а својом се премудрошћу не величајте. Кад год што радите, гледајте да добро урадите. Нека вам се ноге не спотичу. Не гордите се, Бога се бојте и од свакога се зла уклањајте па ће вам тело бити исцељено. Синови, не пренемажите се, кад вас господ казни: не клоните, кад вас он изобличи. Кога Господ воли тога и кара... Блажен је човек, који стече мудрост... Боље је њу тећи, него ли тражити сокровишта злата и сребра, јер је скупоценија од драгога камења; никаква јој лукавост не може стати на пут, а драга је свима, који јој се приближе; у десној су јој руци дужина и године живота, а у левој богатство и слава. Из уста јој истиче правда, а на језику су јој закони и милост. Добри су путеви, куда она води, јер миру воде стазе, којима она упућује. У рукама је свију, који се њених савета држе и на њу се наслањају, „дрво животно“, јер је она чврста и постојана као Господ.“ Посаветовавши их, како треба да воле брат брата и како не треба да је међу њима никакве злобе, вели: — Који не љуби брата свога, Бога не љуби. Бог је љубав. И који љуби Бога, треба да љуби и брата свога... Усхтеднете ли ме послушати, окусићете два добра на земљи; не послушате ли ме, нека вас оружје поједе. Вама, синови моји драги, нека Господ Бог и спаситељ наш Исус Христос дарују мир, и дух божји нека почива на вама, крепећи вас и чувајући од свих јавних и потајних непријатеља и упућујући на пут који миру води. Мир нека је и вама властело и бољари моји; мир нека је и вама младићи, које очувах од рођења вашега; мир нека је и свему народу, стаду Христовом, које ми бог предаде да га чувам полажући за њ душу своју!

*

Учинило нам се, да се по овоме месту из дела Св. Саве може боље уочити карактеристика његова, да је оно у многом погледу вредно да се на њ скрене пажња просвећених читалаца, па се с тога и не могосмо отети жељи да га овом приликом не испишемо. Расправа г. Вуловића доиста заслужује да је прочитају сви који се интересују радом првога нам просветитеља. И ми је топло препоручујемо читаоцима „Дела“.

Врање.

Свет. Ст. Симић.

G e s u n d h e i t s b ü c h l e i n. G e m e i n f a s s l i c h e A n l e i t u n g z u r G e s u n d h e i t s p f l e g e. B e a r b e i t e t i m k e i s e r l. G e s u n d h e i t s a m t e. Berlin 1895. IV. Abdinck. S. 254. M. 1.

В. Пелагић. **Стварни народни учитељ.** IV. препорођено издање. Београд 1893. цена 4·50 дин.

Са већим напредовањем наука и бољим општим образовањем продиру и научне истине све више у ширу масу — народ. Па и наука о

чувању и неговању здравља није више предмет, којим се баве само специјалисте и хигијеничари, већ она занима и државнике и општинаре, и учитеље и родитеље, и све мислене људе. Овоме се не треба чудити, јер је здравље најдрагоценије човечје благо, а болест доноси штете не само болеснику, него и његовој околини — друштву.

И наш народ — писмени свет, осећа живу потребу за књигама у којима би, бар у невољи, нашао савета о лечењу појединих болести и поуке о чувању и неговању здравља. Али, на жалост, он је остављен самоме себи и чита, без икаквог избора, све што му дође до руку. Наравно да му овако читање може више штете но користи да донесе, али оно, у исто време, лепо илуструје, како је он још на ниском ступњу образовања и како га још за дуго ваља водити руком и упућивати: шта је за њега а шта није.

Ова ме је намера руководила, да читаоцима „Дела" прикажем једну књигу, којој прво горе наслов написах, а која у својој врсти заузима у немачкој литератури једно од најугледнијих места. Али не могу да пропустим ову пригоду, а да се не дотакнем друге једне књиге, која је у нашем народу јака корена ухватила, те већ по томе заслужује да се о њој води рачуна: а то је: *Пелагићев „стварни народни учитељ."* Ја немам намере да пишем критику на Пелагићевог „стварног народног учитеља," јер то би била права бесмислица. Његова је књига прво, препуна грешака, нетачности, глупости, да кад би се човек упуштао у исправљање свега овог, морао би читаву књигу написати. А, друго, на што и критиковати Пелагића? Он је толико тврдо убеђен у оно што верује и проповеда, и толико одушевљен својом књигом, коју сматра да је *„круна потреба народа и науке, круна најкориснијих поука и разлога"*, да би значило млатити празну сламу, кад би и помислили, да га изводимо из његових грешака и заблуда на прави пут. А народ, она читалачка публика, која цени књигу по броју растурених екземплара на пијачној цени? За њу држим, да је корисније изнети јој неколико очигледних примера из Пелагићеве књиге, из којих ће она сама увидети, да није довољно прочитати неколико књига и календара, наоружати се цинизмом, па писати дебеле књиге за народ; за њу, држим, да је корисније показати јој какова треба да је књига у којој ће наћи поуке о чувању и неговању здравља, но ломити копља о Пелагићеву књигу.

А сад, на саму ствар.

I. Ко хоће да учи народ, како ће чувати и неговати здравље, ваља сам да има стручног знања из науке о човеку: о грађи његовог тела и радњама његових органа у здравом и болесном стању. А да се ово знање добије, морају се опет знати елементи природних наука и јестаственице. Колико је знање Пелагићево из анатомије и физиологије човека, увидеће читаоци „Дела" из ових примера:

„Крв јури кроз цело тело идући од срца кроз жиле, које се зову вене". (204)

„Из чега се састоји човек? Благодарећи науци кемији и кемичарима вредним, зна се да се човек састоји из 13 елементарних састојака, а то су: *угљена киселина*, водоник, гушик, *угљени креч*, фосфор, сумпор, *поташа*, гвожђе, магнезије и *друге разне соли*". (стр. 51).

Како мало зна Пелагић хемију, види се из овог примера:

„*Вода чиста има:* угљене киселине, атмосферног ваздуха, сумпорне киселине, креча, магнезије, сулфата, хлорида, нитрата, амонијака и органских материја Вода је тако важна за човека, да у организму његовом има $^{3}/_{4}$ воде, то јест, човек који има 120 кила тежине, у њему има 90 кила воде." (стр. 51.)

Колико зна Пелагић ботанике — о животу — дисању биљака, види се из овог примера:

„Ну у колико је шума дању корисна у толико је *ноћу шкодљива(?!)*, јер ноћу свако растиње испушта, испарава тако звани у науци *угљеник*, који нашем здрављу шкоди. Не ваља дакле, *ноћу* држати у соби, где се спава, саксије с цвећем и којекакве лозе по прозорима: непажња у томе стала је у *много случајева и живота*, ма да је човек у стању на много што шта навикнути". (в. стр. 14).

II. Ко хоће да зна како ће се лечити у болести, мора, пре свега, сам добро знати узроке болести, њихов ток и знаке по којима ће их познати и разликовати и на послетку методе лечења; а ко хоће још да учи народ како ће се лечити, тај мора поред свега поменутог водити рачуна о томе, шта треба да зна народ, а шта он не може знати, већ мора поверити некоме, који ће знати боље од њега каова је болест и како је ваља лечити.

Колико је Пелагић јак у *патологији болести*, види се најбоље из тога што он не разликује саму болест од њених знакова (симптома).

Код њега је *грозница* болест (в. стр. 188), исто тако кашаљ (в. стр. 190 и 191) простуда, назеб, пробади, санције (195), главобоља (195), вртоглавица (197), несвестица (198), далак (206), затвор срађке (207), отужност и нејелост (208), мора с грчевима (208), љутина (208), пролив (209), трбобоља (210), бљување и литање (210), обично бљување (211), срађка крви (211), водена (дебела) болест (211), жутица (216), срца лупање (226) ладнење руку и ногу и гушење у сну ит.д. све су то код њега болести а не симптоми разних болести.

Али Пелагић не познаје ни најобичније болести, које зна прост народ: тако он не разликује (203) врућицу (typhus) од запаљења плућа, код њега је то једно и исто. Код њега је *рак* пришт (326). Он не зна да је „јектика" и сува болест једно исто, већ их разликује (в. 178, 179); код њега има *„унутрашњих шуљева"* у плућима (стр. 192).

Код Пелагића је *запаљење — катар* (360). Он нема ни појма о патолошкој анатомији појединих болести, као туберкулозе (367), сифилиса и др.: код њега су сифилистичне болести: шкрофуле, појачина (скорбут), реуматизам, улога, губавост итд.

Да Пелагић нема ни појма о узроцима (Aetiologia) болести а нарочито заразних види се из овога:

„Узроци запаљењу? Најчешће су ова два: а) сувише велика *једрина* тела; б) спољашњи *назеб*, који споља гони крв у један део тела. *Како се добија опасно запаљење?* Живите месец дана овако: добро једите меса и друга снажна јела, пијте сувише вина и немојте ништа радити; по том једног хладног дана добро обучени трчите или радите, док вам зној не покваси хаљине; после тога станите где год на ветар или се возите на колима, док се не осуше хаљине на вами; — тада можете скоро насигурно рачунати, да ћете добити запаљење“ (стр. 204) Тада можете, не, скоро, већ сасвим рачунати да не ћете добити запаљења, рекао бих ја читаоцима „Дела“. Истина у овом примеру Пелагић нам не вели: какво запаљење? Али се из свега види, да он овде мисли на запаљење плућа, а да ово не изазива назеб (који само потпомаже) већ нешто друго, — бактерија: то већ данас зна сваки иоле образованији човек па би требало да зна и Пелагић, који се намеће народу за учитеља. Али Пелагић не зна узрок ни другим најобичнијим болестима.

Тако код њега „*Водена (дебела) болест* . . . долази од употребљених отровних лекарија или неуредног држања пре и после порођаја или од другог чега“ (стр. 211.) (чега?).

„*Жутица* . . . долази већином од јаког душевног растројства, страха, гњева, озлојеђености пт.д.“ (216).

„*Мицина* или Ницина . . . је посљедица покварене крви и нечистоће“ (230).

„*Шупљи зуби* постају од *црвића*, па због тога треба их вадити (првиће) чим се опази који зуб шупаљ“ (стр. 187).

„*Грозница* долази од *покварене крви* и претовареног желудца, од јаког назеба, од нездраве хране и воде, од претераног умора, од *јаке љутине* и *слабости*, од воћа кад се једе много на паштину, од неумереног живота пт.д. (стр. 188).

„*Модре жиле и модре гукице*, по кожи јесу последице — покварене крви“ (235).

„*Дечији шклопци долазе* (обично после рођења на осам дана тј. када пупак одпадне. Због тога врло је нужно чувати дете) *од назеба* и да не добије затвор сраћке“. (166).

„*Шклопци* — грч у вилицама, доктори (?) веле, да та болест долази код одраслих кад им неко повређено место *озебе*, а код деце од *назеба* при купању и одању по оштрој ладноћи“ (245). Пелагић сигурно није никад чуо за бактерију, која се зове Tetanus.

„*Шуљеви* долазе махом код оних особа, које много седе и једу, који се много проводе и пијћу одају и *који су отерали неку спољну болест унутра*“ (256).

„*Шуга* долази од нечистоће (нечисте крви) или, (стр. 265.) „*Узрок болести*, који није ништа друго него она нечистоћа (нездраве творевине) што се налазе у унутрашњости тела, силом сузбијена, те тако мора у телу заостати.“ (444).

„*Запаљење илука, тифуси и друге* болести *долазе од беспосличења*“ (483).

„*Венериска болест — капавица* долази после напрезања на дан свадбе“ (153).

„*Тифус долази* од наглог прозеба“ (201).

А каква је *терапија* у Пелагићевом „стварном народном учитељу“? Ово је без сумње најинтересантнија партија у Пелагићевој књизи те ћемо се на њој мало дуже задржати. Он је толико својим лекарским одељком усхићен, да за њ вели: „да је тако богат, каквог *до сада није видила српска књижевност.*“ То вам је „*највећи* и *најодабранији зборник*, материјал из народне медецине, народног лекарства, вели даље Пелагић. који је и за науку медицинску добро дошао.“ (173). „У њему су изложени безбројни *опробани* лекови за све *тајне и јавне* болести, које нам народ пати и болује. Ту се одмах казује и начин како се лекови справљају и употребљују. „Овај лекарски одељак, вели одушевљено Пелагић, највише је побудио толики свет да ову књигу зове *домаћим спаситељем и јеванђељем* и да је она до толике *славе* и тражења дошла. Све те болести биће уређене *по азбучном реду*, да их сваки брже и лакше наћи може, као и лекови, који су за њу нужни“. (в. стр. 9).

Као што видите, драги читаоци, Пелагић је учинио големи преврат у медицини. Више нам не требају медицинске школе и клинике. Та оне и нису ни зашта друго, до да се у њима сироти медицинари годинама муче. Ствар је постала врло проста. Треба се само разболети ма од какве „тајне или јавне болести“ и онда потражити у Пелагићевој књизи „по азбучном реду“ болест од које смо се разболели и сигуран лек већ је ту. Ну да разгледамо мало ближе Пелагићеве лекове. Овде вам влада исти каос, као и у патологији. Узалуд ћете тражити каквог система или реда само ако то не сматрате за какав систем, што су болести по азбучном реду поређане. Пелагић не лечи саму болест већ неке њене симптоме. Наравно да он не зна какво је хемиско, или механичко, или физиолошко дејство његових лекова и зашто они лече. Његови лекови лече и то је довољно за њега

Ко буде имао куражи да прочита овај врло интересни одељак увериће се, да Пелагић није створио никакву нову школу у медицини. Он још лута у средњевековној тами, када је владало сујевјерје, слепи случај, сурова емпирија и доктринарно посматрање болести, од чега се свега модерна терапија давно ослободила. Али да би своје незнање прикрио Пелагић се вешто скрива за „народну медицину“, бацајући дрвље и камење на „научну медицину“ „наводећи речи доктора научара који жестоко цепају и осуђују научну медицину.“ (?!!) Сигурни доктори! Да нам је Пелагић бар прикупио „народну медицину“ ми бисмо му били врло захвални.

Ну да би се читаоци „Дела“ сами уверили, на каквој висини стоји Пелагићева терапија, и фармакологија, цитираћу неколико примера:

„*Уредно чишћење желудца и црева* избавља човека од многих болести и опасности“. Али од каквих? То нам не каже. Ну интересно је, како он то објашњује. „Сви знамо, вели Пелагић, да нам *треба чисто буре и чист суд*, ако хоћемо, да нам се не поквари у њима вино, млеко пиво итд.; а мало их има, *који знају*, да је така иста обазривост нужна и за правилно рађење желудца и црева, за правилан оток наше крви... Што год се не чисти и не обнавља мора да се зађубри и уквари, те тако бива кад се деси у превима и желудцу .... За чишћење црева и желудца треба *сваког месеца* пити неколико дана скорашње, слатке, топле сирутке по један по два литра на дан“.... Чишћење тако не само што спасава човека од многих болести и бољетица (али којих?), него и *од удара, улога, укваре, колере, тифуса* итд.“ (стр. 35).

„*Бљување је такође многоструки и јаки лек.* Некима се стужи у животу тако, да је већ наступио последњи час и то изненадно и без познатог узрока. И тако *бљување је једини спас.* Ово смо и ми трпред испитали на себи у разна времена наша невољна странствовања“ (стр. 36). А сада чујте: „*кад је бљување корисно? Врло је нужно*, *да зна сваки*, вели Пелагић, кад је *нужно* узимати на бљување. По знању доктора Лојевског и других, *корисно* је узети на бљување у овим случајевима: Кад се *коме гади и кад има горак* и *непријатан укус у устима из јутра;* при губитку апетита, *немању воље за јело;* кад су зуби и језик из јутра нечисти; кад је коме отужно: *кад је мокраћа врло жута;* кад су нокти бледи, кад руке и ноге зебу тј. кад се у њима осећа ладноћа“ итд. (стр. 335).

Из богате збирке Пелагићевих лекова изнећемо неколико, те да читаоци виде, колико се глупости може казати у једној књизи намењеној народу.

„*Житна варица као одлична храна и многоструки лек.* Лечи: *затвор*, главобољу, чамотињу и *друге болести, које долазе од затвора и заразе сифилистичне. Успешно лечи:* трбобољу, болести црева, шуљеве, тврду срађку, телесну немоћ, душевну учмалост, *болести бубрега*, која је посве опасна, *суву болест*, мршављење, *запаљење плућа*, шкрофуле, *сифилис* и све болести које од њега долазе, грчеве, тела, ногу, руку и желудца, мокраћни камен, *запаљење мозга*, удар телесни и мозгани, жутицу, *жучни камен*, *разне отоке*, неуредно време женско, главобољу, несвестицу, *трипер*, *рак*, *шарлах*, *тифус*, мицину, чиреве, пљување крви, *срдобољу*, *богиње*, дугачку глисту, бело време женско, па рак и саму *јектику* и болести, што долазе од *трихине* и нервне раздражљивости“. Ја држим, да се у једној реченици није могло казати више глупости! Ну Пелагић није сиромашан са универсалним лековима. Он има још таквих који све лече. Тако нпр.

„*Грожђе одклања и лечи* ове болести: малокрвност, *затвор*, шуљеве, *пролив*, *срдобољу*, *сушицу*, кашаљ, сипњу, *нервозне болести*, *болести очију*

и ушију, разне оспе на кожи, болести материце и бело праље код жена, болести мокраћног канала, мехура и мокраћни камен и песак, *болести слезине и црне џигерице*, запалење (катар) црева и желудца, *органске болести срца*, тесногрудости и зачетка јектике“ . . . Доста за име Божје ! „Оно доноси олакшицу и онима, који су одати пијанству и који имају хипохондрију (чамотиња), истерију, скорбут, навалу крви у мозак и шкрофуле.“ (360.

Као што видите, драги читаоци, треба имати два три овакова лека па да нас ни глава не заболе. Али Пелагић се не задржава само на овим лековима. он казује све што зна. Тако „кисело млеко . . . поред храњења лечи: *растројство желудца и црева*, неуредност и болове материце, ватруштину, узрујаност, *разне крастице на кожи, црвени ветар*, утољава болове прсију, лупање срца и хроничну јектику, а нарочито тако звану у народу јектику у древима“ (364).

Али тек „лук црни и бели (чешњак)“ што је лек, то нема. Помислите само „црни лук даје снагу и *телу и уму* и предохрањује разне болести, нпр. „бесаницу (неспавање),“ „гони глисте код деце“, лечи несвестицу и *падавицу*, сваку мицину прокида, убој лечи, одлично лечи *кашаљ и катар*, па онда преодону нејелост, сушицу и кашаљ, кад се свако јутро наште срце по једна главица поједе. „*Ово је невероватно за неке*, вели сам Пелагић, али је опробано као но све истинито.“ Е кад ви кажете, онда верујемо. „Али чешњак (бели лук) даје још више користи. Он јача желудац, предохрањава од грчева и водене болести, гони мокраћу, чува од грознице и друго.“ Али је највећу славу чешњак тиме постигао, што је постао „лек од хидрофобије (псећег беснила).“ За то ће га бирати сигурно у академију биљарску?

Хоћете ли још који пример, драги читаоци? Ми изнесосмо по реду само неколико првих, па нам је чисто жао да овде станемо, јер сад тек наступају интересни лекови.

Ми смо до сада знали, да је „кисео купус и расо“ само добра храна, али Пелагић вели, да „*многи стручњаци тврде да је кисео купус због креча добар против јектике, јер креч тај спаја и утврђује јектичаве растројене материје*“ ; (367) а већ о другим његовим добрим особинама и да не говоримо.

Али, истину да кажемо, нисмо никако знали, да је *бела слачица најлепши дар какво је природа дала болешљивом свету за лекарију* ма да је врло радо једемо. Та она је „сигуран и јако успешан лек *противу свију болести*, стомака, јетре, црева и свега другог што спада у органе за сваривање појединих храна, даље она помаже противу навале крви у главу, противу главобоље, противу слабости вида, тесногрудија и гушње, промуклости, кашља, грчева у желудцу, љутине, надимања и затвора, противу неправилног мокрења и мокраћног камена, противу разних болести коже, па онда многим и противу телесне немоћи, реуматизма, кукобоље, водене болести, нервозности, бесанице, хипохондрије,

шантавости, падавице, шкрофула, скорбута, црвеног ветра, болести лица, скерлетне грознице и глиста.“ (371).

„*Водњика (веђовача) лечи :* тешку и затворену срађку, тешко, нечисто и крваво мокрење, отворене и затворене шуљеве, главобољу, тешкођу у прсима и трбуву, чисти и лечи стари трипер, бело време женско и *друге* венериске болести, куда спада и сифилис, вренга и разне оспе и крастице, кад се пије дуже времена она одклони главобољу, шкрофуле, *дифтерију*, *шарлак*, крајнике, окобољу, зубобољу, *јектичавост*, водену болест, неспавање, *грозно осећање*, нејелост, кашаљ, запаљење мозга, *све бубрежне болести*, од којих често многи потроше и кућу и живот, чамотињу, *материчног рака* и разне болести у материци, хистерију, хипохондрију, па чак и заборавност и лудило одклања, као и друге болести, које често долазе, због венеријских зараза и отровних лекова“.

„*Бели слез* као лек. Корен белог слеза одлично *лечи све појаве сифилиса*“. (460).

„*Чичак, репух, лапах* . . . корен његов лечи *сифилистичке болести*, као што су : шкрофуле, пољачина (скорбут), севотињу (реуматизам), улоге, губавост и разне кожне болести и оспе, а тако исто и *сам сифилис.*

„*Шпаргла, спанаћ*, киселљак и зеље . . . *чисти крв од заразе сифилиса и других болести венериских*“. (402).

„*Мед* . . . лечи *горопадну болест*, *падавицу* и фрас у деце . . . даље опробан лек од дифтерије (гуштера, гушње)“ (408).

„*Раж* . . . Лекари руски испитали су да је зелена раж одлична лекарија *за све грудне болести* и да је зато боља од свију апотекарских трава и корења“ (412).

„*Пуж* као лек од кашља, „шкрофула“. (414).

„*Корњача* као лек од *сушице*, *јектике*, . . . великог кашља, лупања срца“ (414).

„*Жаба из баре* . . . као лек од мицине и других отока и рана, | чира, пришта, гушобоље и гушења“ (415).

„*Говеђе месо* као лек од многе болести нарочито противу мицине, повреда, отока и чирева и шанкира“ (417).

„*Зејтин маслинов одличан лек* од сваке гушобоље и гуштера болести прсију, кашља *и сушице и најупорнијег трипера*“ (418).

„*Зејтин у коме је сварен гуштер, зеленбаћ лечи* узете шлогиране удове и хромост тела . . . то тврди и доктор Милер и др.“ (418).

„*Мишићни зејтин спасоносан је за сваке* по све опасне и тешке болести. Он одлично и брзо лечи гушобољу, разне окобоље и сва севања у рукама и ногама, па макар она била така да болесник на штаки иде итд.“ (419).

„*Рен* . . . *лечи водену болест* и застајање мокраће и мокраћни камен 420).

„*Сува сланина одлично лечи запаљење и болове очију*, кад се на њих превије“ (421).

„*Бибер*... кад кога нападне колера, нек пије утученог црног бибера са румом или жутом ракијом, па је брзо спашен од те напасти смртоносне“. (422).

„*Питије су лековите* од више болести, а нарочито од *застарелог трипера*, од малаксалости, од белог цвета и болова од којих пате жене у материци“. (430).

„*Седатива* као многоструки лек. . од главобоље, лупања срца, јаке ватруштине, врућице бунила у глави, узрујаности, шлога и удара (апоплексије), *запалења мозга и других оспа и запалења, као чира* итд. тако исто лечи од реуматизма и пијанства“. (432).

„*Лубенице* као лек и противу застоја мокраће, противу мокраћног камена и *противу покварене крви од венеричне болести*“ (434).

„*Гас (петролеум)* одличан лек *за сваку гушобољу*, грлобољу и гуштер (диветеритис). . добар и као лек од свију нових рана и убоја... добар и противу *црног пришта* (залца)... Трипер се излечи, кад се полни уд и цела околина крака маже са гасом свако вече“ (436).

„*Почетни сифилис* код женских лечи се са ладним облозима“ (440).

„*Ладни облози лече шугу* (свраб губу)“ (144).

„*Зоб као лек (теј) од више болести*, а на име: од болова и *шантавости*, који долази од реуматизма и *сифилиса*, од *водене болести*, *застареле шуге*, шлајма плућног, тешког дисања, *венериских болести*, колике (наступа трбобоље), болести очију, лишајева, телесне немоћи, болести слезине, бунила у глави, туге и суморности, *болести трбува*, шкрофуле, *сифилис*; болести плућне и прсобољу“ (445).

„*Пелин, као лек:* у болестима женским јер *чисти матерницу*, стишава болове и јача је; успешава месечно прање и порођај, отклања смртан плод, мокраћни камен разлаже и одводи напоље; он дејствује на мокраћу и *уништава зачепљивање џигерице*, потпомаже варење у стомаку и утамани грчеве“ (447).

„*Говеђа балега као лек... у грозницама ма које врсте оне биле*, у свима фелама костобоље и севања, затвору пишаћке, камену, одузетим удовима од какве нервне болести, покварену крв, главобољу, надимање, трулење десни, куге итд.... Даље сваки оток, који дође од убоја и ране, прореза или убода одлично лечи облагање са ладном балегом говеђом итд. (451).

„*Пасуљ као лек...* упут излечи рану *кад исето уједе... Покваси са пљувачком својом равнину пасуља и приви га на рану...* Још пре зарасте ако се ишчупа или остриже од оног самог исета неколико длака па се испрже и ставе испод тог пасуља на уједено место“ „*вода од пасуља лечи свраб (шугу)...* а *сварен и добро изгњечен* пасуљ одлично лечи *водену болест*“. (*463*).

„*Дуван* као лек... противу црвеног ветра, — противу *падавице* (*фраса*) код деце, треба у часу напада напунити болеснику уста са димом од дувана па одмах затворити му губице, да не одише на уста, већ да прогута онај дим, па за неколико пута оздравиће“ (463).

„*Трава Русе* (*змијње млеко*) лечи жутицу, чамотињу „*килавост*“ (464).

„*Шкорпија као лек* противу отечених муда и разних рана, црвеног ветра, запаљење списа и гука“ (470).

„*Јежов зејтин спасава и најопасније изненадне отоке*, а тако исто и разне болове руку и ногу (470).

„*Терпентин као лек.* Улити једну кашику терпентина у јако болесно ухо и приложити одозго на уво *вруђу говеђу балегу*, одлично отклања болове и изгони црве и друге животињице из њега“ (474).

„*Шеђер*“ као лек, за нове ране одличан лек. Исто тако лечи и „шанкир“ (475).

„*Мрави* као лек од узећа руке и ноге“ (475).

„*Сврака као лек противу фраса и падајуће болести*“ (445).

„*Припецање уз ватру лечи:* чамотињу, простуду, севање, пробади, суморност, грчеве подилажење трнаца (жмарци), утрнуте делове тела, ладноћу ногу, бол у коленима руке, бол у чланцима више стопала и протезање“. (477).

„*Весеље и забаве као лек...* У Паризу има научно-докторско друштво, које лечи многе болести, а нарочито меланхолију и ипохондрију па и само лудило песмом, музиком — забавом (482).

Да завршимо ову партију.

„*Смејање као лек.* Многи лекари тврде а ја сам се осведочио да пријатно смејање у забави или иначе здравоносно је и лековито, оно повољно утиче на плућа, врат, мозак и органе варења у желудцу. „*Дакле даље с тугом и неслогом*“... (483). Смејте се читаоци!

Не могу да завршим одељак о терапији, а да читаоцима не изнесем неколико примера, како Пелагић лечи поједине болести.

„*Стару и јаку главобољу* одлично и основно лечи ово просто средство: узми *бураг од јагњета* чим се оно закоље, да је вруђ, тазе, па га прорежи толико колико се може натаћи на главу, тако да узме главу до пола чела и до ушију .. Треба с њим, бурагом прележати сву ноћ а другог дана скини. Ретко се ко нађе да и после тога добије главобољу.“ (197).

Далак (слезина отечена). Противу њега ови се лекови свуда славе: узми две шаке *кокошије балеге* и покваси је у врућој води, тако да буде густа и гипка као тесто. Ту смесу намажи подебело на крпу и приви на место где је далак заметен... Далак лечи одлично такође, *варен и упечен пасуљ* кад се подебео облог ставља на болна *места*. Као посве опробан лек од те напасти, од које се могу и друге болести изродити, ево ово је: Набави тазе *овчију слезину*, боље овнову, па је расеци само с једне стране на четворо, те приви разрезану страну на болно место, обави добро платном и остави тако да стоји 24 сата итд.“ (206)

„*Срдобоља.* Највише се слави од срдобоље ово: спалити и у пепео претворити кабасте артије један табак. Од тог пепела нека се узме једна мала кашичица и у шољу обичне каве помеша и болеснику дати да попије. Овај лек тако је моћан да неће требати да га болесник понови— оздравиће.. Или испали малу пушку, па одма затвори фаљу и

саспи у њу по чаше црног вина старог. Затим поврати зиви нопушке цеви и одма испи. Другог дана већ си избављен од те напасти“ (209)

„*Водена болест* лечи се одлично и брзо фушкиом: говеђим и *коњским ђубретом* од балеге. Ископај у ђубрету или у балеги толику рупу колики је болесник, па нека легне у њу. Одозго треба га закопати и затрпати са фушкиом све до уста и главе, али дебелим облогом. Треба да стоји у њему бар неколико сати.“ (211).

„*Жутица*. За сиротињу је јевтинији и потпуно сигуран овај лек: узети *скорашње коњске балеге* па исцедити кроз крпу бар једну кашику сока у чашу комовице ракије, таку порцију два три пут пити и болест ће престати поспгурно.“ (217)

„*Падавицу, велику болест* лечи и овај чудноват начин: чим болесника почне нападати та болест, одма треба ћушнути га два три пута добро иза ушију, али нештедимице. Тако живо ћушање са обе стране ушију пробуди га у тај мах. То треба понављати сваки пут кад болест долази па ће тако и оставити болесника“ (218)

„*Дечија падавица (фраз)*. Чим дете ухвати та несретна болест, одмах му треба напунити уста димом од дувана и затворити губицу му, па ће се упут ослободити напасти.“ (219).

„*Скорашњи реуматизам*, противу севања и пробадања слави се кад се пусте пчеле да болно место изуједају. Отров пчелине жаоке у истини је спасоносан за те болести, као и за многе друге врсте реуматизма.“ (220)

„*Костобољу лечи* свуда и ово: зејтин од мишића.“

„*Упорно севање, реуматизам* одлично и брзо лечи овај прости и јевтини лек. Одвар од *овчијих балега*, брабоњака“ (210)

„*Севање, реуматизам у глави*, који причињава страшне болове и доноси вртоглавицу па и само запаљење мозга, лечи се употребом седативе: но ако не помогне, онда треба *пустити крв из жиле* испод језика, али само тако ако је она дебела и црна. Јер одласком те црне нездраве крви одлази и болест та, па и само запалење мозга, које је по све опасно“ (221)

„*Чиреви*. Чим се опази чир, треба одма узети на *чишћење* па и мало *бљување* па тек онда приступити лечењу.“ (223)

„*Пришт* црни (црнац): треба притискивати пришт *голом кокошином задњицом*, и кокош држати док не крепа. Чим једна крепа треба узети другу и све тако чинити, док једна после притиска жива не остане. Уз то је добро јести нишадора. Ово изгледа смешно некој господи али то је посве сигуран лек, о коме сведоче изјаве из народа.“ (225)

„*Црни пришт* одлично и брзо лечи *тазе говеђа* (исто тако и коњска) балега. Такође одлично лечи и ово: Пробуши јагњећи бураг чим се из јагњета извади, па тури пришт да стоји у њему сат, два, па онда извади, и ради свој посао.“ (225)

„*Срца лупање*. Отићи на касапницу, па прогутати комадић меса од оног меса у буту, што само од себе дркће, кад се марвинче гули и сече, кољећи....

Крв од корњаче одлично лечи лупање срца. Срца лупање још брже лечи ово: запали гушчијег пера и сваки дан накади се тим димом. Опробано на човеку коме ни један доктор није могао помоћи“ (227)

„*Мицина или ницина.* Чим се дозна да се мицина развија треба пре свега добро очистити стомак...

Кад се прокине мицина...· Не шкоди такође *опрати* (рану) сваки пети дан *својом мокраћом* ако је чиста слична пиву, ако ли не онда треба употребити детињу.“ (231)

„*Мицину* такође одлично лечи облози са топлом у пепелу угрејаном говеђом балегом.“ (232)

„*Отерати мицину.* Чим опазиш напон мицине било испод пазуа, било између крака, одма приви на њу *фришку, онако топлу балегу човекову* и држи око 12 до 16 сати·“ (232)

„Противу *шкрофула гука* (жљездавости) особито се слави *Присницов лек.*“ (233)

„*И говеђа балега* лечи брзо и сигурно *гуке шкрофуле.*“ (234)

„*Угануће ногу или руку.* Ако је нога или рука ишчевиљена треба је наместити да дође на своје место“ (234). Али како? То нам Пелагић не каже.

„*Оједање прстију од сапуна*, перући кошуље. Опери увече рањаве прсте и длане прво *мокраћом својом,* па онда растопи лоја и добро их намажи.“

Народ излечи сваки *лишај* са својом *пљувачком* са којом помеша пепела“ (236).

„*Пребијена кост.* Чим се та несрећа догоди одма мажи и полагано трљај сво месо зејтином. *Затим намести кости где су биле*, а за то има зналаца готово у сваком месту.“ (238)

Ну доста шале. Ја мислим да је ово довољно па да читаоци увиде да је Пелагићева терапија испод сваке критике.

Колико је знање Пелагићево из хигијене, види се из ових причица.

Вунена кошуља (фланела) као лек. Писац ове књиге, вели Пелагић, испитао је на себи, да је човек у опште здрав кад носи на кожи вунену кошуљу, али оштру, па ће тада и *умом бити лакши и бистрији.* Због тога ваљда носе капуцинери, калуђери римски увек, вунене кошуље или сукно у место кошуље, и сви су здрави као курјаци“ (478)

„*Колико треба човеку ваздуха да удише сваки дан?* Наука о здрављу каже да *човек удише сваког минута по 15 литара*, сваког сата по 780, а сваког дана по 19.000 литара ваздуха· Према томе треба да сваки удешава свој стан, радионицу и околину“ (али како?) (18).

„*Двије трећине нашег тијела састоје се из воде*“ (18).

„*Покварену воду очистити.* За путника нужно је ово знати. Нека од покварене воде наспу у суд или у неку чисту (?!) рупу у земљи, затим нека узму чисте (?) земље и у тој води дотле мутљају док не буде са свим мутна. Кад се остави који сат на миру да се слегне биће годна за пиће.“ (21)

„Незаборавимо и то, да се *смртоносан ваздух у бунару* одклони упут онда, кад се усеца црног лука и баци у бунар“ (22).

Чоколада је пиће, које даје доста храпећивих материја, исто као и најбоље млеко.“ (50).

„*Колико има гвожђа у човеку*? Прослављени кемичар Ламери пронашао је да се тај дивни метал гвожђе налази у свима *организмима* животињског тела. Он је нашао помоћу кемичне анализе да гвожђа има у крви, у месу, у цревима, у мозгу, у живцима, у костима, у зубима, па и у самој коси. У здравом човеку, који је тежак 70 килограма има гвожђа до 708 грама. Да би човек надокнадио непрестани губитак гвожђа који бива због разних органских радња, он треба, вели Ламери, да унесе у себе свaки дан *око 60 грама гвожђа*, у виду разних јестива и пића.“ (52)

„*Дужност је општини или држави* да удеси начин, да несме рађати д цу ни једна женска која нема свију здравствених услова за здрав приплод. При том, нико нема права да им забрани уживати полну љубав начином паметним и по плану удешеном.“ (147)

„*Почем је испитано и признато да је музика и песма здравоносна и лековита*, и пријатна покретачица енергије за све послове — то и у радионици и у кавани раденичкој морају бити намештене и усавршеније „оргуље“ за свирање разних *поучних* и светских песама, уз коју ће музику радници сами песме припевати, кад зато воље имају. То је важна потреба, јер научари и практичари доказали су, да пријатна музика и песма *одклања и лечи* не само чамотињу него и разне *душевне и телесне болести*“ (74). („Уз пут буди речено, да је и овај чланак наша особина унешена у хигијену, која треба да уђе у све хигијене.“ (75).

Но најинтересантнији чланак из хигијене јесте без сумње овај, те вреди да га забележимо: „напомињемо читачима, да ћемо и овде означити што шта, што се не може ни код многих физиолога и хигијеничара наћи, читати. То је за то што ми обраћамо строгу пажњу на све појаве што се око нас дешавају у часима здравља и болести, рада и одмора, па одма тражимо узрока и испитујемо посљедице. Такве прибелешке чинимо има већ око двадесет година... А сад на ствар... Ма да је стомак и цео трбушни прибор посве смрдљива и гадна мешина, која се у садашњем свету скоро махом презире; ма да је низак мајушни прибор у глави нашој, који се састоји из пепељасте и влакнасте материје: ма да тај мозак који је састављен од безбројних нервних живчаних кончића износи само једну и по килу смесе; али поред тога ми дајемо и једном и другом титулу (*назив*) *величанства*. При завршетку овог редког у свету чланка, тражимо још једну реткост, коју ће само свесни људи одобрити, а та гласи овако: „Да би људи водили што разумнију бригу о тим двама величанствима, стомаку и мозгу, *нужно је, да се израде најлепше и највеће слике засебно његовог величанства стомака и засебно поред њега његовог величанства мозга, па да свуда по учионицама и канцеларијама, каванама и механама и приватним кућама, да висе о зиду*

у место дојакошњих икона и династијашко-монаркиских слика и величанства, које ни у чему нису биле величанствене за добро народа, правде истине, слободе и напретка..,“ „Кад људи и народи буду и честити и разумни онда ће се овај наш предлог остварити.“ (111)

Треба ли овоме коментара?

„Кад људи изађу из садањег варварства, које се данас крсти са именом неке вајне „цивилизације и хуманости,“ тј. кад се у место уображених неких величина буде *проучавало и поштовало величанство човековог мозга и права, онда ће тек овиx (запаљења мозга, врућице и тифуса) и подобних ужасних болести нестати.*“ (199).

Какви су *аутори*, по којима је Пелагић писао „стварног народног учитеља“ види се најбоље из ово неколико причица:

Његов *Лојевски* може да избаци оваку глупост и да остане жив: „Доктор Лојевски тврди, да се многи и најупорнији, па и сами рикавац кашаљ излечи само тиме, да *се болеснику неколико пута натрљају табани са утученим белим луком*“ (*190*).

А славни „*доктор Фердинанд Милер* ево шта (сам) вели (*о говеђој балези*) *у његовој књизи*: Помоћу крављe балеге је једна женска у Инглеској *лечила све болести, које човек може добити*, па и оне болести које доктори нису могли излечити и од њих руке дигли. Жена та, народна лекарица, тим леком се обогатила. Је л' те драги читаоци да да ово изгледа чудновато; али Пелагић вели, „пошто се размисли из каквих се трава састоји балега, ово ће бити разумљива ствар“ (451).

Чувени француски научар доктор Распаињо (знате, то је онај, што је пронашао седативу (sedare) а и писац ових редака (тј. Пелагић) уверио се о овоме:

Животињска крв и кожа као лек. Има реуматизма и улога, севања у рукама и ногама таких упорних да их ни десетину иначе опробаних, добрих лекова неможе излечити. Ко има таку упорну болест треба *да зна да та болест није од назеба него од отровних лекова: живе и сичана и од заразе сифилиса* итд. ако *болесник није узимао никад таке лекове, онда* (чујте оваку глупост!) *могла је та болест прећи на њега при заједничком спавању са особом зараженом са тим отрвом. Може се наследити од дојиље* (?!), *родитеља и дадиље* (?!?), а тако и при сношају полне љубави.“ (474). Нека нам опрости г. колега „Распаил“ али ова му баш не ваља.

„*Доктор Бок* препоручује *противу кашља, главобоље, трбобоље и реуматизма пијење вруће воде* Овај прости лек има смисла и већ и због тога, што се *њиме загрије казан живота нашег* — желудац, па тада и сва крв правилније прорадн, чиме болест, кашаљ удаљава.“ (191)

Ну у Пелагићеве изворе спада и поштовани *Алекса Поповић, трг. из Голупца* и многи други који веле, да су више болести са пићем таке воде излечили и потпуно оздравили. Затим „једна жена из Шведске код Љоске“ (271); многе бабе, циганке и др.

Ето какви су извори, којима се служио Пелагић. Читаоци би нам могли рећи: па то су све доктори, које Пелагић цитира и ако има каквих грешака то нису његове већ оних које он наводи. Ми нећемо да се упуштамо у испитивање да ли су збиља „чувени“ француски научар доктор Распаило. или „славни“ доктор Фердинанд Милер или доктор Лојевски идр. могли изрећи онакове глупости какове налазимо у књизи Пелагићевој. Ми се шта више миримо са том мишљу да у свакој литератури, у сваком народу има и Пелагића. Али би имали права да тражимо од нашег Пелагића, када већ компилује књигу за народ, да води рачуна о изворима, којима се служи. То је још једино и што би се могло захтевати од њега.

Читаоци „Дела“ могли су се овом приликом уверити, да се лечење болести и чување и неговање здравља не може научити самоучки из књиге, а још мање прибирајући „из разних журнала, који овда онда доносише извешће о успеху тог или оног домаћег лека код тог или оног народа.“ Ово се знање може добити једино и опет велимо једино у школи и то дугогодишњим марљивим радом под руком нарочито спремних стручних учитеља и на материјалу који је нарочито за то потребан. С тога је и посао лечења и поучавање народа како ће сачувати и неговати здравље поверен у целом образованом свету људима од струке, који цео живот томе послу посвећују. И када неко други овај посао ради а зато нема ни спреме ни способности сматрају га или за обичног *шиекуланта* (Curpfuscher-a) или за *лудака* (Paranoya reformatoria) који хоће да реформише и усрећи друштво. У коју врсту спада Пелагић нека пресуде сами читаоци а Пелагић ће нам сам за то дати најболе матер握јала.

У чланку *„коме је нужна најбоља храна и удобност и да ли је тежа и кориснија мозгана или телесна ручна радња?“* на страни 53 Пелагић нам сам даје најбољу и највернију слику свога душевног стања Ми бисмо се радовали, кад би нам простор листа допустио да цитирамо цео овај чланак, али пошто нам то није могућно, то ћемо само неколико карактеристичних места навести.

Одмах у почетку под звездицом (*) Пелагић вели: *„Ми овим и још много које чим, уносимо у хигијену*, у јеванђеље здравља *нове елементе, нову здравствену грађу*. коју су махом досадањи хигијеничари. здравственаци *пренебрегавали*“. Затим прелазећи на само третирање горњих питања. за која вели, да „спадају међу *најпреча, најморалнија* питања друштвена народна“, љути се на новинаре, научаре и научна друштва, што тек кад и кад очешу свој језик о њих“, „а никако не може да увиди тај *научни вандализам* ни ту просту истину, — истину која каже: до год се та питања не реше и не остваре дотле ће бити у свету и крађе и убиства и омразе и сваке несреће и преваре, *између оних који то немају. То нас је ето нагнало* (вели Пелагић) да се латимо *да претресамо и да решавамо и то питање*, ма да нисмо добили диплому академичара ове или оне специјалности. И то ће нам се уписати у грех јер према гледишту г. специіалиста, ми спадамо у царство профана, не-

посвећених, *ма да ћемо то питање решити боље и далеко поштеније*, од многих и многих посвећених „специјалиста“, који на челу носе: доктор медицине, философије, као и други докторат и почасни назив“. (54)

Сада се Пелагић хвата „у коштац са тако неправедном и лажном ученошћу“, износи читаву шалу занимљивих аргумената, које заиста вреди прочитати и довикује:

„Да, да, славна господо новинари, књижевници и остала сва листом интелигенцио: ви сви скупа треба да будете једном толико праведни — и увиђавни, па да признате, да се *и тај „прости“ народ тај прости свет, тај гарави радник занима науком.* Ево живих примера. Зар плуг с ралом није справа која по своме склопу одговара захтевима науке? Не само то него и *плетење чарапа* и мрежа и кошева садржи *у себи сушту науку*, од почетка до свршетка. То је, господо, чистија и корисниција наука од ваших правних богословских и још неких наука. Ко у томе раду не увиђа науку и развијање науке, тај и не зна шта је наука. Тај је надувена жаба, покондирена тиква“. Утишајте се мало г. Пелагићу. „Не, не, ако то не увиђате, онда сте с опроштењем, и сувише глупи, поред све ваше науке“ (68).

Пелагић много себе цени и о себи говори. У предговору првом издању вели: *„кад ову књигу прегледају и сами ће признати наше тврђење, — тврђење, које је истинито; јер је ова књига круна потреба народа и науке круна најкориснијих поука и разлога.“* Он је незадовољан са оним што постоји и вечито га нешто гони да свет поправља и реформише. Он се осећа и несрећан као непризнати геније. *„И тако вајни зналци и научари уче и лече људе!? И народ их плаћа и поштује!!! Затуцани народ.* Сада све власти допуштају да таки сумануте доктори лече народ а *поштеном и одиста свесном и корисном практичару забрањују* и прогоне га... грозна заблуда.“ (201).

Према духовном фонду, којим Пелагић располаже, његове су идеје простачке и глупе али у исто време оригиналне и на први поглед вас задобијају. Отуда и долази да њега светина држи за велика, даровита човека. Он не само да критикује све што постоји, он вам још много и обећава својим реформама: *„Одклонићемо све узроке који рађају несрећне, рђаве појаве у друштву*, ако уредимо *друштва онако, како је означено у „Народном доброноши и новој науци о јавној настави.“ Кад то учинимо онда ће нам и брак и школа и држава и наука бити моћни творац телесне, умне, моралне и материјалне снаге, како за омладину тако и за остарину... Без тога нифе и ништа.“* (156) Као што видите рецепт је врло прост, али он нам најбоље показује, да доктор који га је писао пати од једне одличне болести, која се у науци зове: Paranoya reformatoria.

Параноја се у Пелагића јавља лажним комбинацијама, које су потпомогнуте оригиналном паралогиком. Нпр. он је кадар да избаци овако што год:

„Ко је вешт и честит радепик он може бити и добар научар и политичар и дипломата и војсковођа... Ено пример Франклин, Вашингтон и други председници, који су сви били радници занатлијски“ (123).

Или још лепше: „Збор учитељски или одбор бира и смењује министра просвете и ревизоре школске. *Овај одбор учитељски или збор њихов најбоље зна и уме ценити ко је способан и подесан за овако велико дело, за дело педагогије и народне просвете.* Јер министар просвете не може бити нико, ако није уредно свршио учитељску школу и ако није бар десет година био учитељ основне народне школе Само такав министар знаће и хтеће слушати глас народних учитеља и глас народа и науке педагогије.“ (126)

Оваковиx типова — паралогичара било је у сва времена па их и данас има небројено у нашем друштву.

Друго је питање, да ли су они, па и Пелагић опасни по друштво. То није наше да у овом приказу решавамо. Ја сам само хтео да покажем, колики је духовни фонд онога, који се наметнуо народу за учитеља и колико штете може да нанесе књига оваког лудака кад дође у руке неукол свету. Ово је последње нарочито важно за наш народ. Јер док у другом образованом свету постоје противу курфушера казне а противу лудака — реформатора à la Пелагић солидно школско образовање и већ развијена популарна књижевност, која и не пушта да се развије а камо ли просперира онакова књижевна мизерија, као што је Пелагићев „стварни народни учитељ“: дотле у нас Пелагићева књига постала је најраспрострањенија и најпопуларнија књига (у 18.000 ексемплара штампана). Доиста жалосно!!

С тога докле се и у нас не развије популарна књижевност, тј. докле поједина друштва (књижевна задруга узела је на се тај узвишени задатак) или поједини књижевници (проф. Др. Батут издао је већ читаву збирку поучних књига за народ), не даду народу корисних књига, у којима би нашао и здраве поуке о чувању и неговању здравља, држим да је и држава дужна да се о овоме брине, ако хоће да буде културна Тај благодетни посао, у осталом, врше и државе далеко просвећенијих народа но што је наш. јер су огромне штете и по државу ако здравље у народу није у добром стању.

И ову књигу, коју узех да прикажем читаоцима „Дела“ издала је држава — царски санитет у Берлину, и дала јој скромно име „*Буквица здравља*“. Књига је за кратко време доживела четири издања и стручна критика поздравила је врло лепо.

„Буквица здравља“ намењена је народу; с тога је из целокупне науке о чувању и неговању здравља одабрано све оно, што сваки осредње образован човек треба да зна, и у ову књигу унесено. Материјал је у књизи врло добро распоређен и цела је књига написана тако лепим и јасним стилом, да ће је сваки писмен човек разумети. Избачено је свако теоретисање и препирање, и свака реченица и свака реч одабрана

је, да се нема шта ни додати ни избацити. Свуда се обраћа пажња на практичну страну живота и из сваке врсте веје поучан тон. На послетку најбоља препорука овој књизи је аутор.

Пре него што пређем на сам приказ, не могу а да не кажем, да бих се из свег срца радовао, кад би ова корисна књига угледала света у српском преводу, јер држим, да би се на тај начин најпре припомогло да се истреби онај коров и кукољ, што га посеја у народ Пелагићев „Стварни народни учитељ."

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

Dr. Вој. Ж. Ђорђевић

Грех је греху заметак. Сушта приповетка од *Ив. Павловића (Јабланића)*. У Београду штампано у штампарији Краљ. Србије 1895, стаје 1 динар.

Ах, само да знате како ме мрзи износити садржину какве приповетке, знам да бисте били тако љубазни, да ме на миру оставите. У овом случају, верујте ми, мене ово мрзи само због тога, што вам ја не умем онако лепо и брижљиво опричати, као што је то с успехом учинио г. Павловић. Па ипак ме ево гони тужна успомена на грешнога газда-Милована, који је несвесно и невољно заметнуо онај велики грех, из ког ће се развити недоглед дирљивих и жалосних последица, од којих душа кука а срце пишти болом.

Ништа ти Бог не даде и газда-Милован се не ожени као човек, на време, него пусти те зађе у године и постаде „грчким мајорентом", као што би се то вешто изразиле наше љубазне и слатке проводаџике. Прошао је, прохујао је читав низ лудих година, онога доба када страст и топла крв распињу нерве и заносе ум, а он је одолевао бесконачном низу лепих цура: пркосио жудњама румених усана и страсним погледима заносних, бајних очију. Шта то онда би хладним, укоченим педесетим годинама, развијеном и практичном уму, разблаженој крви и стишаном напону?!

Не сверова и не одобри цела чаршија, али, тешто, ипак млада, весела и живосна Аница постаде женом Миловановом. Ви већ погађате: ето заметка греху! Даље се већ лако стичу околности, да разоре истом скопчану везу, да узбуне неразуман и неприродан брак, да створе причу приповедачу. Газда Милован има и слугу (то је већ потреба и за њега и за приповетку), има калфу, десну руку своју, који се зове Станојло и који је сем тога још млад и врло леп. Да, богме, зна се већ шта ће бити, и вама пуца чистина пред очима и ви гледате у јасну сцену, која ће се догодити.

Али, али, одједном се навуче густ облак таме и неизвесности, и место љубавне историје, која је често, врло често, забавна и добродошла

ма и поред одсуства морала, — ви видите једну веома незабавну ствар. Аница се добро држи и живи како живи; истина, по заповести Миловановој, усамљена и отуђена од друштва и од мајке своје. За тим опет ничег новог, само се по мало кида веза, јер Милован пада у болест, да не преболи више. И када на скоро и умре, баца у жалост и своју бремену жену, али још више, много више, и свога калфу, захвалнога Станојла. Тај исти Станојло невероватно тужи, пада у очај хистеричне жене, брецају му груди и јечи му душа а руке несвесно чупају косе и збуњена глава већ бије о шта стигне.

Ви видите једну љубав, која потиче из захвалности и баш из срца и жалите овог честитог младића, који је толико занет љубављу и поштовањем, да се лепо и разболе. Али се ипак тешите да ће све то проћи; да ће ишчезнути заједнички бол у Анице и у Станојла, и да ће се у овим младим душама родити нешто још силније, нешто што ће начинити нову везу, природну и милу, и да ћемо и ми, на крају, бити пијани од весеља и од доброг вина покојног Милована.

Ми хоћемо тако, али г. Павловић не чини нам по вољи. Оно, као и би нешто тј. узеше се Станојло и Аница, али шта је сад то даље? Онај проклети заметак пробија кору греха и избија тамо, где се и не очекује Јер ето нови пар живи веома хладно, рекло би се и мрско. Станојло вечито на путу, а Аница нешто тужи пазећи кућу и посмрче газда Милованово. Аја, није као што треба; не зна се да ли је „змија младожења“ или змија млада, тек је нешто хладна њихова брачна постеља. А јадница мати Аничина непрестано раствара ојађено срце и тужи се куми својој. Вели: Аница јој није запамтила милости какве ни од првог мужа, а и сад „као да је, Боже опрости, удовицом остала...“

Станојло пак, тако хладан према жени својој, букти још љубављу и према сени покојнога газде. Чак прима, с владичиним благословом, и славу Милованову, да је слави у кући његовој, ради спомена душе његове и ради детета његова. А када дође слава, кад се пресече колач и освети кољиво, кад се сврши сав ред и већ се седа за пуну совру, тада се и нехотице помаља нада, да ће отпочети нешто особито пријагно и да ће од јако све на боље кренути. Али у томе таквоме тренутку крв треба да се мрзне а ужас кожу да јежи, јер Станојло виче пис! пис! и арбија грува, нешто падне и очајно врисне и несрећна Аница већ држи своје ојађено мушко чедо огрезло у крви. Дотле док се ви у очају питате: од куда то? и за што то? надошла и помамна Колубара већ прима у своје крило грешно тело напаћеног Станојла.

Ви читате а не сазнајете, осврћете се и питате: зашто оно *пис!* и што несрећник уби оно јадниче? Али и ако вам то место није јасно, ипак вам не личи да оно крије какву тајну, какву већу тајну, од које кривца гризе савест а душа пати и због чега се ви Богу молите. Читајући даље увиђате одмах да ту више ни мало среће нема: нађе се тело несрећног Станојла, сарањише и дете и не прође јаче од три месеца, а црна земља покри Аницу и кукавну мајку њену.

Овде нам се учини као да је прича готова, као да је злосрећни Милован понео доста греха на црној души својој. Али шта је онда оно што даље иде? Апостиј ваљада не може бити, па ма се и у надгробно слово прометнуо?...

Прођоше многа лета и однеше у заборав ове немиле догађаје. Време јури и брише успомене подједнако и поредом пријатне и тужне. Ето и газда Ђоко већ толико година седи на купљеном земљишту покојног кума Милована и готово све заборавио од оне жалости. Тако он, тако и његова Стана а тако и газда Никола, Ђокин зет, овај што нам и прича ове догађаје.

Но долази нешто што оживљава тешке успомене, што затреса затајани покој, што узбуњује ове поштене људе; нешто што ће показати разгребане ране, од којих очајан бол прожима тело и злопатну душу догања до под грло једном старцу мученику. А тај старац и мученик, тај седи калуђер и светац, из чијих очију веје благост и тиха побожност, — није нико други до покојни Станојло. Тј. он је Станојло, који се није удавио, него је тридесет година мучио тело и душу и испоснички кајао грехе своје.

Што се тиче романтизма... али да продужим причу.

Какве то грехе? питате ви. Па оне исте, о којима се хтело у почетку да слути. Кратко речи: Станојло је грешио са женом газда Миловановом; а грешна жена незадовољна немилим животом, под нагоном страсти и још у жељи да сакрије од мужа чедо своје, које би се родило у сенци поштенога дома, отрова веселога Милована.

То нам све и исприча овај седи калуђер, коме је Бог опростио све грехе и зато га пустимо нека мирно умре.

*

Причање г. Павловића има у себи нешто привлачно, од доброга тона и елеганције, un grand genre писања. Те тако и ове обичне ствари из паланачких дућана и шорова, и овај свакидашњи говор сниског стила, који исто тако стрчи као и неравна калдрма, на којој се ови догађаји дешавају, све се то заодева нечим ванредно свежим, милим и пријатним. Кроз говоре струји нека дуготрајна, ведра и искрена трезвеност, нека допадљива слаткоречивост и пуноћа израза. Ситуације су приповедачки одабране; описи живи и изразити, а душе озарене неким особитим жаром топле моралне тенденције. Само се примећује да су карактери нејасно обележени, да су у недовољној светлости, да према томе губе своје тачно обележје, које се разлива по радној средини. Изгледа да то долази од оне вечите тежње, да се читалац доведе у већу заинтересованост, због чега се бацају пометње и тиме изазива жеља за интензивнијим таблоом завршног расплета.

Ево каква се погрешка тиме изазвала.

Сваки се заметак постепено развија и пролази кроз извесне фазе, док не достигне свој крајњи облик. И грех газда-Милованов прешао је извесно развиће, али нам постаје јасан и разговетан тек по последњем

сазнању, које нам се у причи пружа. И према томе они облици у којима се он јавља нису нам испричани оним током, којим се они ређају, нити су упоредо с тим, изнесене разговетно оне погодбе, којима они подлежу. Другим речима приповетка нема своје солидне логике: њу је померила пишчева воља за тајанственошћу и за јачим ефектом. Само што јој баш тај ефекат умањава лепоту и излази некако усиљен, више контуриран. Јер ми смо изашли били из сваке сумње и онда нам је нејасно било зашто Станојло убија дете. Међутим нас је требало увести у неколико у тајну, требало је мало открити завесу, која скрива ову нечисту радњу, те баш на тај начин држати нас у већој заинтересованости. Ми овамо видимо само једну последицу, нејасну и неочекивану и с почетка необјашњену. Она је свакојако требала да буде одређенија, да се јавља као нешто што се може правдати видљивошћу нечисте савести Станојлове. Овако се могло свашта нагађати, могло се чак мислити и на Мантегацу и његову физиологију или што друго. Свакојако је требало увидети у неколико грех Станојлов и тек се његова пространост могла доцније оцртати у исповести калуђеровој.

Овако се дошло до тога, да је пропало и остало тамно једно најважније и најефектније место у причи.

Да је г. писац јаче наговестио ствар тим би самим и извукао одређенију контуру карактеру Станојловом и целокупном правцу рада његовог, а приповедању би дао више јединства и сређености. Тиме би избегао ону оделитост калуђерове исповести, која је, у осталом, испричана топло и дирљиво, и ако у неколико парадоксно и са верским фанатизмом. Изгледа као да је г. писац овако приповедајући хтео да познатијем догађају утре црте општости, заодевајући је властитом особеношћу.

На два три места у овој причи избија онај застарео, плеснив романтизам, који је већ одавна престао да задовољава поле чистији укус у књижевности. На пр. онај преображај Станојла у калуђера, онај сан његов и проклети бунар, све нас то силно подсећа на доба Видаковића и Богобоја Атанацковића. Па ипак кад га читам у Атанацковића мени је слатка мука, јер га разумем у оном времену; али је сад он тако немио и налази се на крајњој тачки исто као залуђени ултра-натурализам који свлачи човека са врха зоолошке лествице.

Кад се занемаре ове грешке, ми имамо једну лепу, једру и здраву приповетку, опричану чистим и јасним језиком, исказану ведрим и течним стилом. Уз тон и циљ приче складно пристоји и она предана побожност, пишчева, и ако она има некако сув, професионалан карактер, те с тога није довољно комуникативна за читаоце.

Ако се обазремо и на издање ове приповетке, онда ми је мило, што могу потврдити да је г. Павловић човек од лепе коректности и чистог укуса и да и то доприноси што не жалим, кад за овакву књигу одвајам један динар од своје сиротиње.

Бор. П.

Методички рад у нашој основној школи за учитеље и оне који се спремају за то, написао *П. Марковић*, предавач нишке учитељске школе. I. свеска. Методика јестаственице и познавања човека. Ниш 1895 год. 8° стр. 126. Цена 1·50 дин.

Судећи по наслову књиге, ми смо очекивали. да нам г. Марковић опише све, чим се он, као наставник, свакога дана занима на часовима школскога рада. Мислили смо да је у његовој књизи реч „Школски рад“ замењена насловом „Методички рад“, па с тога смо радосно очекивали да се јави из штампе и та корисна новина у нашој педагошкој књижевности. Али смо се, признајемо, изненадили, кад смо, довршив читање и последње стране у књизи, сазнали, да су у овоме „Методичком раду“ изложена само методолошка правила без угледних предавања. Г. Марковић не чини разлику између наслова методика (специјална дидактика) и школски рад. Међутим у методици се више теориски казује како ваља предавати поједине предмете, а у методичком раду, пак, излажу се угледна предавања, објашњена помоћу методичких начела.

Овој књизи не доликује потпуно ни име методика. У њој нема увода, у коме би се бар укратко напоменуло о положају методике у педагошкој системи, о методама у опште, о томе који се предмети предају у основној школи, о класификацији предмета итд

Ко може пажљиво да прочита ову г. Марковићеву књигу увериће се, да њој најбоље доликује онај већ познати наслов: *„Методичке примедбе“* (Чит. у „Учитеља“ 1884 г.). Истинитост овога навода најбоље ћемо доказати, кад расмотримо садржину споменуте књиге.

Г. Марковић је садржину своје књиге поделио у предговор, методику јестаственице и познавања човека. У тим одељцима расправљају се питања о томе: како се јестественица сад предаје, о васпитној важности јестаственице, о избору и распореду материјала, о наставним средствима, о томе како треба предавати јестаственицу и познавање човека.

I. У првом одељку, како се јестаственица сад предаје, површно су изложене само неке стварне и методичке грешке и узроци услед којих се много греши у настави у опште: говори се о неким грешкама слабијих наставника, о преуређењу учитељских школа, виших женских школа, надзора над основним школама итд. Из расматрања саме садржине најбоље се види како г. М. најмање одговара на постављено питање у наслову, „како се јестаственица сад предаје“? Г. Марковић би много боље учинио, да је у овом одељку изложио савремено стање методике природних наука. (Испореди расправу *„Развиће и савремено стање методике у природној историји.“* „Наставник“ 1894 г.).

Г. М. без устезања тврди, да „у нашој школи још царује у целој настави средњевековни вербализам, и она још чека неког обећаног месију педагошког“ (стр. 10). А кад се ово доведе у везу с оним тврдим уверењем на шестој страни, онда изгледа као да г. М. помишља, да је он тај обећани месија!

Говорећи о наставничкој спреми г. М. опет без доказа тврди, како се у учитељ. школама „по неки предмети не предају ни у оном обиму у коме се уче у основној школи, а из понеких се, сем наслова појединих одељака из предмета, скоро ништа више и не учи.“ (стр. 11). „Закл о би се човек, да су то Програми неке Више Осн. Школе“ (стр 31). Ми се не можемо довољно начудити, каква је то невоља навела г. Марковића, да овакву неистинитост износи против својих другова, који сваке школ. године у својим седницама марљиво расматрају програме из свих наставних предмета. Тако исто, г. М. је, по нашем мишљењу, неправичан и необазрив, што вели: „несумњива је истина и то да је настава и васпитање у нашим Осн. Школама приметно савременија и напреднија но у гимназијама“ (стр. 7)! А као доказ, да наш учитељ „ни у чем не изостаје иза рада и учитеља у основним школама најнапреднијих земаља у свету“ (стр. 3.) г. М. износи овакав „несумњив факат, да се Јестаственица не предаје ни у десетој нашој (осн.) школи потпуно онако, како Програм и Методика захтевају“ (стр. 23.)!

Г. Марковић мисли да су најгоре оне основ. школе, у којима раде учитељице, које су свршиле Виш Жен. Школу (стр. 25), с тога препоручује „да се примају и женске у садашње учитељске школе, као што се већ неколико година *врло усаешно* ради“ (стр. 26). И одмах за тим пише и ово: „Цело образовање и стручна спрема, коју учитељска школа својим ученицама даје, врло је непотпуна, површна и лабава“ (стр. 27)! Овим нас је г. М., доиста, потпуно уверио, да „има образованих људи, који у прсте знају логику, па ипак, не умеју логички мислисти.“ (стр. 45)!

Жалећи се, како је „велики и приметан број таквих учитеља, којима се у раду просто ни по чем не познаје, да су кад год завирили у учитељску школу“ (стр. 31), г. М., као ревизор, прича, како је једноме од таквих учитеља морао, „при оцени казати: ценио сам Вас као учитеља, који је до јуче био терзија; јер кад бих Вас ценио као учитеља, који је свршио Учитељску Школу, морао бих Вам забележити *чисту јединицу*“. И после таквога укора г. М. томе учитељу бележи „*врло добар*“ (стр. 32)! То је недоследно. Јер ако је истина, да је тај учитељ доиста заслужио да му се као „терзији“ забележи чиста јединица, онда је г. М. погрешио, што му је забележио „*врло добар*“. Ако ли је, пак, учитељ, „с обзиром заслужио четворку“, онда га је г. М. пред школ. одбором клеветао. Дакле, у оба се случаја јавља contradictio in adjecto! За тим г. М. јавља, како је на столу заборавио некакав бележник! како је молио тога учитеља да му га дâ, јер му је врло потребан „за један рад“, који спрема „за штампу“! како околина „с гнушањем“ говори о „авантурама“ тога учитеља, како се „обесвећава“ школа, „деморалише“ околина. Он спомиње да је тај учитељ прошле године отпуштен и жали се читаоцима, што је за то у једном политичком листу нападан. Разуме се, „на так нискост и подлост“... „понос и част не може“ г. Маркови у „дозволити да се чак и с таким двоношцима човечијег облика упушта у какву препирку“ (стр. 32). Доиста, „стручније збрке, неодре-

ћености и шепртљанства ваљда, ни у једној стручној“ књизи „на свету нема“ (стр. 31).

II. Г. М. на двадесет и шест страна говори о важности јестаственице. Он се слабо обзире на ове *Дитесове* речи: „У данашње време и не треба више доказивати од какве су вредности природне науке“ (Методика стр. 228).

У том одељку писац доказује, да се учењем јестаственице *омладина припрема и оспособљава да доцније може правилно схватити и ценити друштвене прилике и установе свога времена* (стр. 54); *развија се естетичко и морално осећање* (стр. 55): *припрема се и помаже се религиозно осећање* (стр. 56). И овде се г М ни мало не обзире на ове *Дитесове* речи: „У природним наукама, узетим као што су, нема ни моралног ни религиозног ни политичког система, оне су према свему томе неутралне. Из природних наука треба научити само једно, а то је познавање природе“. (Методика стр. 229).

Говорећи опширно о важности јестаственице, г М. је учинио и ове две погрешке:

„Правилан говор не учи се само из Граматике. Може се научити и *без ње*; а само из ње никад“ (стр. 49) Г. М. је ове своје мисли довео у контрадикцију с онима у „јединој“ и „ваљаној“ (г. М-ћев израз) Методици *С. Д. Поповића* (ми бисмо рекли *Кера*): „Сви су се у томе сложили, да се народна школа не може са свим без граматике оставити“ (стр. 216).

Г. М. говорећи како се учењем јестаственице помаже религиозно осећање (стр. 57—59), посредно напомиње, да и веронауци није место у основним и средњим школама, пошто се и у њој, на основу откривења, говори о Богу као првом узроку природе и њених закона Г. М., држећи да су „први постицаји“ вере само у природи (стр. 57), слаже се са Ж. Ж. Русо-ом, која је непотребна и Христова наука о моралу (стр. 57)! Овакве погрешне мисли не допуштају се у школским књигама.

III Од 60. стране пада у очи, како писац почиње нагло скраћивати своје дело више у намери да књига не буде већа од осам штампаних табака (Чит. напомену на стр. 126). Г. М, до 60 стране сувише опширно говори о питањима, која су у методици споредна, а укратко излаже главна питања, која управо и чине методику јестаственице. Таким погрешним скраћивањем књиге г. М. нас је уверио, да се и он сам при писању књиге није обзирао на методолошка правила о избору и распореду материјала.

Г. М. признаје, да је у програму изложен избор и распоред наставног материјала (стр. 60), али га у својој књизи не приказује читаоцима Да је г. М. пажљивије прочитао бар ону „јединy“ и „ваљану“ Методику (*Кера*), он би се уверио, да је потребно унети садржину програма у „Методички Рад“ и за то, што је он намењен ђацима, којима је непозната садржина програма, о коме се у књизи говори. Ну, ми би смо рекли да и сам г. М. није баш добро проучио програм, кад вели да се јестаственица предаје и у V и VI раз. основ. школе (стр. 67, 89). Тако исто

он често говори, како треба предавати неке биљке, животиње и минерале, који се у програму никако на спомињу, на пр.: маслина, лимун, поморанџа, кос и шкрпљац!

IV. У свима бољим методикама (на пр: г. Бакићевој и др.) постоји нарочити одељак под насловом: „Метод и средства". Г. М. у овој књизи не говори о методу него само о средствима. Те тако се у овом „Методичком раду" не говори баш ни о једном наставном методу!

Г. М. вели: „Ми немамо *ни једне једите* Основ. Школе, која има збирку свију предмета из околине, о којима се предаје" ... „Један између главних узрока овоме је и то, што ни у самим Учит. Школама будући учитељи не добију никаква упутства ни поуке" (стр. 75). Пошто је наставник „Методичког рада" у првом реду дужан да поучи и упути ђаке, које предмете ваља унети у збирку за предавање јестаственице, онда се може рећи да је и г. М., као дугогодишњи предавач методике у неколико одговоран, што има доста наставника-ца, који не знају шта све мора бити наставно средство (стр. 79).

Да је г. М. прочитао 231 страну *Дитесове* Методике, где се говори о томе, како се може најлакше и најбрже доћи до ваљане збирке за предавање јестаственице у основ. школи, свакојако не би изнео онај канцеларски предлог о образовању стручне комисије за одређивање и набављање наставних средстава (стр. 79). Г. М. је и овом приликом довео своје мисли у контрадикцију, пошто на 75 страни захтева, да сам наставник са својим ученицима ствара збирке," а не цени „таке збирке", које би се „забадава добијале", и на 79 страни, пак, предлаже, да се образује „комисија", која ће до ситница прописати и набавити потребне збирке за сваку основну школу!

Пошто у ред наставних средстава за ботанику спада и школска башта, то г. М. говори о њеном значају. После тога, критикујући учитељску школу и учитеље он каже и ово: „А шта ћемо кад и Министарство дозвољава, да чак и сеоске школе, без икакве потребе и невоље, остају без школске баште. Ваљда се омалило министара, па треба и Основ Школа, да помогне, да би се што пре и више њих спремило за тај положај!!" (стр. 73). Г. М. би много боље учинио, да је ову критику изоставио, на место ње изнео оне мудре *Панчићеве* речи, којима је изврсно описано, какав треба да буде „идеал школске баште" (Срп. Књиж. Задруга књ. 13 стр. 99—100).

Г. М-у се чини да наставници не знају, какво место, међу наставним средствима, заузимају слике, па с тога сувише опширно доказује, како „за предавање Јестаственице у Основ. Школи оне спадају у последња сретства" (стр. 80). Ми знамо да су ређи наставници, који слике прецењују за то што не знају да су најбоља наставна средства предмети у природи, него баш на против, многи греше с тога, што хоће лакше и брже да дођу до формалног успеха. Ово последње и сам писац признаје на 16 страни. За то би боље било, да је и говор о слици скраћен и да је на том месту речено, да се у основ. школи греши и у томе, што су

уџбеници о познавању природе заменили готово сва наставна средства: „Познавање природе, вели *Дитес*, може најмање бити књишка мудрост“ (Методика стр. 229)

Г. М, ради очигледности у настави, препоручује наставницима и ђацима: „гајење животиња: тица певачица (коса, славуја), јагњета, свилене бубе итд“ (стр. 70). Он заборавља ону народну изреку: „Тешко другу без друга и славују без луга“. Није тешко погодити шта ће о овом г. М-ћевом савету рећи мудри наставници, који својим ђацима забрањују да лове тице певачице, пошто су оне много корисније, кад су слободне у пољу, лугу. Г. М. је требао место тога, да препоручи гајење пчела „за поуку младежи у пчеларству“, као што то чини *Панчић* у својој расправи: *„Јестаственица у основној школи“* (Срп. Књ. Задр. 13). Сем тога овај М-ћев савет противуречи ономе на 36. страни: „много шуме, много тица, те мало гусеница, и обратно“.

Говорећи о предметима, *„који стоје у свези са животом биљке или животиње о којој треба предавати“* (стр. 78, г. М. ређа низ примера само за животиње, а примере за биљке сасвим заборавља, те је услед тога излагање непотпуно.

V. II одељак о томе, како треба предавати Јестаственицу, није бољи од осталих. Надали смо се, да ће се бар овде говорити о савременом стању методике природних наука. Али нам г. М. ни овде не рече, којих је се методичких теорија држао при писању упуства за предавање јестаственице, да ли *Либенове* или је овој претпоставио новије методичке радове: *Шелера*, *Јунгеа Кислинга* и *Пфалца*. Судећи по садржини ове књиге, могло би се рећи да и сам г. М. није добро проучио методику јестаственице. Јер кад се узме у обзир, да се и у овом одељку највише говори о описивању и класификацији, онда се може рећи да у основи његовога „Методичкога рада“ лежи *Либеново* „Упутство како се предаје природна историја“ (од 1831 године), по коме се долази до познавања већег или мањега броја природних тела и систематике („Наставник“ V. 1894 г. стр, 183). Према томе г. М. се слабо обзире на најновије резултате у методици природних наука, по којима се у нижим школама не допушта систематика, „јер прави забуну и раздваја државно живе организама“ (ibid стр. 174). Да је г. М. прочитао бар г. *Ничићеву* расправу он би се свакојако уздржао од онолико опширнога говора о класификацији, нити би тврдио, да „у најстаријим разредима (V и VI) Осн. Школе, треба ученици да упознаду основу за научну класификацију биљака и бар једну од научних система у Ботаници“. (стр 121)

Па и облик излагања не одликује се прегледношћу. Писац у почетку овог одељка (стр. 84—86) говори о погодбама „за ваљано предавање свакога предмета“, не одвајајући то каквим било насловом, те да ђак види о чему ће се говорити на поменутим странама. Ну, да је г. М. ставио у почетку наслов, онда, без сумње, не би смео на овоме месту опширно говорити и о томе, како наши „учитељи живе номадским животом“ (стр. 86). После тога писац говори о упознавању природних пред-

мета у I и II раз. (стр. 86—88); о индивидуалном и генералном описивању природних предмета (стр. 88—90). За тим се, опет без наслова говори о томе, „како треба да буде посматрање у опште, свакога предмета“ (стр. 94—108). „Затим ће се говорити о *храњењу* животиње“ (стр. 108), о размножавању (стр. 109), о душевним особинама (стр. 109), о штети и користи (стр. 110), о упоређењу и класификацији (стр. 113—116) и, на послетку, о уопштавању (стр. 116). Цео овај одељак износи 39 страна а има свега два наслова: први је „како треба предавати Јестаственицу“ (стр. 84) а други — „упознавање биљака и минерала“. (стр 116). Изгледа као да је и сам писац, довршујући књигу, опазио, да му је излагање без наслова нејасно, па је с тога, ваљда почео употребљавати обичан курсив из цицера. Али и тај курсив слабо помаже излагању и за то, што је у књизи често употребљен и онда, кад је сасвим непотребан. Сем тога у овој књизи има доста и познавања на пр.: о статистици стр. 23 и 35; о исказивању мисли стр. 21 и 49: о слици стр. 18, 19, 80—84, о упоређењу и класификацији стр. 17, 41, 42, 44, 45, 64—66, 92 итд.

VI. Други *део* „Методичкога рада“ износи свега *три и по* стране и на њима је изложена: „*Методика Познавања Човека*“! И ту се говори о важности предмета, о избору и распореду наставнога материјала о наставним средствима (опет без метода) и, на послетку, о томе „како треба предавати Познавање Човека“! Г. М. и на овоме месту не пропушта прилику, а да *нешто* не критикује, на пр.: „А у многим школама из њега се ништа и не учи“ (стр. 123)! Ми не можемо веровати да и данас има *много* наставника, који смеју из наставнога плана сасвим изоставити тако важан предмет, као што је „Познавање Човека“.

Из овога последњега одељка најбоље се види, како наслов „Методички рад“ најмање одговара садржини књиге. Г. М. би много више помогао наставницима осн. школа да је поред правила у ову књигу унео и бар неколико угледних предавања из јестаственице и познавања човека.

VII. Још нам је остало да кажемо неколико напомена о стилу, интерпункцији, правопису и техничкој страни књиге. И у овом погледу може се доста замерити писцу „Методичкога рада“. Ми ћемо овде споменути само неке грешке на пр.: Г. М. неправилно скраћује речи: учитељ-ица, наставник-ца (место наставник) ученик-ца (место ђак); погрешно пише: постицај (место подстицај), заблагодаре (место захвале), схваћа (место схвата), идућег часа (место часа који следује), бубају (место уче на памет), дозвољава (место допушта), бедном (место сиромашном) двадесетпет (место двадесет и пет), онемогућава (место спречава), нужне (место потребне) удуби (место удубе), разумеду (место разумеју), неопходно (место преко потребно); употребљава провинцијализме: „тењезга“ итд.; употребљује вулгаризме: „надрикњиге“, „двоношцима човечијег облика“ итд. Сем тога у књизи има и много штампарских погрешака.

Из свих напомена у овоме реферату види се и то, зашто и неки наставници. који су свршили нишку учитељску школу, не умеју предавати Јестаственицу и Познавање Човека. Због тога не можемо овакав „Методички рад“ препоручити учитељима и онима који се спремају за то.

Ниш.

Јос. В. Стој.

Misli o reformi stečajnoga reda u nas u obliku osnove od Adolfa Rušnova viećnika kr. banskoga stola. Zagreb 1895 8º str. 162. —

Под тим натписом поменути писац штампао је о трошку правничкога друштва поменуте мисли (пројект). Управни одбор истога друштва разаслао је овај пројекат правницима на примедбу а у истом циљу Уредништво правничкога друштва отворило је и ступце свога листа „Mjesesnika“ који је већ у свом 5 броју од ове године донео неколико примедаба од D-ra Posilovicá, који се у осталом врло похвално изражава о овом пројекту.

Наша намера није да улазимо у специјално претресање и излагање одредаба овога пројекта, јер би нас то далеко одвело те за то ћемо о њему само у опште речи, колико да свратимо пажњу наших правника на исти: али пре те наше речи хоћемо да упознамо читаоце овога листа са радом г. писца, иставља̂јући одатле оне његове радове у „Mješečniku.“

Г. Rušnov је један од најпрактичнијих и најплоднијих правника *хрватских*. Он је уредио ванпарнични поступак (1885 г.), кривични законик (1890), грађански законик (1885) и код дотичних параграфа ових закона исписао одлуке врховног бечког суда, те је тиме омогућио судијама и правницима сазнање како највећи суд мисли и тумачи те одредбе законске; израдио је коментар аустриског грађ. законика у две књиге (1891—1893) саставио је 1889 г. „Pomoćnik za odvjetnike i sudce“ и написао коментар грађанског поступка судског (1894). О свим овим делима домаћа (хрватска) и туђа штампа изрекла је свој похвалан суд.

Кад читаоци знају за овакав огроман рад г. писца, онда, и без наше даље речи само из тога рада могу закључити, да је горњи пројект *добар* и да наши правници треба да сврну своју пажњу на њ, а исто тако и министарство правде, које већ десет година на овамо пише стечајне пројекте, а међу тим их брижљиво чува у својој архиви.

Што се тиче самога пројекта можемо о њему толико у опште рећи: да пројект има свега 123 параграфа (одредбе) и опет је тим одредбама исцрпно предвидео све случаје, који се јављају услед стечајне радње; одредбе су доведене у везу једна с другом, са грађанским закоником и грађанским поступком. свака је одредба јасна, те тако у пракси се неће

долазити до забуне, што треба да је *својство* свакога законика а стецишног тим пре, јер је он у ствари практичан закон па је потребно, да буде приступачан и лајику, врло брижљиво чува поверилачка права и укупним својим одредбама убрзава распоред са имовином презадуженога што је један, између *првих циљева* стецишног поступка. Код сваке одредбе г. писац је ставио напомену, у којој казује из кога је законика ту одредбу узео, као и разлог за то, управо, та је напомена у исто доба и коментар те одредбе.

За подлогу ове основе г. писац је узео *Аустриски* и *Угарски* закон те врсте, обзирао се још на талијански, немачки и белгиски закон с разлога што се у праву, као што г. писац вели, не може створити „што ново“ и што стецишни закон треба да буде *једноличан* са законом оних земаља са којима стојимо у непосредном трговачком одношају. И, по нашем мишљењу, овај је пишчев разлог правилан. Јер стецишни закон не може бити са националним особинама, он треба да буде од прилике оно римско право познато под именом: ius gentium или како каза г. Posilović у поменутој својој расправи: *космополитичке* нарави.

Претпостављајући, да ће се и код нас, чим се среде прилике у земљи, радити на реформи наших закона у опште, нарочито стечајног, који је, у колико нам је познато, сада међу најстаријим, јер су многе европске земље с обзиром на нове социјалне прилике већ добиле нов стечајни закон, то приказујемо овај пројекат и надамо се да ће наше министарство правде свратити своју пажњу на њ приликом састава пројекта новог стецишног закона код нас.

Ст. Максимовић

Westlake John Études sur les principes du droit international par — краљичиног адвоката, професора Међународног Права на свеучилишту у Кембрицу, — превео с инглеског Ernest Nys, професор свеучилишта, судија бриселског првостепеног суда. Bruxelles Alfred Castaigne et Paris (Thorin fils) 1895 8°. 304. (Цена дин. 7.50).

Наука о Међународном Праву на Континенту добија овим преводом Вестлекових *Студија о начелима Међународног Права* много не само с тога што су погледи инглеских писаца на ова важна питања по себи врло занимљиви и поучни, већ нарочито с тога, што се у њима баш ово Вестлеково дело врло видно издваја. Вестлек је узео из пространог опсега наше науке само питања, која су га особито занимала, те с тога у овој књизи не треба ни тражити какву систематску потпуност. У свима питањима којих се дотиче, писац међу тим има независно, често врло дубоко мишљење, које му природно књизи у велико подиже вредност·

Али и над делима својих земљака и над онима континенталних писаца оно има ту неоспорну превагу, што нам износи боље него игде до сад расветљена два питања, која расправља у две најопширније своје главе а то су: питање о територијалном суверенству с нарочитим погледом на још нецивилизоване области (гл. IX, стр. 137—204) и питање о међународноправном положају Индије (гл. X, стр. 205—250). — Нама је мило, што оне који не владају енглеским, можемо обрадовати појавом овог изврсног дела на приступачнијем, француском језику, и што за то можемо изразити нашу захвалност баш г. Нису, чију ћемо једну изврсну књигу моћи пружити у скоро српским читаоцима, а који поред својих изворних научних радова првог реда налази времена да континенталну науку богати и овако изврсним преводом, коме су год. 1890 претходили Лоримеови Institutes of the law of nations у две књиге, а год 1885 The Institutes of law.

Др. В.

Српска Краљевска Академија. Споменик *XXVIII.* **О прошлости и неимарству Боке Которске** написао *Ђорђе Стратимировић.* У Београду. Државна Штампарија Краљевине Србије. 1895. Страна 40.

Споменик Српске Краљевске Академије, чији пуни наслов горе истакох, садржи ове ствари: I. Опис и повјест: II Натписи с поменом Немањића: III Цркве у Котору; IV Цркве у Драчевици; V Завршна ријеч.

У опису и повијести у почетку је писац у кратким потезима описао положај и делове Боке Которске; а за овим је служећи се резултатима других писаца и испитивача у кратко изнео прошлост овога нашег краја, од како се о њему зна, па док и он не поста санџак турски. — У другој глави изнео нам је писац шест записа у којима се помињу Немањићи, и напоменуо један *српски* запис, који је „пакосна рука длијетом откресала.“ — У трећој су глави описане цркве у Котору, и указано на оно што у њима и на њима може имати важности. — У четвртој су описане цркве у Драчевици. — У завршној речи писац указује на то како је Котор имао културнога уплива на удаљеније крајеве Српства на Балканском Полуострву. Сем споменика писаних, који нам казују имена Срба из приморја који су градили цркве у Србији, и сама наличност грађевина то сведочи. Писац се нада још већим доказима тога: „Није двојбе, вели писац, да ће се ова сродност облика на многим грађевинама још доказати, док узимамо поуздане снимке старих цркава наших. Наша је намера тек та, да при таком испитивању упутимо на Котор, гдје има двије цркве из друге половине XII. а једна из почетка XIII. вијека.“ За овим писац вели, да је до 1300 г. са српскога приморја упа-

шано „не само све оно што показује облике романскога и послије готскога стила, већ и византијски слог као да је у оно доба већином тек *посретством Котора* доспео у унутрашњост српске земље. Тек око године 1300. мислимо, да је — услијед проширења српске државе пут истока и т;ешње везе Србије са Византијом за владе краља Милутина, а врх свега услијед његове велике заузетости за наимарство — дошао нов, снажан и *непосредан* импулс за грађевине византијскога слога." (Страна 33). — Сем овога учињене су неколике пажње вредне напомене, које се односе на наимарство старога доба.

На крају су цртежи грађевина и остатака који се у књизи помињу.

Овај Споменик Академије заслужује велику пажњу, јер је у нас до сад још врло мало учињено на испитивању нашег старог наимарства. Српско старо наимарство још чека свога работника, чије ће поље бити веома пространо и врло благодарно.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Чупићева задужбина. — Записник свечанога састанка ове задужбине, о ком донесмо белешку у Фебруарској свесци стр. 336. добили смо штампан. Надали смо се чему од извештаја одборског о раду 25-годишњем, али смо се преварили, јер у њему не налазимо оно што би требало наћи; већ само исписане натписе издања Чупићеве задужбине (дакле оно, што и на корицама сваке таке књиге налазимо) и садржај „Годишњица“ (што опет није ништа друго но испис оних садржаја што су уза сваку књигу). Одбор је био дужан да на крају 25-годишњега рада изнесе пунију слику о свом раду. Истина је да је рад његов последњих година посустао, али ипак за то могло се и на то жртвовати, те да се потпуно одужи сени завештачевој, нарочито кад се има на уму, да се и за то плаћа. Мало труда дало се, те се избележило и избројало колико од кога писца има радова, али ни ту замисао нису до краја извели, јер ако хоћемо да знамо за кога писца да ли је што радио у Чупићевој задужбини, морамо сва имена прећи. Није се нашло за вредно ни да се азбучно уреди!

Из извештаја вадимо ове податке, Стални капитал које у Управи фондова које у лозовима износи 72240. Покретнога је било 8.450,74, али кад се одбије 5,468,75 за штампу и хонораре остаје и од Њега 2.981.79 дин. У одбор Чупићеве задужбине ушао је и Љуба Ковачевић ове године. Највише радова у издањима задужонским има од Новаковића (24), М. Ђ. Милићевића (21) и Светислава Вуловића (15).

Желели бисмо, да одбор Чупићеве задужбине на крају двадесетпетогодишњице мало боље размисли о том како ће рад овог одбора бити кориснији и плоднији те и „Годишњица“ једрија и чешћа, а не да се задовољи само тим, што је повисила хонорар од 60 на 80 и што је на корист писаца променила гармонд у цицеро у Годишњици! —

Коларчева задужбина. — У „Српским Новинама“ од бр. 107. до 114. од ове године штампан је извештај Коларчева одбора о раду његову као и о стању задужбине пок. Илије М. Коларца у прошлој години. Извештај дели се на ове поле: једна се тиче рада одборова, а друга имаовине. Ми ћемо из једне и друге изнети оно што има интереса и за читаоце „Дела“.

Одбор Коларчеве задужбине поверио је једном члану одбора: да прибере и обелодани све књиге, које су помоћу Ил. М. Коларца изишле на свет. Посао овај доста је пипав, јер многа књига изишла је помоћу Коларчевом али на њој није забележено. Коларац је те своје издатке бележио у тефтер, али њега за сада нема. Мисао ова похвална је.

Од поднесених радова у рукопису примио је одбор да цео трошак око штампања плати за Дра. Ђ. Радића „*Познавање и нега цвећа*“ А. Гавриловића „*Бањско злато*“ и *Бранкову Споменицу*. Од штампаних дела одбор је откупио по 300 примерака илустроване нар. песме *Бог ником дужан не остаје* од П. Срећковића, као и Живаљевићева списа *Андрија Качић Миошић*. Није примљена понуда Ж. Симића да штампа о трошку Задужбинском *Народну службу*, композиција Штирскога; исто тако нису примљени: Јована Шарића драма *Сердар Јанковић Стојан* и Дим. Алексијевића прва књига *Иродотове Историје*. На реферату су: превод пок. М. Љубибратића: *Корана* (у Андре Николића и П. Ђорђевића, који имају да превод прегледају и ако треба и исправе и за штампу приправе) превод М. Бобића приче С. Т. Аксакова *Лов на лептире* (у Ј. Миодраговића), превод Ђ. Поповића са шпанског оригинала Сервантесова *Дон Кихота* (на реферату у Љ. Недића и Хајима Давича). Благоја П. Тодоровића „*Воћке и воће*“ прегледао је Стева Јакшић и ставио неке своје напомене, према којима има сад писац да своје дело попуни и дотера.

Од другога рада Одборова да поменемо, да се настало те је споменик на гробу пок. Илије М. Коларца обновљен и да је поверено Ст. Новаковићу да среди по годинама све одборске записнике, а тако и архиву и библиотеку.

Оба фонда Коларчева 1. октобра 1893. износила су 1,211.238·68, а 1. октобра 1894. 1,257.829.53. Посебице пак *фонд на универзитет* износи, 1,064.257 26, а то значи 43 417·54 више но 1893. године *Фонд за књижевност* била је главница 1. октобра 1893. 190.398.96 дин. а прихода је било за ову главницу 9.519·95. Како се по правилима $^1/_3$ има да капиталише све док не нарасте до 235·000 динара, то је и дато главници 3173 31, те износи сада 193.572·27 динара.

На књижевност могло се у прошлој години да употреби 10.307·69 (две трећине од прихода и остатак од лањске године), а употребило се 7.203·30. Остало је за ову годину 3·114·39.

Књижевно-уметничка заједница. — Као што је раније утврђено, 6. маја била је слава Књижевно-уметничке заједнице. Прва је реч пала од председника, поменувши славу заједничину и учинивши помен Павлу Јосифу Шафарику. Од књижевних радова те вечери читана су два. Један је Милићевића и то *неколико анекдота из живота Љубе Ненадовића,* а други Бранислава Нушића *Тринаести.* Оба су рада с пажњом и с интересом саслушана. На овој свечаној седници прочитано је и писмо Павла Марковића-Адамова, којим позива и чланове „Заједнице“ за сарадњу на „Бранковом Колу“.

Матица српска. — 22. априла био је састанак Књижевног Одбора Матице српске. На њему, поред учињена помена Милораду П. Шапчанину и Љубомиру Радивојевићу, одлучено је:

Да се прими: за „*Књиге за народ* и то за 58. свеску“ „Оканите се празноверица“ од Светозара Грубача (по рефератима А. Варађанина и Саве Петровића, само да се језик исправи).

За *Летопис:* „Пабирци, прилози за оцену домаћих извора“ и то II извори Немањиних биографија“ од Ст. Станојевића и III Биографија и аутобиографија краља Милутина од Јов. Радонића; цртица из Лике „Вражија пећина од Буда Будисављевића Пријед орског; расправа дра Каменка Суботића „О идеји српске војводине и народно црквене автономије на концу XVII века“ оцена Стевана Милованова превода Зделарова „Физика за ниже разреде ср. школа,“ (све ово по *препоруци* секретаровој); „Неколико српских речи, којих нема у Вукову Речнику“ од Дамјана Прерадовића (по поновном реферату Јов. Живановића).

Издани су на оцену: превод Вл. Ст. Каћанскога с рускога „Гаврилка“, прича из живота галичких Руса од Влад. Н. Хиљака (на оцену Ст. Милованову); дра Ђорђа Дере „Тукидид и његова значајност на пољу историографије“ (дру Ст. Павловићу); непознатога шаљива игра у једном чину „Кућевни пријатељ“ (Јов. Грчићу и Милутину Јакшићу); чланак Мите Нешковића „Басне у народној основној школи“ (А. Варађанину); непознатога писца популарно-научна расправа „О бактеријама“ (дру Илији Огњановићу); Јована Живојновића превод Шилерова „Валенштајнов Око“ (дру Мил. Савићу); Ђорђа М. Стратимировића „Приложак за историју српскога покрета год. 1848.—49.“ (дру Стевану Павловићу).

Не примају се: „Зрнца из науке о васпитању“ од Радивоја Поповића (по оцени Стеве Милованова: доста лепих мисли, али незаоденуто у лепо рухо); „одговор и примедбе Новака Голубског“ на „Приказ“ његових „Успомена из 1848. и 49. год.“ који је у „Летопису“ саопштио А. Ђукић (по реферату Саве Петровића, што је полемичне природе); „Босански сахтијан“ студија из нар. технологије од Которанина (по оцени Ст. Милованова: сувише специјална); „Српске народне пјесме као скитачице“ од Веља Радојевића (по оцени дра Милана Савића: што је фељетонски написана), „Нови метод или писочитање у Срба“ од Јов Ј. Кнежевића (по оцени А. Варађанина: што се истим питањем бави, којим и писма пок. дра Ђ. Натошевића, која ће ускоро угледати света у матичину органу).

Даље на овом састанку утврђен је и ред, којим ће излазити чланци у „Књигама за народ“, и то у 52—54. биће „Топлота је извор животу на земљи“ од Андре Матића, у 55 и 56. „Грчки учитељ Сократ“ од грофа Лава Н. Толстога у преводу пок. Миливоја Максимовића; у 57. „Наше одело“ од Стевана Милованова. Као 58 свеска биће напред поменути чланак Грубачев.

КЊИЖЕВНОСТ

Орнитологија Србије. — У „Делу“ за фебруар стр. 340 забележили смо да је Е. v. Dombrowsky саопштио у Wiener Forstzeitung неколико популарно написаних чланака о лову птица у Србији. Ту забелешку имамо сада да допунимо. — У „Гласнику земаљског музеја у Босни и Херцеговини, а у 1. св. за ову годину, печатан је чланак: „*Основи орнитологије северозападне Србије*“ (стр. 63—104). који је написао за Гласник Ер. од Домбровски. У томе саставу поменуте су све тице које су виђене, ухваћене или убијене и препароване у околини Шапца, Лознице и у Мачви. Наведено је 205 разних врста птица Од 195 врста огуљене су коже, од 74 врсте нађена су гнезда и јаја а 85 птица констатовано је по нађеном костуру од лубање. Све је то смештено у Сарајевски земаљски музеј. Дакле, један, и ако мали део, природног блага Србије смештен је у музеј окупиране Босне и Херцеговине! И ово треба свима нама да послужи за подстрек не само да боље припазимо на своју домовину него и да прионемо те да њене разноврсне природна блага и прикупљамо, и пажљиво проучавамо. И нехотице се намеће питање: докле ће Србија чекати на оснивање српског природњачког музеја у Београду? У поменутом чланку уз научна имена птица стоје и срп-

ска имена, али већина тих имена нису народна нити су из народа прикупљана. А ни поједине локалности, нису ортографски тачно забележене.— Стручњаци ће моћи наћи у овом саставу лепих података о тицама у Подрињу.

Династијско питање у Србији. — У „Zeit-у, недељном часопису, који излази у Бечу под уредништвом професора Dr. Singer-a. Hermana Bahr-a и Dr. Heinrich-a Kanner-a, публикована је у бр. 31. од 4 маја ове године студија нашега уредника Др. М. Ђ. Миловановића „Династијско питање у Србији" (Die dynastische Frage in Serbien). Г. Миловановић износи у кратким потезима историју тога злосрећнога питања па изводи закључак, да није династијско питање било узрок, полазна тачка кризама и превратима у Србији, већ напротив да су се они јављали као последица незадовољства изазваног било самовољном и насилничком владавином било политиком противном интересима народним.

Данас по дубоком уверењу г. Миловановића династијскога питања нема у Србији. Радикална странка, која је ту недавно оптуживана да гаји антидинастијске тежње баш је напротив прожета осећањем, да би покретање династијскога питања морало донети огромне штете Србији, па да је с тога њезина дужност, да настане свим својим силама како се та питања не би истакла на дневни ред, после свију ових несмислених авантура политичких у току минуле године.

Ми и овом приликом сматрамо за пријатну дужност да препоручимо нашим читаоцима овај изврсни бечки часопис, на којему раде снаге првога реда из читаве Европе и Сев. Америке, и који једини међу угледним листовима суседне нам монархије не прима своје инспирације при оцењивању догађаја у нашој отаџбини и осталим балканским земљама из службених извора са Балплаца.

Предавање о Босни на француском језику. — Професор Gabriel de Mortillet, из Париза, у своме овогодишњем уводном предавању, говорио је у антрополошкој школи својим слушаоцима о Босни, нарочито о утецају европске цивилизације на *турско* друштво у тој покрајини. Поменути професор у томе своме предавању изнео је своје успомене с археолошкога конгреса, који је одржан прошле године у Сарајеву приликом познатих Калајевих свечаности. Он је тамо отишао са још 16 археолога и антрополога, на позив босанске владе, да прегледа народни музеј, који изобилује историским, етнографским и археолошким споменицима. Нас, на овоме месту највише интересује то, да је и овај професор, као и многи добро угошћени и плаћени гости, покушао да похвали цивилизаторску мисију Аустрије у двема окупираним српским покрајинама. Ово предавање донело је у изводу неколико дневних париских листова.

Писма из Србије. — Revue politique et parlamentaire о коме је било неколико речи у нашему листу, донео је, у прошлогодишњој октобарској свесци *Писма из Србије* од Драгољуба Свилокосића.

Чешко питање. — У септембарској прошлогодишњој књизи *Анала слободне школе политичких наука*, изишао је чланак Ladislas Piukas-a, о *Чешком питању*, у коме излаже данашњи положај Чешке, какав је он био и какав би требало да буде.

О Црној Гори. — Société des anciens élèves et élèvez слободне школе политичких наука у Паризу, у секцији за историју и дипломатију, имало је 27. фебруара ове године састанак на коме је г. Рамадановић говорио о *књежевини Црној Гори*. У своме предавању, он је прво говорио о земљи уопште, становништву и обичајима, задржавајући се нарочито на политичкој организацији кнежевине.

Докторска дисертација. — У Женеви је изишла недавно интересна студија Бошка Н. Чолак-Антића, Le rôle social de l' impôt. То је његова докторска дисертација, о којој ћемо доцније проговорити опширније.

Статут византиских занатлија у IX веку. — Професор грчкога језика на женевском универзитету Julies Nicole нашао је међу рукописима нар. библиотеке, која броји 20 хиљада манускрипта, Le livre de Préfet. То је обичан статут занатлиских корпорација у Византији на крају IX. столећа. Садржи 22 одељка; сваки одељак третира један нарочити занат. Књига веома интересна за оне, који се баве организацијом рада. Изишла је у Женеви, пошто ју је саопштило прошлогодишњем конгресу оријенталиста.

P a l e o g r a f i a i t a l i a n a. — Memorie di Paleontologia, publicate nel Museo geologico della R. Università di Pisa. Sotto la Direcione del Prof. Marie Canavari. Талијански стручњаци проф. M. C a n a v a r i, dr. A. F u c i n i, dr. B. G r e c o, dr. P. E. V i n a s s a d e R e g n y разаслали су на талијанском, француском, немачком и енглеском језику, књижевни оглас под горњим натписом биће; нема сумње од интереса и за наше стручњаке:

Од дужега времена очекује се у Италији лист, у коме би као у Z i t t e l-овој Palaeontographica, излазили палеонотолошки радови који су сада растурени по многобројним билетенима и мемоарима разних друштава и академија. Проф. Канавари-у пала је на памет мисао да оснује један такав лист, и помоћу неколико својих ученика он је већ у стању да замисао приведе у дело. Томе су се предузећу обрадовали многи чувени талијански испитачи те одмах и послаше своје радове, тако да ће у првој књизи својим прилозима бити већ заступљени: B a s s a n i P a r o n a, S i m o n e l l i, T o m m a s i, F o r-

nasini и др. Послати радови тако су многобројни да се већ спрема и друга књига.

Покретачи овог предузећа надају се да ће наћи довољно потпоре и одзива код стручњака; јер их на то не гоне финансиске побуде, што ће се и читаоци уверити. Ако приходи надмаше издатке, то ће се евентуални приход употребити на побољшање друге књиге.

Прва књига изнићи ће крајем године, са многобројним и врло интересним научним прилозима и отприлике преко 20 таблица слика, а у формату Palaeontographica. Цена јој је 50 франака. Упис само код Prof. M. Canavari. Museo geologico, R. Università. Pisa.

Географска литература за 1894. г. — Из прилога „Просветном Гласнику“ за ову годину оштампана је књига „Преглед географске литературе о балканском полуострву, свеска II., за 1894. годину, уредио Dr. *J. Цвијић* (Београд, 1895.),“ на 4⁰, стр. 79 и 2 листа, у којој су приказане 94 радње (на српском и другим јевропским језицима) из свих грана географије и етнографије балканскога полуострва. И овде је ред приказивања као и у I. књизи (за год. 1892. и 1893.), која је прошле године оштампана из нашега „Дела“, тј. најпре су *карте и картографска литература,* за тим *антропогеографија* и *истор. географија,* па *путописи по балканском полуострву* и, најпосле, расправе из *физичке географије.* — У кратком предговору уредник казује како су рађени реферати појединих дела ове заиста богате литературе и завршује жељом да овај његов *Преглед* „временом постане магацин не само новије литературе о Балканском полуострву, већ да се из њега могу потребити брзо оријентисати и о старијим важнијим радовима“ — Опширнији су прикази: 1.) *уредникови* о специјалној карти Србије нашега главног генералштаба). Београд 1894.“, о Хасертовој (немачкој) расправи „Картографија Црне Горе“; о Матковићевим расправама „Путовања по Балканском Полуотоку XVI вијека (XII. и XIII.)“, о Милићевићеву „Животу Срба сељака“ (II. изд.); о Козенс-Хардијевом „Montenegro and its Borderlands“, о Велимировићевом „По скадарском Језеру“, о Нушићевом „Крај обала Охридског Језера“ (суд је врло неповољан), о Тулином „Eine geologische Reise in die Dobrutscha“ о Лимприхтовој „Die Strasse der Dardanellen“, Филипсоновом „Forschungsreise in Nord-griechenland“ и Лагранжовим Les terrains calcaires et les explorations des cavernes“, — 2.) *Тодора М. Радивојевића*: о Милетићевим и Кедаковљевим Стари пътувания прѣзъ България, I., II., и III“; — 3.) *Љуб. Јовановића* о Томашековим „Die alten Thraker“; — 4.) *Мињатовића* (псевдоним) о Иванићевим „Буњевцима“, Јекелфалушијеву „Именику места у земљама угарске круне“, Куношеву „Адакале“, Чанкијевој „Крижевачкој жупанији у XV. веку“, Цинкову „Крку“ и „Рабу“ и службеном „Годишњаку угарског централног метеоролошког завода“; — 5.) *К. Ф. Ковачевића* о „Статистици краљевине Србије, књ. I. 5. део“, II. и III.“ и Наумановој „Macedonien u. s u. Eisenbahn Salonyk-Monastyr“; — 6.) *J. Ердељановића* о Хернесовим „Wissenschaftl. Mitheilungen aus Bosnien u. Herzegovina“, Бирхнеровој „Ikaros-Ikaria“, Хасертовом „Montenegro etc.“ и Landschaften von Montenegro“, Кодолићевим“ Jachtfahrten im Mittelmer“ и о Китловом „Karst—Terrain u. Karst—Landschaft“, — 7.) *М. А. Поповића* о Вазовљевој „Великата рилска пустиниа“; — 8.) *Петра Јанковића* о „Пътуванье по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница“; — 9.) *Вој. Симоновића* о Мартеловој „Sparte et les gorges du Taygète“; — 10.) *Ж. Јуришића* о Балдачијевој „La stazione delle d o l i n e“ (вртаче и њихна вегетација)“, Ветштајновом „Belgrad zur Flora Albaniens“ и др.; — 11. Dr. *Свет. Радовановића* о Цвијићевим „Прилозима за познавање Јадранског приморја“ и т. д.

Трговачка рачуница Овако се зове књига, коју је написао познати професор математике *Ср. J. Стојковић*, а издала књижарница Д. М. Ђорђића у Београду као *другу* књигу „Трговачке енциклопедије“, започете још преклани. *Трговачка рачуница* има два дѣла: *теориски*, који је, како вели писац у предговору, краће обрађен, јер се претпоставља основна спрема из рачунице, и — *практички*, у ком су, покрај осталог, не само обични „сразмерни“, „процентни и интересни рачуни“ него и израчунавања „анујитета, ренте и амортизације“, за тим „рачунање метала и новца“, па „банкарски и берзански послови“ и трговачки рачуни“. Књига има XIII и 247 страна веће 8⁰, а продаје се по динара. — Издавач објављује да ће одмах за овом књигом издати „Трговачки земљопис“ а за њим „Књиговодство и Кореспонденцију“. Цела пак „Тргов. Енциклопедија обухвата 12 књига.

Душевне Болести у Србији. — Дугогодишњи радини у Болници за душевне болести у Београду, Др. Јован Данић и Др. Михаило Цвијетић, написали су и издали књигу: *Душевне Болести у Србији* — M a l a d i e s m e n t a l e s e n S e r b i e. У књизи је приказана Историја постанка и развијања овога завода од почетка до 1890. године; за тим статистика кретања њена особља и болесника у њој по свима правцима, а у додатку су приказани и узроци душевних болести. Књига има 100 страна на 8⁰, неколико графичких и статистичких таблица, и план болничког имања и распоред зграда. Штампа је лепа, језик чист сем нешто мало германизама). Стаје два динара.

НОВИНАРСТВО

Старинар Српског Археолошког Друштва. — После приличнo дуге паузе наш је *Старинар* баш лепо живахнуо: пре кратког времена изиђе 1. и 2., а сада ево и 3. и

4. књиге (у једној свесци) његове XI. године (1894.). Ова се свеска одликује и богатим садржајем: ту су од епископа *Никанора Ружичића* чланци „Основи двеју источно-православних цркава у Дукљи“, „Манастир Жаница и његов печат“ и „Манастир пресвете Богородице на Савини“; за тим: од пароха *Лазара Богдановића* „Старине манастира Лепавине“; од проф. *Вида Вулетића — Вукасовића*: „Биљешка о евангелију Манојла Грка“ и „Старо-хришћански златни прстен VII. века из стонске околице“; од проф. *Мил. В. Васића* „Необјављени новци римских императора“ и приказ расправе „Eclaircissements sur les monnaies dec mines“ од Robert Mowat-а; од проф. *Тихомира Р. Ђорђевића* занимљив допис „Уз Турцију“; и од уредника *Мих. Валтровића*: „Старо-хришћански прстен“, „Белешка о натпису на бањском епитрахиљу од год. 1606“. и „Разне вести“. *Старинар* излази четири пута годишње, а чланарина „Српског археолошког друштва“ износи: за утемељаче 120 динара (или у једанпут или у 5 годишњих рокова по 24), а за помагаче при упису 8 и даље сваке године по 6 динара.

Лекарски архив — И у мају изишле су из штампе две свеске „Српског Архива за целокупно лекарство органа српскога Лекарскога Друштва“ (за фебруар број 3 и 4, и за мај број 9). Излази повремено а има ове рубрике: I Оригинални Радови [1, Један случај примарног рака у плућима од дра Воj. Ж. Ђорђевића; 2, Туберкулоза стоке у нишкој околини од др-а А. Коблишке; 3, Извештај о лечењу дифтерије Беринговим серумом у оп. držж Болници од др-а С. Шраге; 4, Берингов лек у приватној пракси од др-а Младена Грујића; 5, Прилог питању „Здравље у војсци“ од др-а В. А. Поповића; 6, Прилог хирургији слезине од др а В. Суботића; 7, Lipuria transitoria (мокраћна маст) после употребе Беринг. серума од др-а Свет. Симоновића; 8, Дејство ментола у случајевима опасног бљувања нарочито код бремениттих жена од др-а Н. Вучетића]; II Преглед литературе (медицинске, у свету и у нас. Приказане су 43 новине из књига и журнала, и то из немачке 30, из француске 11, и из српске и хрват. 2); III Извештаји о раду лекарских заједница такође у свету; IV Извештаји о раду санитетских власти (и у нас и у свету); V Закони и наредбе (санитетске, у нас и у свету); VI Вести о стручним заводима и установама (и у нас и у свету); VII Белешке; VIII Пабирци; IX Ковчежић за прибирање медицинске грађе; X Подлистак; XI Сталешке и личне вести (размештаји лекара, одликовања орденима, наименовање лекара за посланике у народној скупштини и т. сл. Истиче се, како „Српско Лекарско Друштво“ није осетило никака напретка у својој струци чак од Владана па до новонаименованих посланика, те је сада бог зна како усхићено и многоме се нада!); XII Јавна реч (постављена су питања лекарима о „дечијем цвету“ и о власцу); XIII Библиографија.

Из изложенога прегледа видиће се разноврсност садржине лекарскога часописа. Он има задатак да заинтересује и прикупи па посао струке лекарске све наше лекаре. До сад ради на Архиву са уредником 25 сарадника. Штампа му је лепа, облик спретан, слова су једна како за оригинале тако и за пабирке. Хвале је вредан Ковчежић за прибирање медицинске грађе у народном говору, те се надамо да ће и српско лекарство стећи свој језик и своју терминологију онако, као што их имају наше природне науке. Но за ово мораће Архив опрезније поступати, него што је почео. Свашта се не може за готово примити, него се поступно мора одабирати што ваља. Ради тога мора се наводити крај, српства, из којега се што узима (иначе је тешко примити изразе: *панога зуба*, *глета* од зуба, зуб *држи*, млечњаци *вучићи*, зуби *рејави*. Пажљивим проматрањем народнога говора извесно ће брзо наћи своју лепу замену и изрази: дете 8 месеци *старо*, жена трећи пут остала *носећа* (219), дифтерија *код* војника (187), богиње *код* деце, *бабина* (место породиљска, бабињарска) грозница (31) итд.

Ми желимо најбољег успеха овоме „Српском Архиву“.

РАЗЛИЧНОСТ.

Хемијска анализа бање између Овчара и Каблара. — Један прилог познавању наших минералних и лековитих вода учинио је проф. *А Станојевић* штампајући у 52. и 82. броју „Српских Новина“ од ове године своју анализу бање између Овчара и Каблара у рудничком округу. И ако, као што писац наводи, о тој бањи има у нашој литератури података, ипак нико до сад није предузимао тачнију анализу њене воде. С тога се писац и подухватио тога посла и извршио га у хемијској лабараторији рударског одељења министарства народ. привреде у августу прошле године.

Вода је ове бање савршено бистра и провидна; избија у облику јаких извора с обе стране Мораве, кроз нанос врло крупнога шљунка. Извори су неколико стотина корака испод ман. *Благовештења*. Кроз воду пробијају мехурићи једног безбојног гаса у приличној количини; они не избијају у правилним интервалама, али махом потичу с истих места на површину. Температура воде појединих извора варира од + 35° с до + 38° с. Ову последњу температуру имају највећи извори, који се данас употребљавају. Мешавина с хладном, моравском, водом чини да је ова терма *индиферентна* (акратотерма). Њен ближи састав овакав је:

Специф. теж. воде	1,0006
Чврстих састојака (сувог остатка *у литру* (1000 грм.) на + 180°с	0^2,4675

Један литар воде садржи:

Силицијум — диоксида (SiO_2) . . .	0,0310	
Алуминијум — триоксида (Al,O_3) . .	0,0210	
Гвожђа — оксида (FeO)	траг	
Калцијум — оксида (CaO)	0,1375	
Магнезијум — оксида (MgO) . . .	0,0380	
Калијум — оксида (K_2O	0,0106	
Натријум — оксида (Ha_2O)	0,0262	
Азотлог диоксида (HO_2. азот. кис.) .	0,0038	
Сумпорног триоксида (SO_3, сумп. кис)	0,0380	
Хлора (Cl)	0,0053	
Угљеникова диоксида (CO_2, анхидр. угљене кис.)	0,1474	0,3479
Слободног и бикарбон. угљениковог диоксида (CO_2, слобод. и полувез. угљене кис.)	0,2005	
Орган. материја	0,00275	
Свега (без слоб. и полувез. CO_2) .	0,46155	

Према овоме *један литар* воде садржи *једињења*:

Натријум — хлорида (Ha Cl) . . .	0,0087
Натријум — нитрата ($Ha HO_3$) . . .	0,0069
Натријум — сулфата ($Ha_2 CO_4$ . . .	0,0435
Калијум — сулфата ($K_2 SO_4$) . . .	0,0199
Калцијум — карбоната ($Ca SO_4$) . .	0,0073
Калцијум — карбоната ($CA CO_3$) .	0,2401
Магнезијум — карбоната ($Mg CO_3$) .	0,0798
Силицијум — диоксида ($Si O_2$) . .	0,0310
Алуминијум — дриоксида ($Al_2 O_3$) .	0,0210
Гвожђа — оксида (Fe O)	траг.
Орган. материја	0.00275
Сума постојаних једињења . . .	0,46095
Слободне и бикарбонат. угљене кис. (CO_2)	0,2005
Свега	0,66145

Гас, који кроз ову воду пролази, показао се као обичан ваздух. — Међу минералним састојцима количином се највише истичу *калцијумов карбонат* и *алкални сулфати*.

Публикација ове анализе има нарочитог интереса за господу лекаре. —

Пожар у Теслиној лабараторији — L' Electricien од 27. априла доноси ову белешку:

„13-ог марта ове године, пожар је савршено уништио, шестоспратну кућу с нумерама 33 и 35, у улици „South Five Avenue“, у Њујорку, у којој је Тесла заузимао цео четврти спрат. Пропаст ове куће повукла је за собом савршени губитак свију справа, које су послужиле славном електричару у његовим експериментима Тесла није био осигуран.

Њега је, наравно јако потресао тај са свим непоправљив губитак; али је он брзо предузео што је потребно да се другде намести и да продужи своје радове.

„„Ипак се радујем, рекао је Тесла после овога несрећног случаја, што се он није десио раније. Истина ја морам све наново отпочети, али ја сам дошао до сазнања и имам искуства Срећом, ја сам могао усавршити моје справе и доказати да су моје мисли и моје теорије тачне. Да је пожар наступио пре неколико месеца, ја не бих могао извршити овај доказ. Ја сам јесенас имао у свом лабараторијуму један скуп од око може бити 2 0 виђених људи. Они су видели да је мој осцилатор издржавао многе лампе и давао струју за друге нове експерименте. Те машине више нема; али претпоставимо да је она била пропала пре него што су је видели у раду. Оно што бих ја о њој рекао, било би мање убедљиво. Пожар је све уништио, и оно што имаше још само историјски интерес или лични спомен. Имађах један кабинет у коме беше много примитивних проналазака на којима сам радио и сневао дане и ноћи. Идеје које представљаху ове справе данас су примењене у великим генераторима од по 500 коњских снага на Нијагари, и у моторима исте врсте намештене у разним деловима света; али сам ја волео ове старе моделе, ове огледне справе, и не бих се био растао од њих ни по што. Неке од њих биле су изложене у Електричној Палати Светског Трга (изложба у Чикагу 1893), где сам имао и неке стројеве, који се тичу неких нових принципа, које сам ја пронашао. Ови стројеви беху у мојој лабараторији; пожар их је прогутао. Шта више, имао сам регистара, књига и хартија, онаквих каквим се рало окружује експериментар. Срећом велики део мојих радова публикован је у књигама или у техничким журналима. Остатак покушаћу да обновим, толико колико ми допусте пречи послови.

„Ја сам данас у таквом душевном стању, које ми не допушта, да јасно видим, како ћу моћи преузети и продужити истраживања којима се бавих. Читаво брдо препрека стало је нагло преда-ме. Потребна ми је сва моја добра воља, сва племенита симпатија, којом ме обасипљу, па да се одржим у овој мучној прилици“.

Придружимо и ми, његови сународници, изјаве саучешћа и окуражења славном електричару Николи Тесли!

Анти-стрептококин. — Нов проналазак је, у медицини, опет, и то како се чини врло важан. Он је, у неку руку, допуна Ру-овом и Беринговом серуму за дифтерију, али се његова спасоносна моћ не ограничава само на томе. Врло опасни Streptococcus pyegenes проузроковач је сецептичких, трулежних болести: он трује крв код оних опасних и смртоносних грозница од рана, породиљних грозница итд. Он је узрок и оној најопаснијој врсти дифтерије, кад се поред дифтеричног бацила нађе, те онда ни серум не може да помогне.

Нови спасоносан глас, да је и овај опасни непријатељ човеков укроћен, опет је дошао из знаменитог Пастеровог Завода, у Паризу, који је постао стециште лекара и научника са свих страна да се ту уче и нове проналаске чине. Један млад бечки лекар, Слове-

ниn пореклом, *Др. Александар Марморек*, оператор на гинеколошкој клиници професора Поција у Паризу, радио је и ради, поред тога, у Пастеровом Заводу на бактериолошким студијама. Радећи тај посао он је успео да укроти тога стрептококуса и да уз то пронађе и противан отров, који лечи. О том је он саопштио ту скоро Биолошком Друштву у Паризу назвавши свој проналазак *анти-стрептококин*. Под управом главног санитетског инспектора и директора у Пастерову Заводу *Др. Шантемеса* (читаоци га се наши сећају са посете у Београду и оне лепе беседе његове) сад се по болницама у Паризу чине огледи с тим новим леком, и они су до сад показали повољне ресултате. Огледи се једнако продужују.

Др. Александар Марморек је студије медицинске свршио у Бечу. И за тим, пре него што је у Париз отишао, био оператор код професора Хробака. (Neue Freie Presse, Abendblat од 28. марта (по новом) ове године).

Котор-Цетиње. — Од 1. јула отвара се између Котора и Цетиња редовна, дневна поштанска веза.

Посланица цариградске, васеленске патријаршије. — Синод васеленске патријаршије одлучио је, да упути на све православне цркве посланицу једну, која би била одговор на Папине енциклике: Praeclara gratulationis и Christi nomen. Израда посланице поверена је најбољим грчким богословима: Григорију Константинидесу, Каравангелису, К. Воикалидесу и Јордану Каролидесу.

Научна путовања у Русију.—Овога лета ће ићи неколико Енглеза у Московску и Владимирску губернију да проуче уређење и стање фабричке индустрије; геолошко друштво у Християнији (Норвешкој) ће послати своје изасланике у Сибир, француски академичар Рибо ићи ће у јужну Русију, Бечко антрополошко друштво у Лапланд, талијански и швајцарски алписки клуб у Крим и Кавказ, рударски и војни инжињери из разних држава обићи ће, најпосле, транскасписку и сибирску железницу.

Кина и Русија. — Између ова два велика царства као да наступају неке ближе и чвршће везе, које могу бити од великога значаја за будућност. Нови кинески зајам од 15—16 мил. фунти стерл. (375—400,000.000 динара) посредује и набавља Русија, а, с друге стране, Кина, како новине јављају, уступа Русији право да кроз Манџурску проведе један крак сибирске железнице, који јој прилично скраћује дужину и изводи је до мора јужно од садањег руског пристаништа Владивостока, вероватно преко Кореје до Порт-Лазарева, или Генсана, који се одликује тиме што се не замрзава, те је с тога гледишта од највеће важности за руску флоту и трговину; а тиме је скраћен и морски пут до кинеских пристаништа трговинских за трговину која ће ићи сибирском железницом из Русије.

ЧИТУЛА

†Драгољуб Свилокосић.—Несрећан случај, пад с коња, раставио нас је на свагда од нашег младог друга и пријатеља, који је по својој живахности, образовању, подобности и карактеру много обећавао.

Покојни Драгољуб родио се 5. декембра 1864. године у Београду, а 1873. године одведен је у Румунију, где је на имању пок. Мише Анастасијевића у Клежани свршио основне школе, а за тим средњу школу *у лицеју Св. Саве* у Букурешту, где је с одличним успехом и матуру положио. Као спремног, ваљанога и одличнога ђака Румуни су га хтели као свога питомца послати у Париз на више образовање, али је он то одбио и отишао у Париз о свом трошку, где је свршио правну вишу школу и положио лиценцијат с одличним успехом. Још за рана је ступио као радник на јавном, политичком пољу, и године 1885. био је у Бугарској као дописник румунских листова, одакле се брзо морао уклонити због познатих прилика које су онда у Бугарској владале. Године 1890. добио је указну службу српску у министарству спољних дела, као писар III класе, а за тим је са службом био и у Софији и Солуну. После 9. августа 1892. године дао је оставку, и по кратком времену покренуо је у Београду с С. Кукићем *Борбу*. Априла 5. 1893. године ушао је опет у министарство спољних послова као секретар IV класе, а за тим је у скоро постављен за секретара посланства српског у Петрограду, где је остао све до 18. маја 1894. године, када је из службе отпуштен. Одатле је отишао у Париз, где је био сарадник многих угледних француских листова, међу којима и Journal des Débats. Радио је и на месечном часопису Revue politique et parlementaire, где је писао кронику за Србију. Био је такође сарадник и на Dictionnaire de Géographie, који уређују Rousselet и Vivien de St. Martin.

Маја 18. ове године пао је с коња тако несрећно, да је после краткога времена издануо. Сарањен је 20. истог месеца у Паризу. Било му је свега 31 година, кад је свој млади живот изгубио. После себе је оставио ожалошћене: стару матер, два брата, удовицу, сестру и многу родбину, поред великога броја својих познаника и пријатеља, међу којима је најлепше успомене оставио и у земљи и на страни.

Покојни Свилокосић је по својим политичким начелима припадао радикалној странци и био је један од њених млађих узданица. Образован лепо, свагда жив и окретан, карактером чист и поуздан, он се са самопрегоревањем залагао у сваки посао и радио је увек и пером, и речју, и делом, не мислећи на себе, да својој отаџбини и партији којој

је припадао да све, што им може дати светао ум и чист и јак карактер.

Другови и пријатељи су изгубили у покојном Драгољубу верног друга и одана пријатеља, а Србија младу узданицу своју, вреднога, поузданога и племенитога сина свога који је увек на њу мислио — и онда кад је био у туђини и онда кад је у наручју мајке своје био.

Нека му је лака земља и вечан, светао спомен међу нама свима!

† **Др. А. В. Јелисејев**, познати руски афрички путник, који је био учесник и у последњој руској научној експедицији под предводништвом *Леонћева*, умро је пре краткога времена у Петрограду. Покојни Јелисејев је стекао својим научним путовањима, нарочито по Африци, јевропскога гласа. Априла месеца вратио се из Абисиније у Петроград по позиву да да̂ обавештења о положају Италијана у Етиопији, и ту је држао неколико врло интересних предавања о томе. Оставио је после себе доста радова, и лепих, богатих збирака које је на свом путу скупио. Својим путовањима он је за познавање Судана врло много допринео и наша знања о њему проширио.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

ИЗ РОПСКИХ ПЕСАМА
(СВЕТОПЛУК ЧЕХ)

XXIV.

Узалудни напор гледам,
Чујем усклик празан, гнио;
Гледам рушу како руши
Што до јуче спас јој био.
Сваки к другом циљу ходи,
Сваки другим путем броди;
Сваког јутра вођ је нови
С дружбом пуном гневне силе,
А што не би све те руке
У сложни се бедем слиле
За велику, свима свету,
За мисао недочету!

Чујем свађу пуну гнева
Што се води рад слободе,
Рад поретка што ће доћи
Кад садашњи разврат оде. —
А још вазда сила пука
Измишља нам триста мука,
На света нам права пљује,
Пориче нам част човека...
...Ах, ћутите! Тог се ман'те
Кад вас позив свети чека,
Позив стари и витешки:
Да се скине јарам тешки!

Из несвести кад се трже
Угњетени дед нам стари,
Ту је звезду погледао
Да клонуло срце жари;
И очеви наши мили
К тој су звезди поглед вили;
И ми као деца мала
Гледасмо је ведра лица, —
Па зар сада друга светлост,
Колутави рој вештица,
Свету звезду, спас у беди,
Лажним сјајем да обледи?

Прво против тиранина
Да нам ропства више није!
Од клетве нам, љутње, гнева
Вал јединства нек се слије.
Нек уз раме раме стане,
Да робовски окова спане!
А кад једном отпутани
Осетимо сјај слободе,
Тренутак ће прави доћи
Да за мисли, што сад годе,
Угледнога места има
Међ слободним народима.

Р.

СРБИ И ХРВАТИ

Српско-хрватски односи, који су се данас већ развили у акутно српско-хрватско питање, могли би послужити као најсавршенији пример за појам политичкога парадокса, као најубедљивији доказ, да се у политичком животу народа и држава може често знати и извор злу које тишти и начин на који би се оно дало залечити, па да се ипак зато све и сва чини што ће само дати истоме злу маха да се укорени, да напредује, да захвати све делове, зарази све сокове живога тела народнога. Практична политика, чије правце одређују изукрштани интереси и предрасуде из садашњости и из прошлости, чијим покретима управљају и унутрашње органске потребе и импулси који потичу из туђине, долази често у најоштрију противност и са здравом памећу и логиком и стеченим искуством па чак и са самим нагоном самоодржања, том првом, најснажнијом и најнеодољивијом силом свакога живога организма. Таква пометеност у политичком кретању нема сумње да мора увек бити и пролазна и релативно кратка века. Али ипак зато за време трајања њезиног могу се у самоме организму дотичнога народа, или још чешће у његовој околини, на питањима која су нераздучно везана са његовим животним интересима, посвршавати чинови који компромитују будућност народну за дуга па можда и за вечита времена.

Кратко резумисани, у својој битности исказани, односи српско-хрватски стоје данас овако: Срби и Хрвати, по мишљењу које влада и међу Србима и међу Хрватима по интимном осећању свакога који се зове било Србином било Хрватом, а који је у стању уздићи се до концепције укупних ин-

тереса своје народности и своје отаџбине, један су и исти народ. Међутим, у пркос тој свести, том интимном осећању о својој заједници, Срби и Хрвати воде непрекидну, неуморну и неумитну међусобну борбу око тога да у заједничком, једноставном организму народном размакну што је могуће даље границе ономе што ће се звати специфично, искључиво, у ужему смислу, српским или хрватским. У времену и у приликама кад је ова заједничка народна српско-хрватска кућа опседнута агресивним суседима, који захватају од ње један делић за другим, Срби и Хрвати, у место да се заложе у одбрану од туђине, троше сву своју снагу, све своје мисли и напоре око разрачунавања, на који део њиховог заједничког народног иметка имају једни а на који други пречега права. У таквом спору, кад су се већ једном српско хрватски односи срозали на такав терен, Хрвати, што је сасвим природно, као слабији и малобројнији, грабе себи, налећу отмичарски, те да би на тај начин у тој борби око домаће превласти осигурали себи успеха. Срби пак сузбијајући њихове неоправдане ревендикације заборављају се кад кад у ватри борбе чак и дотле, да, сводећи Хрватство у најуже његове границе, избацују га из крила српске народне заједнице. И ето та несмислена, убитачна борба, која се повела између Српства и Хрватства у средини српско-хрватскога насељења, у Тројединици, у Далмацији, а у најновије време, као последица аустроугарске окупације, и у Босни и Херцеговини, не допушта ни Србима да све своје силе посвете одбрани своје народности на Истоку и Југу, ни Хрватима да успешно стану на пут продирању Италијана, Немаца и Маџара у заједнички домен српско хрватски преко његових северо-западних граница!

Огорчен унутрашњи рат, који се води без скрупула и без одморка, раздире српско-хрватску народну заједницу. Питање о *моме* и *твоме* истакло се испред свију других питања и садашњости и будућности. Данас се већ ни у Београду ни у Загребу, ни у оном делу нашега јавнога мњења које се српским назива, као ни у оном делу које себи даје име Хрватства, не разбира, не води ни у колико рачуна о томе, шта је *наше* заједничко, какве опасности прете тој *нашој* народној српско-хрватској заједници и на који се начин те опасности дају сузбити или

избећи. Србин не гледа већ више данас као своје оно што је хрватско. Хрвату је исто колико и туђе оно што је српско!

Чудноват и јединствен појав доиста! Два диаметрално супротна процеса врше се данас у српско-хрватскоме народу паралелно један поред другога, независно један од другога. С једне стране процес зближавања, процес уништавања свију локалних, племенских разлика, убрзан Илирским покретом од почетка четвртог деценијума овога века, води и брзо и сигурно потпуном асимиловању Срба и Хрвата у погледу језика, обичаја и културе. Али с друге стране, у пркос свима тим брзим, неодољивим успесима на пољу зближења, здружавања народног, ево већ пуних тридесет година како се развија и други супротни процес, процес отуђавања, разрођавања, са одређеним смером да што одсечније подвоји српско од хрватскога. Судар претенсија и амбиција, које су се из тог другог процеса развиле, које су и у Српству и у Хрватству нашле својих фанатичких поборника, подрива сваког дана све то јаче мисао о јединству народном, истиче оделите, тесногруде, искључиво српске или искључиво хрватске интересе на супрот општим, заједничким народним интересима Срба и Хрвата. Под утицајем његовим Срби и Хрвати, синови једног истог народа, стоје већ данас једни према другима, на своjем општем народном домену, у Босни, у Далмацији, у Тројединој Краљевини, у пркос све то јачем продирању туђинске најезде и ширењу свестраног туђинског утицаја, као први, најнепосреднији и најнепомирљивији противници. И данас плодови таквога рада већ су и одређени и несумњиви: У Босни и Херцеговини Хрватство се ставило у службу аустро-угарској окупацији, те да би само помоћу ње и вере католичке, њезине савезнице на Балкану, извештаченим путем натурило народу име хрватско, не хајући зато што на тај начин даје маха да туђинско господарство ухвати чврста корена и у тим двема покрајинама нашега мученичкога народа. У Далмацији и Срби и Хрвати пружају према месним приликама савезничку руку Италијанима, доприносећи тако својом рођеном снагом да се туђински утицај и са њим заједно и туђинске претенсије на српско-хрватско Приморје одржавају, да се на тај начин доводи у питање једна од битних погодаба за самостални државни живот српско-хрватске народности. У

Троједној Краљевини најзад један део Срба подржава маџарске државне интересе и маџарске шовинистичке прохтеве у борби противу народних српско-хрватских интереса и противу самих формално признатих аутономних права своје рођене земље! Свугде иста несвесна, самоубилачка, да је не жигошемо и именом издајничка, служба туђину противу најбитнијих народних интереса.

И на српској и на хрватској страни све се ово већ поодавно добро зна и добро види. Догађаји који су се већ збили и догађаји који се данас пред нама врше, морали су најзад отворити очи и онима, који су решени били да на своје националне прилике до краја гледају кроз наочари верскога фанатизма или необузданих шовинистичких, племенских и локалних, прохтева. И Српство и Хрватство сваким даном губе од свога значаја у Југословенству. Они не врше већ више у своједем данашњем растројеном стању ону улогу на словенскоме Југу, коју су им додељивали и њихов централни положај међу југословенским народима и њихова бројна снага и њихова културна надмоћност. Данас већ они нису више центар коме теже и око кога би се, у повољним приликама, морали прикупљати и Бугари и Словенци. У великој европској политици, која, за решавање великих проблема и за регулисање крупних интереса што се везују за Источно Питање, истражује стварне, позитивне снаге, растројен и закрвљен српско-хрватски народ, који нема ни мисли водиље, ни одређенога циља, ни свести о своме општем народном позиву, рачуна сваким даном све то мање. Та и ко би још могао ризиковати да своје интересе и своје планове веже са интересима и са судбином једнога народа, у којему су две супротне струје, руковођене свака посебитим смером, интересом или чак и предрасудом или заблудом једнога дела народног, у непрекидној међусобној борби, паралишући сваки општи народни интерес и не допуштајући да се створи ни по каквом питању ни каква заједничка, једноставна народна политика!

То је жалосна истина, која данас тако бљешти, тако засењује очи својом страховитом јасношћу, да је већ више не могу порицати ни политичари тако упорни у својим заблудама и у својим предрасудама, као што су, по несрећи, већим делом наши,

српски и хрватски, политичари. Зло је ту, погибија је на прагу, то се данас констатује и од српске и од хрватске стране. Признање је тешко, оно баца у бригу: у питању је ништа мање но будућност народна и сами опстанак народа нашег као самосталнога члана међународне заједнице! Али још за сад, и после тога признања, није дошло кајање, нити се, као што би било очекивати, легло на посао, да се што брже, док је још времена, поправља оно што је до сад већ покварено, или да се бар стане, да се даље не гази на злокобном путу, који неминовно води катастрофи народној. И у место да се озбиљно и искрено загледа у прошлост и у садашњост, да се смело признају своје рођене погрешке, па да се посебични интереси и посебични прохтеви жртвују општим интересима српско-хрватске заједнице: у српској и у хрватској штампи, од стране и српских и хрватских мислених људи и патриота, истакло се на дневни ред, претреса се, расправља се свестрано, исцрпно, и са гледишта историјског и са гледишта политичког, питање, ко је крив или боље, ко је више крив за све то, Срби или Хрвати. И Србима и Хрватима као да је далеко више стало до тога да докажу, да утврде, разлогом или софисмом како не пада на њих одговорност за погибију која се спрема српско-хрватскоме народу, него ли да предузму шта што би могло ту погибију отклонити и што би било кадро вратити веру у лепшу будућност целокупне нам народности.

Ми нисмо заборавили, кад ову овако црну слику износимо и кад управљамо ове тешке прекоре српским и хрватским патриотима, на све оне предлоге, све оне нацрте споразума и «нагодаба». покретане и са српске и са хрватске стране и претресане у српској или у хрватској штампи. Нама су добро познате све «понуде» чињене Србима у циљу заједничке акције и заједничке одбране општих народних интереса, које су потекле из круга најозбиљних политичких људи хрватских, сакупљених око «Обзора». Али независно од тога што те понуде нису биле формално прихваћене, што ниједан од таквих пројеката споразума и нагодаба није ни почео бити увођен у живот, ми им, оцењујући их апстрактно, по њиховој унутрашњој вредности и без обзира на њихове стварне успехе, не можемо придати апсолутно никаква значаја. Ни по своjему

предмету, па, искрено да кажемо, ни по узроцима који су их изазвали и осећајима који су их диктовали, сви ти покушаји споразумевања нису били у стању донети лека злу које се залегло у српско-хрватскоме народу, нити само бар изазвати повољан обрт у односима који стоје између ова два дела нашега народа!

Нећемо се упуштати у залудан посао, да у појединостима излажемо смисао и циљ разних покушаја споразумевања покретаних ових последних година већином од хрватске стране. Довољно је, ради њихове опште и заједничке карактеристике, да истакнемо само то, да сви они, без разлике имају пред очима искључиво српско-хрватске односе у границама Тројединe Краљевине. Поред тога сви су они поникли у времену, од кад је угарска влада стала одсудно на пут развоју аутономије у Тројединици и настала свим силама да што јаче утврди и развије принцип државног јединства, или боље државне једноставности угарске краљевине. Користећи се раздором између Срба и Хрвата, који су Хрвати изазвали својим тесногрудим, шовинистичким претенсијама, својим систематским сузбијањем православне вере и српскога имена у ери Мажуранића, кад је, дакле, управа у Тројединици били у њиховим рукама, угарска је влада успела придобити за се један део Срба из Троједнице, који данас, заведени опет погрешним схватањем својих интересима, помажу утврђивању маџарског утицаја у Хрватској противно оштем народном српско-хрватском интересу.

Што данас један део Срба у Тројединици стоји уз Маџаре противу Хрвата, те помаже да се у земљи овој, која је заједничка Отаџбина и српска и хрватска, одржава и шири туђинско господарство томе је, Хрвати то врло добро осећају, у првом реду њихова рођена кривица. Срби у Тројединици данас помажу да се заједнички народни српско-хрватски интереси сузбијају, да се у земљи која је општи српско-хрватски домен утврђује туђинско господарство, само зато, што им тај туђинац поштује оно што је Србину као и свакоме другоме народу светиња, његово име, веру, обичаје, док су напротив Хрвати, као претежнији део српско-хрватскога народа на земљишту Троједнице, злоупотребљавали без икаквих обзира целокупну моћ државне власти, да насилно збришу

сваки траг Српству у њој. Хрвати сад већ добро виде, како су тешко грешили и како се скупо плаћају такви греховн. Искуство их је већ толико осветило да увиђају, кад се тиче земље која се назива њиховом хрватском отаџбином у ужем смислу речи, у којој је усредсређен и културни па и политички (у колико га већ има) живот Хрватства, како је то фатално изазивати национални раздор за рачун верскога фанатизма или тесногрудог, локалног или племенског, шовинизма, нарочито у тренутку кад се лакома туђинска рука пружила над нама, и кад будно туђинско око иишчекује сваки знак раздора да се њиме користи без скрупула и без милосрђа.

Два су, дакле, узрока што таква хрватска настојавања да се српско-хрватски спор у границама Троједнице изравна и да Срби и Хрвати, као што би личило синовима једнога истога народа, стану сложно, раме уз раме, у одбрану својих заједничких народних интереса, нису нашла и нису могла наћи никаква успеха.

Пре свега српско-хрватски односи у Троједнаци нису самостални. Они су само један нераздвојан и то подчињен саставан део општега српско-хрватскога питања. Довести односе српско-хрватске у Тројединци на правилну основу, учинити крај споровима који раздиру овај део наше опште српско-хрватске Отаџбине, могуће би било само ако би се једном општи српско-хрватски односи ставили на исту правилну основу, ако би Срби и Хрвати хтели једном заборавити на своје посебичне, саможиве тежње, одрећи се међусобног отмичарства и несмисленог прозелитизма који би тежио силом направити од Срба Хрвате и од Хрвата Србе, па се ставити искрено и предано у службу општем народном интересу. Није то могуће проповедати у Тројединци српско-хрватско народно јединство, апеловати ту на братску слогу и на дужност према Отаџбини противу туђинских претенсија, а у исто време у Босни и Херцеговини стављати се у службу туђинцу, ићи на руку његовим плановима, само зато што у његове рачуне улази да ту, привремено, упоредо са својим господарством даје маха и ширењу католичке вере и имена хрватскога. Зар Хрвати могу бити и до те мере заслепљени својим шовинистичким заблу-

дама, да не виде како Хрватство и то још са много већом једнодушношћу, а без икаквог разлога и повода, — јер ту није у питању одбрана имена хрватскога, којега у народу босанско-херцеговачком и нема — врши ону исту службу, игра ону исту улогу, коју је један део Срба узео на себе у Тројединици! И зар у Загребу не виде, да из једне исте мисли потичу, да се на један исти циљ своде планови, по којима се у Тројединици Хрвати потискују помоћу Срба, а у Босни и Херцеговини, које су и по огромној већини народа и по својој прошлости и својим успоменама неоспорно српске земље, Хрватство подржава упоредо са пропагирањем католичанства, не само на штету Српства и противу Српства, већ поглавито и непосредно на општу штету наше заједничке народности и на искључиву корист туђинаца.

Други је узрок, који опет потиче из овога првога, поред тога што налази ослонца и у скорој прошлости, тај, што Срби у Тројединици, којима непосредно Хрвати излазе на сусрет са гранчицом мира, издвајајући у том погледу њих од остале српске браће, не верују, нити, под оваквим погодбама, могу веровати у искреност хрватских намера. Данас Хрвати у Тројединици трпе у првоме реду од туђинског господара, који учвршћује своју власт, шири свој утицај, експлоатишући српско-хрватску неслогу. И кад Хрвати апелују на слогу и братство само у Тројединици, а те се слоге и братства и не сећају ни у Далмацији, где је и данас месна власт већим делом у њиховим рукама, ни у Босни и Херцеговини, где су они незнатна и то туђинском руком силом накаламљена мањина; кад Хрвати опомињу Србе у Тројединици на њихове дужности према вишим заједничким интересима српско-хрватским, заборављајући при том сасвим на исте такве своје дужности и у Далмацији и у Босни и Херцеговини: онда се свакоме Србину и у Тројединици и ван Тројединице силом намеће мисао, да хрватске предлоге не диктују осећања и обзири према општем народном српско-хрватском добру, већ да их и у таквим предлозима руководи, да им је и у том тренутку, кад говоре о српско-хрватском народном јединству и српско-хрватском заједничком народном интересу, на срцу једино и искључиво посебичан, тесногруди хрватски интерес. И сећајући се под таквим утиском недавне прошлости, кад је у Тро-

једници бановао просвећени првак хрватски Мажуранић, гледајући с друге стране на хрватско делање, под окриљем «земаљске владе», уз припомоћ католичке цркве, у Босни и Херцеговини, је ли чудо онда што се од српске стране не верује искрености хрватских намера ни у колико се баш саме Троједнице тиче!

Хрватски смерови, кад се од хрватске стране покрећу предлози за сложну и заједничку радњу на одбрани општих српско-хрватских права противу туђинских насртаја, ма у какву се одећу они завијали јасно казују сами собом, да Хрвате не води мисао о заједничком добру васколикога српско-хрватскога народа, већ да им је стало једино до тога, на који ће начин отрести се тежине туђинске превласти у земљи где је центар њиховог живота и где им је, и по бројним и по културним односима, у борби њиховој противу Српства туђинска помоћ непотребна. У другим крајевима, где је Хрват незнатна мањина према Србину, или где је хрватско име увозни артикал донесен у пртљагу туђинског завојевача, ту Хрвати мирно седе у туђинскоме окриљу, примајући захвално користи из туђинчеве руке и не сећајући се српско-хрватске народне заједнице, и не помишљајући да су дарови који се њима додељују само жалосни остаци богате пљачке што се отима од Срба, браће њихове, крви од крви њихове! Шта више у самој Тројединици хрватско непријатељство није се сконцентрисало само противу оних Срба, који стоје уз маџарске претенсије и помажу утицај централне маџарске власти. Напротив оно се у првом реду истиче, свом својом жестином бије, баш противу онога дела Српства у Тројединици, које се искупило око «Србобрана», и које са њима упоредо брани аутономију Троједнице и води упорну и истрајну борбу противу Маџара. И узрок је томе једини што Хрвати држе да не могу допустити да Срби из Троједнице сматрају себе као саставни део Српства, да за се траже и наслона и идеје водиље у оним тежњама које одређују правац опште српске народне политике. По хрватској замисли Срби у Тројединици имали би заборавити на своје крвне везе са Србима изван граница Тројединице, одрећи се сваке жеље и сваке наде о каквој било, политичкој или културној, непосредној заједници са

Српством. Од њих се тражи, и тај захтев јасно избија из свију хрватских предлога и пројеката нагодаба, да као хрватски држављани не гледају ни на коју страну преко граница своје, «хрватске», Отаџбине, или да гледају тамо и онако, камо и како гледа државна хрватска политика, да према томе и са српским државама и у опште са Српством одржавају онакве односе, какве буде утврдило Хрватство, било преко својих службених представника, било, у недостатку њих, преко својих позваних представника у јавности. По такву цену српско име заједно са вером, обичајима ћирилицом, добили би равноправност у Тројединици. Али, срећом за српско-хрватску народност и народну будућност, та је цена Србима тако скупа, да је они нити хоће нити могу примити. Иначе, кад би се на таквој основи стали изравнавати односи српско-хрватски у Тројединици, Хрватство би ту доиста славило своју победу над Српством, али би зато и свршено било са српско-хрватским народним јединством! Таквом резултату пак, по нашем дубоком уверењу, не би се ни Хрвати имали зарадовати!

Да бацимо један летимичан поглед на историју међусобних српско-хрватских односа и на прилике у којима су се ти односи развијали док нису добили свој данашњи карактер.

У минулим вековима, за времена старих српских и хрватских држава, пре турске и пре мађарске инвазије, Срби и Хрвати нити су стајали у државном јединству, нити су имали свести о каквој било народној заједници својој. И ако споменици што су нам заостали из XI и XII века не показују никакве осетне разлике, која би допустила да се српски и хрватски језик обележе као два разна словенска језика, и ако се дакле, према томе, може поуздано тврдити, да је још и у добу кад се стварала држава Немањића, један и исти језик владао на читавом пространству које су населили Срби и Хрвати: ипак зато по својој прошлости, као историјске чињенице Срби и Хрвати су несумњиво два народа. Ни јединство језика, ни, заједно са њим, јединство расе, вере, обичаја, нису у стању створити народну заједницу, ако групе људи које тим заједничким језиком говоре не веже нити какво заједничко на-

слеће успомена, нити осећање, свесно или инстиктивно, о неопходној потреби заједничкога живота, заједничкога чувања својега опстанка и заједничкога рада на својем културном и привредном напретку.

Срби и Хрвати кроз читав Средњи Век, све док туђинска најезда није уништила њихову државну самосталност, имали су своје оделите државе, које међу собом нису имале нити какве заједнице нити и само трајнијега ближега додира. По самој сили прилика које су наметале неопходне потребе српскога и хрватскога државнога живота, Срби и Хрвати су се поступно све то јаче разилазили и одељивали једни од других. И културни центри који су простирали на њих свој утицај, и политичке средине којима су се морали прилагођавати, и тешкоће са којима су се морали борити, и опасности које су претиле њиховом државном бићу, и најзад њихове тежње и идеали, њихове остварљиве и неостварљиве наде — били су, узети у целини, разни, потпуно одвојени, једни за Србе, други за Хрвате. Тек доцније, много времена пошто је Хрватска постала саставним делом круне Св. Стевана, кад је најезда турска преко потлачених српских земаља навалила преко Саве на Угарску, Срби и Хрвати доведени су у положај да сносе једну исту несрећу и да пред собом гледају једнога истога непријатеља.

У таквим политичким и културним приликама процес раздвајања, који је све то јаче у сваком правцу истицао посебичну индивидуалност Срба и Хрвата, вршио је своју улогу и у погледу језика. У центру српском, где се и политички и културни живот кретао самосталније и бујније, језик се развија и брже и свестраније. И под таквим погодбама несумњива је ствар да би се српски и хрватски језик најзад развили у два разна самостална словенска језика, који би стајали данас један према другоме готово онако као што стоје и српски и бугарски језик.

Тај је процес међутим пресечен за времена. У четвртој десетини нашега века Људевит Гај и његови другови и следбеници, који су створили Илирски покрет, повратили су јединство књижевнога језика српско-хрватскога, одлучив се да и за хрватску књигу усвоје књижевни језик српскога центра.

Како је било могућно, након толиких векова од како су се српски и хрватски језик узели развијати сваки својим самосталним правцем, извести са тако пуним и са тако брзим успехом успостављање јединства књижевнога језика за Србе и Хрвате? Одговора на то питање треба тражити у новој политичкој ситуацији, која се развила из српске и хрватске историје и из општих европских прилика, и у потребама и интересима, који су потекли из такве ситуације. Оне једино могу нам испред тога објаснити и разлоге и побуде, који су кадри били покренути хрватске најумније патриоте, да баш они узму иницијативу у таквом послу и да сву своју снагу заложе за успех једне идеје, која је, бар у првоме моменту, по свему морала личити на неку врсту абдикације од хрватске стране.

Уништење државне самосталности и српске и хрватске, успорило је у врло знатној мери процес раздвајања који се вршио међу Србима и Хрватима. С једне стране сваки културни развој у народном самосталном духу био је пресечен, умртвљен под сињим теретом туђинскога господарства. С друге пак стране турска инвазија, ширећи се поступно у северо-западном правцу и потискујући пред собом балканске народе, који су напуштали своја огњишта да избегну мачу завојевачеву, нагонила је знатан број српских емиграната у хрватске земље. Славонија, Босанска Крајина, северна Далмација па чак и један део данашње праве Хрватске поплављене су биле српским досељеницима, који су, настављајући у друштву са Хрватима своју борбу против даљег турског продирања, опевали своје јунаке и из ранијих и из тих новијих бојева, утискујући њихову успомену и у душу хрватскога као и у душу српскога народа. На тај начин Срби и Хрвати не само да су дошли ближе једни другима, познали се боље међу собом, већ су и ударили основ успостављању јединства језика, добили заједничких интереса, стекли драгоцених заједничких успомена. Јер невоље и патње заједнички подношене, жалости заједничкиосећане, збратимљују и брже и неодољивије него ли и успеси и радости. Зар у српском народу голема косовска погибија није урезала много дубље и много трајније успомене него ли сви успеси и сва слава Душанова и његових великих предака!

И ако су затим опет нови догађаји одвојили од Хрвата највећи део Срба, и то онај део који је постао и који је морао постати центром новога политичкога и културнога живота Српства, ипак зато нису могле бити збрисане све већ једном засађене клице заједнице. Било је једно доба кад су се српске и хрватске груди сносећи исте јаде, загревале истим надама, кад су Срби и Хрвати осетили, да су ипак они једни другима најближи, да су једни на друге највише упућени, и да једни у другима могу наћи најприроднија и најпоузданија ослонца. И то је осећање тињало кроз дуге године и деценије година забачено, прикривено, заборављено можда, али вазда живо, вазда спремно и кадро да у даним повољним приликама букне пламеном, који ће својом топлином загрејати читав организам народни.

У трећој десетини нашега века силан европски покрет буђења народности, изазван Великом Француском Револуцијом као неминовна последица њезиних демократских и слобоумних принципа, обузео је најзад и Хрватску. Најумније и најувиђавније хрватске патриоте, осећајући се немоћнима да сами собом савладају све тешкоће и одоле свим опасностима, решили су се, гоњени потребом самоодржања, да своју судбину и своју будућност народну солидаришу са Српством, да своје биће тако рећи унесу у биће Српства, које је у непосредно блиској прошлости својим величанственим народним револуцијама под Кара-Ђорђем и Милошем дало било несумњивих и еклатантних доказа о својој подобности за самосталан државни и културни живот. И тада се родио Илирски покрет. Разумевши добро да Хрвати у приликама које их окружују не могу имати доколице за стварање самосталнога књижевнога језика, и да такав самостални хрватски језик, и кад би се баш успело са његовим стварањем, не би имао потребних погодаба да одржи трајно свој самостални карактер, Људевит Гај и његови другови и следбеници одлучили су се усвојити у целини српски књижевни језик за књижевни језик хрватски.

На тај начин учињен је на путу стапања Срба и Хрвата у једну народност корак од огромне вредности и од пресудног утицаја. Јединство језика сматра се са разлогом као најважнија од свију особина које обележавају народно јединство. И

ако данас неколики примери утврђују, да нити заједница језика мора неминовно створити јединство народности нити да је за појам народности неопходно потребно јединство језика, ипак зато стоји неоспорна истина, да јединство језика изазива у краћем или дужем времену све оне културне прилике и све оне осећаје и потребе који стварају народну заједницу. Само у изузетним приликама, које потичу било из географских било из ванредних историјских погодаба, јединство језика показало се немоћно изазвати стварање народне заједнице. Такав се случај јавља било кад на путу стварања или одржања јединства народног стоји читав океан, као што је случај са државама северне и јужне Америке и њиховим метрополама Енглеске, Шпаније и Португалије, било кад вековне традиције несрављене славе заједно са капиталним интересима моралне и материјалне природе не допуштају, да се груписање народности изврши према језику, као што је то случај са швајцарском народношћу, која и данас вазда чврсто стоји између Немаца, Француза и Италијана, и ако њезини чланови припадају трима разним језицима, немачком, француском и италијанском. Али српскоме и хрватском јединству народном нити су стајали нити стоје на путу икакве препреке такве природе, које би могле трајно парализати спојну акцију коју је сада узела вршити заједница књижевнога језика.

Кад је дошла бурна 1848. год. показало се у пуној светлости, колика је велика напретка за непуна два деценија учинила идеја српско-хрватскога народнога јединства. Народности се у читавој Европи беху усталасале, тражећи да се уједине и да се свакој од њих призна право на самосталну државну егзистенцију у крилу међународне заједнице. И баш под утицајем тога великога народнога покрета, који по свој Европи издваја народности једне од других, разоравајући историјске државне зграде које броје дуге векове славе и величине, у моменту кад се више но икад раније и доцније истичу народне индивидуалности: Срби и Хрвати се одушевљавају мишљу о својој народној и државној заједници, проглашују своју нераздвојну солидарност и пуну идентичност својих интереса. Није ли то зар најбољи и најнеоспорнији доказ да је већ идеја народнога јединства српско-хрватскога у 1848. год. дубоко

ухватила корена и међу Србима и међу Хрватима, да је она тада већ постала била првим принципом, полазном тачком и завршним циљем српских и хрватских нада и аспирација.

Да се уставимо мало на манифестацијама српско-хрватскога народнога јединства, које су изазвали догађаји из 1848 године. Учинићемо то једно с тога, што држимо да ће бити и пријатно и утешно за свакога српскога и хрватскога патриоту, свеснога својих народних интереса, да загледа у успомене из једнога величанственог историјског момента своје недавне прошлости, те да се увери како је у исто време кад је и Српство и Хрватство заносним одушевљењем стало на браник својега народнога бића противу туђинских насртаја, дубоки осећај нераздвојне солидарности стопио у једну органску народну целину Србе и Хрвате. Учинићемо то уједно и са тога разлога да покажемо, колико су неоснована, колико су грешна сумњичења у искреност осећаја солидарности, што се сада јављају, под утицајем данашње поцепаности и егоистичких тесногрудих тенденција, које заборављајући на опште српско-хрватске интересе постављају себи циљ у посебичним користима Хрватства према Српству и Српства према Хрватству.

Српска народна скупштина сакупљена у Карловцима маја месеца 1848. год. доноси одмах, међу првим и најважнијим својим одлукама и ту: да се између Српске војводине и Троједне краљевине (Хрватска, Славонија и Далмација) утврђује савез на основу потпуне једнакости. Један нарочити одбор од 50 чланова наименован је у исто време, да у споразуму са патријархом одреди други одбор из целога нашега народа, који ће као народна српска депутација саопштити ову српску жељу и цару аустријском и хрватском сабору сакупљеном у Загребу.

Али од хрватске стране, не чекајући на долазак српске депутације, узета је била у исто време иницијатива у истоме смислу. Већ 5. маја нарочита хрватска депутација, на чијем је челу био Иван Кукуљевић, познати писац и родољуб хрватски, предстаје Српскоме Народноме Одбору, поздравља га у име бана Јелачића и народа хрватског и позива га на заједнички рад са Хрватима.

Своје погледе на односе међу Србима и Хрватима, бан је Јелачић обележио био већ раније својом прокламацијом упу-

ћеном «Народу хрватском и српском у троједнoj краљевини Далмације, Хрватске и Славоније» приликом својега наименовања за бана, 11 марта 1848 год. „Ми имамо, вели се ту, велики задатак тј. препорођење народа извести. Но ја сам нећу моћи то велико дјело извести, ако ми народ, ревносни и мудри родољуби, с искреним својим саветовањем, сложним и сједињеним настојавањем и родољубивим својим пожртвовањем не притеку у помоћ, и ако *међу нама самима, међу синовима једне мајке*, не буде мира, слоге, љубави и братства. Крјепка нам воља сад треба, а крјепке воље не може бити без слоге. Зато слога и братимство нека буде међу нама без разлике вјерозакона. Брат нека се не туђи више од брата: та сваки је узрок досадање мржње и распре међу једнокрвном браћом већ престао. .“

Сабор хрватски састао се био на позив банов у Загребу 24 маја (5 јуна) 1848 год. и то у пркос изречној забрани од стране императора Фердинанда, који је тада одбегао био из своје побуњене престонице у Инсбрук. Три дана раније српска депутација под предводништвом патријарха Рајачића била је већ у главноме граду хрватскоме. Нове манифестације љубави, слоге, братства, прожете одушевљеним осећајем народнога јединства српско-хрватскога, пропратиле су и у сабору хрватском и ван сабора у Загребу, који је славио своје госте, и у читавој Тројединици и у српским земљама преко граница њезиних, које су се одазвале искреним учешћем радости и поносу главнога града хрватскога, овај сусрет представника целокупног српско-хрватског народа у монархији хабзбуршкој.

Тада је у седници Сабора Тројединице Људевит Гај разлажући како је неопходна потреба да се између Срба и Хрвата утврди најтешњи савез, уздизао заслуге српске за Хрвате и истицао како српске мишице чувају границе хрватске према Турској. И тај такав говор, прожет љубављу, пријатељством, братском слогом међу Србима и Хрватима, навукао је на се ипак примедбу бана Јелачића, само за то, што је и он још делио Хрвате и Србе у два народа. «*Ми смо један народ, оставимо и Србље и Хрвате*» упао је бан у реч баш ономе Хрвату, који је дао био пре непуних петнаест година силан импулс за стапање Срба и Хрвата у једну народност. Како

су се догађаји развијали силном брзином! Непуних петнаест година и идеја Гајева претекла је већ била велику замисао својега творца. Срби и Хрвати нису се више задовољавали тиме да буду интимни пријатељи, добра браћа, која знају, осећају, да немају један мимо другога никога ближега свога. Они су сад већ једно тело, једна душа, један и исти народ. *«Ми смо сви један народ, оставимо и Србе и Хрвате»*, то је програм, то је у један став сведена формула српско-хрватских узајамних односа, у једној речи исказано решење српско-хрватскога питања у години 1848.

И од хрватске исто тако као и од српске стране настало се искрено и ревносно, да та историјска реч хрватскога бана не остане празно слово. Сабор троједнички донео је у брзо за тим у току истога својега сазива односно савеза Војводине Српске са Троједном Краљевином, неколике одлуке, задахнуте све једном истом мишљу: да Срби и Хрвати образују једну нераздвојну народну заједницу, чији су интереси у свему исти и чија је будућност у свему солидарна.

„Жеље и захтевања српског, у новој ускрснувшој Војводини Српској живућег народа, по једном, под предвођењем Њ. Светости г. Патријарха Јосифа Рајачића, изасланом српском одбору овом саопштене, вели се у чл. VII саборских одлука — нашавши у срцима нашима најсрдачнији и најистинитији одјек, и побудивши у нама осећање, да је савез тај и међусобна тврда и непорушена слога, за постигнуће великог опредељења народа нашег посве нужна и потребна, с тога сабор овај Троједне краљевине, по смислу 4). тачке записника српског народног сабора од 1. (13) и 3. (15) маја т. г. савез Троједне краљевине са Војводином Српском из Срема с границом, Барање, Бачке с бечејским дистриктом и шајкашким баталијоном, и Баната с границом и дистриктом кикиндским састојећом се, на темељу слободе и савршене једнакости основани прима, све жеље народа српског за своје сопствене признаје, чега ради ће их и код престола Њ. В. и на сваком месту подупирати, и у живот увести трудити се.

„Надаље ће се одредити један одбор, који ће по примеру српског у 5.) тачци споменутог записника од српског народног сабора изасланог одбора, и од наше стране устав међу-

собних наших односења израдити и сабору овом на одобрење поднети.»

У својој представци надвојводи Јовану, који је добио био од цара аустријскога мисију да покуша изравнати Хрвате са Маџарима, Сабор троједнички остаје неодступно на земљишту потпуне солидарности српских и хрватских интереса, изјављујући да је то изравнање могућно, ако се буду, поред других, испуниле и ове погодбе: «Да Ваше Ц. К. Височанство у исто доба с нашима изволи позвати на то погађање и заступнике народа српског у Угарској, и тако не буде само помиритељ за ове краљевине, него и за нашу српску браћу, и за сва овамо спадајућа питања: *јер са Србима смо ми један народ, те тако чврсто стопљени, да нас ништа више на свету раздружити неће моћи* А то је тим више потребитије, што они иштући у овом времену слободе једнакости и братинства, своја старинска права и своје слобоштине ишту, нападнути бише непријатељски од стране Мађара и зато још више извржени су арању и клању ватром и мачем. — Будући да наш народ горко осећа, да само његове праведне жеље нису се услишале пред престолом, под којекаквим изликама, те то ево се сада згоди и с нашим овим и српским сабором од 1. маја ов год. којих законитост не признаје се: за то док се не припозна законитост од оба ова сабора тј. овога нашег и српског од 1. маја не може бити ни помирења. — За доказ да се признала законитост нашега сабора, нека изволи Ваше Ц. Кр. Височ. настојати око престола, да се краљевске резолуције изашаљу за све оне праведне жеље под 7. 8. 9. и 10. как такођер оне наше српске браће, које су поднесене из народнога сабора од 1. маја ове године. — Да се сачува унутрашњи мир, извањски и ови краљевина и српске браће наше, проти маџарским сплеткама и навалама, које би се згодити могле од војске на угарској граници, а и од чета маџарских добровољаца, свакако је потребито да се од милитарског заповједништва укину сва непријатељства између Мађара с једне стране и с друге стране српске и словачке наше браће, те тако да се прокрчи пут помирењу. Заједно очитујемо ако би се непријатељски на нас и на нашу српску браћу навалило да ћемо свагда силу силом

одбити Разуме се, да се за сачување мира мађарска војска уклони из наше земље и војводине српске..“

Правда иште да отворено признамо, не само да су Хрвати прихватили у год. 1848 мисао о јединству српско-хрватскога народа онако исто искрено и одушевљено као и Срби, већ и да је такво њихово држање у толико похвалније и заслужније за општу српско-хрватску ствар, што су с једне стране прве и најнепосредније опасности од маџарских претенсија претиле више Србима него ли Хрватима, што је с друге стране царска кућа аустријска заједно са бечком камарилом своју заштиту, у виду својих понуда посредовања, пружила најпре Хрватима. Прве ударце од Маџара, прву инвазију маџарских трупа примају Срби, док се међутим надвојвода Јован обраћа Хрватима да поставе погодбе под којима се могу изравнати спорови између њих и Маџара. И у таквим приликама Хрвати не падају ниједнога тренутка у искушење, да своју ствар одвоје од српске ствари, да потраже успеха својим ужим оделитим интересима независно или још боље и на рачун српских интереса. Хрватским патриотима од год. 1848 и хрватском народном покрету, који се тада у братском загрљају слио био са српским покретом у Војводини, чини се неправда кад се истиче сумња, да је тада хрватско држање према Србима диктовала само невоља, да су следствено њихова братска осећања била притворна, и да њихово одушевљење за општу народну српско-хрватску ствар није било ништа друго до резигнација у страху.

У години 1848. Срби и Хрвати су заиста били један народ, који тежи једном истом заједничком циљу, загрева се истим надама, одушевљава истим идеалом. Под утицајем великога покрета који је идеја народности изазвала у читавој Европи, Срби и Хрвати заборавили су на своје посебичне тежње, на ситне локалне и племенске интересе и амбиције, па се ставили искрено, одушевљено, пуни вере у будућност, у службу својим општим, заједничким народним интересима, исто као што су и Немци из Пруске, Баварске, Саксонске, Аустрије и Италијани из Флоренције и Рима, из Милана и Напуља, из Турина и Палерма, из двеју вековних супарница, Млетака и Ђенове, предали забораву своје старе спорове и ривалности, удружу-

јући своје жеље и своје наде око својега заједничког идеала: уједињене народне Отаџбине.

Да застанемо овде за један тренутак и да покушамо одредити главне историјске узроке главне моторне снаге, које су изазвале покрет за националним уједињењем Срба и Хрвата и које су у кратком времену од непуне две деценије довеле до оне, онако интензивне, онако неодољиве експлозије осећања народног јединства, каква избија у години 1848.

Пре свега ваља нам констатовати да се потреба за зближење између Срба и Хрвата, мисао о њиховом народном јединству јавља у моменту кад у Хрвата настаје буђење народне свести, притиснуте, умртвљене под комбинованим вековним притиском туђинскога господара и католичке цркве. У првом покушају да стану на своје ноге да се ослободе испреплетаних веза, у које су их спутали политички господари и верски космополитизам римски, Хрвати траже наслона на Србе. Немајући ни довољно народних традиција, ни очуваних обичаја и специфичних особина народних, вође хрватског народног покрета морали су осетити, колико би мало изгледа на успех имао покушај, да се хрватски народ издвоји као засебна етнографска јединица, која ће себи поставити сасвим одељите и самосталне политичке и културне циљеве. И у томе одсудноме тренутку, кад су Хрвати затражили своје право народнога самоопредељења, Гај и његови другови Илирци решили су питање, да ли ће се на раскомаданом, растројеном словенском Југу јавити још један нов народ. Узимајући српски књижевни језик за књижевни језик хрватски, они ударају основ националном јединству Срба и Хрвата, уносе тако рећи хрватску народност у себи најближу, најсроднију, по готову са собом идентичну српску народност, верујући сасвим основано, да је то најсигурнији ако не и једини начин, да се Хрватство отме од туђинштине.

Тај хрватски покрет за јединство са Србима, који је узео име Илирства потекао је из унутрашњих побуда, и из унутрашњих животних потреба. Инстинкт самоодржања нагонио је Хрвате, да у заједници са Србима, везујући своје народно биће за српску народност, потраже средину у којој се могу под најповољнијим погодбама развијати особине и остваривати иде-

али, што се стварају у свакој народности под утицајем расних карактера и историјских прилика.

Силина тога покрета, или боље неодољива интенсивност потреба органских које су га изазвале, показала се у брзом успеху, постигнутом тако рећи без икаквога отпора. Само име Илирства није остало нити је могло остати, јер се народи не дају произвољно прекрштавати именима, која немају никакве везе ни са једном епохом њихове историје, за која успомене народне апсолутно ништа не знају. Али оно што је било суштина хрватскога покрета који се назвао Илирством остало је, успело је, победило је. 1848 год., приликом великог европског груписања и кристалисања народности, Срби и Хрвати су се јавили као један народ.

Тај осећај јединства народног живи у Срба и Хрвата и после, кад су се стишали били догађаји изазвани народним револуционим покретима од год. 1848, кад је у Европи а нарочито у старој Аустрији успостављен био апсолутистички поредак утврђен светом Алијанцијом, који не зна ни за народности ни за права народна. И ако су се, међутим, у новим политичким приликама у Аустрији и Европи и под утицајима који долазе из туђине, почеле већ из раније развијати друге супротне тенденције, још и у години 1861, када је укинута Српска Војводина, све се Хрватство ставља у покрет да брани крвљу стечена српска права, изјављујући и сада поново да су Хрвати и Срби један народ, да су њихове посебне тековине и привилегије у крилу аустријске монархије њихова општа, заједничка народна имаовина. И кад се главна скупштини слободног кр. града Новог Сада обратила жупанијама и слободним градовима Хрватске и Славоније молбом да поткрепе њезине представке у корист Војводине, упућене угарскоме сабору, тај позив је нашао живога и искренога братског одзива.

Жупанија загребачка поднела је тада (9|21 августа 1860) сабору Хрватске и Славоније своју «представку ради уважења закључака народног српског конгреса“, у којој се између осталог налазе и ови редови: «Виерни начелам братинства од 1848. јавно у закључцих сабора нашег именито у чл. VII. 1848. израженим, виерни затим оној пословици «крв није вода” не можемо друго чинити већ да исту окружницу високом сабору

препоручимо с том покорном молбом: да жеље браће наше Србаљах изражене у приложеној окружници, у колико се такове вишепоменутим саборским закључком у противусловљу не находе, а гледе Срема не уништавају онај увиет, под којим је једино Војводини придружен, под своју високу заштиту узети, и к удјелотворењу такових све и сва допринети, те тиме српској нашој браћи нови доказ наше искрене љубави подати благоизволели».

Загребачка општина са своје стране писала је истим поводом овако сабору хрватско-славонскоме: «Братинском позиву вароши Новог Сада одазвало се опћинство главног овог града, закључив наиме у својој дне 16 (4) рујна (септембра) т. г. државној сједници, путем ове представке високи сабор Троједне краљевине замолити, да преспоменуте жеље браће Србљах, на колико се исте не противе закључком хрв. слав. далматинског сабора од 1848. криепко потпомогне. Високи саборе! Народи, који се једнокрвне браће одричу и који се устежу право своје браће свагда и свагдје, па било то баш самим животом, бранити, не заслужују имена народа. Ми смо освиједочени да би се оваква осуда и над народом Троједне краљевине изрекла, кад би се само и помислити дало, да ће се хрватски народ икада изневерити својој браћи Србљима, и да неће права српска као права своја и жеље српске као жеље своје оном истом мужаственошћу и одважношћу бранити, којом их је бранио и 1848. год., кад је оно брат уз брата крв своју проливао за обрану својих светиња, наиме: своје народности и свога језика. Ако дакле желимо да братинска узајамност не остане само гола риеч, то нам је онда света дужност чувати и бранити права браће своје као права своја; те онда доиста не можемо на ино, него праведне жеље српског народа пред сјајним престолом Њ. В. премилостивог нам краља и владара заступати онако, како нам то налаже чл. VII сабора Троједне краљевине од г. 1848. и она солидарност интересах, за коју смо драгоцјену крв нашу риеком проливали. Високи Саборе! Ако је икоје право јасно као сунце, то је доиста право браће наше Србаљах, које се у осталом не противи нити циелокупности, нити темељним правами наше домовине. С тога сциени заступништво кр. и сл. главног града

овог, да ће високи сабор ову нашу препокорну представку милостиво услишати, и искрене жеље једнокрвне наше браће Србаљах, које су и наше, код највишег престола Њ. Величанства криепко подуприети.»

Али већ одмах после 1861. год., када су се последњи пут манифестовали осећаји истинске заједнице и солидарности народне међу Србима и Хрватима, нагло се развијају друге нове сепаратистичке тежње и амбиције. И те нове тежње, те нове амбиције, које немају више пред очима општу народну српско-хрватску заједницу, већ постављају себи циљ у задовољењу посебичних, ексклузивних интереса, јављају се не процесом унутрашњег живота народног, потребама и жељама које се из њега развијају, већ стицајем спољашњих прилика и акцијом спољашњих утицаја Отуда и долази та оригинална, на први поглед тешко објашњива појава, да се онај процес народног стапања међу Србима и Хрватима, утврђен Илирским покретом, настав.ља и даље, врши своју акцију с пуним успехом, водећи изједначењу, поред књижевнога, и говорнога језика, стварању идентичности у појмовима, у мислима, у осећајима, у културним циљевима, докле у исто време на другој страни растројна, сепаратистичка клица одваја едновремено политички живот српски од хрватскога, доводи у отворен, све то јачи и непомирљивији сукоб политичке циљеве српске и хрватске.

У првом реду аустријска политика према Јужним Словенима и у погледу Балканскога Полуострва, у другом реду стицај општих европских прилика које отварају католичкој цркви нове изгледе за успешну пропаганду на европском Истоку, дају нам побуде из којих су се и погодбе под којима су се поступно од године 1856, 1859 и нарочито 1866 изменили хрватски односи према Србима и хрватски планови за своју, хрватску, будућност и за будућност читавог Јужног Словенства.

Док су Хрвати остављени били сами себи, да утврђују са Србима своје међусобне односе, дотле је српско-хрватска заједница, као што је одговарало и природи њиховог узајамног положаја, и стварној, моралној и политичкој, спази њиховој, па најзад и самим интересима њезиним, носила неоспорно српски карактер. Покушај хрватски да именом Илирства створе

бар привидно некакву неутралну целину, која кад се већ не може звати хрватском неће бити ни српска, није нашао одзива у Срба, и ако су међутим Хрвати у то своје новосаковано Илирство унели сва битна народна обележја српска. И сами Хрвати добро су осећали већ тада да они у ствари улазе у српску народност, тражећи у њој гаранције за свој опстанак и за своју будућност по цену напуштања оних својих партикуларних особина, које су их још издвајале од Срба. Срби са своје стране осећајући своју надмоћност према Хрватима у свакоме погледу, у пуној снази своје народне свести, са пуном вером у своју народну будућност, која се заснивала на двема народним српским државама, могли су очекивати с правом да ће Хрвати, који су већ узели језик српски за свој књижевни језик, који су за свој културни живот морали црпсти снагу у српским обичајима, српским народним традицијама и умотворинама, пристати најзад да се без резерве и без погодаба сакупе око српског народног центра. И сва је прилика, да би после догађаја од 1848. год. тај процес био брзо завршен, да томе нису стали на пут други спољашњи утицаји. И бечка политика и католичка црква, ради својих интереса, ради постигнућа својих циљева међу Јужним Словенима и на Балканскоме Полуострву, настали су свим силама да одрже Хрвате као посебну народну јединицу међу Јужним Словенима, да их ојачају на рачун Срба па да их употребе као средство преко којега ће раширити свој утицај међу њима. Хрватској амбицији створени су тога ради широки хоризонти. Пред очи Хрвата изнета је тада варљива слика велике државне целине на Словенском Југу, чији би центар био Загреб и која би на се морала примити хрватско обележје.

Таквим искушењима хрватска машта није умела одолети. Аристокрација хрватска послушала је без великог устезања савете бечке камариле; свештенство је својом примерном, вековима освештаном, дисциплином прионуло да изврши задатак, који му је поставила политика римске курије. Народ хрватски кренуо је за њима новим политичким путевима прихватио наде и амбиције које је туђинско дошаптавање разбудило, утврђујући тако себи на фаталним основима туђинске политике, своју нову улогу и своје нове претенсије на

Словенскоме Југу. Скренуто једном са свога правога пута, који води остварењу општих, народних српско-хрватских циљева, истављајући своје посебичне амбиције, без обзира на опште српско-хрватске интересе, Хрватство је поступно, неосетно, у неколико и несвесно ставило себе у политичку службу туђинску. И данас, док се на једној страни у погледу етнографском довршује стапање народно Срба и Хрвата, дотле на другој страни Хрвати својим рођеним рукама заведени варљивим туђинским обећањима, помажу да се разори, будућност, да се уништи самостална политичка егзистенција баш те исте своје народности којој су се они као себи најближој, са собом идентичној недавно придружили, и у чијем су закриљу нашли и заштите од туђинске поплаве и гаранције за напредак у будућности.

После кримскога рата и Парискога Конгреса од 1856. год. Француска је утврдила и своју хегемонију у Европи и свој пресудни утицај у Цариграду. Под окриљем Француске католичка је црква стала тада развијати своју живу и доста успешну пропаганду на Балканскоме Полуострву. Вршење пак тога пропагаторскога посла морало је у првом реду пасти у део хрватскоме свештенству, које је најбоље познавало балканске Словене, и које им је било најближе и по своjем језику и по обичајима. Под таквим приликама Хрвати, који су добили улогу вршилаца католичког мисионарства међу Јужним Словенима, понели су се замишљу, да би се сви Јужни Словени могли прикупити у једну политичку и народну целину, којој би они, Хрвати, били центар. Иза верскога мисионарства дошле су поступно претенсије основане на политичком и националном, у ужем смислу речи хрватском, пропагаторству. Хрвати још и тада, у тој новој фази својих тенденција, дишу духом слоге и братства, они осећају потребу заједнице не само са Србима, и то са Србима у првоме реду, већ и са Словенцима и Бугарима. Али они не умеју сад већ више да оцене природне међусобне односе разних група које би ушле у такву заједницу, они заборављају и узроке из којих је и начин на који је створен први заметак њезин: народно јединство између Срба и Хрвата.

Нови догађаји у Европи, који су изазвали промене у општој европској ситуацији, изменили су понова хрватске тежње и дали су им још једном други караккер. Напуштајући терен опште народне српско-хрватске политике, тражећи за себе посебичне користи у туђинским политичким смеровима, Хрвати су постали играчком туђинских планова и туђинских рачуна. Иницијатива у одређивању правца и циља хрватске политике није више била у хрватским рукама. И хрватске тежње и хрватски планови, који нису више потицали из потреба народне заједнице у чији су састав они ушли, већ су упућени били да траже себи снаге и ослонца једино у туђинској помоћи, морали су се прилагођавати туђинским смеровима, узимати облик који су им они одређивали и улазити у оквир који су им они остављали.

Ратови од год 1866. и 1870. оборили су Француску хегемонију у Европи и повратили су Русији могућност да утиче на Цариград и да не допусти сузбијање православља на Балкану. У исто време стара Аустрија, претворена у данашњу Аустро-Угарску, истиснута дефинитивно из Немачке и из Италије, обрнула је своје освајачке погледе балканском полуострву. Кад су затим на Берлинскоме Конгресу обележене границе до којих се може проширити власт и непосредни утицај аустро-угарски, Хрвати су се отресли својих југословенских идеала па су прионули да даду хрватско обележје свим оним српским земљама, које су ушле или које још имају, по берлинскоме програму, ући у сферу аустро-угарске доминације. То је нова фаза ексклузивног Хрватства, које у друштву са католичком пропагандом и аустро-угарском политиком, или боље у служби католичке пропаганде и аустро-угарске политике, насрће на Српство, солидаришући своје тесногруде, сепаратистичке, искључиво хрватске прохтеве са туђинским отмичарима. И из таквих побуда и са таквим умишљајима Хрватство се ставило у Босни и Херцеговини у службу аустро-угарској окупацији и католичанству, који опет, не с тога што желе вратити свој дуг Хрватству, већ једино из својих рачуна и ради својих интереса, помажу да се вештачким путем унесе у ове земље клица хрватска, која ће собом донети нове елементе расула и подеље-

ности, неопходно потребне за осигурање успеха насилном продирању аустро-угарском на исток.

Као што се види из овога краткога прегледа историје српско-хрватских односа, Хрвати су узели иницијативу и за стапање своје са Србима у једну народну заједницу, и затим за растурање, за упропашћавање те народне заједнице истицањем својих сепаратистичких хрватских интереса мимо опште интересе заједнице и везивањем својих тесногрудих хрватских амбиција за туђинске планове и туђинске успехе на словенскоме југу. Гоњени инстинктом самоодржања, да би сачували себе од поплаве туђинске, пре шездесет година Хрвати су ступили у народну заједницу са Србима, народом себи најближим и најсроднијим, који се са њима у току историјских прилика измешао и изукрштао до у сами центар њиховога насеља. Српски књижевни језик, српске народне традиције и умотворине, српску најзад веру у будућност, све су то Хрвати прихватили оберучке, те да би само своје, под вековним притиском туђинским изнемогло народно биће оспособили за живот. Хрватство као оделита, засебна народна јединица није се могло одржати, није могло наћи само у себи, у својој прошлости, у својим очуваним етнографским особинама, у својим надама и амбицијама, ни толико снаге да покрене борбу, да организује народни отпор противу туђинске поплаве. И Хрватство је тада, императивно гоњено инстинктом самоодржања, који је обично најбољи саветник, абдицирало на своју чисто хрватску народну самосталност, па прибегло у окриље друге југословенске народности, која му је и по језику и по другим етнографским особинама била најближа, и која је уједно заузимала у сваком погледу прво место међу Јужним Словенима. Хрвати су тада, да се послужимо правим изразом, прешли у Српство.

Али од старог самосталног народног бића хрватског и после догађаја од 1848 год. и после тридесетогодишњег асимиловања српских народних особина, које су Хрвати узели за нову основу својега народног живота, заостало је ипак било још толико колико је за аустријску политику, уз помоћ католичанства, довољно било, те да изазове у крилу

нове народне српско-хрватске заједнице сепаратистички хрватски покрет са засебним хрватским политичким циљевима. И тај хрватски сепаратистички покрет, изазван туђинским утицајем, прилагођавао се постпуно интересима туђинским док најзад није добио свој данашњи облик, у којем нам се јавља као саставни, у свему зависни, потчињени део аустро-угарске политике према Јужним Словенима и у погледу Источнога Питања.

Треба добро разумети данашњи хрватски сепаратизам и данашње хрватске амбиције, па да се увиди, колико је у исто време и шимерична и грешна политика, која се води у Загребу, или боље којом су се дали завести у Загребу. Хрвати нису напустили нити су могли напустити мисао о народној заједници са Србима. Томе већ није било више времена. Данашњи хрватски сепаратизам не значи никако поновно издвајање Хрвата из српско-хрватске народне заједнице, повраћање ка одељитој, самосталној хрватској народности. Хрвати остају и даље, остају неповратно, за вечита времена у крилу народности српске, са којом су се данас већ неразлучно спојили, са којом ће заједно или напредовати или пропасти Али у тој својој српско-хрватској народности они су одредили, издвојили један нарочити део, којему они желе да наметну хрватско име и да га подчине утицају и власти Загреба. Тај део заједничке српско-хрватске народне територије, који Хрвати за се ревендикују, простире се управо до оних истих граница, до којих се протеже сфера аустро-угарске власти и до којих следствено католичка пропаганда држи да може успешно вршити свој прозелитизам. Далмација са Босном и Херцеговином поред Троједнице и српских земаља које улазе у састав круне Св. Стевана ушле су у оквир ових нових хрватских амбиција.

Хрвати не одричу да у свима тим земљама има и Срба. И они држе да су учинили од своје стране све што се од њих могло очекивати, да су дошли до крајње границе своје попустљивости, кад су Србима у Тројдници понудили а Србима у Босни, у Херцеговини, у Далмацији ставили у изглед пуну правну једнакост, верску равноправност, признање српскога имена и ћирилице. Под таквим погодбама, или боље у замену за тако широке и великодушне концесије. Хрвати захтевају

од Срба ништа мање но да пристану да овај део српскога народа, који су Хрвати резервисали за себе, прими на се хрватско обележје, угуши у себи своје народне осећаје, одрече се својих идеала о јединству васколике своје народности, заборави на тежње и на наде, које су га крепиле, држале му веру у будућност кроз дуге векове патње и невоље.

Хрватска замисао на чисто изведена излази дакле не на то, да Хрвати, који су пре шездесет година прешли у Српство, иступе данас из Српства, постану опет одвојена, самостална, хрватска народност, већ да се српско-хрватска народност подели у два дела, један који би носио као државна целина хрватско име и хрватско обележје, други којему Хрвати остављају на вољу да чува своје српско име и све што Срби хоће да сматрају као своје посебне особине, које их двоје од Хрвата. Другим речима Хрвати су данас заложили све своје силе да разоре морално јединство народности у коју су ушли, с којом су се стопили, постали једно органско биће, једна народна целина. Посао у исто време и злочиначки и самоубилачки!

Кад се има на уму ова основна тенденција која одређује данашње хрватско држање према Српству, онда ће се разумети ласно осећаји негодовања, које у Срба изазивају хрватски покушаји да себи присвајају, као своје узносе оно што је српско, који би осећаји иначе били недоследни самом појму народног јединства Срба и Хрвата. Од српске стране не би се имало шта замерити Хрватима, кад би они, полазећи са тачке гледишта да су данас исто што и Срби, сматрали све српско за своје и подједнако све своје за српско, у духу и у тендецији да јасно покажу како између српског и хрватског не стоји никаква разлика, како је обоје то једно и исто. Далеко би од нас у таквом случају била свака помисао да што замеримо Хрватима, кад би они српске великане сматрали да су и хрватски, велика дела српска записивали и у славу Хрватства, кад би се и они дичили и узносили српском песмом народном, кад би на Сарајево, Мостар, Београд, Призрен и Скопље гледали као и на своју народну имаовину. То би било тада манифестовање јединства народног изведеног у својим крајњим консеквенцама, пуно стапање не само садашности и будућности већ и прошлости обојих делова наше данашње за-

јединичке народности. Али намера која води Хрвате, циљ којему они следе кад Хрватству присвајају оно што је српско, сасвим је другог карактера. И кад Хрвати данас, одељујући хрватско од српскога, означују као своје оно што је српско, и то не све што је српско, већ нарочито и поглавито оно што иде у оквир хрватских претенсија на српске земље које Хрвати себи додељују, онда је то једна проста отмица, противу које Срби улажу и противу које су дужни уложити свој најодлучнији протест.[1])

Према стању у којему се данас налазе Срби и Хрвати питање је још спорно, да ли ће стварање српско хрватске народне заједнице извршено иницијативом хрватском, изазвано животним потребама хрватским, донети корисног резултата. Питање у толико теже, у толико судбоносније за нас Србе, што смо ми и пре те заједнице и без ње имали све потребне погодбе за самосталан народни живот. Нема сумње да би те погодбе приираштајем Хрвата уз српску народност постале потпуније, да би гаранције за будућност и српску и хрватску тим самим знатно нарасле, да само туђинским утицајем није изазван хрватски сепаратизам, који прети да разори српско-хрватску народну заједницу и да је подчини туђинским утицајима и туђинској власти. Овако пак ко зна. Јер и ако је сигурно да ће једном, раније или доцније, доћи дан, кад ће Хрвати увидети своју заблуду, разумети сву тежину својега греха и према браћи својој Србима и према себи самима, није немогућно да тај обрт наступи доцне, тек пошто се буду већ посвршавали догађаји, чије се последице не дају више ни збрисати ни поправити.

Буде ли још времена да се све исправи, донесе ли српско-хрватска заједница оне резултате који су јој намењени били, заслуга ће зато у првом реду пасти у део Хрватима, јер се мисао о њој прво у њих залегла, потреба о њој прво у њих

---

[1]) Хрвати тако радећи злоупотребљују мисао *Даничићеву*, под изговором да је он наш заједнички језик обележио именом српски или хрватски, заборављајући да је Даничић тиме само на равно поставио *оба* имена, као потребна *оба у исто време* за означавање наше народносне заједнице и нашега језика. Даничић, то не треба смести с ума, никад није писао *хрватски* језик него увек *српски или хрватски* и *хрватски или српски*. А између тога и онога што Хрвати данас раде има доста јаке разлике.

осетила. Али свакако и кривица за данашњу нашу заваду и за све фаталне последице које се из ње могу излећи лежи опет у првом реду на Хрватима. Хрвати су, подлежући туђинском утицају, преварени, заведени туђинским обећањима, напустили опште интересе српско-хрватске народне заједнице, створили у њој свој хрватски сепаратизам, везали извршење својих оделитих планова за туђинске успехе, који се дају постићи само на штету и Српства и Хрватства и свију Јужних Словена.

Ми пак Срби, са наше стране, допринели смо такође не мало, да се српско хрватски односи доведу до овога данашњега очајнога стања. Наша индиферентност и пасивност у почетку, наша охолост и наше самопоуздање доцније, кад су већ Хрвати заведени ударили злосрећним сепаратистичким путем, као да су поручени били да олакшају успех туђинској интриги, да убрзају процес отуђивања међу Србима и Хрватима. Ма да ништа од српске стране није било учињено да се сепаратизам и завада јаве, ништа озбиљно такође није било покушано, да се Хрвати изведу из својих заблуда и да се поврате на прави пут велике народне српско-хрватске политике. Хрватске сепаратистичке манифестације прихваћене су од српске стране са резигнацијом као објава рата и на њих је одговорено онако како се одговара туђину, непријатељу и нападачу, без обзира и без штедње. И Срби као да су исто тако мало као и Хрвати разумели били да се Хрватство не да више оделити од Српства, да се интереси хрватски и будућност хрватска не могу више одвојити од српских интереса и српске будућности. Одбијајући претенсије које је сепаратизам хрватски истицао на лепшу и већу половину целокупних српских земаља, од српске је стране била примљена без замерке и без устезања сама мисао о издвајању или о одбацивању Хрвата из крила српско-хрватске народне заједнице. Што се дискусија између Срба и Хрвата временом заоштрила до те мере, да данас бива да се Срби и Хрвати међусобно ругају својим најсветијим и најдражим успоменама из прошлости, да злурадо истичу, клеветнички преувеличавају своје домаће јаде, убијајући тако свој рођени углед у свету — за то су одговорни и пред будућим поколењима народним и пред читавим Словенством и Срби и Хрвати.

Српско-хрватски народ пролази данас кроз тешку кризу унутрашњег народног расула. И фаталност, која као да нас мора вечито устопице пратити, бацила нас је и овога пута у то несрећно стање баш у времену кад се припремају елементи, ударају основи, на којима ће бити регулисана судбина Јужнога Словенства за дуга времена. Тренутак је доиста судбоносан. И у овоме дванајестом часу, када настају догађаји после којих може бити позно свако размишљање и свако кајање, ми смо сматрали за дужност да и од наше стране укажемо на једини пут који води спасу. Нека би Срби и Хрвати прекинули једном убитичне дискусије о томе докле се простире Српство а докле Хрватство, шта је српско а шта је хрватско. Нека би се, прожети осећајем јединства народног, оставили сваке пропаганде унутрашње која уноси пометњу, сеје заваду у народу, па удружили своје силе у одбрану своје заједничке имаовине од туђинских отмичара. Нека би Хрватима нарочито на томе путу била вазда водиља она историјска реч великога бана хрватског, под чијим се вођењем измешала крв српска и хрватска у борби противу општег народног непријатеља: „Ми смо сви један народ, оставимо и Србље и Хрвате!"

Београд маја 1895.

Др. М. Ђ. Миловановић

ПРИЧА
О СЕЛУ ВРАЧИМА И СИМИ СТУПИЦИ

НАПИСАО
И. И. ЂУКИЋЕВИЋ.

(НАСТАВАК)

По времену одрасте Симица за седам педаља у висину и стаде на ту меру, њом се подичио, што кажу. Онда се виде, да је поткус мало у пасу и да га је нешто увек више вукло да седне него да иде, те кад стоји, чини се, да се на нешто невидљиво ослонио. Био је риђе косе и белих обрва, очију већ зелених и сјајних, али под носем није имо ништа, нити би се икад могао чему понадати, јер га је некад још малог лизнула ту крава, а већ се зна, где ватра плане и где крава лизне, корена нема.

Него му то ништа сметало није да има добро срце и да му је душа исто тако глатка, као и место под носем. Тако једном, уби неко штрка што се нагнездио на Крстиној кући, те штркови остадоше да труну, ко зна где, али оста жалост за штрчијим јајима, што су у гнезду и у које сад нема нико да гледа, ни да их тако леже. Но та жалост све прође брзо и већ сутра дан нико и не погледа на празно гнездо, кад се од једном чу, да је нестало Симе и нити га који виде у селу, ни ван села. А нестаде га тако брзо и од један пут, да или је само где под земљом, или где на небу. Девица му мајка и кука и не кука, али баба Журна да се убије. Сто пута је већ хукнула и рекла: «Мој Симице, моја деснице!» Кад јој на срећу дотрчаше људи и један викну између свију: «Ево га на гнезду!»

И истина, на Крстиној кући а на штрчијем гнезду, стоји Сима савио десну ногу у колену, приљубио је уз леву и гледа у јаја. А већ се зна, да штрк не лѐжи никад, но стоји и очима лѐже своја јаја. Са̑м Крста трчи кроз свет, маше на све рукама и на свакога пишти да не говори на глас и шапуће да се једва чује: „Нека га, нека га!“ али кад стиже баба Журна њу ни Крста не заустави по викну из гласа: «Благо мени само кад је жив!“ На то Сима окрете главу на бабу, па се спотаче с оном једном ногом и паде сав у гнездо, и тако се угаси ипоследње штрчије име на Крстиној кући.

Те се ноћи за срећан састанак Журна два пута загледала у његове очи и после се другога дана пред мрак пробудила и одмах је причала, како је у три пута снила све по три штрчија јајета. па како из свакога после изађе по један лептир те као падне Симици на главу, па вели, не би се још ни б · дила, али један лептир уједе њеног Симицу за трепавицу, те је то трже из сна. После узе Симу за руку и рече:

— Камо сине да ти видим то место!

А Симица диже трепавицу и погледа у бабу те она после опет усни и четврти пут три штрчија јајета.

Од тога дана прочу се јаче његово име међу светом и би остао добар и миран, као какав свети, да не учини једном нешто, те га то избриса из светих, а диже јаче међу Врачанима. Било је то једног женског свеца и како нико не смеде да ради, а никоме се није хтело да седи скрштених руку, то свако оде у цркву, а и онако их бејаше поп Павле једном љуто прекорео, како не долазе, као и да нису крштени.

И тако тога дана бејаше црква дупке пуна, а неки су само главом вирели кроз црквена врата, да бар само чују, када им се треба по реду прекрстити. У цркви већ бејаше мир, као што и треба да буде. док од једном Тривун Настасијин, који је стајао први у последњем реду, и који је од умора мало савио ноге, сѐче сав назад, као да га неко удари преко листова и лупи коленима једно од друго, па викну: «не дај!“ У то нешто живо промаче између његових ногу и груну у гомилу. Први комшија до Трифуна одскочи мало од свога места и поче вртети рукама око себе, као да се распасује и све десном ногом брише око леве. У исти час онај до њега

одскочи у вис и викну и он: «Не дај!“ Они из првог реда окретоше брзо натраг и тако се у сред цркве збише сви у гомилу а у сред те гомиле скаче у месту Крста Помози-Бог скаче колико игда може, јер исти Крста није смео прићи жаби на два корака, а змију, кажу, још очима није видео, а од света не види се шта је ово сада а свакако нешто јесте. Поп Павле брзо прекиде јектеније и веза крај за средину па кад још угледа Крсту, како по некад избије из гомиле и викне: „Не дај!» брзо рече: „Амин!“ и уђе у олтар, па стаде гледати отуда кроз једну пукотину. А оно гомила све гушћа и док је на једној страни мир и чуђење, дотле на другој тутњи сва црква и по некад још по неки одскочи од осталих и привикне: «Ево га!» Здравац како је бистар и брзоглед, виде као што је и викну: «бело!» а на то Помози-Бог одскочи у месту за по своје висине и после паде на првога до себе, те га стеже рукама за гушу, а ногама поче да бије око себе па било у кога, било у празно. Док најпосле исти онај Тривун, који је као и пре био на последњем месту, сѐче као и први пут и онако исто удари коленима, па викну: «Не дај!“ У то оно чудо стругну испод његових ногу, па утрча у женску препрату. А тамо шта је било, не може ни да се каже, само Рубија Матејина је сто пута рекла: „Памтићу свету Ану, док сам жива!“ А кад год то каже, а она се ако седи помакне или на лево или на десно, а ако стоји, мора се протрљати руком по челу и образу и рећи као за се: „Само не знам шта ми би!?»

Већ после, кад и Матеја донесе пушку и кад Тривун изглави десним раменом црквена врата, рече Дика Певач: «Ја би' реко' да је зец». А Здравац оста при своме да је нешто бело и мало. Само је Сима Ступица знао насигурно да је то био зец, па се превари и рече то једном баба Журни, а већ после с тешком је муком и улазио у цркву, па и иначе мало су га љутито гледали остали, кад је и ван цркве.

А кад сада наиђе ово мерење и одмеравање, виде Сима у напред, да са својом главицом неће моћи међу прве, а међ средње може остати и без чворуга, те право рећи од свију Врачана бејаше он једини, који оста до послетка читав. Осим тога, ђаво му ни ту није дао мира, те је он сам главом

завадио Журну са оном њеном рођом, а кажу да су неки виделн, како је он онда у порти потурио тојагу под ноге Крсти Помози-Богу, те се онај после нашао очи у очи са Здравцем и већ се зна, шта је отуда било.

VI.

Кад те ноћи, на свету Параскеву, поп Павле леже у постељу, пошто је на сву бригу позатварао врата и прозоре, не леже, као што је дотле чинио, већ се од пола леђа наслони на узглавак и баци на се шареницу до под обе мишке, а руке затури иза главе и загледа се тако у мрачну таваницу. Од једном му нестаде и оног мрака пред њим и све око њега и он виде своју цркву у једном крају порте, па, ни сâм не знаде зашто, виде и онај лиснати јасен у сред порте онако како стоји исто, као у истини. Па се порта напуни народом дупке, више но икад пре тога, и то све ови исти, његови људи које зна више од половине од повоја, а са осталима, ретко је који а да нису некад, па и сада друговали. Лепо виде како Креста Помози-Бог шета са тојагом у десној руци, како Сретен воденичар стоји сâм под јасеном, а Троглав опет онамо до плота. После тога, истина то поп Павле не види, али осећа као и да види, да се сви ти људи међу собом одбијају, као да су запетим ужетима ограђени један од другога. Па онда, како се плашљиво и љутито погледају, и ту поп Павле лепо виде у свакога очи крупне и страшне. Све то он виде од једном, као да је све то једно, а увек, па гледао у свет или у цркву, види и онај јасен у средини и то сваког пута све шири, гранатији и лиснатији. Ту поп Павле уздахну и рече тихо: јасен као јасен!.. После виде црквена врата, како накриво стоје на старим багламама и на њима по среди јасан, црвен крст нешто мало шири но дужи. Ту се сети и оне гвоздене пречнице на вратима, за коју је тога дана посумњао, да ли ће моћи издржати, ако би нешто који од Врачана хтео и с њиме у цркви да опроба. «Свето гвожђе!» рече поп Павле и у памети помилова руком ону пречницу. После се опет врати на порту и виде опет све оно онако заједно са јасеном, али кад год се на њ заустави, осећа да га нешто мучи, а не зна шта. Па се после замисли на данашње зло и већ не виде ништа више,

нити мисли, као што се то редом мисли, само осећа и види пред очима нешто велико, опако и страшно. Па онда све то поче да расте и да оживљава, те му се учини као да је све то нека велика жена, расплетене косе и ватрених очију, а лика Журниног. Па онда та прилика уђе свугде и у цркву и дође под јасен и лети целом портом с краја на крај. И тада се поче порта подизати као кртичњак, и с ње, као с кртичњака падају ситне грудвице земље на све стране и онамо у поток, који је грдно набујао, и овамо у село, које жив пламен сагорева. Па на небу више његове главе, а чини му се, да је у неком страном крају, склопили неки сиви облаци и још сваки облак говори нешто гласно, врти се у округ као воденички точак, али брзо да се сагледати не може. Само на једном крају види се парче чиста и ведра неба, са кога опет сија једна једина и крупна звезда И тада поп Павле угледа опет онај јасен само на некој великој равници и виде га где стоји сам и усамљен. Стоји као гранама доле, а кореном горе у вис а међу жилама од корена стоји уплетен он. . мали и ћосави Сима Ступица. И тада, као да му неко однесе све испред очију, јер пред њим оста нека сива празнина без краја и са које се само види чудно и ружно лице Симичино, па као да то није ни лице човечије, но некако друкче и без сравнења.

Поп се Павле од једном трже из сна, одбаци своју шареницу са себе и мету обе руке на леву сису под којом срце одскаче, као у преплашеног мачета.

Прво му паде на памет јасен, онако натрашке, са кореном у вис, и са Ступицом међу жилама, а кад га сад будан виде у памети, у њему се нешто од једном оте, што је дотле било негде привезано и поп Павле пође сав за тим, као да би викнуо: „Ха! то је!" Онда се брзо диже са постеље и седе на њу, па рече гласно, као да коме с оне стране врата говори, рече: „Само он!"

И те ноћи поп Павле не засна до зоре. У памети створи све и како ће Ступица поћи у свет и питати где кога нађе и изабере (а он ће то сам знати најбоље), који ће му казати лек противу њиног зла и — чисто га већ виде, где им дође једнога дана и из његових уста тече мудрост и поука, па нај-

после како се опет врати старо срећно време од некад и како опет цветају Врачи као некад и Врачани живе као некад.

И тако се Сима Ступица крену у свет, како поп Павле хтеде, а Врачани ухватише веру међу собом, да ће се оставити свега, док он не дође. А кад Ступица пође једне зоре пре сунца гледало га је сво село, где хитар и брзоног зађе за прво брдо.

VII.

Ишао је Ступица, испочетка старим сеоским путем, којим је већ толико пута прелазио, али већ другога дана изгуби из очију све, што му је било познато, и виде се у чудноме крају где је све веће, где се дрва дижу под облаке врховима, а на њима опет стоји лишће шире од аршина и дуже од њега. Кад сунце западе за једну шумовиту планину, он угледа крај друма дугачку и велику кућу и виде да је то мејана. Развесели се он, јер му бејаше умор већ и онако усео на врат, па опружи живље ноге и кад сунце сакри чело за планину, а Ступица стиже пред мејану.

А та је мејана била широка, да јој Ступица и не могаше видети два краја од један пут, а висока као највиша гора близу његових Врача, само што у њој, чинило се, нема ни једве живе душе, нити имађаше и једнога џама у прозору, него су кроз празна ћерчива пролетале муве, велике као кокоши и комарци исти онаки, као они штркови што су некад били на Крстиној кући. Ступица пређе праг, ал' се поможе уз то и рукама, јер му је био широк за саме наге и кад уђе унутра, виде широку собу и по њој поређани астали, као чигаве пољанице а на асталима чаше велике, као бурад са дрвеним обручима, а у једном крају велики ћилер, као какав град. Ступица удари својим штапом о ногу једног астала и викну, колико је само могао: «Еј, мејанџија!» На то, нешто шушну иза ћилера и после Ступица виде нешто мало и гецаво и то има лик и стас човечији, а опет није веће од два Симина педља, само што се за њим вуче три пута дужа брада, но што је и он сам и још бела као снег. Па кад иде, чини се, као да је узјашио на њу и све корача устрану преко ње и по неки

пут се помогне и руком да се на њу не саплете. А кад тако дође до Ступице, диже главу на њ и причека да чује што га овај тражи. Ступица га загледа са сваке стране, намршти се мало кад виде онолику браду, а у себи се наљути на ту неправду, па најпосле рече лењо и једва:

— А ко си ти?

Човечуљак прво опкорачи левом ногом преко браде и кад се ње ослободи, одговори:

— Ја сам газда од ове мејанице.

А кад он то рече, Ступица се ухвати рукама за слабине и одмах се предвоји у месту од силног смеја, па се већ не умеде ни зауставити, а само по који пут каже кроз смеј: «газда... газда... газда!»

Онај га човечуљак гледа све с једним оком и види се а се чуди, а кад напослетку Ступица хукну од умора и ућута, рече му овај:

— А што се смејеш?

— Како се не би смејао, кад те видим толишног у овој кућерини и још кажеш да си ти газда и да је ово твоја мејаница.

— Па и јесам!

— Кажи ти то коме другом, а мене ти знај, није лако преварити, јер сам ја брате мој Сима Ступица и први међу Врачанима

Ступица је први пут о себи тако помислио, кад му је пре неки дан поп Павле рекао свој сан и кад му је уз то ристумачио његову истину.

— Познајем ја тебе, одговори човечуљак, и баш да су сви Врачани овде, тако је!

Кад рече сви Врачани, наљути се Ступица, што му тако грди колевку и земљаке и одмах поче да спушта штап ближе другом крају и уз то рече љутито:

— Немој ми само морити руку!

Али и не сврши све гласно и до краја, кад се уплетоше прсти онога човечуљка за његов појас и само што Ступица отвори и затвори очи, а већ лежи на дну једне чаше и кад погледа горе у вис, виде на порубу чашином очи и нос и мало браде оног малог и чу где му још кроз смеј рече:

— Преседи ти ту, јер ја одо да спремим вечеру за моје госте и мируј лепо, да горе не прођеш!

После му још убаци две онаке муве без крила и викну:

— На да ниси сам.

А док се Ступица од њих после одбранио, сав је штап изломио на четворо, па онда уплашен и уморан седе у један крај и поче да грди и поп Павла и његов са̂н и да мисли ко ли ће бити овај човечуљак, тако мали, са толиком брадом и тако јак? И ко зна да л' не би што по том и смислио, да се од једном не отворише силовито врата од мејане и за тим се чу̑ грдан глас, од кога се сва кућа затресе. После Ступица виде и ако не гледа, да се тај глас заустави близу оног астала где је био он и у то већ неко диже ону чашу с њим и лупи после њоме о астал, па онда онакав исти глас викну:

— Мејанџија!

А кад уз то тресну чашом, Ступица одскочи прво у вис и паде срећом на дебљу страну, иначе би ребра поломио; овако, док се два пута протрља, прође одмах. После му се учини да се неки облак наже над њим и он угледа једно велико око као тањир, где гледа у дно чаше, а кад се после диже то око, викну опет онај глас:

— Како ли је ово труње овде? и ту истресе све за врата заједно са Ступицом, те срећом Сима паде на једну брезову метлу и упаде до појаса у прашину. Кад после погледа одакле га бацили, виде једну грдну људескару, како седи уз онај астал и љутито погледа око себе, па још по некад куцне чашом и викне онако громовито:

— Еј, мејанџија!

На послетку дође и онај човечуљак и види се, намрштио се, па рече љутито:

— Лакше море!

А кад виде, којом чашом куца див о астал, сети се да је у њој оставио Ступицу, те скочи брзо, као да га ветар понесе и загледа у чашу, па викну:

— Ти си га истресао!

— Кога то?!

— Та онога Врачанина Симу Ступицу, кога сам ја метуо у ту чашу да ми не плаши муве и комарце.

Ступица виде како див одбаци рамена и чу где рече, кроз бркове:

— И боље му је што сам га истрес'о него да га довече набодем на златну иглицу.

— 'Ајде ћути ти матори, рече љутито човечуљак, мораш баш сваког да набодеш на твоју златну иглицу. Баш би Ступицу оставио?

— Вала, не би' ни њега!

— Би!

— Не би!.. Ето, дај да га потражимо.?

Ступица се зари сав до гуше у ону прашину и сакри главу иза једног прутића оне метле, па још зажмуре, да га не виде. И, срећом, не нађоше га!

— Баш ми га је жао, опет рече човечуљак; био је добар и најлуђи од свију Врачана.

Ступица се намршти и рече у себи: «зна то боље поп Павле!»

После дође још један див, па још један и тако их се свега накупи четири. Онај им мејанџија донесе прво десет волова на ражњу, десет овнова на плеку и десет тепсија баклаве и од свега само оста десет мрва. После попише сви десет товара вина. То све носи и доноси онај човечуљак, па још ни један пут да се нагази на браду. Гледа све то Ступица и све се више увлачи у прашину, док не дође до самих уста. После један див поче да пева и Ступици од једном запишта оно уво, шта је било томе диву окренуто и не чу после за дуго на њ. А кад се дивови навеселише, рече им човечуљак:

— Ви сте, браћо моја, зна се већ, сва памет овога света. Ти Ветре са истока, ти Јуже с југа, ти Северe са севера, а ти Облаче са запада, па ми сад реците право и по души, има ли где под небом или под земљом, било див, било човек, који је од вас паметнији и који више зна?

Тројица: Ветар, Облак и Север рекоше да нема, само Југ рече да има.

— А ко је то? упита човечуљак.

На ово се Ступица окрете тако здравим увом, да што боље чује, а Југ рече:

— Има на Селамет-брду једна кућа с једном собом и с једним прозором. Ту живи само једна душа. Није див, а није ни човек. Он иде натрашке, а седи потрбушке, а зове се Ћетен Мудрица. Ето тај је тамо најпаметнији од свију и свакога.

Ступица рече у себи: Селамет-брдо и понови све још једном, па се опет сакри за брезову метлу.

— А шта то шушка тамо иза метле? рече један див.

Ступица се брзо смири и сакри колико је најбоље могао, а човечуљак рече диву.

— Није то ништа, но се метла сама распреда.

После, кад се дивови уморени пићем и весељем разиђоше и одоше сваки својој страни света, а човечуљак леже у ћилер, Ступица размаче метлу и провуче се кроз њу, па дође на прстима до врата, ту се после скотрља низ праг и утече брзо путем уз брдо. Није ни чуо, како се човечуљак засмеја са̂м и како му рече: «Срећан пут, Симо!»

VIII.

Кад се нађе Ступица са̂м на сред друма и виде небо више своје главе, сѐти се одмах свега а на првом месту Селамет-брда, па рече у себи: Морам га наћи! и од тада не закасни више ни један дан и ни једну ноћ. А кад се трећег дана раздели дан од ноћи, нађе се Ступица у сред једне горе високе и велике, где се свако дрво светли као месечина, а са сваког листа одскачу бледуњаве варнице на све стране. Ступица се загледа у то више но иначе и заборави да спусти главу на пут, те се брзо спотаче о један камен и одмах разби сву прашину по путу, таман колико је дугачак. А кад хтеде да се дигне, узе и један од оних каменчића, којих бејаше свуда око њега и тако много, а очи му од једном заблеснуше од његовог сјаја. Виде Ступица да је то драги камен и рече у радости: Ово ћу однети баби! али у том часу отежа му онај каменчић у руци као планина и брзо испаде из његове руке, а око њега чу̂ се глас: «Не дирај у туђе!» После Ступица пође даље, али већ више није гледао у светле гране и лишће, но преда се, и виде свугде оно сјајно камење,

неко као лешник, неко као глава, а неко опет као три Ступичине главе.

Кад свану дан, стиже Ступица на врх планине и тада се већ угаси сва она ватра по дрвећу и сунце озари све, и њега и планину и небо над планином. После тога Ступица погледа прво око себе и виде на једној широкој и белој стени једну грдну кућу, са једним прозором, опасану трима дебелим зидовима, а у средини првог виде велику гвоздену капију, на којој нешто пише, али Ступица пређе очима преко тога, као и преко празног камена. А кад стиже до зида и капије, виде где на једној каменој клупи седи неки мали створ, без косе, браде и бркова, а види се да је стар као смрт. Седи тај чичица и све се руком придржава за једну сребрну алку на клупи, да га не би зорин ветар однео, па чим који пут ветар дуне јаче, чичица зајечи дуго и тихо и прихвати обема рукама алку, да се задржи. Кад Ступица дође до њега, узе прво штап ближе крају, па рече:

— Помози Бог!

Старчић ухвати обема рукама алку и рече кроз сузе:

— Не вичи толико, брате, јер ће ме однети твој глас, а Ступица онда чучну до клупе и рече, да се једва чује:

— Знаш ли ти где је Селамет-брдо?

— Ово је!

— А где је кућа Ћетена Мудрице?

— Та је, што видиш.

— А ко си ти?

— Ја сам његова стража.

— Па како ћу ја отићи до њега?

На то се старчић исправи и рече:

— Придржи ме мало руком, да ти кажем, а кад га Ступица узе за раме, учини му се да је узео трулу водену траву, али не рече ништа.

— Отиди, рече онај, до ове прве капије, па викни три пута кроз кључаницу: «отвори се!,» Онда ће ти се капија отворити, па ћеш онда ући у прву авлију и обићи три пута други зид, па стани пред другу капију и викни кроз кључаницу, као и први пут: «отвори се!» а кад уђеш у трећу, учини као и пре, па ћеш онда доћи до куће и после пођи право и стићи ћеш.

Ту се Ступица захвали старцу и спусти га лепо до сребрне алке, па оде пред капију и викну, као што су му казали, а кад уђе кроз капију у прву авлију, виде по среди само једну стазу и обиђе њоме три пута око зида и стаде пред другу капију. Ту опет учини као и рви пут и после све редом, док не дође пред кућу. А та је кућа била велика и од самог белог камена и пред њом још четири камена стуба, на којима горе стоје опет четири камене јејине.

Ступица пође право кроз врата и дуж једне једине собе, а кад стиже на други крај, виде за једним дрвеним столом Ћетена Мудрицу. где седи потрбушке и гледа у нешто.

Онда му се Ступица поклони и рече:

— Помози Бог!

Ћетен опет ћути и гледа само у оно пред собом, а Ступица опет рече: Помози Бог!, као мисли пречуо је онај. Тада Мудрица уста брзо са места и дође потрбушке до Ступице, па рече:

— Немој ми се казивати, јер те знам ко си и одакле си, него ћу те питати две загонетке, па ако погодиш једну, ручаћеш, ако погодиш и другу, вечераћеш, ако не погодиш једну да ћеш ми само један опанак, а ако не погодиш обе, даћеш ми оба опанка.

— А шта ћу ја? рече Ступица.

— А ти иди бос! А сад слушај. Шта је то: кука, жена није, има кљун, кокош није, ноћу види, мачка није?

Ступица се замисли, па мисли, мисли и рече.

— Не знам!

— То је јејина, него дај један опанак.

Ступица изу десну ногу и даде опанак, а Ћетен настави:

— Пази сад. Шта је то: ладно је, лед није, савија се, уже није, уједа, пас није.

Опет се Ступица замисли, па вели у себи: «Оно му је јејина, а ово ће му бити...»

— Штрк! рече брзо.

— Није, но змија Дај сад и други опанак.

Тада Ступица изу и леву ногу и даде и други опанак, а Ћетен их мету оба у један долап, који је већ био пун препун опанака, па рече:

— А сад седи ту где седиш и буди миран док ја овако радим и док ручам и вечерам, па ме после питај шта 'оћеш, само ми ништа не говори, јер се и онако види да ниси за разговор. — И Мудрица после оде натрашке своме месту и седе као и пре потрбушке за свој сто.

Седео је тако до подне и ништа, како Ступица виде, не ради, само гледа преда се у нешто и по некад намршти чело и скупи уста, као вели: «Ето ти сад!»

А Ступица се пресавио у једном крају, па седи и гледа само у Ћетена, а у себи мисли: «Проћи ће и то!» После Мудрица узе јело и руча сâм, а на Ступицу и не окрете главу, и после опет поче да гледа у оно место преда се и као пре тога, или се кад намршти, или скупи уста и два пут баш љутито удари руком у једну хартију и рече нешто, али Ступица не разумеде шта. — Кад би о вечери, опет Ћетен сâм вечера; нити погледа на Ступицу, а овај у себи опет рече: «Проћи ће и то!» А кад паде ноћ проговори Ћетен и упита Ступицу: Шта ће њему и ко га је послао.

И ако се Ступици прекувао јед од љутине и слегао на празно срце, опет кад виде да ће и томе крај бити, рече брзо и весело:

— Знаш већ ко сам и како се зовем и да сам из Врача, а дошао сам теби, јер се зна, да си ти најпаметнији од свију и свакога, па и од четири дива, са четири краја света.

Мудрица се мало намршти, види се, да је криво што Ступица поче из почетка, па рече кроз зубе:

— Хм, хм!... Па онда?

И тада Сима рече све; прво поп Павлов сâн и његово знамење а напослетку помену све од прве до последње чворуге у Врачима.

— Баш чворуге?! упитаће Ћетен

— Чворуге!

— А је л' велике?

— Како која. Нека оволика, а нека оволика, и Ступица диже први пут с прста длан више чела, а други пут с педља.

— И то све за памет?!

— За памет!

— Е, рече Ћетен, то су мало теже науке, но причекај да нађем један мало старији запис.

А кад нађе то, донесе преда се и рече Ступици:

— Пази Симо, да ти ни једна реч не уђе на једно, а изађе на друго уво.

Ступица му се одмах окрете десном страном и одговори:

— Не бој се! На ово сам лево већ наглув од синоћ.

— Ако и боље, рече Ћетен и поче да чита: «Прво ваља ћутати, па онда говорити, а ко може стегнут' вилице, да му ветар не разлади језик, може после на сваки мегдан!»... Јеси л' чуо и разумео?

— Јесам, одговори Ступица, чини ми се каза да ћутимо!

— Биће тако, па сад ако ти ветар не однесе то из главе иди у Враче и реци им шта си научио. Збогом!

— Збогом! рече Ступица и пошто се још захвали Ћетену и његовом старом запису, скочи весео кроз ону дугачку одају, па прође брзо преко све три авлије и кроз све три капије и угледа ону исту светлу гору.

—НАСТАВИЋЕ СЕ—

ПОГАШЕНЕ ЗВЕЗДЕ

O lieb' so lang du lieben kanst!
O lieb' so lang du lieben magst!
(Freiligrath.)

XXVIII.

Ала ми се сад све мили,
Све је дивно за ме,
Чини ми се све се смеши
На тебе и на ме.

Гледај само како звезде
Извирују на ме,
Па весело погледају,
Где седиш уза ме.

Гле облаке како лете
По сред ноћне таме,
Kô да један другом шапћу,
Да си ти уза ме.

А погледај месец јасни —
Пун је славе саме,
Чисто и он сад ужива,
Што седиш уза ме.

Па и ветрић пун мириса
Наваљује на ме,
И њему је чисто мило,
Што си ти уза ме.

XXIX

Нек блиста друштво — шта ћу ја тамо?
Не волим друштва но тебе само.
Кад тебе нема, сети се предам,
А кад си тамо друге не гледам.

За мене друге моме не вреде,
Моје их очи и не погледе.
Па на што друштво — шта ћу ја тамо?
Тебе ја тражим, ох, тебе само.

XXX

Најлепша ниси,
Ти ниси вила,
Ти ниси вила,
Ал' си ми мила.

Многе су друге
Лепше од тебе,
Али су лепе
Само за себе.

Ја срећан само
Са тобом бивам,
Ја живот само
С тобом уживам.

XXXI

За што те волим
Не могу знати,
Одговор на то
Не могу дати.

Што неки воли
Вина да пије,
А неки само
Бојак да бије?

Што неки воли
Коња да јаше,

Коња да јаше
Сабљу да паше.

А други само
Самоћу тражи,
И своје срце
Молитвом снажи?

Што неки тражи
Сунчева зрака,
А други опет
Ноћнога мрака?

Што неки воли
Песме да пева,
А неки само
Сузе пролева?

Што неки гине,
Кад правде нема,
А други само
Оков јој спрема?

Ја ти то, душо,
Не могу знати,
Одговор на то
Не могу дати.

XXXII

Ох, што нисам вода она,
Што се у њој, дико, купаш,
Кад несташна и смеона
Белим телом у њу ступаш!
Ја бих правац свој издао,
Ман'о бих се тока свога,
Само бих се припијао
Око белог тела твога.

Ох, што нисам ваздух лаки,
Што се чио свуда нађе,

Па обиђе кутић сваки,
И у сама недра сађе!
Ја бих само, препун жуди,
Око тебе облазио,
И са твојих белих груди
Никад не бих одлазио.

Ох, што нисам светлост сјајна,
Што пред твојим оком сија,
Па те мила, па те бајна
Својим зраком обавија!
Чим би очи отворила,
Преда те бих одмах стао,
Преда мном би вечно била,
Ја те не бих остављао.

Ил' да ми је творац дао,
Да сам љубав, цвете мио,
Ни сâм тада не бих знао,
Шта бих страстан учинио!
Ох, ја бих се од свег јада
У твом срцу разгорео,
Па заједно с тобом тада
Ишчезнуо, изгорео.

ЗАШТО СЕ ГУНДУЛИЋЕВ „ОСМАН" НИЈЕ ШТАМПАО У ВРИЈЕМЕ РЕПУБЛИКЕ?

Пребирући у породичном аркиву пок. дубровачкога властелина кнеза Балда Гучетића (Bassegli-Gozze) писма и извјештаје дубровачкијех поклисара у Цариграду, допаде нам руковет писама *Франа Џива Гундулића,* старијега пјесниковога сина, управљенијех брату *Шишку* у Дубровник и пријатељу дубровачкоме властелину *Марку Басељу* у Млетке.

Франо Гуднулић (1632-1700) бјеше прави Дубровчанин „fin de siècle", један од оне властеле сврхе XVII вијека којима славни град бјеше постао одвише мален и досадан, те хлепијаху за плаћеном славом великијех држава. Ступивши у ћесареву војску, доћера до чина ђенерала, ожени се са Миланешком грофињом Строци (Strozzi),[1]) почасном госпођом царице Елеоноре, те, презирући републиканску величину своје мале отаџбине, радоваше се као дијете коморничкоме кључу, «чâс'», сам пише из Беча 29 априла 1674 пријатељу Басељу, «коју јоштера ниједан Дубровчанин није имо' нигда!» Ње-

---

[1]) Не можемо одољети напасти да испишемо један уломак Франовога писма брату Шишку из Беча 6 невембра 1667 (седам мјесеца након ужаснога труса који му обори родни град!) којим јавља да се вјерио за ту госпођицу. Овај је уломак прави тип фамилијарнога писања Дубровчана у српско-дубровачкоме дијалекту. Исписујемо сасвијем вијерно из оригинала, али модерном ортографијом: „Исô ти сам у мојој *ултимом* ко „сам у *тратату* за вјерит се с једном *Дамом* ћесаричином. Сада ти *ди ново* говорим да „је *квази* (quasi) све *аџустано;* за то мој драги брате ова срећа мене дошла *адритура* „од г. Бога: да ја исти не знам одкуд је находим и *пара* ми све у сан e p u r è v e r i- „s s i m o. Ово је једна дама *ђусто* од мога *умора,* није од велике љепоте, p e r ò је веће „лијепа него груба, b r u n e t t a, *квази* висока кô ја, лијепе косе, *таља* (taglia) од *корпа* „(струка) не може наћи на свијету.... хвале и v i r t ù, зашто ње q u a l i t à не могу „бит *еминентије,* бијуши она i n p r i m i s кнегиња *непућа* од ђенерала Conte Strozzi и „од истога имена ње фамиља од најплеменитијех од Италије, ње *костуми* од Анђела, „i n s o m m a *ђусто* на мој *умор,* а надасве остале ствари *фаворита* је прва ћесаричина и „све што ја чиним и она с *кончесијони* ње госпође ћесарице."

говијех писама у Гучетићевом аркиву има тридесет. Писана су између год. 1661 и 1685 из Беча, Прага, Мајнца на Рајни. Међу тијем писмима има два из којијех разабиремо да су у страховитој трешњи 6 априла 1667, и у пожару који два дни доцније доконча пропаст Дубровника, погинули сви рукописи «Османа» е их двије годиве послије нико није могао наћи у Дубровнику, ни у Гундулићевој породици, ни по другијем фамилијама. Срећом имао је Франо у Бечу један примјерак очеве пјесме, те он посла тај рукопис брату Шишку у Дубровник да га даде печатати, али се то не испуни, нагађаћемо послије зашто.

«Di gratia»[1]) пише Франо из Беча 8 септембра 1669 пријатељу Басељу у Млетке «mandate a Ragusa l' Osmano ben «condizionato perchè sarebbe pecato che questo che per miracolo «è restato salvo si perda auchora essendo solo. Se voi volete «legerlo lo potete fare e poi mandarlo, che lo vol fare stam-«pare il Sig. Sigismondo del che moltone godo».[2])

А шеснаестога септембра и. г шаље Басељу рукопис овијем ријечима: «Questa (sc. lettera) vi consegnerà il Sr. Conte «Cortelli quale se ne ritorna a Padova sua patria. Con il quale «vi mando involto in charta turchina l'Osmano. compotizione «del fú mio padre. Pregandovi mandarlo con una bona ocasione «e sicura al mio fratello a Ragusa qual mi fá per quello gran-«dissime instanzie dicendo non trovarsi in nisuna parte ne da «nesuno a Ragusa essendosi perso nelle Ruinate» (слиједе двије «нечитљиве ријечи) «lui lo vol stampare del che molto ne «godo.»[3])

Из овијех знаменитијех писама, јединијех што имамо од сувременика Великога Пјесника, разабиремо да је Шишко,

---

[1]) Већина писама Франовијех писана су италијански, али има их и писанијех српски у дубровачкоме дијалекту.

[2]) Будите добри послати у Дубровник *Османа* добро завијена јер би била грехота да се овај, што се по чуду сачувао, изгуби и то пошто је остао само он. Ако бисте ви хтели прочитати га, можете, па га за тим пошљите, јер хоће да га штампа Госп. Шишко, што ми је веома мило“. Прев. Уред.

[3]) „Ово (тј. писмо) ће вам предати Госп. кнез Кортели који се враћа у Падову своју отаџбину. С њим вам шиљем завијена у модру хартију *Османа*, састав мога покојнога оца. Молим вас да га по доброј и поузданој прилици пошљете моме брату у Дубровник, који ми за њ много пише говорећи да га нема нигде и ни у кога у Дубровнику, пошто се изгубио у пропастима ... он хоће да га штампа, што ми је веома мило“. Прев. Уред.

млађи Франов брат[1]), био одлучно печатати «Османа» попут осталијех очевијех пјесама. Зашто се то дакле није учинило? Зашто је «Осман» лежао још вијек и по у рукопису у прашини аркивâ, док су готово сва друга слабија Гундулићева дјела штампана већ у XVII вијеку? Не умијемо друкчије одгоненути ову загонетку него *страхом од турске владе.*

Могло би се примјетити да Турци нијесу читали нашијех ствари. Ама бјеше један добар кршћански сусјед који се старао да облаже Републику пред Султаном, како би јој упропастио трговину на Балканскоме Полуострву, у Цариграду и у Азији, а тај се добри сусјед звао: *Млеци!* Доста је проучити повијест сношаја Дубровника с Портом и с Млецима у XVI и у XVII вијеку да то буде сасвијем јасно и да се разумије зашто је Сенат *забранио* да се штампа «Осман».

Трибутар Порте, а у исто доба пријатељ Папе и Шпаније, Дубровник је живио у непрекидноме страху да Турци не би обазнали што он ради за кршћанство, а опет да кршћани не би обазнали што је имао да ради за Турчина. У тој свагдањој дипломатској игри проживјела је Република четири вијека. Agent provocateur, до потребе и онај који «великодушно» откриваше кршћанству дубровачке сплетке у Цариграду, бјеху Млеци, који су дакако чинили потајно још горијех ствари, како би сами себи осјегурали наклоност Порте и супремацију на Босфору. Све депеше Републике Св. Влаха својим посланицима у Цариграду и у Риму пуне су препорука да таје од млетачких поклисара сваки њихов корак, сваку ријеч. Свака је згода добра била за Млечића да прикажу Дубровник Порти као сумњивога пријатеља, као потајнога помагача кршћанскога оружја. О тој кроничкој тјескоби Републике имамо готово даномичнијех трагова у гласовитијем депешама Сената посланику Франу Гундулићу у вријеме Свете Лиге (1571) и Маројици Кабоги у доба распре с Кара-Мустафом (1678). Али то није доста. Сам град Дубровник бјеше пун ухода млетачкијех, трговаца и ага турскијех, сумњивијех Левантина, јерменскијех каматника, шпањолскијех жудија, безимене руље која потајно прислушкиваше срце Републике, бројаше му сваки

[1]) Шишко (Sigismund) Џива Гундулића родио се год 1635, би члан Сената, а умрије као глава државе мјесеца септембра год. 1682.

куцај, хваташе је за сваку ријеч. Сваки би се догађај у Дубровнику искривљивао и приопћивао влади Св. Марка, па тамо би се in Collegio о њему расправљало и шиљао изопачен глас Баилу[1]) у Цариграду. Читајте дневник Марина Сануда! У самоме Цариграду почимала је тек права мука Дубровника. Бјеше обранити се, митити, исправљати лажне гласове, трчати од једнога посланика к другоме — јер Босански Паша бјеше на вратима Града и погибао пропасти од свакога часа. Тога је ради државна цензура у Дубровнику бдила над сваком кретњом аристокрације, над сваким полетом генија, над сваким дјелом ван сфере обичнога живота.

Кад се н.пр. у Јакину (Ancona) год. 1679. дало у штампу слово О. Толомеја изречено у Дубровнику пригодом смрти поклисара Николице Боне, па кад је издавач нadодао говору текст епиграфе састављене по наредби Сената у спомен великога патриоте и мученика, издавач би усилован да у фрази: «et ab eo (sc. Passa Bossinae) per vim Silistriam ad Turcarum Imperatorem transmissus» испусти ријечи: „ad Turcarum Imperatorem“ да се не би по путу Млетака криво тумачила ствар на цариградскоме двору. На самој мраморној плочи то се могло рећи без страха, јер тамо, у дворану Малога Вијећа не стави ноге никада нико до Дубровчанин[2]).

Ако је тако било у малијем стварима, а како би била тад Република дозвољела да се штампа дјело у коме се описиваху насилна смрт једнога Султана и побједе кршћанскога оружја над Турцима, те слављаше слобода Дубровника и оплакиваше поробљено Словенство? Ево зашто, по нашему мнењу, Сенат није никада допустио да се печата „Осман“ како није дозволио ни да се штампа Палмотићев «Дубровник Поновљен“ у коме су страшне муке нашега града од трешње и Портинога насиља тако «кратко и изврсно речене»[3]).

---

[1]). Баило (Bailo) звао се од старине млетачки поклисар у Цариграду.

[2]). Право је чудо како ни један писац о дубровачкијем стварима, ни Апендини, ни Скурла, ни Казначић, ни Ђелчић, није прочитао *оригиналну плочу* која је ипак приступна свакоме у авлији Опћинске Палаче, него је један од другога преписивао непотпуну епиграфу по Јакинскоме тексту у којој су испуштене ријечи: ad Turcarum Imperatorem.

[3]). Joh. von Müller — Weltgeschichte.

Тога страха нестаде тек падом Републике. Али Дубровник плати тај нови, рег' би књижевнички мир, ништа мање него својом слободом, својим богатством и оним мјестом што тако грчевитом вољом бјеше заузео у вијећу Јеврропе.

У Дубровнику
на Коналу, маја 1895.

Др. Лујо кнез Војиновић.

КРОЗ УМБРИЈУ И ТОСКАНУ

Биљешке и утисци с пута

(СВРШЕТАК)

27 маја.

Зар да говорим и о сликама?

Па шта бих могао казати и о галерији, у којој је смештено до хиљаду и пет стотина слика? Ко живе боје мртвијем пером описује, и кад много каже, ништа не каже; а шта се тек може казати, кад се просто натуца! Ја се тога посла одричем; ко је вољан да сазна како се побоље од ових слика зову, ено му каталога; а ко би рад био да их очима види, нек набави добријех репродукција, или још боље, нек дође овамо главом. Кад си једном кроз оваку једну галерију прошао, настане ти у глави такова забуна, да си управ у немогућству да и главније утиске похваташ и пером утврдиш. Ова су „Официја" прави умјетнички мајдан, у ком су заступана сва времена и све сликарске школе; сјем тога, сабран је у њима безброј вјештачких цртежа, бронза, кипова, земљаних скулптура од старих и нових мајстора, грдна збирка старинскијех новаца, скупоцјеног адиђара и Бог те пита још каквијех ријеткости. Док се све то гледа, мисли и размишљаји наваљују јатимице; човек многа своја пређашња мишљења исправља и дотерује, али све то остаје у глави фрагментарно, без везе и јединства.

Живописи старе школе тосканске заузимљу знатан дио простора; затим се нижу редом Умбри и Тосканци, Холанђани и Млечићи, Немци и Французи: сви велики мајстори умјетничких епоха. Између толиких ремек-дјела, неколико одабраних

слика прикупљено је напосе у једној дворани, без обзира на школу и вријеме њихова постанка: ту је Рафајилова *Госпа са чешљугом* — дивна женска прилика, којој у очима сија кроткост анђеоска — и онда чувени салик папе Јулија II од исто га сликара, и не мање чувене двије *Венере* Тицијанове.

У палату *Питијеву* посјетилац може да допре из ове галерије једним тајним ходником, што се кроз варош провлачи попут онога те у Риму спаја Витикан са тврђавом Сант-Анђело И овдје је искупљено преко пет стотина живописа, размјештених по разним дворанама, који путнику говоре о слави онијех што су ту живјели и за чију су љубав толики генијални људи чуда стварали. Најљепше слике Рафајилове сабране су, јамачно, у овој палати, и ко великог Урбинца познаје само по ватиканским афресцима, тај слабо познаје првог сликара Богородичина Једна се од овпх његових икона зове La madonna del Granduca, с тога што ју је велики војвода, на путу, увијек собом носио. Приказана је стојке, у црвеној хаљини, смирена лица и оборених очију. На блиједим јагодама уставила се она лака румен, што те подсјећа на лиске пресахла Ђулића, уста су ситна и затворена; рекао би, пред собом гледаш младу колудрицу, чисту као крин; еле, то је права *Дјевица*, како ју је могао смислити и насликати ученик Перуђинов. — Друга једна икона, чувена Madonna della seggiola махом се од прве разилази, управ се са њом коси. Осим светитељског колута, с којим јој је лијепа глава овјенчана, нема у тој прилици ништа надземна. То вам је једра младица из сељачке куће, која се наивно прегнула над својим опуначким дјетићем, као да и не слути што је сликар у њој хтио да прикаже. Бистре, тихе очи, немају другог својства, већ једино то, што су лијепе. Рафајило се ту очито изневјерио своме учитељу; он се напојио класичном старином, па му је само до тога, да приказује љепоту физичну, да усавршује пластику људскога тијела.

То је, иначе, била тежња свијех религиознијех сликара каснијег Ренесанса, особито Млечића, који задахнуше своје светитељске иконе дахом античкога паганизма; њихови свеци и светице, док својом божанственом нагошћу славе тријумф тјелесне љепоте, стварају нам радост и за очи и изазивљу у

нама неограничено дивљење за вјештину својих бесамртних твораца.

29 маја

У својим млађим годинама, кад сам год о Италији сањао увијек су ми два славна лица пред очима лебдјела, као двије свијетле синтезе талијанске књижевности и умјетности: Данте и Микеланђело.

Тек у оном живописном коменту *Божанствене Комедије* што се зове Сикстинска Капела, могао сам да схватим сав замашај орловског полета Дантове фантазије; у Петрову храму пак упознао сам јединственог најмара, а у *Мојсијевом* кипу ненадмашног скулптора; али правог и потпуног Микеланђела — тога колоса међу умјетничким генијима, — упознах тек овдје у Фиоренцији у гробној капели Медичкој. Ту се, као што је сваком знато, налазе двије најзнаменитије статуе овога сувереног умјетника, који је уједно спадао међу прве мислитеље свога доба. Премда су пред овијем киповима легијони критичара и вјештака своја пера кушали, не могу опет на ино, а да из хаоса својих тренутних биљежака не размрсим и укратко не саопштим, — не кажем естетички утисак, — него, рекао бих, живу емоцију једнога простака.

Jl Pensieroso — дивна мраморна статуа у којој је приказан Лаврентије херцег Урбински — сједи над властитом раком, у трагичном положају човјека, којему се на душу натоварила голема, неизмјерна туга. Око је његово угашено, ал' у мраморној зјени назиреш једнако трагове очајне борбе, страшне олује, која му у грудима бијесни. На што мисли тај човјек? Што снује, о чему ли мозга?... Не питај га, јер ти он то неће казати, колик' ни она нијема статуа *ноћи*, коју је умјетник истесао на једном крају саркофага војводе Немурског, што се издиже на противној страни капеле, баш према стасу *Замишљеника*. У скрајној малаксалости телесног положаја ове женске прилике симболисао је вајар малаксалост свога рођенога духа. Ова се жена није просто с тога сну предала, што је физично уморена, него је она прије зато главу преклонила, да се одмори душевно, да нађе покоја у забораву, да извида сном своје болове моралне. Па ипак, гле чуда невиђена! И ако је дубоким сном уснула, та је женска глава опет будна,

мисаона. Кад би тачно било казати да се у сну *мисли*, ја бих то за ову статву казао. А то је прије мене осјетио и дивно изразио један умјетников вршњак, који под њом написа ова четир стиха:

La Notte che tu vedi in si dolci atti
Dormire, fu da un Augelo scolpita
In questo sasso, e perchë dorme ha vita.
Destala, se nol credi, e parleratti.

(Ноћ, коју пред собом гледаш и која овдје благо почива, изрезао је из овог камена један Анђео[1]); а пошто спава, то је знак да је жива. Пробуди је, ако не верујеш; она ће да ти проговори).

Напротив, немојмо да је бунимо; доста ће бити, ако јој погледамо у озбиљно лице, којему је творац њен, изгледа ми, повјерио тајну свога душевног чемера и своје дубоке разочараности. Јер је ово дело Микеланђело стварао у црнијем данима своје постојбине. Његова мила Фиоренција, пошљедњи браник талијанске слободе, бијаше истом подлегла грубој сили домаћијех злотвора, и густа ноћ простираше своје тмице нада свом отаџбином. С тога је умјетник своме дјелу најбољи коментар написао у оној гласовитој китици, коју је, поводом горњијех стихова, својој Ноћи у уста ставио:

Grato m'è il sonno e più l'esser di sasso
Mentre che il danno e la vergogna dura;
Non veder, non sentir m'è gran ventura
Però non mi destar! deh! parla basso!

(Драг ми је сан, а још више што сам од камена; док око мене влада јад и срамота; не видјети, не осјећати, то је за ме велика срећа. Не буди ме дакле, но, ако Бога знаш, ћути!).

Микеланђело, као год Бетовен, Данте и Шекспир, постигао је у свом умјетничком стварању онај недостижни степен, до којега допиру само Богом одабрани генији. Не треба од њега, као ни од напоменутих му другова, ишчекивати да нас својим дјелима намах обрадују или насладом испуне, као што то постизавају неки средње руке умјетници. Они не могу, по богоданој сили којом располажу, него да нас у први мах

[1]) Микел — Анђео.

збуне и нагло у нама потресу и најинтимније жице, с којима осећамо болове људске. То је главно обиљежје великих модерних генија, који су своја дјела прожели оним дубоким саосјећајем људскијех невоља, оном хуманом симпатијом, која своју моћ простире далеко, ама далеко преко техничке савршености, на коју као да су једино циљали умјетници из старине.

1 јунија.

Прођимо се данас слика и кипова, којих смо се ово дана довољно нагледали; сједимо на кола и пођимо да се прошетамо градском баштом, нећемо ли се у њој нагледати и малко жива свијета, након толико мермера, бронза и постава.

Најљепше су фиорентинско шеталиште, без поговора, тако зване «Cascine», нека врста уљепшаног «Pratera“, или умањеног «Hyde-Park-a», гдје се од 7 до 8 сати у вече стиче што је год љепшег и отмјенијег у вароши. У шарној кити мјеснијех љепотица уплетено је и разно егзотично цвијеће, које се одликује живљом бојом, ако и не отмјенијим мирисом.

Ова башта управ и није у граду; она се простире уз десну обалу Арна, пред самијем градскијем вратима, у опсегу од три-четири километра, а засађена је крупним и хладовитим храстовима, разноврсним борјем, плутком и осталим јужначким биљем. Сав је тај густи сад с једне стране заоквирен убавијем Арном, а с друге живописном декорацијом апенинских гора којима се у даљини истичу модрушасте литице посијане бијелијем љетниковцима Особина ове красне променаде састоји се у томе, што је она, поред свих вјештачких украса којим ју је људска рука обогатила, сачувала опет оно сеоско обиљежје, које бисмо узалуд тражили у сличних шеталишта великих европских градова. Велика средишња раван, којој воде разне алеје, сличи у доба шетње огромном салону, у којему кочије, наоколо размјештене, заузимљу мјесто дивана и наслоњача. Госпође, у гиздавим тоалетама, сједе, или, тачније рећи, леже у тим кочијама и жмуркају из догледника или отпоздрављају шетачима, што им се јавише на проласку. Званични удварачи, а ваљда и прости знанци, прилазе ближе колима и заподијевају разговоре, баш као да су дошли у посјету у позоришној ложи. Међутим продавачице цвијећа трче од кочије

до кочије, или наваљују на пролазнике. да их на силу бога заките. Ту би се узалудно било отимати; оне се од ријечи до ријечи придржавају оне Виргилијеве:

...Manibus date lilia plenis.

Шта више, оне своје китице, строго узевши, и не продају, него их даривају; рецимо тачније: оне не траже да им се њихова пажња награди, ал' ако ко што пружи, не одбијају — из учтивости. У осталом, цвијеће овдје ниче као трава; ко не воли да се овим нуђеним китама закити, доста му се сагнути, па да га се ситаи набере: оно му расте под ногама.

А какве су фиорентинске љепотице? упитаће ме моји читаоци.

Фиорентински је тип, у опће, нешто сасвим различно од типа млетачкога, или римскога. Овдје се не виђају више оне чисте, правилне црте, она опуначка. овална лица, они солидни вратови, једном ријечју, она једра и здрава лепота, што нас тако често изненађује у римском „Транстеверу“ или на «Славенском Пристаништу» у Млецима, гдје се рибарске кћери гордо носе и кочопере, као да су одрасле уз пријестоље. У Фиоренцији бисмо узалуд тражили оне античке типове, што се у другим крајевима Италије, успркос вјековима и претурениим невољама, очуваше чак и под просјачким дроњцима. Физиономије су овдје сувље, нервозније, једном ријечју: модерније.

Жене су, дакле, за око мање привлачне од млеткиња и римљанака, али су у другом обзиру много интересантније; оне могу да занимају прије списатеља-психолога, него ли умјетника, који тражи израз љепоте физичне; између класичних љепота талијанских. фиорентинке представљају на неки начин буржоазију, ама буржоазију у најповољнијем значењу ове ријечи; у њима се — да своју мисао конкретишем — не рефлектују само обиљежја једнога соја, него су у њима изражене особине појединих индивидуа.

Обазрите се само на фиорентинске сликаре.

Андреа дел Сарто, Сандро Ботићели, немају, примјера ради, оне ведре љепоте, које налазите у сликама Тицијановим, оног анђеоског спокојства, којему нас је навикао Рафајило, њихови су типови обичнији, па опет зато привлачнији, хуманији; у њиховом ћеш умјетничком идеалу наћи увијек искру

стварности. Ко пажљивије промотри нека женска лица у њиховијем сликама, лако ће разумјети зашто она — ма да у чистој љепоти заостају приликама Тецијановим и Рафајиловим — могу да нас живље заинтересују и јачи утисак на нас произведу.

Све ово што сам рекао подложно је, без сумње, изузецима; и овдје се, дакако, може кашто наићи на љепоту регуларну, класичну. Али тек горње опаске, учињене по улицама, театрима, црквама и променадама, дају онај општи резултат. У осталом, модерна умјетност не искључује ни најмање стварност; напротив. Па онда, типови из природе — дјела Божја — вриједе понекад више и од најсавршенијих концепција умјетничких. Те ако сам и ја гдекоју фиорентинску љепоту безочније, но што би требало, у лице погледао, ухвам да се она с тога неће бити на ме више расрдила, но што се расрдише оне слике и статуе у мјесним музејима; свакојако, устребам ли извине, нек ми служи извином моја путничка радозналост, па, ако се хоће, и моја списатељска савјест.

3. јунија.

Замислите варош, која је сама собом потпуна, савршена — као какав народ или каква држава — варош, која има своју властиту умјетност, своју властиту књижевност, своју властиту архитектуру, своју властиту љепоту — и ви сте замислили Фиоренцију.

То се најбоље види по њеним црквама, већим дијелом стила готскога; али је то стил готски по укусу талијанском наиме, своје врсте стил, пун оригиналности и фантазије, те који се за рана стао угледати на просте и елегантне облике јелинске старине. Подлога је, у истину, готска; али фиорентински најмари теже за новошћу; све је у њих младеначки полет и чежња за напретком. То је заиста била задруга дивова, који су истом растварали очи душевне.

Катедрална црква и њено величанствено кубе; Џотов звоник; златна црква светог Михајила (Orsanmichele); храм Светога Крста и толике друге монументалне цркве, то су све сјајне афермације тосканског генија. Ова два диво-споменика — катедрална црква и суседни јој звоник — путника, који први пут пред њих изађе, чисто пренеразе својим смелим

пропорцијама, живим бојама својих мермера и својом фином и богатом орнаментацијом. Црквено је прочеље тек у наше доба сасвим довршено, и његова мраморја не имадоше још времена да ваљано осмагну; али на звонику је вријеме лагано загасило изворну живост боја̂ и све скупа слило у дивну армонију тонова, као што не шћаше за руком испасти ни најбољем колористи. Бијела мраморја пожутјеше, црна изблиједјеше, црвена и зелена потавњеше, а кипови и камени украси поцрњеше од сунца и влаге; а све то скупа саставља дивно сложену цјелину, прекрасну симфонију, с које човјек не зна како очију да скине. Па кад их најзад скине, не може опет дуго мировати; доста му је да се на противну страну обазре, па да према себи ново чудо угледа. На два корака од цркве и звоника налази се т. з. *Крстионица* (Il Battistero) са чувеним вратима Гибертијевим. То је нека врста осмокутног храма, на подобје римскога Пантеона, који у архитектурном погледу није никакво чудо; али су право чудо она чудесна Гибертијева врата, за која, како се прича, Микеланђело једном рече, да би достојна била, да се на рајски улаз поставе. Овај је Гиберти — по занату кујунџија — бронзом владао као што ваљан сликар влада бојама; и заиста Вазари га у својим *Животописима* називље »сликарем«, што није никакав l a p s u s, него згодна, врло згодна и зналачка оцјена. По својој ћуди прије наклоњен љепоти идеалној, него ли веризму природном, овај је умјетник био прави *виртуоз* међу умјетничким генијима.

Да красна ли жара, да дивне ли енергије у овијех умјетника XV-ог вијека, који су велики били у свему: у поимању љепоте, у љубљењу, у мржењу, у умјетничком стварању! Која разлика између њиховог умјетничког и богаташког епикуреизма и нашег јаловог модерног дилетантизма, загорчена свакојаким моралним бригама и недомашним аспирацијама! Они су били људи, а ми смо сјене; они су уживали и стварали; ми сањамо и... критикујемо.

Један велики писац овог жалосног «конца вијека», један велики психолог, који је уједно био и велики умјетник, непрежаљени Ги де Мопасан, рекао је једном, не сјећам се више о којој талијанској вароши — по свој прилици Млецима — да му својим модерним становницима изгледа «као дивна спа-

хијска резиденција, која да је одједном пала у шаке траљавој сиротињи.»

То би се исто, погледом на величанствену јој прошлост, могло казати и за данашњу Фиоренцију.

5 јунија.

У овој је живописној вароши ипак тако пријатно живјети! Човјек овдје може да живи без и најмање муке, без и најмањег напора; доста му је, што но вели Француз: se laisser vivre. Странац, који је од домаће чаме побјегао, може да себи овдје удеси живљење према своме укусу, према својој ћуди. Ако модерни живот, са својим стереотипским забавама, може да га задовољи, он ће у Фиоренцији наћи чиме да се разоноди и вријеме прекрати — ако се тако несрећан родио, да му га треба кратити! Нема ли пак велико-варошки *конфорт* и ово красно, сунцем обасјано зеленило за њ никакве дражи, а он може да потражи својој души и других посластица. Знам људи, који у Фиоренцији само о прошлости и у прошлости живе. Они су мишљу устукнули неколико столећа, па срцем бораве у лијепо, раскошно доба *Божанствене Комедије* и *Декамерона*, или у оно још љепше и раскошније Старога Кузме и Лаврентија Штедрог. У таком душевном расположењу они проводе овдје дане и мјесеце, и не осјећајућ да се на чардаку Старог Двора не лепрша више кринасти барјак републикански, и не опажајући да је златне лопте Медичнћа куће замијенио свуда црвени крст савојски.

Сличне су моралне апстракције могуће само у Италији, у земљи великијех људи и великијех успомена.

6 јунија.

Дошло је доба да се опростим од ове китне, веселе, гостопримљиве, а, у ово доба године, можда и сувише топле вароши. Сунце је збиља ова потоња два дана припекло... по италијански. Али што то Фиорентинцима смета! Зар ово није земља присојна? The sunny Italy, кажу Енглези. Кад омарина додије, људи поскачу у своју ријеку, па им је одмах лакше. Свијет се већ у велико упетио, и улице су крцате сламњих клобука, који овдје свак носи, осим јединих кочијаша, који се лако не одричу свог традиционалног цилиндра.

Збогом Фиоренцијо! У ово десетак дана што сам ја гост био, раскрила ми је ова мила варош све своје умјетничке дражи и издашно ме угостила миром и покојем. То је већ довољно било, а да јој до вијека благодаран останем.

Не могох, истина, да јој све знаменитости разгледам, ни да прелистам све странице њене богате, привлачне историје. Многу сам ствар, без сумње, превидио или мимоишао, ал' на крају не могох опет, а да задње часе својега боравка не посветим пантеону народнијех великана — храму Свет. Крста — гдје уз Дантову могилу почивају кости Микеланђела, Галилеја, Фоскола, Росинија и оног Николе Махијавеља, којега је површна историја дуго времена приказивала као оличено лицемјерство и сушту политичку химбеност, док га данашњи свијет правом слави и узноси као великог родољуба и државника Пуна два вијека лежале су кости Махијавељеве без икаква надгробна знака, без икакве милосрдне почасти, док се најзад не нађе један благодарни Енглез (Lord Cowper), који се подухвати да ода достојну пошту највишем талијанском државнику XVI-ог вијека, подигав му пристојан споменик у овоме храму. Али су данашњи Талијани ваљано окајали грјешни немар својијех праотаца, урезавши на Махијавељев гроб ове значајне ријечи: Tanto nomini nullum par elogium.

И опет збогом, Фиоренцијо! Твоје топло сунце, твоје насмијано лице, окријепило ме и тјелесно и душевно. Истина је жива: лијепе и честите ствари могу, кад их човјек дуже посматра и о њима размишља, да утоле кашто и најљуће болове. да измаме пјесму ведрилицу и на најсјетнија уста. И с тога се ја нерадо од тебе опраштам, цвјетни граде; ал' кад већ иначе није, праштам се с тобом у нади, е ћу скоро опет доћи да се одморим на твом меканом крилу, међу ружама и зеленим миртима, под твојим ведрим, плавичастим небом.

Addio, Firenze!

Марко Цар.

НЕНИНО ЗЛАТО

СЛИЧИЦА ИЗ МУХАМЕДАНСКОГ ЖИВОТА ИЗ МОСТАРА

Посвећена другу Јефти Шантићу

I.

Нема вам љепше махале у Мостару од оне, гдје но се дижу оне старе, мале и скромне кућице, окружене са свих страна густијем зеленилом. Ту су оне велике, лијепо уређене башче, у којима понајбоље расту гранате и корисне воћке, окићене зеленијем лишћем, између кога стидљиво провирују рујни плодови. Ту се могу чути најдивније пјесмице најбољих птица које несташно лете с дрвета на дрво; ту ћеш видјети најљепших лептира како круже на све стране; ту ћеш наћи највише пчелица, гдје прибирају цвјетове из којих ће сисати медљани сок, а најпошље ту ћеш наћи најмириснијег цвијећа, поред кога се журе мали поточићи у крило бистрој Радобољи.

Та је махала — Церница.

А у тој истој махали и на најљепшем мјесту, има једна лијепа и мала кућица, увијек чисто обијељена,[1]) иза које се опет пружа и највећа и најљепша башча.

То је кућа рахметли[2]) Мехе Агића.

Био је то човјек поступџија, који се добро разумио у своме занату, те је због тога постао чисто славан и имао највише посла, а поред посла лако му је било стећи и кућу и башчу.

---

[1]) Окречена.

[2]) Покојнога.

Нико не зна сигурно казати од чега је умро, ама веле, да је нагазио на шејтанску[1]) вечеру, па се нагло разболио а трећи дан закопаше га у мезар.[2])

Ријетко когод да га није пожалио, ама никоме није било тако, као његовој удовици Мејри. Остала она с јединицом шћери Хајком, па богме није јој лахко, јер она треба да се сада за све брине.

Ну опет Мејра је била паметна жена. Знала је она и о башчи радити. знала је и туђе хаљине шити, а знала је и некаквијех трава од урока и болести. те је тако могла и да стече по коју па̏ру — а да се не моли другоме.

— Дина ти, Мејро, како ти је? питаху је неке ко́не.

— Добро, шућур Алаху[3]), добро ми је док имам четири руке. Ја и моја Хајка можемо се прехранити.

А Хајка јој је била права хурија.

Лијепа, брате, лијепа као да су је виле одраниле. Поред тога је још и здрава, да те чисто запахује оно здравље, те некако, кад је погледаш, по цијелом тијелу осјећаш неку топлину. Па још само кад би се обукла! На глави јој мрки фесић а на њему грана грозницe.[4]) На струку јој танка бурунџукли[5]) кошуља, па се кроза њу виде здраве и једре мишице и бијеле, као од снијега, дојке. Поврх кошуље носи малу јечерму, а ниже ње фине димије од лијепе стамболске басме.

Велим вам — права хурија.

Старој Мејри била је она као зјеница, те је због тога и пазила баш лијепо, а уз то је увијек учила послу, што је могла више.

— Ја хоћу да ти све знаш — говорила је она — ти ћеш свакако у туђу кућу, па нећу да те урезиле[6]) и да ти реку, како те ја нисам научила.

А Хајка је опет слушала сваку ријеч, па радила, што је могла више. Није се она ла́била ни ода шта, него јој је било све весело, све с пјесмом.

---

[1]) Ђаволску.
[2]) Гроб.
[3]) Хвала Богу.
[4]) Мухамеданске дјевојке праве од ситног бисера мале гране и то зову грозница.
[5]) Бурунџук — танко платно.
[6]) Наруже, вријеђају.

Ко год би сабахиле[1]) прошао Церницом, могао је чути, гдје Хајка пјева своју пјесму:

Везак везла Адем када
Млада невиста[2]) —
Ај, везак везла Адем Када
Млада невиста!

Глас јој је био сладак као у бумбула, па кад га слушаш а он те чисто занесе, продире у сред срца, па ти мило, и ти би је вјечито слушао. Мало које момче да је прошло а да није застало да је слуша.

— Аман јараби,[3]) кршна аваза![4])

— К'о у бумбула.[5])

Тако су је хвалили.

II.

Било је то одмах првијех дана рамазана, а друге године од како је рахметли Мехо умро. Сваки пут, око јацијe,[6]) кад би блага тишина обладала на све стране и кад би могао чути само бумбула и цврчка гдје се натпјевају, кроз башчу мејрину чула се пјесма са шаргије.

Дивно је било слушати ту пјесму, како се у ноћи разлијеже и губи.

Хајки је та пјесма била драга, и она је увијек пажљиво слушала, готово и не дишући. Ни сама није знала зашто јој се тако свиди.

И најпошље једне ноћи, кад је стара Мејра легла, Хајка не могаше срцу одољети, а да не изађе на таван пред собу.

Одатле је могла лако видјети у башчу; лако је могла видјети под старом шандудом[7]) врло младо момче с тунузом[8]) на глави, како је прекрстио ноге, држи шаргију на прсима и куца уза њу...

---

[1]) Зором.

[2]) Мухамеданци мостарски говоре западним нарјечјем.

[3]) За Бога!

[4]) Глас.

[5]) Славуј.

[6]) 2 сата по првом мраку.

[7]) Дуд из Шама.

[8]) Дубоки фес.

Хајки се он учини баш лијеп, те због тога, полако сиђе она низ басамаке[1]) и стаде поред башченог капиџика.[2])

А ту се заустави и погледа кроз шубе од капиџика. Он је полахко ударао, а пошто се насити, одбаци тамбуру од себе, узе један мали камен и баци на таван.

Хајка је све добро видјела.

И она се лахко саже, па преко високог дувара баци у башчу овећи камен.

Он се осмјехну, па приђе капиџику.

— Дина ми, умало ме не уби — рече.

Она се осмјехну.

— Чујеш, Хајка, баш сам се начекô. Ето толико долазим а тебека нема. Бона, што ми се ниси прије јавила ?

Она шути.

— Зар не би да проговориш ? Нису ти уста мухурлејисана.[3])

Она се само насмија.

— А што се смијеш толико ? Бива што ја овђе дреждим.[4]) Алаха ми, имаш право...

Она се преста смијати, али не проговори.

— Чујеш, бона. Донио сам ти цвића из округле[5]) башче. Дина ми, није 'вако ни ценетско цвиће.

И он узе цвијеће па га поче мирисати.

— Ако проговориш, даћу ти сву киту — рече опет. — Аман, да знаш каква је !... А само проговори. па ћу ти дат'... Не био ја Ахмет него Влах и Француз, ако ти слагô..

— Е дај ми цвиће — прошапта она.

— Шућур Алаху, кад проговори ! — кликну он — ето бива говорим ја толико, а ти ни да се што намаскариш, кô да ти је ђунах[6])... А мени би баш било драго да егленишемо.

— Дај ми цвиће, — рече она опет.

— Ево, рече он, и пружи јој киту кроз једну пукотину на капиџику.

Она је узе.

---

[1]) Степенице.

[2]) Капиџик — врата с једним крилом, обично бива на башчама.

[3]) Запечаћена.

[4]) Чекам.

[5]) Окружна.

[6]) Грехота.

— Закити се у петак — проговори он. — Даћу ти максуз.[1]) А знаш и питаћу те нешто.

— Дођи.

— А хоћеш ли ми казат'?

— Шта?

— Па макар шта било,

Она не одговори.

— Хајко! понови он.

— Шта је?

— Ето ме онда баш из џамије. А сад је вакат[2]) и да иђем. Довале.[3])

— Еј сахадиле.[4])

И оде преко башче. а Хајка остаде. Узе ону киту цвијећа, па је загледа. То је прва кита, што је од момка узела.

А Ахмет је лијеп момак.

— Бива у петак, прошапта она, па се врати у кућу.

Те ноћи је најслађе спавала.

III.

Дошао и петак.

Тога дана обично се окупе неколико момака, све љепши од љепшега, па тако заједно иђу од врата до врата и ћосају[5]) с дјевојкама.

Хајка је још сабахом устала, па се обукла што може љепше.

Ни сама није знала зашто, ама је обузела некаква радост као никада У прсима јој нека, досад непозната, милина, па да може полетјела би у небеса.

Срце јој само пјева, па и нехотице отегну на сав глас ону лијепу пјесму:

Двоје су се замилили млади,
Омер момче Мејрима дивојче
У пролиће када цвати цвиће ..

— А што си се ти разрахатлејисала?[6]) упита Мејра, а све се смјешка.

---

[1]) Нарочито.

[2]) Вријеме.

[3]) и [4]) Поздрави, као наше: с богом и с богом пошао.

[5]) Мјесто ашиковати у Мостару веле: Ћосати.

[6]) Развеселила.

— Не знам, 'нако мѐ обузô рахатлук.

— Пивај, шћерце, пивај док си дивојка! — рече Мејра. Запамтићеш имшала[1]) ови вȁкат.[2]) И ја сам некад пивала, па сад богме не би за вȁс дуњах.[3])

Хајка се само осмјехну, па отрча на врата, те сакривена за канатом поче провиривати. Ту је била као на иглама, — све се врти и окреће, а срце јој лупа, па као да ће јој пробити и груди и танку кошуљу на њима....

Најпошље куцну халка[4]) на вратима.

Хајка се трже, па провири. Ахмет је био пред вратима и чекао.

— Јеси ли ту? — запита.

— Јесам.

— Нека си. Дина ми, једва сам дочекô петак. Све некако кô да су шејтани у мени, не могу да се саулишем[5]) и да сидим на једном мисту.... И он отегну вратом, па опљуцну далеко од себе.

— Имо сам, видиш, да ти нешто кажем.... ама... не знам него сам баш дертли[6]),.. Свезо сам севдах, па ето... Не могу, Корана ми, брез тебе, и кад тебе не би било на дуњалуку[7]) не би жалио да и ја одем баш у џехенем,[8]) па Алах версун.[9])

Хајка се бијаше зацрвењела, па се чврсто прибила уз врата. Чинило јој се, да је он и кроз врата види, па се још више сакрила.

— Хајко! викну он.

Она не одговори.

— Чујеш ли?

— Шта?

— Знаш... проговори, рахмета ти бабина. . ама право... хоћеш ли ме?

Она се осмјехну.

— Дȅ, дина ти, реци!

---

[1]) Ако Бог да.

[2]) Вријеме, доба.

[3]) Свијет.

[4]) Звечак.

[5]) Смирим.

[6]) На муци.

[7]) Земљи.

[8]) Пакао.

[9]) Да бог да.

— Шта?

— Хоћеш ли ме?

Она страшиво погледа око себе, на све стране.

— Хоћу, рече брзо, па утече у собу, као да је неко гони.

Ахмет скочи од радости.

— Ејвала! — викну — баш ме разрахатлејиса!

Па весело натури тунуз на очи, те пође низ чаршију.

IV.

Стара Мејра бијаше видјела Ахмета на вратима, па јој то некако тешко. Она га никако није могла бегенисати,[1]) јер је он био бећар,[2]) а осим тога није био толико ни зенђил,[3]) — ништа своје није имао осим дућана и куће.

Дакле, чим је Ахмет отишао, зовне она Хајку.

— Хајко!

— Шта је?

— Ходер нешто,

Хајка дође.

— Шта је, мајко?

Мејра је погледа.

— Јеси ли ти права моја шћи?

— Јесам, мајко.

— Па онда шта ће ти онӣ Ахмет?

Хајка поцрвени.

— Па... дошô је...

Мејра је погледа још боље.

— Чујеш, сӣди овди, — рече и повуче је себи.

Хајка сједе без приговора.

— Видиш — поче Мејра — не ваља ти то, што ти он долази. Бећар је оно и муфлиз,[4]) нема ни себи 'лӣба, а камо ли ће жени и дици донити... Ти ћеш рећ': има он дућан... А црн му дућан, кад нема ни свога читлука[5]) ни кмета..

— Има и кућу, проговори Хајка.

---

[1]) бегенисати — допасти, заволити.

[2]) бећаром у Мостару зову свакога момка, који никога свога нема, него живи сâм.

[3]) богат.

[4]) гољо.

[5]) имање.

— Није оно кућа него хрбина! Она је од бендер[1]) година онака, па ће једном сама панут'.. Ти бива мислиш, што је он обукô 'нако рухо и што је млад и уђуз,[2]) да му не треба ништа више... Није то тако.. Доста се хоће у седмере гаће, казали су стари.. А у њега је све селамет и колајлук.[3])

— Ама шта ћу му ја, брани се Хајка.

— Није то, што ћеш му. И он је теби у оку — видим ја. Нисам ја мазлун ни тевећелија,[4]) па да не видим. А, дина ми, волила бих да скочиш у Неретву, него да пођеш за њ.

Хајка је шутила; у грлу је нешто стисло, па не може ни да дише, а камо ли да говори.

— Чујеш — поче Мејра — ономадне ми рече хаџиница Диклићуша, бива како јој је говорио бег Хрње,[5]) да ће те искат' у мене. Вели он, да неће другу него тебе... Ја знам да је он мало стар, ама је табијата[6]) добра, а и зенђил је кô мало који. Осим тога он је и удовац, а од удовца нико боље не милује... С тога сам ја и казала, ако дође, да га нећемо трезилити.[7])

Хајки ударише сузе на очи, а и Мејри се даде на жао, ue и она отрже плакати.

— Знам ја — рече она опет — да је теби жао, што ћеш ме оставити, ама тако је то суђено. И мени је било жао, па сам опет обикла. Шућур Алаху, кад се око тебе отимају; а како ли је онијем што их нико неће ни да види, а камо ли да бегенише.

Хајка није могла ни ријечи проговорити.

Она није могла ни помислити, да јој мајка неће Ахмета бегенисати него је мислила, да ће га још једва дочекати... А бег Хрње је удовац, а поред тога и стар, јер му је превалило педесет година.

— Волим и у Неретву, него за њ — рече она у себи па устаде.

---

1) давних.

2) лијеп.

3) лахкоћа.

4) сулуд.

5) У нас, у мостарских Мухамеданаца, има рђав обичај, да кћер воли дати стару бегу, него ли неимућнијем (а било и вриједном) младићу.

6) нарав.

7) наружити, одбити, увриједити.

Одмах је скинула са себе своје лијепо рухо, па се обукла као и другијех дана.

— Не треба ми ни рухо, — рече — и тако ће остати пусто.

V.

И опет ноћ, лијепа ноћ. Небом се осуле сићане звјездице, па трепере и осмјејкују се на цијели свијет. А на све стране тишина, она свечана тишина, која тако благо утиче на срце и на душу, да човјек — некако и нехотице — и сам постаје свечан.

Хајка је сједила на тавану и гледала је у ноћ

Пред очи јој излажаху разне слике из дјетињства, и она их се радо сјећаше и уздисаше за њима.

Док се из башче зачу шаргија.

Она полако устаде, сиђе низ басамаке, узе каменчић и баци га у башчу.

Шаргија престаде.

Полахко, нечујно дошао је Ахмет капиџику.

— Јеси ли ти? запита.

— Јесам.

— Шта радиш?

— Ништа, стојим.

Ахмет застаде, опљуцну два три пута и погази ногом.

— Чујеш Хајко, — рече.

— Шта је?

— Ја сам, да ти речем, некако мислио. . па да ти речем, дина ми, ја ћу те сјутра искат'....

Хајка само шути.

— Искаћу те, па што буд'. Кад ти бегенишем, бегенисаће и други ..

Хајка и опет не одговори.

— Зар нéћȇ? запита Ахмет — што не проговориш?

— Нéћȇ.

Он се чисто укочи.

— Ама ко то неће?

— Мајка.

— И она ми није кајил?[1])

---

[1]) рада.

— Није.

Ахмет се замисли

— А шта ми вели ?

— Ништа.

— Не може то бит' ништа.

— Вели да ниси зенђил...

— А зар би она шћела зенђила ?

— Нашла га је.

— Кога ?

— Бега Хрњу.

Ахмет се прислони уз капиџик, па готово заниједми. Овоме се никако није надао ; шта више мислио је, да ће му се обрадовати.

Затим се опет исправи

— А шта ти велиш ? запита.

— Ја... не знам.

— Па бегенишеш ли ме ?

— Што питаш, болан, кад знаш.

— Е, па онда је ко̏лај[1]) — рече он, а сијевну очима.

— Како ?

— Ти ћеш побић' са мном.

— Зар ја ?

— Ти.

— А да оставим мајку ?

— Па остави.

Она погледа кроз капиџик.

— Нећу... љутиће се — рече.

— Наљутиће се, па и престат'.

— Не знаш ти њу, јадан, она је ћескин.[2])

— Свѐдно.

— Није свѐдно.

— Ја велим да јес'... Ја ћу ш њоме лахко на крај, — него ако хоћеш да бижимо.

Она се замисли.

— Не знам — рече.

— Хоћеш ли се смислит' ?

---

[1]) лахко.

[2]) жестока.

Она не одговори.

— Кажи ми.

Она и опет шути.

— Е чујеш, сјутра ћу доћ' с ababима,[1]) па ако хоћеш, а ти изиђи у башчу.

И он отрча низ башчу, а она остаде једнако замишљена

VI.

Освануло лијепо прољетње јутро. Небо ведро и чисто, као огледало, па нигдје ни једнога облачка да видиш. Сунце се помолило од истока па као да се осмјејкује; сјајни зраци његови пали на цвијеће, на коме се блиста чиста јутрења роса, као алем-камење. Птице још одавна прелијећу с дрвета на дрво несташно цвркућући, а потоци жуберкају и хите у крило Радобољи.

Хајка уранила као никада до сад, па замишљено хода испод дрвећа. Цијелу ноћ није могла ока склопити, јер се борила сама са собом.

А заиста је била у мучном положају.

Ако остане с матером оде јој Ахмет, и онда јој остаје само бег Хрње; а ако оде с Ахметом, онда ће се мајка наљутити, па је неће више никад ни погледати. А Хајка добро зна своју мајку.

И тако она хода по башчи, па ни сама не зна шта да ради. Три пута је оћерала једну шеву, што јој је више главе пјевала, а толике и толике цвјетове рашчупала је и изгазила.

— Шта ћу? — питала се сама — Ахмет ми и срце и душа, волила би с њиме у џехенему, него с другијем у сред џенета..... Ама мајка.... Мајка не да, па ето то је... А што?... Ни сама не зна... И бабо ми је био муфлиз, па је опет стекô и кућу и башчу

Ту стаде, па и по четврти пут махну јаглуком на шеву, која бијаше опет долетјела.

— Иш, несрећо!

Па онда опет настави разговор са собом.

— А зар се не би мајка одљутила?... Зар би могла окренути главу од свога дитета?... Да је кабел.[2]) мати би за дите

[1]) јарани.

[2]) могуће.

и у мезар легла, а камо ли да се не одљути... А Ахмет је лйп кô везир.

И она би заиста одмах пошла, да је Ахмет само дошао пред њу.

Док је Мејра зовну:

— Хајко!

— Шта је?

— Ходер.

Хајка одлети.

— А што си поблйдила тако? упита Мејра, кад је угледа.

— Ништа.

— Боли ли те што?

— Не боли.

— Хајде лйзи, ниси спавала — рече Мејра и пољуби је.

А Хајки саме сузе полетјеше на очи. Жао јој мајке, па жао.

— Нећу је оставити — рече — нећу, дина ми, па макар шта било...

Па и опет није се могла ријешити ни на што.

XII.

Дошла вече.

Хајка бијаше као на иглама. Мисли се и мисли толико, а никада да се смисли. Све што је радила, радила је као у бунилу. Час јој се сметало ово, час оно — ништа јој није било у реду.

Мучило је то стање!

— Хајко, хајде спавај — рече Мејра, кад пође, да и сама спава.

— Нека, мајко.

— Спавај, боље ти је.

— Сад ћу.

Мејра оде, а Хајка остаде.

— Баш ми је мучно — рече — ни сама не знам шта ћу.. баш ћу спават'...

Док шаргија одјекну.

Хајка се окрену, па погледа у башчу, а срце јој закуца ко никад досле, и она задрхта. И сама рука полети јој за

ферецу. Довати је с чивије, па се огрну и као на крилима полети у башчу.

Ахмет је чекао са још двојицом.

— Хоћеш ли? запита је.

— Хоћу.

— Е онда ево да се вирчамо. Ово су моји абаби. Један ће бити твој већил,[1]) а други мој.

— Добро.

— Они ће извадит' у кадије мураселу, па ће и у хоџе.

— Добро.

Тада изађе њезин већил.

— Хоћеш ли за Ахмета? упита је.

— Хоћу.

— Баш хоћеш ли?

— Хоћу.

— Хоћеш?

— Хоћу.

Тако и Ахметов, те онда сви пођоше, што су могли брже Хајка је ишла најбрже, јер јој се чинило, да ће је сад стара Мејра стигнути и зовнути.

А Ахмет је био пресрећан.

XIII.

Кад се стара Мејра пробудила. одмах поче, по старом адету[2]) да дозивље Хајку.

— Хајко!

Нико јој се не одазва.

— Хајко! Хајко!

Хајка не одговори.

Мејри нешто штрецну у срцу. Одмах погледа на Хајкин душек. али он празан; уљезе и у кућу, обиђе и авлију и башчу, али Хајке нема, па нема.

Мејра се досјети белају.

— Куку мени! — врисну — шта учини хајирсузница![3])

---

[1]) Пуномоћник. У мухамеданаца не иде дјевојка ни момак на вјенчање, него нађу двојицу већила, па ови — пошто најпре три пут запитају момка и ђевојку: хоће ли се — оду кадији и изваде мураселу (допуст за вјенчање) и оду хоџи, те овај вјенча.

[2]). Обичај.

[3] и [3]) Несрећница.

Ето ми сад моје срнће! Окаља ми рз[1]) баксузница.[2]) И Мејра се врати у собу, па заплака — што није никада од како је рахметли Мехо умро.

А и није то шала, да њезина Хајка тако учини и да је осрамоти.

Па још какав је свијет, изнијеће више него што је и било, од мухе ће начинити мећеда, а кућа рахметли Мехе, вазда је била на наму[3]) као и поштена и добра.

Мејра хтједе да узме ферецу, па да пође и наружи Хајку, па да је и прокуне, ама јој бјеше мука да прође чаршијом. Чинило јој се, да би је свијет и кроз ферецу познао и да би јој се наругао.

Док куцну халка на вратима.

Мејра полако сиђе низ басамаке, па стаде иза каната.

— Ко је то?

— Ја сам, одазва се мушки глас.

— А ко си?

— Алија Мујагић.

— Па шта ћеш?

— Дошо сам, да те замолим.

Мејра се одмах досјети шта ће бити.

— Не треба да ме моли нико.

— Ама ја сам дошо, послали су ме и веле, да им халалиш[4])... Знаш младос' лудос' па ето тако било.

— Никада им нећу халалити. Зар је то љуцки?... Ни Власи, ни Французи, ни Москови не раде тако...

— Ама опет, ћабе ти, није то толико кијаметли[2])...

— А jȃ шта је!.. Него кажи оном домузу[5]) а и њој да ми никад не дођу на очи. Валахи би их сȍхом отирала. Могу ја и брез њих!..

Мејру бијаше нешто стегло у грлу, па загрцну.

— Ама немој, јадна Мејро, оно је твоје дите...

— Немој ми више говорит' — рече Мејра и залупну вратима.

---

[1]) образ.

[2]) Глас.

[3]) опростиш.

[4]) ужасно.

[5]) крмак.

IX.

Хајка и Ахмет сложише се, па живе као голубови. Он око ње све фино и лијепо, а она око њега још боље.

Сваке божје вечери сједну они једно крај другога на пенџеру, па слушају како Радобоља испод куће шуми и како цернички бумбул извија своје кајде.[1])

— Аман јараби, липо ли је 'вако — вели он.

— Липо, вели и она.

— А знаш ли, бôна, кад смо ми ћȍсали, како је било вазда 'вако.

— Јес.

— Ама онда није ми било липо... Ти си онда бивала за канатом и за капиџиком, а ниси 'вако кō сад.

И он је пољуби, а она се приви уз њега и загрли га.

Тако они.

Ну ипак им је фалило нешто, — фалила је стара Мејра.

Хајки бијаше мучно, што јој мати не долази, нити јој даде у своју кућу, па је због тога чешће пута и заплакала.

Ахмет би тада обично послао кога у Мејре и молио је, да се одљути, ама све то није ништа помогло.

Једанпут јој је пошао и он сам, али је она закључала врата, па ни да га је погледала.

Није она могла лахко опростити, јер је била чудне нарави.

— Нећу да знам за њих, — говорила је — ето их, па како им буде. Могу ја и сама.

А често пута би се и растужила.

Сјела би тако сама у соби, па јој необично. Све јој се у кући чини и пусто и празно — ништа јој није онако као прије.

Тада би јој пала на памет Хајка, пале јој на памет и њезине пјесме, па би јој дошло тешко, претешко, и онда би јој саме сузе удариле на очи.

Кад и када би пошла да оде Хајки, па да је само види, али кад би јој пало на памет, да ће кроз чаршију и да ће јој се свијет ругати, одмах би сјела и замукнула.

То су биле праве муке.

[1]). Мелодије.

X.

Прошла је година дана од Ахметове свадбе, па Хајка још одавна под бременом.

Свако вече, кад се Ахмет враћао кући, надао се да ће затећи сина или кћер — и он је био пресрећан. Чинило му се као да га цијели свијет гледа и да му завиди.

Док збиља једне вечери Хајка осјети, да је нешто слаба. Дошло јој рђаво, па није могла да се држи на ногама, него леже.

Одмах посла по Ахмета.

За неколико минута ево њега, па све трчи као помаман.

— Шта је?

— Хаста[1]) сам.

— Хоћеш ли хећима?[2])

— Нећу.

— Па шта ћеш?

Хајка се мало замисли.

— Зовни мајку, — рече.

Ахмет превуче рукавом преко чела, па хитно као на крилима пође Мејриној кући.

Затекао је баш пред капиџиком.

— Мајко, зовну је.

Она се окрену и чисто се окамени.

Није знала шта ће, или да побјегне, или да врисне и да га отјера.

Али није могла ни ријечи изустити.

— Чујеш... дошô сам нешто, поче он. — Хајка ми је хаста, па хоће само да дођеш... Немој ме сада урезилити... Ако је и покора, доста смо дурали[3])... Хајде...

Она не одговори ништа.

— Хајде, чека те... Мати си, а оно је твоје дите... Умриће без тебе.

Мејра се мало освијести.

— Хајде одовлен, рече му, па затвори пред њим врата и уљезе у собу.

Одмах погледа по соби, а оно јој сад некако празнија, него што је икад била... Пусто, све око ње пусто... Глава јој

[1]). слаба.
[2]). љекар.
[3]). трпјели.

некако отешчала, па не зна шта да ради... Хајка јој и нехотице излази пред очи...

— Хаста? — проговори Мејра у себи — а шта јој је? Да је није ко урекô ?... Шта ли је ?...

Ту се стаде окретати по соби као да нешто тражи, а ни сама не зна шта. Глава јој је бучила. Док у један мах нагло зграби фереџу са чивије, па је огрну. Није имала када ни чичама[1]) да нађе, него обуче некаке старе папуче

Па као да се бојала. да ће је неко зауставити, — исто онако као што и Хајка кад је бјежала — и она похита чаршијом.

Није се обазирала ни на једну страну, као да јој није било стало до тога, хоће ли јој се ко наругати.

За час је била пред Ахметовом кућом, па одмах отвори врата и уљезе у собу.

— Мајко! — викну је Хајка с душека

— Шта ти је ? викну Мејра па стаде више ње дрхћући.

— Ево шта је, — рече Хајка, па открп поред себе мали душечић, — намјештен од димија, — а ту показа малога синчића, који се мало прије родио.

Мејра погледа у дијете, а срце јој заигра, сузе јој ударише на очи, и она се нагло саже, па подиже малога и пољуби.

— Види га како је лип! рече Хајки, па тада и њу загрли, али право матерински.

— Лиши[2]) је, него злато бега Хрње.

Мејра још више пригрли малога, па се осмјехну.

— Ниси ти стила Хрњина злата, па ето ни ја. Ово је сада ненино злато.[3])

И обје се насмијаше.

Свет. Ћоровић.

---

[1]). Мухамеданке носе жуте, мехке ципеле.

[2]). љепши.

[3]). нена — баба.

ЈОШ ЉУБИТИ МОГУ....

Усахнуо извор усхита и срeће,
Не носи ме струја младалачких снова,
Са гране живота расуло се цвјеће
У бескрајну пустош покојних свјетова...

Нит осмејак слатки милозрачне зоре
Не враћа ми покој умрлијех дана,
Нит пјесмице миле што се јутром хоре
Не видају груди под теретом рана.

Излио сам сузе и без суза сада
На пепелу наде и покоја плачем,
И вјера ми гине, умире и пада
К'о невина жртва оборена мачем...

Ја сам худи морнар, ком је судба дала
С океаном хладним да се вјечно бори,
Који неће стићи зору идеала
Нити слатку чежњу што му срце гори.

Ништа више немам, ни снова ни среће,
Само једно благо пропало ми није:
Још љубити могу, још се извор креће
Кога твоја слика бесмртношћу грије!

1895.

Алекса Шантић.

СВАДБА У СРЕЗУ БЕЛОПАЛАНАЧКОМ, У ОКРУГУ ПИРОТСКОМ

(ОДЛОМАК ИЗ КЊИГЕ: „ЈЕДНО СЕЛО ПИРОТСКОГ ОКРУГА“)

Нова година је најсвечанији празник у срезу белопаланачком. Тога дана слеже се у Белу Паланку непрегледно море народа, — а нарочито сеоске младежи. Тога је дана тако звано: „*Виђење.*“

Сви момци и девојке из срезова: белопаланачког и лужничког, обучени у најлепше своје стајаће рухо, долазе у Белу Паланку да се „виде.“ Старији опет долазе да уживају у весељу несташне младежи, и да изберу себи снаху или зета.

У белопаланачком граду, на великој пољани брује гајде, а шипчица на „тупану“ (бубњу) игра у хитрој циганској руци те даје такт играчима. Неколико кола вију се око задуваних гајдара, а ноге раздрагане младежи и не дохватају земљу. Старији обилазе око кола меркајући играчице, која би то била „убава“ снашка.

У опште на играче и играчице се само показује прстом нагађајући: одакле је? чији је? чија је? итд. Девојке се показују момцима; момци девојкама: распитује се до мрклога мрака. Одмах се нађу и „*наваџије*“ (наводаџије) који ће ту „ствар“ свршити.

Кад се утврди која се девојка родитељима свиђа, показује се и момку Ако се и момку свиди, „наваџија“ наставља трчање те се и момак девојци покаже. Обично родитељи „запазе“ за „сваки случај“ по две — три прилике. На овакав се начин овога дана у ова два среза „у начелу“ склопи 200—300 бракова.

Сад се ствар предаје наваџији. Он иде од једног до другог, хвали, уговара, већ како то они умеју.

Кад се преко наваџије добију повољни гласови од девојчиних родитеља, тада брат или рођак младожењин понесе чутуру ракије и с наваџијом иду девојачкој кући. Ту се споразумеју, ствар утврде, ручају, — и девојку дарују обично дукатом. Девојка пошље момку чарапе. Овај први покушај зове се: „*мали нишан.*“

После неколико дана домаћин или отац младожењин позове најближе своје рођаке и пријатеље, понесу вина, ракије, те сви иду девојачкој кући. Ту је спремљен ручак, ручају, веселе се, утврде дан испита: да-

рују девојку 8—10 дуката — према стању — девојка дарује њих — ш то се зове: *„велики нишан.“*

Сутра дан иду младенци свештенику на испит, девојку прате другарице. Од тада се рачуна да је испрошена. Девојке се скупљају код испрошенице те јој помажу да спреми дарове, и за седам дана свако вече певају јој:

Огрејала сјајна месечина,
Огрејала далеко се види;
Чак се види цару на вечеру!
Ту се виде два брата рођена,
Где се браћа међу собом бију!
Не бију се за сребро за злато,
Но се бију за добру девојћу.
Мика бере триста и два свата,
А Никола триста и три свата.
Проговара убава девојћа:
„Не бите се два брата рођена
„Ни за једног ја ви поћи нећу.
„Да не правим свађе међу браћу;
„Да не чиним цвелбу старој мајци.“

На два дана пред свадбу позивају се сватови. Брат или рођак младожењин иде по селу с окићеном чутуром вина, и зове у сватове. „Поздравио ви је башта (отац) — или ко буде — да дођете сутра на радост.“ Званица узме чутуру, прекрсти се, и рече: „Нека је честита радост, срећна почетка још боља свршетка, да Бог да̂!“ Напије се три пута, и врати чутуру.

Свадба траје три дана.

Први дан у очи свадбе.

Сватови се почну скупљати пред подне код младожење. Прво дође *„старока“* (стари сват), узме једну шарену погачу, накити је цвећем, јабукама, и то се зове *„саборник.“* Гајдар и тупанџија (бубњар) огласе свирком да је саборник готов, и онда се сабирају сватови.

Саборник се намести на средини стола. Сви сватови, како улазе у собу, целивају саборник, па се питају с домаћима, честитајући им са: „честита ви радост!“

Кад се искупе сватови, обреде се неколико пута ракијом, ручају, и почну се спремати за полазак.

Девојке се скупе у средини дворишта (авлије) и ту ушивају *„барјак.“* Барјак је повелико парче белога платна привезано за мотку, — у средини платна ушивена је *црвена* марама (тробојке нема, без сумње због тога што су Турци овим крајевима до скора управљали). Док га девојке ушивају, гајдар свира, а девојке певају:

Убава добра девојћо!
Момку се барјак ушива.

Треперчице му трепеђу:
Бела се мотка увија.
Среди двори војнови!
Куда је мајћа да види?!
Мајћа му колач месаше.
Куда је башта да види?!
Башта му паре бројаше.
Куда је чича да види?!
Чича му вино точаше.

Када буду готове с барјаком, уз пратњу гајда унесу га у кућу, прићу староћи, целивају му руку, поклоне се, и понуде му барјак да продаду. Стари сват пита за цену! Оне траже 200—300 дуката, погађају се, и најзад их дарује по 60—80 пара. Под исту цену староћа продаје барјактару, који га после пред сватовима носи. Кад се барјак уноси у кућу, и кад се продаје пуцају из пушака.

Кад све буде готово крећу се по девојку. Напред иду коњаници, за њима кола воловска с храном за сватове (обичај је да сву храну и пиће за сватове даје младожењин отац, а девојачки само доручак пред зору) око кола девојке и пешаци.

Гајде се разлежу, пушке грме, а певање веселе младежи ори се на све стране. Видите три до четири девојке загрљене, а њихов звонки глас разлеже се по каменитим дубравама пиротског округа:

„Прочула се Јана, лепа Јана;
Прочула се арна и убава!
Запроси ју сунце за месеца,
Она нече за сјајна месеца:
„Месец ће се често мењувати,
„Па чу често бити удовица.“
Запроси ју Јанко од Косова,
Она нече за Јанка Косовца:
„Вреве људи да је убојица.“
Оче Јана за Јову овчара
Да вај свири у танку кавалу (свирала).

Тек је њихов глас изумр̂о у далеком простору, а већ друге три „друшке“ пустили гласу на вољу:

Зар је Јана рано вечерала?!
Заборајн порту (капију) да затвори,
Излегоше Вранко и Зеленко,
Отидоше цару у ливаду.
Царица их од чардак спазила:
„Пас'те, пас'те Вранко и Зеленко,
„Јутре (сутра) че те на далеке путе;
„На далеке за добру девојћу.“

Још ни завршиле последњи стих нису, а прве отпочињу:

Орај се листом развија,
Сред зиму зелен да буде.
Под њег седи Илија,
Илија царев терзија;
Златне си узде он вије,
Сребрна седла он шије,
Оче да иде за Јелку,
За Јелку добру девојћу;
Далек' су Јелћи дворови,
И каљни су вој друмови.

Пушке и весели узвици не престају. Певање се разлеже, а „тупан“ на далеко објављује да се сватови приближују. У таком расположењу долазе свати пред девојачку кућу.

Вратнице су затворене, у двориште не пуштају никога. Преко плота се договарају, док најзад младожењин отац не баци новац у двориште, тада се вратнице отварају, а девојке које су биле у дворишту, певају:

Бре удри варди девојћо!
Јелен ти у двор урипи,
Росно ти цвеће погази
Бел' ти босиљак потлачи. (Упореди Вук. песме I. 12.)

Док се ова песма пева сватови подвикују. Хај! Хи ју! тако да певачице надвичу, те да млада не чује.

А девојке које су дошле с момком оне певају:

Излезни, момо убава!
Војно ти дворе промину.
Далек' ти свате одведе.
Нећe ти војно, девојћо,
Много те друшке кудиле.

После овога почну улазити сватови. Напред иде на коњу младожења, коња му води девер и стану пред кућу. Брат или рођак девојчин скине младожењу с коња, и спусти га на *раоник*, па га — младожењу — после унесе у кућу.

У кући на софри стоји колач и на њему *со*. Овај се колач зове „*бабица*“. Сви сватови како улазе у кућу љубе овај леб — бабицу — па се питају с укућанима.

Кад уђе свекрва — мати младожењина — девојке певају:

Свекрвице мила мале,
Што помисли, понесе ли?
Понесе ли снаје ћитку?
Понесе ли снаје гривне?
Понесе ли снаје прстен?
Понесе ли снаје злато?
Жлто злато све ж'лтице? (дукате.)

Пошто се сватови одморе и обреде ракијом неколико пута, прострy у крају софре по поду „цргу“ (поњаву), на њу наместе неколико јастука и посаде младожењу. Сестра или која рођака младина изује младожењу и навуче му нове чарапе. — После овога девер напред а младожења за њим целивају све сватове у руку, а тако исто и кад се дошло у кућу.

Тада се старији прихвате „мезета,“ сира, зеља (купуса), паприке, а „баклица“ (чутуре) и „кондири“ пусте се у мало живљи саобраћај. Младеж игра, пева, а гајде и тупан врше своју „службу“ да на неколико дана по свадби остављају утисак у мозгу.

Око 12 часова ноћу бива тако звано прекидање „*прида*.“

Пријатељи — родитељи младенаца — седе за софром један до другога. Пред њих се донесе погача. *Младожењин отац* меће на погачу 5—8 дуката (или банака) и позива пријатеље да ломе погачу.

Девојачки отац ако није задовољан са сумом, која је метнута на погачу, прави се невешт, разговара о другим стварима. Отац младожењин додаје оној суми још новаца, док најзад не отпочне права погодба у којој учествују и сви сватови. Саветују, одређују цену, док се пријатељи не погоде, устану, разломе погачу, пољубе се и тиме је „прекинут прид“ те се наређује да се девојка изведе. При оваким уценама доста се често дешава да се и заваде, па се и цела ствар прекида, и сватови се враћају кући. Обично се даје од 8—10 дуката, и обашка се даје ташти за кожух, и девојци за памук. Што је пало више „прида“ тиме се укућани поносе, и то се прича колико је ко узео. Овај обичај забрањен је и законом, али се редовно и данас практикује. Чак и у том случају, ако девојка побегне за момка, прид се мора њеним родитељима послати.

До прекида прида нека је зебња завладала сватовима, а од прекида прида тек настаје право весеље.

Млада је за то време у „земници“ (подруму) где је облаче, спремају и ките.

Млада је обучена у белу дугачку кошуљу; (која се и поред свију горњих хаљина види) кратак јелек; з'бањ (без рукава дугачка хаљина служи и као сукња од сукна (клашње) у боји, а највише црно). И црна бунда од клашње (сукна) постављена лисичином. (Одело све саме израде осим кројења бунде и постављања). На глави је свилена шарена марама која покрива лице. Ова је марама искићена жицом сјајном пуштеном низ леђа „ласкавкама“ (шљокицама) итд. и све се ово зове: „*превез*.“ На ногама носи кожне ципеле плитке.

Младу уведе брат и пољубе хлеб и со, и све сватове целивају у руку.

Свекрва дâ нове ципеле, а девер и брат невестин који је довео младу, грабе се ко ће јој пре скинути старе ципеле. Ко уграби те скине, остају њему. Исто се тако претицају ко ће пре да јој нове обуче.

Пошто обуку млади обућу, погађају се пошто деверу да је продаду.

Док се они погађају девојке певају:

Не предавај се, девојћо!
Туђа је мајћа, девојћо!
Туђи је башта, девојћо!
Туђа су браћа, девојћо!
Туђа је ижа (кућа) девојћо!
Туга голема, девојћо!

Кад се сврши погодба и девер прими невесту целивају све сватове у руку, а сватови дарују младу новцем.

Родбина младожењина оде у земницу (подрум) те *„броје дарове.“* Невеста износи из ковчега дарове и меће на разастрту поњаву, дарови су кошуље, чарапе, тканице, пешкари итд. и има их по 150—300 на број. У које више дарова, тиме је већи понос сватовима. Свекар и свекрва броје дарове и број казују сватовима.

После изброjаног дара остају млада и младожења у земници. Постави се сто за њих двоје, и невестина мати донесе им у једном чанку *пржена јаја.* Они заједно једу из једног чланка, при томе се пази да у једно исто време захвате из чанка, а тако исто у једно време принесу устима, — да би се тако у животу слагали.

Целе ноћи се не спава. Док се ове све церемоније изврше већ и зора заруди. Сад већ почиње: *„прочка“* — опроштај родитељски.

Отац, мати и стриц невестин (увек мора троје бити) седну у средину софре пред њих се мете *„круг“* (лопар) на њему леб и со.

Младожења, млада и девер стану пред оца невестиног и три пута се поклоне до земље и то све троје у исто време. Девојке певају:

„Опрости, тата, опрости!
„Доста сам те слушала.
„Од саг чу свекра да слушам“
„Просто ти, ћерко, нека је,
„Од мен' ти Божји благослов.“

Исто тако поклоне се и мајци три пута, а девојке певају:

„Опрости, мале, опрости!
„Доста сам те слушала,
„Од саг чу слушат свекрву.“
„Просто ти, ћерко, нека је,
„Од мен' ти Божји благослов.“

И стрицу се на исти начин поклоне а девојке продужавају певање:

„Опрости, чичо, опрости!
„Доста сам те слушала,
„Од саг чу бајка (девера) да слушам“
„Просто ти, ћерко, нека је,
„Од мен' ти Божји благослов.“

Пошто и њега целивају у руку пољубе леб и сӧ, и сви троје им опросте.

Невеста донесе дарове и дарује оца и матер па редом све укућане. Дарује их: кошуљом, тканицом, чарапама, јастуком. Док она дарује родбину девојке певају:

Дарове дајем големе!
На башту дајем кошуљу,
Кошуљу свилом везену,
Тканице свилом шаране.
Мајћи си дајем кошуљу;
Кошуљу свилом преткану,
Чарапе свилом плетене.
На брата дајем кошуљу
Кошуљу свилом преткану

И тако ређају све укућане који су добили дâр.

Сватови се већ почну спремати за полазак, и сад долази веома дирљив тренутак. Млада се опрашта с родбином својом.

Видите брижна оца како своје дете испраћа у другу кућу, у друго село, међу друге људе — онако на срећу, а мати сва уплакана не може да се одвоји од „кућанице“ своје. Зебе клето материнско срце: „какве ли је среће?!“ „Да јој каква обесница путем не учини!“ А невеста збуњена хуком сватовском и не осећа тежину растанка, тек кад се разлегне глас њених плачних „другшки“ груну и њој сузе, а кроз те сузе одјекују тужни гласови девојачки:

Оста мајћа без добру девојћу!
Кој ће мајћи воде да донесе?
Кој ће мајћи пжу да помете?
Кој ће брату тканице да ткаје?
Кој ће башти кошуљу да реже?

Гајдар и тупанџија огласе полазак а девојке продужују:

Трава травица, девојћо!
Трава полеже, девојћо!
Башти по двори, девојћо!
Мајће под скуте, девојћо!
Брату по раме, девојћо!
Снахи по кајицу, девојћо!
Кој ће да коси, девојћо!
Кој ће да жање, девојћо!

Млада последњи пут целива родитеље у руку, девојке певају:

Врати се врати, девојћо!
Мајћа ти вика (плаче) девојћо!
Башта се срди, девојћо!
Сестра те зове, девојћо!
Другшке ти жалне, девојћо!

Девер узима младу и изводи је у двориште, где спремају кола воловска за полазак девојке певају деверу:

Ој девере, долетере,
Што ми често долеташе?
Наши двори долетесте.
Те ни другшку одведосте.
Да ли има смиљ по гору?
Да ли набра, од коњ ћитку?
Набрао је до два до три.
На девојће по струк даде
Милој снахи ни струк нема
Ој убава мала момо

Други дан. Венчање.

Пошто сватови буду готови, спреме воловска кола, на њих натоваре ковчеге с невестиним стварима. Ковчеге оките радовима невестиним. Напред се намести млада која стоји у колима, покривало пусти преко лица, а наслања се на „друшке“ које су с њом у колима. На „жегле“ (палице од јарма) обесе се чарапе, које се дају ономе ко тера волове.

Девер и младожења јаше на коњима. Младожењи се око врата веже бео пешкир, укрсти се на прсима, и окити се цвећем.

Сватови се опросте, пушке грмну, пође се на венчање. На вратницама стоји невестина мати са *ситом* и у њему држи умешених колачића, ишараних и одозго медом помазаних. Сваком свату дâ да попије чашу вина, и дарује га колачићем, а сватови њу новцем. На прсима јој виси о концу сребрн „новчић“ и то се зове: „*пекља.*“ Кад наиђе младожења он откине ову „пекљу“ и носи са собом.

Уз весело брујање гајди и девојачко певање иде се на венчање. Док се младенци венчавају весела младеж не оставља ни црквено двориште на миру. Коло се вије, а гајдар свира непрестано, до год се невеста не врати с венчања.

По венчању крећу се сватови младожењиној кући. Двојица трче на коњима напред да родбини јаве долазак сватовски. Они се зову: „*ракиџије*“, а зову их и „*утичњаци*“, врате се с ракијом, пресретну сватове. и сви сватови пију од те ракије.

Кад стигну сватови близу куће, девојке које су пре тога скупиле се у двориште певају:

Назад, назад, девојћо!
Неће те војно, девојћо!
Неси му слика, девојћо!
Неси му прилика, девојћо!
Неси убава, девојћо!
Неси радљива, девојћо!

А оне девојке које иду с младом отпевају:

Отвор'те порте отвор'те,
Убаву мому водимо,
Голема дара носимо.
Свако ће дара добити.

Млада окренута дворишту непрестано се клања до земље. Донесу јој мушко детенце „накончеˮ те га она пољуби и дарује га кошуљицом. Свекрва јој донесе *сито* те мало сеје, па почне из њега бацати жито преко себе и унакрст на четири стране

Девојке певају:

Јубава добра, девојћо!
Не врљај жито, девојћо!
Неси га жела, девојћо!
Неси га врла, девојћо!

Девер је узме у наручја унесе је у двориште и спусти је на „*престо.*ˮ — Престо је даска намештена на простртој поњави, сад прилазе сви укућани редом по старешинству, те се упознавају с младом. Млада сваког целује у руку и клања се до земље.

Девојке певају:

Сви ми хвале свекра и свекрву,
Ја девојћа, нисам веровала.
Кад отидо ја си сама видо,
Истин' двори били пометени,
И на двори сребрни „потпориˮ (диреци који држе плот.)

Девер је с престола унесе у кућу. На среди куће је снпско огњиште. На огњишту гори ватра, а приставлена су три лонца с јелом уз огањ. Кад девер унесе младу у кућу, намести јој на главу „*коњску узду*ˮ (да јој све жеље, страсти и *језик* буду зауздани). Свекрва водећи је за узду доведе је до огњишта, невеста подстакне ватру, налије водом сва три лонца и котао, свекрва је држећи узду у рукама води те три пута обиђу око огњишта. Узду јој скину, она узме на прст мало масти и меда те помаже сва четири кућна зида, да је кућа масна, и да је у њој свако јело слатко. Девер је уведе у собу, целивају „саборникˮ и све ćватове у руку.

Пошто се свати мало одморе свекрва донесе сито, те сви сватови бацају новац у сито, да се купи млади: „*кајица*ˮ — Кајица је капица црвена коју носе жене у пиротском округу испод шамије, и од кад јој се мете „кајицаˮ на главу од тада постаје *жена*.

Уз пратњу свирке стари сват изведе младу у двориште на дрвљаник и ту јој намештају „кајицуˮ. Старосватица јој скине „превезˮ, намести кајицу, повеже јој шамију, а кум је полије вином по коси. Младожења се привуче, па је удари руком — да га се у животу боји — но хитро бежи, јер и њега сватови бију, како га који достигне. Превез младин мету некој девојци на главу, нарочито оној која жели те године да се уда.

Кум се ухвати до куме стари сват до старосватице, младожења до младе, па редом остали сватови, и то се зове *„шарено коло“* и тако у коло похватани улазе у кућу. Док се невести „кајица“ намештала девојке певају:

Јубава добра, девојћо!
Шта ти омиле, девојћо!
Алева кајица, девојћо!
Не турај кајицу, девојћо!
Туђа је нжа, девојћо!
Туга голема, девојћо!

Игра и певање се продужава до пред саму ноћ, пред вече сватови хитају кућама да спреме домаћину *„прилог“*. Сваки сват понесе погачу и јела и меће преда се на софру. Пошто се сви искупе, наређају погаче пред стара свата, и кад се назида као нека пирамида од погача, стари се сват заклони за погаче и оном свату преко пута њега што седи каже: „видиш ли ме бајо?“ Овај одговори: „па мало“. — „Ове године мало до године *ич*:“ — одговара староћа.

За тим се узме једна погача и сви је гости целују крстивши се: разломе је и редом све остале, и почну вечерати. Кондири с ракијом и *„баклице“* (чутуре) с вином круже из руке у руку. Гости и домаћин нижу једну здравицу за другом, желећи младенцима сваку срећу у животу. Ево такве једне здравице:

Сполај домаћине! (мете руку на прса и поклони се) Хвала и поклон сватови (они одговарају: Богу поклон). Богу поклон а нама живот и здравје. На чи' смо дом Бог да помага! Бог да поживи домаћина и госте, кумове и кумчету, и све пријатеље. Да су ни живи младенци и дуговечни! Да остарeју, да обелеју: како стара планина! Да се слажу како сол и леб. Куда сеју, да рађа да Бог да! Куда крме да се хиљади да Бог да! Од нас реч од Бога благослов! Што ми не знали да благостовимо Бог да благослови! Да „напрати“ да не open! Здравје добро за много да Бог да! Здрав си домаћине!

После вечере *даривају се сватови*. *„Лажља“* (чауш, глумац што прави шале на свадби) с барјактаром, унесу на мотци од барјака невестине дарове. Невеста целива у руку и меће дар, преко ремена. Свекру и осталим укућанима рођацима и „наваџији“ даје се кошуља, тканица итд. а осталим сватовима чарапе, јастуке, тканице. Ово давање дарова „лажља“ пропраћа шалом, а девојке певају:

Јубава добра девојћо!
Не давај дара, девојћо!
Многе си муке видела;
Многе си сузе пролила;
Многе си ноћи не спила.
Туђи је башта, девојћо!
Туђа је мајћа, девојћо!

Туђа су браћа, девојко!
Давај си дара, девојко!
Твоме си роду, девојко!
Јубава добра, девојко!

После примљеног дара, да би се овај огроман трошак ублажио, (јер ни један сват не остане не дарован, а дарива се по 150—200.) староћа сваком дару одреди цену. Обично се одреди за кошуљу $1^1/_2$ динар зе чарапе $^1/_2$ итд. Погача се изреже у средини и гости плаћају дар, бацајући новац у њу.

После пола ноћи спремају се сватови за полазак. Кум, староћа и родитељи дају младенцима: „*ирочку*". Невеста и младожења стану поред софре, загрле се и сагну главу. Кум их прекрстије пешкиром, и изнад њихове главе окреће „саборник" и сломије га Свекрва узме јабуку — која је била на саборнику — раздели је на двоје, и да младенцима да поједу. Опросте им и кум их „сведе" у собу.

Трећи дан

Ујутру рано дође стари сват и старосватица, те траже невестину *кошуљу* и младожењину. Ако су са „знацима" и са казивањем младожењиним задовољни, кум избаци пушку, гајде засвирају а одмах се приставља „*врућа*" ракија. Цвеће се злати вараклиом, а тако исто вараклише се и кондир с ракијом, па с барјаком, свирком и певањем упуте се по селу те зову сватове. Одмах са вараклајисаним бардаком (кондир) погачом, ћурком, пошљу људе девојчиним родитељима, те их позивају „*на госте*".

Но ако нису задовољни, тада нити кондир позлаћују нити пуцају из пушака, и не ките сватове. Цело село се невести подсмева, а њеним родитељима пошљу ракију у земљаном суду, наспу у њу пепела, место ћурке, пуну торбу перја од живине, ногу, главу, итд. А у неким местима открију и сав кућни кров.

Овај обичај је доиста ружан, а нарочито што и невина услед незнања, може да буде изложена порузи и подсмеху, али је ипак од великог значаја по морал у овим крајевима.

Девојке у пиротском округу у своме кретању потпуно су слободне Оне немају апсолутно никаквог родитељског надзора. Све је њима остављено на њихов *образ*. Целе јесење ноћи на „*седељкама*" оне су саме с момцима. Ту се играју, шале, певају, задиркују. Иначе и у своме понашању веома су слободне и отворене, праве „американке". Разговарати с њима, видети њихове шале, видети их у колу с момцима, све би то човека могло навести, — ако их не познаје — да мисли о њима да су раскалашне На против то је само док су девојке, оне уживају неограничену слободу, али чим се удаду, престаје све, и као жене су веома скромне. Кад видите жену у пиротском округу, мирну, стидну, не би сте ни веровали да је то била она несташна девојка.

Где год се младеж игра и весели, старији се уклањају да би што више слободе имали. Но поред свега тога девојке су веома поштене, без сумње ће и горњи обичај имати свога утицаја.

Пред вече се сватови скупљају носећи домаћину: вина, погачу, сира и *„банице“* (гибаница, пита, коју месе са маслом и сиром а развијају **„расуком“** (оклагијом, ова реч потпуно одговара употреби оклагије, јер заиста она расукује тесто. У Македонији се зове на против *сукало*). Невеста кити сватове и опере им руке, а они је дарују новцем А разуме се да и овде не фали оно непрестано целивање сватова у руку.

Пошто се изломе погаче и начну „банице“ донесе се вечера, и почну вечерати. Девојке певају и у песми дирају сватове тако:

Младожењи:

Младожењо, младо дете,
Што си младо задремало?
На кума се навалило,
Куму чашу пресипало.

Куму:

Ој јаворе, јаворе,
Ти си дрво најбоље.
Сече те девет секира,
Одлете девет ивера,
У чашу куму падоше,
Кум ће за здравје попити.

После вечере невеста и још једна девојка стану пред кума па се једновремено клањају до земље три пута, целивају га у руку. и невеста му да чашу вина те попије, кум је дарује новцем а она му *надене име*, тако исто се клањају свима сватовима, и свима надену име, а сви сватови за „крштење“ дарују је новцем.

Ова имена, а нарочито укућанима остају и даље, и невеста их тако зове целог живота. Ево неколико таквих имена, која се том приликом надевају. Свекрва се назива „нане“, свекар „тата“, девер најстарији „бајко“ па редом: бате, јаблан, сокол: јетрве најстарија: „дода“ па по старешинству, млада, невеста, госпођа, краљица. Заове: сестрица, звездица, лепотирка, а сватовима: чичо, голубе, Миленко, писар, грлица, убавка, убавица, убавенко, Драган, капетанка, Београтка итд.

Гајдаш свира весеље се наставља а оно лепо српско коло се извија; весели узвици и подвикивања девојачка оре се по дворишту:

„Свири свиро, дуни душо,
Жив га био,
Јега би се оженио
Жени би ти девер био!
Хи ју!!

Кад се гајдаш умори, девојке загрљене с момцима ћуће, задиркују се, док која несташица не отпочне какву шаљиву песму те неког свата не дарне :

Аој, доро, аој добро моје!
Јутре ћемо на далеке путе,
На далеко у латинске земље,
Да проспмо Латинће девојће.
Да женимо Лазу младо дете.
Латинће су танке и високе,
Оће Лазу шегу (шалу) да подбију,
Да туримо Грују „младо“ дете.
И ако је Груја „младо“ дете,
Неће моћи с Грујом шегу бити;
Саг је Груја дошал са печалбе.
Печалово двадесет година,
Спечалово клашње (сукно) и опанке!
Опанци су вр'цом исплетени!
И за ногу врпцом привезани!
Да невоште (обојци) оћи не помоле!

Тако се ређа шаљива песма за шаљивом.
Таман прве престану а почињу друге :

Загледа се младо момче,
Младо момче у девојче,
Па јој плати да орати (говори)
Она смица па измица,
Па побеже гором делом (брдом),
Па му отле шегу бије :
„Не би кадро младо момче,
„Мене младу даруватп.“
Наљути се младо момче,
Па отиде на печалбу,
Те донесе сипне новце!
Да дарува младу мому.
Мали нишан десет пара!
А големи двајест пара!

Или :

Лупа добош Шапцу, на пијавцу (пијацу)
Ајде море, да идемо горе;
Горе кажу јевтине девојће!
Трпјест пара девет девојака!
Ала су ми личне и приличне!
Пустиле су „цинке“ до мешинке (трбуха)
Жлти раци, огорели краци.

Зажели се момче смакниклашња!
Најдоше му мому бучоглавку!

У дубоку ноћ гости се разилазе кућама, опраштајући се с домаћином целивају леб и со, и остављају новац на сто за *„светац“*.

Невесту и првог дана и овог јутра води свекрва на воду, а првог је дана и гајде прате. У путу кога год сретне, ма и најмање дете, целива у руку. А тако исто и на кладенцу свима, па ма колико их било, захвата невеста воду. Овај обичај целивања у руку, и захватања воде трајао је до ускрса, а данас две недеље.

Сутра дан настаје редован посао. Млада за огњиште, младожења — у дрва.

Гости

Родитељи невестини позову своје рођаке и пријатеље, па на 2—3 дана по свадби иду „на госте.“ Са свирачем и песмом крену се 15—20 на госте.

Пријатељ их дочекује у дворишту, из пушака и једни и други пуцају. Поздрављају се и љубе један другог у руке. (Исто тако кад се љубе у лице, не љубе уснама, но само се загрле и наслањају образ на образ).

Кад уђу у кућу седају за постављену софру, обреде се ракијом, (обично долазе пред вече те се баве 24. часа) после вечере се наставља опет весеље.

И домаћин је позвао неколико својих пријатеља, те се често не спава целе ноћи.

Девојке — друшке невестине — које су дошле на госте излазе на улицу те певају:

Синоч Велу однесоше.
А изјутра абер прача:
„Не тешкај се стара мане,
Свекрва ми како мати.
А свекар ми како башта.
А девери како браћа;
А јетрве миле снаје;
А залива ми мила сеја.“

У вече уз пратњу свирке „госјани“ враћају се кућама.

После 2—3 дана младожењин отац, позове госте, — којих мора бар два бити више, но што му је пријатељ довео — те се крену а с њима и млада (младожења остаје) те иду пријатељу у госте. Исто се тако и тамо госте и веселе, девојке певају:

Још се мајћи лажа чини!
Још вој ћера под вршетом,
Још вој ижа пометена,
Још вој вода донешена!

Или:

Гди смо синоћ ня вечери били,
Шећера смо сву ноч вечерали,
И гледали убаву девојћу.
А ја хтедох с њоме да говорим
Ал' не даде остарела мајка.
Ја вој рекох: „дај девојћо воде“
Среча беше те воде немаше.
Грабну стовне отиде на воду.
Ја је стигох на доњем кладенцу.
Па вој рекох: „били моја била.“

И прво и друго гостовање зове се: „Велики гости“, а они који долазе „*госјани*“.

После неколико дана иду још једном у госте *само* пријатељи и то се зову: „*мали гости*“.

Мокра.
8—II — 1895. год.

Љубомир В. Јанковић
учитељ

ПРЕД НОЋ

Утонуло сунце;.. по врхови гора,
Златна румен пала на голо камење,
Галебови лете са плавога мора,
На починак миран у пукнуто стјење.

У простору вјечном, тишина је нêма,
Умирући данак сунце тихо прати;
...Пролазност му густу копреницу спрема,
Да га од нас скрије и никад не врати.

И клону ће данак тамо за врхунце,
Што под небо дижу поносито главе;
...Ал ће други сутра довести нам сунце,
Окупан у роси оне зоре плаве.

Хоћеш и ти мира... моје срце боно,
Кад већ падне тама, наћи у свом куту?
...Или ћеш се дићи у звјездиште оно,
Па лутати с душом по бескрајном путу?!

Ох, уморно радом за «насушњу» кору,
Мјесто да у крило панеш санка лака,
— Ти ћеш бити будно и чекати зору;...
...Нека, срце моје, судбина је така!

Сплет.

Ст. П. Ђешевић.

НАЈИРИЈА

ЈАПАНСКА НОВЕЛА

из вароши са тисућу Будиних храмова.

Како се величанствено издиже данас врх Хијезана над долином Јамаширском!...

Још је појутарје. Тамо, где се Камогава и зеленкаста Кацурагава, што долином теку, по готову једна уз другу припијају, издиже се плавичаста магла.

За ведрих дана, када се на фирмаменту златно и румено сунашце појављује или кад с вечери са својим огњевитим зрацима у море тоне, брежуљасти ланци и брда мењају боје, којима се ни броја ни имена не зна, а они виши редови планински, с ону страну залива Осаке, пуштају амо своју светлост, баш као кроз какав диводни плавичасти вео.

А низ брежуљак, окружен прастарим дрветима, раздробљеним стенама и тамним шумама, простире се на све стране силно море од кућа Микадове престонице, која ту стоји више од тисуће година.

То је Кијото — прастаро класично огњиште старога Јапана, варош са тисућу својих храмова и с најгиздавијим девојкама својим — по величини трећа варош у држави.

На северним степеницама чувенога храма Нисхи Хон-гван-ји-а, главне цркве реформатора будистичке вероисповести, одмараше се некакав висок, дежмекаст човек, чија боја лица, зелена као маслина, преко сваке мере стајаше у противности с црним оделом, које на себи имађаше.

Његовим тесним чакширама беше као нека допуна један кратак капутић, на чијим леђима беху извезена голема бела писмена китајска — писмена, која се разликоваху од оне црне чохе, на којој стајаху, баш као оно сребрне шаре што се разликују од мртвачкога црног покрова. Високе ципеле од сукна, са широким и равним ђоновима, и некаква широка направа од сламе, но без удубљења за главу, која га заштићаваше од сунца, а сад лежаше на степеницама, покрај својега господара — све то допуњаваше његово сиромашно али карактеристично одело.

Урођеницима је позната ова каста људи: то беше „Схин-Рики-Сха“, што значи: тркач или управ: и коњ и човек, који се сам упреже у

своје малене двоколице, којима згодније приличи назив: колица. У њима има места само за једну једиту особу, коју тркач, за незнатну награду, у бесноме трку доводи на опредељено место.

Колица стајаху у близини својега господара.

Подуже је ту седео „Схин-Рики-Сха“, наслоњен лактом на окрајак од каменога степена. Главу је придржавао шаком од оне исте руке, на коју се наслањаше, па је немо преда се гледао, баш као да је нешто важно испитивао. Његове црне и накривљене очи беху као укочене и гледаху непрестанце у једну те исту тачку.

Зацело је мозак његов занимала некаква тешка и мучна мисао.

Ваздух је био млак, а јутарњи га поветарац освеживаше.

Покрај бивскога језера, али високо изнад његове површине, вијуга се, посред хладовите липове шуме, романтични пут, што води у Отсу. Ту, насред пространога и широког трга, виси големо свето звоно, звано „Ова“. Висина му није бог зна како велика, а држе га прости изукрштани балвани.

Величанствен је глас „Овин“. Она нема својега клатна изнутра, него јој се глас измамљује ударцима греда, које с две стране хоризонтално поред ње висе. Ударци ови падају на испупчења, која су при ливењу нарочито за то начињена на звону.

— „Ова“ пева — вели народ, кад то звоно зазвони, и тад Јапанац пада у прашину, па лице своје окреће оној страни, с које звук звона долази.

Али света „Ова“ не беше у стању да својом песмом покрене на молитву „Схин-Рики-Сха“-а.

Беше се, до душе, пренуо иза својих сањарија, на своје врело чело почео притискати песницом. После тога је руку турио у џеп и из њега извукао некакву малу, лаковану кутију од дрвета, у којој беше дувана, и једну китајску лулицу, какву сви Јапанци уза се носе.

У Јапану пуше и људи и жене. После свакога петог дима избацује се пепео из лулица па се ове поново свежим дуваном пуне. Ревносни пушачи врше ту процедуру скоро сваких пет минута, и то ударајући лулицом о бамбусни судић, у који се пепео истреса. Па како, дакле, сваки Јапанац пуши, то се по вас дуги дан, из свих крајева вароши, слуша непрекидно ударање о тај судић, које се на далеко разлеже. Европљане то чини нервознима, нарочито у прво доба њихова бoрављења у Јапану.

И пошто је „Схин-Рики-Сха“ у три маха употребио свој „Табакобон“ (справу за пушење), спопадоше га поново његове раније црне мисли. Али га ненадно трже иза сна некаква тешка рука, која се беше спустила на његово раме. Пред њим стајаше повисок, плећат човек, чије лице беше испуњено озбиљним, по готову мрачним цртама. Имао је на себи бело одело, искићено злаћали везом. Рукави му беху широки и пругама проткани, те изгледаху као каква крила.

„Ти ли си то, стриче Матсуне — ?“

Упитани климну главом.

„Да, ја сам, Ли-Фое! Где си за толико? Зашто се по кад што не сетиш мене и храма, као иначе — ?“

Младић се подиже и с дубоким поклоном поздрави свештеника бога Нисхи Хон-гван-ји-а.

По његову жућкасту лицу осу се топла румен.

Још се једанпут, па и трећи пут поклони Ли-Фо, па с устезањем одговори:

„Та било је разних послова, стриче Матсуне — ви већ знате — странци — па мандарини и официри — они сад приређују свечаности и позоришта — па се ту игра. Ту вазда има да послује сиромашни и убоги „Схин-Рики-Сха“.

Свештеник оштро гледаше у очи својем синовцу.

За тим му једним покретом својега тела, који је само Јапанцу својствен, даде знак да с њим у храм ступи, па пође напред.

Ли-Фо предаде своја колица на чување некоме старом продавцу леда који тргом корачаше.

Пред храмом скиде с ногу своје ципеле, као што то по обичају светиња места изискује, па, онако у чарапама, прекорачи узана споредна врата, на која му стриц беше изишао.

Храм Нисхи Хон-гван-ји-а чине један велики трем и пет капела.

Између тих капела, које су богато ишаране, и трема повлачи се узан ходник, који је ниском оградом одвојен од трема. Стубови, на којима почивају позлаћене таванице, начињени су од углачана дрвета. Дувари од капела изванредно су лепи. С плафона, богато позлаћених, висе пет кандила, која danoноћно горе, а њихова се светлост чаролијским начином спаја с јутарњим сунчевим руменилом, што се, одбијајући се са степеница пред храмом, губи међу стубовима његовим, те сада поново оживљава у овој светињи. Сасвим је чудновата главна капела. Ту вам има олтар, црном бојом премазан и лакован, а на њему стоји затворен ковчежић од богато искићене бронзе, у којем се налази дотични идол. Пред олтаром стоји дугуљасти сто, на којем су поређане уобичајене ствари: масивно позлаћена кадионица, две усправљене плоче и четири големе вазе од порцелана. Две од ових ваза носе две огромне ките природнога, заносно мирисава цвећа.

Довде је свештеник Матсуне ишао пред својим синовцем. Сад се на једанпут изгуби иза црнога олтара.

Значајно се Матсуне беше осврнуо, пре него је спустио набране завесе византијскога порекла.

То је за Ли-Фо-а значило толико, колико и: „Моли се Богу и — принеси му што на жртву!“

С обе стране главнога олтара понамештане су ониже шамлице, и то у симетричноме реду. Оне су справне да на се приме угледне људе и богаташе земаљске. Те шамлице носе назив: „Чи-ту-ји“. На њих ни по што не сме сести убоги „коњ и човек“, јер се то смрћу кажњава.

Због тога се, ето, Ли-Фо поклони пред светињом, па се баци на земљу, притисну своје лице на студено камење, поново се исправи и стаде ударати дланом о длан. Најпосле лупи руком по ходнику, те му ударац овај гласно по храму одјекну, па се поново поклони, изговарајући више пута на сав глас име божанства. На његов трећи узвик отвори се ковчежић и појави Бог Нисхи Хон-гван-ји, а с њега заблисташе злато и драго камење.

Али се Ли-Фо поново баци на земљу, а из његова се препуна срца оте само један једини узвик бола:

„Најпријо! о, Најпријо!“

Из црнога се олтара чу некакво пиштање, па још једно — а за тим нешто зазвекета и ковчежић се опет затвори.

Ли-Фо остаде ту још донекле, молећи се Богу. Чуо је оно пиштање, па је умиренији: та Бог је његову молбу саслушао и одобрио је!

Младић се исправи, баци пуну шаку бакарна новца у некакав бронзани ковчежић за прикупљање прилога, па очекиваше да му Матсуне свој знак даде.

Дуго није морао да чека.

„Како си бедан!“ рече свештеник, помиловав, са саучешћем, својом руком синовца својега по образима. „Јеси ли у нужди? Иди и узми пиринча и воћа — имам доста од обога“.

Али Ли-Фо тужно махаше главом.

„Није глад, што ме мори — —“

Матсуне га испитиваше својим погледима.

„Да ниси болан? Иди асакушкоме храму. Челични Бог помаже болнима. Додирни својом руком онај део Божја тела, који те боли, па ћеш оздравити, Ли-Фо-е!“

„Схин-Рики-Сха“ гледаше мутно преда се.

„И тело ми је здраво. Никакав ме део његов не боли“.

„Дакле ти је душа рањена? Шта те тишти?“

Ли-Фо се окрете и поруменн.

Стриц га је разумео. Матсуне је имао својих 40 година старости, и није био никакав фанатични свештеник. За њ је важила она реч: „Ништа ми није страно, што је људско“.

„Ти си заљубљен, Ло-Фо-е? Реци ми име девојке! — Јер — ваљда је каква девојка — ? По свој прилици није никаква недопуштена љубав — ?“

Ли-Фо метну руку на срце, што значаше, да није овај други случај.

„Та ви ме бар знате, стриче! Бејах обесио гранчицу хрисантемена о кући дувар њезина стрица*) — они га приметише, те живљах у нади, да ћу бити љубљен и примљен — али тада дође онај странац, онај француски официр —“

Свештеник га је радознало слушао.

---

*) Јапански обичај за изјаву љубави.

„ — и од тада је, ето, ова девојка, коју хтедох својом женом начинити и под белим велом у свој дом увести, сасвим преображена. Сваки јој је поглед, сваки осмејак посвећен човеку, којега мрзим — она сад пева и игра само њему за љубав“.

„Шта рече: пева и игра? О коме ти то говориш?“

Матсуне се мало као пресамити, па, као страхом неким обузет, испитиваше црте на лицу својега синовца.

„О коме? Та о Најирији, о „гејсхази“ (играчици и певачици) — о Најирији, тој неверници — о оној, коју обожавам!“

И док је Ли-Фо, ophрван болом, лице своје рукама био покрио и јецао, дотле је свештеник скренуо у страну и стао у засенак, који чињаше један древни стуб, обојен црном бојом и полиран.

Лице му беше бледо као у мртваца.

„Најирију — дакле њу —“

Његова се широка прса снажно подигоше од уздаха, а из његових уста и преко бледих му усана скоро нечујно полетеше речи:

„Најирију ти, дакле, љубиш?“

Да којим случајем Ли-Фо не беше и сувише у послу са својом тугом, зацело му не би испред очију измакла дубока тронутост његова стрица.

Он ништа на то не одговори, те свештеник настави овако:

„Па где је сада та девојка? Рекоше ми, да је отац њезин, Мин-но-тје, умр'о, и да је Најирија, сасвим по правилу, заручена с богатим трговцем, Јам-стијом.“

„Схин-Рики-Сха“ климну главом.

„Најирија је то у истини била, али кад оно Мин-но-тје напрасно премину, ћерка се његова послужи тренутном својом слободом, па се као играчица погоди у Кисаје, старе сопственице оне чајџинице, што лежи на главноме мосту, Сансијо-Охасхију.

Матсуне гледаше укоченим погледом преда се.

„Дакле је од ње постала „симаји“ (добровољна играчица)?“

„Јамагата учитељ играња, начинио је од ње за неколико недеља праву вештакињу — она је његов понос, бисер међу његовим играчицама — најлепша међу девојкама!“

И док су се Ли-Фо-ове очи блистале при помисли на ону, коју топло љуби, дотле се груди свештеникове издигоше од тешка уздаха.

Ли Фо паде пред њим на колена и мољаше:

„Дошао сам, ево, к вами, стриче Матсуне, да ми утехе и помоћи дате! Ви располажете силом, која може да нахуди мојем такмацу! Управите снажну молитву на Нисхи Хон-Гван-ји-а — на Бога, чије лице посведневно сагледујете, да уништи овога туђинца — да га коњ његов убије, да жута болест његово тело окужи — да га огњевити змај прогута, заједно с кожом и косом —“

„Стани!“ викну свештеник, „из ових су просторија прогнане срдитост и освета! Само се на те може повријути проклество, сине мој. Имај стрпљења! Узми ово цвеће —“

Матсуне приђе оним големим вазама пред олтаром и узе неколико ружичастих цветића.

„ — па га однеси у храм Бога Икегами-ја. Моли му се тамо свесрдно осам дана. по сахат дневно. За тим покупи ове освећене цветне листове, па гледај да их поспеш по девојци, ма где на њу наишао И ако Богови хоће, Најирија ће ти се вратити.“

Свештеник поглади својом лепо однегованом руком Ли-Фо-а по глави.

„Сад иди. Дужност ме зове —“

Кад је „Схин-Рики-Сха“ своју главу подигао, свештеника на мах нестаде.

Пун радосних нада, Ли-Фо шчепа цветиће, па журним корацима потрча по камениту поду храма.

Матсуне невесело погледаше за синовцем из једнога шупљег стуба који као каква решетка беше ишаран.

„Како лако усађује нада нове жиле у твоје срце, о младости! — Ја *теби* дајем савета, ја *тебе* тешим, Ли-Фо-е — — а ко ли ће усути балсама у *моје* закрвављене ране?“

— — — — — — — — — — — — — — — — —

„Пружи ми тај „бени“ (руменило) и ту златну боју за уснице, Јум-ла, па ми додај и укоснице с лептирићима од златних жица — “

Јум-ла, девојчица од својих десетак година, изучена за служавку, дуваше ревносно у некакав запаљени угаљ. Малим је машицама вешто наслагала на гомилу парчад од дрвенога угља, па је клечала пред мангалом, у којем то угљевље лежаше, надимала своје обрашчиће, распирујући ватру, и трудила се да се жар потпуно одржи.

Али јој служба не беше баш тако лака, јер је у овој ниској али ваздушастој одаји било још на два места такве исте ватре, која се већ у жар беше претворила.

„Па шта је, Јум-ла — ?“

Ма да је одавно прошла пролетња хладноћа, која се и у Јапану јако осећа, ипак је пирио студен ветар.

А и већина кућа у Кијоту израђена је од дрвета, Оне су обично једноспратне, с ниским крововима, и скоро су све без изузетка саграђене по истоветноме плану.

Цела се зграда састоји из дрвета, хартије и сламе — све је, дакле, на њој лако и покретно, па и сами дуварови од хартије, што деле поједине одаје једну од друге.

Изгледало је да млада дама, која је тако призивала своју служавку, није ни осећала студени поветарац, који је с времена на време пиркао кроз лако састављене дрвене зидове

Седела је на меканој асури, што свуда по поду беше разастрта, и то посред собе. Иза ње стајаше један од оних мангала с угљевљем а испред ње некакав широк и лакован сточић, с једним огледалом од метала.

Тек што је, ваљда, из топла купатила изишла. Некакав мекан штоф од свиле, загасите боје покриваше доњи део њезина лепог тела, и то од кукова па на ниже, док јој је горњи део тела био покривен само њезином дугом и бујном косом.

Ма да је, по нашим појмовима, цела ова одаја била празна, ма да на дрвеним дуварима никаквих прозора не беше, па ни у самој одаји никаква намештаја, никаквих огледала, него су само и искључиво асуре разне боје и величине замењивале астале, столице и кревет — ипак би познавалац јапанских обичаја на први поглед морао бити на чисто с тим, да овде обитава некаква призната лепотица. Свуда унаоколо све некакви судићи и некакве кутијце од слонове кости, лака и утиснута бисера, и све то напуњено разноврсним уљем, јаким мирисавим есенцијама и мастима У једној скупоценој шкољци, направљеној од некаквога плава камена, лежаше јој разан накит од сухога злата.

Из једне кутијце извади млада дама нешто мало укончане беле свиле, умочи је у други један судић, у којем беше брашна од извесне биљке, која се „осхирој“ зове, па се њоме стаде ваљано трљати по лицу врату, рукама и грудима.

„Ама, што не долазиш, Јум-ла, мали гуштеру!“

Ово је она узвикнула пола са смехом, а пола нестрпељиво. И сад јој притрча служавка, па јој пружи оно руменило и ону златну маст. За тим узе у своје руке сву косу газдаричину, оплете је, па јој протрља стражњи део врата и леђа оним белим брашном.

И она је, као и европске собарице, имала обичај да брбља, радећи овај посао.

„О, ала си срећна Најпријо! — Посведневно те прослављају, сви ти се намећу, сви те љубе — имаш најскупоценије руво — само се на те људи бацају цвећем, а и њихова ти срца у сусрет лете.“

Најприја се осмехну на своју слику у огледалу и протрља своје беле мишије зубиће четком, коју најпре беше натопила некаквом ружичном есенцијом. Свршивши ову процедуру, маши се танке бријачице па уклони с обрва прекобројне длачице, те јој обрве, онако сужене изгледаху као две оштро обележене пруге.

А сад дође „бени“ по нежним и облим образчићима, и док Јум-ла њезину бујну косу довођаше у ред преко некакве мале дрвене направе, пошто ју је претходно ваљано натопила уљем од камелија, дотле је Најприја танком четкицом прешла преко својих ружичних и као роса свежих усана.

Све ово, у осталом, ни мало не беше потребно, па да се увећа лепота младе играчице. Најприја је таман била у цвету своје младости, у својој 16. години, те је ово ружно мазање лица — које је у Јапанаца ушло у обичај — само у стању било да њезине фине и детињасте црте сакрије.

„Какав ти данас треба „уваги“,*) Најпријо? — Црвен или зелен?“

*) „Уваги“ је то, што и струк (лајб).

Певачица окреташе своју главицу тамо амо према огледалу, па забадаше у косу овде златну иглу, онде лептирића, осмејкујући се на саму себе и са самом собом кокетујући — баш као права кћи Евина. Пре него је могла и одговорити на постављено јој питање, чу се из једне удаљеније одаје, како неко у више махова удари руком у прозор. То је знак, који се тиче послуге. Јум-ла журно истрча из собе, али се убрзо врати с поруком:

„Пожури се, Најпријо! Наша ти газдарица, Кисаја, шаље поруку, да се врло пријатељски понашаш спрам Сан-Јама, богатога трговца са слоновим костима. Он је већ тамо, па је довео собом и своје рођаке из Отсу-а и повише својих пријатеља — странаца!“

„Странаца“ — та је реч електризовала играчицу. Брзо скочи на ноге. Журно полете некаквим дрвеним вратима, за којима стајаше повећи број хаљина.

О час је на се навукла „сијубан“ (врсту шалвара), „јумаки“ (јаку)! и „хитаги“ (блузу).

„Додај ми „уваги“ од беле свиле и сребром извезен! Брзо, Јум-ла! Изравнај боре са стране, девојко! — А сад ми пружи онај ружичасти „оби“ (опасач са широком, карактеристично великом лептирастом пантликом, која се на леђа придева) па ми помози да ципеле навучем!“

Није прошло ни пет минута, а тоалета је већ била готова. Најприја узе велику лепезу, што се као сребро блисташе.

„Реци тамо, да полазим!“ —

Док је Јум-ла послушно истрчала на улицу, млада је играчица пришла једној вази, у којој су цветале беле христантеме. Извадила је најлепшу међу њима, па јој је пажљиво поскидала нежне и узане листиће, покупила их и бацила ненадно поврх себе у ваздух.*)

С извесном је запостошћу и светлих очију Најприја посматрала, како лишће лети: највећи је њихов део падао к земљи и покрио јој главу и груди.

„Доћи ће!“ — викну весело играчица, па журно излете из куће.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Ваздух је млак и грозничаво узнемирен.

Тихо шуште таласи Камогавини. Сунце се ближи својем заходу и његова се слабачка пурпурна светлост губи у тами — најзад се над морем од кућа поче спуштати некакав провидан црни вео.

Чују се потмули и дубоки звуци „гонгова“ по храмовима,**) а овде онде и по који испреплетани глас човечји. Али су ови људски гласови тако различни од уличне вике по нашим варошима, да у Европљанина, који је први пут у Јапану, још увећавају осећање „нигде невиђенога“.

Од тога се осећања не могоше отети ни два странца у француској униформи, ма да су посведневно ту исту слику пред очима имали.

*) Јапанска оракула с цвећем.

**) „Гонгови“ су тепсијасте направе од бакра и бронзе, које у место звона служе.

Овде неизмерна варош; одмах уз њу планина, па шумовити брежуљци, долине травом обрасле и зелена поља пиринџом засађена, а посред њих оне многе стотине торњева од огромних храмова.

„Зар ти, Бресоне, не пада тешко, да се, можда за на век, растанеш с овом дивном, тајанственом земљом?“

Сад оба ова официра, што припадаху француском посланству, стајаху по средини моста Као какве сенке покрећу се по површини реке црне силуете барака, на чијем задњем делу стоје „кулиси“ (чамџије).

Бресон гледаше преко ограде у таласе, чије се боје спрам светлости преливаху, па сухим тоном одговори:

„У мене нема романтичности, Ламбере — то ти, ваљда, и сам знаш! Моја је чежња за париским булеварима чистокрвна. Једнако бројим часове, када ће нас већ једном сутра примити на се пароброд и одвести у завичај! Па не идеш ли ти својој срећи у сусрет? — ти, који наслеђујеш ренту од осамдесет тисућа франака — ти, будући супруг једне прослављене лепотице.“ — —

„Розабелин?“ — промрмља Ламбер више за себе.

„Да, Розабелин, с којом си заручен, и коју си потпуно заборавио, те си сад, ево, упавши у замке једне играчице, једне кћери ове чудне земље, заборавио и на отаџбину и на дужности, па и на себе самога!“

„Бресоне!“ — обрецну се Ламбер.

Али се Бресон ни најмање не хтеде обазрети на ову изјаву неповољности, него изговори својем другу без околишења своје мишљење.

„Ми смо све до јако по својој природи симпатисали један другоме, а поштено пријатељство међу људима вазда претпоставља обострану отвореност, попустљивост, па богме кад што и одрицање самога себе; и ја сам све до сад био на своме месту у томе погледу, док си ти некако прикривао. — —“

„Не расуђуј погрешно о мени, пријатељу мој! Немој мислити, да ја твоје опомене испуштам из памети! Само је моја душа некако осетљивија од твоје — мене она потпуна преданост Најирина у једно исто време и дира и књи.“ —

Бресон уздахну.

„Та, душом ћу дахнути, кад будем видео да си окренуо леђа и Кијоту и свима његовим „гејсхазама!“ Под ногама ми земља гори. Онај нам плећати „бонза“ (свештеник), којега на свакоме кораку сусрећемо, зацело никакво добро не прориче, пратећи нас својим тамним и огњевитим погледима. Хоћеш ли да чекаш, да ти ма какав добро наоштрени мач заседне између петога и шестог ребра?“

Ламбер махну главом.

„Видео сам га“, рече, „али га не познајем.“

„Али зато он тебе још боље познаје! — А онај сумњиви и мрачни човек, што нас ноћу у стопе прати чим се с каквога весеља кући враћамо?“

„И он ми је загонетан.“

„Хајд'мо да се одморимо, Ламбере, јер нам и онако ваља сутра ранити и бити свежи за пут!“

„Шта ти мислиш, Бога ти? — Зар да је без „збогом“ оставим? Та она још ништа о свему и не зна!“ —

„Тим боље! Она ће се већ утешити — хајд' на спавање!“

У место свакога одговора, Ламбер се крупним корацима упути преко моста оној малој узвишици, што води у најелегантнију чајџиницу кијотску. Камене степенице олакшавају пењање; прекрасне старе криптомерије осенчавају широки кров, укусно начињен: поточић жубори средином лепо уређене баште, што за кућом лежи. Кроз грање прастарих растових дрвета шапуће ветар своје најчудноватије мелодије. На широким је терасама већ било света. Странци и домородци, па и читаве породице по вас дуги дан, па и до пола ноћи, седе тако у „мачијај-чија“-у (чајџиници) или по „рјоритаенама“ (каванама). Лепе и гиздаве девојке, осмехујући се на госте, служе их чајем, дуваном и укусном рибом, која се „тај“ зове. Разнобојни лампијони распростиру чаробну свестлост, а у големим бронзаним полијелејима горе свеће огромне величине.

Ове две елегантне појаве из Француске беху ту познати гости. Кад се појавише на тераси, Кисаја, газдарица ове чајџинице, приступи им са страхопоштовањем. Она се, по староме јапанском обичају, баци пред њима на земљу, додирну је лицем, па се подиже и очекиваше њихову заповест.

Истим их начином поздравише и лепе „незане“ (келнерке): оне им на све четири приђоше, кикоћући и смејући се, чучећи на предњим окрајцима својих древених ципела (нанула), искрећући руке према леђима, и то на начин само њима својствен, па опет смејући се и пиштајући. Најзад се опет на све четири удалише испред њих.

Упознати већ са земаљским обичајима, Ламбер и Бресон заузеше места на некој зеленој асури, која беше глатка као огледало.

Одмах им једна „незана“ принесе две древене шамлице, које беху лаком премазане и препуњене дивним шарама.

Ламбер нареди да му се донесе „саке“ (јако пиће, које се од пиринча гради), док Бресон остаде при националноме пићу — правоме, отворено-жутом чају. Ово не зато, што га је волео да пије, него из опрезности, јер су баш некако у почетку те исте године два Енглеза, који беху у служби јапанске владе, ноћу тешко израњавили „самураји“ (незадовољници), те их за цео живот осакатили и онеспособили.

Осам младих девојака изидоше из једне одаје, тамо иза огњишта, на којем се чај вари, па заузеше места посред гостију.

На себи имађаху богато свилено одело. Певале су и свирале у гитар.

У паузама се говорило и смејало — Јапанци се, у осталом, много и врло радо смеју.

Бресон, који само нешто мало беше јапански научио, брзо је ступио у најживљи разговор с младим дамама, које га скромно и поверљиво окружише.

Ламбер не хтеде да учествује у разговору, него гледаше мирно преда се.

У један мах му се учини, да се иза једног жбуна од голема лотусова лишћа, тамо у ономе тамнијем делу баште, појави некакво жуто лице, а кад још једном оштро на ону страну погледа, лица тог беше нестало.

У сред овог монотоног певања, које у опште личи на право зујање, појави се прва играчица с пет својих другарица. Све оне имађаху на себи тешко и дугачко одело, и то већином отворено-црвене или зелене боје.

Пошто су у појединим позама, скрећући горњи део тела на страну или пружајући га напред, начиниле две групе у кругу певачица и свирачица, положена је на земљу још једна нова сјајна асура, и тад се појави Најприја.

За своју је тоалету изабрала белу боју, па није изостала ни велика лептираста пантлика на леђима, која беше провидна и сребром искићена.

Њезини су покрети били неизмерно грациозни и носили су у опште на себи карактер неописане љупкости. И израз њезина лица беше благ и меланколичан, и кад је год Најприја с времена на време своје лице и горњи део својега тела заклањала иза големе беле свилене лепезе, свагда је према Ламберу одлетао по један поглед пун љубави и чежње.

„Сиротице мала“ — мислио је официр, не испуштајући из очију ни један њезин прекрасни покрет.

Једна црноока „назена“ продаваше мирисно цвеће у својем широком ковчежићу од лака.

Све живо куповаше од тога цвећа, па њиме посипаше љубимца својега — па и Ламбер. Али докле се Јапанац задовољава тиме, што појединие цветиће баца, дотле Ламбер узимље ваљда по десет и дванаест хрисантемена, гради од њих ките, па их завитлава Најприји под ноге.

Млада девојка хвата киту још у лету њезиноме — и једним слатким, благодарним погледом награђује незнатну пажњу онога, којега љуби.

Игра је свршена.

Певачице с благом монотонијом певају химну у част и славу Јапана, а Најприја одлеће Ламберу.

Он стајаше на самоме крају терасе, у тамноме засенку, што га грађаше једна Pinus massericana, па одуваваше ода се у благи ноћни ваздух облачиће од своје цигарете.

Млада „гејсхаза“ стајаше покрај њега.

Спрам трепериве светлости шарених лампиjона угледа он њезине крупне очи, које као с неким прекором у њ беху упрте. Пола удварајући му се, а пола као с неким страхом, упита га она језиком јапанско-

енглеским, који „незане“ и „гејсхазе“ у саобраћају са странцима изучавају:

„Је ли истина, да ти сутра остављаш Кијото, и да се враћаш у своју студену постојбину?“ —

Јадница — она је то, дакле, већ знала Шта сад? Лагати није хтео.

„Тако је, Најпријо!“ —

Он то с устезањем изговори, па се маши њезине мале ручице, коју му она невољно пружи.

„Поведи ме собом, Ламбере — поведи ме собом у тај лепи Париз, о којем си ми посведневно причао — —“

Он тужно махаше главом.

„Не могу, Најпријо! Ти мораш овде остати! Та ти би пресвисла од туге за Јапаном, који ово златно сунашце обасјава. Тамо никога нећеш имати, који би те заштићавао и тешио —“

„Та *тебе* имам тамо! Само ћу за те да живим, теби да служим, и дан и ноћ да држим лепезу над тобом — поведи ме собом, Ламбере —!“

Требало је само видети, с каквим је сјајем својих бескрајних очију она у њ гледала, изричући ову своју топлу молбу!..

Срце му беше дубоко потресено. Тад виде, како Бресон узнемирено тамо амо ходаше, тражећи својега пријатеља.

Није могао да слаже девојку — морао је, дакле, једном свему учинити крај и признати јој праву истину.

„Не, не, Најпријо! Та ја у својој отаџбини већ имам девојку, којој сам своју реч дао — —“

Она се уплашено отрже из његових руку. Дубоки се бол на мах оцрта на њезиним финим цртама. Сад укочено погледа преда се, и бесвесно јој из очију потекоше две — три сузе низ нежне образе.

„Оди, Најпријо! — рече Ламбер, поведав невољницу к чајџиници.

Тамо поручи да му се донесе слатко и ватрено пиће „саке“, па позва певачице и играчице да с њим пију. И Најприји беше пружио пун бокал од тога пића. Она га прихвати, па на душак сасу у своје грло ово јако пиће.

„Хајд'мо, Ламбере“ — викну Бресон својем пријатељу и другу.

Овај климну главом па затражи да му овако раздрагане певачице отпевају једну песму, али љубавну песму.

„Дји-на, девојко очију бадемова цвета,
Што ти се чело као камелија бели,
И што имаш уста, румена као азалеје
И косу као пернато лишће бамбусово —“

Само што је Ламбер Кисаји рачун платио, опазио је да је Најприје нестало. Зло слутећи, управи он своје погледе тамо оној путањи испред чајџинице.

И није се преварио.

Спрам слабе месечине спазио је, како играчица брзим ходом прилажаше мосту.

Пре него је Бресон и времена имао, да потрчи за својим пријатељем, Ламбер је већ сишао низ камене степенице, па покрај лаворова жбуња — где наједанпут посрну и с болним узвиком на земљу паде.

Иза тамних липа гледаху к њему осветничке и пантерске очи „Схин-Рики-Сха“-ове.

— „Ди-на, што имаш уста, румена као азалеје,
И косу као пернато лишће бамбусово — —“

А по тијано жуборним таласима Камогавиним, љуљушкајући се као каква ружа чајева, пловило је мртво тело мале играчице Најприје.

ПРЕВЕО С НЕМАЧКОГА
М. М. Џ.

„SEZESSIONISTE“

(СВРШЕТАК)

Међу даровитије светске сликаре спада и Albert Keller.

Келер је песник сликар. Песник је не само по томе, што обично за израду узима појетичке мотиве и што се у његовим радовима опажају идеје правог песника, него Келер мисли и осећа као прави песник.

Келер је рођен 1845 године у *Гајсу* у Швајцарској. Порекло своје води од неке старе цириншке обитељи. Још као млађано ђаче знао се јако одушевити сликарским радовима, али се опет зато није одао на уметност, него се посветио науци. Пет сем стара био је слушалац философског факултета, пет семестара уживао је само дивну слободу академског живота, јер после тога времена напусти философију и посвети се уметности.

Ко је био Келеров учитељ? Цео изображени свет.

Која академија лепих вештина може се похвалити, да га је спремила за уметника? Чувене талијанске и француске галерије слика.

Келер није похађао сликарску академију. Он је врло много путовао по Европи и при томе путовању изучавао је разне светске уметнике. Понајвише се бавио у Италији и ту је проучавао чувене уметнике талијанске ренесансе. Из Италије оде у Париз. У Паризу није био више обичан ђак, него је важио као прави уметник.

Већ у првим Келеровим радовима, које је израђивао по другим мајсторима, опажа се нека оригиналност, тако у његовој слици: „Die letzten Stihe“ (1876), видимо у Келеру изврсног колористу и даровитог сликара женских портрета.

Силну снагу Келерове фантазије и његов фини укус за боју опажамо на слици „Römisches Bad“, коју је израдио још 1880 године и која је изложена на овој изложби. Та слика јако нас подсећа на чувену слику Келерову „Jairi's Töchterlein“ која се сада налази у „Пинакотеки“ у Минхену.

И у слици „Römisches Bad“ опажамо диван колорит. Слика нам представља старо римско купатило од леног мрамора, у којој се купају две нежне Римљанке. Заиста врло занимљива тема, коју су кадри

известн само чувени енглески сликар Alma Tadema или пољски сликар Siemiradzki. Ти би уметници створили слику са врло финим детаљима; код Келера нема управо никаквих детаља, и опет његова слика својом целином чини врло леп утисак.

Кад погледате онај лепи мрамор, који се блиста у разноврсним бојама, кад погледате она лепа, пуначка женска тела, која се ваљушкају по том дивотном мрамору, одмах се сетите и врло раскошног живота старих Римљана.

Боја на тој слици је изврсна. Особито лепо изведени су они слаби таласи, онај шарени мрамор и бело, нежно и пуначко тело лепих Римљанка.

Не сећам се, да је који од немачких сликара лепше, верније и природније представио на слици галантан живот немачке аристокрације, него што је приказао Келер у својој изврсној слици: „Nach dem Dîner“. Права слика из немачког салонског живота.

Немци имају данас доста добрих цртача, који у својим цртежима износе живот немачке аристокрације. Поред осталих да споменем само врло даровитог сликара René Reinicke-а, али они до данас још нису показали сликара, који ће са бојом на платну тако верно оцртати интиман и јаван живот немачке аристокрације, као што је Француз J. Berand у својим сликарским радовима оцртао живот модерне француске аристокрације. Berand је у својим радовима показао силан посматралачки таленат, врло фини укус и јаку стваралачку моћ. Он је у својим радовима, као што су „бал код посланика“ и „забава код господина Кокелена“ створио типове француске аристокрације. Немачким Berand-ом може постати Келер, ако и даље настави у томе правцу, који је започео са сликом „Nach dem Dîner“.

Нико не може тврдити, да немачки сликари не могу у животу немачке аристокрације наћи довољно мотива за своје сликарске радове. Сликари Defregger, Kraus, Richter, Vautier, и Grützner верно су приказали у својим сликарским радовима живот немачког сељака. Ти уметници изнели су нам дивне типове немачких сељака, Келер изгледа, као да ће створити типове немачке аристокрације.

У слици „Nach dem Dîner“ изнео је Келер аристократску собу. За богатим столом седе елегантне аристократе и нежне и размажене аристократкиње, у белом атласком оделу. На столу поред осталих ђаконија видите вазе са нежним цвећем, флаше са дивним мадеиром и јаким шампањцем. Са врло угодним мирисом мока-каве и шартрез-ракије, меша се слатки мирис финих цигарета. Поред финих нежних и бледих лица, лепих изразитих очију, бајних погледа и пуначких груди лепих аристократкиња, видите гојазне, равнодушне, уморене и сите аристократе, видите потпуно задовољне људе, који хоће, после такве дивне вечере, са цигаретом, у меканој наслоњачи, да проведу неколико тренутака у лепом разговору.

Врло лепим колоритом, добрим цртежима и изврсним моделирањем одликује се Келерова слика „Mondschein.“ На великом и тешком крсту видимо разапету лепу, младу, пуначку и голу женску, обасјану дивним месечевим зраком. Са том сликом није Келер имао намеру да представи жртву нехришћанског фанатизма, него је тежио, да покаже своју колористичну снагу и вештину у извођењу разноврсних тонова. Сам акат је изведен готово без погрешке. Сасвим природно су изведени и они разноврсни тонови лепе месечеве светлости, која је пала на лице и пуначке груди тога бајног женског створа.

Међу Келерове знаменитије радове може се убројати и слика „Die glückliche Schvester“ (1893). Калуђерица је умрла. Ослободила се овог патничког земног живота. Душа јој је одлетела у више небесне регионе. Она је срећна — пресрећна Зато је њене сестре и не оплакују, него јој завиде на толикој срећи. Завиде јој, што се ослободила овог врло кратког и патничког живота и преселила се у живот вечни. Оне јој завиде на тој срећи и теже — јако теже, да се и оне удостоје тога вечитог блаженства. Најјачи утисак чине оне калуђерице, у црном оделу и белим марамама на глави, што су се искупиле око своје мртве другарице. Свака од њих држи у руци запаљену свећу, а густим, загаситим димом од тих свећа као да је уметник хтео да прикаже калуђерски аскетски идеал.

Келерова слика „Kreutzigung“ много заостаје од свих радова, које сам до сада споменуо. На тој слици не опажа се ни најмање онај лепи и снажни колорит Келеров. Цртеж је доста нетачан: моделирање је врло слабо а колорит је доста неприродан. Како у телу Христа Спаситеља тако исто у телу оних разбојника, нема природне пластике. Та тела изгледају сувише неприродна и тврда. У телу оних разбојника као да никада није пулзирао живот.

Слика „Ein Buch“ може се сматрати врло добром студијом светла. На тој слици видите прави аристократски салон, украшен само свилом и кадифом и скупоценом медвеђом кожом. Две девојчице у врло елегантном оделу, забављају се у томе салону.

Келерова малена слика „Andacht“ и ако је сувише једноставна, опет је врло интересантна ради свога колорита. Неко врло нежно девојче, са врло лаким велом око лепе главе, клекло је пред олтаром, да се помоли Богу. Управо ми је врло жао, што је та лепотица спустила очи доле, па нисам био кадар, да завирим у душу тог лепог анђелка.

Па и у најновијој Келеровој слици „Herbst“ видимо право уметничко дело. На голим гранама густа дрвећа нија се бледа гола женска прилика. То слабо девојче треба да буде симбол јесени. А да ли је уметнику пошло за руком, да нам прикаже симбол јесени? По моме скромном мишљењу држим да је уметник одговорио свима захтевима, који се потражују од таке слике. Кад видите оне голе гране, на којима трепери још по који увео листак, кад погледате ону сиву маглу, која је као неким тешким велом завила оно голо грање, кад погледате ону суморну при-

роду, кад опазите ону женску прилику у тој суморној природи, где сасвим погурена седи и чисто би рукама хтела да сачува тело своје од оне хладне атмосфере, онда ће у вама та слика побудити оне исте осећаје, које буди какав хладни и суморни јесењи дан, и то онај дан, када се готово цела природа спрема дугом починку.

Ко је имао прилике, да види сва дела тога врло даровитог уметника, која је до данас створила његова врло бујна песничка фантазија тај је могао приметити, да је *Келер* испрва стварао само жанр-слике. За те радове узимао је мотиве готово једино из доба пропасти некадање моћне и сјајне римске државе. Али се његов силан дух није могао дуго задржати једино на томе пољу, него је огледао своју снагу и у портрету и то једино у портрету женских особа. Мушка лица он нерадо слика. Његова кичица највише слика љупка и нежна лица и дивне и изразите очи чувених лепотица. Келер у опште црта само лепе жене; као што знаменити немачки портретиста Senbach, слика само знамените људе.

Међу те чувене лепотице спада и супруга Келерова. На овој изложби изложио је Келер два портрета своје супруге. Мени се више допада она слика, где је насликао своју супругу са малим синчићем. На тој слици колорит је изврстан и цртеж је правилан. Врло природан је инкарнат оних лица. Све су то врло лепе особине, којима се одликује та слика.

Из ових неколико набројаних слика, приметиће штовани читаоци, да је *Келер* изврстан колориста и да он ради и ствара само за оне пријатеље лепих вештина, који уживају у дражима меког и љупког колорита. Сасвим је све једно што нам он представља: да ли малу собицу са нежном дечицом, да ли елегантне салоне и будоаре са младим госпођама, које у елегантним тоалетама седе за клавиром, или се забављају са романима чувеног *Ги де Мопасана*, или уређују своју меку свилену косицу: сасвим је све једно, да ли нас уводи у елегантне станове немачке аристокрације, или нам пред очи износи баснословни живот лепих Римљанака: највећу пажњу код свију тих слика побуђује лепота, нежност и љупкост његовог колорита.

Свака његова слика, свака његова скица, прави је драги камен од необичне дражи. Келеров нежан и љупки колорит подигао га је у оне висине, коју су достигли светски сликари Alfred Stevens, Decamps, Jsabey и Watteau, сликари — које је историја уметности назвала „peintres des fêtes galantes.“

* * *

Већ сам напред споменуо, да је Arnold Böcklin творац немачке модерне фатнастичке сликарске школе. Али он не само да је творац те сликарске школе, него је и њен најбољи представник. Ни један од његових ученика није га могао достићи. Тако даровити Hans v. Marèes и Victor Müller доста су заостали иза Böcklin-a. Од млађих свештеника те сликарске школе, који су до сад стекли знатан број искрених

пријатеља Hans Thoma остао је прави Немац — kerndeutsch — и врло наиван сликар; Max Klinger је од њих свију најдаровитији и најсвестранији а млађани Franz Stuck је најстраснији, најосетљивији али и најнесталнији

Franz Stuck је највећи таленат међ млађим минхенским сликарима.

И ако се не може назвати предводником минхенских модерних сликара, опет је он зато њихов најбољи појета. Штук је са свим самосталан сликар. У садањем прелазном стању немачке модерне уметности, заслужује он највећу пажњу. Чувене колористе задивљује он својим изванредним цртежима, а остале модерне рафиниране мајсторе изненађује својом примитивношћу, јер заиста примитивни су му они мотиви, које израђује, примитивна је његова боја а примитивно је његово стилизирање форме. Многи модерни сликари изненађују нас својом дивном лепотом и хармонијом боја. Штукове слике задивљују нас својим хармоничним линијама чврстим и јасним облицима и пластичном мирноћом.

Франц Штук је син неког воденичара из Tettenweis-а у доњој Баварској. Родио се 23 фебруара 1863 године. Још у раној младости својој морао је цртањем заслуживати хлеб. Реалка и обртничка школа пружили су му из цртања најнужнију спрему. Сликарску академију врло је слабо похађао, јер је морао цртати за разне листове.

Ко је још пре неколико година пратио чувене „Fliegende Blätter,“ тај је поред имена Adolp Oberländer, Wilhelm Busch, E. Harburger, E. Reinecke, и R. Reinecke могао приметити и име Franz Stuck. Прве Штукове хумореске у тим листовима доста су наличиле на радове генијалног Oberländer'a, али зато не може нико тврдити, да је Штук имитирао тога најчувенијег светског хумористу. Већ у тим првим Штуковим радовима опажао се оригиналан реализам и свеж хумор.

Као сараднику изврсних дела „Allegorien und Embleme“ и „Karten und Vignetten“, први пут му се пружила прилика, да се упозна са немачком класичном уметношћу. У прилозима за та дела, први пут се опазила Штукова јака стваралачка снага. Радови једног Dürer-a и Hans Baldung'a јако су утицали на силан дух Штуков и утецај тих сликара опажа се на његовим прилозима за горе наведена дела. Али при изучавању тих класичних уметника, Штук није остао обичан имитатор, него се развио до оригиналног мајстора.

Фебруара месеца 1892 године, на бечкој сликарској изложби први пут ми се пружила прилика, да видим радове тога генијалног сликара. Моћан је био утисак његових слика, јер се још и данас врло добро сећам његових несталних, лупких и нежних анђелака, сећам се његових изврсних цртежа пером и оловком а сећам се и његових трагичних слика. Али ми се још тада није у толикој мери допао Штуков колорит, као његов цртеж. Па и у новијим радовима он се још више усавршио у цртежу — а у колориту је остао још увек монотон и ладан. Своје

учитеље, познате немачке сликаре, *Ханс Тому*, *Макса Клингера* и *Арнолда Беклина*, који су га спремили и упутили, да разуме нову струју у сликарству, достигао је Штук у цртању, али је у боји далеко заостао иза тих великана

Штук није колориста. Он не познаје дражи и љупкости у колориту. Он не тежи за лепом игром светлости и боја. Он је задовољан са јаким контрастима боја, које са врло вештом техником растапа у дубокој и црној сенци. Његов мрак је тежак, страшан, готово величанствен. Његова „тама у шуми“, у којој милијуни листића тајанствено шуморе, где дише читав непознати живот шумских животиња — улева човеку страх. Акорде мистичног страха зна *Штук* да изрази необичном снагом, па цртао он неки ландшафт, повијен тешком и сивом маглом па цртао он тајанствени мрак у шуми, па цртао он рат или лепе очи бајних жена.

Чудна је то појава *Франц Штук* а чудноват је и онај круг из кога узима мотиве за своје сликарске радове. Све су вам то неке демонске појаве, које се приказују у његовим сликама. Час су врло неугодне и трагичне, час опет бизарне и зачињене дивљим хумором.

Још се понајређе његова фантазија креће у мистичном царству а његова стваралачка снага најјача је у реалистичној сатири. На многим од његових слика изражена је силна радост а на неким радовима видимо ландшафте, који у човеку побуђују силну сету. Неке његове ландшафт-слике чине на мене онај исти утисак као и понеке елегије врло даровитог немачког песника *Николе Ленауа*.

Први пут је *Штук* изашао пред немачку публику са врло интересантним сликама. „Die Wächter des Paradieses“, „Jnocentia“ и „Die Vertreibung aus dem Paradies“. Затим су следили фантастични створови из анималног света, дивљи и заљубљени Центаури, Сатири, Нимфе и Фауни. Из те групе слика да споменем само радове „Kämpfende Faune“, „Liebestolle Kentaur“, „Heckerei“. „Verfolgung“ и „Rivalen“.

Ради тих слика доста га осуђују његови противници. Неки тврде, да му те слике не одговарају природи. Али ја уживам у поезији тих слика. Мени изгледају његове Нимфе и Фауни врло симпатични створови. Ја могу да се занесем са ландшафтом тих фантастичних слика. Те слике могу да побуде у мени смех. Та то је и тежио управо сам уметник. Он је имао намеру да развесели човека са тим сликама.

У каснијим радовима „Waldurèse“ и „Waldinneren“ опажа се сањалачка поезија Штукових ландшафт-слика, а са радовима „Es war einmal“, „Wilde Jagd“ и „Vision des heiligen Hubertus“ упознао нас је *Штук* са тајанственошћу немачких народних прича и легенада.

Слике: „Medusa“, „Orpheus und die Thiere“, „Der Sieger“, „Sphinks“ и „Ovid“ јако нас подсећају на сликарска дела старих класичних народа.

Величанствени су његови радови из религијозне групе, у коју спадају „Pietà“ (1890) и „Kreuzigung“ (1891); трагичне су његове слике „Krieg“ (1894) и „Sünde“.

„Pietà“ се одликује савршеним цртежом и врло лепом хармонијом линија. Слика је у боји тамна. И ако је дело доста једноставно, опет нам зато изгледа величанствено.

Његова слика „Kreuzigung“ ни најмање те не подсећа на старе сликаре религијозних слика а не подсећа те ни на лепо, слатко религијозно сликарство немачких романтичара. Ту је *Штук* сасвим оригиналан. Нешто од Штукове суморности и венецијанске веселости опажа се у боји оног свештеничког одела; нешто јуначког лежи у оном крутом цртежу голих тела. Грозна, управо наказна су лица оних бесних Чивута, који из свег грла вичу: „Распни га, распни“.

Штукова слика „Krieg“ може се сматрати највећим радом последњих година.

Равно, широко поље покрила су млога људска мртва тела. Преко тих лешина корача грдан неприродан коњ, на коме јаши човек — символ рата. Коњ је страшан. Више те подсећа на какву препотопску животињу, него ли на обичног коња. Пола коњ, пола Minotauris. На тако неприродној животињи јаши обично куга, глад, смрт и пропаст, на овој слици јаши нека људска прилика, са неким украсом на глави и крвавим копљем у руци. Преко оних мртвих тела са црним носевима отвореним очима и згрченим рукама, корача она грозна животиња са својим страшним ратником, који још тражи невиних људских жртава и који је још жедан људске крви.

Мрак је. На далеком хоризонту опажа се јаки пламен, који ће да уништи и последње пристаниште бедних сиромаха.

Управо из средине оне грдне мешавине од снажних песница, јаких колена, страшно унакажених лица и згрчених тела диже се она грозна животиња са својим јахачем, који готово небо раздире својим горостасним телом.

Над тим мирним морем од људских лешина свило се мрачно небо. На небу нема ни једне сјајне звездице.

Страшно је погледати она наказна лица, али те грозне слике још страшније изгледају у оној црној тами. Из средине тих лешина рађа се неки силан страх и ужас, који тако исто утиливише на човека као и страшни и неугодни акорди.

Оригиналан Штуков таленат опажа се и у слици „Sünde“. Ту је тему Штук већ више пута обрадио, али пошто му је она тако јако омилела, то се он још увек врло радо обраћа тој врло интересантној теми.

Ако се Штукова слика „Krieg“ одликовала драматичном лепотом, то се онда најновије дело „Sünde“ одликује демонском лепотом. Колико лупкости лежи у лицу оне жене, око чијег се бајног тела обвила грдна змија. Колико дражи лежи у њеном бајном телу, а каква ли снага

израза лежи у њеним очима. Те лепе очи то су као магнет, који те испрва привуче, па те после одбацује. Те очи испрва ти обећавају рај а после те бацају у пакао. Та грешница није фриволна: она је велика и трагична. Ту лепу жену не може човек заборавити тако лако. Па у томе и лежи управо Штукова права величина што његове слике увек остају човеку у памети.

* * *

Модерним правцем у немачком сликарству пошао је и даровити сликар Ludwig Herterich, који је права противност самоме *Штуку*. *Штук* је врло добар цртач. *Хертерих* је добар колориста *Штук* слика демонску страшну ноћ, тешку маглу и црни мрак — *Хертерих* слика тиху благу вечер, слика меке, љупке и мелодичке дражи умирућег дана, слика плаветнило неба и руменило зоре, слика злаћано море сунца на западу, које се осуло по нежном зеленилу питомих ливада.

У многим својим ландшафт-сликама *Штук* нам износи само силуете дотичних предмета — *Хертерих* нам показује праве слике изведене са врло љупким бојама.

Штук симпатише само са загаситим, црним и љубичастим бојама — *Хертерих* располаже целом скалом боја.

Штук изводи акорде који ти душу потресају — *Хертерих* изводи љупке и нежне мелодије, које те заносе, које те одушевљавају.

Хертерих спада међу оне уметнике, који се полако усавршавају, али који сваким својим новим радом стичу све више обожатеља На својој слици „St. Georg“ изнео нам је једног светитеља, који се данас врло ретко виђа на радовима чувених сликара. На слици видимо зелену шуму. Испод старог високог и лиснатог дрвећа стоји светитељ на поносноме белцу. Подигао је своју лепу и млађану главу на сасвим замишљено погледа у даљину. Као да примишља о свевишњем творцу, који му је подарио толику снагу, да убије ону љуту аждају.

То је особито поетско схватање хришћанског витешког идејала, али потпуну појетичну драж томе предмету даровала је истом сликарска израда.

Са истим љупким акордима боја извео је Хертерих и слику „Ämmerstunde“. У доста тамној собици седи за клавиром нека врло лепа госпођа. Са малим прстићима своје нежне ручице изводи она неку мелодију од Моцарта или Бетовна. По лицу те лепе аристократкиње чисто бих тврдио, да су је занели они мелодични звуци божанствене музике.

Врло природним колоритом одликује се Хертерихова слика „Aus der Jugendzeit“. То дело представља нам неки љубавни пар у зеленој шумици. Величанствену шумску тишину нарушава можда само лаки шумор зеленог лишћа и тихи уздаси и слатки пољупци оног срећног пара. И осећаје среће и жарке љубави знао је уметник врло вешто да изрази у тој слици.

Поред Boecklin-а и Hans v. Marées-а може се споменути и име **Hans Thoma** И ако није тако генијалан, величанствен и узвишен као ти прваци немачког модерног сликарства, он је доброћудан, наиван и нежних осећаја, па зато опет може се њему симпатисати.

Један део његових радова јако нас подсећа на Boecklin-а, а у другом делу својих слика он је остао сасвим оригиналан сликар.

Ханс Тома родио се 2 октобра 1839 године у селу Bernau у баденској Црној Шуми (Schwarzwald), као син врло сиромашних родитеља. Прве године свога живота провео је *Тома* у најдивнијем пределу, у пределу пуном природне поезије и нежне романтике. Око његове куће простирале су се широке зелене ливаде, кроз које се вијугао брзи поточић — право несташно детенце, који је жуборио и брбљао покрај цветних обала. Часком се сакрије иза каквог столетног раста или испод густа џбуна, после опет пада на точак какве старе воденице. Од злаћаних зрака дивног сунашца још му једанпут заблистају капљице као дробни бисер, после се скруни са оних трулих дасака у своје старо корито, те му се брзим таласићи изгубе у свежем зеленилу далеких пољана.

У местима величанственог мира и величанствене тишине, коју тек по кад кад нарушавају само сетни звуци пОпића или тужна песма кукавица, преживео је Тома све до своје двадесете године. Испрва је он сам учио сликати и цртати али при томе није могао добро напредовати. Препоруком неког чиновника из оближњег места добије Тома од баденског великог војводе припомоћ новчану, да се може усавршити у сликарству. И ако та припомоћ није била тако велика, да је могао похађати сликарску академију, она је опет толико износила, да је могао целу зиму провести у atelier-у немачког сликара W. Schirmer-а, а лети се задржавао код своје куће, где је копирао природу, тако, да је од природе млого више изучио, него од самог Ширмера.

Да би се још боље усавршио у техничкој страни самог сликарства он оде 1867 године у Düsseldorf. 1868 прода неколико својих слика и са тим новцем оде у Париз, где је провео свега две године дана. Ту у паришком Лувру и код француских модерних сликара тражио је *Тома* свој идеал и нашао га је у сликару Courbet'у. Сасвим радостан и весео враћа се он натраг у своје родно место, где је провео цело лето и израдио доста слика. Те радове изложи још исте зиме у вароши Karlsruhe али критика се неповољно изразила о самим радовима. *Тома* скупи своје слике и оде са њима у Минхен, али и ту публика није још могла да разуме свеже звуке Томиног говора. Оне слике, које су критичари сматрали за најгоре, купи неки Енглез, тако, да је Тома са тим новцем могао обезбедити своје материјално стање. 1874 године посети Тома са сликарем F. Lugo-м Италију. Из Италије оде у Франкфурт. 1875 године посети опет Минхен и ту се упозна са Беклином, али се ту није дуго задржао него се врати опет у Франкфурт, где и данас живи.

1891 године изложи *Тома* поново своје слике у Минхену; али тада критичари нису више кудили његове радове, него су о њима изрекли најлепшу оцену. Чудновато изгледа, да је дарсвити Тома истом као старкеља у 51 години свога живота, на један мах постао чувен сликар Он је стекао данас врло велики број обожавалаца и искрених пријатеља који јако симпатишу са његовим поетским радовима.

Да би поштовани читаоци што боље упознали тога даровитог сликара, споменућу и његове прве радове, који су тако исто пуни лепоте, као и многе његове касније слике. У првим својим својим радовима он нам се показује као натуралиста. Можемо га назвати тим именом, јер испрва сви они сликари који су се чврсто држали природе и врло се мало обазирали на технику и сликарска предања старих сликара, названи су натуралистама. Али његов се натурализам битно разликује од правих натуралиста. Он не копира сасвим просто природу, него као прави песник тежи да са бојом на платну изрази своје осећаје.

Тако је врло лепа његова слика „Reigentanzende Kinder“, у којој нам износи веселу и здраву дечицу где на цветној ливади играју коло. Дечица му нису тако лепа само зато, што их је насликао верно по природи, али зато је свако појединo лице пуно живота.

Лепа му је и она слика, у којој нам показује старца и баку, где празничним даном читају библију. Поред врло лепе израде оних лица врло вешто је изведена и она сунчана светлост, која расветљује собу тих сиромаха.

Као најлепшу слику те натуралистичке периоде сматрам Томин рад „Schwarzwälder Musikant“. Та слика је довршена још 1871 године. На слици видимо леп зелен врт и у њему неко сеоско дете, које свира у виолину. Поглед је упро у ноте, које је наслонио на своје колено. Врло је природно изражено кретање тога дечка при свирању, а особита снага лежи у изразу његовог лица.

Још је највећа наслада гледати Томине ландшафт-слике. У томе жанру Тома је прави вештак. Све су вам то нежне и љупке слике пуне природне поезије и природне дражи. Његовом оку не може да се отме ни једна лепа природна појава нити какав леп предео. Зато нам незна нико да представи као Тома љупку дољу или нежно зеленило питомих брежуљака, нити ко зна лепше да представи мирно сеоце, над којим се свело плаво небо, нити зелене њиве на којима при лепој сунчаној светлости раде вредни ратари. На свима тим ландшафт сликама видимо лепе боје, видимо фини цртеж и добру перспективу.

Тако на слици „Schwarzwaldthal“ опажамо питому дољу. У лепој сунчаној светлости почива мирно сеоце.

Дивна му је слика „Mainlandschaft“ где нам је изнео широку реку са белим jедрима, која се једва распознају од сиве магле. Тамо даље од реке пружају се равна поља са голим дрвећем, испод којих пасу мирна стада.

Но осим тих ландшафт-слика створио је Тома врло лепе фантастичне ландшафт-слике као што је „Paradies“. На тој слици видимо лепа зелена брда, високо лиснато дрвеће, видимо цветне ливаде, бистре плаве реке и питоме животиње поред којих сасвим сигурно корачају Адам и Ева.

Силним колористичким дражима одликује се Томина слика „Frühlingsidille“. Крај обале бистрог поточића седи једна нимфа, мало даље међу нежним цветићима у једном колу окреће се пуначки и лепи анђелчићи.

Томине религиозне слике много су слабије од његових ландшафт слика. По тим радовима чисто бих могао тврдити, да то није право поље за Томино стварање. На томе пољу он није тако сигуран, за те религиозне слике Тома није себи створио оригиналан стил, него још увек имитира у тим радовима славног Dürer-а или Cornelius-а. Тек по где где само опази се и оригиналан дух Томин, тако нпр. у слици „Jesus und der Versucher“.

Врло интересантне су слике Томине из митологије старих класичних народа или из немачке романтике. И ако више пута те слике у први мах изгледају доста неразумљиве и нејасне, опет им је колорит тако љубак, да човек не може поред њих проћи а да их добро не разгледа. У ту групу спадају слике „Charon“, „Apollo“ „Abend“ и „Dämmerung im Buchenwalde.“

Али Тома не само да је добар колориста, него многе његове слике одликују се својом пластичном лепотом. Тако његове особе које су насликане у Адамовом костиму, као што су „Bogenschützen“ „Adam und Eva“ изгледају као насликани актови од каквог вајара Врло су импозантне Томине особе као што је „Saemann“ и „Hüter des Thales“ Те особе изгледају вам као какве штатуе.

* * *

И портретиста „Leo Samberger“ спада међу знатније модерне сликаре. До сада су о њему немачки листови врло мало писали. Обично су само споменули његове радове или су их карактерисали само са неколико речи. У последње време поклањали су уметнички критичари много већу пажњу Самбергеровим делима, јер су оне готово јединствене у својој врсти.

Ја сам напред рекао портретиста „Leo Samberger,“ али чисто бих рекао да сам погрешио што сам му дао то име, јер он ни једној својој слици није дао име „Porträt“ него их је назвао „Bildnis“. Према томе мора и постојати нека разлика између „Porträt-а“ и „Bildniss-а“? А ево у чему постоји та разлика. Немци кажу да сликари према својим способностима створе или „Konterfei, или „Porträt“ или „Bildniss“. Онај сликар, који је створио „Konterfei“ од неког лика, тај нам је у својој слици приказао верно само спољашње црте дотичног лика, или боље рећи његова је слика само *слична* са оригиналом. „Porträt“ је већ много

савршенији рад. У портрету уметник не само да нам мора изнети спољашњу сличност, него нам мора показати дух, мора нам показати карактер дотичне особе. Пред нас мора изаћи човек онакав, као што Немци врло лепо кажу „wie er liebt und lebt“.

Што Немци називају „Bilduiss“, то је већ мало теже карактеризирати.

Познато је, да су највећи грчки вајари, да је Donatello, Tizian, Velasquez, van Dyck, Franz Hals и Rembrandt такође стварао „Bilduisse“, али као што један немачки уметнички критичар каже тим уметницима: „ist die Darstellung einer bestimmten Person nicht mehr das Wesen des Werkes, sondern eine zufällige Begrenzung der Formen, innerhalb deren die Aüsserung der schöpferischen Vorstellung im Jnneren des Künstlers ihre Stätte finden.“ И заиста онда се не морамо ни најмање чудити, кад дознамо да су грчки вајари својим творевинама давали божанска имена, јер њихова дела заиста нису била имитација каквих случајних организама нити обичне природе, него то су биле величанствене творевине њиховог силног духа.

И Лео Самбергер почео је као слаб и незнатан сликар, али са својим мањим радовима није био никада задовољан, него је увек тежио нечем импозантнијем, савршенијем и величанственијем. Данас ствара он као прави богодани уметник, његови људи изгледају као какви хероји, који би се и са небом заратили, наспрам осталих малених и незнатних људи других сликара, који се осећају срећни што их сунце греје.

Величанствене су његове слике „Prophet Ezechiel“ и „Priester“. Колико ми је познато немачко сликарство, не сећам се да је и један од немачких сликара створио таког свештеника, као овај уметник. Други немачки сликари сликају своје свештенике обично као гојазне људе, који највећу вредност полажу на укусно јело и чашу добра вина, једном речи, који уживају сласти овог земног живота и ни најмање не теже за небесним вечитим животом. Самбергеров свештеник није један од оне веселе браће Grützner-ове. Ово је прави слуга божји, прави проповедник науке Христове. Он верује у свевишњег творца и узда се у његову милост; он верује у небо, зато и погледа тамо горе у неиз мерне висине, где се оре анђеоске песме.

Како нам Самбергер представља женске ликове? Потражите само његову слику „Die Dame mit dem Blitz.“ Висока, умиљата, пуначка жена, са лепим нежним лицем, ватреним очима и густом валовитом косом. На њој је врло фино црно одело, које није прикрило плећа, нежан врат и лепе, пуначке груди. Покрај те особе видимо јасним бојама нацртану муњу. Али у погледу и у очима оне бајне жене рекао бих да лежи више снаге, него у самој муњи.

Толико исто хвале заслужује и Самбергерова слика „Römerin“. Када сам спазио ту слику, одмах су ми пале на ум речи генијалног Петефија, са којима је дивно карактеризирао жену: „О женско, женско,

звер је лепа,“ јер заиста ово је лепа звер. Тако дело није могао створити обичан уметник, него само сликар јаке стваралачке снаге.

* * *

При свршетку да споменем још и сликара романтичара Ludwig von Hofmann-a, доброг колористу, који још ради под утисцима једног Boecklin-a Puvis de Chavannes-a и Whistler-a. Готово на свакој његовој слици опажа се утицај тих првака. Он се поводи још за њиховим стилом, јер још нема свог оригиналног стила. Али његова хармонија боја, његови акорди боја више пута су доста милозвучни и могу се човеку јако допасти. Особито његови ландшафти пуни су поезије. За Хофмана се може рећи да је прави нежни лиричар, али који још не уме да нађе згодна израза за своје осећаје.

Врло лепа је она Хофманова слика, где нам представља мирно неизмерно море, над којим се надвисило лепо плаво небо.

Или колико природне поезије лежи у другом једном раду, у коме нам представља мирно језеро. Около језера дижу се високе зелене шуме. Бели лабудови пливају по мирној површини воде и нека лепа женска прилика сасвим замишљено посматра мирно језеро.

На Хофману слици „Frühling“ опажа се утецај Puvis de Chavannes-a. На тој Самбергеровој слици као и на многим радовима чувеног Француза видимо зелен гај, у коме се крећу обични природни људи у природном костиму. На тој слици колорит је доста угодан, цртеж је добар и пластика тела је врло природна.

Хофмановим осећајима најмање одговара слика „Verlorenes Paradies.“ На тој слици нити му је цртеж добар, нити је колорит леп, нежан и угодан, нити му је природна пластика тела.

* * *

За сада ћу да завршим са овим мојим уметничким скицама. Да би поштованим читаоцима у што лепшој и јаснијој светлости, да бих им што верније изнео слику о животу и раду тих уметника, ја сам поред њихових радова на овој изложби, споменуо и њихова остала дела.

Овде нисам споменуо све немачке модерне сликаре. Још је остао приличан број врло даровитих људи. О тим уметницима биће други пут мало више говора.

Беч.

Павле Лагарић

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Валенска свадба, драма у четири чина написали *Лудвиг Ганг-хофер* и *Марко Броцинер*, превео с немачког *Бенко С. Давичо.*

(Приказано први пут 20 маја 1895 г.)

Задоцнио сам да отпочнем позоришни преглед драмом *Потоњи Деспот*, те ми се тако није дала прилика да пролијем сузе истинског бола за несрећном деспотицом Јерином, оном злогласном владарком, чије је име у народу проклето, и због које је очајна успомена душманскога беса везана и за последњи камен разрушених тврђава српских. И онда ево хитам да ожалим несрећну Санду, лепу Циганку и бојарку влашку. Видите ли да имам осећаја, да сам и ја идеалист као Јонел, коме су немачке катедре налиле мудрост у главу и ојачале поштење у души: коме је протекторски занос отворио непријатну вољу, да истура груди пред пустошно зрно разјареног „гласа сина Божјега."

*

Тек што се вратио из хладне Немачке, ватрени и занесени нараодњак Јонел, одмах је приметио да је „нешто труло" у кући његова оца, Димитрија Фортуната. Приметио је да му је мајка брижна, да отац нешто шурује с банкаром, па је још туна и кућни пријатељ Ч ку, да хлади његов поштењачки плам и да своди његов идеални занос у међе практичног задовољења бојарских страсти. И када боnвивански разлози и цинички рачунски планови Чукуљеви електришу узбудљиве живце Јонелове, те грчевита рука несвесно стеже скупоцени застирач на столу, онда тренутак долази у згоду, те Чуку помаже бедноме Јонелу, да види судски печат на столу међу другим стварима презадуженога Фортуната. Слика је пуна и ето рачуна који се одавно кроји у глави Фортунатовој: да се Јонел ожени ћерком бившег министра Богдана и да миразом од милиона покрије очеве дугове и спасе сестрин мираз и материна добра Дужност пожртвовања као да колеба захвалну душу доброга сина и љубазнога брата, и ви видите овог идеалисту, који тако искрено декламује о чистој љубави, у поверљивоме t ê t e-à-t ê t e-у са Нијом Богдановом на богатој свадби бојара Нотаре.

Но ја вас одведох у други чин, а међу тим ви сте још у првом чину чули за бојара Нотару и упознали његову младу и бајну невесту. Она није нико други, но једно лепо Циганче, коју је Нотара одранио и однеговао и коју сада, овако дражесну, и пред олтар води.

Романтизам, онај велики, високо-страсни, старински романтизам немачке сентименталности већ бије кључем и плави позорницу, а атмосфера се пуни оним силним дахом, што прво гуши у грлу, а после осећује са сузама спаја. Према томе сасвим одговара ствари, да Јонел добро познаје то Циганче и да већ има живљу успомену на њу. Она му је још била идеал у заносној песничкој машти и после, она је као одрасла дама, читала са жаром његова писма, која је писао оцу своме и при томе резала у душу своју топле саставе његове.

У овоме чину видимо још једну сцену, која ће после имати ефектнога дејства у драмској катастрофи.

Сељаци из Валене, буне се против свога бојара Нотаре, веселога младожење, који је, вођен својим ћифтинским и бездушним прохтевима, заузео све земље овим невољницима, те их тако лишио животнога уживања, које им је правно дато. Они долећу разјарени у дом Фортунатов, да моле младог народњака Јонела, да се заузме за њихову праведну ствар. И тек кад су нашли топла пријема и поуздана обећања код Јонела, вратише се утишани и раздрагани.

У другоме чину, на оној богатој и величанственој свадби, видимо низ лепих сцена, које су (са изузетком, које ћу после истаћи) од веома јаког и здравог ефекта. Ту се нижу поредом појаве, просто и живо, поентирајући се у завршетку чина у онај значајан прелом, који ће живот младе бојарке Санде „госпођице удовице“, водити скроз интересном перипетијом трећега чина.

Друштво с којим се упознајемо у овом чину, махом су оне епизодне личности, које једва одржавају везу с главним. Они су туна можда само зато, да забава не буде без гостију, и да нам узгред у своме *невином* ћеретању испричају, како је млада на венчању била збуњена и како је тражила очима некога у публици. Ваљада су још и зато, да се задовољно смеју и гласно одобравају оној галантној здравици, коју накосни Чуку напија краљици цвећа, *младој* невести и *староме* пријатељу, младожењи.

Ту видите још да Чуку, који своју грешну жељу собом оличену, хоће да приведе из голе речи здравице у реалнији облик, у поверљивост осамљене невесте. С тога и измоли прво у лепе Санде да допусти младожењи да се с њиме карта, те да би се могао уверити, да ли је истинита она реч: ко је срећан у љубави није у картама. (Г. Гавриловић, који је играо Чуку, рекао је до душе, да *ко је срећан у игри није у картама*, али ми ћемо ипак овако да променимо његов исказ).

Међу свадбеном публиком налази се још и Јонелу наменењена, Богданова ћерка, умилна Пија (преведите, ако хоћете, с латинског). Ви сте задивљени и разочарани због њенога разговора с Јонелом, јер место уси-

љеног забављања и круте, званичне љубави, ви видите топал младалачки занос заљубљеног пара. Али тек што се прекинуо овај љубавнички шапат, који као сребрни звуци харфе ромори кроз ваздушни етар, а долази сцена где севају муње сензитивне страсти и грувају громови бесне љубави. Растављен од Пије, Јонел полази кући, али га пресреће млада, Санда. Ту настаје тренутак леп и силан, који у неколико правда Сандину продају Нотари и то веома изразитом дикцијом и песничким пламом. Ту се види Санда онаква каква се мора јавити: видите да њено срце, тај „распрснут суд“ као што би Едуард Пајрон рекао, не може више држати љубави, него ту „божанску течност“ излива у бисерним капљицама топле речи пред изненађеног Јонела. Тако Сандина љубавна страст јавља се нага: јер она љуби јуначки, љуби страсно, као млада Циганка или, да буде поетичније, као каква шпанска дона.

Али залуд јечи њено рањено срце, залуд говори њена узаврела крв, Јонел је одрива од себе, јер је она била само варљив сан маште песникове, а љубавна јава његова то је мила Пија Богданова.

Тако разочарану, тако тешко кажњену и остављену од младожење, који се карта и Јонела, кога обожава, налази отац њен, стари Барбу, који се с ћеманетом увлачи кроз прозор, да јој донесе свадбени дар. Како грозан, како душмански, неочински дар: донесе јој страшну причу, да јој је тај исти Нотара шибао мајку, којој је крв липтала, и која је под тим тешким мукама и издахнула. Тако сломљену налази Чуку, да јој нуди љубав своју. И када је она не прима, а он се горко жали, што је Бог створио њене лепе очи и његову ружну грбу, — тада се сећа оног стакленцета, у коме се неки отров налази, од кога ће узети једну капљицу, да у заносу заборави муке своје. Таман добро дошло: Санда отима стакаоце, а он, кад га није могао отети, попушта капрису њеном, јер не трпи опасност да ће се отровати она, која је овом рачунском свадбом показала да воли да живи.

Сада таквој Санди, са слатким отровом при руци и са чемером у срцу, долази мамурни Нотара. Он је управо требао да је нађе мирну и хладну, јер је она отров сипала у чашу и хтела га попити. Али је још туна онај романтизам да је мало дуже промучи и казни. Јер у оном тренуту кад је принела устима смрт своју, тамо у башти засвира Барбу ону тужну свадбену песму матере њене, коју је покојница толико волела. Санда престрављена оставља чашу и у највећим душевним мукама дочекује свог буновног младожењу. Она га опомиње на ту песму и у томе очајању пада на под. А Нотара са загорелим грлом, тражи воде да угаси жеђ, но кад нема воде, добра је и она чаша вина с отровом. Санда у забуни махнито виче, да не пије, али доцкан та је њена брига чак и смешна старцу младожењи.

Настаје падање: и мртвог старца и онесвесле младе и завесе, за коју сада, као за инат, немам повољног епитета.

У трећем чину код Богдана, нису толико важне, и ако су занимљиве, оне сцене, кад гости оговарају Санду, кад Јонел обећава песму

Пији и кад јој Санда открива лажну љубав Јонелову. Највише занима (а ту и лежи значај) она дивна сцена између Чука и Санде. Чуку хоће да је испита, да ли је она мужа отровала и измишља причу којом се користи необично вешто и веома духовито, да му Санда све признаде како је било. Али се овај пакосни и покварени човек хоће да користи њ-ним тешким положајем и тражи као награду што ће је спасти беде и тамнице — да пође за њега. Њојзи је доста! Као разјарен тигар она махнито и бесно презире Чуку, овог неваљалца коме је душа црња од њене црне хаљине. На његове претње она се нервозно смеје целим болом, пуном раном, не ожиљцима, као што би Ромео рекао. Она га одбија, јер неће више да се продаје! То је тренутак таман згодан да полицијски комесар, имајући раније наређење да уапси Санду, уђе сада у кућу да у име закона изврши наређење. Узбуни се цела кућа због нечувеног скандала: Богдан се љути на Чуку и цело друштво окреће главу од презрене Санде, која од њих тражи уверење о својој невиности. И овде се јавља једини Јонел. који узима на себе тешку улогу, да брани обеђену Санду!

Како тече та одбрана његова и оптужба државног тужиоца, огорченог Чуку, видимо у четвртом чину, пред поротним судом. Чуку пакостан као и увек, нападајући Санду вређа и Јонела, а Јонел му одговара страсно и са ентузиазмом. Док се овамо пред вама, тачно или нетачно, одмерава правда, на пољу бесне гласови сељачке буне, која даје себи задовољења начинима неумитним и страшним. И баш кад смо највише радознали, да ли ће Санда изаћи бар онолико светла, колико и јесте, а разјарени сељаци улећу у судску дворницу и задају страх и трепет публици и судијама. Вођа бунта, ковач Драгош, прети страшним гласом Јонелу, што их је, као што они мисле, обмануо и изневерио. Залуд се Јонел брани, бес из душе заглувио је уши Драгошу, да не чује разлоге одбране и натерао крв на очи, да не види поштење и искреност из лица народног пријатеља, а револвер већ пали, да убије неверника. Таман смо се стишали, јер видимо жива Јонела, како брани војницима да пуцају, а Санда, несрећна Санда, тешко рањена умире.

Ту је решење свега: Чуку иде да заврши живот, а Јонел остаје и даље да живи и *ради* те пружа руку Пији, да му и она помогне.

Што прво пада у очи код ове драме, што јој чини добру страну, јесте необично жива и течна радња, која оживљава главну идеју, проводећи је кроз веома згодне ситуације. Она се не губи у многе и досадне приче, у тривијалне монологе и дијалоге, већ и допуњује и краси украсима живе лирике, пуне духа и занимљивости: она се истиче у дирљиве, ефективне сцене, скроз нове и допадљиве. Само и овде онај поменути романтизам иде на уштрб природном стицају, те понегде искоришћује удешаваност радње, што ремети ток целине. То хватање ефеката, тај Effekthascherei примећује се нарочито у другом чину, у појави старога Барбу-а. Барбу се пентрао поћу кроз прозоре бојарскога замка, да допуни својим једом чашу жучи и да је пружи Санди баш

онда, кад већ ништи душа у несрећне жене. Још ужасно звони кроз ноћну тишину глас свирке његове, као посмртно звоно или као труба страшнога суда, у оном тренутку, када се невољница треба да опрости мука. Стари Барбу то је нека врста злога, изопаченога Азура, услужнога духа, који се јавља наменутој личности у најнеугоднијем тренутку. Овакве сугестивне сцене имају неку непријатност, која јако одудара од целокупног тона драмског. Код Шекспира има нпр. и појава духова, који су обично персонификација или неке идеје или гриже савести; али у модерној драми то се избегава. Поменуте хипнозе могу бити добре само као крајње случајне, али на то се не рачуна у доброј драми.

Имам да приметим и недовољној обради драмског завршетка. Санда није изашла чиста од оног теретења намерног тровања. Изгледа да је њу спасло тамнице само оно случајно убиство, а то никако није смело бити. Овако трагична смрт допушта се једино ради јачег ефекта, али никако као спас, нарочито не онда, кад правда догађаја друкчије захтева. Требало је наћи колико толико јачу аргументацију, макар нешто налик на ону мудрост Порције из *Млетачког Трговца*, која даје Шајлоку литру меса од срца Антонијева, али му не да ни капи крви. Ја не кажем, да је ова, у опште неприродна и погодба и адвокатска одбрана, јака, ефективна и разложна, али бар у овом случају најбоље изводи расплет на чистину.

И после, Јонел представља Санду Драгошу као народну пријатељицу, а то се никако не може увидети из оног парничног „поравњања“.

Писци као што су уметници у целоме раду, такође су и врло добри сликари карактера. Нарочито се истичу два противна карактера, Чукуов и Јонелов, као потпуно и коректно обрађени и верно снимљени. Пред вама нијансира бистрина ума и поквареност душе и тако рећи цео живот ружнога Чуку. Пред вама се таласа сударање поштене душе и браниочки занос једног ентузијасте Јонела са стварним непогодама себичног и поквареног света. Саможиви погледи на живот и с тим у вези нечисте радње и пакосно пецкање у речима, све одговара душевној унутрашњости и телесној спољашњости Чукувљевој: ватрене декламације, које као да долазе из каквога Potache-cluba, чисти погледи на љубав и поштење, веран су одсев народног пријатеља и одушевљеног песника Јонела.

Али карактер Сандин није обрађен у потребним детаљима. Санда је једна типична појава и она мењајући животну средину не може уништити из срца оних клица страсти, што јој је дала циганска крв. Ми то овде видимо само у неколико. Да оставимо непријатније ситнице, ви видите да она љуби Јонела ватрено и страсно, смело и без зазора. Али је ипак та љубав требала да има обилнији изражај; она је требала онда одбачена да добије облик освете или да њена интензивност избије у другу какву приличнију активност. Та се активност овде не јавља на начин који личи Циганци — бојерци, која љуби, но на начин својствен Циганци — просјакињи, која *сплеткари*. Или да се послужим на-

шим сиромашним сликама: Санда не бесни бар као Деспа из *Немање* но тороче као Нера из *Подвале.* Ту потавњује њена драмска вредност.

Још је горе израђен карактер Барбуов; он је испао савршено неприродан и бруталан. Јер је тешко замислити једно очинско срце, тако злонамерно душманско према породу своме. Он оставља Санду да се развија у крвника Нотаре; он јој допушта да иде пред олтар са материним убицом и та паклена душа ништа јој о том тиранству и не спомиње. Како је нечувено неочински, да јој он ту грозну истину износи први пут на дан свадбе њене, да јој то поклања као свадбени дар, пред часом поласка у брачну постељу. Ви сте видели да се Санда ужасава од тога сазнања, и према томе јасно излази, да она љубав и захвалност према матери не би жртвовала своме, тако стеченоме, угодном животу. Овако је њен рођени отац увукао у велики грех, који јој је окаљао част и убио и душу и тело.

Од епизодних личности има их које су савршено конвенционалне и, што је главно, непотребне у драми. Таква је нпр. Лидија или још боље Мориц Гриншпехт, и ја савршено не верујем да је национална љубав према Морицу изазвала превођење ове добре драме.

На завршетку, ако се послужим Бернсовим мислима, смем рећи: да кад би се ова драма замрзла, нашло би се у њојзи доста оног чистог вина, које је у њој представљено солидним знањем и здравом духовитошћу.

Језик је у превођењу чист и биран, само смо приметили две, три вулгарне, управо палилулске погрешке, што ја, по свему судећи, не бих приписао у грех г. преводиоцу, него неком другом.

Г.г. глумци одиграли су добро.

Г-ђица Нигринова представила је Санду складно и правилно. Све оне тешке сцене, у које је улога ставља, извела је прецизно и са осећањем. Она је тако рећи оживела своју унутарњост и ви сте видели како се на њеноме лепом лицу мучи душа њена.

Од господе играли су врло добро г.г. Гавриловић (*Чуку*) и Стојковић (*Јонел*) и били су ривали и у игри као и пред поротом. Мала је била улога г. Миљковићева, (*Барбу*) али је немила личност Барбуова мени била мила због уметничке игре представљачеве. То исто могу рећи и за ваљану игру г. Љ. Станојевића (*Драгош*).

*

Мислио сам да завршим преглед још каквим новитетом, ал' једини још је беше *Живот за динар.* Ви се сећате оних шарених, јефтиних слика, па, молим вас, ко би сад о њима писао.

Ђор. П.

ИЗ НАШИХ И ТУЂИХ ЛИСТОВА

После онога што смо на овом месту у прошлој свесци, за мај, саопштили о српско-бугарским односима поводом познатога чланка у *Младој Блгарији*, проговорили су о том скоро сви наши политички листови, међу којима и *Видело* и *Српска Застава*. Највише и, рекли бисмо, најбоље је о тој теми проговорио *Одјек* у своја два чланка под насловом *Српске и бугарске работе*, задржавши се не само на општој мисли о зближењу и бољим односима између Србије и Бугарске, но изнев и опште и главне погодбе под којима би то могло бити, па да ти односи буду постављени на здраву једну основу, корисну за обе стране и правичну за обе стране.

О истој теми проговорио је и загребачки Obzor у чланку од 18. липња (јуна) ове године, али таким тоном и начином, који не одаје ни увиђавност оне браће наше коју Obzor представља, ни њихово добро расположење према нама Србима, браћи њиховој. Надајући се да ће и у браће нам Хрвата, најзад, победити здрава и општа српско-хрватска политика, која у виду има само интересе заједничке нам народносне целине, а не искључиве и то рђаво схваћене интересе онога дела нашега народа који се зове именом Хрвати, ми ћемо овде само толико пожелети да победа те здраве политике не дође у њих доцкан већ што скорије.

И због важности саме ствари, и због тога што *Одјек* казује мишљење о овој важној ствари најмногобројније странке у нашој отаџбини, па најпосле и с тога што и сами делимо мишљење у *Одјеку* изнесено, ми доносимо овде у целини оба *Одјекова* чланка о овој ствари.

*
* *

Пре месец и по дана чуо се у бугарској журналистици један глас, који је врло важан и који је код нас доста неопажено прошао. Томе су, нема сумње, криве наше садашње јавне прилике, које су нас све толико обузеле, да ми нисмо ни имали кад освртати се на друге ствари, које су исто тако важне за нас и нашу отаџбину. Али ако су нам те прилике сметале, да се више позабавимо тим гласом, оне нас нису могле

оместп, да га не уочимо и да о њему ипак мислимо. И то све у толико пре што он у ствари износи једну мисао, која нама не само није страна, него која је у нас била пре тридесет година и предмет озбиљне државне радње, али коју су доцнији политички догађаји потисли и у задњи ред бацили.

Држимо да је сад време да се на тај глас осврнемо и о њему коју реч проговоримо, користећи се моменталним затишјем у нас и приликом обећане посете Бугара, која сутра прекосутра има да буде.

Ми овде мислимо на, српској публици већ у неколико познати, чланак бугарскога демократскога органа *Младе Блгарије,* који од скора излази у Софији под уредништвом познатога политичкога радника Д. Ризова, родом Македонца.

Говорећи у чланку свом „Српските работи“ од 1. априла ове године о нашим приликама, г. Ризов је учинио паралелу једну између српских и бугарских прилика за последње десетине година, управо од ослобођења, па је жалећи несрећну судбину и нашу и бугарску изнео мисао, да је сигуран и поуздан лек и Србији и Бугарској, да се од досадашњих неприлика ослободе и своју народну будућност осигурају у томе: да ове две братске и суседне земље пруже озбиљно и братски једна другој руку и заједнички и сложно раде своје народне и државне послове. У томе г. Ризов види не само сигуран и поуздан лек од досадашњих заједничких и врло сличних невоља и тегоба, него и једини. Он налази да су обе земље поглавито страдале и страдају од тога, што туђини њима злоупотребљавају, туткајући једне на друге и мешајући се у њихове унутрашње ствари да би их, како он доста згодно рече, употребили као монету за поткусуривање својих великих и себичних рачуна.

Да Србија и Бугарска, као представници српскога у бугарскога народа, то увиде, па онда сложном и заједничком радњом томе стану на пут — једино је поуздано средство да своју будућност осигурају и као слободни и самостални народи свој културни задатак врше.

И г. Ризов иде у том још и даље, па даје и нарочити конкретни облик овој општој мисли, налазећи да она најбоље и најјаче може бити изражена у формалном политичком јединству, у персоналној унији, у једном владаоцу који би оба престола заузимао; јер, како он вели, српски и бугарски престо мали су за два владаоца

Писац чланка, истичући ову мисао, свестан је и тешкоћа, које би остварење ове мисли имало да савлада, па је једну од њих изречно и поменуо, а то је *македонско питање,* које нас раздваја. Али он налази да се та тешкоћа може да свлада узајамним споразумом и да се македонско питање *неутралише.*

Ми не знамо и не можемо судити сад колико је ова мисао у Бугара захватила ширине и дубине, и да ли она налази одјека и у бугарских практичних државника и организованих политичких странака. Колико је нама познато о том се још до сад нису изјаснили фактори, чије би мишљење вредно било знати за оцену: да ли мисао ова има онолико

земљишта у Бугара колико је потребно да она не буде само лепа жеља неколико младих и одушевљених људи но и прави политички фактор с којим практична политика може да рачуна. За то би добро било чути шта мисле о том и практични бугарски политичари и саме странке њихове.

Али како је мисао ова и по себи важна и како већ појава њена у дневној бугарској штампи заслужује пажњу нашу, ми ћемо још сад о њој казати неколике мисли, остављајући да доцније кад и Бугари више о овој ствари поговоре, ближе и одређеније наше мисли изнесемо.

Као што читаоци наши виде, мисао коју г. Ризов истиче наша је стара пријатељица. Мисао о сложној и заједничкој радњи Срба и Бугара има у нас не само своју историју у опште, него она има тако да кажемо и дипломатску историју, о којој је широј публици нашој пре кратког времена саопштио неколике податке и документе г. М. С. Пироћанац у својој последњој брошури. Мимо то она је имала у нас и у најновије време својих заступника и у књижевности и у дневној штампи. — у тренутцима, дакле, кад су врло неповољне прилике за њу биле и кад су званични односи између Србије и Бугарске најмање њој на руку ишли. Најпосле није непознат ни тај значајан и крупан факат, како су сви озбиљни политичари у нас, а на по се радикална странка, имали и имају мишљење о оном несрећном рату који је 1885. год. пролио братску крв оба народа, и Срба и Бугара.

Мисао, дакле, о зближењу и сложном и заједничком раду између Србије и Бугарске у нас је стално и непрестано живела, и ми смо уверени, да само дајемо израза општем уверењу и мишљењу кад показујемо: да је она опште достојање наше и да за њу у Србији не треба нарочите пропаганде.

И нас може само да радује околност кад видимо да она живи и у Бугара, и ако још не знамо колика је њена јачина у њих. Ми знамо да је она у оно раније и старије време, пре ослобођења Бугарске, била довољно снажна и јака, али знамо исто тако да је она после уступила место другим, и, ако се не варамо, супротним мислима. Доцније је она истича опет искрсавала овда онда, али са слабом и недовољном снагом, ма да је у појединих непрестано живела. Ако би се она сад обнављала са првом, старом снагом то би било и значајно и врло добро за нашу заједничку будућност. Ми то од свега срца желимо.

И ми знамо да та мисао има тешкоћа да савлада. Шта више ми налазимо да тих тешкоћа и незгода има више него што је оно једно, македонско питање, о коме г. Ризов помиње, да оно не треба да нас од ње уздржава. Идући пут ми ћемо о том питању нарочито да проговоримо, те да изнесемо како ми мислимо, да би се оно могло неутралисати и као сметња зближењу и сложној радњи између Србије и Бугарске уклонити. Овде желимо реч две рећи о другим тешкоћама без претенсије да их расправљамо, но само да их овлаш додирнемо и на њих укажемо.

Ако се у Бугарској озбиљно оној мисли предају, онда се о тим тешкоћама и с наше и с њихове стране не само мора озбиљна рачуна водити, но се и с једне и с друге стране морају те тешкоће исповедити и заједнички и слошки уклањати.

Ми, за сад, овде нећемо улазити у ону тешкоћу, на коју бисмо и ми и они нашли, што би мисао ту неповољно примили неки, а неки и против ње радили и отворено и тајно. Ми је само помињемо с тим, да нас она не сме застрашавати и да се она искреном и сложном заједничком радњом може парализати.

Поред те тешкоће има једна друга, која је у самом међународном положају Бугарске. Она, као што је познато, има у том погледу две незгоде: једна је у неодређености тога положаја, а друга је у васалности њеној према Порти. Нема сумње да би ствар друкчије стојала, кад би Бугарска имала чист међународни положај као Србија, као што нема сумње ни о томе, да би Србија, у стању ствари како је de facto сада, примила на себе задатак да помогне Бугарској изаћи из тога положаја, јер само онда може бити она општа мисао о заједничкој и сложној радњи изражена и у оном вишем облику, у персоналној, политичкој унији.

Према таком стању ствари имали би да се расправе и сви садашњи и будући односи, и да се удеси заједничка радња, у коју би Србија могла и хтела радо ући, кад би заједничким споразумом добила поуздана јемства, да вољно расправи сва важна питања, која нас двоје, а без којих не би било сигурне залоге за трајност и обострану корист од замишљене политичке уније између Србије и Бугарске.

Што се самог македонскога питања тиче ми ћемо о том проговорити засебно, као што смо већ поменули, у идућем броју, кад ћемо искрено и отворено изнети основе на којима би се оно могло неутралисати и правилно и праведно између нас и Бугара решити, водећи при том рачуна о садашњем међународном положају Македоније.

II

Ми смо, у прошлом броју, говорећи о српским и бугарским приликама и њиховим међусобним односима, рекли: да је и македонско питање једна сметња и тешкоћа за остварење мисли о сложној и заједничкој радњи између Србије и Бугарске. Обећали смо, том приликом, да о овом питању засебно проговоримо, и ево нас данас да своје обећање испунимо.

Решени да будемо што објективнији и краћи у овоме, и да се збиљски постарамо наћи терен на коме се можемо сложити, у уверењу да је лепа мисао о слози и заједничкој народној и државној радњи Срба и Бугара главни задатак, који треба постићи, ми ћемо оставити на страну сва лутања, погрешке и настраности, које су у овоме бивале и с наше и с бугарске стране, па ћемо одмах говорити о погодбама самога решења овог питања, у колико се оно тиче нас и Бугара.

У последње време с бугарске је стране нарочито живо и не баш пријатељски према Србији кретано ово питање не само из средине дру-

штва него и од саме државне власти. Нарочита се живост у томе показала после прошлогодишњих догађаја, од кад је тако звано јерменско питање опет истурено на дневни ред и нарочито с енглеске стране прилично вештачки надувано. Комитети и посланице ишле су једно за другим, па је једна депутација македонскога комитета и званично примљена у аудијенцију од самога кнеза. И све то уз очевидно подржавање Аустро-Угарске. Сама *Млада Блгарија* прихватила је ову радњу, и у једном чланку, иза онога о српско-бугарском зближењу, под насловом *Македонски покрет*, изразила се, да је садашњи тренутак нарочито згодан за њ, те да се треба Бугари њиме да користе. А та нарочита подесност тренутка је, по нашем бугарском колеги, у томе, што је и јерменско питање покренуто и што је, покрај тога, и сам нови руски министар спољних послова кнез Лобанов у разговору с турским послаником у Петрограду нагласио, да је царева жеља, да се нешто учини у јерменској ствари: а кад Русија хоће нешто за Јермене да чини, онда је несумњиво, да ће хтети нешто и за Македонију учинити.

Гледиште, пак, које је *Млада Блгарија* за расправу македонскога питања истакла, и које као да је с бугарске стране у опште усвојено, ово је: *тражити политичку аутономију за* **становништво** *македонско*. То је формула, која с једне стране има да штеди осетљивост српску, а с друге стране, рекли бисмо, и да Србе постави у положај да се не могу разложно томе опирати. *Млада Блгарија* изречено наглашава да је то земљиште такво, да му се нико с разлогом не може опирати: ми тражимо, вели она, аутономију за становништво македонско без обзира на његов састав народносни, дакле и за Грке, и за Србе, и за Бугаре.

Морамо одмах рећи, ако колега наш у овој формули налази неутралисање самога питања, онда није најсрећније решење нашао, и ако признајемо радо, да је формула на први поглед доста лепо и згодно нађена. Мимо то рекли бисмо да има мале контрадакције у томе, кад г. Ризов истиче најпре главну мисао о српско-бугарском зближењу, а одмах за тим *једнострано* упућује Бугаре да баш овај садашњи тренутак не пропусте порадити у показаном смислу на решењу македонскога питања. Ако је прва мисао озбиљна, онда се, очевидно, у расправу овога македонскога питања не може и не сме улазити ни с једне ни с друге стране, без претходног споразума, који би и у томе могао наћи заједничку радњу, очевидно повољнију за решење питања од радње једностране у томе, било српске било бугарске.

Што се самога принципа тиче, који је у оној формули изражен а по коме би се питање македонско имало расправити, имали бисмо да кажемо, за сад, ово:

Бугари очевидно знају, а извесно морају претпостављати да и ми знамо, да наш и њихов положај у Македонији није једнак. Они тамо имају нарочиту црквену организацију, па преко ње и школску. И то имају већ од скоро двадесет и пет година. Ми тамо тога немамо. Кад се то има на уму, а то се извесно мора на уму имати, ако се споразум

озбиљно хоће, онда већ горња формула за решење питања не може опстати онаква каква је изнесена, без извесних допуна.

Наша допуна оној формули такве је природе, да јој извесно ни најскрупулозније објективно оцењивање неће моћи замерке наћи. Ми ништа више не тражимо но да се, најпре, у положају с Бугарима у Македонији *изједначимо*, и онда, после извеснога времена, на основу изнете формуле примимо расправу питања и заједнички и сложно с Бугарима око тога порадимо. Изједначење то може бити на два начина: или повлачење бугарскога егзархата, т. ј. његово нестајање у границама отоманске империје, или обнављање српске пећске патријаршије, која је до пре сто година у Турској постојала, с правима не мањим и не већим од оних, која егзархат бугарски има.

Ми збиља не можемо да видимо шта би се, ма с које стране, било с бугарске, било с турске, било од стране великих сила, могло приговорити овоме захтеву српскоме, који у себи има све елементе правичности и ничија права и ничију осетљивост не вређа.

Само становништво македонско добија исто тако одрешене руке и потпуну једнакост и у том погледу, док тога сад оно, међутим, нема.

На тако изједначеном терену ми одмах радо прихватамо заједнички и сложан рад око решења тога питања по формули која је изнета: да тражимо аутономију Македоније за њено становништво

Ми бисмо врло радо чули мишљење с бугарске стране о овој нашој допуни, или, ако се хоће, о овом нашем предлогу. Ми не видимо, доиста ни један озбиљан разлог, који би се с њихове стране могао навести против нашега гледишта и схватања. Али ми пристајемо ипак да чујемо и њихово мишљење па да га опет подвргнемо својој оцени. Сваки прави разлог ми ћемо дочекати с пуно предусретљивости и објективности, па и сами одмах дати своје мишљење, отворено и искрено. Ако се тако и с бугарске стране буде чинило, и у овом и у другим питањима, онда је извесно да ће се увек до споразума доћи, и да она поново изнесена лепа и важна мисао о српско-бугарском зближењу, сложној и заједничкој радњи Србије и Бугарске, неће дуго на своје остварење чекати.

Искуство и наше и бугарско доиста је већ и сувише дуго и скупо да не би било крајње време с обе стране живо и искрено порадити, да се слошки поуклањају све сметње и тегобе, које омећу сложан и заједнички рад ове две суседне и братске земље, на штету и једне и друге а на очевидну корист туђина и непријатеља.

Пространа је и велика област рада и за нас и за Бугаре, а и ми и они имамо много што шта да бржим и сложнијим радом надокнађујемо и течемо што други давно имају и што су лагано и на тенане текли и добијали. За то је и у нас и у њих сваки тренутак двоструко скуп и двоструко изгубљен, ако се узалуд пропусти и у место плодним и сложним, заједничким радом, испуни трвењем и међусобицом.

Пожуримо се да се после — не кајемо!

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Gesundheitsbüchlein. Gemeinfassliche Anleitung zur Gesundheitspflege. Bearbeitet im keiserl. Gesundheitsamt. Berlin 1895 IV. Abdruck. S. 254. M. 1,

В. Пелагић. **Стварни народни учитељ.** IV. препорођено издање. Београд 1893. цена 4·50 дин.

(СВРШЕТАК)

У кратком уводу износи се најпре, од какве је вредности неговање здравља и како је велики економни губитак, што долази услед боловања Ово се потврђује статистичким подацима друштава за неговање болесника у Немачкој, као и извештајима немачке војске. Затим се цитира Петенхоферов пример како у једној варошкој општини (Минхен) у којој се води брига о здрављу опада смртност, што може опет да послужи као мерило за економни добитак, који је тиме постигнут. Напослетку у овом уводу заступа се установа т. зв. болничких каса или друштава за помагање радника у болести: јер ова друштва не само да олакшавају судбу оболелих и њихове породице, већ скраћује и време боловања а тиме и прекид рада у привреди постаје мањи.

После овог кратког увода прелази се на *први одељак*, који има 30 страна. У њему се износи кратко али врло јасно грађа човечијег тела као и рад и циљ његових органа. Ова је партија врло важна, пошто се без ње не може разумети оно, што се доцније говори о чувању и неговању здравља човечијег. И ако изгледа на први мах да је ова партија намењена образованијој читалачкој публици, опет је она тако разумљиво и прецизно написана и лепим сликама објашњена, да ће је разумети сваки писмен човек, који је с пажњом прочита.

У *другом одељку*, који је највећи у овој књизи — скоро 100 страна — изнесене су све главне потребе за живот човечији, без којих његови органи не би могли радити како ваља. Ова је партија од велике вредности у науци о чувању човечијег здравља.

Показати, који је начин најцелисходнији да се животне потребе човекове подмире, спада у један од најглавнијих задатака хигијене.

1. Међу животним потребама на прво место долази *ваздух*. О њему се говори на четири странице. Најпре се излажу његови састојци, говори се о влази у ваздуху, о топлоти ваздуха, о ветру и киши, о притиску ваздуха, о кварењу ваздуха и распростирању заразе ваздухом, и напослетку о клими.

2. Затим се прелази на другу потребу човекову за живот — *воду*. У овој партији која је мало већа од прве (страница) говори се: од колике је вредности вода за живот човечији, које особине треба да има добра пијаћа вода, какво је порекло вода, како се деле воде и њихове добре и рђаве стране. На који начин и изворна вода може да постане нечиста. После се говори о бунарима и износе се разлози противу плитких бунара. Описује се, како се вода и код озиданих бунара квари ако је у њиховој близини нужник. С тога се препоручују артејски бунари: јер метални зидови не пропуштају воду са стране. За тим се говори о текућим водама, износе се њихове махне, када се употребе за пиће и констатује се факт, да се многе заразне болести (тифус колера) разносе употребом речне воде (Хамбург 1892.) Да би се и речна вода могла употребити за пиће, ваља је пречишћавати, што бива на више начина, од којих нарочиту пажњу заслужује *филтровање*. Филтри су овде лепо описани и помоћу слике објашњени. Они морају бити под надзором власти и морају се мењати од времена на време. Али где је год могуће, ваља за пиће употребљавати подземну или изворску воду. Пошто је са неколико речи поменута морска и минерална вода, прелази се на другу важну употребу воде, за живот човечији, а то је: одржавање чистоте у опште (улица, станова, рубља и тд.) а нарочито чистоте човечијег тела, јер ово веома потпомаже здравље. Затим се износи какове штете наноси нечистота човеку, и на који се начин најбоље уклања нечистота; како ваља неговати кожу и косу, при чему се обраћа особита пажња на она средства у којима су оловне или које друге минералне соли. Напослетку ова интересна партија која је украшена врло поучним сликама, завршује се тиме, што се помињу купатила и лековито дејство хладних и топлих минералних вода.

3. За овим се прелази на *трећу* главну потребу за живот човечији а то је: *храна*. Ма да ова партија спада у најтеже партије у свакој хигијени, која је намењена народу, она је, мора се признати, представљена у овој књизи врло лепо (у 50 страна). На прво место наглашује се, да храна мора бити различна према раду, према добу годишњем и према старости човечијој; за тим се излаже, из каквих се хемијских елемената и једињења састоји храна: чиме треба да се руководимо при избору хране: колика је минимална количина беланчевине, масти и угљених хидрата, коју човек мора дневно узети у храни, те да се његови органи одрже у добром стању: какова је вредност вегетаријанства, како ваља готовити храну и шта се при томе мора имати у виду; ка-

кова је вредност зачина и пића: какав треба да буде распоред оброка и напослетку како ваља јести и неговати уста и зубе?

После овог општег расматрања хране, прелази се на само јестиво и пиће. Овде је обраћена нарочита пажња на све оно што служи народу за храну и пиће. У врло прегледној таблици изложено је колико има хране у поједином јестиву: затим се износи колико је за одраслог човека, који се не бави тешким радом, довољно хране на дан? При овоме одређивању аутори су имали у виду да ова храна треба не само да је проста и јевтина (60 пфенига немачког новца или 0,80 дин. пара наших) већ да може подмирити животну потребу човекову. За тим се излажу сва јестива народна, говори се о њиховом пореклу и износи се њихова вредност као хране; како се од њих готове јела и како се фалсификују. Нарочито су лепо и поучно израђени чланци о хлебу, млеку, месу и алкохолном пићу, да их не можемо довољно да препоручимо.

Напослетку, у овој врло корисној партији говори се: какви треба да су судови и посуђе за јело, као и како се пиће и храна чува од укваре.

4. Четвртој главној, потреби за живот човечији — оделу — посвећени су тако исто интересни чланци, од којих највећу пажњу привлаче на се: вунено одело и његове добре и рђаве стране, о штетном утицају корзета (мидера) на здравље жена, о тесној обући, о постељи итд.

5. Најзад, о последњој животној потреби човечијој — о *стану* — *кући* написано је тако лепо и интересно, као што сам предмет заслужује. Пошто је изнесена вредност куће за живот породице и друштва, излажу се услови које свака здрава и угодна кућа треба да испуни. Чланци који говоре на каквом земљишту треба подићи кућу, какав положај треба да има кућа, од каквог материјала треба да је грађена, какав треба да је распоред куће за становање, о проветравању куће и снабдевању чистим ваздухом, о огреву и осветлењу куће, одржању чистоте у кући итд. — израђени су тако поучно, да ће сваки читалац у њима наћи поуке.

Овај други одељак завршен је лепим чланком о раду и одмору, који вреди поменути.

III У прошлом одељку посматран је човек за се и изложене су његове потребе за живот. Овде *се у III одељку* износи да човек са већим образовањем не може сам да подмири све своје потребе већ је упућен на помоћ других људи принуђен да живи у заједници — породици, племену, народу. Услед овог постају нове потребе човекове за живот, које потичу из тога што људи морају да се настане у села и засеоке паланке и вароши, морају долазити у додир и саобраћај са својом околином, морају подизати, васпитавати свој подмладак и одавати се на разне послове и занате, што све опет за собом носи нове незгоде и штете по здравље човеково. Упознати све односе човека према друштву јест задатак којим се бави јавна хигијена, али ово у исто доба спада и у задатак сваке управе и власти. Све ово изложено је у *трећем одељку*

овс лепе књиге и израђено тако да ће заинтерессовати сваког образованог човека.

1. У првој партији — о *настањивању* — говори се о месту и положају за настањивање људско, о одржавању чистоте самог земљишта и воде за пиће, о канализацији о чишћењу улица. о снабдевању вароши водом о водоводима о подизању вароши и грађењу кућа, итд. Узгред налазимо и извод наредаба берлинске полиције о храни, пићу и другим корисним и штетним намирницама за живот (о петролеуму, о оловним и цинканим стварима, о бојама, о маслу итд.) За тим се говори у овој партији о сиротињи и болеснима и њиховој нези, о прегледу и сарани мртваца, о апотекама, курфушерају и сточним заразама.

2. У партији о саобраћају врло је интересан чланак о распростирању заразе услед саобраћаја, о карантинима и затварању саобраћаја за време заразе и нарочито чланак о спречавању колере у Немачкој.

3. У одељку *о подизању и васпитању деце* наглашује се, да је са већим образовањем народа, као и већом борбом за живот и школа постала животно питање сваког културног народа. Основна настава мора бити обавезна. Васпитање, образовање не сме бити једнострано и занемарити телесно развиће на рачун умног. После кратког општег прегледа износи се статистика умирања деце у Немачкој и констатује се ф кт, да највише умире деце у првој години (1892 години умрло је у Немачкој 33·9 деце од 100) и то у летњим месецима (јули и август): затим да више умире у вароши, но на селу, да вишо умиру ванбрачна но у браку рођена деца у првој години. Затим се говори о храњењу деце у првој години и износи се та жалосна истина, да се највише разбољевају деца услед рђавог и непаметног храњења За овим се говори о купању деце и одећи њиховој, о потреби чистога ваздуха код деце. о сну и плакању деце; о добијању зуба код деце и онда када деца пичињу да говоре и да ступају на ноге: о првим почецима развијања интелекта у деце и о вредности дечијих забавишта: о добу када ваља поћи у школу, као и о дужностима власти, учитеља, васпитача и родитеља у погледу неговања здравља дечијег.

За овим долазе врло интересни чланци о школи и учионици, колико треба да је пространа учионица према броју ђака, о проветравању и огреву учионица. Обраћа се нарочита пажња на то, да зидови и под у школи треба да су глатки и згодни за чисто држање; да децу треба навикавати, да не пљују на под већ у нарочити суд. Говори се о осветлењу учионица и констатује се факт да рђаво осветлење у учионици помаже да се развије кратковидост и крива кичма у деце. Затим се помиње да поред осветлења и школске клупе утичу на право држање деце при седењу, те се обраћа пажња на то, какве клупе ваља набавити за школе. Затим се говори о преоптерећавању деце у школи и износи, какав тре а да је распоред рада у школи и код куће и како треба да живе и да се владају ученици ван школе. Обраћа се нарочита па-

жња на телесни развитак деце — гимнастику и затим на ону децу, која не могу да савладају рад школски.

На крају ове врло интересне партије говори се и о васпитању женске деце, које заслужује особиту пажњу.

4. У четвртој партији овог важног одељка говори се о штетама које разни занати и разна занимања доносе по здравље човечије. Заступа се установа занатских инспектора, који ће надгледати од стране државе да рад у фабрикама и радионицама занатским не буде штетан за здравље радника. Тражи се да при избору за какав год позив ваља сваки да је прегледан да ли је душевно и телесно способан за њ. Цитира се закон о занатима у Немачкој од 1891 год. по коме за децу и жене има ограничење у погледу тешког телесног рада. Затим се говори о трајању дневног рада у фабрикама и износе се одредбе закона занатског о томе. Тражи се да недеља буде дан одмора за раденике. Затим се излаже које штете долазе по здравље радника услед сувише великог једностраног напрезања телесног или сувише велике топлоте или прашине и рђавих гасова у радионицама: говори се о несрећним случајевима, које многи занати за собом повлаче као и о мерама да се ове несреће спрече: цитирају се одредбе занатског закона о осигурању радника противу несреће која их је постигла, као и одредбе закона о осигуравању у старости, болести и напослетку се у тој врло брижљиво израђеној партији тражи да се воде тачни статистички подаци о разбољевању и смртним случајевима у разним занатима: јер само тако можемо удесити и мере да сачувамо раденике од штете коју им наносе поједини занати.

У последњем одељку ове красне књиге изнесени су *спољни узроци разбољевању људи*. Овде се најпре говори о болестима којима је узрок непогода времена (као назеб, промрзлост и др.) и клима; а затим се прелази на *заразне* — инфекциозне — *болести*. После општег прегледа (шта су заразне болести, како се преносе, о заразним клицама или бактеријама, услови за заразе и радње предохране да се заразне болести не развију, као и мере противу зараза и када су се развиле, разни начини дезинфикације, ток појединих заразних болести прелази се на саме заразне болести и ове се описују редом. Ова партија, коју тако мало налазимо заступљену у књигама ове врсте, израђена је тако вешто, да њени аутори заслужују сваку хвалу. Најпре се описују *оспе* по телу човечијем (мале богиње, шарлах, велике арапске и средње богиње или красте) а затим остале заразне болести, од којих нарочито заслужују пажње ови чланци: о богињама и каламљењу богиња, где се констатује факт, да од како је у Немачкој уведен закон о обавезном каламљењу богиња, ове су постале тиме непознате: о врућици и неговању болесника у овој тешкој болести: о колери и спречавању ове страшне заразе, којом се приликом износи и искуство стечено за време последње заразе у Немачкој године 1893, о туберкулози, где је обраћена особита пажња на распростирање ове ужасне болести као и на мере противу ње. Најзад

у овој партији говори се о несрећним случајевима, који могу задесити човека, као и о првој помоћи, коју му ваља учинити пре него што лекар дође. Овде се говори најпре о ранама и заустављању крви, о првој помоћи када је неко угануо или пребио руку или ногу када се неко изгоре, отрује или опије, падне у несвест или добије падавицу, напослетку кад се неко удави или угуши и обамре, те га ваља вештачким дисањем повратити у живот.

У додатку ове лепе књиге говори се о неговању болесних и рањених, Износи се како је од велике вредности за сам ток и исход болести добра и пажљива нега. Само пак лечење мора се оставити људима од струке —лекарима. Сада се излаже какова треба да је соба и постеља болесникова: говори се о чистом држању болесника као и ноћном бдењу над њим. Обраћа се нарочита пажња на дисање, спавање, било и топлоту тела болесниковог, као и на случај ако пацијент пропљује крв или стане да повраћа итд.

Ја сам хотимице приказао ову књигу опширније, не би ли читаоце „Дела“ за њу заинтересовао.

Али не могу да завршим приказ а да и опет не изјавим како би се радовао, да ову корисну књигу што скорије угледамо и у српском преводу Ми не ћемо од наше стране жалити ни времена ни труда, да то буде: а на образованој је публици да покаже, колико уме да цени овакове књиге, па и своје здравље.

Др. Вој. Ж. Ђорђевић.

Туцаковић Милош Т. — **Домицилирана меница са нарочитим обзиром на новију литературу и на српско и страно позитивно менично право.** Крагујевац, (издање и штампа штампарије Љуб. А. Јовановића) 1895, цена 3 дин., стр. 179, 8°.

Средњи век створио је један од најважнијих и најзначајнијих института правног живота. У времену оном положена је била основа читавом гранитном систему правног света, чији склоп теорија није довела до савршенства ни до данас. У том систему, а то је систем меничног права, нашла је модерна трговина потребних правних погодаба за свој развој.

Меница се јавља у свом првобитном облику на измаку средњега века.*) Тада па и данас меница је важила и важи за једну од најјачих основа трговинског живота и саобраћаја: она игра и данас као што је играла и пређе важну улогу у трговини. За ову је значај менице врло велики, онолики исти колики је значај паре за развитак индустрије. Овај значај данас је знатно увећан, јер је и примена менице увећана ширим разумевањем теорије, јачом либералношћу законодавства и разгранатошћу прилика.

*) Ово је почетак данашњој меници и ако се нешто њој слично налази још код античких народа, давно пре Христа.

Трговина је пренела овај институт из његове колевке (Италије) у различите крајеве европскога копна, увела га у друге прилике и обичаје а тиме је изазвала многа и различита тумачења саме менице. На основу посебних прилика, обичаја и погледа различита законодавства створила су различите законске одредбе, којима се регулише природа и функција менице. И услед овог разилажења позитивних легалних прописа извучено је теорији испод ногу чврсто земљиште, те данас налазимо неколике групе представника различних праваца у науци о меничноме праву. Тежина проблема велича се знатно тиме што је менични институт само један саставни део у организму правног живота, те је теориско разлагање у неку руку à priori увучено у компаративно расматрање.

Књига коју овде хоћемо да прикажемо бави се поглавито домицилираном меницом. Писац њен није, разуме се, другојачије ни могао да чини, већ одмах, још у почетку, објашњава природу менице, у опште и појединце, разлажући сродан институт из области обвезног права. Ово упоредно посматрање, које је постало studium favoritum германских правника, писац је извршио прекрасно, бацивши на све стране довољно јаких и оштрих погледа и зрака који осветљују узроке, из којих излазе различите конзеквенце: дубоко разумевање самог предмета, свестрано познавање страног законодавства, најзад оштрина правничког суда, све је то учинило, те нам је писац пружио дивну студију о домицилираној меници Са овом књигом многе тачке мен. права ослобођене су засенка, у коме су биле до сада код нас, а којима је тим више потребна светлост што све више продире меница у наш трговински и приватан живот.

Данашња реконструкција менице створила је од ње један правни орган, који у маломе личи на меницу из доба, кад су се њоме служиле римске папе, те ремитовале харач на свој домицил — Рим. Свој првобитан склоп и костур, у коме вeју многи принципи римскога права, чистог и Јустинијановог, меница је данас отурила, она се ослободила стега средњевековних догма, те је продрла и у најдаље слојеве људског друштва. Еманципујући се од препона њеног брзог тока, она је све више у значају и функционисању постајала прецизнија, одређенија, њени делови узимали су већу и већу тачност израза, али тиме је теорија имала све вишу муку и невољу. Мишљења су се множила, неконсеквенце су се гомилале. У колико је потреба већа за прецизношћу значаја ове материје и једнакошћу у њеним територијалним тумачењима, у толико су веће тешкоће, које стају на пут остварењу те потребе. Наука данас застаје и код најнезнатније тачке предмета, она дубоко иде, испитује свестрано и баш зато она је дошла до убеђења, да је меница тесно уплетена у цео живот једнога народа, те је веома тешко, и поред све њене склоности к томе, слити је у једну космополитску правну установу. Али за правника ништа није несретније, него се на-

лазити у вртлогу противности на једном истом јуристичком земљишту. На жалост ово је случај код нашег мен. закона и права

Писац је микроскопски изнео колизије прописа нашег мен. закона, које су потекле из тамо расветљеног факта, делимичне рецепције два различита система мен. законодавства. И сад главни задатак, у осталом веома тежак и неблагодаран, који је писац узео, тај је: оцртати домицилирану меницу, како ју теорија узима, и упоредним истраживањем обележити њен прави значај по нашем закону (стр. 18).

У општем делу аутор прати теорију меничног уговора, ону француске и ону немачке школе, о томе даје интересантне податке, осветљује их цитатима и, полако улазећи индуктивним путем из теорије и страних законодавстава у област нашег мен. права и закона, тумачи и утврђује основу и поједине моменте овог последњег. Несрећно пренесен чл. 4 т. 8 немачког W. O. у § 80 т. 8 нашег мен. зак. нашао је у књизи г. Тупаковића његово право огледало, те, нема сумње, да је отклоњена могућност диференције у нашем правосуђу у погледу овог важног питања. Писац констатује у овом делу а и доцније (стр. 45) да је меница с гледишта нашег закона један апстрактни литерарни уговор, и да по томе трасат узима материјалну обавезу тек конкретним давањем пристанка — акцептацијом (пријемом). И зато је страно за наш закон оно гледиште франц. система, изнесено на стр. 6, као и оне речи: la lettre de change n'est parfaite et ne produit toutes ses conséquences qu'à la condition d'être sincère (стр. 26).

Кроз први део провучен је један црвени конац, који јасно одељује двојни склоп нашег мен. закона, те се одмах на основу саме логике види где и докле веје један а где и докле други дух туђе теорије и туђег законодавства.

После општих посматрања писац прелази у разлагање појединих момената дом. менице. Он износи различите дефиниције, пажљиво их анализише и на послетку прешав их све критички, он даје своју одредбу, дефиницију. У њу уноси географску различност места означеног у адреси од места плаћања и захтева за домицилирану трату distanti-y loci. Ово је по нашем мишљењу питање, које овако решење допушта само у неколико, а које ће по свој прилици под утицајем развите трговине правна наука другојачије решити. Данашње прилике већ захтевају, да се конституише правно дом. меница са свима ефектима и без ове distanti-e. То захтевају живи односи. А то тим пре треба допустити, што је меници већ признат карактер чисто апстрактне формалне исправе, и тиме јој је дата и способност, да конституишући строгу обавезну одговорност она остане ипак ослобођена од сваког материјалног основа. А данас, нема сумње, често се јавља потреба за оваком либералнијом дом. меницом, па би је с тога требало и прокламовати на место старе.

Говорећи о начину означења домицила и о ужем месту плаћања, писац је правилно обележио границе оном означавању и упозорио на значај тачности код менице. Он држи (стр. 63) да оваква клаузула:

„плаћање у Београду код Нар. Банке“ не садржи домицилијата. Нама се чини, да га пракса налази овде, ма да, по нашем мишљењу, захтев тачности у изразу није задовољен.

Г. Туцаковић расправља свестрано оно контроверзно питање, коме је врело § 93 нашег мен. зак. У јасним бојама износи после шире полемике са противним мишљењима своје гледиште, које би и ми за чвршће узели и придружили му се. На стр. 93 и 94 стоји то гледиште.

Третирајући савесно сва питања, која су и од најмањег значаја за дом. трату, писац нам на стр. 125 одаје повод овој расправи. У осталом њен читалац ишчекује ово објашњење и сам, налазећи без њега једну осетну празнину. Писац се пита: шта бива с обвезом акцептанта кад се домицилирана трата не протестује због неисплате? (стр. 125). И одговор који нам је он дао изгледа нам доста ортодоксан. Одговор је, пошто се опет води строга брига о двојној природи нашег мен. закона, по нашем мишљењу, препун сервилне оданости наспрам законске одредбе и конзеквенаца из реципираног система, и ако законске одредбе, као што сам вели, изазивљу пометњу. Не знамо, да ли је одговор на ово питање (стр. 35)*) колико толико учињен са обзиром на оно мишљење, које нам писац износи у овим речима: „ваља ипак при овоме разумно тумачити и вољу законодавца и намеру странака“ (стр. 47).

Наш закон садржи у погледу на место плаћања један пропис са апсолутном а један са диспозитивном вредношћу. Прво је место трасатовог обитавања, дакле место означено у траси а друго домицил. Прво се мора ставити а друго је ствар конвенционална. Овај други пропис закона, чија је употреба остављена странкама на вољу, који је дакле диспозитивне природе, мора по чистој аналогији на случај његове примене имати и своје нарочите правне ефекте. Домицил је један двострани уговор, и то менични уговор, чије је дејство ослобађајуће силе на спрам онога на спрам кога се уговор није испунио, чија је обавеза дакле била везана за један услов.

И као год што би протест због неисплате, изузет код домицилијата, на спрам осталих обавезника био од правне снаге, дакле овде један пуноважан меничан акат, тако исто и још више он веже на испуњење уговора, који истиче из домицила са домицилијатом, имаоца менице и на спрам акцептанта, за кога је исто тако меница са домицилијатом створена. Акцептант је овде један од условних меничних дужника, он без протеста излази из меничне одговорности.

Практички живот без овакве уредбе домицилиране менице може имати велику тешкоћу, и меница би често противно свом задатку реметила саобраћај. Узмимо, да није протест извађен и ималац по праву свом, које му се оним одговором даје, гони акцептанта тек после годину дана. Међу тим, овај је дао покриће на време, које је услед домицили-

*) „Одговор гласи: никада, па ни код домициливане трате са домицилијатом, није потребан протест због неисплате зарад одржања акцептанта у обавези“. Треба још рећи, да је г. Туцаковић имао раније друго мишљење, које је овим потиснуто.

јатове инсолвентности пропало, а за које је он држао, да је употребљено за одређени циљ рачунајући, да је акцепт уништен. Замислимо још, да је акцептант регулисао везе своје са домицилијатом верујући, да је исплата учињена, те је тако могућност за регрес пустио из руку. При том сума је замашна. Таквих незгода, које нису невероватне у стварном животу, могли бисмо набрајати више.

Али не само то. Ово питање додирује још и науку о анализи законодавчеве воље, душе конкретног законског прописа. Принципи ове науке нису никако задахнути конзервативним елементима, са којима би правној науци, као меродавном аналитичару закона, било одузето свако слободно кретање у њеном послу. Данас је јасна ствар, да законодавац не ствара савршене легалне типове, већ само непотпуне органске целине, које се упућују правознанству на даље неговање. Законодавац је хтео да унесе у своје дело растегљивости, у опште еластичну снагу, којом би га овај други мајстор, правна наука, доводио у хармонију са вечитим немирним током практичкога живота. Зна се, каквих интерпретација има и у којим правцима оне дејствују. Нарочито пак треба имати у виду модерно гледиште о компентенци ове дисциплине и модерне погледе на природу законске материје. (Види о томе расправе у књигама Jhering-а и Grünhut-а). Проф. Sahm вели: Die praktische Aufgabe der Rechtswissenschaft ist das durch die Rechtsquellen (Gesetzen, Gevohnheitsrecht) dargeboten Recht (den Rohstof des Rechts zur Anvendung geschickt zu machen. Die Rechtsquellen nämlich bieten immer nur ein unfolständiges lückenhaftes Recht. А кад се узме у обзир, да је ово питање више ствар мишљења и тумачења, коме дакле није дат егзактан облик у виду позитивних прописа, онда зашто бисмо ми тражили у закону голе логичне и догматичне консеквенце, кад нисмо уверени, да их је законодавац сам хтео. Наше је мишљење, да је ова ствар остављена од стране законодавства нерешена и да је зато тек треба решити, наравно не произвољно али не опет ни строго догматички, узимајући и „неследсвеност за нешто правилно“.

Завршујући овај кратак приказ, ми искрено препоручујемо ово дело како правницима тако и онима, који са меницом раде. Новчани заводи ће наћи у њему поуздане и свестране податке о дом. меници, са каквом они највише имају посла.

Г. Туцаковић је разрадио свој предмет свестрано, живим бојама и великим разумевањем, те је тако обогатио нашу скромну правну литературу једним красним радом.

Београд. Мај 1895. **Чед. С. Јовановић.**

Преглед географске литературе о Балканском Полуострву. Свеска II, за 1894 г. Уредио Др. Јов Цвијић. Београд. 1895. 79 I-II. 4°.

На листовима „Дела“ од прошле године изашао је први *Преглед географске литературе о Балканском Полуострву*, радња, која је нашла

свуда одобравања и хвале. То није проста библиографија, у којој је брижљиво записан натпис књиге, име писца и место где је изашло, но је то скуп мњења о свим радњама, које се у географском смислу тичу Балканског Полуострва заједно са кратким изводом садржине њихове. Имена референата, сем уредника, као Јов. М. Жујовића, Др. Х. Храниловића, Др. Св. Радовановића, Ж. Ј. Јуришића, Муњатовића (псевдоним) јамче нам о исправности тих мњења.

Географска литература је огромна и разбацана по многобројним часописима како стручним — географским, тако и по осталим. Ономе будућем раднику, који би хтео, да прикупи знање не само о Балканском Полуострву но о појединим деловима његовим као и о појединим деловима Српства, ова књига биће од неоцењиве вредности, јер ће у њој моћи наћи упутства за све. Камо лепе среће, да се то и раније радило, не само по овој струци, но и по осталим струкама.

Прегледајући овај *Преглед* наилазимо на један факат, који нећемо да прећутимо, а то је: да има мало, врло мало послова, који су изашли испод српског пера.

И овај је *Преглед* подељен, као год и прошло-годишњи у четири одељка: а), о картама и картографској литератури, б), о антропогеографији и историској географији, в), путописи, и г), физичка географија, фотогеографија, геолошке и метеоролошке расправе, које имају географског интереса. Али је научна област, коју прикази обухватају, у толико пространија од прошлогодишње, што се још мање остало на земљишту чисто географских радова, већ су прибрани и они, којима се расветљују географска питања, па били они више лингвистичке, историске или природњачке садржине.

Уредник се при уређивању Прегледа држао ових принципа. „изнети садржину дела *што потпуније и што концизније;* у овакве реферате ваља уносити критике само онолико колико је неопходно потребно, и то неколиким јасним речима, по којима ће зналцу ствари бити схватљиво око чега се ради. Код компилација и непоузданих радова, који ради потпуности улазе у *Преглед*, мора се чинити изузетак: о онима од њих, где нема новог и доброг не треба у првашњем смислу реферисати, већ је главни задатак карактерисати их, ту ће критика превлађивати“.

„Једини правац, у којем ће се моћи одступити од поменутог начина реферисања, јесте овај: у реферате се може уносити историски предлед литературе о извесном географском питању или некој области или преглед карата, ако је о картама реч. При томе ваља тежити да побрајање дела буде што потпуније, а (ако је потребно) пропраћати их што концизније са неколико подесних речи, којима се главна садржина дела довољно означава: наслове и тих дела треба што потпуније наводити, и, по могућству, стављати их као цитате. Тежња је ове лиценције, о којој једино треба дати разлог, да *Преглед* временом постане магацин не само новије литературе о Балканском Полуострову, већ да

се из њега могу потребити брзо оријентисати и о старијим важнијим радовима.“

*

У I одељку има три реферата, два о картама и један о књизи која говори о картама. Два су од важности и оба је написао уредник. Реферишући о специјалној карти Србије 1:75000, што је издао наш главни генерал-штаб, он је ставља као посао, који чини период у развићу картографије о Србији, али набраја и неколико тежих замерака. Уз овај реферат наводи богату литературу о томе. — Допуњујући Хасертов прилог за познавање картографије о Црној Гори, референат такође наводи богату литературу.

У II одељку има 21 реферат, 6 о старим путописима и истор. географији, 7 етнографских, 3 стастичка, 3 економска и 2 о именима географским. Највећи број реферата је уредника (7) и Муњатовића (6). — Матковић је јако заслужан писац, што нам прибира све путописе о Балканском Полуоструву из средњег века. Овде је изнесена главна садржина путописа из 16. в. (1570 1576) једног члана Римовог посланства, за тим путописа о путовању Дов. Унгнада од непознатог писца, Унгнадовог свештеника Герлаха (1573-1576) и Сон. Швајгера о путовању Синцендорфа (1577). Из ових путописа може се добити главна слика о местима и областима у средњем веку. — Милетић, бугарски писац, као год и Матковић, износи извод из Дришевог путописа посланства грофа Вирмонда (1719 г.), који је пролазио кроз Бугарску. Милетић држи, да овај путопис има географске важности, и интереса културно-историског живота. Референат (Т. М. Радивојевић) не даје толико вредности, колико и Милетић. Интересантан је путопис нашега Руђера Бошковића, који је ишао из Цариграда преко Балкана у Галац, у коме има културно-историских и географских белешака. И овај је путопис објавио Милетић. У ову врсту долази и путопис Риков (секретар енглеског посланства), који је по француском преводу објавио Кесјаков. — Чланчић проф. Тих. Ђорђевића уз Моравицу („Наставник“) у многоме исправља у свом реферату уредник. Љуб. Јовановић реферише о врло интересантном спису проф. Томашека о Старим Трачанима. М Ђ. Милићевић са својим делом Живот Срба Сељака није баш најбоље прошао, пошто му је уредник замерио: да није стављао географско распростирање појава народног живота, да је мало писао о селу као насељу, о кући, да нема научничке систематике. Иначе Милићевића као последника Вуковог јако хвали. Ивана Иванића рад о Буњевцима осуђен је као врло слаб (Муњатовић). — Из Статистике Краљевине Србије извађено је, што има интереса за географију. Читав низ реферата Муњатовића износи нам садржину угарских списа, који се тичу нашег народа у Угарској. Именик места у земљама угарске круне (Ј. Јеклефолуши) није тачан, али бољег нема. У Угарској живи 678834 Срба и Хрвата разне вере. Спис о ширењу маџарског језика (7. Варга) интересантан је, што од свих народности у Угарској најконзервативнији су Румуни и Срби око Су-

ботнице. Ј. Крчмарик наводи у свом спису о узроцима исељавању босанских мухамеданаца, познате узроке те појаве. Врло симпатично је пропраћена монографија Н. Куноша о Ада-Калу, ваљан посао географско-етнографски. Вредан је нажње спис Д. Чанки-а Крижевачка Жупанија у XV столећу, у коме се по именима места може јасно видети докле су допирали Срби. Ј. Ердељановић реферише из Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina народна веровања о постанку неких места у тим крајевима, што је саопштио Др. М. Хернес. — За овим долазе реферати о списима више комерсијалне садржине, тако о Јечмићевим предлозима како да се Далмација привредно унапреди, о Новом Истоку, од Л. Руса, да Турска треба да потпадне економно под Аустро-Угарску. — Напослетку Немац Бирхнер опширно описује заборављено острво Никарију, а Француз В. Берар објашњава да су многа грчка имена места пореклом феничанска

У III одељку има 16 реферата, од којих је опет највећи број од уредника (6) а остало по један или два од других. — Конценс Хорди, члан лондонског географског друштва, путовао је у три маха по Црној Гори, Ново-пазарском санџаку и Албанији, а последњи пут да види, како су, противно одредбама Берлинског конгреса, утврђене границе Црне Горе. Опис му је добар. Г. Вајланд интересантно описује живот Влаха у Акарнанији, којима управљају „*челници*". В Гец се пео на Љубетен и нашао је, да је висок 2500 м. И. Вазов опширно описује Рило, рилски манастир, језера, врхове. У „Делу" је изашао чланак Поп М. Велимировића о „Скадарском Језеру" и уредник вели о њему, да о овом мало познатом крају и обичан трезвен путник може изнети доста новог и доброг, а чланчић овај је збиља поучан. К. Хасерт описујући Црну Гору дели је у три дела: Карст, Источну Црну Гору и Равнице око Скадарског Језера и на обали. Симпатише Црној Гори и тежи да се исправе погрешна мњења о њој. Мујатовић реферишући о опису острва Крка и Габа од проф. Л. Цинка вели за њ, да поред све опширности описа није могао да сакрије своју површност. Посао Б. Нушића крај обала Охридског Језера уредник је много строжије оценио но референат у „Делу". О чланку П. Балканског „Кроз Гробље", који је изашао у „Делу" уредник вели: „да овај сентиментални и дубоком и искреном тугом прожет путопис садржи ипак зрнца (географске вредности), због којих га треба и овде (у Прегледу) поменути". Од непознатог писца изашао је у „Сборникъ-у" путопис по долинама Струме, Месте и Брегалнице недовршен чланак. Референат излаже садржину и по томе само има интереса прочитати га. А. Мартел описује Грчку од Атине до Спарте и одатле преко Каламате до Мегалона. Најинтересантније је око Спарте и од Спарте до Каламате. О. Кодонић пише путне успомене о Средоземном мору, Цариграду, Атини и једном делу Грчке и референат (Ј. Ердељановић) вели: да је писан „песничким начином", али да у њему нема много новог.

У IV одељку има највише реферата — 36. Највећи број опет је написао уредник (17), па Х. Храниловић и Ж. Ј. Јуришић (по 6). Из физикалске географије има 11, рударско-геолошких 17, фотогеографских 6 и метеоролошких 2. — Борис кратко саопштава у каквим се стенама находи жива у Авалином руднику. Јов. М. Жујовић реферише о врло интересантном чланку Др. Шафарика „О геолошким приликама Казана на доњем Дунаву". Ж. Ј. Јуришић реферишући о послу Др. Р. Р. Бека о распростирању црног бора додаје преглед ботаничких радова, који су изашли у току излажења Прегледа. К. Хасерт непрестано пише о Црној Гори, па сад пише и о пределима њеним. Балдачи, талијански ботаничар, саопштава своја проматрања о вртачама и њиховој вегетацији у Црној Гори. Др. С. Радовановић реферише о „Прилозима за познавање Јадранског Приморја" од Др. Ј. Цвијића, у ком је чланчићу Цвијић објашњавао постанак Скрадинског Бука и изнео карактеристику обале Јадранскога Мора као и неке појаве на њој. Леп је реферат Ј. Ердељановића о „терси карсту и земљишту карста" од Е. Кителa. Др Х. Храниловић реферише или кратко саопштава садржину „Потреси у Хрватској", „Прилог геолошком познавању Туња", оба од Кишпатића, за тим о радовима Др. Д. Горјановића — Кранбергера о геолошком саставу разних предела Хрватске, о прилогу Торбаровом о климатским одношајима у Хрватској, у коме су саопштени ресултати 21 годишњег опажања. То су први поуздани подаци о климатским приликама у Хрватској. Опширно је Муњатовић изнео метеоролошке прилике у Славонији и Хрватској, извађене из једног угарског часописа, у коме се метеоролошки подаци срећују „по међународном образцу". Гејза Буковски у путном извештају по јужној Далмацији исправља геолошку карту и подробније износи геолошки састав њен. А. Рикер излаже у спису „Слани извори у Босни и Херцеговини" количину соли у разним сланим изворима босанским. Ж. Ј. Јуришић излаже главну садржину о неколиким ботаничким пословима Ф. Фијале. Од великог је интереса „Прилог Флори Албаније" од Др. Р. Ветштајна. Шар је по њему у Албанији и он је необично важан у фотогеографији. На њему има биља средоземне и понтиске области, а балтичке нема. Ту је или близу њега јужна граница алписке флоре на Балканском Полуострву. Износи сличност старо-србиске флоре са флором Средње и Доње Италије. О овом одличном послу лепо је реферисао Ж. Ј. Јуришић. Ф. Тула пише о геолошком саставу Добруџе, која је у томе погледу врло интересантна. Др. М. Лимприхт износи геолошки састав о отоци Дарданелској. Уредник даље реферише о радовима Филипсоновима: о геолошком саставу и орографији у Северној Грчкој и Копајском Језеру. Познати француски испитивалац карата Е. Мартел изложио је у „les Abîmes" своја проматрања у карсту јужне Француске, Белгије, Пелопонеза и Јадранског Карста.

То је садржина у најопштијим цртама Прегледа. Разноврсност и срећеност његова даје овој књизи велику вредност. Напослетку да на-

поменемо, да има неколико списа, чији је натпис само забележен, и нико о њима није реферисао, и како у њему није свуда уведена иста географска терминологија.

С. Д.

Hellen Keller. L'éducation d'une jeune fille aveugle, sourde et muette, par **R. Glena**, avec préface de M. E. Naville 1 књ. на 12-ни стр 90. 1894. Genève, Cherbulier éditeur. Стаје 2 дин. —

Слепа, глува и нêма! Има ли човека чије се срце не би стегло, кад помисли на једно створење, које је лишено ових природних дарова а у којима тако рећи лежи величина, лепота и дражи живота? Има ли дакле чега жалоснијег и дирљивијег? Историја Hellen Keller-ове, једне младе Швајцаркиње, која се родила, живи и васпитава у уједињеним Северо-америчким државама, казује нам: *како је једна ретка, бриљантна интелигенција, са јаким уображењем и изванредно деликатним чулом пипања заменила, у доста невероватној мери, вид, чуло и реч.*

Благодарећи оданости и заузимању њене учитељице, каквих је данас, сигуран сам, веома мало она располаже таквим образовањем и тако развијеним и усавршеним умом, да је њено данашње образовање супериорније од образовања великог броја младих девојака њених година, а које припадају, као што се то данас каже, образованијим класама. Довољно је само да човек прочита у овој књизи, њену аутобиографију и успомене јој са изложбе у Чикагу, на да суди о њеној изванредној интелигенцији и бистрини — тада би, можда, веровали, да живот може бити срећан чак и под овако тешким околностима, у којима се налази Hellen Keller.

Ова је књижица веома интересна, управо благотворна — она нам казује како се и под овако неповољним условима, развијала ова млада и богата природа. Она је интереснија још у толико више, што се њоме потврђује она истина, коју многи од нас не признају и занемарују, *да нема препреке коју жив човек не би могао савладати стрпљењем и истрајношћу у раду кад су праћени непоколебљивом вољом.*

Ми ову књижицу препоручујемо од свег срца нашим читаоцима који владају франц. језиком а нарочито онима женскога пола*)

Н. С. П.

François Morel. La constitution serbe, ses origines, ses caractères; ses transformations, 1835—1894. : у Annales de l' Ecole libre des sciences politiqus. 1895. год. Св. I. и II.

Студија веома интересна о нашој младој уставности, која ће, надамо се, привући пажњу наших виђенијих политичких радника, те да

*) У књизи се налази и слика младе Keller-ове, која данас има 16 година, и њене учитељице, представљајући час учења. П.

о њој проговоре опширније и са више компетентности. Са своје јасноће у излагању и срећивању политичких догађаја нарочито из онога доба, кад се полагао темељ нашој уставности, а исто тако и са велике беспристрасности и правичности, па најзад и са симпатичне тенденције према нашему народу која је диктовала рефлексије писчеве, она се нарочито препоручује српској читалачкој публици.

Писац нам у својој студији говори са довољно познавања, рекли бисмо, о постанку и развитку наше уставности од 1835 године па све до 1894 године, до укидања нашега слободоумнога устава од 1888 год., који је једино био, и по његовом мишљењу, базис правилном развитку и прогресу српскога народа. Доста опширно, а при том правилно и беспристрасно, он прегледа развој политичких догађаја у Србији за последњих шесет година. И ако је пао у какву погрешку, говорећи нарочито о неколиким догађајима од 1889. године па на овамо, то је сигурно само за то, што није довољно познавао људе и странке које су играле своје улоге у нашем најновијем уставном животу а никако као што би се можда мислило, да самим догађајима дâ друкчији карактер и друкчије значење, но што их они имају. Његови закључци о нашој уставности, колико су истинити, толико су и горки за нас; његове су мисли о потребама нашег политичког живота и о опасностима које се постављају на пут нашој народној будућности, толико умесне, да би их могли, без резерве, ставити на срца нашим патриотама, да би их могли навести као опомену политичарима који данас управљају судбином Србије. Завршујући своју студију писац се нарочито обраћа данашњим доглавницима Краљевине Србије да посвете своју пажњу Бечу, од куда још од 1878 године погледају Југу, као земљама које им треба освојити, надајући се да ће их бар то убедити, како је неопходно потребно да се Србија што пре поврати редовном уставном животу. — Ово је сигурно једна од најпотпунијих и и најлепших студија у француској књижевности о нашој уставности*.

Н. С. П.

A. Koblar. Zemeljski potresi na Slovenskem (Jzvestija mizejskega društva za Kranjsko. Letnik S Seš. 2.) Ljubljana 1815.

На основу домаћих летописа и старих новина, хронолошким редом обележени земљотреси у земљама где Словенци живе од најстаријег доба па до најновијег времена. Најстарији потрес датира од године 792. Најјачи и најопаснији трус био је 15. фебруара 1348. Земља се силно затресла, при ведром дану, око 3 с. по под. Звона су сама звонила. Порушено је било 26 села много цркава и преко 40 градова. Права ката-

*) Забележимо још на овоме месту, да је у Session extraordinaire du bulletin de la société de législation comparée за 1889 годину, саопштен опширан извештај нашега уредника г. Др. М. Ђ. Миловановића о уставу од 1888 године. П.

строфа задесила је бељашку околину у Корушкој. Место Бељак било је готово са свим порушено. Јак је био у Крањској и Штајерској, а сем тога осетио се и у Аустрији, Моравској, Угарској, Далмацији и Италији. Земља се тресла 40 дана а често и идуће две године. XV и XVI век били су сиромашни у потресима (први 1, други 7). Честих је потреса било у XVII столећу (забележено око 30) тако исто и у XIX (око 40). Из XVIII столећа прибележена су само два труса.

II. С. П.

Dr. Rudolf Hörnes. Das Erdbeben von Laibach und seine Ursachen. Graz. 1895.

Градачки професор геологије и палеонтологије, познати сејзмолог. др. Р. Хернес држао је предавање, 8 априла ове године у штајерском јестественичком друштву о великом ускршњем трусу, који је имао врло велико пространство, а највеће штете починио, како је познато у Љубљани и блиској околини. Пошто је изложио сакупљене податке о потресу како се осетио у Угарској, Хрватској, Босни и Херцеговини Далмацији, Гор. Италији и, наравно највише у Крањској и Штајерској прешао је на испитивање узрока земљотреса у опште. Као и у ранијим својим публикацијама (Erdbebenstudien, 1872; Erdbebenkunde Leipzig 1893.) поделио је, према разноликим узроцима, све земљотресе у три категорије: вулканске, тектонске или дислокационе и потресе који долазе од стропоштавања. Поменувши у кратко карактере појединих врста трусова закључио је, да ускршњи трус припада групи тектонских потреса и то баш оној врсти коју Сис зове „Blattbeben" (позајмивши овај израз из рударског језика). Љубљански земљотрес везан је за линију, која попреко пресеца јужне ланце Алпа. Хипотетска линија трусова могла би се повући правцем Трст-Љубљана. У даљем току предавања осврнуо се и на Фалбову теорију земљотреса, више ради простог света, него што она то заслужује, показао је даље да и Новакова теорија (која доводи у везу земљотресе са сунчаним пегама) није ништа ново и да заслужује отприлике исту пажњу као и Фалбова. На основу сличних трусова дискутовао је питање о трајању потреса. Показавши да је Љубљана била често поприште јаких земљотреса, пошто лежи на такозв. линији потреса или у блиској близини, изнео је корисну напомену. на крају предавања, како би се имале дизати нове зграде и грађевине. У том погледу Љубљанчани би се могли тешити и умирити гледајући на Загреб, који је последице великога труса од год. 1880. брзо преболео и далеко се лепши подигао, него што је некад био.

II. С. II.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Матица Хрватска. — 11. јуна ове године била је редовна скупштина Матице Хрватске. Прво је проговорио неколико речи председник Матичин Таде Смичиклас, а за тим благајник и тајник Иван Костренчић прочитао извештај о раду и имовном стању Матичину. Поред помена о издањима за 1894. годину, о којима смо ми у своје време читаоцима саопштили, Костренчић помиње и издања, која ће изићи у години 1895. На прво место ставља „*Наше небо*" од проф. Отона Кучера, који је огледао овим да напише популарну астрономију; за тим Рада Лопашића „*Око Купе и Коране*"; ово је дело нађено по смрти Лопашића у хартијама његовим, те је „Матица" примила за издање своје, пошто га је допунио Emil Laszewski. Трећа књига биће „*Осамнаести вијек руске књижевности*" од проф. В. Јагића. У „Славенској књижници" биће заступљен руски приповедач Потапенко са своје две приповетке: *Генералова кћи* и *Сеоски роман*, а у преводу Ивана Гојтана. Даље завршиће се ове године издање „Пјесничких дјела" *Мирка Боговића*, јер ће као пета овогодишња књига бити трећа свеска, у којој ће бити драма „*Франкопан*" и „*одабране пјесме*". Уз ову свеску иде и опис покојникова живота и оцена његова рада, од дра Миливоја Шрепла. Сем ово пет књига штампа „Матица" у „Забавној књижници" други део Томићеве приповетке „*За краља — за дом*" (први део прошле године изишао), „*Изабране пјесме*" дра Аугуста Харамбашића и приповетку „*Без наде*" Османа Хаџића и Ивана Милићевића. Уз ова три рада у „Забавној књижници" одбор ће можда још једну или две штампати, али се није стално одлучио. Међу „Пријеводима грчких и латинских класика" биће 12. свеска „*Софоклове трагедије*", које је проф. Коломан Рац, по угледу на Французе, Енглезе и Талијане, у проси превео и додао књизи обилни увод и тумач. Међу „Пријеводима новијих пјесника" намјерна је била Матица штампати још прошле године превод „Дантеова пакла" од проф. Ст. Бузолића, али га овај иза себе није у целини оставио, те остаје, или да се рад Бузолићев ваљано настави и доврши или да се с нова преведе. Око издања „Хрв. народних пјесама" радио је прошле године проф. др. Стјепан Босанац и посао је лепо одмакао, па би дошло и до издања прве књиге, да нису белешке пок. проф. дра Броза за најстарије песме биле на такав начин састављене да их је тек покојник сам могао разумети и употребљавати. С тога је настала прека потреба за новог уредника, да сам изнова прочита, проучи, разврста и обележи сву обилату грађу, која се налази у збиркама „Матице Хрватске". Као што се из овога види, ни ове године још неће угледати света прва свеска ове збирке нар. песама.

Број чланова у прошлој години био је 11.295; за 1289 више но 1893. године. Књиге су штампане у 12000 примерака. Прихода је имала 39.340 фор. 71 новч. Од овога је потрошено 31.452 фор. и 40 новч., у главницу унето 5588 фор. 25 новч.; у закладу за потпору хрв. књижевника 1000 фор., а толико исто и у Матичину прометну главницу. 309 фор. и 6 новч. придато је год 1895.

Од Матичине куће било је прихода 3913 ф. 75 новч. те је од тога 3000 фор. дато на књижевне сврхе, а 913.75 уложено у амортизацијоналну главницу за кућу Матичину. — Главница „Матице Хрватске" сем куће, која је процењена на 90 000 фор., износи сада 33.301 фор. и 66 новч. На дугу и у готову за пренос за 1895. год. има 4484 фор. и 76 нов. Стање заклада којим „Матица" рукује стоји овако: Заклада за потпору хрв. књижевника и умјетника и њихових удовица сирота има сада 4983 фор. 79 новч.; заклада грофа Ив. Драшковића: 20.907 фор. 90 новч.; заклада Адолфа Вебера Ткалчевића: 7042 фор. 12 новч. — Штросмајер је још раније био дао на издање нар. песама 1000 фор. Та је сума сад порасла на 1279 фор. 22 новч. Кад се овој суми дода и претплата, која је за песме стигла, износи 3460 фор. 82 новч. Даље: Матичина закладнина за издање класика износи 2970 фор. 62 новч.; за издање превода новијих песника 1366 фор.

67 новч. Од Клајићеве „Хрв. пјесмарице“ 1456 фор. 51 новч. Сем овога Матица има у покућанству и у књигама још 17000 фор.

На овој скупштини изабрани су *у књижевни одбор* за три године: др. Мишо Кишпатић, Ев. Кумичић и др. Лука Марјановић; *у господарски:* за потпредседника др. Фрањо Марковић и за одборника: Антун Ајзенхут. На место Фрање Марковића у књижевни одбор изабран је др. Миливој Шрепел, а на место овога за одборничкога заменика у књижевном одбору Стјепан Босанац. За председника изабран је по ново за три године проф. Таде Смичиклас.

Друштво св. Јеронима. — У „Делу“ за март ове године стр. 530. јавили смо читаоцима нашим, која су дела добили чланови друштва св. Јеронима прошле године. А сада су већ одређене књиге и за ову годину и ускоро ће бити готове, како јавља друштвена управа. Уписници (они који плаћају круну годишње) добиће поред календара „Данице“ ове четири књиге: *Живот господина нашега Исуса Криста* од Исусовца Хесера, превео с лат. и попунио сарајевски бискуп др. Штадлер, *Птице* IV од Д. Трстењака, *Мајстор Адам*, приповетка од В. Новака и *Човјек од женидбе до смрти* по Ал. Штолцу од Стј. Коренића. Ове књиге добивају и они, који једном за свагда плате 5 форината. Управа тога друштва објављујући садржај књига овогодишњи позива читаоце на упис, јер ове године број уписника подбацио је преко тисуће чланова.

КЊИЖЕВНОСТ

Хајдук Станко. — Овај роман J. Веселиновића, што отпоче излазити у „Делу“ прошле године, па настави у „Звезди“ стао је другим делом излазити у подлиску „Дневног Листа.“ Други део за који дан биће завршен, а почеће трећи, те ћемо тако једном моћи можда добити и у засебној књизи овај роман, за који се многи интересују.

Српски геније. — У српској штампарији у Загребу штампана је интересна књижица „*Српски геније као реформатор модерног укуса у вјештачкој индустрији*; њу је написао професор Игњат И. Димић. У књижици има неких девет одељака, а 80 страна на 16-тини. У свесци за овом проговорићемо о њој више. Стаје 25 новчића.

Треће коло књига српске књижевне задруге. — Управа „српске књижевне задруге“ недавно је објавила да у овом, трећем колу има седам одабраних књига, и то: *Антологија дубровачке лирике* по избору дра Милана Решетара, *Тамо амо по истоку* II, црте дра Милана Јовановића, *Песме* Јована Илијћа (уредио их Љ. Стојановић), *Драматски списи Косте Трифковића* II (уредник је био Данило А. Живаљевић), *Воденица на Флоси* од Џ. Елиота у преводу Андре Николића (две књиге) и *Историја српског народа* II од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића. Од ових седам књига готово је првих шест, те их је управа отпочела слати члановима; седма није још готова због болести писаца и других сметња; ускоро ће и она угледати света, те ће се накнадно разаслати члановима. — И ово коло задругиних књига не изостаје иза ранијих

Српски учитељски календар. — Јован Ђурић, управитељ српске учитељске школе у Пакрацу с Јованом Кнежевићем свршеним слушаоцем више педагогије спрема за идућу 1896. год. *Српски учитељски календар.* Ту ће бити, поред календарског дела и схематизам српских и комуналних власти у Угарској, песме и приче из школског и учитељског живота чланци из историјске, теоретичке и практичке педагогије и белешке и слике из педагошкога живота.

О хришћанском васпитању дјеце до школе. — Из „Босанско-Херцеговачког источника“ оштампана је у засебну књижицу ова лепа расправица, коју је написао поп Јован Гргуревић. Има 52 стране, а стаје 25 новчића.

Савремена Јерархија православне источне цркве.— Под тим именом угледала је у Цариграду света нова књига, коју је написао Ђорђе J. Пападопулос, у којој су животописи свих заслужних патријараха, архиепископа и епископа 4 источних патријаршија па цркава Русије, Грчке, Румунске, Србије, Ципра, Карловаца, Црне Горе, јерархије Далмације итд. Књига има 40 табака велике осмине. Стаје пола турске лире.

Видовданске награде за историјске расправе. — Има томе већ неколико година како општина града Београда сваке године издаје по 600 дин. као награду за најбоље расправе о појединим питањима из народне нам историје. Теме за расправљање даје професорски савет Вел. Школе. Ове године објављене су биле награде за ове теме: *Историја Херцеговине од постанка па до пропасти*, и *Стеван Урош I.* И ако није било ни пуна три месеца за рад, опет је стигло за награду пет расправа: четири о првој теми, а једна о другој. Све је расправе оцењивао професор српске историје у В. Школи Љубомир Ковачевић. По његовој оцени првом наградом од 400 динара награђена је расправа о првој теми, коју су израдили Живојин О. Дачић и Милан А. Костић, филолози III год., другом наградом од 200 дин. расправа о истој теми, коју је израдио Ђорђе Ранојевић, правник II. год. и трећом наградом од 150 дин. расправа о другој теми, коју су радили Прокопије Гребенаровић и Тодор Коблишка, фил. IV. год.

Лесинг у преводу. — Познати писац „Хрватске Словинце“ проф. Р. Строхал пустио је у свет у преводу и другу Лесингову драму

и то Misogyn ili neprijatelj žena. Превод је, вели „Вијенац", са свим јасан и разумљив, али се на местима јасно види, одакле је превођено. Готово бисмо рекли, да је у преводу задржан немачки дух толико, колико и хрватски, а писац се није држао и није пазио довољно на поредак речи у хрватском језику. Ова је књижица изишла у Беловару, а има 35 страна велике осмине, стаје 15 новчића.

Учитељска психологија. — Професор зајечарске гимнасије Коста Ђ. Николић превео је с четвртог, најновијег издања дело Џемса Сули-а *Учитељска психологија*, за које вели да је врло подесан уџбеник за учитеље. Да би га могао штампати, издао је позив на претплату. Дело би изнело 20—22 штампана табака велике осмине, а стало би три динара. Штампаће у свескама. Рок претплати одредио је крај августа месеца, а новац ће се слати, кад буде готова прва свеска.

Српски Сликари — Лазар Николић и др. Владимир Николић написали су књигу с истакнутим натписом, назначивши да је она прилог културној историји српској. Ма да је она штампана у Земуну, ми је не видесмо још, те не можемо ни ближе што рећи о књизи, која обухвата 192 стране осмине.

Пчеларство за школу и опћу порабу. — Под овим натписом угледала је света у Загребу књига, коју препоручују и почетнику и вештом пчелару са њена популарна и разумљива слога. Писац је ове књиге Марко Форкапић. Стаје круну, а има 140 страна велике осмине са 58 слика.

110 игара за младеж. — У хрватској литератури намењеној младежи изишла је недавно књижица горњега натписа; саставила ју је Јелица Беловићева. У књижици су описане најмилије игре за децу. Има 80 страна осмине и 27 слика. Стаје 50 новчића. Ми овога рада нисмо имали у рукама, те не можемо ни рећи у колико је одговорио својој задаћи ни у колико се разликује од досадашњих послова те врсте. Онима, који се нарочито баве дечјом литературом, нека буде и ова књижица препоручена да је разгледају и донесу свој суд.

Институције римскога права. — У Трсту недавно је штампана прва књига „Институције римскога права" од одличнога талијанскога правника Филипа Серафини-а, а у преводу дра А. Трумбића и дра Ј. Смодлаке. Превод, вели се, да је добар, а тако исто и језик. Терминологија је према Богишићу рађена. У Хрвата има још и превод Шренела Баронових „Институција." Прва ова књига стаје три форинта.

Бранкове песме — Професорско друштво латило се захвалнога посла покрећући „*Ђачку књижницу*", јер је то скоро једини и најбољи пут да се попуни празнина, која се осећа у здравој лектири наше омладине средњих школа. Прва књижица те књижнице је недавно штампана. У њој су одабране песме Бранкове. Издање је приредио Светислав Ст. Симић. Пред песмама је на 14 стра на увод, у ком је у кратко испричано према Вуловићу о Бранку и његовим песмама. Од песама у ову прву збирку ушле су: Девојка на студенцу, Путник на уранку, Путник и тица, Цић, Молитва, Ране, Јади изненада, Кад млидијах умрети, На Мораву, Петру Петровићу Његошу, Ђачки растанак и одломке из Пута. Необичније речи, изразе и неразумљивија места објашњена су под текстом. — Издање је ово врло укусно а уз то и повезано. Треба желети да ђачки родитељи и наставници у унутрашњости топло прихвате ово предузеће, те да оно узмогне напредовати и потпуно користити оном ком се намењује.

Одбор за издавање Вукових списа штампао је и II. свеску друге књиге „Скупљених граматичких и полемичких списа Вука Ст. Караџића" У другу књигу ушли су Вукови чланци из другога периода његова рада, од краја 1818. па до краја 1835. године, а друга свеска, велика 16 табака има у себи ове важне чланке (1824—35.): Немачки превод „Српске Граматике", Главне разлике између данашњега славенскога и српскога (из „Данице" 1826), Одговор рускоме рецензенту, Први српски буквар, Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у српском језику У додатку су: Огледи светога писма, Четири луда брамина, Писмо П(авла) Б(ерића?) Јосифу Миловуку о Матици српској (с Вуковим примедбама), одговор Милована Видаковића на Вуков приказ „Љубомира у Елисијуму", Гримов предговор „Малој српској граматици" (немачки) и Луке Миловановa важан а тако редак рад „Опит наставленија к српској сличноречности и слогомјерју или просодии с Вуковим предговором. Уредник Вукових чланака о српском језику и правопису П. П. Ђорђевић израдио је и ову књигу врло савесно и тачно. —Цена је овој књизи с врло лепом израдом штампарском 3 динара. — Од осталих Вукових дела у штампи су ново издање II. књиге песама и IV. књига, трећа књига Вукових мањих списа и ново, по Вукову рукопису исправљено и умножено издање целога речника.

Дриносавке зову се песме Марка В. Спужића, капетана, које ће писац издати с помоћу претплатника. „Књига садржи 3 подеока: у првом су дела „Витешка", у другом „Туговаике" а у трећем „Пестаплице". Цена 1 дин. — Мора се пожелети да правопис у песмама буде бољи но у позиву.

Срећно дете. — Под овим натписом штампана је Хедвиге Пролове приповетка за децу коју је посрбила Даница Књига има на 9 табака, а стаје 45 новчића.

Нова антологија на немачком језику о хрватском песништву. — Мавро Шпицер врсни преводилац наше поезије, како вели „Обзор“ у 154. броју, довршио је opeћу немачку антологију о хрватском пјесништву и проси са литерарно-историјским уводом, и нашао издавача ћа у Ерфурту. Књига ће изићи око Божића, а имаће на 20 табака. У њој ће бити поред других песника и умотвора Каталинића, Милаковића, Милетића, Шпанића и Тресића. Ово ће бити четврта књига, што је издаје, да туђински свет упозна с овом литературом. Две су изишле у Берлину код Кронбаха, једна у Липисци код Виганца и ова четврта у Ерфурту код Моса.

Докторска дисертација. — Добили смо на приказ докторску дисертацију Петра Вукићевића; њен је натпис: Die invarianten der linearen homogenen Differential-Gleichungen n-ter Ordnung. На 4°, Чл. 42 стр. и 1 л. Штампана је у Берлину, на чијем университету полагао је докторат Пера Вукићевић.

Шевића Догматично богословље. — Протосинђел Митрофан Шевић, раније професор карловачке богословије, а сада управитељ оповског манастира и манастирске школе, превео је с трећега издања *Православно догматичко богословље*, које је написао митрополит московски Макарије. Свој превод гдегде је и допунио. Од овога рада Шевићева изишао је ту скорице први део из штампарије манастирске, од 217 страна осмине. — Ово дело с ранијег издања било је такођер пре 23 године у нас преведено и издано с благословом митрополита Михаила, али је овај нови превод у многом утекао у добрим странама од њега. — Ми обраћамо пажњу нарочито нашега свештенства на ову значајну књигу наше стручне књижевности. Стаје четири круне.

Породица и религија. — Под тим натписом изишла је на српском језику проповед оца Августина од Монтефелтра, коју је с талијанскога превео јереј Илија Шумановић. Ова је проповед прво угледала света у „Српском Сиону“, одакле је и посебице оштампана. Добива се за десет новчића.

Две нове свеске целокупних дела Љубе П. Ненадовића. — Вредна књижарница Љубе Јоксимовића постарала се, да нам у брзо једно за другим да две нове књиге *Ненадовићевих* дела, и то 14. и 15. свеску. У овим свескама продужење је занимљивих писама његових из Немачке (од XV-XVII), која се могу и по десети пут у сласт читати. На првој страни 14. свеске уоквирен је на засебном листу дан рођења и смрти чика Љубе. Свеска 14. има 100 страна, а 15. 79, прва стаје динар, а друга пола динара. Свих 15 свезака у тврду повезу стаје 18 динара. — Делима овим не треба препоруке; она се сама собом препоручују.

Живот и дјела Богдана Зимонића. — Под овим натписом угледала је света прва свеска живота и рада тога чувенога војводе херцеговачкога од Т. С. Братића. У књизи је и лик јунаков. Ова свеска стаје 30 новчића, а има 58 страница осмине.

Пољопривредно рачуноводство. — Изишло је друго поправљено издање „Пољопривреднога рачуноводства“, намењено нижим пољопривредним школама у Краљевини Србији. Ово је дело израдио Благ. Д. Тодоровић, наставник ратарске школе по д-ру Голцу и другима. Књига ова на 4-ини је, има 2 л. и 94 страна. Издање је министарства народне привреде.

Ивкова слава. — Ст. Сремац написао је досада неколико приповедака, али их је све штампао у књижевним и политичким листовима, чешће пута и под скривеним именом. Сада му је ова *Ивкова слава*, прва приповетка, која излази у засебној књизи и стаје динар и по. Без сумње ова ће приповетка дати повода, те ће се и о приповедачком дару пишчеву проговорити у нашој штампи.

Један поглед на нашу прошлост и садашњост. — Брошира Милана Пироћанца „Кнез Михаило“, о којој је било говора у мартовској свесци „Дела“ стр. 506. изазвала је и Алимпија Васиљевића да низ чланака под истакнутим натписом напише у „Српској Застави“. Ови су чланци сада оштампани у књижицу од 45 страна. Стаје пола динара.

Словеначка књижевност, — *Матица словенска.* — Ова вредна Матица дала је ове године својим члановима четири књиге: 1, Летопис за год. 1894., 2. Zgodovina slovenskega slovstva I од почетка до француске револуције од дра Карла Глазера, 3. Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja од Франца Коса и 4. Ant. Knezova knjižnica: збирка забавних и поучних списа уредио Фр. Левец.

НОВИНАРСТВО

Наставник — Од овога ваљанога листа, органа Професорскога друштва, изишло је до сада пет свезака; о првој свесци било је речи у другој свесци „Дела стр. 342. У овим даљим свескама има сем довршених чланака и реферата из прве свеске још ови радови: Миливоја Симића *Једна интересантна пантљичара* — Taenia Malleus Gaeze — *и Утецај казне на оцену владања*, Косте Ђ. Николића *Хипнотска сугестија и васпитање*, Миливоја Ј. Поповића *Више женске школе у Немачкој*, Љубомира М. Давидовића *Методика зоологије и ботанике* и Андре Гавриловића *Павле Јосиф Шафарик*. Реферата има на ова дела: Ловчевића Општу историју I од Драгољуба М. Павловића и дра Мите Луки-

ћа), Панчића Из природе (од Жив. Ј. Јуришића), Сенца Primjeri iz grčke i rimske književnosti (од Гл. С. Лазића), В. Димића Збирка алгебарских задатака I (од Др. Обрадовића), Schaarschmidt, Fragmenta phycologiae bosniaco-serbicae (од М. Симића), Н. Андрусовъ Предварительный отчеть о геологической поѣздкѣ въ Румынiю лѣтомъ 1893 и Dr. Rudolf Sturany, Zur Molluskenfauna der europäischen Türkei (од Н. С. Павловића), Иловајскога Општа историја (од дра Мих. Поповића), П. Марковића Методички рад у нашој основној школи I (од Љуб. М. Давидовића), Крстићеве иконе за иконостас чурушке цркве (од Мих. Валтровића), Sketa Staroslovenska čitanka (од дра Ђ. С. Ђорђевића) и Büdinger Die Universalhistorie in Alterthume (од Јов. Х. Васиљевића). — У трећој рубрици „*Новине из наставе и науке*" има двадесет разних новина: Прилог учењу књижевности у нашим средњим школама (од Св. С. Симића), Комета у 1894. години и Очигледност у географској настави (од К. Ф. Ковачевића), У науци досада непозната торбарска кртица (од С. Тројановића), Самоубиство у животиња (од П. Аршинова), Најчистија вода, Атмосферски азот, О постајању града, Улога стомака као органа, О боји гусенице, О бактеријама у морској води, Угљена киселина и пламен, Новији опити вештачкога справљања дијаманта и Карцијум-карбир (све од пок. Бр. Ановића), Нова експедиција на северни пол и Испитивања области на половима земаљским (од Јов. Ерделановића), Температура звезда и Од куда долазе комете до нас (од Ј. Михаиловића), Фауна на лешинама (од М. Симића) и Језик дубровачких листина XIII—XV века (од дра Ђ. С. Ђорђевића). У одељку *Рад у школи и за школу* саопштено је неколико расписа министра просвете, донесени су извештаји са састанака Главнога Просветнога Савета, даље свршетак извештаја са VIII међународног конгреса за хигијену и демографију, као и извештај из Геолошкога друштва и са 66. скупа немачких природњака и лекара Даље у том одељку налазимо ове чланчиће: Васпитање и настава (од Н. А. Типе), Српски језик у нишкој учитељској школи, Нејасност „Правила о испиту зрелости у гимназијама и реалкама" (од Ж. Ј. Јуришића) и Писмени задаци на испиту зрелости 1893.—94 год. у загребачкој гимназији и реалци. Штампани су у овом одељку још: Пројект закона о надзиравању основних и средњих школа и Упутство за надзорнике средњих школа. За овим одељком заступљени су још одељци: Школско кретање, Професорско друштво, Лични гласови, Ковчежић, Библиографија, Преглед листова о школи (о Школском Вјеснику, Русская школа и Zeitschrift für das Realschulwesen) У Некрологу помен је учињен Витомиру Младеновићу, Бранку Ановићу и дру Schröter-у. Унесена је даље нова рубрика: Задаци за решавање у школи. И уз ове свеске (сем мартовске) долази по један табак прилога: „Симићеве Грађе за флору гљива." — У даљим свескама штампаће се: Свет. Ст. Симића Неколике напомене о казнама, М. Симића Кажњавање ученика за неоправдане изостанке и Дим. Ј. Антуле О разредби геолошких творевина

Нов књижевни лист. — Откако је „Стражилово" престало, Срби под Аустроугарском нису имали књижевнога листа; нека немарност завладала је била, те се нико није ни хтео да подухвата да лист покрене и уздигне на висину правога књижевнога листа. Тој немарности као да је дошао крај. У Карловцима излазиће од 6 јула недељни књижевни лист „*Бранково Коло*", а под уредништвом познатог нам приповедача Павла Марковића-Адамова. Према позиву на претплату и на сарадњу надамо се, да ће „Бранково Коло" моћи достојно заменити оно старо „Стражилово", јер новчана страна обезбеђена је од стране патријарха Бранковића, а и одзив књижевника већ је приличан. Међу сарадницима налазимо и Змаја и Матавуља и Марка Цара и Јов. Живановића итд. Први број чујемо да је изишао, али га ми још не добисмо. — Лист ће излазити четвртком, а стаје за Србију 6 фоusрината; за ђаке пак 4 форинте.

Учитељ. — Изишла је 19. свеска „Учитеља"; њоме је срећно завршена XIV година изласка овом учитељском ваљаном листу. Од чланака, који су у овој години излазили да поменемо: Св. Симића Идеално предавање, Телесно васпитање у основ. школи и Матерњи језик у основ. школи; В. Бакића Методолошка начела, М. Шевића Осећање и представа и Развиће воље (превод расправе Вунтове), Љ. Давидовић Грађанско васпитање и Основна настава свих цивилизованих народа итд. Сем чланака у сваком скоро броју има и ових рубрика: Педагошки преглед, Из учитељског и школског живота, Предавања, Књижевни преглед, Белешке и новости, Учитељско удружење и Помених и читула. У овој свесци има интересно писмо проф. Тих. Ђорђевића; оно је драгоцен прилог к познавању наше старије основне наставе. Камо да се и учитељи, који су за то најпозванији, постарају да приберу све што се тиче наставе из старијега времена а то може сваки у свом кругу с мало труда да постигне. — „Учитељ" излази два пута месечно у свескама од три табака, а стаје десет динара на целу годину. Иска је с наше стране топло препоручен свима онима, којима је на срцу основна школа.

Просвјета. — Од овога службеног органа министарства просвете и црквених послова на Цетињу изишло је пет свезака. О првој свесци било је речи у фебруарској свесци „Дела". У даљим свескама поред разних беседа, надгробних слова, омањих чланчића и започетих чланака у првој свесци, налазимо: Др. Кл. Теодоридеса *О утицају духа на тијело и на његове органске функ-*

ције, Н. Н. *Васпитање у Инглеској* и *Потреба тјелесног вјежбања*, проф. Л. Перовића *Света браћа Кирил и Методије* (Ово је подужа расправа, отпочела је излазити у фебруарској свесци и још није свршена. Проговорићемо коју о њој, кад се сврши. Напомињемо да писац нема обичај да помиње изворе које је употребио при изради. Шат нам о том на крају каже!) М. Н-а, *Црте из живота архимандрита морачког Димитрија*; Ђ. Шпадијера учитеља *Пазимо на дјечије одговоре*, С. М. Путника *Додатак к опису манастира Мораче А. Јовићевића*, Н. С. богословца *Историја часнога крста* и *Чудеса часнога крста* (по руском), М. Цр., *Заселак и острво Жањице луштичкога полуострва*. Сем овога има неколико старих писама Петра I: Ришњанима (од 15. фебруара 1791.), Ђуру Петровићу Луштичанину (сниђелија од 1801. год. 24. јануара), кући Бошковића у Белопавлићима (благослов, од 20. марта 1792), Решевићима у Паштровићима (од 4. дек. 1807.), бокешком свештенству (дијецезална окружница од 12. априла 1808.) и једно о посети митрополита Саве у Кртолима и о избору попа Костића за луштичкога пароха. Даље у сваком броју има црквени, школски и књижевни гласник.

Нов црквени лист. — Александар Ђурчић, свештеник секулски у Угарској покреће лист духовно-морални за народ под именом *Бранич православља*. Главна задаћа овога листа била би, да подиже веру у народу, да чува неповређено православље, да усађује морал, да се бори против верских заблуда, а на по се против назаренства. Лист овај излазиће у Вел. Бечкереку, за сада два пута месечно, а ако буде довољан одзив и три пут. Стаје годишње две форинте. Први број изићи ће 1. јула.

Побратим. — Ј. Веселиновића „Побратим" престао је излазити после непунога двомесечног излажења.

УМЕТНОСТ

Концерти певачких дружина — Од београдских певачких друштава највише је концертирала ове сезоне дружина *Станковић*. Два световна концерта (3. децембра и 13. маја одликовала су се пробраним комадима међу којима су се налазиле две понајбоље композиције двојице најбољих композитора наших — Маринковића *Бели орао* и Мокрањца *Јадна драга*. У програму првога концерта био је и познати цигански хор из *Трубадура*, а другом лепи мазур из Дворжакова *Димитрија*. Како немамо опере, то овакве пијесе занимају публику и радо се слушају. Дружина ће добро урадити ако и даље буде изводила одабране комаде из добрих опера словенских и страних. Тако исто за похвалу је избор песме за квинтет — *Црквица* од Шуберта; нашу публику ваља што више упознати са лепим делима светске музике, па ће их она временом умети ценити и усвојити. Од добрих композиција друштвеног хоровође г. Шистека лепо је примљено *Прво коло*, пуно живахности и весеља. Између осталих комада налазила се лепа композиција Хавласова *Југовићи* и одличан кадрил из руских песама од Направника, али смо на другом, свечаном концерту чули и стародревно *Свраћање* од Клајића. — Духовни концерат, 12 марта, имао је мали али одабран број комада — *На реках вавилонских* псалам Воротникова, Мокрањца *Акатисте*, Бортњанског *Херувика* и Шистека *Ликуј днес*. Хор дружине *Станковић* добро је извежбан, а има 10 певачица и до 30 певача; у дружини има и два ваљана дилетанта — гђица С. Педићева (сопран) и г. Мих Ј. Костић (баритон).

Добро би било кад би дружина *Станковић* приређивала концерте преко дана; дневни концерти доста су погодни за нашу публику док су концерти уз игранке постали досадни, те излазе из обичаја.

Београдско певачко друштво у последње време толико се спремало прво за Пешту а после за Софију и Цариград да није стигло концертовати у Београду. Тек 19. маја приредила је управа тога друштва свечани концерат и то (по особитом допусту) у Народном позоришту. У програму је било највише народних песама — четири руковета г. Мокрањца о којима се толико говорило и писало на страни гдегод их је друштво певало. Мора се рећи да су избор песама и уметничка обрада његова подједнако добри у свима руковетима, те се не може рећи која је руковет боља од које. За ваљаност рада г. Мокрањца најбоље говори та прилика што су његове руковети свуда где год има мешовити хор, задобиле прво место; друге, старије смесе народних песама рађене за мушки збор, чују се сада врло ретко. Тако и треба да буде: пред зналачким и уметничким обрађивањем народних мелодија морају се уклонити први покушаји, пробирање песама с онако обичном хармонизацијом. — Како је овај концерат био заиста велики и свечан, то се разуме да није могао проћи без *Крстоносаца на мору*. Двадесет година не силази та пијеса са програма српских певачких дружина, баш као да је то једна једина велика композиција, једна једина „хорачна појава" на свету, баш као да се доброта једног великог мешовитог хора може показати само ту и више нигде. Крајње је време да се тај комад већ једном остави на миру, јер се ваљада може наћи заменика њему. — Хор београдске певачке дружине изгледа импозантно. Он има до 60 певача — велики број за српску певачку дружину. Штета је само што број певача (44) стоји несразмерно према броју певачица (13), те хору често пута недостаје јачина. — На овом концерту суделовао је г. Жарко Савић, оперски певач (сада у Фрајбургу), који је по свом добром басу и вештачком певању познат на-

шој публици још од прошле године. Г. Савић отпевао је најлепше комаде свога репертоара — велику, тешку а дивну арију *Калуђер* од Мајербера, Мокрањчеву нову и добру композицију Змајеве баладе *Лем-Едим* и две веселе песмице које сваки пут очарају слушаоце (напитница из *Марте* и арија из опере *Веселе жене виндзорске*). Код г. Савића налазе се све особине потребне ваљаном певачу, и како се он непрестано труди да их усаврши, то ће он убрзо постати изврстан певач с лепим изгледима на будућност. Његов је глас чист и пријатан у свима тоновима, обим му је велики, а изговор и декламација врло ваљани.

Овом приликом морамо приметити да сви приређивачи концерата у нас јако греше што уз програме не штампају и речи од песама. Изговор у наших хорских певача није свагда толико тачан и правилан да се све речи од песме могу лепо чути у свима крајевима наших неакустичних дворана. Уживање у вокалној музици скраћено је у пола, кад се чује само мелодија песме а речи се не разумеју. Није ретко да се песме певају и на туђем језику, те је онда потреба текста с преводом још осетнија. Ко ће разумети о чем се пева у *турској* композицији *Бирчареси јок!* Познато је да се у страном свету даје баш и музички изображеној публици текст песама уз програме великих симфоничких концерата, ма да су понеке песме добро познате. Код нас има више разлога да се тако ради, па се ипак не ради него се пребацује публици како је непажљива за време певања. Свака је публика у толико пажљивија у колико боље зна вредност и садржину онога што слуша.

Декламаторско вече г. Михаила Исаиловића у Грађанској касини било је посећено доста добро, према повеликим улазним ценама. Г. Исаиловић, Србин школован у Румунији, глумио је на немачким позорницама у Штетину и Риги, на Михаиловском позоришту у Петрограду, а сада је ангажован у Либеку. Заборавио је српски те је неколико лепих комада декламовао немачки. Сам избор комада говори о доброј спреми младога глумца. У програму су најјаче тачке биле: *Побуна ковача* од Копеа, *Песма о вештици* од Вилденбруха и *Крвна освета* од Гајбела — све по избор, све теже једно од другога. Али г. Исаиловићу ове декламације нису тешке; он их је говорио тако срдачно а тако лако да је од прве декламације задобио публику за себе. По свему је декламатор дорастао тешком послу ког се латио. Акцентовање је било са свим тачно, истицање речи и реченица врло разборито, употреба гласа правилна, топлота у причању одмерена, те је декламатор свуда заносио своје слушаоце, водио их за собом, владао њима. Г. Исаиловић показао се тога вечера тако добро да је сваки ко га је слушао зажелео видети га на позорници у једној од његових великих улога. Г. Исаиловић је достојан краљевске позорнице, а и управа позоришна надамо се, радо ће допустити да овај наш уметник игра на српском језику у нашем позоришту.

(Amatore.)

Нова слика Краља Александра. — Наш познати сликар г. Марко Мурат (Дубровчанин) израдио је ових дана у Краљевском двору лик Њег. Величанства Краља Александра за Министарство Финансија. Краљ је у тој најновијој слици нашег одличног уметника израђен у природној величини у ђенералској униформи стојећи поред једног сточића, више кога се на зиду виде врло укусно и врло вешто израђени рељефи Краља Милана и Њеног Величанства Краљице Наталије. За Његовим Величанством се спушта велика завеса од тешке кадифе, иза које нам се у особито дивној светлости указује попреје Кнеза Мученика. Као што читаоци виде ово је читава слика, а није само лик, али је уметник успео да нам особитом својом вештином истави тако јако главни предмет своје слике, Његово Величанство Краља, да она ипак ништа не губи од свог главног карактера и захтева да буде лик par excellence. Ми смо се само дивили овом најновијем раду г. Мурата, у коме не знате шта пре да похвалите: да ли изврсно располагање с бојама, да ли лепоту цртежа или светлост, која је јединствена код г. Мурата, и која даје готово свима његовим радовима обележје оригиналности. Г. Мурат се за који дан креће у своју постојбину, у Дубровник, одакле желимо да нам што скорије опет дође.

РАЗЛИЧНОСТИ.

Споменик Петра Прерадовића. — 11. маја ове године откривен је готово нечујно у Загребу споменик Петру Прерадовићу. Споменик представља песника у природној величини у ђенералској униформи, гологлава, у десној држи перо, а у левој хартију. Радио га је Иван Рендић. Овај споменик подиже о свом трошку интендант загребачкога позоришта Стефан Милетић. У славу открића споменика приказан је у загребачком позоришту Прерадовића „Краљевић Марко“, који је донекле прерадио и удесио за позорницу Милетић.

Издашна помоћ. — Готово у свима загребачким новинама читали смо скоро, да је влада, поред редовне дотације, одобрила изванредни новчани издатак, у суми од 2400 фор. зоолошком музеју за набавку једне збирке лептира из Беча и артропода из Сплета. Задаћа је музеја да испитује домовину са особитим обзиром на суседне крајеве. Тога ради треба пре свега представити потпуну слику хрватске фауне; а да би се она што темељније проучила управа се стара — било разменом, било куповином — да

што боље састави материјал за упоређење и то поглавито из фауне палеоарктичке области. Згодна јој се прилика показала понудом Х. Локеа из Беча. Набављена збирка састоји се од 2315 специја европских лептира у 10593 комада; 202 ком. гусеница и 100 ексемплара чаура. Плаћена је 2000 фор. Збирка Р. Гаспаринија, — плаћена 400 ф. а састоји се од 650 врста хименоптера (близу 3000 ексемплара), 34 специје миријапода (преко 200 ком.), 136 специја арахнида (преко 700 ексемплара) и 30 специја изопода (преко 200 ком.) — укупно 850 врста (преко 4100 комада).

На овом ће месту бити згодно да изнесемо колика је новчана потпора, што је народни земаљски музеј у Загребу од владе добива. Музеј се дели на три одељка: археолошки (у стану југословенске академије), зоолошки (у нарочитој згради) и минералошко-геолошки (у и тој згради — у последње доба одвојен минералошко-петрографски од геолошко-палеонтолошког и сваки има посебнога директора). Према последњем I z v j e š ć u o s t a n j u š k o l s t v a u H r v a t s k o j i S l a v o n i j i, што га је издала хрватско-славонско-далматинска влада у Загребу 1891, редовна годишња дотација износи:

	Зол. одељ.	Мин. геол.	Археол.
1) За стручну књижницу	1300	600	300 ф.
2) За набавку инструмената и апарата.	500	500	—
3) За научно испитивање земље и набавку природнина и старина	600	600	600 ф
4) За покућство	200	200	200 ф
5) За ситне потребе	25	25	25 ф
Свега	2625	1925	1125 ф

Осем тога добива археолошки одељак из земаљског буџета за ископавање старина 1100 ф. а за издавање научнога каталога 400 ф. на годину. Сви пак трошкови за издржавање целога народнога земаљског музеја износе на годину 15989 фор.

Стогодишњица литографије. До године се навршује сто година откако је пронађена вештина литографисања. Услед тога се у Паризу чине припреме за међународну изложбу литографске вештине, која ће бити од 15 августа до 30 новембра.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

† **Томас Хенри Хексли.** — Знаменити енглески природњак и физиолог Хексли, чије је име далеко ван отаџбине његове чувено и славно и који је у свем природњачком свету важио као један од најодличнијих природњака, умро је 19. јуна ове године. Хексли се родио у Мидлесексу 4. маја 1825. године, кад је умро било му је, дакле, пуних 70 година и нешто јаче. — По свршеној медицини ступио је као млађи хирург на паробороду „Roltlesnake“, на ком је путовао од 1846—1850. године, а за тим је постао професор упоредне анатомије и физиологије у Royal College of Lurgeons у Лондону. Од 1851. године постао је члан Лондонског Краљевског Друштва, за тим је постао професором природне историје у Единбургу и један од чувара знаменитог Британског Музеја. Научни радови Хекслијеви датирају још од првог његовог путовања на поменутом пароб оду. Године 1849. он је учинио важно откриће за ембриологију о вези међу двама слојевима тела медуза и зачетним слојевима у кичмењака. Теорија Дарвинова имала је у њему једнога од највატренијих присталица и популаризатора. Дело његово *Човеково место у природи* израз је Дарвинових идеја. У том делу Хексли доказује да је разлика између човека и виших мајмуна мања но између нижих и виших животиња. То му је дело преведено на готово све језике, као год и дела му: *Лекције из упоредне анатомије* и *лекције из упоредне физиологије.* Осем ових дела Хексли је још доста дела написао међу којима и *Анатомију кичмењака.* До саме смрти радио је на науци.

Михаило Петрович Драгоманов, професор историје у Великој Школи у Софији умро је 8. јуна у Софији. Драгоманов је по народности Малорус. Рођен је у полтавској губернији, а науке свршио у кијевском свеучилишту, у ком је био неко време и професором. Радећи на буђењу народне свести и политичке слободе у Руса делом и речју замери се руској влади, те мора оставити свој завичај и отићи у Женеву, где уређиваше прво малоруски лист „Громада“, а по том „Вольное Слово“ и „Свободная Россія“ Бавио се особито фолклором, те га је с тога енглеско фолклористичко друштво изабрало за свога члана У последње време нарочито је радио на „Народу“ што у Галицији излази.

† **Коста Радуловић** некадашњи професор српске гимназије у Карловцима, за тим учитељске школе у Сомбору и сенатор сомборски умро је 3. маја у Митровици у својој 52. години. Радуловић се поред наставничке дужности а доцније и јавне службе, бавио и књижевношћу. Радио је на „Бачванину“ у друштву са Митом Поповићем, а за тим неко време и уредником му био. Писао је и по новосадској „Застави“, а написао је и шаљиву игру „Удадба по морању“. Слава успомени његовој.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

САДРЖАЈ VI КЊИГЕ.

СТРАНА

II Наука:

III Књижевност:

IV Друштвени живот:

V Хроника: